

АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК ОРТАЛЫҒЫ

Ш.БЕРСИЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ЖОҒАРЫ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КОЛЛЕДЖІ

**«ҒЫЛЫМИ КЕҢІСТІК: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР,
ЖЕТІСТІКТЕР ЖӘНЕ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАР»
АТТЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
СТУДЕНТТЕРГЕ АРНАЛҒАН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Ақтөбе - 2022 ж.

«Ғылыми кеңестік: өзекті мәселелер, жетістіктер және жаңашылдықтар» атты республикалық ғылыми-практикалық конференциясы республикамыздағы техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдары студенттерінің бес бағыт бойынша конференция материалдарының жинағы.

Жинақтаушы:

Турмаганбетова Асемгул Абдигалиевна, Изтаева Гульназ Сексенбаевна, Тілеубергенова Назгүл Жолымбетқызы.

АЛҒЫ СӨЗ

Студенттердің ғылыми жұмыспен айналысуы болашақтағы өз мамандықтарына қызығушылығынан туындайды.

Ғылым – таным процесінің ерекше формасы. Ғылым – адамдардың табиғат, қоғам, ойлау туралы білімдерінің жүйесі. Осы үш саланың әрқайсысына қатысты ғылымдардың жеке салалары және олардың даму заңдылықтары бар.

Қазіргі заманғы ғылым – жаңа білім өндіру және мақсатқа сай оны беріп отыру жөніндегі әлеуметтік бағдарлы қызмет, қоғамдық өндірістің өзіндік түрі, жиынтығында дүниенің ғылыми бейнесін құрайтын білімдер жүйесі, аса маңызды әлеуметтік қару.

Ғылым қоғамдық өмірге, әсіресе техникалық-экономикалық дамуға, әлеуметтік басқаруға, білім жүйесін және адамның дүниеге көзқарасын қалыптастыруға белсене қатысатын әлеуметтік институттардың біріне айналды.

«Ғылыми кеңістік: өзекті мәселелер, жетістіктер және жаңашылдықтар» атты республикалық ғылыми-практикалық студенттерге арналған конференциясы оқушылардың ғылымдағы жолының қадамының бірі болып табылады. Конференция мақсаты- ғылым жолындағы жастардың өз дарындарын көрсетіп, шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік беру.

Ғылыммен айналысу тікелей шығармашылыққа тіреледі, «шығармашылық» сөзі жалпыға мәлім іздеу, табу, бұрынғы жеке және қоғамдық тәжірибеде болмағанды жасау деген ұғымды білдіреді, студенттердің танымдық шығармашылық іс-әрекеті де дербес ізденіс және жаңаны жасау немесе құрастыру (студенттің жеке тәжірибесі негізінде оған жаңа белгісіз білім немесе әдіс, бірақ қоғамдық тәжірибеде ол бұрыннан белгілі). Студенттің танымдық іс – әрекетіндегі шығармашылықтың негізгі критерийлері: дербестік, ізденіс және мақсатқа жетуде мүмкін варианттарды таңдау, мақсатқа жету үрдісінде жаңа өнімді жасау.

Шығармашылық іс – әрекет іздеу мақсатын түсінбесе, бұрын меңгерілген білімді белсенді түрде жаңғыртпаса, дайын білім көздерінен өзіне қажеттіні ала алмаса, дербес ізденбесе мүмкін емес.

Кез – келген шығармашылық іс – әрекеттің негізінде болжам, мүмкін нәтижені алдын-ала көру жатыр.

Бүгінгі студенттердің әрқайсысының таңдаған тақырыптары да болашақта ғылым салаларын кеңейтуге негіз болатындай мәселелер мен тақырыптар деп ойлаймын. Конференцияда студенттер жаңа пікірлестер тауып, жаңа әлеуметтік маңызды бастамаларына қолдау табуына тілектеспін.

Баршаңызға ғылым жолында сәттілік, тың жаңалықтар мен жаңаша ойлардың туындауына шығармашылық шабыт тілеймін.

**Ш. Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл
шаруашылығы колледжі**

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЫЛЫЖАЙДА
ЛИМОН ӨСІРУДІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Усенов Мұрат Мұхтарұлы,
Ғылыми жетекші: Абдулмасут Айнур
Жамбыл облысы әкімдігінің білім басқармасының № 7 Бетқайнар колледжі

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты: Қазақстан Республикасының нарықтық экономикасындағы лимонның рөлі, жемісті жылыжайда өсірудің технологиясы мен экономикалық тиімділігі.

Зерттеудің міндеті:

- жемістің ботаникалық сипаты мен химиялық құрамын сипаттау;
- лимонның сұрыптарын таңдау;
- лимонды жылыжайда өсірудің технологиясы мен экономикалық тиімділігін анықтау.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Жамбыл облысы жағдайында жылыжайда лимон өсірудің экономикалық тиімділігі мен өсірудің технологиялық ұсынымдары

Зерттеу әдістері: лимонды өсіру технологиясының ерекшеліктеріне қарай ғылыми зертханалық зерттеу жұмыстарына негізделген

Кіріспе. Соңғы 5 жылда оңтүстік Қазақстанда лимон өсіру қарқынды дамып келеді. Цитрусты лимон ағашы — жылы аймақтан басқа ешбір табиғи жағдайда өспейді. Соған қарамастан оны қолайсыз аймақтарда жылыжайда өсіруге болады. Жылыжайда көкөністерді өсіру – еңбекті қажет ететін процесс және технологиялық процесті ғана меңгеру аз. Жылыжай көбірек жеміс беруі үшін жемістердің әр түрін өсірудің құпияларын білу қажет. Лимонды жылыжайда өсіру арқылы ішкі нарықтың қажеттілігін өтеуге болады. Осы мақсатпен 2019 жылы Қордай ауданындағы № 7 Бетқайнар колледжі аумағында жылыжай салынды. Қазіргі таңда жылыжай колледждің зертханалық-тәжірибе ортасы айналған, мұнда студенттер фермерлік шаруашылықтың қыр-сырын үйреніп, жоғары өнім алады.

Лимон өсіруге қойылатын талаптарға келетін болсақ, отырғызу үшін лимон ағаштарының ергежейлі сұрыптары таңдалып алынды, себебі уақыт өте келе ағаш жылыжайда жеткілікті орынға ие болмауы мүмкін. Ергежейлі сұрыптардың жемістерінің мөлшері мен сапасы бойынша толық ағаштардың жемістерімен айырмашылығы жоқ. Тіпті оның бірнеше сұрыптары, «ергежейлі» атауына қарамастан, биіктігі 3 метрге жетуі мүмкін, тіпті одан асып түседі. Жалпы қабылданған әдістеме мен технологияға сәйкес, көпжылдық Ташкенттік «Фахрутдинов-1» сортының көшеттері отырғызылды (сурет 1).

1 сурет Бетқайнар колледжі жылыжайындағы ташкенттік «Фахрутдинов-1» лимоны

Сорттың шығу тарихына келер болсақ, бұл сортты 60-ыншы жылдары Өзбекстанда танымал жергілікті селекционер әрі цитрус жемістерін өсіруші Зайниддин Фахрутдинов

шығарған. Селекционер атақты «Мейер» мен «Новогрузинск» сорттарынан жаңа түпнұсқадағы «Ташкентский» атауымен танылған сортты шығарған.

Ботаникалық сипаттамасы: Лимон (лат. *Citrus limon*) – цитрустар тұқымдасына жататын көпжылдық мәңгіжасыл өсімдік. «Ташкентский» сорты - басқа лимондардың ішіндегі ең кішкентай сорт. Бұтақтары тікенекті, өздігінен бұтақтану тән. Жас бұтақтар жасыл түсті болады, ескілері сұрғылт түсті болып келеді. Жапырағының жоғарғы ұшы үшкірленген, пішіні жұмыртқа тәрізді, шеттері ара тісті болып келеді. Қысқы мерзімде жапырағы толығымен түседі де, кейін қайта өседі. Жемісі орташа, салмағы 100 — 150 г, сопақшалау, сары түсті қалың қабықпен қапталған. Ішіндегі шырын жемісі 8 — 10 бөлікке бөлінген, сыртын жұқа ақ қабық жауып жатады. Шырынының дәмі қышқыл, құрамында 5 — 7,2% лимон қышқылы, 1,9 — 3% қант, 50 — 90 мг С витамині, темірге бай, эфир майы, кальций, калий, азот пен пектинді заттар, қант, фитонцидтер, калий, мыс, флавоноидтар, А, В1, В2, С, Д, Р дәрумендері, қабығында – эфир майы болады. Целлюлоза бай, шырынды, сарғыш—сары. Басты айырмашылығы – хош иісті. Қышқылы аз, дәмі жағымды, апельсин тәрізді. Бір ағаштан 15 — 30 кг жеміс алынады. Лимонның жемісін шырын және лимон қышқылын алуға пайдаланады.

Технологиялық үрдіс. Лимон жылу, жарық, ылғал сүйгіш, оны тұқымы, қалемшесі және өркендері арқылы көбейтеді. Өсу кезеңінде артық өскіндерін қиып, биіктеп кеткендерін қысқартып отырады. Бір лимон жемісі толық жетілу үшін сабақ бойында кем дегенде 10-15 жапырақ болуы керек. Жарығы: тек жаздың ыстық айларында ғана тіке түскен күн көзінен қалқалау қажет, басқа уақытта жарықта жақсы өседі. Жылуы: қыс айларында 12-14°C төмен болмағаны дұрыс, егер осы температуралық жағдай жасалмаса өсімдік көктемде гүлдемей қояды. Ал, гүлдегенде, түйін салғанда 18°C төмен болмауы керек. Азынақ желден, температураның кенет өзгеруінен, өсімдік гүл күлтелері мен түйінін тастап жібереді. Суғарылуы: жаз айларында аптасына 2-3 рет, қыста айына 2-3 рет суғарып тұру керек. Ылғалдылығы: су бүркіп ылғалдандырып әрі шаңнан тазартып тұрған абзал. Қоректендірілуі: 10-15 күнде бір рет толық минералды тыңайтқышпен қоректендіріп тұру қажет. Аурулары: ауа құрғап кетсе өрмекші құрты, кене, өсімдік биті секілді зиянкестердің әсерінен ауырады. Көбейтілуі: тұқымы және қалемшелеу, жалғау арқылы көбейтеді. Күтімі: жарықты жақсы көреді, тек жаздың аптап ыстық күндерінде терезеден түскен күн сәулесінен қалқалау қажет. Қыста 12°C салқын жерге қою керек, егер осы температуралық жағдай туғызылмаса, өсімдік көктемде гүлдемей қояды. Оның себебі, салқын жерде өсімдік өсуін тоқтатып, «ұйқыға» кетеді де, көктемге дейін демалады. Дәл осы демалу кезеңінде гүл түйнегін қалай бастайды. Демалу кезеңінде тыңайтқыштармен қоректендіруге болмайды, ал басқа уақыттарда 10-15 күнде толық минералды немесе арнайы лимонға арналған тыңайтқыштармен қоректендіріп тұрған дұрыс. Су бүркіп ылғалдандырып, әрі шаң-тозаңнан тазартып тұрған абзал. Лимон гүлдей бастағаннан орнынан қозғап мазалауға болмайды, гүлін, түйінін тастап жібереді.

Жылыжайдың ауданы 230 шаршы метрді құрайды. Жылыжай жылыту, сумен қамту жүйелерімен жабдықталған, күн сәулесі түсіп, жылу ұстайтын полиэтиленмен жабылған. Жылыжайда оқытудың мақсаты – еңбек тәрбиесі және білімгерлерді кәсіби бағдарлау. Жергілікті шаруа қожалықтарына лимон өсіруге ұсынымдар беру.

Егу материалы - көшеттер. 230 шаршы метрге егу материалы – 41 көшет отырғызылды. Бір көшеттің құны - 1500 теңге (1500 теңге/көшет* 41 көшет= 61 500 теңге).

Табыстар (кесте 1). Лимонның бұл сұрпының түрі екінші жылынан бастап 10 кг дейін егістік береді. (көп жылдық көшеттерді еккен болса).

Кесте 1 Лимоннан түскен табыс

	Бұтақтан өнім	Бұтақтар саны	Егіннің барлығы	Бағасы, тг/кг	Соммасы
1 жыл	-	41	-	600	-
2 жыл	10	41	410	800	328 000
3 жыл	12	41	492	900	442 800
Барлығы			902		770 800

Лимон ағаштарын жылыжайдың қабырғасына жақын орналастыруға болмайды. Жылыжайдың температурасын бақылауда ұстау керек, 35 градустан жоғары, 17 градустан төмен болмау керек. Лимон ағашы үлкейгеннен кейін оның жапырақтары күн қыздырған қабырғаларға тиіп кетпеуі үшін ағашты жылыжай қабырғаларына жақын орналастыруға болмайды. Жылыжай ішіндегі температураны бақылау қажет. Термометр бағанасы 35 °C жоғары көтеріліп, 17 °C градустан төмен түспеуі керек.

Ағаштың айналасындағы топырақтың жоғарғы қабаты құрғаған кезде суару. Лимон көп суды қажет етеді, яғни ылғалдылығы жоғары, сондықтан ағашты үнемі және жыл бойы суару керек. Қыста суару біршама азаяды. Көктемнің басынан жаздың аяғына дейін лимон ағашын ай сайын қоректендіру керек. Қыста, өсімдік өсуін бәсеңдеткен кезде, оның бойындағы зақымдалған, көлденең немесе тым ұзартылған бұтақтарды алып тастаған жөн.

Лимон жұқпалы ауруларға өте сезімтал, сондықтан өсімдіктердің денсаулығы мен зақымдануын аурулармен, сондай-ақ зиянкестермен мұқият бақылау қажет. Жапырақтардың курап қалуынан немесе дақты пигментациядан сақ болу керек-бұл әдетте зақымданудың алғашқы симптомы. Барлық жұқтырған жерлерді дереу жою, тіпті ластануы күмән тудыратындар да жұқтырған жағдайда барлық өсімдіктерді сақтаудың жалғыз мүмкіндігі болып табылады. Сонымен қатар, инфекцияның іздері бар жемістерді де жою керек.

Қорытынды. Лимон жемісін Қазақстанға 99 %цитрус жемістері сырттан әкелінеді, оның ішінде лимон Қытай, Турция, Иран, Тунис, Израил, Латын Америкасы, Өзбекстан және Тәжікістан мемлекеттерінен келеді. Бұл көрсеткіштер Қазақстан ішкі нарығы лимон жемісіне сұранысқа ие екенін көрсетеді. Өсіру технологиясын дұрыс пайдаланғын жағдайда, үшінші жылғы егістен бір бұтадан 10 кг-ға дейін өнім алуға болады. Өсіру технологиясы қосымша қаражаттар мен шығындарды қажет етпейді: температуралық және ауа режимін (80 %) сақтау, минералдық тыңайтқыштар беру және зиянкестермен күресу шараларын жүргізу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.«Жоғары сатыдағы өсімдіктер систематикасы» (Ә.Ә. Әметов, П.М. Мырзақұлов)
2. «Қазақ университеті »Алматы 2000 ж
3. «Ботаника» сисметика растений. Москва «Просвещение »1975 г (Н.А. Комарницкий, Л.В. Кудряшов, А.М. Уранов)

**ЗАМАНАУИ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ТЕХНИКАЛАРЫ МЕН ОЗЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ БОЛУЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ
ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ БОЛАШАҒЫН АЙҚЫНДАЙДЫ**

Дошмахан Бауыржан Жеңісбекұлы
Ғылыми жетекшісі: Жолмаханова Айгүл Оңғарқызы
«Қазалы аграрлы - техникалық колледжі» коммуналдық
мемлекеттік қазыналық кәсіпорыны

«Еліміздің экономикасы мен халқымыздың әлеуметтік жағдайы үшін ауыл шаруашылығы саласының маңызы өте зор. Бұл еліміздің дамуының стратегиялық бағыттарының бірі.

Сапалы және өзіндік құны төмен өнім өндіру үшін заманауи технологиялар мен техниканы пайдалану керек. Сондай технологияның бірі егін шаруашылығында қуатты тракторлар мен кешенді агрегаттарды пайдалану. Қуаты аз тракторлармен жерді өңдеу кезінде бір ауылшаруашылық машинасын сүйреп, егістік алқапты бірнеше рет өту қажет, ол топырақтың төменгі қабатының тығыздалуына, ылғалдылықты жоғалтуға, шандануға әкеледі. Өнімнің сапасына әрине, бұл тікелей кері әсер етеді. Ал қуатты трактор, кешенді агрегатты сүйреп, бірнеше операцияны бір ретте орындайды. Бұл дақыл өсіп - өнетін топырақтың айтылған қасиеттерін бұзбауға, егін егу немесе оны ору уақытын азайтуға, өнім сапасын жақсартуға мүмкіндік тудырады. Қазіргі, шет елдік егін ору комбайндары бірнеше операцияларды бір сәтте орындайды. Мысалы, бұрынғы технология бойынша алдымен егінді орып дестеге түсіру, оны жинау, бастыру, соңынан сабанды алқаптан әкету операциялары, жоғарыда айтылған топырақтың қасиеттерінің төмендеуіне, артық жанар-жағармай шығынына, артық еңбек шығынына, өнімнің шығынына әкелетін. Ал, қазіргі пайдаланылатын Канадалық комбайндардың өнімділіктері өте жоғары, олар сабанның өзін турап, егін алқабына қайта шашып кетеді және бидайды бастыру технологиясы да дәннің үгітілуін болдырмайды. Нәтижесінде алынатын астық сапасы да арта түседі.

Техниканы тиімді пайдаланудың тағы бір жолы – бұл мамандандырылған, орталықтандырылған машина - трактор парктерін құру. Қазіргі кезде елімізде 4 мыңнан астам мал азығын оруға арналған шетелдік «Класс», «Нью-Хиланд», «Кейс», «Джон-Дир», «MacDon» компанияларының комбайндары жұмыс істеуде. Оларды экономикалық жағдайлары жақсы кәсіпорындар, холдингтер, инвесторлар сатып алуда. Өйткені аталған техниканың сенімділіктері өте жоғары, өнімділігі 3-4 есе артық және пайдалануға өте қолайлы. [1]

Елімізде, соңғы жылдары, лизенгіге техника сатып алу және «Жас Маман» жобасы бойынша алынған техникалар ауылшаруашылығына бет бұруы, жаңа технологияны игеруі, ауылшаруашылық ұсақ мекемелердің жарақтануын жақсартуға қолайлы жағдай туғызып отыр. Иновациялық жобалар қолға алынып жатыр. Сонымен қатар колледжімізде «Жас маман» жобасы арқылы алынған құрал жабдықтар студенттерге жас маманның бойынан табылуға тиісті тәжірибелік дағды, білім алушыларға теориялық білімді тәжірибемен ұштастыра оқыту, кәсіптік құзыреттілікті қалыптастыру үшін білім процесінде пайдаланылатын қазіргі жаңа үлгідегі оқу өндірістік жабдықтар, материалдық құралдарға мүмкіндік беріп отыр. [2]

Бәсекелестікке сай, сапалы өнім шығару үшін материалдық базаны жақсарту қажет. Жоғарыда айтылғандай агро өнеркәсіп кешенінің – ауылшаруашылық, шикізат өңдеу және машина жасау, тыңайтқыштарды өндіру салаларын бірге жетілдіру керек. Ал иновацияның негізі, бұл ауылшаруашылық ғылымын өркениетті елдердің деңгейіне жеткізу.

Иновациялық іс-әрекет үш құрам бөліктен тұрады: ғылыми зерттеулер, аяқталған ғылыми-зерттеу, тәжірибе - конструкторлық, технологиялық жұмыстарды иновациялық жоба дәрежесіне жеткізу (дайын өнім, товар, технология т.б) және дайын иновациялық жобаларды,

өнім өндіру технологияларын үйрену немесе өндіріске енгізу. Ауылшаруашылық товар өндірушілер арасында – идея, технология, иновациялық жобаларды енгізу барысында бәсекелестік туған кезде ғана еліміздің ауылшаруашылық өндірісі тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізеді. [3]

Қорыта айтқанда, халықаралық стандарттарға сай құрал жабдықтармен жұмыс жасай алу үшін заманауи технологиялармен тәжірибелік білімді меңгерген жастар өндіріс орындарына барғанда білікті маман болып жұмыс жасай алады. Сонымен қатар ұлтарактай жерін ұтымды пайдаланып отырған дамыған елдердің бәрі де ауыл шаруашылығының табысына осынау озық технологиялардың арқасында жетіп отыр.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жаңа әлем энциклопедиясы. (2016). Ауылшаруашылық технологиясы.
2. <https://rel.kz/azirgi-zaman-y-auylsharuashyly-da-ylldaryn-ndiru-tehnologiyasy/> сілтемесі
3. Motes, C. (с.ф.). Қазіргі заманғы ауыл шаруашылығы және оның артықшылықтары - тенденциялар, салдары және болжам. Жаһандық егін бастамасы.

ҚАЙМАҚТЫ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ-САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ

Автор:Түлегенова Дильназ

Ғылыми жетекші: Шакарбекова Жанслу Сериковна

Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары Ауылшаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Қаймақты ветеринариялық-санитариялық сараптау жүргізу арқылы сапасын анықтау.

Жұмыстың міндеті:

- Қаймақ өнімінің түрлерімен танысу
- Қаймақ өнімінің сапалық көрсеткіштерін талдау
- Қаймақты дайындау технологиясын зерттеу

Тақырыптың өзектілігі: Қазіргі уақытта сүт өнімдерінен жасалатын бұйымдарды неғұрлым табиғилығын, адам ағзасына кері әсер ететін химиялық қоспалардың көп болуын негізгі мәселелерінің бірі болып табылады. Кілегей, ашытылған сүт, айран, сары май, йогурт, қаймақ, сүзбе, қымыз, ірімшік — мұның бәрі сүттен жасалады. Әдетте ауылшаруашылық жануарларының сүті қолданылады: сиырлар, қойлар, түйелер және басқалар.

Сүт өнімдері-сүттен өндірілетін тамақ өнімдері. Сүтті тамақ өнімдеріне өңдеу ерекше дәм беру және сақтауға төзімділікті арттыру үшін жүргізіледі.

Қаймақ пен май, ірімшік пен сүзбе осылай пайда болды. Бұл өнімдерді алу технологиялары өте алуан түрлі және өзгермелі: айталық, кәдімгі сары май, ірімшік, қатты ірімшік, кілегейлі ірімшік пен балқытылған ірімшік, варенец пен ряженка, матзони және қатық мүлдем басқа технологиялармен шығарылады.

Қолданыстағы техникалық регламентке сәйкес 100-ден астам түрі бар барлық сүт өнімдері үш топқа бөлінеді: сүт, сүт құрамдас және құрамында сүт бар.

Қаймақ-дәрумендер мен минералдарға бай пайдалы өнім. Оның құрамында А, D, К, С дәрумендері, В дәрумендері, сонымен қатар минералдар: кальций, магний, фосфор, калий, натрий, мырыш, селен, мыс, темір бар.

Қаймақ Ежелгі Ресейде белгілі болды. Бұрын олар оны өте қарапайым дайындады: олар сүтті қақпаққа құйып, қышқыл болғанша екі-үш күн күтті. Содан кейін алынған майлы жоғарғы қабат – қаймақ – саз балшыққа алынып, салқын жерге қойылды.

XIX ғасырда сепаратор ойлап табылғаннан кейін қаймақ дайындау процесі өзгерді. Оны өнеркәсіптік ауқымда дайындауға мүмкіндік туды. Бүгінгі күні сүт алдымен кілегей мен майсыз сүтке бөлінеді. Содан кейін крем қалыпқа келтіріледі, яғни олар қажетті майлылыққа қол жеткізеді және пастерленеді (60-80°C дейін қыздырылады). Содан кейін ашытқы қосылады, салқындатылады және пісу үшін шамамен бір күнге қалдырылады.

Қаймақтың қалыңдығы мен дәмі оның майлылығына байланысты, ол 10-нан 58% - ға дейін өзгереді.

Қаймақ өте жоғары калориялы өнім болса да, ол ағзаға жақсы сіңеді (жаңа піскен кілегей мен сүтке қарағанда жақсы), өйткені оның құрамында ас қорытуға пайдалы сүт қышқылы бактериялары бар. Оны балаларға ерте жастан беруге болады. Қаймақ диетадан шығарылмауы мүмкін, тіпті диета кезінде де. Бұл артық салмақтың пайда болуына тікелей әсер етпейді: өлшемді білу жеткілікті және өнім пайдалы болады. Бауыр ауруымен ауыратындарға күннің екінші жартысында қаймақ жеуге кеңес берілмейді.

Қаймақ шыны ыдыста жақсы сақталады. Бірақ әйнек сынғыш және ең қауіпсіз материал емес. Сонымен қатар, ол өнімді күн сәулесінен қорғамайды. Сондықтан, қазір қаймақ картоннан немесе мөлдір емес пластиктен жасалған стакандарға оралған, ал қақпақ ауаның, бактериялардың және күн сәулесінің түсуіне жол бермеу үшін фольгадан жасалған. Қаптама тығыз және герметикалық болуы керек: осылайша өнімге қоршаған ортаға әсер аз болады. Егер қаптама қағаздан жасалған болса немесе әйнекте картон ұстағыш болса, олардың құрғақ екеніне және желімделмегеніне көз жеткізіңіз. Әйтпесе, сақтау шарттары бұзылған болуы мүмкін және қаймақ тағамға жарамайды. Сондықтан контейнердің жағдайына назар аудару керек. (Мысал №1, Мысал №2)

Мысал №1

Мысал №2

Сақтау температурасы да маңызды: табиғи қаймақ үшін ол 2-ден 6°C-қа дейін өзгереді. Сонымен, сапалы шикізат пен заманауи герметикалық қаптаманың арқасында Valio 23% қаймақ 2-6°C температурада 41 күнге дейін сақталуы мүмкін.

Өзіндік зерттеулер №1, 1-2-3 кестеде көрсетілген

1-кесте

Түскен қаймақты сезімдік зерттеулер әдістері арқылы анықталды

Өнім	Түсі	Дәмі	Иісі
Үй қаймағы	Ақ сәл сары	Тәттілеу	ашытқы
Домик на хуторе	Сәл сары	Қышқыл	Қышқыл

2-кесте

Түскен қаймақты сезімдік биохимиялық әдістері арқылы анықталды

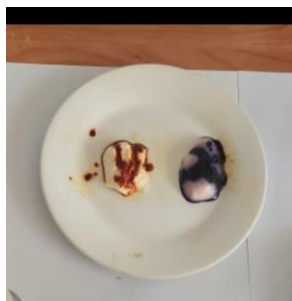
Өнім	Май құрамы, %	Ақуыз, г	Көмірсу, г
Домик на хуторе	20%	2,3 г.	7,0 г.

3-кесте

Тәжірибе нәтижесі

Тәжірибе түрі	Үй қаймағы	Домик на хуторе
Крахмалын анықтау (йод)	Түсі өз қалпында қалды	Қаймақтың түсі қою күлгінге өзгерді.
Пальма майын анықтау	Суға қаймақ араласып кетті.	Су бетіне пальма майы қалқып шықты.

Көрсетілген тәжірибе бойынша қаймақтың крахмалы анықталды. Оны йод арқылы анықтадық. Үй қаймағында йод өз түсін сақтады. Ал қаймақ өнімі өз түсін қою күлгінге өзгертті. (Зерттеу нәтижесі №1)

Зерттеу нәтижесі №1

Пальма майын анықтауға химикалық стақан немесе жай ғана шыны стақаны мен ыстық су қажеті болды. Су ыдысқа құйылды. Одан соң қаймақтарды екі ыдысқа салып шамалы уақыт тұндырып қойдық. Нәтижесінде үй қаймағы судың бетіне тек қана табиғи майы қалқып шықты. Ал дүкен қаймағында пальма майы судың бетіне шығып су түсі мөлдір ақ түсті қабылдады. Ал ыдыс түбінде қаймақтың кесектері қалды. (Зерттеу нәтижесі №2)

Зерттеу нәтижесі №2

Қосымша ретінде «Айс» компаниясының қаймағын сезімдік зерттеу мен биохимиялық әдістер жасалынды. Нәтижесін – кестеде көрсетілген.

4- кесте

Түскен қаймақты сезімдік зерттеулер әдістері арқылы анықталды

Өнім	Түсі	Дәмі	Иісі
«Айс» қаймағы	ақ	Тәттілеу, шамалы қышқыл	Ашытқы

5-кесте

Түскен қаймақты сезімдік биохимиялық әдістері арқылы анықталды

Өнім	Май құрамы, %	Ақуыз, г	Көмірсу, г
«Айс» қаймағы	20 %	2,5г.	3,2г.

Библиографиялық тізім:

1. С. Баубеков, П. Сейтпанов «Өнім сапасын бақылау»
2. Дүйсенбаев С.Т., Әмірханов Қ.Ж. «Өндірістік технология және өнім сапасы»
3. А.П.Солдатов, Л.П.Табакова, Р.Ф.Шухнова «Практикум по скотоводству и технологий производства молока и говядины.

Стандарттар:

ГОСТ 31452-2012.

ГОСТ Р 54340-2011

ГОСТ Р 54340-2019

СТ РК 1733-2015

**ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУГЕ
АРНАЛҒАН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР**

Шегенова Камиля Сериковна

Ғылыми жетекшісі: Тулегенова Светлана Кенжебаева

Ш.Берсиев атындағы ауыл шаруашылығы колледжі.

Жұмыстың мақсаты: Жерге орналастыру жұмыстарын жүргізу кезіндегі орындалатын геодезиялық жұмыстарды қарастыру. жер телімі бойынша жерге орналастыру жұмыстарын жүргізу тәртібі қарастырылған. Қазақстан Республикасында қабылданған жерге орналастыруды ұйымдастыру кезіндегі орындалатын жұмыстар сипатталып, оның ішінде геодезиялық жұмыстар толығымен баяндалған. Жерге орналастыру жұмыстары Геодезиялық жұмыстар жерге орналастыру мен кадастр жұмыстарының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жұмыстар нәтижесінде жерге орналастыру және кадастрлық мәліметтер толықтырылып, автоматтандырылған жүйелер базасы нақтыланған дәрежеге жетеді. Жерге орналастыру жұмыстарының құрамына – межелік белгілердің координаталарын анықтау немесе белгілі нүктелерді координаталары бойынша жер бетіне шығару, жер телімдерін таңдау актілерін дайындау, межелік жоспарларды қалыптастыру, межелік тірек желілерін құру жұмыстары кіреді.

Жерге орналастырудың мақсаты – еліміздің жер қорын ұтымды пайдалануға алдын-ала әрекеттер жасап, әр салада, әсіресе, ауыл шаруашылығы өндірісінде жердің тиімділігін арттыру. Жерге орналастыру жер пайдаланушыларды қалыптастырумен, оларды дамытумен, межелеу жұмыстарымен аяқталмайды. Ауыл шаруашылығы өндірісінде жерге орналастыру

алқаптардың құрамын, өндірістік аймақтардың, санаттардың және жер телімдерінің, шабындықтар мен жайылымдардың, жол тораптарының және шаруа қожалықтарының орналасуын анықтап, барлық өндірістің дамуына территориялық сипат береді.

Жерге орналастырудың міндеттері:

- қабылданған заң актілері негізінде жер қатынастарын реттеу;
- жерді пайдалану арқылы шаруашылықтың әр түріне бірдей даму

шараларын ұсыну;

- жерді тиімді пайдаланып, қорғауды қамтамасыз ету;

Қарастырылып отырған жұмыстарды орындау үшін қажет ситуациялар:

1. жер пайдаланушының қажеттіліктері үшін жер учаскелерін қалыптастыру және шекара сызықтарын белгілеу арқылы бұрыннан пайдаланып келе жатқан учаскелердің нақты орнын тексеру;

2. жер учаскесінің нақты қай жерде орналасқаны жайлы ақпарат жоқ болса, өзара келісу әдісі бойынша шекарасын анықтап, қай жерде орналасқаны жайлы ақпараттарды дайындау, қайта тексеру;

3. МЖК-ның мәліметтер базасында жер телімінің орналасқан жерін белгілеуге қажетті ақпараттар бар болса, осы ақпараттарды пайдалану арқылы шекарасын белгілеу. Бұл жұмыстар – жер пайдаланушыға жер учаскесін бөліп беру, пайдаланудағы жер учаскелерін қайта құру жұмыстарынан, нақты жер учаскесінің шекара шектерін анықтау бойынша жұмыстардан тұрады. Жерге орналастыру жөніндегі жұмыстарды жүргізу нәтижесінде қабылданған, мемлекеттің заңдарында айқындалған тәртіппен қаралған және бекітілген жердің нысаналы мақсаты, жерді пайдалану мен оны қорғау режимі, шектеулер мен жерді пайдалану мен оны қорғау режимі, шектеулер мен ауыртпалықтар, жер учаскелерінің шекарасы, жердің сапасы мен көлемі туралы деректер жер құқығы қатынасы субъектілерінің орындауы үшін міндетті болып табылады. Ішкі шаруашылық жерге орналастыру жобаларын жасау кезеңінде жерді есепке алу, тіркеу жайлы ақпараттар жаңаланып, пайдаланылмай немесе нысаналы мақсаты бойынша пайдаланылмай жатқан жерлерді анықтау үшін жерді түгендеу жұмыстарын жасайды. Осы жұмыстардың нәтижесінде арнайы ауыртпалықтар, жер учаскелерінің шекарасы, жердің сапасы мен көлемі туралы деректер жер құқығы қатынасы субъектілерінің орындауы үшін міндетті болып табылады. Ішкі шаруашылық жерге орналастыру жобаларын жасау кезеңінде жерді есепке алу, тіркеу жайлы ақпараттар жаңаланып, пайдаланылмай немесе нысаналы мақсаты бойынша пайдаланылмай жатқан жерлерді анықтау үшін жерді түгендеу жұмыстарын жасайды. Осы жұмыстардың нәтижесінде арнайы жер қорына қосылатын жаңа жер телімдерінің тізімі дайындалады.

Жерге орналастыру ұғымы – жер қорын жер санаттары, облыстар, аудандар, халық шаруашылығы салалары арасында бөлу, әр түрлі қажеттіліктерге жер телімдерін бөліп беру, ауыл шаруашылығы алқаптары құрамын және қатынастарын бекіту, жерді есепке алу және тіркеу, құқық беретін құжаттарды дайындау, инвентаризациялау, мониторинг және жерді қорғау, бұзылған жерлерді рекультивациялау және орнына келтіру, кез келген қажеттілікке жер бөлу жобасына экспертиза жүргізу және т.б. жұмыстар құрамынан тұрады.

Жерге орналастыру құрылымы келесі мәселелерді қамтиды:

- жер қорын пайдалануды, жерге орналастыруды, жерді бөліп беру жұмыстарын экологияны қорғау және қолайлы жағдай туғызу шараларын ескере отырып жүргізу
- кенттердің, қалалардың шекараларын белгілеп, жаңарту, анықталған жаңа ақпараттар болған жағдайда жерге орналастыру жобаларына енгізу;

- пайдалану үстіндегі жер телімдерін реттеу, қайта тексеру, нақты орналасқан жерлерін белгілеу, шаруашылықтың түрлері бойынша жерлерді пайдалануға беру жұмыстары;
- ерекше қорғаудағы жер телімдерінің шекараларын шығару, бүлінген жерлерді жаңғырту;
- жерді түгендеуді іске асыру.

Жерге орналастыру жұмыстары шаруашылықаралық жерге орналастыру (ШАЖО) және ішкі шаруашылық жерге орналастыру (ІШЖО) болып екіге бөлінеді. Ішкі шаруашылық жерге орналастыру – жерге орналастырудың негізгі түрлерінің бірі. Бұл жұмыстардың жобалау объектісі болып ауыл шаруашылық кәсіпорындарына, шаруа (фермерлік) қожалықтарға тұрақты (мерзімсіз) пайдалануға немесе жалға алу шартымен алынған жерлерде ауыл шаруашылық өндірісті ұйымдастыру болып табылады. ІШЖО-дың басты мақсаты – шаруашылықпен айналысатын меншік иелерінің жерді пайдаланудағы міндеттерін ретпен және тәртіппен орындауын қадағалап, бұл субъектілердің аз шығын келтіріп, жоғары сапалы өнім алуына, қазіргі және келешек ұрпақ үшін топырақтың құнарлылығын сақтап, адамдардың өмірін жақсарту жөніндегі маңызды мәселелерді шешу. Еліміздің Жер туралы заңында жер қорымен болып жатқан барлық өзгерістерді уақытылы жаңа мәліметтермен қамтамасыз ету мақсатында, карталар мен мәліметтер базасын толықтыру жұмыстарын орындау кезінде қолданылатын геодезиялық қызметтің мәні қарастырылған. Толығымен бұл жұмыстар геодезиялық жұмыстар туралы жеке заңнамада ашылып айтылған. Осы заңды құжаттар негізінде жерге орналастыру қызметін дұрыс және сауатты жүргізу үшін, дәл ақпараттармен жұмыс істеу үшін геодезиялық қызметпен өте тығыз байланысты екендігін аңғаруға болады. Жер бетінде орналасқан әрбір объект жер учаскелерінің орналасқан орнымен өзара сәйкес келуі керек. Бұл жағдайдың орындалғандығын тексеру үшін геодезиялық түсірістердің көмегі керек. Түсіріс нәтижесінде шекаралардың дұрыс анықталғандығын тексеруге болады.

Геодезиялық жұмыстар екі түрге бөлінеді:

- далалық жұмыстар – бұл жұмыстардың негізгі нәтижелері белгілі бір жергілікті аудан немесе аймақтың бет жазықтықтарында жүргізілген өлшем бірліктерінің жиынтығы болып табылады. Далалық геодезия жұмыстарында өлшемдерді анықтау жергілікті аудандарды суретке түсіру және қажетті инженерлік-техникалық есептерді шығару барысында жинақталып отырады. Геодезиялық құралдарды пайдалана отырып, далалық өлшеу жұмыстарының өлшем бірліктері арнайы журналға жазылып, осы өлшемдерге қатысты абрис деп аталатын жергілікті аудан планының контуры сызылып, құрастырыла бастайды.
- өңделетін жұмыстар – далалық өлшем нәтижелері жинақталған соң оларды математикалық өңдеу құралдары арқылы қорытындылау және графикалық жұмыстар – пландар, карталар, профильдер сызу.

Кез келген топографиялық түсірістер жер бетінде пландық (X, Y) және биіктік орны (H) белгілі нүктелерге негізделген. Мұндай нүктелерді тірек нүктелері деп атайды. Осы нүктелердің жиынтығы тірек торын құрайды. Тірек нүктелерінің жер бетіндегі орны астрономиялық, геодезиялық және ГЛОНАСС/GPS жүйелерімен анықталады. Көбіне қолданылатын әдіс геодезиялық әдіс болғандықтан, осы түріне шолу жасап кетейік. Бұл әдісті пайдаланғанда негізгі болып табылатын нүктелер координаталары тұрақты әдіспен анықталып, басқа қосалқы нүктелер жергілікті жерде орнатылған тірек торларының төбелерінің координаттарын пайдалану арқылы бастапқы нүктелермен сәйкестендіріледі. Соның нәтижесінде нүктелердің координаттарын анықталатын тірек торлары құрылады. Барлық нүктелермен байланысқа түсіп құрылған осындай тірек торлары өлшеуді қатесіз жүргізіп, барынша дәл нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сондықтан елімізде

басым аумақтарда тірек торларын құрудағы басты әдіс геодезиялық болып табылады. Жылжымайтын мүліктің мемлекеттік кадастрын және де басқа кадастрлық жұмыстарды жүргізу үшін арнайы геодезиялық тор құруға болады. Бұндай торды межелің тірек торы деп атайды. Бұл тор мемлекеттік немесе басқа геодезиялық торлар пункттерінің дәлдігі мен жиілігі жылжымайтын мүліктің мемлекеттік кадастрдың нормативті-техникалық талаптарына сай емес болған жағдайда құрылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан республикасының «Жер кодексі» 2003
2. М. Нұрпейсова, Қ. Рысбеков, О. Сарыбаев, Д. Киргизбаева, Геодезия – Оқулық, Астана: Фолиант, 2016
3. Ж. Сейфуллин, Жер кадастры – Оқулық, Алматы: ҚазҰАУ, 2001
4. Ж. Игильманов, Г. Кусаинова, А. Игильманов, Инженерлік геодезия – Оқулық, Алматы: Эверо, 2016
5. Т.Есполов, Т.Жоламанов, Т.Пентаев, О.Абралиев, Жер кадастры - Оқулық, Алматы: 2013
6. Т. Тұяқбаев, С. Солтабаева, Ж. Нукарбекова, Ы. Жақыпбек, Инженерлік геодезия – Оқулық, Алматы: 2013
6. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011370> - Жерге орналастыру жобасын әзірлеу жөніндегі жерге орналастыру жұмыстарын орындау қағидаларын бекіту туралы
7. <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps?type=ot> - Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық

ИННОВАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Шнайдер Николь Валерьевна, Умирзакова Ардак Бегалиевна Узынагашский профессиональный колледж имени Жамбыла

«Инновации в сельском хозяйстве», более конкретно - как достижения науки и техники позволяют резко повысить эффективность сельскохозяйственного производства.

Важность в научной теме, т. к. мы получаем профессию тракторист- машинист с/х производства и мне интересно, как достижения науки позволяют поднимать с/х на новый уровень.

Проблемы развития сельского хозяйства тесно связаны с общими проблемами социально-экономического развития всей базисельского населения:

1. Сокращение численности сельского населения;
2. Низкая заработная плата;
3. Отсталость материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий и низкая производительность труд
4. Неблагоприятные условия труда.
5. В представлении молодежи сельское хозяйство является неперспективным.

Введение

Важными стратегическими направлениями развития сельского хозяйства и всего агропромышленного комплекса являются научной работы прогресс и инновационные

процессы, позволяющие вести непрерывное обновление производства на основе освоения достижений науки и техники.

Гипотеза: Сельское хозяйство — это сфера, в которой могут быть реализованы инновационные идеи молодежи.

Объект научной работы: процесс определения особенностей, направлений и основных этапов инновационной деятельности в сельском хозяйстве.

Задача: Пути повышения эффективности и рентабельности предприятий сельского хозяйства.

Цель: Повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Рассмотреть основные составляющие инновационной деятельности.

Для достижения поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи:

1. Рассмотреть основные составляющие инновационной деятельности, направления использования нанотехнологий в АПК;
2. Выявить основные проблемы развития сельского хозяйства
3. Определить рентабельные отрасли сельскохозяйственного производства.
4. Наметить пути решения проблемы трудовых ресурсов в аграрном секторе.
5. Оценить возможности развития инновационных форм сельского хозяйства и привлечения туда молодежи.

Острой проблемой отечественного сельского хозяйства является общее техническое и технологическое отставание, которое невозможно преодолеть без внедрения информационных технологий. Задача ИТ (информационные технологии) - службы – не столько автоматизировать деятельность сельхоз производителя, сколько предоставить современному аграрию такие новейшие инструменты и технологии, которые позволят поднять организацию производства на качественно новый уровень.

Можно выделить три основных направлений внедрения инноваций в деятельность сельскохозяйственных предприятий:

- 1) инновации в сфере человеческого фактора — подготовка специалистов, способных эксплуатировать новую технику, оборудование и технологии, повышение их квалификации, переподготовка;
- 2) инновации в сфере биологического фактора — разработка и освоение нововведений, обеспечивающих повышение плодородия земель сельскохозяйственного назначения, рост продуктивности животных и урожайности сельскохозяйственных культур;
- 3) инновации в сфере техногенного фактора — обеспечивают совершенствование технико-технологического потенциала сельскохозяйственного предприятия.

1.1 Классификация инноваций в сельском хозяйстве

Признак классификации	Вид инновации
Биологический	- новый сорт и гибрид сельскохозяйственных растений; - новая порода, вид животных и птицы; - создание растений и животных, устойчивых к болезням и вредителям, неблагоприятным факторам окружающей среды.
Технический	— использование нового вида техники или оборудования.
Технологический	новая технология обработки сельскохозяйственных культур; - научно-обоснованные системы земледелия и животноводства;
Химический	— новый вид удобрений;- новые средства защиты растений.

Экономический	— новая форма организации, планирования и управления; --новая форма и механизмы инновационного развития предприятия.
Социальный	— обеспечение благоприятных условий жизни и труда сельского населения.
Инновации в менеджменте	— новая форма организации и мотивации труда; -- новый метод эффективного управления персоналом.
Маркетинговый	— выход на новый сегмент рынка; -- усовершенствование качества продукции и расширение ассортимента

1.2. Основные направления использования нанотехнологий в АПК.

На сегодняшний день наноматериалы и нанотехнологии находят применение практически во всех областях сельского хозяйства:

- растениеводстве,
- животноводстве;
- ветеринарии, перерабатывающей промышленности;
- производстве сельхозтехники;

Особое внимание в развитии сельского хозяйства имеет — использование нового вида техники и оборудования.

В механизации на основе наноматериалов создано большое число препаратов, позволяющих сократить трение и износ деталей, что продлевает срок службы тракторов и другой сельхозтехники.

Незаменимую роль могут сыграть наноматериалы при использовании их в качестве различных катализаторов, например, катализаторов горения для различных видов топлива, в том числе, и биотоплива, или катализаторов для гидрирования растительного масла в масложировой промышленности.

Современный агробизнес может быть рентабельным только при условии использования новейшей техники сельхозназначения.

И это вовсе не связано с желанием производителей спецмашин любым способом продвинуть свой товар. Всё дело в реалиях. Если техника не соответствует таким жестким требованиям, как высокая производительность, топливная эффективность, надежность и, конечно, простое и недорогое техническое обслуживание, то вряд ли её использование будет экономически целесообразным.

Безусловно, в ряду наиболее популярных, по-прежнему, остаются: тракторы и мини-тракторы, комбайны и сеялки.

1.3. Тракторы

Трактор LUNONG LT 1604 Основное предназначение этого трактора – подготовка почвы к посеву, а также выполнение задач по транспортировке. новинки сельхозтехники

1.4. Комбайны

Не меньшей популярностью пользуются сегодня и новейшие модели комбайнов. К примеру, эргономичные, эффективные и высокопроизводительные зерноуборочные машины выпускает сегодня американская компания, Комбайн уборочный № 43018442-0И4

Одним из самых востребованных видов сельхозорудий для земледелия является посевная техника. Среди новинок сельхозтехники этого года отметим сеялку зерновая G3Ф 3600T

Список использованной литературы.

1. Бунин М. «Инновационные технологии в сельском хозяйстве России» //Экономика сельского хозяйства России. -2018. №7. - С.7.
2. Баутин В. «Инновационная деятельность в АПК»//АПК - экономика и управление. - 2005. - №8. -С. 17-22.
3. Романенко Г. «Передовые научные разработки – агропромышленному производству»//АПК - экономика и управление.-2007. - №3. -С. 3-6.

ФУНКЦИОНАЛДЫ ЖӘНЕ ЕМДІК ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ НАН ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Жақанова Индира Бақытқызы,

Ғылыми жетекшісі: Босназарова Балжан Саматқызы

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғыры ауылшаруашылық колледжі.

Жұмыстың мақсаты: Жаңа технологиялармен диеталық нан-тоқаш өнімдерін қолданудың терапиялық және профилактикалық әсері рецептураға қажетті қосымша компоненттерді енгізу арқылы, немесе қажетсіздерін жою арқылы, сондай-ақ оларды дайындау технологиясының өзгеруімен қамтамасыз ете отырып организмдегі зат алмасуды ретке келтіру.

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі таңда елімізде күнделікті халықтың тамақтану рационы бұзылғаны басты мәселелердің бірі. Тұтынатын күнделікті тағамдарымызда дәрумендер, белок, тағамдық талшықтар, макро және микронитруенттердің жетіспеушілігі асқазан - ішек және де басқа да денсаулыққа қауіпті аурулардың өсуіне әкеліп соғуда. Күнделікті уақытылы дұрыс тамақтану адам организмінің қарапайым (суық тию, асқазан ішек арурлары) және созылмалы аурулардың алдын алуға иммунитеттің көтерілуіне көмектеседі.

Осы таңда елімізде тұтынушылардың емдік–профилактикалық бағыттағы нан тоқаш өнімдеріне деген сұранысы артқан. Бұл тұрғындардың бірқатар ауруға шалдығуымен, ем барысында арнайы диетаны қажет ететін, оның ішінде жоғары тағамдық және биологиялық құндылыққа ие нан өнімдерін қолдануына негізделіп отыр. Азық-түлік өнімдерінің тағамдық құндылығын жақсарту үшін оның құрамындағы ақуыздың, витаминдердің және минералды заттардың үлесін арттыру қажет. Бұл мәселелерді шешуді ең тиімді бағыты дәстүрлі емес шикізаттарды қолдану болып табылады. Нан тоқаш өндірісінде клечаткаға бай, нанның калориясын түсіретін және оның минералдық құрамын жақсарту үшін көкөніс қоспалары да қосылады

Теңіз орамжапырағынан ұнтақ алып, нан-тоқаш өндірісінде емдік-профилактикалық мақсатта қолданады. Оның құрамында 0,2% кем емес мөлшерде йод болады. Йодтың жоғары құрамына байланысты нан-тоқаш өнімдерінің арнайы сұрыптары шығарылған.

Теңіз орамжапырағы және калий йоді қосылған нан-тоқаш өнімдерін қалқанша безінің қабынуы ауруымен ауыратын адамдарға емдік бағытта, ал йод тапшы елді-мекендерге профилактикалық мақсатта қолданады.

Нан-тоқаш өнімдерінің көптігіне қарамастан олардың тағамдық құндылығын және энергетикалық құндылығын жақсарту оның химиялық құрамын түзету арқылы ассортименттің көбеюіне әкеледі. Сонымен қатар сапалық көбіне органолептикалық қасиеттерінің жақсаруына және де өнім рецептурасына белгілі бір емдік қасиетке ие қоспаны қосу арқылы сол өнімді емдік және профилактикалық мақсатта қолдануға көптеген мүмкіндіктер береді. Нан-тоқаш өндірісінде қолданылатын шикізаттарды байыта отырып,

өнім өндіру өзекті мәселелердің бірі. Мысалы: нанның көптеген ассортименттерін шығара отырып, отандық шикізаттарды нан құрамына қосу арқылы оның биологиялық құндылығын арттыру, ашыту процесін жеделдету, минералды заттар мен витаминдермен байыту. Адам үшін аса құнды тағам нан өнімі болып есептелінгенімен бірақ оның құрамында кейбір алмастырылмайтын аминқышқылдары жетіспейді. Бидай нанында лизин, метионин және триптофан жетіспесе, ал қара бидай нанында датриптофан өте аз болады.

Соңғы жылдары әлемде нанды емдік-профилактикалық қасиет беретін түрлі пайдалы заттармен байытуға көп көңіл бөлінуде.

Нан - халық ең көп тұтынатын азық-түліктің бірі. Оның құрамына терапевтік және профилактикалық қасиет беретін компоненттерді енгізу белгілі бір заттардың жетіспеушілігімен байланысты әр түрлі аурулардың алдын алу және емдеу мәселелерін тиімді шешеді.

Рационалды, жасына, кәсіптік белсенділігіне, денсаулық жағдайына, тұрғылықты жеріне, тамақтануына оңтайлы физикалық және ақыл-ой дамуына жағдай жасайды, жоғары өнімділікті сақтайды, организмнің қоршаған ортаның қолайсыз факторларының әсеріне төтеп беру қабілетін арттырады, сонымен қатар адамның көптеген ауруларының алдын-алудың маңызды факторы болып саналады, соның ішінде жүрек-қан тамырлары (атеросклероз, миокард инфарктісі, инсульт, гипертония және т.б.), онкологиялық, асқазан-ішек, метаболизм (семіздік, остеохондроз және т.б.). Қазіргі уақытта біздің еліміздің әр түрлі аймақтарында ең биологиялық құнды тамақ өнімдерін тұтынудың едәуір төмендеуі, дәрумендер мен бірқатар минералды заттардың жеткіліксіз тұтынылуы байқалады. Ресей медициналық ғылымдары академиясының тамақтану институты жүргізген зерттеулер тексерілген адамдардың 50% -дан астамында С дәрумені (физиологиялық нормадан 3,5-6 есе аз), В дәрумендері (В 1, В 2, В 6) терең жетіспеушілігін анықтады. Фолий қышқылының жеткіліксіз мөлшері 36% адамдардан табылған (солтүстік аймақтарда тапшылық 64% жетеді); Е тобындағы дәрумендер 47% (кейбір аймақтарда бұл 87%). Көптеген адамдарда кальций, темір және басқа микроэлементтердің концентрациясы төмендейді, оның ішінде фтор, мырыш, йод және әсіресе организмнің антиоксидантты қорғанысының маңызды элементі болып табылатын селеннің маңызды микроэлементтері бар.

Диеталық нан өнімдерін өндіру технологиясы. Отандық диеталық өнімдерді шығару нарығының өсуіне үлкен мүмкіндіктер бар. Терапевтік тамақтануға арналған әртүрлі нан өнімдерінің едәуір саны әзірленді; профилактикалық тамақтануға арналған, белгілі бір ауруларға бейімділігі бар адамдарды, сондай-ақ елдің экологиялық қолайсыз аймақтарында тұратындарды, ауыр кәсіптердегі жұмысшыларға, мектеп жасына дейінгі балалар мен қарттарға арналған өнімдердің кең ассортименті бар.

Наубайхана кәсіпорындарының ассортименттік саясатын талдау көрсеткендей, іс жүзінде барлық кәсіпорындар профилактикалық тамақтануға арналған өнімдер шығарады. Оларға: фортификацияланған нан-тоқаш өнімдері, дисперсті астық өнімдері, биологиялық белсенді қоспалары бар өнімдер және йодталған өнімдер кіреді. Медициналық тамақтануға арналған өнімдер іс жүзінде ел аумағында өндірілмейді. Еліміздің экономикалық аудандары жағдайында емдік-профилактикалық тамақтануға арналған нан-тоқаш өнімдерінің өндірісі біркелкі еместігімен сипатталады. Диеталық нан-тоқаш өнімдерін өндірудің негізгі үлесі Орталық федералды округтың үлесіне 23% келеді.

Түйін. Емдік-профилактикалық және диеталық нан өнімдері үшін кебектің маңызы. Бидай кебегі - бұл табиғи диеталық талшықтардың ең перспективалы, қол жетімді және арзан көзі. Бидай кебегіндегі тағамдық талшықтың мөлшері көкөністер мен жемістерге қарағанда 3-5 есе, ал ұнға қарағанда 10 есе көп. Сортты бидай ұнын өндіруде кебектің үлесі 15-28% құрайды. Қабыршақ мембраналардан, іргелес алейрон қабатынан және эндосперманың сыртқы қабаттарынан тұрады. Қабықтарда сіңірілмейтін талшық, ал алейрон қабатында белоктар, майлар, минералдар, витаминдер бар. Кебектің құрамында белоктың көп мөлшері (массалық үлесі 16-20%), май (5,4% дейін), көмірсулар (70% дейін) бар. Кебек

акуыздарының аминқышқылдық құрамы (жалпы азоттың% -ымен): аргинин 7,5, цистин-цистеин 1,5, гистидин 1,7, аланин 2,4, треонин 2,8, триптофан 1,8 және валин 4,1.

Алайда эксперимент жүзінде алейрон қабатының қоректік заттарының адам ағзасына сіңбейтіндігі анықталды. Кебекті құрайтын қоректік заттардың сіңімділігі төмендігін ескере отырып, олардың сіңімділігін жақсарту үшін көптеген зерттеулер жүргізілді. Кебекті бумен өңдеудің ұсынылған әдісі, алайда ол сіңімділіктің жоғарылауын қамтамасыз етпеді, тек нанның сыртқы түрін, оның көлемін жақсартты.

Кебекті өңдеудің биохимиялық әдістері тиімдірек. Мысалы, академик А.И. Опарин бұл массаны сүт қышқылды бактериялармен кейіннен ашыта отырып, кебекті қайнату және қанттау әдісін ұсынды. Бұл нанның сіңімділігін арттырды. Кебектің сыра ашытқысымен ашытылуы нанның сіңімділігін жақсартып, оның В тобындағы дәрумендермен байытылуына әкелді. Бірақ қазіргі кезде сипатталған әдістер олардың еңбекқорлығына байланысты кең қолданылмайды.

Нанның ұсақ дисперсті тұтас дәндерден немесе ұсақ ұнтақталған кебек фракцияларын 15% -ке дейін енгізу арқылы дайындау әдісі бар. Сонымен бірге ұн мен кебектің қоспасының химиялық құрамы тұтас дәннің құрамына жақын. Жіңішке ұнтақтау нәтижесінде (қабық бөлшектерінің мөлшері 200 мкм-ден аз), нан құрамындағы азоттың мөлшері 1,6 есе өсті, минералдардың (фосфор, калий, магний), дәрумендердің мөлшері көбейіп, олардың сіңімділігі артты.

Қазіргі уақытта профилактикалық және диеталық мақсаттар үшін кебегі бар нан өнімдеріне көптеген рецепттер әзірленді, дегенмен диетологтар кебектің химиялық құрамын қатаң бақылау қажет деп санайды, олардың құрамында бидай өсіруде қолданылатын пестицидтерді қолданудың улы заттары болуы мүмкін. Тұтас дәнді және кебекті қолдана отырып, нан өнімдерінің едәуір кең ассортименті шығарылады: «Зерновой» наны, «Восемь злаков» наны, «Отрубной» наны және т.б.

Құрамының арқасында кебек келесі пайдалы қасиеттерге ие: тағамдық талшықтар ісініп, ас қорыту жолына түскен тағамның көлемін көбейтеді, салмақты жоғалтуға ықпал ететін тоқтық сезімін жоғарылатады; холестериннің сіңуін төмендету; өттің құрамын жақсарту және тастың пайда болуын болдырмау; пребиотикалық әсерге ие - олар пайдалы микробтардың, фолий қышқылының, РР, В6, В2 және В1 дәрумендерінің көбеюін ынталандырады; қатерлі ісікке қарсы әсері бар - талшық канцерогендердің мөлшерін азайтады және ішектің шырышты қабығын олардан қорғайтын субстраттардың пайда болуына ықпал етеді; тағамдық талшықтар әртүрлі токсиндерді, радионуклидтерді, қорғасын мен стронций тұздарын ерітеді және шығарады, организмге қосымша дәрумендер (Е, В5, К, В1, В2, В6, В3), минералды заттар (селен, темір, кальций, мырыш, магний, калий, фосфор) береді. алмастырылмайтын май қышқылдары.

Функционалды және емдік-профилактикалық нандар бүгінгі таңда өте танымал. Бұл нан өнімдері сөредегі бәсекелестерінен құрамы жағынан да, сыртқы түрімен де, ең бастысы, дененің жалпы жағдайы мен әл-ауқатына пайдалы әсер етуімен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл диеталық талшықтармен, дәрумендермен, микроэлементтермен байытылған нан.

Функционалды өнім - бұл жүйелі түрде тұтыну кезінде тамақтануға байланысты аурулардың даму қаупін азайтады және құрамына функционалды ингредиенттердің болуына байланысты денсаулықты жақсартады, оның құрамына тағамдық талшықтар, белсенді қосылыстар, дәрумендер, минералдар және т.б.; **Экструданттар** - арнайы технологиялық өңдеу нәтижесінде жыртылған дәндер; **Тағам талшықтар** - бұл адам ағзасының ас қорыту ферменттерімен қорытылмайтын, бірақ пайдалы ішек микрофлорасы арқылы өңделетін тағамдық компоненттер. Кейбір дереккөздерде тағамдық талшықтар ұғымы адамның асқазан-ішек жолдарының эндогенді секрецияларымен қорытылмайтын полисахаридтер мен лигниннің қосындысы ретінде анықталады;

Пайдаланған әдебиет

1. <https://produkt.by/story/znachenie-proizvodstva-funkcionalnyh-i-lechebno-profilakticheskikh-hlebobulochnyh-izdeliy>;
2. Ешімбетова.Б.Т., Мамаева.Л.А., «Нан және нанбөлішке өнімдерінің технологиясы» пәні бойынша лекция жинағы.-Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2015.-180бет;
3. https://tirhleb.com/Новости/Функциональный_хлеб._.

САРЫСУДАН ФЕРМЕНТТЕЛГЕН «СЕРГЕК» СУСЫНЫН ӨНДІРУДІҢ ЖЕТІЛДІРІЛГЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Куанышбай Жупар Муратбекқызы

Ғылыми жетекшісі: Қали Ұлдай Бақытжанқызы

Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Ғылыми жобаның басты мақсаты – сарысудың адам өмірі үшін маңызы мен қажеттілігі, пайдасы туралы түсінік береу, себебі, сарысудың тек 38% ғана өңделеді, қалған бөлігі жай ғана канализацияға төгіледі, бұл өңірдің экологиялық жағдайын едәуір нашарлатады, сондықтан, сарысудан адам денсаулығына пайдалы ферменттелген сусын жасап шығаруға болатынын практикалық жұмыстар арқылы дәлелдеу.

➤ **Міндеті:**

- Ғылыми жобаға байланысты кітаптарды ақтарып іздену
- Осы жобаны іске асыру, тәжірибеге енгізудің міндеттерін белгілеу
- Қарапайым сүт сарысуынан ферменттелген сусын жасап шығару

Тақырыптың өзектілігі: Сарысуды қайта өңдеу мәселесі әрқашан өзекті болады. Сүзбе және сүзбе өнімдерінің, сондай-ақ ірімшіктердің өндірісін арттыру сүтті қайта өңдеудің жанама өнімі ретінде сарысудың мөлшерін едәуір ұлғайтуға алып келеді. Бұл өндіріс тиімділігінің айтарлықтай төмендеуіне және қоршаған ортаның ластануына әкеп соғады.

Гипотезасы: Сарысудан және майсыздандырылған сүтінен «Сергек» ферменттелген сүт сусыны дәстүрлі жабдықта резервуарлық тәсілмен өндіріледі.

Сүт сусынын өндірудің технологиялық процесі сүт өнеркәсібі кәсіпорындары үшін санитарлық нормалар мен ережелерді сақтай отырып жүргізілуі тиіс. [1]

Сарысудан ферменттелген сүт сусынын және «Сергек» майсыздандырылған сүтін өндірудің технологиялық процесі келесі операциялардан тұрады:

- негізгі шикізат пен компоненттерді қабылдау, дайындау;
- негізгі шикізатты араластыру;
- сүт сарысуын пастерлеу;
- ұйыту температурасына дейін салқындату;
- ұйыту;
- негізгі шикізатты-ферменттелген сүт сарысуын және майсыздандырылған сүтті жеміс-жидек шәрбатымен араластыру;
- компоненттер қоспасын араластыру және салқындату;
- дайын өнімді ПЭТ бөтелкеге құю;
- дайын ферменттелген сүт сусынын 4-6°C температураға дейін салқындату;
- 0-4°C температурада сақтау;

- пайдалану.

1. Шикізатты қабылдау және дайындау.

Сүт сарысуын, майсыздандырылған сүтті және басқа шикізатты кәсіпорынның зертханасы белгілеген саны мен сапасы бойынша қабылдайды. Майдың массалық үлесін, тығыздығын, қышқылдығын, тазалығын, температурасын анықтайды және шикізатқа органолептикалық баға береді.

2. Салқындату және сақтау.

Қабылданған шикізатты 6-8⁰С температурада салқындатады және қажет болған жағдайда 12 сағаттан асырмай сақтайды.

2. Сүт сарысуының және майы алынған сүттің қоспасын 74-85⁰С температурада 15-20 с ұстау арқылы пастерлеу.

3. Ашыту температурасына дейін салқындату-38-42⁰С.

4. *Streptococcus thermophilus* және янтарь қышқылын өндіретін *Mannheimia succiniciproducens* бактерияларынан тұратын кешенді ұйытқымен араластыру және қышқылдық сусын 65-75⁰Т жеткенге дейін 10-12 сағат бойы ұстау арқылы араластыру кезінде ашыту. *Mannheimia succiniciproducens* Органолептикалық көрсеткіштерді жақсартуға, тұрақты теңдестірілген құрамы және ұзақ сақтау мерзімі бар сусын алуға мүмкіндік береді. [1,2]

5. 15 минут ішінде араластыру кезінде жеміс шәрбатын ферменттелген сүт сарысуына енгізу.

6. 16-18⁰С дейін салқындату және сыйымдылығы 0,5 л және 1 л бөтелкелерге құю.

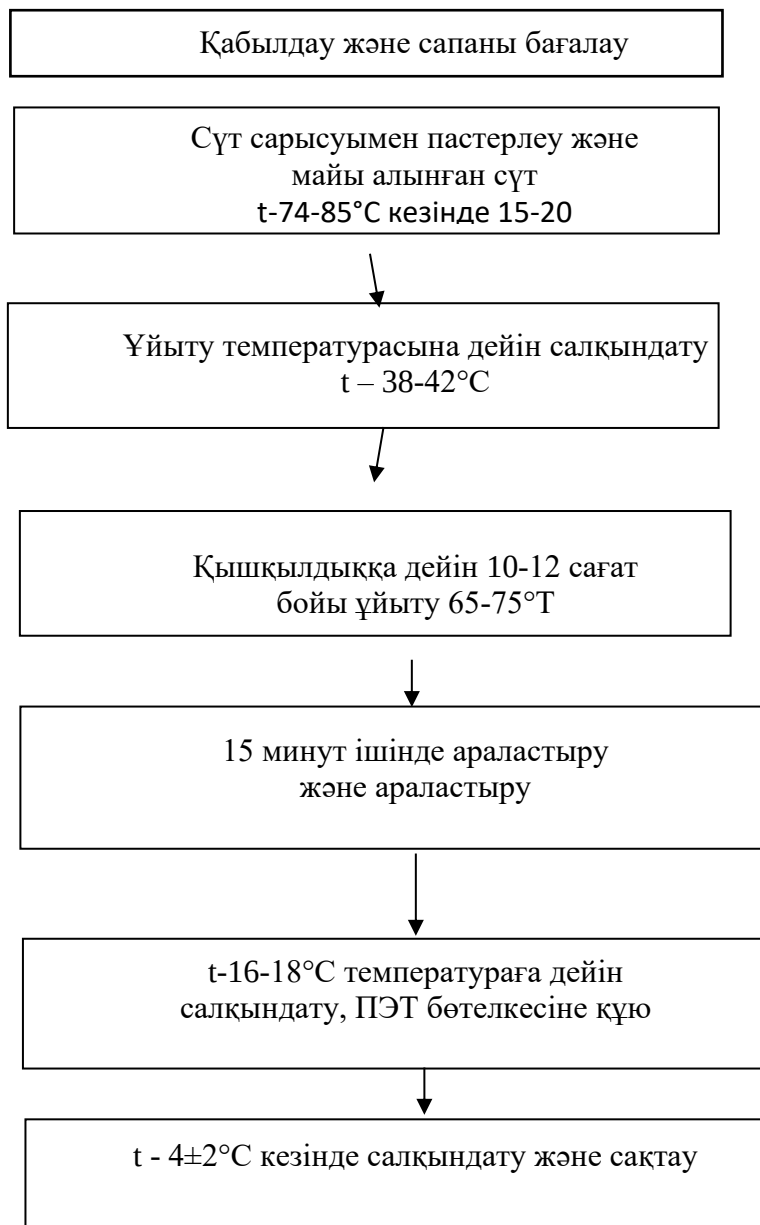
7. 4±2⁰С температурада салқындату және сақтау

8. Сақтау және тасымалдау.

ПЭТ бөтелкедегі буып-түйілген сусындар кәсіпорыннан АСТ 49 52-82 бойынша металл себеттерде, АСТ 49 127-78 бойынша полиэтилен жәшіктерде және ТУ 49991-81 құрал-жабдықтар ыдысында шығарылуы тиіс, сусындар авторифрежираторларда немесе изотермиялық шанағы бар машиналарда тасымалдануы тиіс. [3]

Сусынды сақтау ұзақтығы $4\pm 2^{\circ}\text{C}$ температурада 14 тәуліктен аспайды.

«Сергек» ферменттелген сүт сусынын
өндірудің технологиялық сұлбасы

Маңызы: Сүт сусынының өндірісін бақылау шикізатты бақылауды, технологиялық процесті бақылауды, дайын өнімнің сапасын бақылауды қамтиды.

Шығарылатын өнімнің әрбір партиясы қолданыстағы техникалық шарттарда көрсетілген әдістермен органолептикалық, физикалық-химиялық және микробиологиялық көрсеткіштер бойынша тексерілуге тиіс.

Зерттеу әдістері:

1. 26929 МЕМСТ және 26926 МЕМСТ бойынша уытты элементтерді анықтау үшін МЕМСТ 26809 бойынша іріктеу, жұмыс және талдауға дайындау;

2. Сыртқы түрі, консистенциясы, түсі, дәмі мен иісі. Қаптаманың сапасын көзбен анықтайды.

3. МЕМСТ 30648 бойынша майдың физика-химиялық көрсеткіштерін анықтау. Сусынның температурасы мен массасын ГОСТ 3622 бойынша анықтау.

4. 26927 ГОСТ бойынша сынап құрамын анықтау; 269371 ГОСТ бойынша мыс; 269726 ГОСТ бойынша қорғасыннан; 2933 ГОСТ бойынша кадмий; 26934 ГОСТ бойынша мырыш.

5. Антибиотиктерді, микотоксиндерді, афлатоксиндерді, пестицидтер мен радионуклидтерді анықтау белгіленген тәртіппен бекітілген әдістер бойынша жүзеге асырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кочеткова А.А., Колеснов А.Ю., Тумилкин В.И. и др. Современная теория позитивного питания и функциональные продукты // Пищ. пром. 1999. № 4. – С. 7-10.
2. Покровский В.И. Политика здорового питания. Федеральный и региональный уровни / В.И. Покровский, Г.А. Романенко, В.А. Княжев и др. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2002. – 344 с.
3. Тихомирова Н.А. Технология продуктов функционального питания. – М.: ООО Франтэра, 2002. – 213 с.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Когай Татьяна Валерьевна

Ғылыми жетекшісі: Омарова Венера Утегеновна

«Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі» МКҚК

Жұмыстың мақсаты:

Қазақ ұлттық тағамының тағамдық құндылығын зерттеу. Оларды дәстүрлі емес өсімдік шикізатымен байыту жолы қарастырылды. Тәжірибелік маңызы мен жұмыс нәтижесін жүзеге асыру.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- қазақ аспаздығы ерекшеліктері және даму тарихын қарастыру;
- қазақ ұлттық тағамдарына сипаттама беру; негізгі тағамдардың тағамдық құндылығын анықтау;
- құнды қазақ ұлттық тағамдары есебінен қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары тағамдары ассортиментін кеңейту; қазақ ұлттық тағамдарының биологиялық құндылығын арттыру.

Өзектілігі: Қазіргі заманда көптеген елдердегі тамақ өнімдерін өндірушілер үшін өндірістегі шығарылатын тағамдардың ассортиментін кеңейту және жаңа профилактикалық бағыттағы тағамдарды өндіру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мұндай мәселелер халықтың, тамақтанудың рационалды режимдерін сақтамаудың, дұрыс тамақтанбауының әсерінен, организмдегі зат алмасу процесінің бұзылып, көптеген ауруларға шалдыққан адамдар санының көбеюіне байланысты туындап отыр. Сонымен бірге тамақ өнімдерінің нарығындағы ахуал да күрделі болып отыр. Бақылау органдарының тиісті өзара іс-қимылдарының болмауына байланысты республикаға сапасыз, соның ішінде халықтың денсаулығы үшін қауіпті тамақ өнімдері көп мөлшерде әкелінуде. Сондықтан ұлттық тағамдардың тағамдық құндылығын зерттеу, жаппай өндіру үшін олардың технологияларын жетілдіру, олардың құндылығын жоғарылату жолдарын іздеу үлкен әлеуметтік мәнге ие.

Тағам даярлау технологиясын жетілдіру, тамақтанудың негізгі факторлары бойынша аспаздық рецептураларды оңтайландыру халық денсаулығын сақтаудың маңызды бөлігі ретінде үлкен шаруашылық мәнге ие.

Маңызы: Ұлттық тағамдарды табиғи биологиялық қоспалармен байыту азаматтардың ауру сырқаудан сау болуына және денсаулығының зор болуына әсер етеді. Ұлтымыздың рационалды тамақтану мәселесін шешудің ең басты бағыттарының бірі – негізгі тамақ өнімдерінің, соның ішінде ұлттық тағамдардың ассортиментін кеңейтіп және олардың

биологиялық құндылығын арттыру. Ұлтымызда бұрыннан белгілі болған және оларды дайындауда көптеген тәжірибе жиналған ұлттық тағамдарды дәрумендермен және минералды заттармен байытуға арналған қолайлы нысан. Аталған тағамдарға пайдалы қоспаларды қосу арқылы адам тағамының биологиялық және тағамдық құндылығын тиімді етіп реттеуге мүмкіндік тудырады.

Зерттеу әдістері: мағлұматтарды іріктеп жинақтау, ақпаратқа талдау жасау; зерттеу объектісінің сыртқы сипаттары, қасиеттері мен белгілері туралы мәлімет алу.

Тамақтану, соның ішінде дұрыс тамақтану – адамзат қоғамының алдында тұрған ең маңызды мәселелердің бірі. Қазақ ұлттық аспаздығында ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлер сақталып келеді. Ежелден бері оның негізін мал шаруашылығы өнімдері - ет пен сүт құрайды. Барлық қазақ аспаздығы ұзақ уақыт бойы ет және сүтті қолдануға негізделді. Жылқы және қой еттері, жылқы, сиыр, түйе сүттері және оны өңдеу өнімдері кең таралған. Қазақ аспаздығының дамуы көшпенді жағдайда ұзақ сақталатын және жиі тұтыну кезінде дәмі тіл үйіретін қалыпта қалатындай ет және сүт жартылай фабрикаттарын құрастыру бағытында дамыған. Осыған орай ысталған, тұздалып ысталған, ысталып пісірілген жылқының әртүрлі бөліктерінен жартылай фабрикаттар (қазы, шұжық), қой және ішек қарыннан қуырылған өнімдер туындады. Сүт қышқылды өнімдер, қымыз, сарысу, құрт дайындау да кең тарады. Олар жеңіл, тасымалданғыш және ұзақ уақытта бұзылмайтын ғана емес, салқын түрде тұтынуына да аса ыңғайлы.

Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің дәстүрлі технологиясы халықтың көп жылдық тәжірибесіне негізделеді және оның мәдениетінің бір бөлігі болып табылады. Аспаздық рецептуралар кездейсоқ емес және еркін алынбаған, олар табиғи, тарихи және әлеуметтік экономикалық факторлар әсерінен қалыптасты. Сондықтан оның негізінде физиологиялық мақсаттылық жатыр, себебі тағам адамды қоршаған ортамен байланыстыратын ежелгі байланыс болып табылады. Бірақ тағам даярлаудың дәстүрлі әдістері өмір жағдайының өзгеруі мен экологиялық жағдайды бейнелемейді. Отандық тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында және қоғамдық тамақтану объектілерінде тиісті өндірістік бақылаудың болмауы проблема болып отыр, бұл сапасыз тамақ өнімдерін шығару мен сатуға әкеліп соқтырады. Ұлттық тағамдарды мәселесін айтсақ бұрыннан ата-бабаларымыз азық еткен астарды дайындау төмендеп барады. Сырттан әкелінген көптеген технологиялары белгісіз тағамдар сұранысқа ие болып алды. Осыған байланысты рецептураға функционалды байытқыш қоспаларды қосып, емдік профилактикалық қасиеті бар арнайы бағыттағы тағамдар технологияларын жасау перспективті бағыт болып табылады.

Ежелден қазақ аспаздығы өзіндік технологиямен ерекшеленеді. Қазақ халқының тұрмыстық ерекшелігі тағам даярлау әдісіне де өз ізін қалдырды. Дәстүрлі қазақ аспаздығында етті тұздау, сүрлеу, кептіруге ерекше көңіл бөлінді. Осы процесс еттің жұмсақ және нәзік дәмдерін алуға мүмкіндік береді, оған дәмділік пен хош иіс береді. Өнімдерді ұзақ мерзім сақтауға көңіл бөлінді. Малды сою кезінде оны сақтауға тырысты, ол үшін етті тұздаған, қақтаған, кейде ыстаған астар негізінен жылқы етінен дайындалған-қазы, шұжық, жал, жая, карта және т.б. Сүт және сүт өнімдері де кең қолданылды. Көшпенді жағдайда сақтауға ыңғайлы болғандықтан, сүт қышқылды өнімдерге ерекше көңіл бөлінді. Нан көбіне шелпек, тандыр нан түрінде даярланған, соның ішінде бауырсақтар да кең қолданыс тапқан. Сусындар ішінде ең сүйіктісі қымыз, шұбат, айран болды, ерекше орын шайға берілді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия;
2. С.Кенжеахметұлы, Қазақтың дархан дастарханы. – Алматы: «Алматыкітап». 2007;
3. Дәстүрлі атаулар: - Алматы: «Арда». 2005
4. Похлебкин В. В. Национальные кухни наших народов – 2-е изд.. и доп. – М.: Агро1991. 608 с.

5. Козловская М. В. Феномен питания в эволюции человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – М.; 2002 г., 30 с.

6. Хлебников В. И. Современное представление о питании человека и медико-биологические требования к продуктам: Лекция / ЦУМК Центросоюза РФ. – М., 1990, 37 с.

ЖЕМІС АҒАШЫН КҮТІП БАПТАУ

Студент: Сайлаубек Аружан Ұланқызы

Ғылыми жетекшісі: Хамитов Дархан Баймурзаевич

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі МКҚК

Бақта топырақты күтіп-баптау және өңдеу жүйесі дегеніміз, топырақтың құнарлылығының тұрақты артуын және жеміс өсімдіктерінің өнімділігін үздіксіз артуын қамтамасыздандыратын, өзара тығыз байланысқан, топырақты күтіп-баптайтын агротехникалық шаралар кешені. Бақтағы топырақты күтіп-баптаудың және өңдеу жүйелерінің міндеті мыналар: жеміс өсімдіктерін ылғалмен, қоректік заттармен, топырақты ауамен қамтамасыз-дандыру; күтіп-баптауға аз шығын шығарып топырақты су және жел эрозия-сынан қорғау; топырақтың температурасын реттеу, жеміс өсімдіктерінің арамшөптерімен, ауруларымен және зиянкестерімен күресу.

Жас бақты күтіп-баптаудың негізгі міндеттері: өсімдіктердің жақсы көн-дігуіне және сақталуына қолайлы жағдай жасау; берік және терең бойлайтын тамыр жүйесін қалыптастыру; жақсы өсуін және ерте жеміс салуын қам-тамасыздандыру; бөрікбасты дұрыс қалыптастыру. Жас бақта ағаштың өсуінің әлсіреуіне немесе тоқталуына жол беруге болмай-ды. Бұл мерзімінен бұрын қартаюуына, аязға төзімділігінің төмендеуіне, жеміс салу мерзімінің қысқаруына жетелеуі мүмкін. Шекілдеуікті жас бақтарда өркендерінің жылдағы өсуі 45-60 см кем бол-мауына ұмтылу қажет, сүйектілерде – 55-70 см.

Бұл талаптар топырақты күтіп-баптау жүйесімен жүзеге асырылады – қатараралықтарға дақыл егумен, өсімдікті сумен қамтамасыздандырумен, тыңайтқыш енгізумен, зиянкестермен және аурулармен күресумен және топырақты өңдеумен.

Жеміс ағаштарын қырку – бұтақтарды, өркендерді немесе тамырларды ішінара немесе толығымен аластау; өсімдіктерді баптаудағы маңызды тәсіл. Қырку топырақүстілік бөлік пен тамыр жүйесі арасындағы қалыптасқан физиологиялық тепе-теңдікті бұзады.

Кез келген жеміс өсімдігінің тіршілігі кезінде қырқуды қолданудың мақ-саты, ол: толыққанды, берік және қою емес бөрікбасты қалыптастыру; жапырақтардың қарқынды ассимиляциясы жүруіне қажетті жарық өткізетін бөрікбаспен және жемістік бұтақтардың ұзақ өміршеңдігін және өнімділігін қамтамасыздандыру; жеткілікті жапырақ санын, сондай-ақ сола бастаған кәрі жеміс бұтақтарының орнын толтыруда маңыздылыққа ие қаңқалы және қап-тай өсетін бұтақтардағы қуатты өсімдерді сүйемелдеу немесе қалпына келтіру; өнімнің шамасын және сапасын реттеу; бөрікбасты жасарту – оның қартайған бөліктерін алмастыру; бөрікбастың бойлап өсіп кетуіне ырық бермей, оны белгіленген шамада ұстау.

Қырқудың барлық түрлері, тәсілдері, деңгейі және оны жүргізу мерзімімен өзгешеленеді. Қырқудың негізгі екі түрін ажыратады: сирету (таңдап кесу) және қысқарту (келтелеу). Қырку деңгейі бойынша шамалы, орташа және тұқырта қыркуға бөлінеді, мерзімі бойынша – қысқы және күзгі.

Сирете қырқуда (таңдап кесуде) тармақтардың біреуі тұтастай алас-татылады, ал негізгі бұтақтың ұзындығы кемімейді. Сиретуді бөрікбастың қоюлануын болдырмауға немесе оны сиретуге және жарықтану жағдайын жақсартуы үшін қолданады.

Қысқарта (келтерте) қырқығанда тармақтардың ұшын келтертеді, нәтижесінде олардың ұзындығы кемиді және тамыр мен топырақүстілік бөліктің қоректік заттар алмасу жолы қысқарады. Қысқартуды бұтақтардың жалаңаштануын азайту, бұйыққан бүршіктердің өсуін және бұтақтануын күшейту, бөрікбастың белгіленген нысанында тармақтануы жүруі, бұтақтар-дың қажет бағытта өсуін күшейту немесе баяулату үшін қолданады. Қысқарту ағаштың бөрікбасының пішінін және көлемін қатты өзгертеді.

Әдетте келтертуді сиретумен үйлестіреді, ағаштың күйіне және қырқудың мақсатына қарай тәсілдің біреуі басымдылықта болуы мүмкін. Қырқудың сипаты тәсілдердің қайсысы басымдылықта болуына, қай жастағы тарам және бөрікбастың қай бөлігіндегісі қысқартылады немесе сиретіледі, сондай-ақ қырқудың деңгейі мен мерзіміне байланысты анықталады. Шамалы кел-терткенде өркен өсімінің 1/4, 1/3 бөлігін қырқиды, орташасында – 1/2-на дейін, ал тұқырта келтерткенде өркеннің – 2/3-і бөлігі.

Қысқы деп, өсімдіктің тыныштық кезеңінде жүргізілген қырқуды айтады. Айталық, жазғы қырку өсімдіктің өсінді кезеңі өтіп жатқанда жүргізіледі. Қазақстанның солтүстігінде қырқуды ағаштың кесілген жерінде мұздануы болмайтын, жуықтап наурыз-сәуірде, тыныштық кезеңінде жүргізу керек (В.К.Путий, 1984). Қырқуды сөл жылжығанша аяқтау керек. Кешірек қырқуды ағаш қатты мұзданғанда, жібуі әрең-әрең жүргенде және қырқудеңгейін анықтау қиындау соққанда ғана жүргізуге рұқсат етіледі. Ондайда қырқуды мұзданған бұтақтардың өсу аймағы толық байқалғанша шегере тұрады, бұтақтың сау сүрегінде аязға ұрынған бөлігін кесумен шектеледі.

Қырқуды әртүрлі жас шамасы кезеңдерінде қолдану

Жас шағында, ағаш қаңқасын қалыптастыру кезінде, әдетте, қысқартып кесуді қолданады да, сиретуді сирек қолданады. Бөрікбасты қалыптастыруды аяқтағаннан кейін қысқартуды тияды. Сирету бұл кезде кесудің негізгі тәсілі болады. Сирету мұндайда жемістік сүректің қалыптасуына оң ықпал жасайды. Шекілдеуіктілер (алма, алмұрт), әдетте, көп жылдық сүректерде – жемісті бұтақтарда, жемістік шыбықтарда, жемістік бұтақшаларда жеміс байлайды. Олардың жемістік бүршіктері ұштық болады. Сүйектілер бір жылдық сүректерінде жеміс байлайды және жемістік бүршіктері оларда өркендерінің бүйірінде қалыптасады.

Шекілдеуікті екпе ағаштарда жемістік бүршіктері аралас, яғни жемістік мүшелері және жапырақтары болады; сүйектілердің жемістік бүршіктері қарапайым келеді, яғни тек жемістік мүшелері болады және жаңадан өсуі жүрмейді. Сүйектілерде өркендерін қысқартуды еппен жүргізу керек, себебі өркендерді гүлдік бүршікке қысқарту өркендердің бір бөлігінің солуына жетелейді. Шекілдеуіктілер қысқартуға шыдамды келеді. Өркен жайғыштығы күшті сұрыптар қысқарақ қысқартуды (кесуді), ал нашар өркенжайғыштар, керісінше, көбірек қысқартуды тілейді. Жаппай жеміс салу кезеңіндегі шырпу ағаштың өнімділігін арттыруға және жемістің сапасын жақсартуға ықпал етуі тиіс. Бұған сирету мен шырпуды дұрыс үйлестіру мүмкіндік жасайды.

Ағаштың қартаю кезеңінде, оның өсуі тоқтағанда және жемістік сүрегі жаппай сола бастағанда, нәтижесінде өнімділігі төмендегенде, шырпу жаңа жемістік сүрек қалыптасатын жаңа өсінді өсімнің пайда болуына ықпал етуі керек. Осы кезеңде жиі қысқартуды қолданады, себебі ол өсінді өсімнің күшеюіне мүмкіндік жасайды. Жеміс ағаштарының дамуына қолайлы жағдай қалыптасқанда кесудің, ағаштар нашар агротехникалық жағдайларда өскенмен салыстырғанда, қажеті шамалы. Қазақстанның солтүстігінде жеміс ағаштары республиканың оңтүстігімен салыстырғанда кесуді азырақ қажетсінеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аяпов Қ. «Жеміс және жидек шаруашылығы», - Алматы: Қайнар, 1993, 288 бет
2. Аяпов К, Үкібасов О, Есеналиева М. «Жаміс, көкөніс шаруашылығы. Практикум» - Астана: Фолиант, 2009, -192 бет
3. Н. Г. Щепетков, М. А. Ысқақов. Жеміс-көкөніс шаруашылығы: оқулық жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған. Н. Г. Щепетков, а.ш.ғ.д., профессор, М. А. Ысқақов, а.ш.ғ.к., доцент. - Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 536 бет

**ПОЛУЧЕНИЕ УСТОЙЧИВЫХ УРОЖАЕВ ЯРОВОЙ ПШЕНИЦЫ
В УСЛОВИЯХ РИСКОВАННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ**

Ляпунов Петр Александрович – студент 2 курса

Руководитель: Жолжаксынова Жанаргуль Набиевна

КГУ «Самарский аграрно – технический колледж» Управления образования ВКО

Цель:

Изучение возможностей получения устойчивых урожаев яровой пшеницы в условиях рискованного земледелия Восточного Казахстана на примере крестьянского хозяйства «Колос», учебного хозяйства колледжа.

Задачи:

- изучение природных ресурсов Самарского региона Восточно – Казахстанской области,
- изучение агрометеорологических условий возделывания яровой пшеницы в регионе за последние пять лет,
- сравнительная оценка использования агротехнических приемов возделывания в крестьянском хозяйстве «Колос» и учебном хозяйстве колледжа,
- сравнительный анализ материально – технической базы,
- изучение основных показателей качества зерна,
- изучение почвы и их хозяйственное использование зерновыми культурами,
- сравнительный анализ урожайности яровой пшеницы,
- изучение основ прогнозирования урожайности яровой пшеницы,
- подбор возделываемых зерновых культур, структуры посевных площадей и технологии их возделывания,
- определить естественную биологическую продуктивность земель и выделить ареалы продуктивности на территории Самарского региона,
- объективная оценка сортов яровой пшеницы, возделываемых в Самарском регионе

Актуальность темы исследования:

В связи с тем, что Восточно – Казахстанская область, в том числе Самарский регион, расположены в зоне рискованного земледелия и недостаточного увлажнения, сельскохозяйственное производство испытывает большие трудности в получении высоких и устойчивых урожаев. Резкие перепады в получении урожая отрицательно сказываются на развитии экономики всего региона. Зональные различия в элементах климата и колебания погодных условий отражаются на процессе формирования величины и качества урожая сельскохозяйственных культур. Поэтому на основе анализа и оценки этих закономерностей обосновано возделывание районированных сортов зерновых культур. Неоднократно делалась попытка спрогнозировать урожайность зерновых культур, опираясь на предсказания погодных условий предстоящего вегетационного периода или отдельного его этапа. В этом

вопросе достигнуты значительные результаты, но точность таких прогнозов остается недостаточно высокой.

Между тем увеличение и стабилизация урожайности зерновых культур - актуальнейшая проблема интенсификации сельского хозяйства через применение зональных адаптированных ресурсосберегающих систем земледелия, предусматривающих как научно обоснованное размещение сельскохозяйственных культур, так и возможность корректировки структуры их площадей в конкретном году.

Урожайность – основной показатель, характеризующий хозяйственную ценность сорта в конкретных условиях. При современных подходах к интенсификации растениеводства зависимость урожайности от условий внешней среды не только не ослабевает, но и усиливается. Это объясняется тем, что с ростом урожайности сортов яровой пшеницы проявляется тенденция к снижению их устойчивости к абиотическим и биотическим стрессам. Причем значительно возрастает роль тех факторов внешней среды, оптимизировать которые в полевых условиях практически невозможно. Поэтому проблема повышения адаптивности сортов яровой пшеницы, как ведущей зерновой культуры, особенно актуальна для условий Восточно – Казахстанской области ввиду резкоконтинентальных климатических условий данного региона. Основные негативные факторы, приводящие к снижению урожайности – это периодически повторяющаяся засуха и болезни растений. Для решения проблемы повышения устойчивости производства зерна пшеницы в условиях Самарского региона Восточно – Казахстанской области важное значение отводится селекции. Обоснование роли устойчивых сортов в увеличении производства продукции сельского хозяйства дано академиком Н. И. Вавиловым в трудах по иммунитету растений. В крестьянском хозяйстве «Колос» каждый год испытывают около четырех различных сортов яровой пшеницы, среди них успешно адаптируются такие сорта, как Алтайская 325, Грани, тогда как в учебном хозяйстве колледжа не было сортообновления в течение последних 10 лет.

Таблица 1. Средняя урожайность яровой пшеницы

№	Годы	Средняя урожайность (ц/га)	
		к/х «Колос»	Учебное хозяйство колледжа
1	2018	17	7
2	2019	15	6
3	2020	16	6,3
4	2021	15	5
5	2022	18	4,5

Дальнейшее развитие сельского хозяйства Восточно – Казахстанской области, в частности, Самарского региона, связано с созданием высокопроизводительного и устойчивого земледелия, которые смогут обеспечить продуктами питания не только население данного региона, но и создать условия для экспорта сельскохозяйственной продукции. Сельское хозяйство должно быть высокопроизводительным, но для этого необходимо оснастить материально – техническую базу новейшей техникой. Новая техника, современные технологии производства и переработки - неотъемлемый фактор его рентабельности.

Таблица 2. Оснащенность современной техникой

к\х «Колос» - 100 % современная сельскохозяйственная техника	Учебное хозяйство колледжа – 100% устаревшая сельскохозяйственная техника
	

Необходимо учитывать, что важной особенностью растениеводства является его сезонность. Для создания наиболее благоприятных условий жизни растений большое значение имеет своевременное и высококачественное выполнение всех технологических операций (обработка почвы, внесение удобрений, посев, уход, уборка урожая). Опоздание с проведением этих работ или низкий их уровень резко снижает урожай и ухудшает качество продукции.

В растениеводстве требуется хорошее знание погодных и климатических условий сезонов года, так как агротехнические приемы тесно связаны с характером погоды данного сезона и в определенной степени определяют урожай сельскохозяйственных культур.

Таблица 3. Показатели выпавших осадков с Самарское за 3 летних месяца

Годы	Осадки, мм
2018	8,7
2019	56
2020	40,3
2021	22,7
2022	40,7

Одной из ключевых задач общества является проблема долгосрочного прогноза, как в экономике, так и в сельском хозяйстве. С возникновением ряда новых инструментов моделирования и компьютерного исследования возможности для такого прогнозирования многократно возросли. Было бы неразумно ими не воспользоваться, но все они будут допускать погрешности, если в эти модели не будут введены такие параметры, как "климат и его изменения", "биологическая продуктивность" по отдельным климатическим зонам и изменчивость ее за отдельные периоды. Не надо ожидать, что климатические условия будут однородными и стабильными и вести ошибочные расчеты в растениеводстве. Климат на Земле сильно меняется, что непременно надо учитывать в сельскохозяйственном производстве.

Научная гипотеза:

Исследование зависимости урожая яровой пшеницы от климатических условий и применения инновационных технологий возделывания.

Определение зависимости между урожайностью и показателями погодных условий за период вегетации.

Значимость:

Практическая ценность исследования заключается в том, что выводы, сделанные автором окажут помощь крестьянским хозяйствам в планировании урожайности зерновых культур

Методы исследования:

Опрос, сопоставление, сравнительный анализ, наблюдение

Список использованной литературы:

1. <https://kamen-art.ru/pochvy-vostochno-kazahstanskoy-oblasti/>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>,
https://yka.kz/publ/istorija_sela_samarskoe_kokpektinskogo_rajona_chast_1/38-1-0-3401
3. Климат Казахстана – справочник. Утешев А.С.
4. Агрометеорология Глухих М.А. – учебное пособие
5. http://www.pogodaiklimat.ru/history/36418_2.htm
6. Техническое обеспечение производства продукции растениеводства. Новиков А.В. и др. учебник. Стр 201,249,177,277,305
7. Основы агрономии. Н.Н. Третьяков и др. учебник. Стр 22, 92,112,152,176,193,197,213
8. Организация и технология механизированных работ в растениеводстве. Верещагин Н.И. и др. учебное пособие. Стр 123,164,185,251
9. Итоги социально – экономического развития за 2021 год
10. Агрономия. Муха В.Д. и др. Учебник. Стр139, 152, стр238,248,256, 336, 474
11. Практикум по агрономии. Канапьянова К.И. Учебное пособие. Стр 52, 166, 184,185,189

**КӨШІМ ЖЫЛҚЫ ТӨЛДЕРІНІҢ ОРТАША ДЕНЕ ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ТІРІ
САЛМАҒЫНЫҢ 6-8 АЙЫНДАҒЫ КӨРСЕТКІШТЕРІ**

Саматұлы Бекжан

Ғылыми жетекшісі: Есиркепов Акжол Есеналивич

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Тақырыптың өзектілігі: Көшім тұқымды жылқыларды одан әрі жетілдіруде өнімділік қасиеттерін жақсарту бағытында, өнімділік көрсеткіштері жоғары төлдерді көбейту, көшім тұқымының аталық ізі бойынша селекциялық жұмыстарды ұтымды пайдалану, көшім тұқымының үлкен жетістігі болып табылады. Көшім тұқымы жалпы өзіндік сипатына байланысты дене тұрқының ірілігімен жоғары өнімділік көрсеткіштерімен, қарқынды төлдегіштігімен (әр 100 бас биенен 90-95 бас құлын алынады), табиғаттың кез келген құбылмалы ауа-райына бейімділік қасиеттерімен елімізде үлкен маңызға ие.

Тұқым жылқы зауыттарында, совхоздарда, Орал және Ақтөбе облысының басқа да шаруашылықтарында сілеуісті, таза қанды мінгі және дон айғырлары бар жергілікті қазақ биелерін ұдайы өсіріп шағылыстыруға негізделген.

Зерттеу мақсаты: Көшім тұқымды жылқыларының төлдерін өсіру технологиясын зерттеу, өнімділік көрсеткіштеріне сипаттама беру.

Зерттеу міндетері:

1. Көшім тұқымды төлдерінің азықтаныдыру жағдайын бақылау
2. Көшім тұқымы төлдерінің экстерьерлік ерекшеліктерін зерттеу.
3. Әр түрлі зауыттық аталық іздерге жататын төлдердің тірілей салмағын және тәуіліктік салмақ қосуын анықтау.
4. Көшім тұқымының төлдерін өсірудің экономикалық тиімділігін анықтау.

Көшім жылқыларының төлдерінің орташа дене өлшемдері мен тірі салмағының көрсеткіштері. Көшім тұқымы жылқыларының өнімділігін зерттеуден бұрын олардың құлындарының өсу және даму заңдылықтарын жете түсіну өзекті мәселе болып табылады. Әр

түрлі малдардың тұқымдық ерекшеліктері барлық өнімділік қасиеттері оның өсіп-даму жолында нәсілдік қасиеті мен сыртқы ортаның өзара қатынасы негізінде қалыптасады [1].

Негізінде, мал тұқымының фенотипі бойынша сұрыптау екі топ белгілерге баға беруге арналған. Біріншіден, дене бітімі мен сыртқы дене пішіні, екінші, негізгі өнімділік қасиеттері. Сұрыптаудың бұл әдісі мал тұқымын асылдандыру жұмысында ертеден қалыптасқан, бүгінге дейін жойылмаған түрі. Бұның себебі, біріншіден барлық түлік малдың дене бітімі мен сырт дене пішіні оның өнімділік бағытымен, өнімділігімен, әсіресе денсаулығының мықтылығымен тығыз байланысты. Осыған орай малды дене бітімі мен сыртқы пішінің көрсеткіштері бойынша сұрыптау арқылы, оның өнімділік қасиеттерін жақсартуға болады. Екіншіден, негізгі өнімдері тек аналықтарының өнімділік бағытына сәйкестілігін олардың тек дене бітіміне және сырт дене пішініне тірілей салмақтарына қарап анықтауға. Бірінші айлығында тұқымына байланысты құлындардың тірілей салмағы күніне 1-2 кг-ға артады, 6 айлық жасында үлкен жылқының 45 % салмағына тенеседі, 1 жылдық жасында 62-65 %; 2 жылдық жасында 85-90% [2,3].

Құлындардың өсіп-жетілуін ағза құрылымының әр түрлі деңгейінде зерттеуге болады. Соған сәйкес зерттеу әдістері де әртүрлі. Асылдандыру тәжірибесінде малдың өсіп-жетілуін туылғаннан кейін оның салмағын, бойын және көлемін өлшеу арқылы анықтауға болады [4].

Жергілікті жылқылардың құлындары тәжірибе тобындағы көшім тұқымы құлындарымен салыстырғанда туылғаннан 3 күн өткен соң шоқтығының биіктігі 5,63 см-ге, тұрқының қиғаш ұзындығы 2,45 см-ге, кеуде орамы 1,35 см-ге, жіліншік орамы 0,6 см-ге, тірілей салмағы 3,7 кг-ға кем болды. Бақылау тобындағы жергілікті жылқылардың 12 айлық жасына дейін өсу қарқыны біршама тез, ал 12 айлық жасында өсу қарқыны баяулады. Тәжірибе тобында 6 айлық жасына дейін өсу қарқыны біршама тездеп, 6 айлық жасынан 12 айлық жасына дейін өсу қарқыны баяулады [5].

Тәжірибе және бақылау тобындағы көшім тұқымы жылқыларын бағалау инструкциясында I класқа берілген өлшемдерінде бақылау тобындағы сақа айғырлардың тірілей салмағы 400 кг, биелерінікі 355 кг, ал тәжірибе тобындағы айғырларда 500 кг, биелерде 460 кг болып, жеке-жеке 100 кг, 105 кг айырмашылық бар екені анықталды. Бұл құбылыс мал өсіру әдістерінің ішіндегі таза тұқымды мал өсіруден әсер еткен, аталық іздің өнімділік және тұқымдылық қасиеттері деп білеміз. Бұл туралы басқа да авторлар зерттеуінде құлындардың өсіп-жетілуін оның туылғандағы тірілей салмағымен байланыстырса, ал басқалары малдың жеген шөбі мен жем-шөп шығынын өтеу қасиетінде дейді [6].

Зерттеуге алынған құлындардың туылғанынан 3 күн өткен соң, тірілей салмақтары және өсіп дамуы барысында тәжірибе көрсеткіші ретінде туылғаннан кейін 1 ай кезіндегі салмақтары өлшенді. Зерттеуге алынған құлындардың өсіп дамуы 6 айлық жасынан бастап Крепыш, Гром, Самоцвет аталық іздері бойынша 3 топқа бөлініді, әр топқа 10 бас құлыннан алынды бақылауға алынғын құлындардың 5 -і еркек 5-і ұрғашы.

Көшім тұқымының жас төлдерінің 6 және 8 айындағы тірі массаның негізгі өлшемдері, экстерьері, бойынша дене өлшемдері төмендегі кестелерде көрсетілген .

Кесте –1- Дене өлшемдері

Дене өлшемдері	Еркектері		Ұрғашылары	
	Жасы, ай			
	6	8	6	8
Шоқтығының биіктігі	134,8± 2,13	137,8±1,65	133± 1,12	137± 1,34
Дене тұрқының қиғаш ұзындығы	134,4± 1,91	136,8±1,55	133,4± 1,32	135,4± 1,24
Кеуде орамы	153,3 ± 1,48	156,4±1,49	151,6± 1,13	155,8± 1,71
Жіліншік орамы	15 ± 0,26	15,3± 1,35	15± 0,11	15,2± 1,55

Кесте –2 - Құлындардың тірілей салмағының өсіу көрсеткіштері

№	Еркек				Ұрғашы		
	Жасы	N	$\bar{x} \pm Sx$	$C_v, \%$	N	$\bar{x} \pm Sx$	$C_v, \%$
1	3 күн	5	35,0±0,31	3,89	5	32,0±0,32	7,5
2	1 ай	5	70,7±0,71	3,08	5	65,4±7,38	7,65
3	6 ай	5	259.7±7.3	8.87	5	242±6,91	9,51
4	8 ай	5	279,4±7.4	8.91	5	268,6±7,1	9,65

Жоғары кестеде көрсетілген көрсеткіштер жалпы ұрғашы және еркек құлындардың 6 -8 айлығындағы орташа дене өлшемдері және тірі салмақтары. Кестені талдай келе, 6 айлық еркек құлындардың шоқтығының биіктігі көріп тұрғанымыздай, 6 айлығында ерке құлындардың шоқтығының биіктігі 134,8 құрайды, ол дегеніміз ұрғашы құлындардан 2,38 асып түседі. Денесінің қиғаш ұзындығын алатын болсақ ұрғашы құлындардікі еркек құлындардан 3,6 см-ге асады, ал кеуде орамының өлшемі бойынша сәйкесінше бірдей болады. Еркек құлындардың тірілей салмағы ұрғашы құлындардан 11,7 кг-ға жоғары болады.

Көшім тұқымы төлдерінің Крепыш, Гром, Самоцвет аталық іздері бойынша салыстырмалы салмақ көрсеткіштері және дене өлшемдері төмендегі кестелерден көре аламыз.

Кесте –3. Көшім тұқымы төлдерінің аталық ізі бойынша салыстырмалы салмақ көрсеткіштері

Жасы, ай	Топтар		
	I	II	III
	Крепыш 33-64	Гром 98-58	Самоцвет 77-73
6 ай	250.3±7.3	254,3±2,40	252,5±4,71
8 ай	279,4,1±3,15	282,2±4,50	276,5±3,22

Кесте – 4 - Көшім тұқымы төлдерінің аталық ізі бойынша еркек құлындардың дене өлшемдері

Топ атауы	Жасы, ай	Шоктығының биіктігі	Дене тұрқының қиғаш ұзындығы	Кеуде орамы	Жіліншік орамы
Крепыш 33-64	6	134,8	134,4	152,8	15
	8	137,8	136,8	156,2	15,3
Гром 98-58	6	135,4	134	152,6	15
	8	137,6	137,4	155,8	15,2
Самоцвет 77-73	6	134,2	132,0	150,6	15
	8	137,4	136,6	153,4	15,2

4 кестенің деректерінен зауыттық із бойынша құлындардың 6 айлығында шоктығының орташа биіктігі (152,1-152,7 см), тұрқының қиғаш ұзындығы (134,8-135,6 см), кеудеорамы (152,8- 152,3 см), жіліншік орамы (15,2 см), тірілей салмағы (250,3±7,3) екенін байқауға болады

Түрлі зауыттық іздердің айғырлары мен биелері құнды өнімдік қасиеттермен қатар өздерінің тән дене бітімінің типтеріне ие.

Осылайша, тұқымда бірнеше зауыттық және құрылатын зауыттық іздердің болуы, тұқымдарды бірнеше сапалы әр түрлі топтарға бөледі, олардың әрқайсысының популяцияны сақтау мен көбейтуде өзіндік ерекшеліктері бар.

Қортындылай келе, жас төлдің өсіп-жетілуіне оның тұқымқуалаушылық қасиетінен басқа өсірілетін экологиялық ортаның да әсері көп, әсіресе бұл табынды жылқы шаруашылығында ерекше байқалады. Жергілікті жылқы төлдерінің биологиялық ерекшеліктерінде ауа-райының қолайсыз уақытында өсу құбылысы баяулап, ауа-райының жағымды кезінде өсу қарқыны тездететіні байқалған. Жылқылардың сырт дене пішінінің өлшемдері құлынының өсуін толық сипаттай алмайды, өйткені басқа өлшемдермен байланысты болмайды. Сондықтан құлындардың аталық ізі бойынша өсірудіде кейбір кемшіліктерін толықтырып отыруға жұмыстанған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ковешников, В.С. Пути повышения эффективности продуктивного коневодства в условиях рынка / В.С. Ковешников, В.В. Калашников, Р.В. Калашников //
2. Кикебаев, Н.А. Коневодство Казахстана в новых экономических условиях / Н.А. Кикебаев // Тезисы Межд. Конф. по коневодству. – Уральск. - 1993. - С.
3. Сизонов, Г.В.- Мясная продуктивность наиболее распространенных генотипов табунных лошадей Казахстана / Г.В. Сизонов // Автореф. дисс...д.с.-х.н.- Алматы. - 2010.
4. Дуйсембаев, К.И. Оценка дойных кобыл по оплате корма молоком / К.И. Дуйсембаев, Б.Р. Акимбеков // Перспективы совершенствования конских пород на основе достижений научно – технического прогресса: Материалы научной конференции. – ВНИИК. - 1986.
5. Рзабаев, С. Рекомендации по использованию препотентных жеребцов-производителей / С.Рзабаев, А.Р. Акимбеков, А.Ә. Тореханов, В.В. Сгепачев, Д.М. Нурмаханбетов, Т.С. Рзабаев, К.С. Рзабаев // Брошюра. - Алматы. - 2011.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ ПРОДУКТОВ С ЛЕЧЕБНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКИМИ СВОЙСТВАМИ

Тощенко Максим Александрович,
Руководитель: Айткалиева Альбина Аскатовна
г. Актобе, ГККП «Актюбинский Высший сельскохозяйственный колледж»
имени Ш.Берсиева, 3 курс, 301-группа

Введение

Сохранение и укрепление здоровья людей является важнейшей задачей любого цивилизованного государства. Еще задолго до возникновения науки о питании философы, а позднее и врачи напрямую связывали рацион питания со здоровьем человека. В настоящее время научно установлено, что здоровье нации лишь на 8–12% зависит от системы здравоохранения, тогда как социально-экономические условия, включая рационы питания, определяют состояние здоровья на 52–55%.

Результаты регулярных массовых обследований фактического питания населения, в последние годы в различных регионах Казахстана, свидетельствуют о значительных нарушениях в рационе питания. К этим нарушениям относятся избыточное потребление животных жиров, что приводит к увеличению числа людей с различными формами ожирения и избыточной массой тела; недостаток полиненасыщенных жирных кислот и недостаток полноценных (животных) белков; дефицит витаминов (группы В, А и С); дефицит минеральных веществ, особенно кальция, железа, магния, йода и селена.

Среди причин недостаточного потребления макро- и микронутриентов существенную роль играют следующие факторы как:

- однообразие, или, другими словами, монотонность рациона, что означает потребление человеком стандартного набора нескольких основных групп продуктов и готовых блюд;
- увеличение потребления рафинированных, высококалорийных, но бедных витаминами и минеральными веществами продуктов питания, например, белой муки, хлеба, макаронных, кондитерских изделий, сахара и т. д.;
- возрастание в рационе доли продуктов, подвергнутых консервированию, длительному хранению, интенсивной технологической обработке; сюда относятся концентрированные и восстановленные соки, варенья, джемы, в которых большая часть витаминов утрачена;
- использование интенсивных методов выращивания растений и животных, что приводит к изменению их химического состава, в том числе к снижению содержания биологически активных компонентов.

Разбалансированности рациона также способствуют:

- 1) низкая покупательная способность населения;
- 2) низкий уровень культуры питания, включая отсутствие знаний у большей части населения о пользе отдельных компонентов пищи;
- 3) вредные привычки в питании, например, чрезмерное потребление жирной пищи, копченых продуктов.

Решить обозначенные проблемы за счет увеличения плотности рациона не удастся, так как это приводит к увеличению количества потребляемых калорий, что при недостаточной физической нагрузке и гиподинамии недопустимо. Поэтому необходима разработка и освоение новых технологий и рецептур мясных продуктов с лечебно-профилактическими свойствами пищевых продуктов [1].

Актуальность исследования

Изобретение относится к мясной промышленности, а именно к технологии фаршевых мясных продуктов с применением добавок, обогащенных биологически активными веществами, придающими продукту лечебно-профилактические свойства.

Цели и задачи исследования

Способ приготовления мясного фарша для производства лечебно-профилактических продуктов, включающий подготовку сырья, составление фарша с последовательным внесением мясного сырья, добавок и других компонентов рецептуры, шприцевание фарша, термическую обработку, отличающийся тем, что в качестве добавок используют предварительно гидратированные порошкообразные молочно-овощные полуфабрикаты в количестве 5 - 10% к массе фарша, при этом молочно-морковный и молочно-свекольный полуфабрикаты гидратируют в соотношении 1 : 1, а молочно-тыквенный и молочно-кабачковый гидратируют в соотношении 1 : 2.

Новизна исследования

Технической задачей изобретения является повышение биологической ценности за счет сбалансированности основных пищевых и биологически активных веществ, а также совершенствование технологии за счет широкой функциональности и хранимости применяемых добавок.

Поставленная задача достигается тем, что сухие пищевые добавки в виде комбинированных молочно-овощных полуфабрикатов предварительно гидратируют в соотношении 1:1-2 и смешивают с мясным сырьем в процессе приготовления фарша.

Методы исследования

Для применения в технологии мясных продуктов необходима оценка функционально-технологических и физико-химических свойств.

Исследования реологических свойств порошкообразных добавок в гидратированном виде показали, что кривые течения оказались характерными для вязкопластических неньютоновских жидкостей, у которых вязкость уменьшается с ростом градиента скорости, а последний увеличивается с ростом касательного напряжения, что совмещается с аналогичными свойствами мяса.

Целесообразно использовать порошкообразные полуфабрикаты в количестве 5-10% к массе фарша. При этом значительно улучшаются основные показатели, ответственные за консистенцию и выход продукта.

С учетом рационального использования вторичных ресурсов мясной отрасли и на базе экспериментальных сведений о свойствах модельных мясных фаршей с использованием порошкообразных полуфабрикатов разработаны и предлагаются рецептуры мясных фаршей для производства продуктов: фаршевых консервов, вареных колбас, паштетов.

Перед приготовлением субпродуктовой пасты выдержанные в посоле субпродукты измельчают на волчке с диаметром отверстий решетки 2-3 мм. Смесь готовят в куттере, добавляя 10-15% воды (в том числе 50% льда) к массе сырья. Сначала обрабатывают измельченные губы с добавлением части воды в течение 4-6 мин, затем добавляют (в указанном порядке) мясо пищевода и легкие, оставшуюся часть воды (льда), селезенку, продолжая обработку 6-8 мин.

Бланшировку считают законченной, если на разрезе печени или селезенки нет кровянистого сока.

Субпродукты следует погружать в кипящую воду (для бланшировки каждой партии кипятят свежую воду). Бланшированные субпродукты промывают холодной водой, лучше под душем, после чего печень жилуют вторично.

Легкие разрезают, удаляют крупные бронхи, тщательно промывают проточной водой, бланшируют 30-40 мин для удаления воздуха, измельчают на волчке через решетку с отверстиями диаметром 16-18 мм, охлаждают водой.

Мясо пищевода после приемки осматривают, жилуют, моют в чанах, затем бланшируют 25 мин, охлаждают до температуры не выше 12°C, измельчают на волчке через решетку с диаметром отверстий 2-3 мм.

Мозги после приемки и осмотра промывают в теплой воде температурой 40-45°C. Затем с них удаляют наружную оболочку, кровоподтеки, вырезают крупные сосудисто-нервные

пучки и делят на два полушария (мозжечок оставляют при одном из них); после второй промывки мозги передают на дальнейшую переработку.

Мозги бланшируют в котлах в воде при температуре кипения (4 части воды на 1 часть мозгов) 10 мин, при этом два раза слегка перемешивают и полностью удаляют накипь (пену). Мозги считаются готовыми, если они приобрели плотную консистенцию.

Лук чистят, промывают в холодной воде, перемешивают с кусковой бланшированной печенью, селезенкой, измельченным легким и смесь пропускают через волчок с диаметром отверстий решетки 2 мм.

Составление фарша производят на вакуумном куттере. Порядок загрузки сырья следующий. В первую очередь загружают порошкообразный свекольно-молочный полуфабрикат, воду на его гидратацию и куттеруют в течение 3-4 мин. Далее добавляют смесь печени, селезенки с измельченным луком и легким, мясо пищевода, пряности, куттеруют 10-15 мин с добавлением холодной воды (чешуйчатого льда), затем загружают остывшие мозги и куттеруют еще 5-8 мин с добавлением свиного жира, до получения однородной пастообразной мажущейся массы без крупинок. Температура паштетной массы должна быть не выше 12-15°C.

Готовый фарш шприцуют на вакуумных шприцах в искусственную оболочку.

Перевязка батонов осуществляется наложением металлических скобок (клипс) и разрезанием перемычки между батонами.

При производстве консервов после приемки печени ее осматривают, жилуют, удаляя желчные протоки, крупные сосуды, нарезают на куски массой 300-500 г и промывают в проточной воде в течение 5 мин. Селезенку осматривают, нарезают на куски и вымачивают в проточной воде в течение 5 ч.

Печень и селезенку бланшируют в открытом котле (3 части субпродукта на 1 часть воды), печень в течение 25 мин, селезенку в течение 20 мин. Бланшировку считают законченной, если на разрезе печени или селезенки нет кровянистого сока.

Субпродукты следует погружать в кипящую воду (для бланшировки каждой партии кипятят свежую воду). Бланшированные субпродукты промывают холодной водой, лучше под душем, после чего печень жилуют вторично.

Паштетную массу готовят на вакуумном куттере. Порядок загрузки сырья следующий. В первую очередь загружают порошкообразный кабачково-молочный полуфабрикат, воду на его гидратацию и куттеруют в течение 3-4 мин. Далее добавляют остывшие мозги и куттеруют 5-8 мин с добавлением свиного жира.

Результаты и практическая значимость исследования

Использование овощных порошкообразных полуфабрикатов в качестве компонентов в рецептурах мясопродуктов позволило обогатить продукты пищевыми волокнами. Массовая доля растительных пищевых волокон составила 0,7-1,0%, что совместно с соединительнотканными белками обеспечивает радиопротекторные свойства, способствует очищению организма.

Таким образом, предлагаемый способ приготовления мясного фарша обеспечивает высокую биологическую ценность и совершенствование технологических процессов.

Список используемой литературы:

1. Агнев С.А., Салаватулина Р.М. Использование молочных белков в производстве мясных продуктов. - М.: АгроНИИТЭИММП, 1981. - (Серия Мясная пром-сть: Обзор, информ.). - С. 12-16.
2. Пыльцова Л. А. , Сизых Е.В., Апраксина С.К. Новые технологии мясных продуктов/ Мясная и холодильная пром-сть. - М.: ЦНИИТЭИММП, 1993. - Вып. 6.
3. Рогов И.А., Журавская Н.К. и др. Современные тенденции использования белоксодержащего сырья животного и растительного происхождения при производстве мясных продуктов. - М.: ЦНИИТЭИММП, 1991. - 32 с.

АҚТӨБЕ ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Марат Әбіш Ғабит

Ғылыми жетекшісі: Уразова Айнаш Куланова

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғарғы ауылшаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Бүгінгі таңдағы орманды пайдалану ісінде қоғамның даму келешегін ескеріп отыру қажет. Орман шаруашылығын қарқынды дамыту, орман ресурстарын тиімді сақтау ісі - әрбір түп ағашқа ояу, көкірек, ашық көзбен қарауға байланысты. Бұл үшін, ең бірінші кезекте, орман қорын мүмкіндігінше комплексті пайдалануға ұмтылу керек.

Кіріспе

Бүгінгі таңдағы орманды пайдалану ісінде қоғамның даму келешегін ескеріп отыру қажет. Орман шаруашылығын қарқынды дамыту, орман ресурстарын тиімді сақтау ісі –әрбір түп ағашқа ояу, көкірек, ашық көзбен қарауға байланысты. Бұл үшін, ең бірінші кезекте, орман қорын мүмкіндігінше комплексті пайдалануға ұмтылу керек.

Орман пайдалануда қоғам дамуын, орман шаруашылығын, сондай-ақ облыстағы орман алқаптарын дамыту ескерілсін. Орман шаруашылығын дамыту. Орман ресурстарын қорғаңыз. Әр ағашқа ұқыпты қарау. Орман қорын кешенді пайдалану. Орман-азық-түлік қорының резерві. Сондықтан бұл резервті дұрыс пайдалану, қорғау және жақсарту-орман шаруашылығының әр қызметкерінің міндеті.

Қазіргі уақытта ағашты қолдана отырып, қоғамның болашақ дамуын ескеру қажет. Орман шаруашылығын табысты дамыту, орман ресурстарын ең жақсы сақтау - қоғамның әрбір адал азаматының борышы. Ол үшін ең алдымен орман ресурстарын кешенді пайдалануға ұмтылу қажет.

Орман туралы ойласақ, біздің көз алдымызға күллі табиғат келеді. Жасыл желекті жазира жандар, шырша өрмелеген шыршалар, мойылдай мөлдіреген көлдер, бәрі суреттей тізіліп тұра қалады. Бұлай болатыны заңды да. Өйткені орман – табиғаттың ең негізгі байлығының бірі. Жалпы планета құрлықтарының үштен бір бөлігін осы ормандар алып жатыр. Бүгінгі орман құрамы аса бай. Жер бетіндегі ағаш пен бұта түрлерінің өзі қазір 30 мыңнан асады. Әр белдеу орманның, әрбір ағаш түрінің өзгешелігі, қадір-қасиеті сол жердің ауа райына, жел, топырақ, су, ерекшеліктеріне тікелей байланысты.

Біз алдымен орманның тіршілігі үшін, соның ішінде адамзат тіршілігі үшін маңызына аздап тоқталып өтейік.

Негізгі бөлім

Ғылыми есептеулер жер шарындағы жасыл жапырақ жылына 150 млрд.т көмір қышқыл газын өзіне сіңіріп, тіршілік үшін 120 млрд.т оттегін бөліп шығаратындығын айтады. Осы астрономиялық санды түсінікті болу үшін қарапайым мысалмен айтар болсақ – 1 га орман бір жылда 18 млн. Текше метр ауаны тазартады деген сөз. Немесе, сол орман бір күн ішінде 11 тонна улы бойына сіңіріп, ыдыратып отырады екен. Мұның өзі 15 мың адамның, бір тәулікте шығаратын көмір қышқыл газына тең.

Ағаш материалдары пайдаланылмайтын халық шаруашылығының бірді-бір саласы жоқ. Соңғы кезде ағашты өзге жасанды материалдармен алмастыру жолдары қарастырылуда. Бұл ізденіс жақсы нәтижелер беріп, өмірде кеңінен қолданылып та жүр. Солай бола тұрса да, бәрібір ағашқа деген сұраным күн сайын өсіп келеді. Ал, ағаштан қандай заттар өндірілетінін білесіздер ме? Мысалы, басты-бастыларын тізетін болсақ: қағаз, жасанды жібек, жасанды жүн, скипидар, аспирин, тимол, креозол, сірке қышқылы, метил және этил спирттері, камфора, формалин, эфир майы, ацетон, ағаш көмірі т.б.

Ал оның құрылыстағы маңызын тізіп жатудың қажеті жоқ сияқты. Жалпы, ағаш шикізатының қазір 30 мыңнан астам өнім, сонымен бірге азық-түліктік заттар шығарады. Оның бәрін көріп жүрміз, бірақ ескере бермейміз.

Орманның халық шаруашылығы үшін ғаламат маңызының бірі – егістік алқаптарды эрозиядан, қуаңшылықтан, желден қорғағыштық қасиеті болып табылады.

Орман, әрине жеміс-жидегімен де құнды екендігін білеміз. Мұның үстіне қымбат терілі аңдарды, емдік, шипалық қасиеті бар алуан түрлі шөптерді қоссақ – орманның құны еселеп артары сөзсіз. Сондай –ақ, жер бетіндегі ауа райының өзгеруіне орман үлкен әсер ететіні дәлелденді.

Жасыл орманды, жоғарыда жазғандай, тек қана санитарлық – гигиеналық рөлі үшін, қала берді шаршаған шақта жан сергітер саялы әсемдігі үшін-ақ аялап, қасиет тұтып өтуге болады. Мұның барлығы орманның ғаламат жомарттығының болмашы бір мысалы ғана. Орман адамзат жаратылысынан бері оның тек қана таусылмас игілік қорына айналып келеді.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 62 орман шаруашылығы мекемесі бар. Оның ішіндегі Ақтөбе облысына тоқталсақ, Ақтөбе облысы бойынша 7 орман шаруашылығы мекемесі бар. Олар:

1. «Ақтөбе орман шаруашылығы» ММ;
2. Үлкен Борсық;
3. Қарабұтақ
4. Мәртөк;
5. Темір;
6. Ойыл;
7. Қобда;

Бұлардың ішінде Ақтөбе қаласы бойынша «Ақтөбе орман шаруашылығы» ММ болып табылады. Бұл мекемеде 3 орманшылық бар:

- Қарғалы;
- Елек;
- Бұрынғы Ленин;

Әр орманшылықтың өздеріне тиесілі орман аймақтары бар.

Біз бүгінгі тамылжыған табиғатымызды ертеңгі ұрпақ қолына саф таза ауа күйінде аманат ету үшін қызғыштай қорғаймыз. Олай болса ұлы байлықты қаяусыз сақтайтын сенімді ізбасарлар дайындау ісі де бүгінгі күннің үлкен парызы. Сондықтан да бұл мәселе – еліміздің, қаламыздың орман шаруашылығы қызметкерлері жұмысындағы негізгі бір салаға айналып отыр.

Туған табиғаттың тыныштығын қорғап, ел дәулетін арттырып, жер сәулетін жайнатып жан аямай еңбек ету әрбір орман шаруашылығы қызметкерлерінің міндеті.

Табиғат қорғау проблемасының тарихы тым әріде жатқанымен табиғат қорғау мәселесі шын мәнәнде енді-енді дұрыс жолға қойыла бастады. Қзіргі кезде елімізде жүзден астам қорықтар, мыңға тартар заказниктер ашылды. «Табиғатты қорғау» атты шулы проблема – алпысыншы жылдардың басында қолға алынып, халықаралық маңызға ие бола бастады. Бірақ қазіргі техниканың зор қарқанмен дамуы да қоршаған ортаға залады әсер ете бастады. Ғалымдардың сөзімен айтқанда – «экологиялық дағдарыс» дәуірі туды. Осы дағдарыс табиғатымыздың қанат жайыуына кері әсерін тигізуде.

Табиғат экосистемасын, оның тұтастығы туралы сөз қозғағанда шөл даланы, мұхит пен теңізді де тілге тиек етуге болады. Десек те тұтастыққа дәлел ретінде орманнан артық мысалды табу қиын. Орман шынында да, тұтас жатқан ғажайып бір әлем.

Адамға эстетикалық әсері жөнінен орманға ештеңе теңесе алмайды. Қазіргі кезде ағашты халық шаруашылығының барлық саласы пайдаланады. Сондықтан қаламызда көшет отырғызуды, көбейтуді қолға алу ең басты міндет. Питомниктерден әкелініп, орман шаруашылығында егілген көшеттердің тағдырына – болашақ орманның тағдыры, ертеңгі табиғаттың тағдыры деп қараған жөн. Егер біз бұл көшеттерді өлтіріп алатын болсақ – орман

казынасы – ағашқа тиісуге хақылымыз ба?! Міне, көшет егу мәселесіне баса назар аудару керектігінің мәні осында жатыр.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ақтөбе облысының энциклопедиясы. Ақтөбе, 2003 ж.
2. Ж. Дәуренбеков, Ә. Асқаров. Жасыл әлемге саяхат. "Қайнар" 1985 ж.
3. А. Бронина, О. Крассов. Орман қызметкерлеріне. Заң әдебиеті, 1990 ж
4. 5. Еңбекті қорғау ережелері. "Орман өнеркәсібі" 1980 ж
6. Ақтөбе облысының орман шаруашылығын жүргізудің негізгі ережелері. Алматы, 1990-1981жж.

МӘҢГІ ЖАСЫЛ АҒАШТАР

Ырзабаев Бақытбек Мырзабекұлы,

Ғылыми жетекшісі: Тауасова Динара Нурболатовна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Туған өлкеміздің экологиялық жағдайын жақсарту үшін, мен не жасай алам, менің қолымнан не келеді? Осы сұрақтар мені ойландырды...

Біз өмір сүріп отырған өндірісті Ақтөбе қаласының экологиялық жағдайы, оның денсаулыққа әсер ететіні, біз білім алып жүрген, көлік жолына жақын колледж ауласының тынысы мәз емес екені белгілі. Бұл жағдай, қоршаған орта экологиясы, яғни, өзіміздің денсаулығымыз туралы мені де, барлығымызды да толғандырады.

Сондықтан, киелі мәңгі жасыл ағаштар туралы, оларға жататын түрлері туралы тереңірек зерттеп, оны қорғай отырып, келтіретін пайдасын қаламыздың және колледж ауласын көгалдандыруға өсіріп, қолдануды ғылыми жұмысыма мақсат етіп алдым.

Өзім оқитын Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжімізде колледж ауласында қай жерге отырғызу керектігін көрсетіп, колледж ауласын қылқан жапырақты ағаштармен көгалдандыруды ұсындым. Өзіміз күнделікті өмір сүріп, ауасымен демалып тыныстап жүрген ауланың экологиялық жағдайын жақсартуды, осы жоба арқылы көрсетіп отырмын.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі:

Қылқан жапырақты ағаштар өзінің қыс мезгіліне, яғни суыққа төзімділігімен, сүрегі аса құнды бағалы ағаш болғандықтан, өндірісте мол шикізат негізі екендігін, сондай-ақ адам ағзасына, денсаулықтарына қажетті ағаш ретінде ерекшеленеді. Ғылыми жұмыстың өзектілігі суыққа төзімді бола тұра, аса қажетті бағалы ағаш бола алатын, ғажайып қылқанды ағаштарды Қазақстанда кеңінен таратуды, олар туралы мәліметтер мен тереңірек танысуға, оларды өзіміздің Ақтөбе облысымыздың аумағымызда отырғызып, өсіріп, кең таралуын, оларға күтім жасауға болатындығын насихаттау болып табылады.

Ғылыми жұмыстың мақсаты:

Ақтөбе облысымыздың орманы - табиғаттың тамаша тартуы. Өз дәрежесінде өсіп, көркейген орманның адам өміріне тигізетін әсері үлкен. Орманымызды сақтап қалу және көркейту жұмыстары жыл сайын жүргізіледі. Осы жұмыстардың ішіне ормандағы ағаштардың соның ішінде қылқанды ағаштардың санын көбейту де жатады. Менің ғылыми жұмысымның негізгі мақсаты – қылқанды ағаштар туралы тереңірек зерттеп, олардың пайдалы қасиеттерін, Ақтөбе облысымыздың аумағымызда көбірек отырғызып, өсіріп, оларға дұрыстап күтім жасау болып табылады.

Мәңгі жасыл ағаштар дегенде, көз алдыңызға шырша, арша сынды қылқан жапырақтылар келгендігіне күмәнім жоқ. Бірақ, менің айтпағым мүлде басқа нәрсе! Мәңгі жасыл көпжылдық өсімдік 12 ай бойы өзінің жапырағын тастамайды. Ғылымда 3 мың жыл

өмір сүрген Ярета анықталған. Бұдан оның адамзат тарихынан бұрын пайда болғандығын аңғаруға болады. Мамандардың айтуынша, Ярета жыл сайын екі сантиметр қосып тұрады екен. Гүлі нәзік және қызғылт түсті.

Қылқан жапырақтылар — сүректі ағаш және бұта түрінде өсетін ашық тұқымды өсімдіктер класы. Қылқан жапырақтылардың шамамен 600 түрі бар, Қазақстанда 2 тұқымдасы бар: қарағай тұқымдасы — қарағай, балқарағай, шырша, майқарағай және кипарис тұқымдасы — арша, кипарис; мәңгі жасыл (қыста қылқаны түсіп қалатын балқарағайдан басқасы) ағаштар. Тұқымы арқылы, кейде вегетативтік жолмен өніп-өседі. Жапырағы қылқанды, жіңішке, түкті не қабыршақты болып біткен, сағақсыз, өркендері қысқа, шоқтанып орналасқан. Мамыр — шілдеде гүлдеп, шілде — тамызда жеміс береді. Қылқан жапырақтардың сүрегінен құрылыс материалдары жасалады, қағаз жасайтын үгінді, канифоль, скипидар.

Жоғарыда аталған қылқанды ағаштарға жататын ағаш түрлерінен біздің облысымызда шырша және қарағай тұқымдастары, өте сирек арша және туя ағаш түрлері кездеседі. Ең алдымен шырша мен қарағай ағаштарына тоқталсам:

Қылқанды ағаштардың емдік қасиеті.

Қылқанды ағаштар тамыры тереңге бойлайтындықтан, топырақты эрозиядан сақтайды. «Эрозия» — латын сөзі, яғни ірітіп-шіріту, бүлдіру мағынасында қолданылады. Демек топырақтың ең құнарлы бөлігінің судан шайылуын, жел ұшыруын болдырмайды. Қылқанды ағаштар өскен жерде қар және нөсер суы да топырақты бүлдіре алмайды. Сөйтіп табиғаттағы су айналымын реттейді. Бұлар басқа жасыл өсімдіктермен бірге ағзалық заттар түзеді. зиянды бактерияларды жоятын ерекше ұшқыш зат-фитонцит бөлінеді. Қарағайдан жоғары сапалы ағаш сүрегі, қарамай, шайыр алуға болады. Қарағай — дәрілік ағаш, одан терпентин майы, скипидар, сірке суы; жас қылқанынан С витамині (концентрат), эфир майы алынады. Сондай-ақ құм тоқтатуда, әсемдік ретінде (елді мекенді көгалдандыруда) маңызы зор. Бұл қарағайдың табиғаттағы маңызы болса, қарағай сүрегінен химиялық жолмен өңдеп, жібек жіп тәрізді жасанды талшық алынады. Қарағайдың ағашы мықтылығымен және қаттылығымен ерекшеленеді. Оны кеме құрылысында, авиацияда, теміржолда және құрылыста кеңінен қолданады.

Шыршаны жол жиектеріне жел ұстағыш ретінде егеді. Тұқымы орман құстары мен кеміргіштеріне тамақ ретінде қызмет етеді. Діңінің қабығы тері илеуде қолданылады. Көптеген елдерде жаңа жыл ағашы ретінде танымал. Шыршаның қылқанының құрамында С витамині, аскорбин қышқылы, эфир майы, жемісінде 25 – 29%-дай сұйық май болады. Сүрегі жеңіл және жұмсақ, оны құрылыста, целлюлоза-қағаз өнеркәсібінде, музыкалық аспаптар жасауға пайдаланады; шайыр, қара май, скипидар, сүрек сірке қышқылы алынады. Шыршадан жасалған музыкалық аспаптардың дауысы керемет болады. Италиян скрипка шеберлері Аматти мен Страдиваридың скрипкалары шыршадан жасалған. Жатаған шырша тау беткейіндегі топырақты шайылудан қорғайды. Жылдан жылға санының азаюына байланысты, қорғауға алынып, Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Шырша сүрегі — қағаз жасауға қажетті негізгі шикізат.

Майқарағай — қарағай тұқымдасына жататын көп жылдық мәңгі жасыл ағаш. Қазіргі кезде 40-тан астам түрі белгілі, негізінен Солтүстік жарты шарда өседі, ішінара тропиктік белдемдерде (Мексика, Гватемала) кездесетін түрлері де бар. Қазақстанда Алтай, Тарбағатай, Жетісу (Жоңғар) мен Талас Алатауында, Батыс Тянь-Шаньда теңіз деңгейінен 2000 м-ге дейінгі биіктік белдеулерде өсетін 2 түрі: Сібір Самырсыны (*A. sibirica*) және Ақ қарағай (*A. semenovii*) бар. Олардың биікт. 35 м-ге, діңінің жуанд. 55 см-ге дейін жетеді. Қылқан жапырақтары таспа пішіндес, ұзындығы 4 см-дей. Аналық тұқым бүрі жасыл не қызыл түсті, аталық гүлі масақты, алдыңғы жылғы бұтақтарының ұшында орналасады. Жетілген тұқым бүрлері цилиндр тәрізді, қошқыл не қоңыр түсті, бірінші жылы піседі. Тұқымы төңкерілген жұмыртқа тәрізді, ұзындығы 8 — 10, ені 8 мм-дей, қанаты болады. Самырсын 200 жылдай өмір сүреді. Самырсынды діңі жұмсақ,

жеңіл, ол целлюлоза өндірісінде, құрылыста қолданылады. Тұқымының құрамында лак, бояу өндіру үшін қолданылатын май болады.

***Туған өлкенің экологиялық жағдайы,
қылқанды ағаштарды егін қала тынысын ашайық.***

Ақтөбе қаласы – Қазақстандағы ең ластанған, өнеркәсіптік өндіріс орындары көп шоғырланған ірі өнеркәсіп орталығы. Ақтөбе қаламызда жағалай көп орналасқан зауыттар жұмыс жасауда, сонымен қатар мұнай өндіру өндірістері де жұмыс істеп, улы газдарды атмосфераға шығарады. Бұған қоса атмосфералық ауаны автокөліктер газы мен шаңы, жер үйлер пештерінен шыққан түтіндер ластанып, қала экологиясын нашарлатып отыр. Ауада ауру тудыратын майда көзге көрінбейтін микроағзалар қаншама. Қоршаған ортаның ластануы адамдардың ауру-сырқауға ұшырауы артауда.

Қылқанды ағаштар аса пайдалы, фитонцидтік қасиеті бар ағаш болғандықтан, ластанған қаламыздың ауасын тазарту үшін көгалдандыру ісінде кеңінен қолданған жөн. Қаламызда бірнеше саябақтарымыз, демалыс орындары, оқу орындарында, мектептер мен колледждердің маңына отырғызуды қолға алуды ұсынамын.

Колледж ауласын қылқанды ағаштармен көгалдандыру жолдары.

Қылқанды ағаштар тұқымын егу және күтіп-баптауда, тездетіп өсірудің әдістеріне тоқталсам. Қылқанды ағаштар тұқымын қыркүйек-қазан айларында жинайды. Тұқымды егу және күтіп-баптау үшін, қылқанды ағаштар тұқымын тездетіп өсірудің әдістерін енгізу жөнінде жұмыстар саябақтарда қолданылады. Жаңадан жиналған, толық піспеген тұқымдарын себу. Қылқанды ағаштардың жеміс бүрі қара түске енді ене бастағанда, яғни биологиялық толық пісу мерзімінен 1,5-2 ай бұрын ол тұқымдар жиналады. Жиналған тұқымдардың ұрығы жемісбұр ұлпасынан кеппей жатып ажыратылып, ерте пар жүйесімен өңделіп, себуден 5-6 күн бұрын суғарылған учаскеге себіледі (тұқымбаққа). Тұқымды сіңіру тереңдігі – 1,5 см – 2см. 2-3 см қалыңдықта ағаш үгіндісімен жабындалғаны дұрыс. Күзгі жауын-шашын басталғанша 3-4 рет суғарады. Осы әдістемені пайдаланып, арша өскіндерін өсіріп дайындауға болады. Қалалық көгалдандыру орталығы дайындаған көшеттердің бағасы қымбат, шамамен 10 мың теңгедей тұрады. Ол біз үшін қымбат. Дайындалған көшетті колледж айналасына, қаланың көшелеріне отырғызып, көгалдандыруға болады. Өзіміз күтіп-баптауды, өсіруді қолға алсақ, ауаның тазалығын сақтап, қала көшесінің, колледж ауласының экологиясын жақсартып аламыз.

Қарағай аллеясы

Шырша аллеясы

Табиғатқа да, адамзақа да тигізер пайдасы шаш етектен болатын қылқан ағашына қамқорлық қажет! Табиғатта азайып бара жатқан өсімдіктер жайында насихаттап, ата-бабамыз бізге қалдырған байлығы – қылқанды ағаштар болсын, басқа да өсімдіктер мен жануарларды аман сақтап қалу, қорғау, қамқорлық жасау біздің басты парызымыз!

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Әметов Ә. Ботаника. Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ білім баспасы А 2000ж 508б.
2. Жатқанбаев Ж. Биология, өсімдіктер систематикасы, экологиясы. т.
3. Әметов Ә., Мырзақұлов П.М. Жоғары сатыдағы өсімдіктер систематикасы 1-бөлім Археогониальды өсімдіктер Алматы Қазақ университеті 2000ж.
4. «Жасыл әлем сырлары» Авторы Қ. Сабанбеков. 1990 ж

АСА ҚАУІПТІ КАРАНТИНДІК НЫСАН - ЖАТАҒАН УЕКІРЕ: БИОЛОГИЯСЫ, ЗИЯНЫ, ТАРАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жолдас Іңкәр Сұлтанқызы

Ғылыми жетекшісі: Султанбекова Бибигуль Токтарбаевна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Жұмыстың мақсаты: Жатаған уекіре арамшөбінің биологиялық ерекшеліктерін және таралу аймақтарын зерттеу.

Жұмыстың міндеті: Аса қауіпті карантиндік нысан болып келетін жатаған уекіренің алдын алу шараларын анықтау.

Жұмыстың өзектілігі: Қазіргі кезде егін алқаптарында жатаған уекіренің таралу динамикасы және егін алқаптарында өмір сүру деңгейі қарастырылды.

Жұмыстың гипотезасы: Жатаған уекіре өз тұқымынан және тамыр жүйесінен улы заттарды бөлу арқылы аллелопаттық әсер етеді. Арамшөп үй және түз жануарларына, соның ішінде жылқы малына, өте зиянды.

Жұмыстың маңызы: Қазақстан Республикасының аумағында таралған, ең зиянды және жою қиын арамшөптердің бірі, егістіктерді бітеп тастайды, барлық дақылдардың шығымдылығын және жайылымдардың өнімділігін күрт төмендетеді, жемшөп сапасын нашарлатады, әдетте перделермен өседі.

Жұмыстың зерттеу әдісі: культивация, химиялық өңдеу, эфирлер

Арамшөптер ауыл шаруашылығына үлкен зиян келтіреді. Карантиндік арамшөптерге (қыша, уекіре және т.б.) ерекше назар аудару керек. Карантин қызметі жыл сайын ондаған миллион теңгеге тең келетін уекіре араласқан бірнеше мың тонна тұқым мен азық-түлік астығын сатуды шектейді.

Ұзақ мерзімді бақылаулар мен ғылыми зерттеулер көрсеткендей, арамшөптердің осы өте зиянды түрін сәтті басу және толығымен жою үшін өрістерде профилактикалық, агротехникалық және химиялық күрес бойынша заманауи шаралардың ғылыми негізделген кешенін үздіксіз қолдану қажет.

Арамшөптердің тамыр жүйесінде жинақталған пластикалық заттардың қорын сарқуға бағытталған агротехникалық әдістер сойылып жатқан уекіреге қарсы күресте маңызды.

КРН-4,2 (дәнді дақылдар) топырақ өңдеу құралдарымен бірнеше рет 8-10 есе кесу уекіре өсімдіктерінің санын 2-3 және одан да көп есе азайтады деп саналады.

Алайда, Қазақстан шаруашылықтарындағы біздің зерттеулеріміз жатаған уекіре тамыр жүйесі 20-60 см қабатта орналасқандығын көрсетті (1-кесте).

Кесте-1. Уекіре тамырларының топырақ горизонттары бойынша таралу динамикасы

Көкжиектер, см	Уекіре тамырларының саны,%		
	көктем	жаз	күз
0-20	19-21	20-22	22-24
20-40	27-28	28-30	30-32
40-60	23-24	24-25	25-27
60-150	12-13	13-14	1-14

Арамшөп тамырларының көлденең таралуына жүргізілген талдау бізге 10-18 см-ге дейін топырақ өңдеу онымен күресте тиімсіз болады деп бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл көкжиекте, әдетте, тамыр жүйесінің тек 15-ші бөлігі бар екендігіне байланысты. Сонымен қатар, уекіренің өсуі 20 - 30 см-ден басталады.

Осыған байланысты бу алқаптарында жаз бойы 1-2 өңдеуді 25-30 см тереңдікке үйіндісіз құралдармен жүргізген жөн. Мұндай емдеу өсімдіктердің 40-50% және тамырлардың 50-60% жойылуына ықпал етуі мүмкін.

Осы шарттарды, сондай-ақ өңдеу мерзімдерін қатаң сақтаған кезде (және олар жазда, жаздың соңында немесе күзде болуы керек) жоғарыда көрсетілген әсерге қол жеткізіледі. Барлық кішігірім емдеу тек өсімдіктердің сегменттерін, уекіре тамырларын далаға шығаруға әкеледі және көктемде олар тек арамшөптердің көбеюіне ықпал етеді. Кішкентай емдеу кезінде уекіре өсуі 10-13 күннен кейін пайда болады. Көп нәрсе жылдың нақты метеорологиялық жағдайларына байланысты, бірақ көктемде тамырлардың өмір сүру деңгейі жазға қарағанда бірнеше есе жоғары болып келеді (2-кесте).

Кесте-2. Топыраққа ену уақыты мен тереңдігіне байланысты жатаған уекіре тамырларының сегменттерінің өмір сүру деңгейі

Бітеу тереңдігі, м	Түбір сегменттері, %			Тамыр сегменттері, %		
	Сәуір	Мамыр	Маусым	Сәуір	Мамыр	Маусым
0,05	72	10	0	15	5	0
0,10	81	19	1	6	2	1
0,15	53	7	0	3	1	0

2021-2022 жж. біз карантиндік арамшөп сойылған жұпқа күтім жасаудың 6 әдісін зерттедік. Жаңа технологиялардың дамуы химиялық заттармен күресудің агротехникалық әдістерінің үйлесімін қоса, бу өрісіндегі жатаған уекірені жоюды көздеді.

Будың басында тәжірибенің барлық нұсқалары бойынша арамшөп басу орташа есеппен 9,8-16,2 дана/м² құрады (3-кесте).

Кесте-3. Бу өрісіндегі жатаған уекірені жою әдістерінің тиімділігі

№п/п	Нұсқалар	Саны		Биологиялық тиімділік, %
		1 егістіктің басталуы	1 егістіктің соңы	
1	I культивацияны 6-8 см-ге бақылау (уекіренің өсуіне қарай)	12,0	6,2	40,3
2	Бақылау II культивация + хим. өңдеу (глифосат) (мамыр)	13,1	4,8	69,0
3	Бақылау III культивация + хим. өңдеу (эфирлер) (мамыр)	14,7	3,4	82,3
4	Хим. өңдеу (эфирлер) (мамыр) + (шілде)	14,3	0	100
5	Өсіру + химиялық өңдеу (эфирлер) (маусым) + (тамыз)	14,4	0	100
6	2-ші өсіру + хим. өңдеу (эфирлер) (шілде) + (қыркүйек)	14,1	0	100

Карантиндік арамшөптермен күресу кезінде өсімдік бүршіктерінің биологиясын білу өте маңызды.

Негізгі тік тамыр топыраққа 10 метр тереңдікке енеді. Одан бірінші ретті көлденең тамырлар шығады. Олардың ұзындығы әдетте 1-1,5 м-ден аспайды. Көлденең тамырлардың негізгі массасы топырақта 60 см-ге дейін орналасқан. Топырақтың жоғарғы қабатындағы тамырлы тамырлар алдымен көлденең өсіп, вегетативтік таралуды қамтамасыз етеді, содан кейін топырақ бетіне қарай бағытталып, соңында оған жетпей, тік болады төмен бұрылып, аналық корға ұқсас тереңдей түседі. Бірінші ретті бүйір тамырдың иілуінде, ол бірінші ретті сияқты дамиды және т.б. Уекіре өсіп, дамып келе жатқанда, аналық тік тамырға параллель, оған жақын жерде бірқатар басқа заттар пайда болады, олар бірінші, екінші және жоғарғы бұйрықтардың бүйір көлденең тамырларының ұзаруы болып табылады.

Топырақты әр түрлі өңдеудегі біздің зерттеулерімізде, буланудың соңында сойылатын жатаған уекіре бүршіктерін есепке алу жүргізілді (4-кесте).

Кесте-4. Жаңару нүктелерінің саны (бүйрек)

№ п/п	Нұсқалар	Қалпына келтіру нүктелерінің саны (бүйрек) 1 м ² (0-30 см)
1	6-8 см-ге I-культивацияны бақылау	8
2	Бақылау II-культивация + хим. өңдеу (глифосат) (мамыр)	8
3	Бақылау III-культивация + хим. өңдеу (эфирлер) (мамыр)	3
4	Хим. өңдеу (эфирлер) (мамыр) + (маусым)	0
5	Өсіру + хим. өңдеу (эфирлер) (маусым) + (тамыз)	2
6	2-ші өсіру + хим. өңдеу (шілде) + (қазан)	1

Қорытындылай келе, ұзақ мерзімді бақылаулар мен ғылыми зерттеулер көрсеткендей, арамшөптердің бұл өте зиянды түрін сәтті жоюға және толығымен жоюға өрістерде заманауи күрес шараларының ғылыми негізделген кешенін үздіксіз қолдана отырып қол жеткізуге болады: профилактикалық, агротехикалық және химиялық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Иванченко, Т.В. Научные разработки ком-плексных мер борьбы с карантинным сорняком гор-чаком ползучим (*Ascroptilon repens* D.C.) в условиях. Нижнего Поволжья/ Т.В. Иванченко.- Волгоград, 2012.[256]
2. Котт, С.А. Карантинные сорные растения и борьба с ними/ С.А. Котт.- Москва, 2012.[1116]

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ

Танымжан Алихан Алтынбекұлы.

Ғылыми жетекшісі: Темирбаев марат Балгазович.

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі.

Жұмыстың мақсаты: Ауылшаруашылық саласында заманауи озық техникасын пайдалану. Оқу процессінде тракторды қолдану нәтижесінде заманауи талаптарға сәйкес қол жетімді, қарапайым механиктерді дайындау.

Жұмыстың гипотезасы: Қазақстанның әбден тозығы жеткен ауыл шаруашылық техникалары мен машиналарын жаңа заманауи, қол жетімді техникалармен алмастырып, ауыл шаруашылығының еңбек өнімділігін арттыру.

Жұмыстың өзектілігі: Халықтың ауыл шаруашылық техникасы мен машиналарына деген мұқтаждарын бәсеңдету.

Маңызы: Қазірге танда ауылды жерлерді көркейту, ауылдың экономикалық жағдайын көтеру мақсатында жас мамандарды кәсіптікпен шұғылдануға, техника деген қызығушылығын арттыру.

Зерттеудің әдістері:

- ғылыми деректер мен анықтамалармен танысу
- талдау жүргізу.

Ауыл шаруашылық техникасы — ауыл шаруашылығында қолданылатын қондырғылар, машиналар мен құралдардың жиынтық атауы. Мемлекет басшысы еліміздің азық-түлігін қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөліп, ауыл шаруашылығын дамытуға айрықша назар аударып отырғандықтан, біз үшін ең алдымен диқандарымыз бен шаруаларымызды заманауи ауылшаруашылық машиналарымен қамтамасыз ету.

«ҚазАгроИнновация» АҚ Қазақ ауыл шаруашылығын механикаландыру және электрлендіру ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, техника ғылымдарының кандидаты, доцент Әбдікерім Оспановтың айтуынша, бүгінгі күні Қазақстанның ауыл шаруашылығы қажетті техникамен 40-60 пайыз төңірегінде ғана қамтамасыз етілген. Олардың да 80-85 пайызының әбден тозығы жеткен. Техниканың жетіспеушілігінен егін шаруашылығындағы технологиялық операциялар толық орындалмай, қысқартылуы салдарынан агротехника талаптары бұзылып, өнімділік әр жылы 20-25 пайызға төмен болып тұр,- дейді Әбдікерім Сүлейұлы.

Ауыл шаруашылық техникасы қолданылу мақсаттарына байланысты бірнеше топқа бөлінеді. Энергетика, көлік және тиеуіш машиналарына түрлі тракторлар, тіркемелер, тиеуіштер, майкұйғыштар, жүккөтергіштер, жылу және электр моторлары жатады. Тракторлар тарту күшіне қарай түрлі кластарға бөлінеді. Олар жалпы және арнайы жұмыстарға арналған дөңгалақты және жыланбауырлы болып келеді. Павлодар трактор зауытында ДТ-75Т “Қазақстан” (класы 30 кН) тракторы шығарылады. Оған түрлі аспалы және жартылай аспалы құралдар жегіледі. Мұндай трактор көмегімен жер жырту, тырмалау,

қопсыту, тұқым себу, қар тоқтату, суландыру жұмыстары атқарылады. Петропавлда шығарылатын қуаты 1 кВт агрегат шағын электр стансасы ретінде мал қораға, шопан үйіне, мал шаруашылығы мен егіншаруашылығының түрлі қызметтеріне жарық беру үшін қолданылады.

Топырақ өңдеу, тыңайтқыш себу, егістік зиянкестерін жою мақсатында қолданылатын машиналар да топырақ өңдейтін аспалы және жартылай аспалы соқалар, қопсытқыштар, тісті, ине тісті және делегейлі тырмалар, тығыздағыштар, тыңайтқыш сепкіштер, көң, сұйық тыңайтқыш шашқыштар; сұйық және түйіршікті улы қоспаларды бүріккіштер және тозаңдатқыштар, дән улағыштар, фумигаторлар, аэрозоль шашқыштар; қар тоқтатқыштар жатады. Қазақстанның ауыл шаруашылық машина жасау кәсіпорындарында (Астана, Қарағанды, Тараз, Қызылорда, Қостанай, Ақтау, Атбасар, Өскемен т.б. қалаларда осы топқа жататын 57 түрлі күрделі және қарапайым ауыл шаруашылық техникасы шығарылады. Трактор (жаңа лат *traktor*, лат *traho* – тасымалдаймын, тартамын, сүйретемін) – тіркемелі, аспалы не өздігінен қозғалмайтын (стационар) құралдармен бір агрегатқа біріктіріліп, ауыл шаруашылығы, жол құрылысы, жер қазу, көліктік, т.б. жұмыстарды атқаруға арналған өздігінен қозғалатын машина. Трактор двигателі қуат алу білігі арқылы активті (қозғалмалы) жұмысшы органдарды немесе шкивтік құралдары арқылы стационарлық (қозғалмай-тын) ауыл шаруашылық машиналарын іске қосуы мүмкін. Тракторлар ауыл шаруашылығының алуан түрлі саласында қолданылады.

Әр түрлі ауыл шаруашылық жұмыстарын атқару үшін алуан түрлі мақсатта қолданылатын тракторлар қажет. Қолданылуына қарай қазіргі кездегі ауыл шаруашылық машиналары үш топқа бөлінеді: жалпы пайдаланылатын (жер жыртатын), универсалды-отамалы және арнаулы. Жалпы пайдаланылатын тракторлар ауыл шаруашылығындағы негізгі жұмыстарды атқаруға, өсімдіктердің көпшілігін егіп-өсіруге, күтіп-баптауға: жер жыртуға, дискілеуге, жаппай культивациялауға, тырмалауға, егуге, жинауға пайдаланылады. Олардың басты айырмашылығы — жол саңылауының шағындығымен, двигателінің аса қуаттылығымен, шинасының немесе шынжыр табанының жалпак болуы нәтижесінде топырақпен жақсы ілінісетіндігімен, сол себепті тарту күшінің молдығымен ерекшеленеді.

Арнаулы тракторлар жалпы мақсатта пайдаланатын кез келген трактордың немесе универсалды-отамалы трактордың өзгертілген түрі. Олар жұмыстың белгілі бір түрін немесе әр түрлі жұмыстарды (жүзімдікте, мақталықта), тек белгілі бір жағдайда ғана (батпакты топырақта, таулы жерлерде) атқаруға арналған. Шынжыр табанды тракторлар тіреу бетінің үлкендігімен ерекшеленеді, сондықтан да ол топырақпен жақсы ілшіседі, әрі оны шамалы ғана езіп, нығыздайды. Мұндай трактордың жол кедергілерінен өту қабілеті де, тарту күші де өте жоғары. Доңғалақты тракторлар шынжыр табандыға қарағанда едәуір универсалды, сондықтан да оны егіске де, транспорт жұмыстарына да пайдаланады. Шынжыр табанды тракторларға қарағанда онын топырақпен ілінісуі а төмендеу. Номиналдық тарту күші 6 0 й ы н ш а тракторлар он класка бөлініп, олар құрылысы бойынша ерекшеленеді. Класы 6 кН тракторлардың негізгі базалық маркасының бәрі Т-25А Владимировск трактор заводынан 1973 жылдан бері шығарылады. Бұл универсалды-катараралық трактор және жеміс есіруге, шөп жинауға, мал фермалары мен транспорт жұмыстарын атқаруға арналған (двигателі ауамен салқындатылады). Металдан жасалған кабинамен гидро-фикацияланған тірегіш ілгекпен, дифференциалды біріктіретін меха-низммен Маркасы Т-16 ММЧ өздігінен жүретін шассисілі Т-16 ММЧ шай плантациясы жұмыстарына арналған, Т-25 АІ - жоғары клинерсті (ауырлық нуктесі өте төмен орналасқан); Т-25МГ — тауда жүретін шассисілі және оның тұлғасын автоматты түрде келденең бағытта ұстап тұратын қондырғысы бар. Класы 9 кН тракторларының негізгі базалық моделі. Бұл трактордың мынандай модификациялары шығарылады: Т-40М - алдыңғы оське де жетекші денгелек орнатылғандықтан денгелек схемасы 4х4, онын өтімділігі арттырылған; Т-40 АМ - теменгі клинерсті, келбеулі беткейлердегі жұмысты атқаруға арналған.

Ауыл шаруашылығына арналған тракторлар мынандай негізгі бөліктерден құралады: двигатель, трансмиссия, жүргізгіш бөлік, басқару механизмдері және қосалқы жабдықтар. Олардың әрқайсысы әр түрлі қызмет атқаруға арналған. Тракторлар мен ауыл шаруашылық машиналарының тарихы ежелден басталады. Оның жалпы мағынасы «Тарту» және «Өздігінен жүреді» деген мағынадан туындаған. адам баласы өз жұмысын жеңілдету мен қатар өнімділігін арттыру үшін көптеген ізденістердің нәтижесінде тракторлар мен ауыл шаруашылық техникалары (машиналары) жасалған.

Қазіргі таңда тракторсыз бірде-бір ауыр жұмыс істелмейді. Сондықтан олардың халық шаруашылығында алатын орны ерекше. Заманауи Сол себепті халықтың жағдайын жасау мақсатында өте үнемді және ұзақ мерзімге шыдамды, жүрісі жұмсақ, рөлі гидравикалы, трансмиссиясы жартылай автоматты тракторларды көптеп жасап шығару жолдарын жасау керек.

Әдебиеттер:

1. Алиев Б., Жүнісбеков П. Тракторлар мен автомобильдер (құрылысы).
2. Алиев Б., Жүнісбеков П. Тракторлар мен автомобильдер (теориясы).
3. Б.Әлиев, Т.Тоғанбаев, Ж.Сүлейменов Тракторшының анықтамалығы,- Алматы «Қайнар» баспасы 1982ж
4. Интернет – kk.wikipedia.org

КҮЙІТТЕУШІ ҚОШҚАРЛАРДЫ ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒАЛАУ

Орналы Шериазден Ғабидинұлы

Ғылыми жетекшісі: Науқанов Әбіш Біржанұлы

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Жұмыстың мақсаты: Қойларды ұрықтандыру кезінде ұрғашы малдың жыныстық циклдің қозу сатысының болуын анықтау өте маңызды. Сондықтан, күйлеген қойларды уақытылы анықтау ұрықтандыру, ұрпақтардың жоғары пайызын алу және қысқа мерзімде қозы алуын зерттеу.

Жұмыстың міндеті: Қойдың тұқымын, құнарлылығын және өнімділігін арттыру қазіргі кезеңдегі тиімді әдістерін анықтау.

Тақырыптың өзектілігі: Қой басының асыл тұқымдық құрамын жақсарту және өсімін молайту қарқынын жеделдету жүн, ет өндіру және асыл тұқымды төл сату жөніндегі мемлекеттік жоспарларды табысты орындау үшін жағдай жасайды. Сондықтан қойдың тұқымын, құнарлылығын және өнімділігін арттыру.

Жұмыстың гипотезасы: Күйіттеуші еркек малды дайындауда белгілі әдістердің ішіндегі кез келген шаруашылық жағдайында жасауға болатын, ең қарапайым және тез орындалатын әдістерін салыстырмалы бағалау.

Жұмыстың маңызы: Қойларды жасанды ұрықтандыру кезінде ұрғашы малдың жыныстық циклдің қозу сатысының болуын анықтау.

Жұмыстың зерттеу әдісі: эксперименттік және теориялық зерттеу

Үйде қой өсіру мал шаруашылығының ең перспективалы және тиімді бағыттарының бірі болып табылады. Жануарлар төзімділікке ие, күтім мен азықтануы да қарапайым емес. Қой өсіру процесі сонымен қатар жануарларды ұрықтандыру, ұрықтандыру кезеңі, қозу және жаңа туған нәрестелерге күтім жасауды қамтиды.

Қой өсірумен айналысатын көптеген фермерлер мал санын көбейту қажеттілігіне тап болады. Алайда, сау және күшті ұрпақ алу үшін сіз жануарлардың жұптасуының кейбір ұсақ-түйектерін, ұрықтандыру әдістерін және күйіттеу кезеңінің ерекшеліктерін білуіңіз керек.

Аналықтың репродуктивті жасы жеті айдан басталады. Алайда, сарапшылар бұл уақытта қошқармен бірге болуға кеңес бермейді, өйткені жануардың нәзік денесі әлі де ұрыққа төтеп бере алмайды. Алғашқы жүктілік үшін ең қолайлы жас-бір жыл, егер аналықта 40-45 кг салмаққа жетсе.

Қошқарға келетін болсақ, оның жыныстық жетілуі 5-7 айда болады. Бірақ репродуктивті функция үшін еркек жануарда 16-18 айдан бастап, оны жақсы майға жеткізгеннен кейін қолданыла бастайды [1].

Қошқарларды оның денесі толығымен қалыптасып, күшейген кезде жұптастыруға кеңес беріледі. Жетілгенге жеткенде, мұндай еркектерде жыныс мүшелері толық дамыған, шәует сапасы әлдеқайда жоғары.

Дені сау және күшті ұрпақ алу үшін көбею үшін жыныстық жетілген, толық дамыған, күшті тұлғаларды таңдау керек.

Жануардың ұрықтандыру қасиеттері көбінесе оған күтім жасау сапасына және ұстау жағдайларына байланысты болады. Жұптасу процесі алдында еркектер толық, теңдестірілген тамақтанумен қамтамасыз етілуі керек, оның рационына А, Е, фосфор және калий дәрумендеріне негізделген дәрумендер мен минералды кешендерді қосу керек.

Қошқарларды жұптау кезінде аналықтарға тек күндізгі уақытта рұқсат етіледі, ал түнде олар күш жинап, демалу үшін бөлек бөлмеге шығарылады. Сіз керісінше жасай аласыз-жануарларды түнде жұптап, күндіз демалуға болады.

10-15 қойды ұрықтандыру үшін бір күшті қошқар жеткілікті. Дұрыс күтіммен және теңдестірілген тамақтанумен ер адам 20-ға дейін аналықты жаба алады. Алайда, сарапшылар фермада екі қойға ие болуды ұсынады, егер біреуі тапсырманы орындай алмаса, мысалы, ауруға байланысты [3].

Көптеген қойларда жыныстық күйлеу маусымдық сипатқа ие, жаздың аяғынан басталып, қыстың ортасына дейін созылады. Алайда, жыныстық қозудың жетілуіне әсер ететін негізгі аспект жануарлар өсірілетін аймақтың климаттық жағдайлары болып табылады. Ерекшелік - бұл он екі ай бойы жұптасуға дайын Романовская тұқымды қойлар.

Әр түрлі сынама қошқарлардың жыныстық белсенділігінің көрсеткіші күйлеудегі қойға асылу рефлексдердің саны, ал вазэктомияланғандарда –сол кезеңдегі коитустардың саны болды. Жыныстық белсенділік әрбір сынаманы күйлеудегі екі қойға 30 минутқа жіберу арқылы тексерілді және осы кезеңдегі асылудың немесе коитустардың саны ескерілді (кесте. 1)

Кесте – 1 – Әртүрлі сынама қойлардағы жыныстық белсенділік

Асылу рефлексі мен коитустар	Сынама	
	Фартуктармен	Вазэктомияланған
Бастапқы ұрықтану кампаниясы	18,2	20
Ортасында	17,4	23,4
Соңында	16,2	22,4

1-ші кесте деректерінен вазэктомияланған сынамалардың жыныстық белсенділігі алжапқышы бар сынамалы қошқарларға қарағанда жоғары. Ұрықтандыру науқанның соңында алжапқышы бар сынама қошқарлардың жыныстық белсенділігі 11% - ға, ал вазэктомизацияланған сынамалардың жыныстық белсенділігі, керісінше, 12% — ға өсті. Вазэктомизацияланған қошқарлар да күйлеген қойларды тезірек іздеді.

О.Г. Дуленко қошқарларға арналған матадан жасалған алжапқыштардың айтарлықтай кемшіліктері бар екенін айтады. Олар дымқыл, тез ластанады және күйлеу кезінде қойларды таңдағаннан кейін мұқият жууды қажет етеді. Өндіріс жағдайында олар, әдетте, жуылмайды,

бірақ сумен аздап шайылады, нәтижесінде олар қатайып, жыныс мүшелерінің тітіркенуін тудырады.

Вазэктомирленген сынамалы қошқарлар алжапқышы бар сынама қошқарлар операция жасалған сынамалармен салыстырғанда күйлеудегі қойлардың орта есеппен 48%-ын анықтамайды, ал вазэктомияланғандармен салыстырғанда одан да 2 есеге көп. Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйене отырып, қойлардың күйлеуін диагностикалау үшін, әдетте, вазэктомиялық сынамаларды қолданған жөн.

Қорытындылай келе отарды топтарға бөлу кезінде вазэктомиялық сынамаларды қолдану күйлеуге келген қойларды толығымен анықтауға мүмкіндік береді. Күйлеуді анықтау үшін вазэктомиялық сынамаларды қолданудың бұл әдісі шопандардың көп уақытын және физикалық еңбегін үнемдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Ветеринарное акушерство и биотехника репродукции животных» Методические рекомендации по лабораторно-практических работ для студентов III курсов Специальность 36.02.02 Ветеринария, Нагибина С.А. Салехард 2018 - 69 бет
2. «Техника вазэктомии у баранов» медицинский журнал
3. «Ауыл шаруашылық малдарын қолдан ұрықтандыру» О. Алиханов, Ш. Қаратаев, К. Құрбанова. - Алматы: ССК, 2017. - 160 б.- 123 б
4. 'Организация работы на овцеводческой ферме' - Москва: ОГИЗ-СЕЛЬХОЗГИЗ, Дейхман Е.К. 1947 - с.120

ЛАНДШАФТТЫҚ ДИЗАЙНДАҒЫ BEGONIA ТУЫСЫНЫҢ БИОАЛУАНТҮРЛІЛІГІ

Сайлаубек Аружан

Ғылыми жетекшісі: Асқар Айнұр Асқарқызы

Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Зерттеу жұмысының мақсаты

Begonia туысының биоалуантүрлілігін анықтап, ландшафттық дизайнға қолайлы сорттарын таңдау

Зерттеу жұмысының міндеттері

1. *Begonia* сорттары тұқымының өсу қарқындылығы мен өнгіштігіне түрлі құрамды топырақтың әсерін бақылау;
2. Таңдалған *Begonia* сорттарын қаламша арқылы көбейтудің ерекшеліктерін бақылау;
3. *Begonia* туысының ландшафттық дизайндағы орнын ескере отырып, ашық грунтқа отырғызу.

Тақырыптың өзектілігі. Заманауи қала – бұл қарқынды дамып келе жатқан және өзгеріп отыратын конгломерация, оның барлық даму бағыттарында өзіндік ерекшеліктері бар. Сөзсіз, қаланың визит карточкасы – бұл көгалдандыру және дамыту арқылы безендірілуі.

Қаланы көгалдандыруда гүлдерді қолдану – бұл нағыз өнер: ол ежелгі заманнан бері бар және өзіндік заңдары мен формасы қалыптасқан. Осы заңдар бойынша бақтар, саябақтар, скверлер жасап шығарылады. Олардың әрқайсысы үшін ең жақсы безендіру – гүл бақшасы. Әр түрлі гүлді және сәндік өсімдіктердің композициясынан жасалған гүл бақшасында көгалдар, субұрқақ, орындықтар мен мүсіндер болуы мүмкін. Гүл бақшасының орналасуы тұрақты және ландшафтты болуы мүмкін. Ландшафттық композицияларға аралас шекаралар, массивтер және жартасты аймақтар жатады [1].

Гипотезасы:

Қала аумағын көгалдандыру жайлы орта және оны жақсартуды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар композицияның декоративті әсері де маңызды, бұл негізінен гүлді өсімдіктерге байланысты. Жас көшеттер құрылыстың сәулет жарасымдылығын айқындайды, ғимарат топтарын біріктіреді, тұрғын үйлердің әртүрлі биіктіктегі жоспарын теңдестіреді. Сол себепті, жас көшеттер тек кеңістікті әсемдеп қана қоймай, оған қоса нақты және үйлесімді түр қалыптастырады.

Гүл бақшасының әртүрлі типтері және оларды құрастырудың нақты заңдылықтары тарихи қалыптасқан. Бұл заңдылықтар бақтың бүкіл элементтерінің біртұтастылығын байланыстырады. Л.И.Улейская гүл бақшасының қазіргі заманғы жіктелуін ұсынған. Л.И.Улейская гүл бақшасының критерийі ретінде орналасуын, композициялық шешімді, функционалдық бағытталуын, мерзімлігін, колористикасын, экологиялық аспектілерін, композицияның түрлік құрамын қолданады.

Қазіргі уақытта территория және нысандарды абаттандыру және көгалдандыру Ақтөбе облысы үшін және дара үлескілер үшін де өзекті мәселе. Бұл осы уақытқа дейін аумақты көгалдандыру үшін негізінен классикалық сүректі және бұтақты көшеттер қолданылғандығымен байланысты. Ал қазіргі уақытта сәндік ағаштардың, бұташықтардың және гүлдейтін өсімдіктердің жаңа түрлері (формалары, сорттары), территория және нысандарды орналастырудың жаңа перспективті технологиялары бар.

Ландшафттық дизайн – белгіленген үлескіні көркейту және көгалдандыру процесіндегі негізгі кезеңдердің бірі. Ландшафттық дизайн жобасын құрастыру кеңістікті ұтымды пайдалануға, композиция жасауға, еңбек және экономикалық қорларын дұрыс есептеп және жүзеге асыруға, сонымен қатар жобалық сызбалар арқылы жаңартылған үлескінің барлық бейнесін алдын - ала көруге мүмкіндік береді [1,2].

Ландшафттық дизайн жобасына берілген үлескі бұрын өңделген, «Start up» ғимаратының алдында орналасқан. Үлескі түзу геометриялық формаға ие және тегіс беткейлі, сонымен қатар айналасында бұташықтар орналасқан. Үлескінің жалпы ауданы 3,5 x 1,40 м құрайды.

Гүлзарға арналған өсімдіктерді таңдауда олардың биологиялық ерекшеліктеріне, гүлдеуінің ұзақтығына және сәндік көрінісіне баса назар аудару керек. Мұндай талаптарға жауап беретіндер үздіксіз гүлдеу кезеңі тән біржылдық гүлді өсімдіктер: жұлдызгүл, су ұлпегі, шыбынсалы, барқытгүл, шырайгүл және т.б. [2].

Гүлзар дизайнының тұжырымдамасы қоршаған аймақпен үйлесетіндей композиция құрастыруға негізделген. Гүлзар біржылдық және көпжылдық өсімдіктерден құралған тұрақты стильде орындалды. Олардың дизайнында тек қана қатаң геометриялық өрнектер бар, әрқайсысының өзіндік түсі бар. Түс спектрін іріктеу Иттеннің түсті шеңбері көмегімен жүзеге асырылды [47]. Осы композицияда келесідей түстер таңдалды: қызыл, ақ, қызғылт және сары. Осы түсті шеңберді пайдалану арқылы бір түсті – негізгі түс, ал екіншісін – сүйемелдеуші, ал үшіншісін – ерекшелеуші түс ретінде белгілеп алуға болады [2].

Гүлзар композициясында мынадай тәсілдер қолданылды: ырғақ және өсімдік биіктігінің сай келуі. Ырғақтылық кеңістікті визуалды түрде бөліп тұратын пішіні бойынша бірдей өсімдіктерді тұрақты кезектестіруде жатыр, себебі ол композицияның динамикасын қалыптастырады. Қарқындылық, ырғақтылықтың қайталануы жоғарылаған сайын, оның эмоционалды әсері соғұрлым жоғары болады. Ырғақтылық гүлзардың түстік спектрін күшейтеді. Өсімдік биіктігінің сай келуі немесе пропорция – өсімдіктердің биіктігі бойынша белгілі бір ара қатынасы. Өсімдіктер бір – біріне шамалас болуы керек және қоршаған орта ландшафтымен сәйкес пропорцияда болуы шарт [3].

Жаңа гүлзардың жобасы біржылдық және көпжылдық сәнді – жапырақты өсімдіктер ассортиментінен құралған. Ол тақталы жиектастармен шектелген тіктөртбұрышты пішінге ие (сурет 14).

Сурет 14. Жаңа гүлзардың 3D көрінісі

Ландшафттық дизайнды жүзеге асыру үшін өсімдіктер түржинағын іріктеу өсімдіктердің гүлдеу ұзақтығына және түр – түстік сипаттамасына байланысты таңдалды. Әдемі гүлдейтін біржылдық және көпжылдық өсімдіктердің 15 түрі таңдалып алынды: Бегония *Senator F1*, Бегония Птенчик және *Geranium sanguineum* «Албум», *Geranium sanguineum* «Нью Хэмпшир перпл», Барқытгүл, аймақтық пеларгония «Рафаэлла F1 Оранжевая», аймақтық пеларгония «Люстра микс», аймақтық пеларгония «Люстра Салмон», аймақтық пеларгония «Пафла F1», Бегония F1 Боушин, Бегония Скалка F1, Бегония Оломоуц F1 (кесте 7)

Кесте 7. Үлескіні көгалдандыру жұмыстарында қолданылған сәнді өсімдіктер ассортименті

№	Өсімдіктер атауы	Өсімдік саны
1	2	3
1	Бегония <i>Senator F1</i> (<i>Begonia semperflorens</i>)	27
2	Бегония Птенчик (<i>Begonia semperflorens</i>)	7
3	<i>Geranium sanguineum</i> «Албум»	8
4	<i>Geranium sanguineum</i> «Нью Хэмпшир Перпл»	4
5	Бегония Аккорд F1 (<i>Begonia semperflorens</i>)	4
6	Аймақтық пеларгония «Рафаэлла F1 Оранжевая»	5
7	Аймақтық пеларгония «Люстра микс»	5
8	Аймақтық пеларгония «Люстра Салмон»	4
9	Аймақтық пеларгония «Пафла F1»	2
10	Барқытгүл (<i>Tagetes</i>)	48
11	Бегония F1 Боушин (<i>Begonia semperflorens</i>)	10
12	Бегония Скалка F1 (<i>Begonia semperflorens</i>)	6
13	Бегония Оломоуц F1 (<i>Begonia semperflorens</i>)	6
14	Ақ түсті иректелген Америгибрид	2
15	Қызғылт түсті иректелген Америгибрид	2

Ландшафттық дизайнға берілген үлескіні дайындау барысы:

1. Ең алдымен үлескі топырағына агротехникалық шараларды жүргізу (аудару, қопсыту, тырмалау);
2. Келесі күні агротехникалық шаралар жүргізілген топырақты дайын құнарлы топырақ және көңмен араластыру;

3. Үлескіде ландшафттық дизайнның схемасын кергіш жіптер және қазықшалар арқылы бөлу;

4. Әр отырғызылатын гүл көшеттерінің орнын дайындап, яғни 15 – 20 см болатын шұңқырша қазу;

5. Әр шұңқыршаны фитоспорин – М-нің сулы ерітіндісімен өңдеу [3].

Тіктөртбұрышты үлескінің негізгі ландшафттық дизайны – 2 ромб пішінді құрылымды гүлзарлар. Дизайн бойынша әр ромб пішінінің ішіне нүктелік әдіспен *Geranium sanguineum* «Албум», *Geranium sanguineum* «Нью хэмпшир перпл» және аймақтық пеларгония сорттары 4 – 5 данадан фитоспорин – М ерітіндісімен өңделген шұңқыршаға отырғызылды. Ромб пішіндерінің бұрыштарына Бегония *Senator F1* сорты 4 данадан отырғызылды.

Гүл көшеттерінің арасындағы арақашықтық арнайы қазықша арқылы өлшенді. Бегония сорттары көшеттерінің арақашықтығы 20 см құрады. Ал *Geranium sanguineum* және аймақтық пеларгония сорттарының отырғызылу арақашықтығы 25 см құрады. Негізгі құрылымның ұзындығына Барқытгүл өсімдігі 6 данадан арақашықтығы 10 см болатындай етіп орналастырылды. Содан кейін үлескедегі көшеттер егілген топырақты тегістеп, өсімдік тамырымен топырақтың жақсы түйісуі үшін нығыздалды (сурет 15).

Сурет 15. Бегония сорттарын ландшафттық дизайнда қолдану

Begonia сорттарын кезектестіру арқылы гүлзарды жиектеу жұмыстары жүргізілді. Жиектелген *Begonia* сорттарының ішкі бөлігіне де нүктелік әдіспен Бегония *Senator F1*, Бегония Боушин орналастырылды. Отырғызу жұмыстары аяқталған соң гүлзар сумен жақсылап суғарылды.

Маңызы:

Зерттеу жұмысында *Begonia* туысының биоалуантүрлілігінің қазіргі жайы және олардың маңызы бойынша топтары, түрлері талданды. Зерттеу нысаны ретінде таңдалған бегония сорттарына жылыжай жағдайында тәжірибелер жүргізіліп, тиімді ұсыныстар негізделді. Бегония сорттары тұқымының өнгіштігіне түрлі құрамды топырақтың әсері бақыланды; бегония сорттары қалемшелерінің тамыр түзілуіне реттегіштердің әсері талданды.

Бегония сорттарының биологиялық ерекшеліктері және декоративті бағалау көрсеткіштері алдағы уақытта көгалдандыру мақсатында ландшафттық дизайнда қолдануға болатындығын көрсетті.

Зерттеу әдістері

- Теориялық (зерттеу бойынша ақпараттар түрлі әдебиеттерден алынды, оларға әдебиеттік шолу мен талдау жүргізілді);

- Эмпирикалық (тәжірибелік зерттеу жұмыстары);

- Бақылау, салыстырмалы талдау әдісі;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ерубаета Л.Ж. Е75 Ландшафттану: оку құралы – Павлодар: Кереку,2016.
- 2 Абрамчук А. В., Карташева Г. Г., Карпухин М. Ю. Садово-парковое и ландшафтное искусство : Учебник. Екатеринбург: 2013. 612 с.
- 3 Hughes, M., Moonlight, P., Jara, A. and Pullan, M. (2015). Begonia Resource Centre: Royal Botanic Garden Edinburgh. Available at: <http://elmer.rbge.org.uk/begonia/>

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ

Ибраева Амина Бауыржанқызы

Ғылыми жетекшісі: Ырзалина Гаухар Ерланқызы

«Шалқар аграрлық-техникалық колледжі» КММ

Ауыл шаруашылығы — материалдық өндірістің ең маңызды түрлерінің бірі. Ауыл шаруашылығы халықты азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізаттың кейбір түрлерімен қамтамасыз етумен айналысады. Ауыл шаруашылығы екі үлкен саладан, яғни өсімдік шаруашылығынан және мал шаруашылығынан тұрады. Сонымен қатар оның құрамына балық аулау, аңшылық және омарта шаруашылығы да кіреді.

Қазақ жерінде б.з.б. 2-мың жылдықтан бастап адамдар қолда мал өсіре бастады. Оларды көбейту үшін жайылымдар іздеп, көшіп қонатын болды. Олар көбінесе жылқы, түйе, қой және ешкі өсірді. Малдарының жағдайына байланысты көшіп жүретіндіктен сиырды өте аз ұстады. Сол кезден бастап адамдар егін салумен де айналысқан. Оған дәлел — қыш құмыраларда сақталған арпаның, бидайдың, тарының дәндері. Егін егу мал өсіруге қарағанда баяу дамыды. Себебі тастан, ағаштан жасалған құралдар қатты жерлерді өңдеуге жарамады. Олармен тек өзен, көл жағасындағы жерледі өңдеді. 16-17 ғасырлардан бастап Қазақстан жерінде егіншілік дами бастады. 1694 жылы Тәуке ханның Түркістан сарайында болған Ресей елшісі В.Кобяков жергілікті тұрғындардың бидайды, арпаны, тарыны өте көп мөлшерде егетін және бидайдың жаздық, күздік түрлерін өсіретінін жазған. Шығыс Қазақстан және Жетісу тұрғындары егін шаруашылығын мал шаруашылығымен және балық аулау кәсібімен қатар жүргізді. Бұл жерлерде егін суару үшін қолдан арық қазылды. Шу, Талас өзендерінің бойына бау-бақша егілді. Орталық Қазақстанда егіншілікке жақсы жетілген суару жүйесін пайдаланды. Негізгі салалары — егіншілік пен мал шаруашылығы. Олардың құрамына а.ш. дақылдарының, малдың түрі, топтары т.б. бойынша бөлінетін қосалқы салалар енеді. Қазақстанда ауыл шаруашылығы, оның ішінде мал шаруашылығы ежелден негізгі өндіріс саласы болып келді. Ол халықты азық-түлікпен (сүт, май, ет, тоңмай т.б.), жеңіл және тамақ өнеркәсіптерін шикізатпен қамтамасыз етеді. Күш көлігі де (ат, өгіз, түйе т.б.) егіске керекті тыңайтқыш та (көң, қорда т.б.) осы мал шаруашылығынан алынады. 20 ғасырдың 90-жылдарына дейін Қазақстан ауыл шаруашылығы құрылымының негізін Кеңестік шаруашылықтар (кеңшар) мен ұжымдық шаруашылықтар (ұжымшар) құрады. 1990 жылдан бастап республиканың агроөнеркәсіп кешенінде кең ауқымды әлеуметтік-экономикалық өзгерістер болды.

Ауыл шаруашылығы — шаруашылық салаларының ішіндегі ең ежелгі және табиғат жағдайларына тікелей тәуелді саласы. Сонымен қатар ауыл шаруашылығы — неғұрлым көп тараған сала. Шындығында, дүниежүзінде халқы ауыл шаруашылығының түрлі салаларымен айналыспайтын бірде-бір ел жоқ. Ауыл шаруашылығының барлық жерге таралуы оның алуан түрлілігіне байланысты. Ғалымдар шамамен оның 50-ге жуық түрін бөліп көрсетеді. Қазіргі мәлімет бойынша дүниежүзінде бұл салада шамамен 1,3 млрд-тан астам адам еңбек етеді, оған

ауыл шаруашылығындағы шаруа отбасыларын қосатын болса, онда ол көрсеткіш 2,6 млрд адамға жетеді. Еңбекке жарамды ер адамдардың ауыл шаруашылығындағы үлесіне сәйкес елдер индустриялы, постиндустриялы және аграрлы болып жіктеледі. Дүниежүзінде экономикалық белсенді халықтың (ЭБХ) 46%-ы осы салада еңбек етеді.

Жеке елдер бойынша ауыл шаруашылығында жұмыс істейтіндер саны үлкен айырма жасайды. Мысалы, Батыс Еуропа елдерінде бұл көрсеткіш — 8%, АҚШ-та — 3%, Канадада — 4%, Ресейде — 14%, Қазақстанда 40%-ға жуық болса, ал дамушы елдерде ол өте жоғары.

Дүниежүзінің кез келген елінің ауыл шаруашылығы өзара бір-бірімен тығыз байланысты екі саладан — өсімдік және мал шаруашылығынан құралады. Олардың арасалмағы әр елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен еңбек ресурстарының көрсеткіштеріне және табиғат жағдайларының ерекшелігіне сәйкес өзгеріп отырады. Экономикалық деңгейі жоғары елдерде (АҚШ, ГФР, Франция және т.б.) ғылым жетістіктері мен агротехникалық шаралар кеңінен қолданылуы нәтижесінде мал шаруашылығы өнімдерінің үлесі жоғары. Мұндай жағдай кейбір жекелеген дамушы елдерде де байқалуда, бірақ оның басты себебі климаттың қолайсыз әсерінен өсімдік шаруашылығының өркен жаюына мүмкіндіктің болмауы. Бұл керініс Таяу Шығыстың кейбір елдеріне тән. Өсімдік және мал шаруашылығы тек қана өзара байланысып қоймай, олардың өнімдерін өңдейтін өнеркәсіп салаларымен де тығыз байланысты. Бұл салалар арасындағы өзара байланыс агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) арқылы жүзеге асады. Мұндай кешендер құрылымы мен қуатына қарай алуан түрлі болып келеді және дамыған елдерде кең қанат жайған. Ал дамушы елдерде олар жаңа-жаңа белең алып келеді.

Бүгінгі таңда жерге иелік етудің бірнеше түрі қатар кездеседі. Олар: жеке-меншіктік, мемлекеттік меншік және кооперативтік меншік. Ең көп таралғаны жерге жекеменшік иелігі, олар дүниежүзіндегі тауарлық ауылшаруашылық өнімдерінің басым бөлігін өндіреді.

Жоғары дамыған елдердің көпшілігінде жер қорының біраз бөлігі ірі жер иеленушілердің — фермерлердің қолында шоғырланған. Оларға берілген орташа жер мөлшері — 40—50 га. Бірақ жердің басты қожасы — мемлекет. Мысалы, АҚШ-та жер қорының 1/4-і мемлекет меншігінде. Дамушы елдерде аграрлық қатынастар түрліше сипатты болып келеді. Азия мен Африканың бірқатар елдерінде жергілікті және сырттан әкелінген күрделі қаржыға негізделген ірі капиталистік шаруашылықтармен қатар феодалдық, тіпті ру-тайпалық қатынастары өлі сақталып калған шаруашылықтар да көптеп кездеседі. Ал Латын Америкасы елдерінде жер қорының көпшілігін помещиктік шаруашылықтың негізін құрайтын ірі жер иеліктері — латифундиялар меншіктейді, оларға берілген орташа жер мөлшері — 2—3 мың га. Бұрынғы ТМД мен Шығыс Еуропа елдерінде меншіктің жаңа түрлері енгізілуде.

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығында жоғары маманданған кәсіпорындар мен ауылшаруашылық аудандары көбеюде. Географиялық еңбек бөлінісі нәтижесінде тауарлық қатынастардың кең етек алуы, өндірістің көлік және жоғары технологиялық жетістіктерімен қамтамасыз етілуі, ауыл шаруашылығының жекелеген ел шеңберінен шығып, ғаламдық деңгейге көтерілуіне себепші болып отыр.

ШАБЫНДЫҚ ЖӘНЕ ЖАЙЫЛЫМДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕСІ

Бекболатова Айзат Нұрболатқызы

Ғылыми жетекшісі: Алдерзина Жеміс Сембайқызы

«Шалқар аграрлық-техникалық колледжі» КММ

Ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі салалары өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының алдындағы негізгі міндеттер өз еліміздегі тұрғындарды ғылыми негізделген мөлшердегі азық-түлікпен толық қамтамасыз ету, осы азықтардан мемлекет қорын

құру, сонымен қатар өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдерін экспортқа шығару болып табылады.

Осы міндеттерді орындау тек ішкі және сыртқы нарықта бәсекелестікке түсе алатын өнімдерді өндірген жағдайда болады, яғни ауыл шаруашылығы өнімдері жоғары сапалы, әлемдік стандартқа сәйкес болып қана қоймай, өнімнің өзіндік құны да төмене болуы тиіс. Өзіндік құнының төмендеуі малдың өнімділігіне байланысты, ол бірінші кезекте мал шаруашылығын толыққұнды және арзан мал азығымен қамтамасыз ету болып табылады, себебі мал өнімділігі мал азығының құны оның шығынының жарты бөлігін құрайды. Мал азығын өндірудің ауыл шаруашылығы саласы ретінде негізгі міндеті-мал шаруашылығын мал өнімінің жоғары өнім деңгейіне есептелген жоғары сапалы және арзан мал азығымен қамтамасыз ету, ол соңында өзіндік құнының төмендеуіне және мал шаруашылығы өнімнің бәсекелестігінің жоғарлауына әкеледі.

Мен тұратын Шалқар ауданы негізінде мал шаруашылығымен айналысады. Сондықтан жоғарыда айтылған міндеттерді шешу мал азығын өндіру үшін алдымен шабындық пен жайылымдарды тиімді пайдалану жүйесі болу керек. Қазақстанның жайылымдарының негізгі алқабы далалы, құрғақ далалы, шөлейт, шөл аймақтарында орналасқан. Шалқар өңірі де алқабы далалы, құрғақ шөл аймаққа жатады. Барлық табиғи жайылымдар маусымды: көктемгі-жазғы, көктемгі-күзгі, көктемгі-жазғы-күзгі, қыс кезеңінде малдарды жаю жайылымдары да бар. Далада аймақта табиғи өсімдіктердің негізгі массасы мамыр, маусым айларында өседі, ал шілде айынан бастап ылғалдану жағдайы төмендегенде, далалы шөптер сарғая бастайды. Олардың қайта жандануы ылғалды жылдары жаздың соңында және күз басталар алдында байқалады. Маусымды жайылымдардың өнімділігі көбінесе оларды пайдалануына байланысты болады. Қазақстанның жайылымдарында малдарды жүйесіз және ретсіз жаю бағалы астық тұқымдас шөптердің жойылуына себеп болды. Соның нәтижесінде нашар желінетін зиянды, улы шөп басқан құлдыраған жайылымдар болады. Құлдыраған жайылымдарда қарқынды мал жаю арқылы жайылым деградацияланады, өсімдіктер түрі азайып, жайылымдағы жем шөптің сапасы төмендейді. Табиғи жайылымдардың төмендеп жатқан өнімділігін тоқтату және келешекте олардың жақсы деңгейде сақтап қалу үшін келесі күтіп-баптау және дұрыс пайдалану шаралары қолданылуы қажет:

- 1) жер оттылығын шөп тұқымдарын себу арқылы жақсарту;
- 2) жер оттылығын жақсарту үшін демалыс беру ;
- 3) жайылымдарда жыл сайын, маусым сайын малдарды жаю кезекшілігін орнату;
- 4) малдар санын қатал қадағалау;
- 5) жер оттылығын күтіп-баптау агротехникалық шараларын жүргізу (арамшөптерді

шабу, топырақты қопсыту, ылғал жинау, тыңайтқыш еңгізу)

Жайылымды күтіп-баптау және оларды пайдалану шараларының барлығы ауыспалы жайылым жүйесіне беріледі. Ауыспалы мал жаюдың қашалы әдісіні қарастырады, онда жайылым учаскілеріне бөлінеді (каша) және оларда кезектеп мал жайылады. Соңғы учаскеде мал жайылғаннан кейін қайтадан бірінші учаскеде жайылады, оған дейін онда шөп өсіп қалады. Демалыс берген жылы ол кашаларда малдар жайылмайды, өсімдіктерді тек қана пішенге жеміс байланған кезеңінде шабады. Мұндай пайдалану шөптерге қоректік заттар қорын жинап және тұқым шашуға мүмкіндік береді. Малды қашалы әдіспен жаю табиғи жайылымның өнімділігін арттырып, сонымен қатар жайылым кезеңіне 2-3 рет бір учаскеде мал жаю мүмкіндік береді.

Жайылым шөптері малдарға қоректілігі жоғары кезеңінде желіну керек, ал ол кезең астық тұқымдас шөптерде-түптену, бұршақ тұқымдас шөптерде-бұрлену кезеңі. Осы

кезеңдерде бірінші учаскелерде мал жаюды бастайды, ал жаюды гүлдену кезеңінен басында аяқтау керек, өйткені одан кейін астық және бұршақ тұқымдас шөптер қатая бастайды. Сонымен малдарды бірінші жаю кезеңі жайылым типі немесе жер оттылығының жағдайына байланысты. Қазақстанның әр түрлі топырақ-климат аймақтарына ол мөлшер 20-40 күн арасында болады. Жайылым шөбі әрбір мал жаюдан кейін бір рет желінуін ескере отырып, бір кашада мал жаю күнін анықтайды. Егер далалы аймақта көктемде шөптердің алшынкөгі бір күнде 1 см-ге дейін есепке алса, онда малдарды қайтадан бір орында 5-6 күннен кейін жаюға болады, сондықтан бір орында қайтадан мал жайылмау үшін бір кашада малдарды 5 күннен ұстауға болмайды. Жайылу алдында кашада барлық жер оттылығының барлық максималды 10% барлығы 20% шөбі өседі, яғни ол малдарға бір күнге ғана жетеді. Осыдан бір кашада (яғни учаскеде) орташа мал жайылу күні анықталады. Мысалы, егер мал жаю кезеңі 30 күн болса, ал бір кашада жайылуы 3 күн болса, онда жайылымды кашаға бөлу саны 10-ға тең.

Шөптерді шабу мерзімі мал азығының сапасына және санына көп әсерін тигізеді. Ерте шабылған шөптердің азықтық құндылығы жоғары болады (протеин мөлшері көп, жасұнық мөлшері аз болады), бірақ өнімділігі төмен болады және бір өлшем ауданына жиналған қоректік заттардың мөлшері төмен. Шөптердің шабу мерзімі жем шөптің сапасы мен өнімділігіне үлкен әсер етеді. Шөпті ерте шапқан пішен немесе сүрлем қоректілігі жоғары болады (протеин мөлшері көп, ал жасұнық аз болады). Әр түрлі шыбындық типін әр түрлі мерзімде және жер оттылығының құрамына, орналасу жеріне, пайдалану мақсатына байланысты әр түрлі өсу-даму фазасында шабу керек.

Жер оттылығында жыл сайын, шөпті ерте шапқанда, тамыр жүйесінің әлсіреуіне байланысты оларды егістіктен түсуі байқалады. Шөптер жақсы өсіп-дамуы, тіршілік әрекетін жалғастыруы және келешекте қайтадан жақсы өсіп шығуы үшін тамыр жүйесінде резервті пластикалық заттар жинақталғанда, гүлдену кезеңінде шабу керек.

Қазақстанның барлық құрғақ аңғар шабындықтары, әдетінше, бірақ рет шабылады. Орманды далада және далалы аймақтың жайылма шалғындары мен лимандары, себілген шабындықтарда, жақсы ылғалдандырылған биік таулы шалғындарда ылғал мол болған және ерте шабылған жағдайда екінші рет шабу жүргізіледі.

Шыбындық учаскелерін өсімдіктердің келесі кезеңдері бойынша ауыстыру керек: 1) түтікке шығу; 2) масақтанудың басталуы; 3) масақтану; 4) гүлденудің басталуы; 5) гүлдену; 6) жеміс байлау (тұқым шашу)

Шыбындықты күтіп-баптау жүйесінде келесі шаралар жүргізіледі: шөптердің тіршілігінің бірінші жылы арамшөптерді шабу, тыңайтқыш еңгізу, табиғи шыбындықтарда топырақты тілу, көпжылдық шөп егістерінің шымдарын тырмалау, тұқым себу, ылғалды жинау шаралары. Өнімдігі төмен жер оттылығына жиі-жиі демалыс беру керек. Демалыс-жер оттылығын табиғи жақсартуда шөптерді жеміс байлану кезеңіне шабу. Ауыспалы шыбындық жасағаннан кейін жыл сайын әрбір жылға шабындықты күтіп-баптау шараларын жоспарлайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Мал азығын өндіру практикумы .Н.Можаев,Н.Серікпаев,Ғ.Стыбаев
2. Растениеводства.П.П.Вавилов
3. Агрономия негіздері.Әрінов Қ,Нағымтаев А,Серікпаев Н
4. Луговое хозяйство и пастбищное хозяйство. Ларин И,Иванов А

**ІРІ ҚАРА МАЛЫНДА БРОНХПНЕВМАНИЯ
АУРУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ЖОЛДАРЫ**

Ноғайбаева Ақылгүл Ардаққызы

Ғылыми жетекшісі: Айтимбетов Махсет Тилеулиевич

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі.

Тақырыптың өзектілігі: Малдардың өнімінің сапасын арттырудың негізгі тірегі - ол уақытында өнімді аз бергін кәрі малдарды шығыстан шығарып, олардың орнын жоғарғы өнімді дұрыс малдармен толықтырып отыру.

Малдарды күтіп-бағуды жақсылап ұйымдастыру, олардың ауру - сырқаудан аман болуын қадағалау, күтіп-бағылуын дұрыстау, ауру бола қалған жағдайда уақытында емдеу әдістерін қолдану, ауруды болдырмау үшін оның алдын алу шараларын уақытында жүргізу - жалпы мал мамандарынан бастап сол салада істеп жүрген барлық еңбеккерлердің ең негізгі және күрделі міндеттерінің бірі. Өкпелердің қабынулары тыныс алу жүйесінің ауруларының ішіндегі ең жиі кездесетін аурулар.

Тыныстану ағзалары ауруларының малға келтіретін экономикалық зияны: ауруға душар болған жануарлардың қауырт өлімге ұшырауынан немесе лажсыздан сойылуынан; одан алатын өнімнің сапасы төмендеуінен; малдың күйі нашарлауынан; тірілей салмағын жоғалтуынан құрылады. Жалпы барлық жұқпайтын аурулар арасында, тыныстану жүйесінің аурулары 32-ден 64 %-ға дейін жетеді. Тыныстану ағзалары ауруларына көбінесе малдың жас төлдері душар болады.

Зерттеу мақсаты: Ірі қара малында бронхпневмония ауруының алдын алу және емдеу жолдары.

- 1.Ірі қара малда бронхпневмония ауруының этиологиясын анықтау.
- 2.Ірі қара малда бронхпневмония ауруының ауру белгілерін анықтау.
- 3.Ірі қара малда бронхпневмония ауруының патогенезін анықтау.
- 4.Аурудың емі және балау шараларын зерттеу.

Бронхопневмония - бронхылар мен өкпенің қабынуы (катаральді қабыну, ошақты қабыну, нақтыланбаған қабыну). Бұл бронхылардың қуыстарына катаральді экссудаттың толуымен сипатталатын дерт. Бронхопневмониямен көбінесе төлдер және бордақыда тұрған жас мал ауырады. Бронхопневмония. [bronchopneumonia subolis] Өкпедегі бронхылар мен альвеолдардың бір мезетте қабынуы. Қабынудың дәрежесіне қарай бронхылар мен өкпе альвеолдары жалайқа толады, газ алмасу бұзылып, малдың тынысы тарылады. Бронхопневмониямен малдың барлық түліктері, әсіресе төл (бұзау, торай, қозы) өте жиі ауырады. Ауру төлдердің ішінде жиі кездесетіндіктен, көбінесе төл ауруларында дәрістеледі.Тыныс алу жүйесінің ауруларының сексен пайызы осы ауруға келеді.Төлдерді бронхопневмонияға ұшырататын себептер әр қилы. Ең негізгісі – аналық буаз малға берілетін азықтардың құнарсыз және сапасыз болуы (белок, углевод, витамин және басқа минералдық тұздардың жетіспеуі), қышқылды азықтардың (сүрлем, борда, жем) басым болуы, күтудің нашарлығы (қора тарлығы, ішінің лас, суық, дымқыл болуы), серуендетудің аздығы болып табылады. Айтылған жайлар әсерінен төл ана құрсағында нашар жетіледі де, әлсіз болып туады.Ендігі бір қолайсыз жағдай-буаз мал төлдейтін және жаңа туған төлдер тұратын профилакторийдің ластығы, микроклиматының нашарлығы,оларды азықтандыратын ыдыстардың таза болмауы да күрделі әсер етеді.Ауруға шалдығудың тағы бір себебі-төл өсіру технологиясындағы олқылық,олар:бұзауға уызды не сүтті мезгілінде ішкізбеу,азықтың құнарсыздығы, ультракүлгін сәулелердің тапшылығы, серуенге шығармау, төл рационының салмағына, жасына сай болмауы т.б жайлар. Шаруашылықтарда осы себептердің барлығы бірдей немесе әр түрлі дәрежеде орын алуы мүмкін. Бронхопневмония көп себепті ауру деп есептелінеді. Ол организмге бірнеше қолайсыз жағдайлардың (стресстер) бір мезгілде әсер етіп, оның табиғи төзімділігін әлсіретуінен пайда болады. Бронхитті тудыратын себептердің

барлығы дерлік одан гөрі күштірек және ұзағырақ әсер етсе, бронхопневмонияның да себепкері болады. Бронхопневмонияның белгілері, көпшілігінде ауруды тудырған себептердің ерекшеліктеріне, малдардың түрлері мен жастарына байланысты болады. Шошқалар мен ірі қара малдарға қарағанда жылқылар мен қойларда, көпшілік жағдайда, қабыну процесі өкпелерге тез тарайды. - Бірден қалтырап, ыстықтың көтерілуі; Дем алыстың жиілеуі, одан қырылдаған немесе сырылдаған дыбыстың шығуы. Әр дем алып-дем шығарған сайын мұрынның желбезегі көтеріліп-басылып тұрады. Дененің ысуы (кейде жаңа туған нәресте немесе қарт адамдар, әсіресе әлсіз адам-дар, ауыр екпе қабынуымен ауырғанда температура айтарлықтай көтерілмейді). Жөтел (түсі сары, жасыл немесе қошқыл қоңыр, не сілекейге аздап қан араласқан). Кеуде ауырады. Малдың халі ауырлайды. Бетіне және ерніне салқын тигенде шығатын ұсақ жаралар шығады. Ауруды жеке тыныс алу жүйесінің ғана ауруы емес, организмнің барлық жүйелерінің қызметтерінің бұзылуы деп қараған дұрыс. Ауруды тудыратын себептердің әсерлерінен организмде әуел баста аллергиялық сезімталдық күшейеді. Нейрогуморалдық реттеушілік реакциясының бұзылуы салдарынан бронхылар мен өкпе альвеолаларының қалыптасқан қызметтері өзгереді. Бронхопневмонияны дененің тек бір жерінің ғана қабыну процесі деп есептемей, организмдегі барлық жүйелер қызметтерінің бұзылып, жалпы дерттенуі деп ұғу керек. Бронхопневмонияда қабыну процесі ірі бронхтан кішісіне, одан барып бронхиола және альвеолаларға ауысып, яғни бронхиттің асқынуы ретінде дамуы мүмкін. Кейде қабыну процесі алдымен бронхиола және альвеолаларда пайда болып кейін, олардан бронхтарға ауысады. Қандай жағдайлар болмасын бронхопневмонияға тән нәрсе-қабыну процесі алдымен өкпенің ұсақ бөлікшелерінен лобулярлы басталады да бірте-бірте үлкен көлемді ошаққа айнала береді. Алдымен, ылғи да өкпенің алдыңғы бөліктері (өкпенің бас жағы мен жүрек ұшы) зақымдалады. Содан соң қабыну процесі бронхтардың тармақшаларына не лимфа жолдарына таралады. Өлікті сойғанда өкпе мен бронхтарда ауруды дәлелдейтін оған тән өзгерістер анықталады. Бронхопневмонияның бастапқы кезеңінде және аурудың жіті түрде өткенінде өкпенің жоғарғы және жүрек тұсы ұштары бөліктерінің әр түрлі тереңдікте орналасқан көптеген зақымдалған қабыну ошақтары анықталады. Ошақтардың көлемі 1 сантиметрден бірнеше сантиметрге дейін жетеді, түстері қызыл-көк не сұрғылт-қызыл, сипағанда қолға қатты болып сезіледі, суға салғанда батып кетеді, кесіп қарағанда бронх қуыстарынан катаральді экссудат ағады. Ауру мал жаз айларында көлеңке жерде, қыста, күзде жылы, таза қорада ұсталып, құнарлы азықпен азықтандырылады. Төлдер сүт емуден шыққан болса, оларға міндетті түрде (7-10 күн бойына) қаймағы алынбаған сүт (3-4 литр бұзауларға) беріледі. Төлдердің күйін, құндылығын арттыру үшін витаминдер (А, Д, С, В), ірі қара малға Антибиотиктер тәулігіне бір реттен, 3-7 күн аралығында беріледі. Сульфаниламид препараттарды-сульфадимезин, нурсулфазол, этазолды ауыз арқылы береді. оларды азық пен бірге тәулігіне 3-4 реттен 7-10 күн қатар 1 кг дене салмағына 0,02-0,03г береді. Сақтандыру шаралары малдарды күтіп бағуда және пайдалануда зоогигиеналық қалыптылықты бұзбауға бағытталған шаруашылық ұйымдастыру және ветеринариялық-санитариялық шаралар кешенін іске асыруды көздейді.

Қортындылай келе ірі қара малында бронхопневмония ауруының алдын алу және оны болдырмау шаруашылықтарда зоогигиеналық нормативті технологияның сақталуы шаруашылықтардан малды көліктермен кешенге алып келе жатқанда суық тигізбеу және шаруашылықтарда ветеринария санитариялық талаптарды орындалуы бұл аурудың алдын алуда үлкен шаралар болып есептеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жануарлардың ішкі аурулары. Ө.К. Есқожаев. М.А. Молдағұлов. К.Н. Қожанов. Н.А. Заманбеков.
2. Ветеринария негіздері. А.Қ. Бұлашев.
3. Мал дәрігерлігі негіздері. Беркінбай Омархан.
4. Ветеринария ісін ұйымдастыру. Д.Е. Арзымбетов. Қ.Б. Орынтаев.

**АБЕРДИН-АНГУС ТҰҚЫМЫНЫҢ АСЫЛ ТҰҚЫМДЫ
ҚАШАРЛАРЫН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Алдамжарова Жанагүл Айдарқызы

Ғылыми жетекшісі: Тасымбай Жансая Көпжасарқызы

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Абердин-ангус төлдерінің өсу қарқындылығын анықтау және оларды өсіру жобасын жасау.

Тақырыптың өзектілігі:

Асыл тұқымды мал өсіру ісі мал шаруашылығын интенсивтендірудің маңызды мәселесі болып табылады. Өсіресе ірі қара шаруашылығы мал шаруашылығы саласында алатын орны ерекше. Себебі, Қазақстанда өндірілетін барлық еттің жартысынан жуығын ірі қара еті құрайды. Ірі қара малының генетикалық ресурстарын тиімді пайдалану, соның ішінде біздің еліміздің тұқымдарының негізгісіне жататыны – абердин-ангус тұқымы, ет өнімділігін жоғарылату және етті ірі қараның бас санын көбейту. Сонымен қатар жоғары сапалы сиыр етін өндіру бағытында мал шаруашылығы саласының бірден бір өзекті мәселесі болып табылады. [1]

Қазіргі сауда нарығында бірінші орынға төлдердің өсу қарқындылығы және азық қорын өтеуі, өсу ұзақтығы мен тірілей салмағын арттыру жатады. Себебі ірі қара малының ет өнімділігін арттыру мақсатында төлдерді (қашарларды), соның ішінде асыл тұқымды төлдерді өсіру ерекше орын алады. Осыған байланысты асыл тұқымды төлдерді өсірудегі техникалық параметрлері шаруашылықтағы ірі қара мал етін өндірудегі қолайлы әдістерді анықтауда маңызды рөл атқарады. [2]

А.Ә. Төрехановтың [3] айтуы бойынша Абердин – ангусс ірі қара тұқымы Солтүстік – шығыс Шотландияда өсіріліп шығарылған, етті тұқымға жатады. Түсі қара, мұқыл. Етті тұқымға жататын ірі қара малдың ішінде бүкіл дүние жүзі бойынша ең әйгілісі осы Абердин – ангусс ірі қара малы болады. Бүкіл дүние жүзілік көрмеде бірінші орын алады. Өсіресе бұл тұқым АҚШ – та, Жаңа Зеландия мен Аргентинада көп тараған. Кеңес Одағына бірінші рет 1932 жылдан бастап әкеліне бастаған. Абердин – ангусс ірі қара малы етті келеді. Денесі дөңгелек, аяғы қысқа, мүйізі жоқ, көзі одырайып тұрады. Мойыны қысқа денесімен тұтасып біткен. Сан еттері өте жақсы жетілген. Абердин – ангусс сиырларының тірілей салмағы аздау және Шортгорн ірі қара малымен салыстырғанда, кішірек бірақ тез өсіліп жетіледі, еттерінің дәмділігі өте жақсы. Май тері астына бітеді. Ет шығымдылығы бордақыланған малдарында 65 – 68 %, ал көрмедегілерінде 70% - ға жетеді. Абердин – ангусс ірі қара малының тұқымдары өнеркәсіптік будандастыру үшін пайдаланылады, Ақтөбе, Орал облыстарының бірқатар шаруашылықтарында өсірілген.

Л.Н.Палов, Б.Г.Рогачевтердің [4] мәліметтеріне сүйенетін болсақ, етті бағыттағы ірі қара шаруашылығында жыл сайын әрбір сиырдан бір бұзау алу міндетті түрде қарастырылған. Етті ірі қара шаруашылығы пайданы табынның көбеюінен тауып отырады. Табынның көбею деңгейі кейбір факторларды анықтайды, яғни шаруашылықтағы аналық табынның қаншалықты интенсивті пайдаланылатынымен тікелей байланысты. Сиырлардың өнімділігіне, олардың ұрықтану деңгейіне бірінші орында, азық қоры және оның сапасы, аналық табынды азықтандыру жағдайы және өсімтал топтағы төлдерді өсіру түрі, жағдайы әсер етеді.

Зерттеу тақырыбының ғылыми жаңашылдығы: Ірі қара етін өндіру технологиясы жайында сұрақтар зерттеліп және алғаш рет абердин-ангус тұқымының асыл тұқымды төлдерін өсірудегі технологиялық параметрлер есебі зерттеліп, анықталады.

Зерттеу әдістері мен әдістемесі:

Зерттеу жұмысы Ақтөбе облысы. Хромтау ауданы. Қопа ауылы «Ақтөбе Ет Кластері» ЖШС-де 2020-2022 жыл аралығында жүргізілді. Зерттеу нысандары ретінде абердин-ангус тұқымының асылтұқымды қашарлары алынды.

Зерттеу материалдары: Жас төлді өсіру журналы, жануарларды бонитировкалау кезіндегі журнал.

Жас төлдердің өнімділіктері - 8 айлығынан 15 айлығына дейінгі төлдердің тірі салмақтарының өсу қарқындылығы, бір бастың өсіміне жұмсалатын азық шығындары арқылы анықталады. Бұл жас төлдердің өсуі және дамуын бақылау, ай сайын өлшеу, 8, 12, 15, 18 айлық кезіндегі қашарлардың тірі салмақтарын, дене өлшемдерін анықтау арқылы жүргізілді. Дене өлшемдері арнайы өлшем құралдары арқылы анықталып, соған байланысты дене өлшемдерінің индексі есептелді. Қашарлардың тірілей салмақтары таңертең тамақтандырылғанға және суарғанға дейін таразыда өлшеу арқылы анықталады, ал азық шығыны қашарларға белгіленген белгілі бір шектеулерге байланысты есептелді. Азық шығыны 8-15 ай жас аралығына, яғни 7 ай=210 күнге есептелді. [5]

Зерттеу нәтижелері:

2013 жылы Ақтөбе облысы, Хромтау ауданы, Қопа ауылында «Ақтөбе Ет Кластері» ЖШС-нің асыл тұқымды репродукторы ашылды. Бұл кешен 3 мың бас ірі қараның абердин-ангус тұқымына есептелініп салынды. Қазіргі таңда бұнда 10 мың бастан астам мал бар, бұзауларды қосқанда, соның ішінде аналық бас 70%-ын құрайды. Компанияның басшысы Нурлан Сағалин атап өткендей, репродуктор етті бағыттағы асыл тұқымды малдарды ұстауға арналған.

Абердин-ангус асыл тұқымды малдары алғаш рет «Ақтөбе Ет Кластері» шаруа қожалығына Канада қаласынан 2012 жылдың қараша айында 1650 бас қашарлар әкелінді. 2013 жылдың маусым айының 28 күні Ресей Федерациясынан, Воронеж облысынан 40 тұқымдық бұқалар сатып алынды. Қазіргі уақытта малдарды қашыруға осы бұқалар кеңінен қолданылып отыр. Кейбір 14 айдан асқан қашарлар мен кейбір табын сиырларын қолдан ұрықтандырылады. Жайылымды қосқанда шаруашылықтың барлық жер көлемі 34 мың га құрайды. Соның ішінде жайылымдық жер 29 422 га, шабындық жер 879 га, житняк 1500 га, люцерн 250 га алып жатыр.

Шаруашылықтың негізгі су көзі болып жер асты сулары жатады. Малды жел қондырғыларының көмегімен суарады. Ол қалақтар желдің соғу күшін пайдаланып жер асты суын шығаруға арналған. Бүкіл шаруашылық аумағы бойынша осындай 28 қондырғы орналастырылған.

Табынның 2019-2020 жылғы бонитировка нәтижелері зерттеуге алынды. Нәтижесінде 2020 жылғы табынның кластық құрылымы алдыңғы жылдан біршама жоғарылағаны байқалды. Соның ішінде элита-рекорд класындағы сиырлардың үлес салмағы – 87,7% , 1 класс – 4,0%-ды құрады. Табынның кластық құрамы негізінен 2020 жылғы дерек бойынша 93,6%-ы элита рекорд және элита класынан құралған. Сәйкесінше, кластық құрам бойынша барлық мал басы тұқым стандартының талаптарына сай және жоғары өнімді жануарлардан құралғаны анықталды.

Құнарландырылған азықты әрбір бұзау үшін орташа есеппен 0,5-1,5 кг-нан береді. Осылайша, бұзауларды уыздық кезеңнен кейін азық жеуге үйретеді. Бұзауларды енесінен айыруды 7-8 айлық кезеңнен кейін, тірі салмағы 210-230 кг болғанда бастайды. Жазда аналық сиыр басын жазғы жайылымдарда ұстайды.

«Ақтөбе Ет Кластері» ЖШС-гі 2020-2021 жылдардағы 8-15 айлық арасындағы қашарлардың тірілей салмақ көрсеткіштері төменде 1-ші кестеде көрсетілген.

1 кесте – «Ақтөбе Ет Кластері» ШҚ-ның қашарлардың тірілей салмақ көрсеткіштері

Жыл	Жасы, аймен	Көрсеткіштері			
		N	M±m	δ	Cv
2016	8	18	185,3±1,38	13,44	6,72
	12		286,2±2,65	28,8	9,45
	15		306,4±2,05	32,0	9,28
	18		347,3±1,26	33,8	10,17
2017	8	250	208,4±0,26	13,56	1,94
	12		277,2±1,12	29,5	0,06
	15		323,2±0,42	32,7	0,02
	18		359,6±1,34	48,6	0,06

«Ақтөбе Ет Кластері» шаруа қожалығындағы 2020 жылы 8 айлық қашарлардың тірілей салмақ көрсеткіштері 2020 жылғы көрсеткішімен салыстырғанда 23 кг – ға (11,2%) жоғары болды. Ал, 12 айлық қашарлардың тірілей салмақ көрсеткіші 9 кг – ға (4,7%) төмен және 15 айлық қашарлардың салмағы 17 кг – ға (4,9%) жоғары, 18 айлық қашарлардың 13 кг- ға (5,3%) жоғары болып отыр. Бұл ретте көріп отырғанымыздай 2020 ж. қашарлардың 8 және 15 айлығындағы салмақ көрсеткіштері бойынша I класс, 12-18 айлық қашарлардікі элита класы талаптарына сай келді. Ал 2020 жылғы қашарлардың салмақ көрсеткіштері барлық жастарында элита класына сәйкес келгендігі байқалды. Сонымен қатар кестеде 2020 жылғы дерек бойынша қашарлар 18 айлығында 360 кг-ға жеткені көрсетілген, бұл деп отырғанымыз оларды осы салмақпен, осы жасында табынды көбейту мақсатында ұрықтандыруға болатынына дәлел. Қашарлардың орташа салмақ қосу динамикасын төмендегі кестеден көруге болады.

2 кесте - Абердин-ангусс тұқымы қашарларының орташа тәуліктік салмақ қосу динамикасы, 2020 ж.

№	Жасы, аймен	Көрсеткіштер			
		N	M±m	δ	Cv
1	6-8	250	816,6±8,34	21,9	8,3
2	8-12		556,7±6,82	23,6	7,6
3	12-15		722,2±5,33	23,1	6,9

Келтірілген мәліметтер бойынша, ең жоғары тұқымқуалаушылық коэффициентіне 6-8 және 12-15 айлық жастағы қашарларды қойғандағы орташа тәуліктік салмақ қосуы болып табылады. Бұл белгілер сонымен бірге ет өнімділігінің негізгі көрсеткіштері болып саналады. Бұл шаруашылықтағы азық қорының молайту керек екенінен хабар береді.

Шаруашылықта тәулігіне 1 қашарға шаққанда 5 кг еркекшөп, 3 кг құрамажем, 0,02 г фелуценмен азықтандырылады. Сонда азық шығыны 1071 азық бірлігін құрады, 1 кг тірілей салмақ өсіміне 9,3 а.ө. шығындалды.

Малдың дене пішіні тұқымдық қасиетіне байланысты, көбінесе жасына, қондылығына, сыртқы жағдайдың өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Дененің әр мүшесі бір уақытта өссе, әр уақытта қалыптасып, әр уақытта әр мүше жеке – жеке жетіліп қалыптасады.

Ірі қараның дене пішінін қалыптасуына ерекше әсер ететіні – тұқым қуалаушылық қасиеті. Сондықтан ең бастапқы мәселе, дене пішінін қалыптасуға әсерін тигізетін, малды жақсы азықтандырумен қатар, оны сұрыптау және жұп таңдау мәселелері. 8-15 ай аралығындағы қашарлардың дене өлшемдері өлшеніп, нәтижелері келесідей кестеде бейнеленген.

3 кесте -Қашарлардың дене өлшемдерінің жас аралық динамикасы, см

Дене өлшемдері	8 ай (n=5)			12 ай (n=5)			15 ай (n=5)		
	M±m	δ	C _v	M±m	δ	C _v	M±m	δ	C _v
Шоқтығының биіктігі	109,8±1,91	4,4	4,0	113,6±0,83	1,8	1,6	116,2±0,63	1,4	1,2
Құйымшағының биіктігі	110,2±0,74	1,6	1,4	115,6±0,91	2,0	1,7	118,4±0,71	1,6	1,3
Кеуде тереңдігі	53±0,22	0,6	1,1	60,6±0,94	2,1	3,5	64,6±0,82	1,8	2,8
Кеуде енділігі	32,8±0,51	1,1	3,5	34±0,62	1,4	4,1	39,6±0,44	1,0	2,5
Сербек аралық енділігі	34,6±0,43	1,0	2,9	45,4±4,23	9,4	20	39,8±0,52	1,1	2,9
Кеуде орамы	150,0±0,64	1,4	0,9	154,8±2,51	5,1	3,6	154,4±2,42	5,4	3,5
Тұрқының қиғаш ұзындығы	108,2±0,52	1,1	1,0	122,2±1,04	2,2	1,8	132,2±0,54	1,1	8,8
Жіліншік орамы	18,4±0,21	0,4	2,6	19,2±0,31	0,7	3,8	20,6±0,21	0,4	2,3

3-ші кестеден абердин-ангус қашарларының дене бітімінің өлшемдері етті бағыттағы ірі қараның тұқым стандартына сай келетіндігін көруге болады. Малдың дене құрылысының индексі мал жасының, бағып күтудің, жеке азықтандырудың өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Алынған дене өлшемдері арқылы қашарлардың дене өлшемдерінің индексі есептеліп, төмендегі 4-ші кестеде көрсетілді.

4 кесте -қашарлардың дене өлшемдерінің индексі

Дене өлшемінің индекстері	8 ай (n=5)			12 ай (n=5)			15 ай (n=5)		
	M±m	δ	C _v	M±m	δ	C _v	M±m	δ	C _v
Сирақтылығы	52,4±1,52	3,3	6,4	46,8±0,54	1,1	2,4	44,2±0,24	1,1	2,6
Тұрсіпаты	99,6±0,82	1,9	1,9	107,2±0,12	0,4	0,3	113,8±0,33	0,7	0,6
Кеуделілігі	62,2±0,71	1,7	2,7	56,0±0,23	0,6	1,1	61,4±0,53	1,2	1,9
Кеуде бөксе сәйкестігі	97,2±2,24	5,0	5,1	84,2±1,11	2,4	2,9	99,6±0,32	0,8	0,8
Дене жұмырлығы	138,4±0,31	0,8	0,5	128,6±2,34	5,2	4,0	117,1±1,34	2,9	2,3
Дене енділігі	100,6±1,73	3,8	3,8	102±0,23	0,6	0,6	103,6±1,22	2,7	2,6
Сүйектілігі	16,2±0,24	0,4	2,6	16,6±0,21	0,4	2,9	17,4±0,21	0,4	2,8

Тұлға индекстері мен дене өлшемдері нақтылы бір мал немесе мал тобының сыртқы пішінінің графикалық кескінін салуға пайдаланылады. Бұл әдіс мал экстерьерін жете тексеріп, басқа малдан немесе тұқымына тән қалыптан артық-кемшілігін анық көрсетуге өте қолайлы.

Зерттеу жұмысы зоогигиеналық параметрлер, микроклимат, қажет ететін орын көлемі бойынша 250 сиырға жүргізілді.

Қорадағы жануарлар шығарған ылғалдың мөлшері қашарларда 486 г/сағ және еденнен булану арқылы шығарылатын ылғалдың мөлшері – 36 г/сағ екені анықталды. Ылғалды жою үшін ауа шығыны 44147,1 м³/сағ-қа тең.

Зерттеу нәтижелері бойынша 250 басқа күнделікті су шығыны 10000л. Шаруашылықта бұларды ұстауға арнайы заңдар мен электр жылытқышпен жабдықталған автопоилкалар қондырылған. 1 автопоилка шамамен 125 басты сумен қамтамасыз етсе, 250 басқа 2 автопоилканы қажет етеді.

Ірі қара малын байлаусыз ұстау үшін орынның жалпы ауданы есептелді. Бұл жобада байлаусыз ұстау тәсілін қолданылып және 250 басқа есептеу жүргізілді. Зерттеуімізге сәйкес 250 қашарға 5000 м² көлемінде қажет ететін орынның нақты ауданы есептелді.

Қорытынды

Жас мал өте өсімтал келеді, тез өседі және одан 1 кг қосымша салмақ алуға азық аз жұмсалады. Селекциялық-тұқымдық жұмыстарда жоғары сапалы сиыр еті өнімділігін арттыру үшін төлдердің тірі салмақтары мен орташа тәуліктік өсімі аса маңызды болып табылады.

Зерттелген параметрлер, өнімділік көрсеткіштері, экстерьерлі-конституционалдық ерекшеліктері, сонымен қатар азықтандырудың технологиялық регламенті және қашарлардың бағып-күтілу технологиясы жағынан оларды кәсіпорындарда жергілікті мал шаруашылығын дамытудың перспективті бағдарламаларын әзірлеу кезінде пайдалануға болатындығы анық.

Абердин-ангус тұқымы қашарларын өсірудің экономикалық тиімділігі есебінің нәтижесі бойынша 1 бас қашарға қажетті азықтардың құны мен басқа да қажетті шығындар 168200 тг-ні, ал одан түсетін табыс 251,800 тг-ні құрап, тиімділік деңгейі 60%-ға тең болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Насамбаев Е.Г., Бозымов К.К., Тулебаев Б.Т. Генетический потенциал казахской белоголовой породы Западно – Казахстанской селекции // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. – 2008. - №5. – С.41 – 43.

2. Макаев Ш.А. Казахский белоголовый скот и его совершенствование / Ш.А.Макаев, Ф.Г. Каюмов, Е.Г.Насамбаев // научное издание – М.: Вестник РАСХН, 2005.-336 с.

3. Төреханов, А. Ә. Ірі қара шаруашылығы / Төреханов. А. Ә, Кәрімбеков. Ж. К ., // Алматы, 2006-157 б.

4. Палов Л.Н., Рогачев Б.Г. Механизация производственных процессов в мясном скотоводстве // Всероссийский научно – исследовательский институт мясного скотоводства. Вестник мясного скотоводства. – 2010. – №4 (63). – С. 162 – 165.

5. Тагиров Х.Х., Ваганов Ф.Ф., Миронова И.В. Переваримость и использование питательных веществ и энергии корма при введении в рацион пробиотической кормовой добавки «Биогумитель» // Вестник мясного скотоводства. – 2012. – Т. 3. – №77. – С. 79-84.

ҚАРАСАН АУРУЫНЫҢ МАЛДАРДА КЕЗДЕСУІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУЫ

Қият Қайсар Қайратұлы

Жетекшісі: Сәтімев Темірбек Айдарұлы

Ш. Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Малдар өнімінің сапасын арттырудың негізгі жолы – ол уақытында өнімді аз берген малдардың орнын жоғары өнімді малдармен толықтырып отыру. Малдарды күтіп-бағуды жақсылап ұйымдастыру, олардың ауру – сырқаудан аман болуын қадағалау, күтіп-бағылуын дұрыстау, ауру бола қалған жағдайда уақытында емдеу әдістерін қолдану, ауруды болдырмау үшін оның алдын алу шараларын уақытында жүргізу – жалпы мал мамандарынан бастап сол салада жұмыс жасап жүрген барлық еңбеккерлердің ең негізгі және күрделі міндеттерінің бірі. Малдар ауруларының арасында түрлі жұқпалы аурулар, инвазиялық аурулар жиі кездеседі. Бұл аурулардың себептері мен даму процестері әртүрлі болып келеді. Сондықтан, бұл аурулар көп себептері бар аурулар қатарына жатады.

Қарасан (эмкар) *Gangraena emphysematosa*) – дененің әр – түрлі бөлігіндегі бұлшық еттерде ісініп шықырлайтын кішкене ісіктердің пайда болуымен және қатты қалтыраумен сипатталатын ірі қара малдардың жіті өтетін жұқпалы ауруы.

Қоздырушысы – анаэробты *Clostridium chauvoei* микроорганизмі. Бұл шеттері дөңгелектенген, мөлшері $2 - 6 \times 0,5 - 0,7$ мкм, спора құратын қозғалмалы таяқша, токсиндер мен агрессиндер бөлінеді. Шіріген бұлшық еттерде олар 6 айға дейін сақталады, ал қайнату оларды 2 сағ. Кейін жояды. Формальдегидтің 3% ертіндісі спораларды 15 мин. Кейін өлтіреді. Лабораториялық жануарлардан, қағындырғаннан соң 16 – 30 сағ. Кейін өлетін теңіз шошқалары ауруға өте бейімді.

Қарасан әртүрлі географиялық және климаттық аймақтардағы дүниенің барлық континенттерінде кездеседі.

Індеттік деректер. Табиғи жағдайда қарасанға ірі қара малы, сирегірек – қойлар мен ешкілер бейімді. Инфекция қоздырушының көзі – ауру малдар. Қарасаннан өлген малдардың өлекселерінде споралар құралады. Осындай өлекселерді уақтылы, дұрыс жыйнап көмбеген жағдайда споралар 10 жыл және одан да көп сақталатын топыраққа немесе ақпайтын су қоймаларына түседі. Бұндай жерлер көп уақыт бойы қарасаннан сәтсіз болады. Аурумен кез келген жастағы малдар ауырады. Бірақ стационарлы сәтсіз жерлердегі үш айлыққа дейінгі және төрт жастан асқан малдар сирек ауырады.

Аурудың ең көп шығатын жерлері жазғы жайлым кезі, әсіресе, ыстық, құрғақшылық айлары. Қағыну ауру қоздырушының споралары сақталатын құрғақ тікенек шөпті топырақпен қоса жегенде болады. Аурудың кездейсоқ білінуі тұрғылықты кезеңде малдарға аурудан сәтсіз аймақтан жыйналған ірі азықтарды бергенде байқалады.

Патогенезі. Қарасанның қоздырушысы мал организмiне зарарланған жем-шөп немесе су мен ас қорыту жолдары немесе сырт жабындарының бүлінуі арқылы енеді, одан қанға енеді және өсіп – өнетін бұлшық еттерге бай дене бөліктеріне жыйналады. Бұнда бөлініп шыққан токсикалық заттар организмiнің қорғаныс қасиетін төмендетеді, бұлшық ет тканьдерінің өзгеруі мен некрозын тудырады, газ құрай отырып гликогенді ыдыратады. Бұндай жерлерде басқанда шықырлайтын кебінген ісіктер құралады. Бүлінген тканьдердің ыдырағандағы өнімдері мен токсиндер қанға сіңіп организмнің интоксикациясы мен малдың жылдам өлуіне әкеп соғады.

Клиникалық белгілері. Жасырын кезең - 1-5 күн. Аурудың өтуі жіті. Дене температурасы кенеттен $41-42^{\circ}\text{C}$ дейін көтеріледі. Мал енжар, күйіс қайыруы тоқталады, дем алуы қиындаған, қан тамырының соғуы әлсіз, жылдам. Сан, сауыр, бел, иық, сирегірек алқым, мойын және шықшыттардың аралығы кеңістігі жағында, әуелі ыстық және аурушаң, кейіннен суық және сезгіштігі жоқ жылдам ұлғаятын кішкене ісіктер пайда болады.

Өлекседегі өзгерістер. Қарасаннан өлген малдың өлексесі өте кепкен. Танауларынан қанды көбікті сұйық ағады. Зақымданған жерлердегі тері асты клетчаткасына көпіршікті, газы бар ісіктік сұйық сіңген регионарлық сөл түйіндері ұлғайған, қан құйылулар бар.

Диагнозды клиникалық белгілердің (тәнде шықырлайтын ісіктер), індеттік деректердің (жердің аурудан сәтсіздігі) және бактериологиялық зерттеулердің негізінде қояды.

Емі. Антибиотиктер қолданылады. Әр 6 сағат сайын температурасы төмендегенше және малдың жалпы жайі жақсарғанша бұлшық етке 5 – 9 мың ЕД/кг дозасында пенициллин жіберіледі. Бұлшық етке бір рет 40-50 мың ЕД/кг дозасында егілген дибиомицин организмде 9 күн сақталады. Қабынды ісіктің қалын бойына және оның айнасына сүттегі асқын тотығының 1 – 2% ертіндісін, калий перманганатының 0,1% ертіндісін, фенол, немесе лизолдың 3 – 5% ертіндісін жіберуге болады.

Сақтық пен күресу шаралары. Аурудан сәтсіз жерлерде жыл сайын көктемде үш айлықтан төрт жасқа дейінгі ірі қара малы жайылымға шығарудан екі аптадан кем емес уақытта, ал қойлар алты айлық жастан ересектері концентрленген гидроокисьлюминді формолвакцинамен имундалады. Вакцинаны бір рет бұлшық етке жібереді. Егер жайлым мерзімі 6 айдан асса, малдарды қанталап вакциналайды. Жыл сайын өсіп келе жатқан

төлдер қосымша егіледі. 6 айлығына дейін вакциналанған бұзаулар, осы жеткенде қайталап егіледі.

Карантин шарттары бойынша рұқсат етілмейді:

- Ірі қара мал мен қойларды аумақтан тыс жерлерге әкету;
- Карантин аймағына ірі қара мал мен қойларды әкелу және оларды осы аумақ арқылы айдау;
- Ірі қара мал мен қойларды сату, айырбастау және шаруашылық ішілік қайта топтастыру;
- Ауру жануарлардың сүтін тағамға пайдалану;
- Ауру жануарларды етке сою;
- Өлген жануарлардың өлекселерін ашу және терісін алу;
- Қолайсыз шаруашылық жүргізуші субъектінің аумағына осы субъектіге қызмет көрсетумен байланысты емес бөгде адамдардың және көліктің кіруі;
- Вакцинацияланған жануарлардан алынған және асқынуы бар сүтті қолдану.

Карантин жануардың қарасаннан сауыққан немесе өлген соңғы жағдайынан бастап күнтізбелік 14 күннен кейін және қорытынды дезинфекция жүргізілгеннен кейін алынады.

ҚҰРАМА СҮРЛЕМ ЖӘНЕ ОНЫ ДАЯРЛАУ ЖОЛДАРЫ

Жумашева Ә.С, «Ветеринария» мамандығы III курс студенті

Ғылыми жетекшісі арнайы пән оқытушысы Тәттіғали М.Д

Ақтөбе облысы, Ойыл ауданы, «Ойыл аграрлық колледжі» МКҚК

Сүрлемнің жеңіл, сіңімді көмірсуларға, ақуыздарға, түрлі минералды заттарға және витаминдерге бай болуы малдан алынатын өнімнің де сапалы болуы қамтамасыз етеді. Сүрлемнің сапасы оның құрамындағы жем-шөптердің қоректілік сапасына тікелей байланысты. Жеке бір өсімдіктерден даярланған азықтарға қарағанда құрама сүрлем қоректілігі жағынан ең пайдалы азықтардың бірі. Құрама сүрлем дегеніміз-мал организміне қажет қоректік заттардың барлығына да бай шырынды азық.[1]

Құрама сүрлемді даялау мен қолдану малды қоректі азықтармен толық қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар шаруашылықтағы бірсыпыра мәселелерді де шешуге көмектеседі.

Біріншіден, құрама сүрлемді даярлауда малды қыста азықтандыруда үлкен маңызы бар қиын сүрленетін өсімдіктерді сүрлеуге мүмкіндік туады.

Екіншіден, мал азығының қайсыбір түрлері (барда, жон т.б) бастапқы күйінде сақтауға көнбейді. Ал сүрлеген кезде оған басқа ылғалы аздау азықтарды қосуға болады. Бұдан азықтың қоректілік сапасы артады.

Үшіншіден, кейбір бағалы азықтарды (ас және жем бұршақтар) басқа өсімдіктермен қоса егіп, кейін сүрлеуге мүмкіндік туады. Құрама сүрлемде сүттеніп-қамырланып немесе тек қамырланып піскен жүгері собығы, қант қызылшасы (тамыры) сәбіз, мал азықтық картоп, шөп ұны, ылғалы мол қалдық дәндер және жас балғын шөптер болады. Әр малдың физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты, даярланатын құрама сүрлемде әр түрлі. Сондықтан, оны арнаулы сүрлем деп те атайды. Мысалы, шошқаларға арналып даярланған осындау сүрлемде клетчаткасы аз азықтар алынуы керек. Әр түрлі өсімдіктерде кездесетін клетчатканың мөлшері де олардың даму дәуіріне байланысты (1 кесте).[2]

1 кесте Өсімдіктің өсу дәуіріне байланысты клетчатка жұғымдылығының өзгеруі

<i>Сүрленген өсімдіктер</i>	<i>Клетчатка жұғымдылығының коэффициенті</i>
Жоңышқаның соңғы орымы (шанақтау кезі)	37,29
Жоңышқаның соңғы орымы (гүлдеу кезінде)	26,95
Картоп пәлегі	44,05

Құрама сүрлем даярлауда міне, осы көрсеткіш үлкен рөл атқарады. Осымен қатар, құрама сүрлемдегі ылғалдық 70-75% аспағаны дұрыс. Ылғалы аса көп азықтарға көбінесе шөп ұндарын қосады. Мұндай ұндарды бедеден және жоңышқадан арнаулы кептіргіш машиналар көмегімен даярлайды.

Республикамыздың кең байтақ территориясының әр түрлі аудандарында құрама сүрлемді даярлау сол жерлерде өсірілетін өсімдіктердің түріне байланысты жасалады. Құрама сүрлем даярлауда бұл азықтардың қоректілік сапасын білудің үлкен мәні бар (2 кесте)

2 кесте. Құрама сүрлем даярлауда пайдаланатын негізгі азықтар

<i>Азықтың түрлері</i>	<i>1 кг азықтағы қоректік заттар</i>			
	<i>азық өлшемі, кг</i>	<i>жұғымды протеин, г</i>	<i>каротин, мг</i>	<i>шикі клетчатка, %</i>
Қамырланып піскен жүгері собығы	0,44	26	2	4,5
Сүттеніп-қамырланып піскен и жүгері собығы	0,31	20	3	505
Сүттеніп қамырланып піскен собығы бар жүгері көк шөбі	0,20	15	35	6,0
Қамырланып піскен жембұршақ	0,20	35	20	6,0
Сүттеніп-қамырланып піскен асбұршақ	0,18	30	35	6,0
Қант қызылшасы	0,26	12	0	1,4
Қант қызылшасының пәлегі	0,20	22	30	3,2
Қызыл сәбіз	0,14	7	97	1,2
Қызыл сәбіз пәлегімен	0,14	11	80	1,7
Мал азықтық картоп	0,30	12	0	0,6
Мал азықтық капуста	0,12	14	40	2,3

Кестеде келтірілген азықтардағы қоректік заттардың мөлшерін пайдалана отырып, Республика шаруашылықтары мына төмендегі түрдегі құрама сүрлемді даярлауларына мүмкіндіктері бар (3 кесте). [3]

3 кесте. Құрама сүрлемдер және олардың қоректілік сапасы

<i>Құрама сүрлемдер</i>	<i>Азық өлшемі, кг</i>	<i>1 кг азықтағы қоректік заттар</i>		
		<i>жұғымды протеин, г</i>	<i>каротин, мг</i>	<i>клетчатка, мг</i>
Қамырланып піскен жүгері собығы -50% +қант қызылшасы -20% -қызыл сәбіз (сабағымен) 25% -шөп ұны (беде) - 5%	370	24,4	35	4,61
Қамырланып піскен жүгері собығы 50% +шикі қартоп +30% +сәбіз (сабағымен) - 20%	377	14,9	21	3,20
Қамырланып піскен жүгері собығы 50% +қант қызылшасының пәлегі -25% +жас беде -25%	0,360	22,9	12,1	5,20
Қант қызылшасы (пәлегімен) 50% +жүгері собығы -30% сәбіз (сабағымен) -10% - пішеннің қалдық ұнтағы - 10%	304	20,0	18,5	6,00

Әрине көрсетілен азықтарды әр түрлі мөлшерде етіп алып, құрама сүрлем даярлауға болады. Бірақ құрама сүрлем даярлаудың негізгі принципі осындай болғаны жөн.

Республикамыздың жем бұршақ өсіретін шаруашылықтары оны құрама сүрлем даярлауға қолдануларына толық мүмкіндіктері бар.

Құрама сүрлем даярлауда әдеттігіше сүрлем салудағы негізгі технологиялық ережелер толық сақталынуы тиіс. Негізгі айырмашылық құрама сүрлем әрдайым траншеяларды, шұңқырларда салынуы тиіс. Бұл азықтағы сүт қышқылы бактерияларының белсенді тіршілігіне қолайлы жағдай жасайды. Азықтың осы түрі үшін жемшөпті жер бетінде сүрлеу әдісі қолданылмайды.

Жоғарыда көрсетілген құрама сүрлемдерден ірі қараның жас төлі, шошқа және құс азықтандырылғанда, олардың салмағы артады және тез арада өсіп жетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Шолақов Ш., Шоқанов Н. Микроорганизмдердің мал азығындағы маңызы-«Қайнар» баспасы 1965ж -966
2. Алексеев А.В. Мал өсіру негіздері –«Қайнар» баспасы 1974ж-586
3. Можаев Ж., Серікбаев Н. Мал азығын өндіру – «Фолиант» баспасы Астана -2008ж-746

**ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ АРАЛ АУДАНЫНЫҢ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Сеитов Бекзат Болатович,

Жетекшісі: Абишева Гаукар Жумахановна

«Арал көпсалалы колледжі» ҚМҚК

Ауыл шаруашылығының іргетасы қаланған және қажет болған жағдайда әлемдік нарықтағы күйзелістерді тегістейтін Қазақстан экономикасының іргетасы болды және болып қала береді.

Мұнай нарығындағы жағдай қалай өрбісе де, доллар немесе басқа валюта бағамы қандай болса да, жыл соңында ішкі жалпы өнімнің қандай деңгейін қалыптастырғанымызға қарамастан, Қазақстан міндетті түрде бидай егіп, оны жинап, ішкі өнімді қанықтырады. нарыққа шығарып, артығын экспортқа жібереді.

Дәл осындай механизм агроөнеркәсіптік кешеннің барлық басқа өнімдеріне, мейлі ол салқындатылған сиыр етіне немесе көкөністерге қатысты жұмыс істейді. Әрине, бізде импортқа тәуелділік жоқ жерде. Онсыз, өкінішке орай, экономикамыз өмір сүре алмайды.

Таяу онжылдықтарда Қазақстан ауыл шаруашылығын дамудың жаңа сапалық деңгейіне шығаруы қажет. Оның үстіне агроөнеркәсіптік кешен ғана қажетті жарылыс әлеуеті бар ел экономикасын алға «жылдам жылжытуға» қабілетті.

Механизация

Ауыл шаруашылығы өте еңбекті қажет ететін сала екенін ескерсек, мұнда озық машиналар мен механизмдерді пайдалану дамудың іргелі шарты болып табылады.

Жасыратыны жоқ, қазіргі уақытта отандық ауыл шаруашылығы техникасы паркінің жаңару деңгейі көңіл көншітпейді және бұл салада тұрақты күйзелістердің барлық түрлері орын алады: теңгенің құнсыздануынан бастап, жабдықтың құны, соңғы кезде көп айтылып жүрген қайта өңдеу ақысына дейін - бұл сөзсіз өсімге әкеледі.

Жеткілікті техникалық жарақтандыру ғылыми әзірлемелерді енгізумен және қаржыландыруды ұлғайтумен бірге отандық ауыл шаруашылығын тез және оның үстіне түбегейлі өзгерте алады. Сондықтан, бұл салаға барынша назар аудару керек: ауылшаруашылық техникасын сатып алуда фермерлерді қолдау құралдарын жетілдіру, техникалық жаңартудағы «технологиялық» кедергілермен басқадай кедергілерді жою, сервисті дамыту.

Тұрақты сату

Ауыл шаруашылығына ақша құйып, фермерлерді заманауи технология мен біліммен қамтамасыз ету арқылы нақты өнім мен сапалы өсімге салыстырмалы түрде тез қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, тұрақты сатылым болмаса, бұл күш-жігердің бәрі бекер болуы мүмкін, өйткені экономиканың негізгі заңдарының бірі өнімді шамадан тыс өндіру болған жерде баға міндетті түрде оларға түседі, немесе ең болмағанда өспейді.

Қазақстан бүгінде азық-түлік бойынша ішінара импортқа тәуелді ел болып қала береді, бірақ таяу жылдары Ауыл шаруашылығы министрлігі болжағандай, бұл жағдай өзгереді. Сондықтан сатуда қиындықтар туындамас үшін ішкі нарықты қанықтырумен қатар, экспортты қолдап, дамытуды да ойластыру керек.

Еліміздің мұхиттарға шыға алмайтынын ескерсек, Қазақстанның нарық таңдауы шектеулі. Сондықтан біз үшін жаңа елдерді «ашу» әрқашан логистиканың құнына байланысты. Осыған қарамастан, біз дәстүрлі нарықтардағы қатысуымызды кеңейтуге, сондай-ақ жаңа, бірақ өте алыс емес сату бағыттарын ашуға назар аудар аламыз.

Бұған қол жеткізу үшін өнімнің сапасын арттыру және түпкілікті өзіндік құнына кіретін өндіріс шығындарын азайту қажет. Дәл осы баптың алдыңғы абзацтарынан туындайтын параметрлер.

Бұл ретте егіс алқаптарын әртараптандыру, бүгінгі таңда өте танымал экоөнім өндірісін дамыту, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің жоғары сапалы, сонымен қатар қымбатырақ өнімдерін жасау маңызды мәселелер болып табылады.

Ғылыми эзірлемелерді және озық технологияларды енгізу

Цифрландыру – әлемдік тренд. Бүгінде ол адам өмірінің барлық дерлік салаларына қатысты. Сонымен бірге ауыл шаруашылығында технологиялық эзірлемелерді пайдалану ең нақты практикалық нәтиже береді: шаруа қожалықтарының өнімділігі артады, өнім сапасы артады, фермерлердің кірісі артады.

Соңғы кездері үкімет бұл мәселеге де кірісті. Осылайша, Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасы аясында өңірлерде білім тарату орталықтары құрылып, тұрақты жұмыс істейтін кеңес беру орталықтары ұйымдастырылады. Сонымен қатар, жалпы ауыл шаруашылығы ғылымын қаржыландыру айтарлықтай артады.

Бұл Қазақстанның ауыл шаруашылығы мәселесін шешудегі оң қадамдар екені сөзсіз, бірақ, біздің ойымызша, агроөнеркәсіптік кешенге озық ғылыми эзірлемелер мен технологияларды енгізу бұдан да тиянақты және жүйелі көзқарасты қажет етеді.

Қазіргі уақытта Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы(НАНОЦ) болып табылатын бұл бағыттағы жалғыз оператордың жұмысы одан да «агрессивті» болуы керек. Бүгінде бұл саланың батпаққа батып кеткенін, оның ебедейсіз және ауыр екенін, қандай да бір құрылымы мен жүйелілігі жоқ екендігі туралы қатты сезім бар. Сонымен қатар, бұл салада бұқаралық ақпарат құралдарының құрамдас бөлігі өте маңызды, ол технологиялық шешімдердің нұрын көпшілікке жеткізуі керек.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені ерекше назар аударуды қажет етеді

Бүгінгі таңда Қазақстанның ауыл шаруашылығын әлеуеті зор, бірақ шаруаның жанармай құюға ақшасы жоқ, оны басқаруға білімі жоқ, қайда бара жатқанын көре алмайтындықтан көп уақыт жұмыссыз отыратын ультра заманауи комбайнмен салыстыруға болады.

Біздің ойымызша, соңғы кездері агроөнеркәсіп кешенінде шын мәнінде нәтижелі және пайдалы қадамдар жасалды, бірақ сонымен бірге саланың қарқынды және тұрақты өсу траекториясына ену үшін әрқашан бірдеңе жетіспейді.

Кей кездері белгілі бір шараларды жүзеге асыруда жүйелілік пен жүйелілік болмай, саланың дамуына кедергі келтіретін көптеген іргелі мәселелер түбегейлі шешілмей жатқаны сезіледі.

Бұл ретте отандық агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың алдағы бес жылға арналған тұжырымдамалық жаңа Ұлттық жобасы эзірленуде. Бұл саланың дамуына әлеуеті зор серпін бере алады, ең бастысы, оған бүгінгі таңда ауыл шаруашылығына шынымен қажет қолдау шаралары кіруі керек.

Арал ауданы — Қызылорда облысының солтүстік-батысындағы әкімшілік бөлік. 1938 жылы құрылған. Орталығы – Арал қаласы. Жер аумағы 68,4 мың км².

Арал ауданының климаты тым континенттік. Орташа ауа температурасы қаңтарда – 13 – 15°С, шілдеде 24 – 35°С. Жауын-шашынның мөлшері 100 мм-ге жуық. Аязсыз күндер саны

160 тәулік, қар жамылғысы жұқа (10 см), ол 80 күндей жатады. Вегетация кезеңінің жылдық температура жиынтығы солтүстігінде 3400 °С, оңтүстігінде 3800 °С. Жауын-шашынның жылдық орташа мөлш. солтүстігінде 150 мм, оңтүстігінде 105 мм. Оның 80%-ға жуығы көктем мен күз айларына келеді. Атмосфера қуаңшылықтың орташа мөлшері 50 тәулік. Аудан өте құрғақ агроклиматтық ауданға жатады. Сондықтан гидротермиялық коэффициент 0,3-ті құрайды, яғни ылғалдылығы өте төмен аймаққа жатады. Аудан аумағында желдің басым бөлігі солтүстік-шығыс (22%) және оңтүстік-батыстан (18%) соғады. Қыста солт-тен соғатын жел 24%-ды құраса, жаздағы жел 26%-ды құрайды. Желдің жылдық орташа жылдамдығы 4 – 4,5 м/с. Аудан жерінде өсімдіктерден жусан, селеу, жыңғыл, сексеуіл, жиде, қамыс, т.б. өседі.

Арал ауданының жерінде екі бағыттағы шаруашылық дамыған: мал шаруашылығы- оның ішінде қаракөл қой шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы-оның ішінде күріш өсіру жұмыстары атқарылады. Жерден ауыл шаруашылық жерлері басым. Орман қоры саналатын ауыл шаруашылық алқаптарына сексеуіл егілген.

Аумақ шөлді аймаққа жатады, құрғақ климатымен, ыстық жазымен, суық әрі қары аз қысымен сипатталады. Топырағы құнарсыз. Тұздануы басым. Осыған лайық өсімдігі шөлейтті сипатта болады. Ксерофильді және галофильді көпжылдық жартылай бұталар-жусандар мен сорандармен ерекшеленеді.

Егістік екеннен табиғи шөп өрған, жерді мал жайылымына пайдаланған тиімді саналады. Сол мақсатта мемлекетіміздің жүргізіп жатқан саясаты ауыл шаруашылығын қолдау арқылы халықтың әлеуметтік жағдайын көтеруге бағытталған. Қызылорда облысы бойынша "АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚАРЖЫЛАЙ ҚОЛДАУ ҚОРЫ» АҚ ҚЫЗЫЛОРДА ФИЛИАЛЫ және "ҚАЗАГРОҚАРЖЫ" АҚ ҚЫЗЫЛОРДА ФИЛИАЛЫ» жұмыс жасауда. Ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында аз мөлшерде несие, микрокредиттер беріп, жеке шаруашылықтар ашылып, мал басының көбеюіне әкеп соғып отыр. Соның арқасында мал шаруашылығынан алынатын сүт өнімдері, ет, жүн қол жетімді бағада.

БАЛАЛАР ТАМАҚТАНУЫНДА ҚОЯН ЕТІНІҢ МАҢЫЗЫ

Серікқызы Инжу

Ғылыми жетекші: Амангосова Нұргүл Нұрболатқызы

Байғанин техникалық колледжі

Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты: балалар тамақтануында қоян етінен дайындалған тағамдарды пайдалануды зерттеу.

Ғылыми-зерттеу жұмысының міндеті:

1. Балалардың тамақтануының маңызы, нормасы және ережесін анықтау;
2. Қоян етінен дайындалған тағамдардың калькуляциясы құру және құнын есептеу;
3. Қоян етінен дайындалған палаудың жасалу технологиясымен әзірлеу.

Гипотеза: Балалар тамақтану рационында қоян еті дәстүрлі емес шикізат деп болжауға болады.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Қоян етін еліміздің балаларға арналған ұйымдарда қолдану аз зерттелген. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалар тамақтануында қоян етін пайдалануды енгізу және қоян етінен дайындалған тағамдардың рецептурасын жетілдіру балалар тағамдарының құндылығын арттырудың тиімді жолы болар еді.

Зерттеу әдістері:

- теориялық және мақсат пен міндеттерді қою, әдебиетті оқу;
- зерттеу барысында жинақтау, салыстыру, сараптау, оны тәжірибеде пайдаланылды.

Маңызы:

Маэстридің сөзі бойынша: «баланың бірінші жылындағы рационды тамақтану оның жетілген кезіндегі денсаулығын сақтайтын негіз болып саналады». Балалар мен жасөспірімдердің тамақтануының арнайы ғылыми бөлім болып бөлінуі осы топ адамдардың организмнің өзінше ерекше дамуына байланысты. Тамақтану бала организмнің қарқынды өсу, даму кезеңдеріндегі функциялардың қабілеттілігінің өзгерістеріне әсер ететін күшті фактор ретінде баланың физиологиялық, жүйкелік-психиканың қалыптасуында, оның сыртқы ортаның қолайсыз факторларына қарсы тұруына жұмысқа қабілеттілігіне, әрі қарай өмір сүруіне шешуші мағына береді

Зерттеуші С.К.Бермагамбетованың айтуы бойынша: Балалардың тамақтануының маңыздылығы – ол баланың ақыл-ой өрісінің дамуы мен қалыптасуы, орталық нерв жүйесінің дамуы, қоршаған орта факторларының қолайсыз әсеріне төзімділігіне жауап береді. Баланың жасына сай организмге қажетті пластикалық және энергетикалық материалды үйлесімді тамақпен толық қамтамасыз етілуі керек.

Тамақтың алуан түрлі болуын қадағалау, тамақтың әр түрлі топтарынан алынған өнімдерді қолдану керек. Тамақтану өнімдерінің құрамына әр түрлі мөлшерде және пропорцияда болатын қажетті қоректік құндылықтар кіреді. Қоректік заттардың жетіспеуін болдырмау үшін, күнделікті ас мәзірінде барлық топтардан алынған өнімдерді ескеру керек: дәнді өнімдер, көкөністер мен жемістер, сүт және оның өнімдері, құрамында құнды белок бар тамақ. Тамақтың құрамында өсімдік белоктарының және мал белоктарының қоспасы болуы тиіс, себебі сонда ғана біз бала организмне қажетті амин қышқылдарының түсетініне сенімді боламыз [2].

Қоян еті – барлық диеталық еттің ішінде маңызды орын алады. Ол сәлді, нәзік, дәмі жағынан тауық етіне жақын, қуаттылығы өте жоғары, тез қорытылады. Құрамындағы ақуыз мөлшеріне қарай қоян еті тауықтың етінен әлдеқайда асып түседі. Қоян етінің құрамында жоғары дәрежеде құнды ақуыздардың, аз мөлшерде майдың, экстрактивті заттардың және холестериннің болуы, оны сиыр, шошқа және қой еттерінен жоғары шығарады.

Қоян етінің 1 килограммында 1384-тен 1820-ға дейін калория болады. Қоянның майы тез ерігіш. Сондықтан да тек қана сиырдың, қойдың майын емес, шошқаның да майынан асып түседі. Қоян еті орта жастағы адамдарға, әсіресе балаларға, сол сияқты қан қысымымен, бауыр, ішек, өт жолдары ауруымен ауыратын науқастарға диеталық тамақ ретінде ұсынылады. Өйткені қоянның етінде аздаған мөлшерде пурин (100 г етте 38 мг) және хлорлы натрий (100 г етте 84 мг) кездеседі.

Сонымен бірге қоян еті РР витаминіне (никотин қышқылы), калий, кальций, магний және фосфор тұздарына бай. Қоянның майы ақ, жұмсақ 22-25 температурада ериді.

Ұй қояндары жасының өсуіне қарай олардың бұлшық еттері, майлары толығыды. Соның арқасында олардың салмағы өседі. Сонымен бірге олардың жасына қарай етінің құрамында ақуыздар мен майлардың мөлшері де көбейеді, калориялылығы жоғарылайды.

Қоянның бауыры, бүйрегі және өкпесі де құнды тағамдық азық болып есептеледі. Қоян етінің құрамында 22% ақуыз, 2,2% май, ал бүйректе 14,0% ақуыз, 2,7% май болады. Қоян етінің құрамында аздап гемоглобин болғандықтан олардың түсі ақшыл қызыл болады. Еті өте дәмді келеді.

Қоян етінен жасалған тағамдар тек аса қоректілігімен ғана емес, сонымен бірге дәмділігімен де басқа еттерден ерекше болады.

Қоянның ұшасы сарғайып кетпес үшін сойып болғаннан кейін лимонмен сұрту керек, сонда еттің түрі кетпей жақсы сақталады.

Қоян еті диеталық тағам болып табылады, сондықтан оны балалар тамақтануында жиі қолданады. Қоян етінің майлылығы аз, оның құрамында дәрумендер мен минералдар өте мол. Қоян сорпасы жеңіл әрі сіңімді және өте дәмді болып келеді.

Тағамның калькуляциясы дегеніміз – (латынша *calcukatio*-кіші шот, есептеу) өнімнің бір өлшемін өндіруге, жұмыстардың бір өлшемін көрсетуге жұмсалған шығынның, шығыстың

есебі, яғни (жұмыстың, көрсетілген қызметтің) немесе өнімнің өзіндік құнын есептеу деп аталады.

Тағамды калькуляциялаудың міндеті – шығындардың оны көтеруші бірліктерге, яғни өткізуге, сондай – ақ ішкі тұтынуға арналған өнімнің бірлігіне қанша болатынын есептеу.

Тағамның калькуляцияны есептеу кезінде тағам құрамындағы шикізаттың өлшем бірлігі-дана, литр, грамм, килограмм мен брутто, нетто салмағын есептеп және өнімнің өзіндік құны анықталады.

Қоян еті қосылып дайындалған палаудың калькуляциясын есептеу мысалы кесте 1. келтірілген.

Тәжірибелік жұмыс №1.

Кесте 1. «Палаудың» калькуляциясын шығару

Шикізат құрамы	I	
	Брутто	Нетто
Қоян еті	155	107
Күріш	35	35
Пияз	15	10
Сәбіз	20	15
Өсімдік майы	5	5

Қорытынды: Қоян етінен дайындалған палаудың калькуляциясын есептеу кезінде шикізат құрамындағы брутто және нетто салмағы қарастырылды.

Қоян етінен дайындалған палаудың калькуляциясы және тағам бағасын есептелуі кесте

2 көрсетіледі.

Тәжірибелік жұмыс №2.

Кесте 2. «Палау» калькуляциясы және тағам бағасын есептеу

Калькуляция реттік нөмері		№1		
№	Шикізат құрамы	мөлшері, кг	теңге	сомасы
1	Қоян еті	0,155	1200	200
2	Күріш	0,035	350	90
3	Пияз	0,015	110	10
4	Сәбіз	0,02	150	20
5	Өсімдік майы	0,005	570	20
100 өнімге шикізат жиынтығының жалпы сомасы		-	-	340
Үстеме бағасы 50 %		95		
Өнімді сату құны		400		
Бір өнімнің дайын күйдегі шығуы, г		350		

Қорытынды:Қоян етінен дайындалған «палау» калькуляциясы есептеу кезінде шикізат құрамы: қоян еті, күріш, пияз, сәбіз, өсімдік майының мөлшері мен нарықтағы тағам сомасы есептелді.

Тәжірибелік жұмыс №3.

Палау дайындау (150 – 250 г)

Құрамы: Қоян еті- гр
Күріш-35 гр
Пияз- 15 гр

Сәбіз-20 гр

Өсімдік майы-5 гр

Тұз-татымына қарай

Дайындалуы: шағындау қазанды отқа қойылады да, май салып қыздырылады. Сұйық майымыз қайнай бастағанда етімізді қуырып, содан кейін сақиналап туралған пиязды, ірілеу етіп туралған сәбізді салып бәрін қуырып аламыз. Үстіне күріш салып, су құйылып, 20-25 минутқа бұқтыруға қоямыз. Дайын тағам 1-порцияға дайындалған.

Балалар тамақтануында қоян етінен дайындалған тағамдарды пайдалануда әр түрлі әдебиеттер көздері зерттелді.

Қоян етінің сапалық көрсеткіштері, пайдалылығы және құрамы зерттелді. Қоян етінің құрамында 20,7% ақуыз, 12,9% май, ал бүйрегінде 14,0% ақуыз, 2,7% май болады. Сонымен бірге қоян еті РР витаминіне (никотин қышқылы), калий, кальций, магний және фосфор тұздарына бай.

Қоян етінен дайындалған палау тағамының өзіндік құны анықталды.

Осы жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелерін ескере отырып, балалар тамақтануында қоян етінен дайындалған бірінші және екінші тағамдарды тұтынуға ұсынар едім, себебі бұл өнім балалар мен жасөспірімдер, қарт адамдар организміне пайдалы, биологиялық және тағамдық құндылығы жоғары, қауіпсіз және жоғары сапалы өнім болар еді деп есептеймін және де осы аталған жұмыстардың жоғары нәтижеге көрсетуіне осы жазылып отырған ғылыми жұмысымның маңызы зор деп сенім білдіремін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Руководство по детскому питанию / Под. Редакцией В.А. Туте-льян, И.Я. Конь. – М.: 2004. – С. 47. [1].
2. Кешишян Е.С., Бердникова Е.К. Смеси с нуклеотидными добавками для вскармливания грудных детей. Ожидаемый эффект // Consilium medicum. – 2002. – № 2. – С. 27 – 30.
3. Ладодо К.С., Боровик Т.Э., Скворцова В.А. Использование продуктов про-и пребиотического действия в детском питании // Вопросы современной педиатрии. – 2006. – Т. 5, №6. – С. 64 – 70
4. Неменко Б.А. Оспанова Г.К Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы(Оқулық). – Алматы 2002. – 344 б.
5. Кучма В.Р. // Гигиена детей и подростков., М., Медицина, 2004.-33-36б,
6. Омарова Л.// Бала мен балабақша – 2009. – №1қаңтар. – 36 – 41 б.
7. Сералиева М.Ш. Илақбаева Ү.С. Тағам гигиенасы (Оқулық), – Шымкент. – 2009. – 151
8. Тамақтану гигиенасы [Мәтін] / Л. Бисекешева // Биология және салауаттылық негізі.- 2010, -№5,-Б.15-18 б.

THE POEM IS KING OF THE WORLD

Rzabekova Dilnaz Timurkyzy, AIPK

Leader: Kaiyrova Z.K

The actuality is realizing the power and might of Abay's poems and words of edification to strengthen international relation.

The newness is to explain the content of Abay's works in English through philosophical concepts and life situation.

The aim is to raise authority of Kazakh literature at the world level with the help of the English language.

The advantage is when foreigners show interest in learning the Kazakh language, give spiritual and cultural values.

Hypothesis is to prove whether we can correctly translate the poet's ideas of English poetry and find it's reflection in the meaning.

Two years ago the 175th of anniversary of Abay Kunanbayev had celebrated on the international level, including in the framework of UNESCO. The literary challenge in honor of the 175th of anniversary of Abay Kunanbayev was supported in other countries. The baton from Kazakhstan was taken in France. This is a great pride both for our country and for all people of Kazakhstan. The works of the great poet were read in the Cultural Center at the embassy. Then our diplomats supported the maraphon of reading the poems of the Kazakh thinker.

Many poets and writers from different countries were given their estimation to the Abay's works. Some people from France and America had a speech with their impressions, that Abay Kunanbaev is an imitable poet on a world's level from kazakh nation. Today Abay's works, words of edification, so the roman "The way of Abay" written by Mukhtar Auezov were translated to the different languages as Turkish, Azerbaijanian, Kyrgyzian, Russian, Franch, English and etc. Asian people for a long time say that Abay is a wise poet. They try to understand his works deeply and compare with their tradition and understanding. His "words of edification" is very valuable and have a widely topical, deeply outlook, political and economical weight.

Abay's father could distinguish his talent from other sons and gave the direct for helping the imperious-leading work. So, 13 years old Abay had interfered for people's life. By working with father he had understood cunning-terrors, tribal relations, which were influencing to break Kazakh land, socially inequality, hunger and famine, dull consciousness and traditions, so religion laws and consequences of them.

That's why Abay not often came forward against father. He didn't encourage father's actions. But, we may say some moments when Kunanban respects son and Abay respects father with words when his father died, Abay wrote in his poem "His great-grandfather was Priest" (Арғы атасы қажы еді) in Kazakh:

*Қажыны алған бұл өлім,
Қадір қылсақ керекті
Осы сыпатты қазақтан
Дүниеге ешкім келменгі...*

In English:

***This death can take also the Priest
It is necessary to agree with it.
Like person from the Kazakh
Nobody was born for meet.***

"When people are born they haven't a self-knowledge: by hearing, seeing, holding, feeling can differ bad from good. So, somebody, who was knew and saw more may became intelligent. People may become conscious by listening wise human. After it, they can save yourselves and be valid, may became as a human":

*«Өзіңде бармен көзге ұрып,
Артылам деде өзгеден.
Күндестігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден!»*

In this poem in English:

***Showing off with all wealth
If you try to be a rich!
It brings up many enviers***

"Be careful", you should to teach!

In this poem he called people don't try to be rich and know how to save them from trouble.

In childhood they educated from grandmother Zere, who had told him many stories and legends as a big treasure of Kazakh literature. At the same time he educated from mother, too. Mother Ulzhan had a significant influence on the formation of personality and creativity of Abay. As a big gratitude and not return time he wrote such words:

"О құдырет, жетер ме айтқан арызым! Өтелетін күн болар ма парызым? Мен Меккеге көтере алмай арқалап, Ана алдында көбейіп тұр қарызым..."

In English:

***Oh, my God, can you hear my declaration?!
Will day come, when I get rid of from my debt?
I think, it's big weight to carry it to Mekke
Before the mother it's my great expectation, -- said he bad.***

All people wrote about mother, but as a big love without limit, which Abay had I never heard.

I wish such love between you and your mother! I ask to respect all mothers!

Lately I had heard his amazingly expressed message: *"Kiciге қарап сөз алма, сөзіне қарап өзін ал!"* In translation his message has a meaning: *"Don't take shout to the old people, take them by looking theirs word!"*

The whole world celebrated the 175th anniversary of the great Kazakh poet, educator, philosopher Abai Kunanbayev. On this day, Dears from Brazil, as part of the challenge launched in Kazakhstan in honor of the birthday of the great poet, read his poems, which were translated into Portuguese. The growing interest among Brazilians in the work of Abay, as well as in the art and culture of Kazakhstan in general, contributed to the growing popularity of the singer Dimash

Kudaibergen in Brazil. The translation of Abai's poems into Portuguese is an initiative of the Embassy of Kazakhstan in Brazil. One of the Dears of Dimash's Brazilian fan club, Sabrina Maciel, also took part in the translation of some poems. Sabrina Maciel has been studying the Kazakh language and interested in Kazakh culture for over two years now. "Since I am translating Kazakh folk songs for the DKFCB blog, the embassy invited me to take part in the translation of several poems by Abai. Of course, I happily agreed," shared Sabrina. Abay's poems translated into Portuguese as part of the challenge will be published on the social networks of Dimash's fan club in Brazil, which have over a thousand subscribers. On Instagram, this number has exceeded seven thousand. This project is important not only in Brazil. Portuguese is spoken by over 250 million people worldwide. It is the language of Portugal, some African countries, and one of the official languages of Macau, an administrative region in China. "The translation of Abay's works into Portuguese is really important not only for Brazil. We, Dears, are honored to be able to help spread the culture of Kazakhstan to the largest number of people in the world," said Diana Cheng Madruga. Sabrina Maciel, one of the administrators of the fan club, made a huge contribution to the translation of several poems for the Portuguese version of Abai Kunanbaev's "Words of Edification", which was published in Brazil. Until then, the great work had never been fully translated into Portuguese.

So, my dear listeners I'm glad that I could present such emerald works with the English translation, which give the education and direction to live. I think If every foreigner will learn our literature with a big love, why we shouldn't to translate them it? We should respect them, that they love ours literature and help them to understand Kazakh literature deeply in their native language. Then we can revive our literature spiritually at the world. All people may understand that, poem is queen of the word. Thank you for the attention! Good bye!!!

Used literature:

1. Biography of Abai, Beisenbay Baigaliev, 1995.
2. Abay studies, Astana, Mekemtas Myrzakhmetovich, 2004.
3. "Abay's freedom or spiritual independence", Tursyn Zhurtbay, 2011.
4. "Poems and translations", Almaty, Writer, 2003.
5. Abay Kunanbayev, Collection of poems, M. Auezov, Almaty, 1976.
6. "My country is Kazakh", Abay Kunanbayev, Almaty, Zhalyyn, 1955.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЫБРАЯ АЛТЫНСАРИНА
В СФЕРЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Абишева Аделя Кайратқызы

Студент Актюбинского гуманитарного колледжа, группа Р-107

Шаматова Венера Куангалиевна

Преподаватель Актюбинского гуманитарного колледжа

Школы - главные пружины образования казахов,
...в них же будущность казахского народа.

И. Алтынсарин

Объект исследования: Педагогическое наследие Ыбрая Алтынсарина в сфере современного образования.

Предмет исследования: дидактические взгляды и идеи Ыбрая Алтынсарина, их использование в современной образовательной системе.

Гипотеза исследования: основывается на утверждении, что изучение наследия ученого-педагога позволит выявить характер персонизированных научно-педагогических взглядов, что может позитивно повлиять на выдвижение новых идей, способствующих повышению эффективности процессов обучения и создающих возможность прогнозировать дальнейшее развитие педагогической науки Казахстана с учетом современных требований.

Цель: анализ, обобщение педагогического наследия Ыбрая Алтынсарина, а также исследование первой народной школы в Тургайской области.

Проблема, цель, объект, предмет и гипотеза определили задачи исследования:

1. Дать характеристику тем историческим условиям, которые оказали влияние на формирование мировоззрения Ыбрая Алтынсарина;
2. Выявить и обобщить основные дидактические идеи в наследии Ыбрая Алтынсарина;
3. Определить вклад Ыбрая Алтынсарина в развитие образования.

Методологической основой исследования явились положения, разработанные в трудах известных отечественных и зарубежных философов и дидактов и посвященные диалектическому единству анализа и синтеза как способов познания, роли принципа историзма в изучении современной постановки вопроса о системном подходе к организации процесса обучения, а также современные достижения в области мировой и отечественной дидактики.

Методы исследования: теоретический: изучение и анализ научных источников, посвященных проблеме исследования;

- историко-сравнительный анализ, обобщение и систематизация материала архивных документов;

- практический: анализ, синтез, обобщение отобранного материала;

Этапы и процедура исследования: Исследование проводилось в несколько взаимосвязанных этапов.

Новизна исследования определяется наличием теоретических и практических результатов полученных в ходе исследования наследия Ы. Алтынсарина.

Научно-практическая значимость исследования: Полученные научные результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение в изучении наследия Ы. Алтынсарина, развития педагогики и казахстанского образования.

I. Молодые годы и становления Ибрая Алтынсарина как педагогического деятеля.

Биографическая справка.

Ыбрай Алтынсарин вошел в историю Казахстана как выдающийся просветитель, педагог, поэт, общественный деятель. Ыбрай Алтынсарин родился 20 октября 1841 года в Аркарагайской волости (ныне Затобольский район) Костанайской области в зажиточной семье. Рано потеряв отца, он воспитывался у деда - Бий Балгожа Джанбурчин состоял на службе в Оренбургской пограничной комиссии и пользовался большим влиянием среди господствующей верхушки, и особенно среди казахов оренбургских степей. [1,576]

В 1857 году Ыбрай Алтынсарин успешно окончил школу и был оставлен при Оренбургской пограничной комиссии, где около трех лет работал писарем. Здесь он продолжал повышать уровень своих знаний, внимательно читал и изучал родную историю, литературу, научные труды и художественные произведения восточной, русской и западно - европейской культуры. Ы. Алтынсарин, охваченный высоким стремлением принести как можно больше пользы родному народу, мечтал заниматься педагогической работой, в которой видел свое призвание. После долгих хлопот и трудностей ему удалось в 1860 году покинуть Оренбург и перевестись в г. Тургай, но и здесь местные царские власти долго не давали возможности Ыбраю Алтынсарину посвятить себя любимому учительскому делу, определяя его то помощником судьи, то судьей, помощником начальника, и. о. начальника уезда. Только в 1865 году удалось, наконец, перейти на педагогическую работу. В дальнейшем, почти 20 лет, он занимал руководящие должности в системе народного

просвещения. На посту инспектора по народному образованию в Тургайском уезде он проявил себя выдающимся организатором, талантливым педагогом, известным писателем-просветителем и крупным общественным деятелем.[2,102б]

«Школы - это главные пружины образования киргизов, казахов, - писал Ыбрай Алтынсарин, - ... на них, и в особенности на них надежда, в них же и будущее киргизского (казахского) народа». Ы. Алтынсарин считал святым долгом образованного человека нести знания детям. Его стремление учить детей казахов таким образом, чтобы они могли быть полезными своему народу и приобщиться к достижениям земледелия, промышленности встретили сопротивление с двух сторон. Царская администрация была заинтересована в подготовке нижнего звена чиновников из местного населения, способных вести делопроизводство на русском языке, быть писарями, переводчиками, воспитанными в духе приспособленности к колониальной политике царизма. Поэтому она внешне не противодействовала инициативе Ы. Алтынсарина по обучению детей казахов русскому языку, но поддержки идее широкого образования не оказывала никакой. С другой стороны, местное духовенство противодействовало новшествам Ыбрая, стараясь внушить, что он якобы хочет "крестить" казахских детей и подготовить их к "солдатской службе" в русской армии. Ы. Алтынсарин действительно выступал против невежества, суеверия, замыкания в рамках устаревшего кочевого быта и тех служителей культа, которые ислам использовали в корыстных целях и даже в интересах имперской идеологии, согласно которой, "следуя Магомету, будьте слугами белого царя".[3,175б]

Педагогические взгляды и деятельность Ибрая Алтынсарина

Большой внёс вклад в систему школьного образования для казахов, двухклассное центральное училище для казахов, работающее по учебному плану и программам уездных училищ. Выдающаяся историческая заслуга Алтынсарина заключается в том, что по его инициативе, при самом непосредственном участии была создана в Казахстане сеть народных светских школ. Прежде всего он решил открыть по одному центральному училищу во всех уездных городах области. С этой целью ездил по аулам Тургайской области, собирая среди населения средства, а затем открыл по одному двухклассному русско-казахскому училищу в Илецком, Николаевском, Тургайском и Иргизском уездах и укомплектовал их, заботился о создании библиотеки при каждой школе.[4,121б]

Алтынсарин вводит учебные предметы: география, черчение, история, арифметика, естествознание, закон божий, знакомит с грамматикой русского языка. Обучение велось по руководству И. Алтынсарина и К. Д. Ушинского. Разработал каким должно быть оборудование в школе: удобная мебель, складная классная доска, 2 или 4 низких круглых стола, сундук для хранения книг и письменных принадлежностей. Считал, что школа должна давать знания, обеспечивающие достижения целей (умственная, нравственная, совершенствования ребёнка). А учитель должен пользоваться методической литературой, педагогическими журналами, при школе должна быть библиотека с полным комплектом наглядных пособий. Упражнения это основа обучения устной и письменной речи. Алтынсарин выступал против религиозного образования. Предложил отбор предметов в учебном плане, как учить и для чего учить. «Надо давать хорошее образование, учить как попало нельзя». [5,227б]

II. Значение Ыбрая Алтынсарина в истории казахстанского образования.

История школы. «ПРИХОДИТЕ, ДЕТИ, УЧИТЬСЯ!»

В славной плеяде наших выдающихся земляков особое место занимает замечательный ученый, просветитель, педагог-новатор, писатель, поэт, основоположник казахской письменной литературы, этнограф и публицист Ыбрай Алтынсарин. Сегодня все признают, что выдающаяся историческая заслуга Алтынсарина заключалась в создании в Казахстане совершенно новых для того времени народных светских школ. По сути, именно он стоял у

истоков нашего национального образования. Благодаря целеустремленности, страстному желанию видеть свой народ образованным и огромной любви к детям ему удалось открыть много школ в Тургайской области. Затем в разных городах при его участии заработали учительская семинария, ремесленное училище, 4 двухклассных центральных русско-казахских училища, 5 волостных школ, 2 училища для детей русских поселян и несколько женских училищ. Кроме того, Алтынсарин считал важным при школах и ремесленных училищах непременно организовывать библиотеки. Он помнил и ценил слова Александра Герцена о том, что «вся жизнь человечества последовательно оседала в книге».[6,956]

Заключение

Следуя принципы историзма, нельзя рассматривать жизнь и деятельность Ыбрая Алтынсарина в отрыве от его времени. Просвещение мыслилось им как составная часть прогресса, без которого было невозможно развитие всей нации. Развитие образованности не могли идти без создания собственной печати и книгоиздания. В силу того, что еще не существовало периодики на казахском языке, Алтынсарину приходилось писать на русском. Он составил разножанровое творческое наследие, которое позже во многом предопределило развитие казахской публицистики. Перечитывая труды просветителя, необходимо отметить одно из важнейших качеств публицистики - непосредственное обращение к читателю, которому предлагаются воззрения на актуальные события, причем тот может как разделять, так и иметь на них собственную точку зрения. Особенность публицистики Алтынсарина проявляется в выборе темы для выступлений и ее разработке. Большинство статей, вышедших из под его пера, являют собой нравственно-педагогическую оценку актуальной действительности. [7,2846]

Вопросы исторического прошлого и его преломления в настоящем нельзя доказать как теорему. Законы развития общественной жизни и исторических процессов тесно связаны с сознательной деятельностью людей, живут в условиях своего времени, которое накладывает на них особый отпечаток, поэтому явления общественного порядка не могут в принципе действовать также однозначно, как законы природы и естественных наук. Поэтому обращение к личности Ыбрая Алтынсарина, его творчеству, эпистолярному и публицистическому наследию, в самом начале новой эпохи - новом тысячелетии и в XXI веке не имеет альтернативы.

Литература:

1. Закон РК «Об образовании» - Алматы, 2006.
2. Н.А. Назарбаев Стратегии «Казахстан 2050»
3. Алтынсарин, И. Собр. соч. в 3-х томах: Т.1. – Алма-Ата, 1975. – 359 с
4. Алтынсарин, И. Собр. Соч. в 3-х томах: Т.2. – Алма-Ата, 1975. – 423 с.
5. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь. – А, 2007.
6. Ситдыков, А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И. Алтынсарина. – Алма-Ата: Мектеп, 1968. – 148с.
7. «Приходите, дети, учиться!»/Казахстанская правда/ Жарас ЕРМЕКБАЙ 12.07.2013 год.

MUSIC IS POWER WITHOUT LANGUAGE

Nazarbaeve Aidana,
Aktobe industrially-professional collage
Leader: Kaiyrova Z.K

The aim is to use methods of learning language quickly with the helping of interest to music.

The actuality is to build the multilingualism of the XXI century by creating an intercultural communication.

The newness are by getting a beautiful effect from music to get acquainted with a new culture and use the ways of learning language on a native language of this culture.

The essence is to raise the authority of our nation by having a communication with other nations in our own language.

The hypothesis is to raise the authority of our nation by having a communication with other nations in our own language. Methods of research are find reasons to sing; to recognize how singing can help you learn a language; to know music is a source of information about the culture of countries of the language being studied. To say about influences of Kazakh songs; To estimate how singer motivates to learn the Kazakh language and culture. To define how to develop interaction of Kazakh language with the international languages.

Music is not only a way to relax after work and a pleasant background for everyday activities. Music helps to learn foreign languages faster and easier. Everyone who is just starting to learn foreign languages is looking for a kind of magic wand that will help them master the language faster and with less effort. Music is just one of these “magic wands”. Classical music helps to better learn grammar, memorize new words and their spelling.

Music teaches to distinguish words in the flow of speech: Music helps to learn how to break up a sentence into separate words, which in general greatly improves listening skills. This happens due to the accentuation of individual words by the melody.

Music helps to get used to the melody of a foreign language: Studies show that people who listen to a foreign language before starting to learn a language make more progress than those who have not heard the sound of this language before. Listening to music in a foreign language helps you get used to the sound of the language and its melody. In this regard, everything is easier with English.

Music allows you to learn idioms and slang: Modern music in the language being studied is a real storehouse of idioms and slang. These are linguistic elements that help to understand and speak a "living" rather than a "literal" language.

Music helps to learn everyday vocabulary and colloquial expressions: The lyrics use the very vocabulary that is useful in everyday communication. These are adjectives and verbs to describe feelings and actions, various “fashionable” words, colloquial expressions. From the songs you can learn a lot of useful words, if you correctly approach the selection of repertoire.

Music helps to improve pronunciation: Do you want to correct your accent? The fact is that the music itself sets the rhythm of your speech. Of course, singing foreign songs is not the only way to work on pronunciation, but it is very useful and enjoyable at the first stage of learning.

Music allows you to better understand the culture of the countries of the language being studied: Music is a source of information about the culture of the countries, which language being studied. Listen to the lyrics and you will understand how people speak this language as their mother tongue, think and feel.

For many years, the song "Daididau" was considered a folk song, until philologists who studied the work of the Kazakh writer and poet Magzhan Zhumbaev, which concluded that he was the author of it's words. Today the singer performs the song at all concerts. You never cease to be amazed at how the young singer feels and deeply worries, living through each song he performs. With the colors of his voice, facial expressions, gestures, with his whole body, he tries to convey to

us the feelings that he himself experiences. The song "Daididau" is a real tragic story of a poet who gave his life for truth and love for the motherland. With her performance, the singer revealed to the world the beauty and depth of Kazakh music. When he sang this song in his native language, he sensually conveyed the deep meaning of love and tragedy inherent in it, both of the authors and the tragedy of his people, who were subjected to repressions in the 30s of the twentieth century. When Dimash sings "Daididau", his voice penetrates into all corners of the heart. One correspondent once said that Dimash made the Kazakh song "Daididau" popular. He asked his: "Have you got another dream?" To this question singer replied: "It cannot be said that Daididau is world famous. Yes, I have. In some countries they listen to it, but my dream hasn't come true, yet. Therefore, I will try to make it even more popular." One of the fans spoke about the magical effect of the song on her. Even the mention of her name makes the girl shudder, and from the first sounds her heart begins to beat faster, ready to jump out of her chest.

Dimash's performance of Daididau accompanied by the national dombra, ensemble. It is remarkably perceived by listeners from different countries and nationalities. Professor Stella Mont, a researcher of Brazilian literature, notes that interest in the Kazakh language began with the song "Daididau", and after "Samaltau" it increased significantly.

- The tragedy of a young man who went to war from his native land reminded me of the fate of my ancestor, who was forcibly expelled from Africa to Brazil. So, I began to study the history of the Kazakh steppe. My next dream is, besides Almaty and Nur-Sultan, to visit beautiful places in Kazakhstan, such are the Aral Sea and Lake Balkhash, which many people don't know about," - says Stella Mont. One of Dimash's students in the USA, Ivy Delacour specializes in British literature, English in a higher educational institution. Additionally, knowing the old Anglo-Saxon, French she wants to learn the Kazakh language. However, it seems to be getting harder and harder to master. Evie, who writes poetry, says she is not happy with the English translation of Dimash's songs. Because the meaning of some words characteristic of the Kazakh language, which cannot be translated, changes during translation. The listener often hears the sounds of national musical instruments in the Kazakh-language works of Dimash. Thus, he's not only develops national music, but also actively uses it and promotes it abroad. This is a big part of the creative mission of Dimash's talent.

The range and melody of Kazakh songs is very wide and bright from the fact that they sang on the wide steppes, between mountains and rocks, as well as in magnificent pastures! In every era, in every stage of history, there have been celebrities, they are: couples in love, desperate poets, writers, folk figures or innocents fighting for justice. Each person has his own pain and sadness in his soul. Sitting in the space of this pain and sadness, they give their emotion into melody. To understand the emotion of a person, the world in love, life, feelings and justice does not require knowledge of the language. And therefore, music can be perceived as a mirror of the mind and thoughts, feelings, pain and sadness. To feel the power of such a mind and thoughts, feelings exposes one to understand them realistically. The real understanding is the development of the language that he wants to know the world. We understand that no expensive courses or insistence are needed to learn the language. A person who understands Kazakh wide outlook, rich spirituality and unique culture hurries to know them better. Then we believe that our culture and language are strong! Thanks to our strength, creating cultural relations with other countries, entering into communication with the help of singer, we will be able to prove our multilingualism and diversity! So, if you can dress with a beautiful taste, accordingly lead a beautiful manner of speaking, and know how to really surrender to the feeling of the mind and thought, then you will have a beautiful language and a beautiful soul!

Currently, English is popular all over the world. Thanks to one son of the Kazakh people, our native language interacts with the languages of Europe. Music is power without language! So, by interconnecting with other languages to be competitive on the international and national degrees is our aim! Real understanding lies in the development of the language with which person wants to know the world. We understand that learning a language doesn't require any expensive courses or

perseverance. A person who understands the Kazakh broad outlook, rich spirituality and original culture hurries to know them better. Then we believe that our culture and language are strong! Thanks to our strengths, establishing cultural relations with other countries, entering into communication with the help of a singer, we will be able to prove our multilingualism and diversity!

Used literature:

1. From the experience of working with songs in the classroom at the university, 2016, Popova I.C.
2. The use of song discourse in the formation process of formation of foreign language communicative competence, 2014, Philonenko T.A.
3. Teaching English grammar with the help of songs, 2019, Nesterov M.N.
4. Songs for the development of lexical and grammatical skills of the university, 2015, Iarykina M.A.
5. Supplements from 1—to 8.

САРЫШОЛАҚ БОРАНБАЙҰЛЫ АЙТЫСТАРЫ

Орындаған: Тулеген Назерке Нұрланқызы

Мамандығы: Емдеу ісі-104

Ғылыми жетекшісі: Нұржан Райымгүл Базарбекқызы

Зерттеудің көкейкестілігі: Ақтөбе өңірі-ақындар мен жыршы- термешілерге өте бай. Солардың бірі де бірегейі – Сарышолоқ Боранбайұлы. Оның өмір-жолы, айтыстары мен жырлары зерттеушілерді толғандырмай қоймады. Ақынның жырларын зерттеу, жас ұрпаққа насихаттау өте маңызды мәселелердің бірі деп санаймын. Сарышолоқ Боранбайұлы өткен ғасырдың орта 1858 жылы Шалқар ауданы, Қопасор ауылында дүниеге келген. Сарышолоқ жас кезінен өнерге әуес болған. Өртүрлі аспаптарда ойнаумен бірге, шыркатып ән де салған. Арапша оқып хат таныған. Ауызша деректерге қарағанда, Сарышолоқ кедей адам болған, тілі өткір, сөзі мірдей, айтысқан адамын жеңбей тынбайтын. Сарышолоқ Боранбайұлы 1925-28 жылдары шамасында қайтыс болған. Сарышолоқ ел жақсыларының көзіне ерте түседі. Мырзағұл Шманұлы өзіне шақыртып бірнеше жерде сынап, жақын серігі, әрі батыры, әрі ақыны ретінде дос тұтып қадірлейді. Жүрген жерлеріне ерте жүріп, ел көрсетеді, айтыстарға қатыстырады. Мырзағұлдың көкейіндегіні жыр жолдарымен жеткізе білетін майталман сұңғыла шешені болады. Көптеген жерлерге Саршолоқ аты танымал болады, оның кім болса да бетке айтар жыр жолдары мен өткір сөздері халық арасында кең тарап, елді сүйсінтеді. Сарышолоқтай суырып салма, төкпе ақын Тілеу-қабақ ішінде болмаған. Осы уақытқа дейін еленбей келгені – отаршылдық идеология кесірі. Мырзағұл екеуі орысқа қарсы болды деген желеу. Себебі еңбекшілерді жарылқаған кеңес үкіметі кезінде, Сарышолоқтың өлеңдері шықпайды да, Қазан төңкерісіне дейін 1906 жылы Қазан қаласында өлеңдер жинағы басылып шығады. Бастырып шығаруға қаражат беріп, қол ұшын берген Мырзағұл екен. Кітап жәдид жазуымен шыққан.

Зерттеу нысаны: Сарышолоқ Боранбайұлының айтыстары

Зерттеу мақсаты: Сарышолоқ Боранбайұлының айтыстары мен жырларын жинақтау, зерттеу.

Зерттеу болжамы: Сарышолоқ ақынның жырларын, айтыстарын зерттеу арқылы оқырманға ой салу. Сарышолоқ Боранбайұлының ақындық шеберлігі мен тілдік көркемдік ерекшелігін айқындау. Сол арқылы оқырман ақынның шығармашылығымен тереңірек танысады.

Зерттеу міндеттері:

- Сарышолақ ақынның айтыстарындағы көтерілген басты мәселелерді анықтау;
- Ақынның өлеңдерінің көркемдік ерекшелігін айқындау;
- Сарышолақ Боранбайұлының айтыстарын көптеген зерттеулерді басшылыққа ала отырып зерттеу.

Зерттеудің материалдары мен дерек көздері: «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, Сарышолақ Боранбайұлы туралы жазылған қолжазба еңбектер, «Айтыс» I, II том, Сарышолақтың Құли Жолайұлымен айтысы, мерзімдік басылымдағы мақалалар пайдаланылды. Ақын туралы, айтыстары мен жырларын білетін ғалымдар мен ақынның ұрпақтарымен кездесу жасалынды.

Зерттеудің теориялық-әдістемелік негіздері: Ә. Дүйсенбаев, Ж. Асанов, С. Мұқанов, Ә. Кердері, т.б. зерттеулері негізге ала отырып зерттелді.

Зерттеу әдістері: Жобаның әдістемелік негіздері ретінде психолінгвистикалық, сипаттамалық, стилистикалық талдау, жинақтап топтау, эксперимент, бақылау әдістері қолданылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- ✓ Сарышолақ Боранбайұлының өлеңдері мен айтыстары жинақталды;
- ✓ Сарышолақ ақынның Тоқсұлумен, Сәліммен, Құлимен, Әубәкірмен айтыстарын қарастырылды;
- ✓ Ақынның сүре айтыстары айқындалды;
- ✓ Ақын өлеңдеріндегі тілдік көркемдік ерекшелігі анықталды.
- ✓ Қорғауға ұсынылып отырған негізгі тұжырымдар:
- ✓ Сарышолақтың ел азаттығы жөніндегі өлең, толғаулары жан-жақты зерттеліп дипломдық жұмыста қарастырылды;
- ✓ Сарышолақтың композиторлығы мен әндері басшылыққа алынды;
- ✓ Сарышолақ Боранбайұлының айтыстарында көтерілген басты мәселелері негізге алынды;
- ✓ Сарышолақ ақынның өлеңдеріндегі тілдік ерекшеліктері анықталды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы: Жұмыстың тұжырымдары мен негіздері ақынның шығармашылығымен танысуға, зерттеуге, әдебиет саласына қосар үлесі өте зор.

Зерттеудің құрылымы: кіріспе, негізгі екі бөлім, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ә.Дүйсенбаев, Ж.Асанов, «Сарышолақ шайыр», Ақтөбе, 1997
2. Н.Байғанин, «Нарқыз», «Жазушы» баспасы, Алматы, 1974
3. Ж.Асанов //Кердері Әубәкір мен Сарышолақтың кездесуі// «Қазақ әдебиеті» газеті, 1998
4. Айтыс. Екінші том. Алматы, 1965
5. С.Мұқанов «Халықмұрасы», Алматы, 1997
6. Сарышолақтың Құли Жолайұлымен айтысы. Ж.Асанов 1997 жылы Шалқар қаласының тұрғыны Мұқанбетәли Есмағанбетовтан жазып алған.
7. Айтыс. Бірінші том. Алматы, 1964
8. «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, Алматы «Қазақ энциклопедиясы», 2-том, 1998
9. С.Боранбайұлы «Азаттық еді аңсаған», Алматы, 2006

**ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ БАСТАУЫШ СЫНЫП
ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ**

Қадыржанова Гүлшат Қадыржанқызы
Қ.Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі
«Бастауыш білім беру мұғалімі» 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Досмағамбетова Гүлжан Асқатқызы
Педагогика, психология пәні оқытушысы, п.ғ.м.

Ұлт болашағы ұрпақ, ұрпақ болашағы ұлттық тәрбиеге тәуелді. «Тәрбиесіз өскен талантқа амал жоқ» - деген түркі ойшылдарының ұғымын ескерсек, өнегесіз өскен ұрпақ ұлт болып қалыптасуға, тұлғалануға дәрменсіз келеді. Себебі ұрпақтың кісілігі ұлттық санадан туады, ұлттық сана қашанда жастың бойында ұлттық тәрбиемен қалыптасып отырған.

Қазақ ұлтының өмір сүру жолында елдің түсінігіне айналған ұғым өнеге. Өнегені ата бабаларымыз ұлттың өмірін жалғайтын дүние деп түсінген. Аға ұрпақ буынның тектілігінен туған қасиеттер, қазақ зиялыларының тарихы, қазақтың тәрбиесі, балаға үйреткен өсиеті уақыт өте келе ұлттың дүниесіне айналып отырады. Бұның мәні өмір болмысын ақыл биігінен зерделеп, өмір сүруде ұлт болашағына сауаттылықпен қараған ата бабаларымыздың рухани деңгейімен өлшенеді.

Ата баба өнегесі деп қазақ қоғамының қалыптасу тарихынан бастап, халықтың ұлт болып қалыптасудағы қасиеттері мен өмір сүру тәсілінен туындаған рухани құндылықтарды айтамыз. Ұлттық өнеге ұлт болмысының ерекшелігін, табиғатын, дүниетанымын, дәстүрі мен мәдениетіндегі даналықты көрсетіп отырады. «Қазақ өнегесі» ұғымының мәніне назар аударған адамға алдыменен қазақ ұлтының отбасылық мәдениеті мен дәстүрі, қарияларымыздың ұрпақтың тілеуін тілеген мінезі, қазақ баласының батыр, ержүрек болып есейетіндігі, елдігі, бір сөзбен айтқанда елдің ел болудағы жетістіктері, кейінгіге үлгі болатын жөн сілтейтін іс әрекеті (тарихтан) көрінеді.

Қазақ өнегесінің бастауы қазақтың көне тарихында. Сақтардың, Түркілердің өмір салты, қоғамы, жауынгерлігі, жылқы малын қадірлейтін мінезі қазақ өмірінде жалғасты. Қазақ жерінен табылып отырған көне дәуірдегі (қазақ ұлтының ата тарихынан ақпарат беретін) жәдігерлер бұдан 3000 мың жыл бұрын (тіпті одан да әрі) бүгінгі қазақ даласында өмір сүрген тайпалардың жылқыны көлік ретінде пайдаланып, бие сүтінен қымыз ашытып, жылқының етін жегендігін дәлелдейді. Сонау сақтардан арғы уақыттан бастау алған қазақтың ұлттық азық түлік өнімдері, оны жасаудың технологиясы (мал союда оны жілікке бөлу, сүт өнімдері және т.б.) әлі күнге дейін ұлт өмірінде жалғасуда. Ұлттың көнеден бастау алатын бұндай азық түлік өнімдерін өндіру, пайдалану технологиясымен қатар ұрпақтың ел қорғаудағы жаумен күресу техникасы тағы бар.

Бала тәрбиесіне ерекше мән берген қазақ ұлты тәрбиедегі білімді баланың санасына жеткізетін өнер түрлерін шығарған. Бесік жыры, әңгіме, ертегі, қиял ғажайып ертегілерді балаға әңгімелеп беру қазақтың бала тәрбиесіндегі ерекше орын алатын ұстанымы. Ертегі әңгімелерді балаға қазақтың үлкен адамдары әңгімелейді. Бала балаға ертегі үйретпеген, ананың балаға айтқан бесік жыры баланың жан дүниесіне тілдің, мейірімнің рухын ұялататын дүние. Ата-ананың мейіріміне бөленіп, оларға жақын өскен бала отанына, дәстүріне жақын өседі.

Адамзат тарихында тұңғыш рет медицина ғылымының негізін салған Ибн-Сина балаға алғашқы тәрбие, ем ананың үнімен беріледі деген. Шыныменде тарихымызға үңілсек қанша қиыншылығы мол уақытты басынан өткізген қазақтың әр бір адамының өмірге сауатты қарап, қоғамның ауыртпалығына төзімділік танытқандығын жасыру мүмкін емес. Бұның себебі баланың жан дүниесіне терең деңгейде көңіл бөлген қазақ тәрбиесінде жатыр. Жоғарыда айтқанымыздай жырдағы өнегені жастайынан тыңдап өскен бала өмірге құштар

келеді, ол үшін өмірдің бұрышындағы әр бір қиындық ақылмен шешілетін, ерік жігермен жеңілетін, төзіммен өтілетін нәрсе. Жүсіпбек Аймауытов айтқандай, «Адамның өзін тануы, өз жолын табуы өте қиын. Бұл қиындық әсіресе жастардың басында: олар тәжірибесіз, олар көңілі, ойы құбылмалы, толқымалы, сондықтан өзін сынай алмайды. Өмір жолдары тараулы. Жастар тоқсан жолдың торабында: қай жолға түсерін білмей, дағдарады. Егер жазатайым болып, теріс жолға түсіп кетсе, өмірі өкініші кетпейді»

Адам өзін сынау үшін оған өмірден сабақ үйрететін тәжірибе, білім қажет. Ал қазақтың балаға үйреткен тарихи дүниелерінде, ертегілерінде, аңыз әңгімелерінде өмірдің тәжірибесі мен білімі мол.

Қазақтың ұлттық тәрбиесінде көңіл бөлінген нәрселердің бірі ұрпақты тазалыққа, ұқыптылыққа, еңбекке баулу. Бесік қазақ ұлтының ұрпақты тәрбиелеудегі негізі құралы. Бесікте жатқан баланың тыныш ұйықтайтындығын, бесікте тербелген баланың ми қан тамырларының дұрыс әрі тез жетілетіндігін қазақ ерте түсінген. Бесіктен бастап, ел өміріне бала өмірімен жалғасатын қазақ тәрбиесінде қазақтың идеясы жатыр. Ол ел болу идеясы. Ел болу үшін ел ісіне қызмет ететін адам ер болуы қажет. Ер мінезділік адамды мақсатына жеткізеді, ер мінезді әр бір адамның ісі ұлт мүддесіне бағытталса елдің рухы өседі. Сондықтанда қазақ балаға ер мінезділікті өмір арқылы үйреткен. Қазақ балалары 5-7 жасқа келгенде тайға мініп, атқа шабуды қатарластарынан үйренген. Тайға мініп жарысу, атпен аң аулау, ат үстінде жүріп ұлттық ойынның түрлерін меңгеру баланы ептілікке, қарулы болуға, жинақылыққа бағыттайды. Себебі аттың үстінде отырған адам жинақы, икемді болады. Ол кездегі қазақтың мінген аты әрине қазіргідей емес, асау жылқы, қазақ асау мінетін болған. Қазақ баласы жылқыдан асауды таңдап үйрететін болған.

Жастайынан ел өмірімен баланы таныс қылу, ел тұрмысын, ел тұрмысындағы елдің болмысын, дәстүрін баланың санасына жеткізу ата-ананың тектілігі, бұл дәстүр ұрпақты тектілікке бағыттайды. Себебі тектілік қазақы тәрбиенің негізгі күші. Ұлтының төл құндылықтарын жастайынан санасына сіңіріп өскен бала ұлттық санамен есейеді. Ұлттық санамен есейген қазақ тұлғаларының өмірінен ұғынатынымыз ұлттық тәрбиемен рухы жетілген жастар болашағына елінің мүддесі тұрғысынан қарап, ұлтының тағдырына ара түсетін, игілігіне қызмет ететін тұлға деңгейіне жетеді.

Алаш зиялылары айтқандай, әр адам ұлттың мүшесі. Сондықтанда ол адам өз заманында алдыменен мемлекетіне қызмет етуі тиіс. Қоғам өміріндегі әр бір адамның іс-әрекеті дұрыстығымен елге пайда әкелмек. Өзінің «Жан жүйесі» еңбегінде Жүсіпбек Аймауытов осы мәселені талдаған: «Әр адам әлеуметке мүше болғандықтан әлеумет ісіне көмектес болуға міндетті. Көмектес болу үшін өнер таңдау қажет.

Әрбір өнер белгілі мінез қасиетін тілейді. Ондай қасиет болмаса қызмет жемісті болмайды. Белгілі бір өнерге арналып, бейім бола туған адамда ондай қасиет анық байқалады...» [1. 2 б.]. Қиыншылығы мол заманда өмір сүрген қазақ баласы үшін өмір жолындағы өнер түрлері бойдағы қасиетпен, қабілетпен елге қызмет ету. Батырлар, ақындар мен жыраулар, шешендер, күйшілер осы жолмен өмір сүрген қазақ жастары. Жүсіпбек Аймауытов қазақ тарихындағы ұлт тағылымын зерделей отырып оның бойындағы идеяны, өзі өмір сүрген қоғамдағы қазақ жастарына, бүгінгі біздерге ұсынады. Әр заманда өнер түрі өзгеруі мүмкін, қанша өзгергенімен сол өнерді, білім үлгілерін, ғылымды меңгеруге қажет адам бойындағы қасиет біреу, мінез өзгермейді. Тарихтағы ұлт пен ұлт тұлғаларының мінезі жоғалмайды керісінше уақыт өтсе де, заман өзгеріп, заң мен өнер түрленсе де оның құндылығы мен қажеттілігі арта түспек.

Қазақ өмірінде қасиеті мол дүние шаңырақ. Қазақтың шаңырағы тарихта өз қасиетін көрсетті, шаңырақтың аясынан шығып қоғам өміріне күш беретін әдеп үлгілері ел рухының тазалығы. Шаңырақ зәулім үйдің шатыры емес, ол қазақтың киіз үйін бекітіп тұрған нәрсе. Шаңырақ болмаса үй құралмайды, үйдің барлық бөлігі шегесіз, сылаусыз, тіреусіз шаңыраққа бекиді. Қазақ киіз үйдің құрылымы мен отбасылық өмірдің құрылымын қатар суреттеген. Қазақта шаңырақтың биік әрі берік болу ұғымы бар. Бабадан атаға, атадан

балаға, баладан немереге ауысып отыратын отбасылық тәрбие, дәстүр, мәдениеттің символы осы шаңырақ. Сондықтанда қазақ шаңырақты құрметтеп, таза ұстап оны жалғастыру дәстүрін ұрпағына жүктеп отырған.

Киіз үй, үйдің шаңырағы қазақ ұлтының мемлекетшілдік санасының, елдік рухының, тәуелсіздік идеясының символы.

Көшпелі ел тұрмысының рухы қазақтың қасиетті дүниелерінде. Олар шаңырақ, бесік, домбыра, ат үстіндегі ер, қамшы, найза. Бұларды ұрпақ қанша ғылымы мен техникасы дамыған уақытта өмір сүрсе де ұмытпауы қажет. Ата бабаларымыз ұлттың негізгі мұрасы жерді (ұланғайыр даланы) ат үстінде жүріп қорғаса, қазақ ерлерінің ат үстінде көз ілмеген күндері аз болмағандығы ұрпақа белгілі.

Қазақ ұғымында баланың жан дүниесі мен дене бітімінің дұрыс өсуіне жағдай жасау ата-ананың міндеті. Қазіргі уақытта қоғам өмірінде ата-ананың тәрбиесімен қоса балаға үлгі өнеге үйрететін ұстаз болып отыр. Ұстаздың міндеті баланың қоғамдық көзқарасының, азаматтық талғамының қалыптасуына, ізденуіне бағыт беру. Ахмет Байтұрсынов, «Қазақша оқу жайынан» атты мақаласында былай деген: «...бір нәрсені істегенде, сол істі істей білетін адам істесе, шапшаң да, жақсы да істейді. Бұл жалғыз қол ісі емес, ми ісінде де солай. Мал бағатындар мал бағуын жақсы білерге керек, ел бағатындар ел бағуын жақсы білерге керек. Бала оқытатындар бала оқытуын жақсы білере керек. Бала оқытуын жақсы білейін деген адам, әуелі балаларға үйрететінін алдымен өзі жақсы білерге керек, екінші, баланың табиғатын біліп, көңіл сарайын танитын адам боларға керек. Оны білуге баланың туғаннан бастап, өсіп жеткенінше тәнімен қатар ақылы қалай кіретін жолын білерге керек. Баланың ісіне, түсіне қарап, ішкі халінен хабар аларлық болу керек...

Жан мен тән саулығы, сол арқылы адамның денсаулығын қамтамасыз ету қазақтың ұлттық тәрбиесіндегі басты орынға ие мәселе. Себебі он екі мүшесі сау, ақылды адам мемлекетіне пайда әкеледі. Көз ұшындағы жауды жазбай таныған қазақ батыры алдыменен ақыл мен күштің иесі, оның он екі мүшесінің саулығы ел мүддесі ісінің атқарылуына демеу болды. Бұдан ұғынатынымыз әр бір адамның жеке басын қорғап (тәрбиелеп), дұрыс өмір сүруінің, еңбекқорлығының нәтижесінде мемлекет күшейеді, қоғам күшті болады. Мемлекет тәуелсіздігінің негізінде ел болмысының, ұлт рухының, халық бірлігінің жатқандығын осыдан ақ байқаймыз. Бұған мысалды әріден іздеудің қажеті жоқ, қай дәуірде болмасын жастарымыз ұлттық тәрбиенің қасиетін жете түсінуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім – тәрбиесі. – Алматы: «Санат», 1990.
2. Қазақ тілі мен әдебиеті. Ғылыми-педагогикалық, әдістемелік журнал.
3. Балтабай Е. Қазақ этнопедагогикасы негізінде патриоттық тәрбие беру. // Ұлағат.
4. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы, 2000.
- Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы. «Рауан», 1998, 125-128 бет
5. Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар 2009 ж. №4, 43-45 б.
6. Ұзақбаева С.А. Эстетикалық және экономикалық тәрбие негіздері. А., 1991
7. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. А., 1990

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ –
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰРҒЫДА ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Кеңесбек Ақбота Мейрамбекқызы

Ғылыми жетекшісі: Нурманова Ақтолқын Дархановна

М.Мәметова атындағы Қызылорда педагогикалық жоғары колледжі

Қазіргі уақытта қоғамның әрбір мүшесі барлық сатыларда білім алуға құқылы. Алайда, осы құқықты жүзеге асыру үшін ерекше жағдайларды талап ететін адамдардың жеке санаты бар, олар ерекше білімді қажет ететін тұлғалар. Адамдардың осы контингентін әлеуметтендіру үшін олардың жалпы білім беретін мекемеде оқуы үлкен маңызға ие.

Қазіргі әлемде адамзат физикалық және психикалық денсаулыққа байланысты үлкен қиындықтарға тап болады. Балаларда әртүрлі туа біткен және жүре пайда болған патологиялардың өсуі байқалады. Мектептердегі мүгедектігі бар балалардың саны да артып келе жатқаны таңқаларлық емес. Осыған байланысты білім беру ортасында сұрақтар туындады: "мүмкіндігі бар балалар үшін оқу процесін қалай ұйымдастыруға болады?", "Мүгедектігі бар балалар оқумен айналысып, өздерін жайлы сезінуі үшін не істеу керек?", "Мамандарды қайдан табуға болады?».

Дені сау оқушылар мен дене бітімі шектеулі оқушыларды мектепте бірлесіп оқыту немесе инклюзивті білім беру – мүгедектігі бар балаларды қоғамға белсенді интеграциялаудың бір түрі. Мүгедектігі бар балаларды оқытуды ұйымдастырудың тәсілі ретінде инклюзияны бүкіл әлемдік қауымдастық ең ізгілікті деп таныды, сондықтан ол Қазақстанның білім беру саясатындағы жетекші стратегиялардың біріне айналды. [2].

Жұмыс мақсаты: инклюзивті білім берудің теориялық негіздерін зерттеу.

Жұмыстың міндеті:

1. Мектепте инклюзивті білім беруді ұйымдастыру үшін арнайы жағдайлар жасау
2. Ерекше білімді қажет ететін балаларды білім деңгейлерінің сабақтастығы жағдайында жеке алып жүруді қамтамасыз ету.
3. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қол жетімділікті қамтамасыз ету, білім беру мекемесінде қосымша білім беру.
4. Мектеп қауымдастығының ерекше білім беруді қажет ететін балаларға деген толерантты көзқарасын қалыптастыру
5. Қоғаммен әлеуметтік серіктестікті дамыту, әлеуметтік қорғау және медицина ұйымдары, мекемелері, мүмкіндігі шектеулі балаларға, мүгедек балаларға көмек көрсетуді үйлестіру

Жұмыстың өзектілігі: Инклюзивті білім беру қазіргі уақытта барлық балаларды жеке ерекшеліктеріне, оқу жетістіктеріне, ана тіліне, мәдениетіне, психикалық және физикалық мүмкіндіктеріне қарамастан оқытуды, тәрбиелеуді және дамытуды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін инновациялық процесс болып табылады.

Гипотезасы: Инклюзивті білім берудің сәттілігіне ерекше білім қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу әдістерін құру және енгізу бойынша жүйелі жұмыс ықпал етеді.

Зерттеу әдістері: Әдеби дереккөздерді талдау, ғылыми материал мен практикалық тәжірибені зерттеу.

Инклюзивті білім беру аспектілерін л. и.Акатов, Н. В. Антипьева, Д. В. Зайцев, П. Романов, Р. Лаворонков, в. з. Кантор, Н. Н. Малофеев, Е. Ю. Шинкарева және т. б. зерттеді.

Инклюзивті білім беру барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан барлығына білім берудің қолжетімділігін білдіреді, бұл ерекше физикалық қажеттіліктері бар балаларға білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз етеді. [1].

Инклюзивті оқыту практикасы әр оқушының даралығын қабылдау идеясына негізделген, сондықтан оқыту әр баланың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратын етіп ұйымдастырылуы керек. Психологтар мен педагогтар дені сау балалардың мүмкіндігі

шектеулі құрдастарымен қарым-қатынасы мен өзара іс-қимылы инклюзивті білім берудің сәттілігін қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылатынын дәлелдеді.

Инклюзия дегеніміз-балалардың ерекше қажеттіліктерін ескеретін, олардың дамуына және әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға ықпал ететін балаларды қосу. Білім беру (бірлескен білім беру) сонымен қатар құрдастарымен бірге жалпы білім беретін мектептерде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту процесі болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оңтайлы білім алу және қосу қамтамасыз етілуі үшін белгілі бір критерийлердің сақталуы қажет:

- бірінші қадам-мектептерді реформалау, сондай-ақ оқу үй-жайларын барлық балалардың қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне жауап беретіндей етіп қайта құру;

- екіншіден, мектепті инклюзивті білім беру саласындағы мамандармен қамтамасыз ету қажет;

- инклюзия талаптарына сәйкес оқу кабинеттерін материалдық-техникалық жаратқандыру.

Инклюзивті білім беруді қазақстандық мектеп практикасы жүйесіне енгізу көптеген артықшылықтар мен артықшылықтарға ие екендігі сөзсіз. Сондықтан мен оларды толығырақ қарастырудан бастағым келеді.

Жетекші өлшемшарты, сөзсіз, ерекше білімді қажет ететін балаларды әлеуметтендіру процесі болып табылады. Мектеп қабырғасында ғана емес, құрдастарымен қарым-қатынас жасай отырып, балалар қазіргі өмірдің шындығын бағалайды, өз әлемінде төрт қабырғада емес, нақты эмоциялармен өмір сүреді. Ия, мүмкін, бұл процесс тез емес, баланың мектеп өмірінің аспектілерін қабылдауы қиындықтарға толы, бірақ оларды жеңе отырып, мектеп оқушысы үйде оқудан гөрі нақты өмірге бейімделеді. Мектепте бала сапалы білім алып қана қоймай, достық пен әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын алады

[3]. Қарым-қатынас шеңберін кеңейте отырып, бала толыққанды өмір сүру үшін қажетті әлеуметтік дағдыларды игере отырып, дамиды.

Ерекше білімді қажет ететін балаларды инклюзия арқылы оқыту процесі мектепте және кәсіптік білім алуға мүмкіндік береді. Әрбір адам шеруге және білімге ұмтылуға, болашақта атқарылған жұмыстан жағымды эмоциялар алуға ғана емес, ақшалай баламаны алуға мүмкіндік беретін дағдыларды игеруге құқылы. Бұл перспектива, инклюзивті білім берудің сөзсіз плюс ретінде, жоғарыда айтылғандарға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, өз-өзіне, ерекше білімді қажет ететін балалардағы өз мүмкіндіктеріне деген сенімнің даму процесі маңызды плюс болып табылады. Бұл психологиялық көмек көрсетудің және инклюзия мамандарын түзетудің ұйымдастырылған және мақсатты процесінің арқасында орын алады. Егер мектепте осындай балалар үшін мейірімді атмосфера ұйымдастырылса, сәттілік жағдайын жасаса, олардың мүмкіндіктерін көрсетсе, таланттарын көрсетсе, онда олардың өзіне деген сенімі күн сайын артып, нығая түседі, мұндай балаларға қиындықтарға қарамастан сенім мен толыққанды өмір сүруге мүмкіндік береді. Осылайша, ерекше білімді қажет ететін балалардың өнертапқыштық және шығармашылық қабілеттерінің өсуі байқалады [4].

Икемді бейімделетін білім беру ортасын құру-мүмкіндігі шектеулі балаларға өздерін жайлы және кедергісіз сезінуге мүмкіндік беретін тағы бір жағымды сәт, бұл осындай балалардың оқу үлгерімі мен оқыту сапасына пайдалы әсер етеді.

Артықшылықтардың бірі, сөзсіз, мүмкіндігі шектеулі балалардың таланттары мен қабілеттерін ашу мүмкіндігін атап өту маңызды, өйткені талантты балалар жоқ. Таланттар мен қабілеттер әрқашан физикалық немесе басқа кемшіліктердің болуымен қабаттасады.

Баланы құрдастарымен бірге жалпы білім беру процесіне қосу тағы бір плюс деп атауға мүмкіндік береді. Бұл барлық білім алушылар мен мұғалімдерді эмпатия сияқты маңызды сезімге тәрбиелеу. Мүмкіндігі шектеулі балалар балаларды басқаша қабылдап, көре алады, әр адамға төзімділікпен қарайды. [1].

Инклюзия процесі мұғалімдерге өз саласында жетілдіруге мүмкіндік береді, жаңа білімді игеруге, курстар мен мүмкін вебинарлардан өтуге тырысады. Өйткені, білім беру процесі бір орында тұрмайды, осылайша педагогикалық кадрлардың кәсіби жетілуіне әсер етеді.

Осындай зерттеулердің нәтижесінде, Қызылорда қаласындағы мектептердің барлығында инклюзивті білім беру қолға алынып, жүргізіліп жатыр. Соның бірі - қаламыздағы № 6 орта мектептің базасында құрылған «Инклюзивті білім беру» орталығы. Зерттеу жұмысымызды теориялық-зерттеушілік әрекетпен қатар, практикалық бағытта да жұмыстарымызды аталған білім орталығымен жүргізіп келеміз. 0111000-«Негізгі орта білім беру» мамандығы бойынша «0111013- «Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі»» біліктілігінің мазмұнында Этнопедагогика, Педагогика (дидактика), Мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің негіздері, Педагогикалық диагностика, Мұғалімнің педагогикалық рефлексиясы кәсіптік модульдерін меңгерудеміз. Болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі- тек білім мен тәрбие процесін ұйымдастырушы маман емес, баланың тұлғасын жан-жақты дамытушы тұлға. Сондықтан да арнайы қамқорлықты қажет ететін балаларды тек сабақ барысында ғана емес, сабақтан тыс уақытта арнайы кәсіби білімі бар мамандардың (дефектолог, психолог, т.б.) көмегінсіз мүмкіншіліктерін дамыту- әрбір мұғалімнің кәсіби қызметіне қойылатын талаптардың бірі. Менің міндетім- инклюзивтік білім берудің теориялық және практикалық негіздерін меңгере отырып, өзгермелі қоғамға бейімделе алатын кәсіби құзыретті маман болу. Осы тұрғысынан 6 орта мектеп базасында тәжірибе жинақтау барысында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен сабақтан тыс уақытта нейро жаттығулар жасатып сабақтан тыс уақыттарын тиімді пайдаланылды. [2].

Инклюзивті білім беру, таза білім беру мәселелерін шешумен қатар, адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға айтарлықтай ықпал етеді. Инклюзивті білім беру-бұл барлық балалардың психологиялық және физикалық қабілеттеріне қарамастан білім алуға бағытталған әлеуметтік педагогикалық шара.

Бұл шара Білім беру ортасында қажет, өйткені қазіргі қоғамда денсаулығына байланысты шектеулері бар балалар саны артып келеді. Мұндай балалар, барлық сау балалар сияқты, оқуға құқылы. Бірақ оқу процесі әр оқушыға қол жетімді болуы үшін және бұл процесс ыңғайлы және тиімді болуы үшін ресейлік мектептерде инклюзивті білім енгізіледі.

Мектепте инклюзивті білім беруді енгізу процесі көп уақытты қажет ететін және өте қиын мәселе, өйткені барлық мектептерде бұл идеяны жүзеге асыруға мүмкіндік жоқ. Мұндай проблема қаржыландырудың жеткіліксіздігіне және мамандардың болмауына байланысты туындайды. Инклюзивті білім беру заманауи материалдық-техникалық базаны (мамандандырылған оқу кабинеттері, арнайы тренажерлер мен құралдар, Оқу-әдістемелік кешендер), медициналық кабинетті, демалыс бөлмелерін, спорттық-сауықтыру жабдықтарын, бассейнді талап етеді.

Мектептер, әсіресе ауылдық мектептер, оны енгізу үшін инклюзивті білім берудің барлық талаптарын орындай алмайды.

Осы жоба шеңберінде Инклюзивті білім берудің теориялық негіздері қаралды, мәселенің оң және теріс тұстары анықталды, ауылдық мектеп мысалында инклюзивті білім беру ұйымының іс-әрекеттері талданды және осы мектеп үшін инклюзивті білім беруді енгізу бойынша одан әрі жұмыстың перспективалық жоспары ұсынылды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Уатаева А.М. Мектепке дейінгі инклюзивті білім беру: Оқу құралы. Жезқазған, 2020ж
2. «Инклюзивті білім берудің теориялық және тәжірибелік өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның МАТЕРИАЛДАРЫ 20 қазан 2016ж

3. Бурыгина, Т. Е. Инклюзивное образование детей-инвалидов в условиях традиционной школы // Наука и практика воспитания и дополнительного образования. 2015. № 5. С. 38-55.

4. Инклюзивная практика в школе: учебно-методическое пособие / А.И. Ахметзянова, Т.В. Артемьева, А.Т. Курбанова, И.А. Нигматуллина, А.А. Твардовская, А.Т. Файзрахманова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2015. – 224 с.

КӨПТІЛДІЛІК – ТАБЫСҚА ЖЕТУ ЖОЛЫ

Мырзабай Айтолқын

Жетекшісі: Лесова Зада Зейнуллаевна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Жобаның мақсаты: әлеуметтік және кәсіби өзін-өзі анықтауға қабілетті, бірнеше тілде еркін сөйлейтін, барлық жағдайларда үш тілде қарым-қатынас және іс-әрекет операцияларын жүргізе алатын, өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылатын көптілді тұлғаны дамыту мектеппен, отбасымен және әлеуметтік ортамен ынтымақтастық орнату. Алға қойылған мақсатқа сәйкес келесі **міндеттер** шешіледі:

1) тілдік жүйе және оның нормалары туралы білімді қалыптастыру;

2) оларды өзіндік сөйлеу практикасында қолдану дағдыларын дамыту;

3) оқушыларды қазақ, орыс ағылшын тілдерінің көркемдігімен және мәнерлілігімен таныстыру.

Жоба - бұл көптілді тұлғаны қалыптастыруға және дамытуға бағытталған білім беру қызметінің жүйесі.

Жобаның негізгі идеясы - балалар қоғамдық ұйымын құру және ата-аналармен жұмыс жасау арқылы осы мақсатты жүзеге асыру.

Нәтижелерді бақылау: оқушыларды бақылау, оқушылар мен ата-аналардың сауалнамалары, жүргізіліп жатқан іс-шараларды талдау арқылы жүзеге асырылады.

Жобаның маңыздылығын негіздеу

Адамның сөйлеу мәдениетіне кірісуі, әрине, тек тілді үйрену кезінде ғана емес, сонымен бірге біз оқыған, естіген, көрген нәрселердің, кіммен сөйлесетініміз - бір сөзбен айтқанда, сол ортаның, сол сөйлеудің әсерінен болады, қысқасы, біз үнемі, күнделікті, сағат сайын қандай да бір қарым-қатынасқа тәуелдіміз.

Әлемнің көптеген елдерінде білім беру көптілді ортада жүзеге асырылады. Көптілді қоғамдардың көпшілігінде әр түрлі тілдердің баланстық, яғни, үйлесімді қолданылуын және күнделікті өмірде оларға деген құрметті қатынасты қамтамасыз ететін этнос қалыптасқанын көріп те жүрміз. Осы лингвистикалық қоғамдастықтардың көзқарасы бойынша көптілділік - проблема емес, өмір салты.

Білім беру жүйесінің алдында осы күрделі әлем жағдайларына бейімделу және оқушылардың әлеуметтік, мәдени және саяси талаптармен тепе-теңдігін сақтай отырып, оқушылардың қажеттіліктерін ескеретін сапалы білім беру міндеті тұр.

Қазіргі кезеңдегі қазақстандық білім берудің мақсаты тек білім ғана емес, сонымен қатар жастарды болашақ қоғамдағы өмірі үшін қаруландыруы керек көптілділік, еуразиялық көпмәдениеттілік, коммуникация және технократия сияқты негізгі құзыреттерді қалыптастыру болып табылады. Бағдарлама бірнеше бағытта жүзеге асырылуда. Мектепте оқушылардың ата-аналары арасында сауалнама жүргізілді, бұл олардың қызығушылығы мен жоғары сапалы көптілді білім алу қажеттілігін түсінудің жеткілікті деңгейін көрсетті. Көптілді білім беруді енгізу бірқатар проблемаларды тудырады деп күтілуде. Бір жағынан, қазіргі әлемде бірнеше тілді білуге деген қажеттілік және қоғамның көпмәдениетті

тұлғаға деген сұранысы айқын және өздігінен оқудағы мотивация болып табылады. Екінші жағынан, оқушылардың жеке басының ерекшеліктерімен, олардың бір тілден екінші тілге ауысу қабілетімен, дайындық деңгейі мен тілдер саласындағы білім көлемімен байланысты психологиялық және лингвопедагогикалық қиындықтар бар.

Зерттеу әдістері – Талдау, бақылау, іс-тәжірибеде қолдану.

Жұмыстың нәтижесі мен қорытындылар – жастарға тәлім-тәрбие беретін, ұнамды үлгі қалыптастыратын қазақ тілін насихаттау; қазақ тілінің қолдану аясын кеңейту, шет тілдерін меңгеру, еркін қолдану.

Іс-тәжірибеде пайдалану аясы- мектепте ғана емес өмірде пайдалану, жастардың сөйлеу тілінде, ғылымда пайдалану керек.

Ғылыми болжам:

- Оқушылардың сөйлеу мәдениетін және көптілді тұлғаны қалыптастыру процесін жақсарту үшін мұғалімдерді, студенттер мен ата-аналарды біріктіретін инновациялық кеңістікті құру.

- Тұлғаның интеллектуалды, рухани-адамгершілік, эмоционалдық және ерік салаларын бір уақытта дамыту.

- Көптілді тұлғаны дамытуда, баланың сөйлеу тілін дамыту барысында төзімділікке тәрбиелеу.

- білім берудің озық дамуын қамтамасыз етуге жағдай туғызатын мектеп оқушыларын тілдік оқытуға түбегейлі жаңа тәсілдер қалыптасады;

- мектеп оқушылары үшін тілдік дайындықтың үш сатылы деңгейіне (бастапқы, жалғастырушы, терең) ауысу болады;

- тілді қолданудағы ғылыми-әдістемелік және инновациялық қызмет, атап айтқанда, интерактивті технологияларды қолдану саласында күшейтіледі;

- көптілді тұлғаны қалыптастырудың және Қазақстанның лайықты азаматтарын тәрбиелеудің қажетті шарты ретінде тіл үйренудің басымдығы туралы оң қоғамдық пікір қалыптасады.

Көптілді білім берудің маңыздылығы. Көптілді білім беруді енгізу бойынша эксперименттік сауалнамада болашақ түлектерінің диагностикасы көрсеткендей, балалардың көп бөлігі болашақ мамандығын таңдауды ағылшын тілін білумен байланыстырады, беделді жұмыс табуға және болашақта мансап сатысында көтерілуге қажетті шет тілін білуді қарастырады, бірнеше тілде сөйлеу олардың біліктілігін көрсетеді, әлеуметтік мәртебесін көтереді және қазіргі көптілді қоғамда лайықты орын алуға көмектеседі.[1] Көптілді білім беру ұлттық білім берудегі жаңалықтардың бірі ретінде көптеген әлеуметтік-педагогикалық міндеттерді орындайды, оның негізгі өзегі - қазақстандық қоғамды шоғырландыру идеясы.[3] Көптілді білім берудің шоғырландырушы функциялары:- көптілді білім берудің мақсаты - ұлттық мектеп түлектерін жеке тұлғаның толық әлеуметтенуін қамтамасыз ететін Жаңа Қазақстанның әлеуметтік-мәдени және экономикалық кеңістігіне кіріктіру.- көптілді білімі бар мектептің әр түлегі өзін қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінеді, өйткені ол үшін тілдік, қарым-қатынастық кедергілер жоқ, ал ағылшын, орыс тілдерін білмеу бұл жеке және кәсіби өсуге басты кедергілер болып табылады;- көптілді білім беру - бұл қазақстандық патриотизмнің басты критерийлерінің бірі болып табылатын қазақстандық қоғамды консолидациялаудың басты факторы болып табылатын мемлекеттік тілді тереңдетіп оқуға ықпал етеді. Қазақ тілін терең білу мектеп оқушыларын мемлекет құрушы қазақ халқының тарихымен, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарымен, мәдениетімен таныстырады.[2] Әр түрлі этностар балаларының қарым-қатынасы, олардың бірлескен әлеуметтік мәні бар, қоғамдық пайдалы қызметі - бірлік сезімін, азаматтық бірегейлікті қалыптастырудың кілті; - көптілді білім беру қазақстандық этностардың төл мәдениетін сақтайды және дамытады. Балаларға өз халқының мәдениетіне, сол арқылы жалпы қазақстандық мәдениетке қосылуға мүмкіндік беріледі. Көпмәдениетті және жан-жақты үйлесімді тұлғаны дамыту - Қазақстан Республикасындағы білім берудің басты мақсаттарының бірі.[4] Қазақстандағы қазіргі білім

беру жағдайы мәдениетті сипаттаудың принципіалды жаңа үлгілерін ғана емес, сонымен қатар білім беру тәжірибесіне инновациялық парадигмаларды енгізуді талап етеді. Осыған байланысты, қазіргі таңда көпмәдениетті білім беру проблемасы өзекті бола түсуде. Көптілді білім беру шеңберінде оқу процесін ұйымдастырған кезде оқытудың жалпы дидактикалық принциптерін де (тәрбиелік тәрбие принципі, белсенділік принципі, көріну принципі, жүйелілік пен жүйелілік принципі, ассимиляция күшінің принципі, қол жетімділік принципі, дараландыру принципі) және лингводидактикалық принциптер.[5; 6;] Кез-келген коммуникативті міндеттерді арнайы көрсетілген тілдік құралдар - белсенді лексика және белсенді грамматикалық материал арқылы шешуді білдіретін рөлдік ойындар арқылы жүзеге асырылады. Келесі лингводидактикалық ұстаным - оқу материалын ситуациялық-тақырыптық (ұйымдастыру) ұсыну қағидаты – сабақта, сөйлеу, орфографиялық қырағылықты дамытатын жұмыс түрлері қолданылды, алгоритмдер құрылды, тірек сызбалары, жалпылау кестелері, түсіндіру мен бекітуде электронды дидактикалық материал қолданылды, көптеген тапсырмалар ойын түрінде орындалды. Жеке жұмыс жүргізілді, сараланған тәсіл сыныпта да, қосымша сабақтарда да жүргізілді. Әртүрлі типтегі мәтіндер, презентация жоспарларын құрастыру бойынша көп жұмыс жасалды. Әдебиет сабақтарында монологтық сөйлеуге, сөздік жұмысына, мәнерлеп оқуға және орфографияға үйретуге ерекше көңіл бөлінді.

Зерттеу нәтижелері. Үш тілде оқытуға көшу кезінде білім беру деңгейінің күрт төмендеуі байқалмайды, керісінше өсу байқалады.

Зерттеу тақырыбы бойынша жұмыс нәтижесінде келесі қорытындылар жасауға болады: 1) Барлық оқылған тілдерде жазбаша аудиториялық, үй тапсырмаларының, тестілердің сапасы жақсарды. 2) Оқушылардың көпшілігі жазбаша жұмыстарды жазу кезінде емле түрін тез және дұрыс анықтайды. 3) Оқушылар сыныпта белсенді жұмыс істей бастады. 4) Олар түрлі тілдік тапсырмаларды үлкен қызығушылықпен және ықыласпен орындайды. Сабақта оқушылардың эмоционалды -ерік саласы дамиды, олар үнемі өсуге ұмтыла отырып, өзіне деген сенімділік пен жоғары өзін-өзі бағалауды қалыптастырады. Соңғы екі жылда алынған нәтижелер жұмыс жүйесінің тұрақтылығын растайды.

Қорытынды. Сонымен, мектепте өткізілген оқушылардың негізгі білім, білік, дағды мониторингі мектеп оқушыларының көпшілігінің тыңдауындағы қиындықтарды, олардың ағылшын тілінің лексикасы мен грамматикасын, сондай-ақ монологтық және диалогтық сөйлеу деңгейлерін меңгерудің әртүрлі деңгейлерін көрсетті.

Зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасалды. 1) көптілді білім беру үш немесе одан да көп тілдерді қатар меңгеруге негізделген көптілді тұлғаны қалыптастырудың мақсатты түрде ұйымдастырылған процесі екендігі анықталды; 2) педагогикалық инновация ретінде көптілді білім беруді ғылыми-әдістемелік қолдау оның кадрлық және дидактикалық қолдауын, сондай-ақ педагогикалық мониторингі қамтиды; 3) эмпатия мен толеранттылықты дамыту, тәжірибеге бағдарланған мазмұнды толтыру және әдістемелік интеграцияны қоса алғанда, педагогикалық шарттар кешені қолданылса, тұлғаны дамыту процесінің сапасы артады. Бұл жағдайлар басқалардың мәдениетін ашық тану және қабылдау үшін алғышарттар жасауға ықпал етеді. Сабақта оқушылардың эмоционалды -ерік саласы дамиды, олар үнемі өсуге ұмтыла отырып, өзіне деген сенімділік пен жоғары өзін-өзі бағалауды қалыптастырады. Шетел тілін үйрену адамға қоғам мүшесі, ұжым мүшесі, отбасы мүшесі ретінде қажет болатын коммуникативті дағдыларды қалыптастырады. Қорыта келгенде, қазіргі әлемдегі тілдердің рөлін түсіну тілдерді оқыту және тілдік дайындық деңгейін көтеру мәселесімен байланысты. Қазақстанда көптілділік жүйесіндегі оқыту принциптері жүйесі: қазақ тілі - орыс тілі – ағылшын тілі жүйелі жүргізілуде. Көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі көптілділік екендігі сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты векторы.» - Астана, 2012 ж.
3. Джуринский А.Н. Ресей мен Батыстың көпұлтты қоғамындағы білім беру мәселелері // «Білім берудегі инновациялық жобалар мен бағдарламалар» - №4 / 2012.-, б. 13-23
4. Мемлекет басшысының «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауы
5. Жетпісбаева Б.А. Көптілді білім: теориясы мен әдістемесі. - Алматы: Білім, 2008. -- 343

«ЕДІГЕБАТЫР» ЭПОСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Орындаған: Нұрымбетова Шапағат Нұрлыбекқызы

Мамандығы: Емдеу ісі-106

Ғылыми жетекшісі: Нұржан Райымгүл Базарбекқызы

Тақырыптың өзектілігі: XX ғасырдың 40 жылдарынан бастап Едіге батыр және оның айналасына байланысты жырлардың бәрі де жарияланбады не ауызға алынбады. Себебі татар обкомының жұмысы туралы 1944 жылы тамызда «Татарстан партия ұйымы бұқаралық-саяси және идеологиялық жұмысының жайы мен оны жақсартудың шаралары туралы» ВКП(б) Орталық комитеті қаулы алып, сонда қатты сыналды [8]. Бұл өткен заманды дәріптеушілік, бұнда басқыншылықты ақтау бар деген күйе жағылды. 1947 жылдан бастап Қазақстанда да едігетану тоқтатылды. 1947 жылы 21 қаңтарда ҚК(б)П Орталық Комитетінің қаралы қаулысы шығып, онда «Қазақ әдебиеті тарихын» құрастырушылардың саяси босандығы сыналды, яғни большевиктік қырағылығы төмен деп бағаланды. Қаулы шыққан соң құрастырылып жатқан «Қазақ әдебиеті тарихының» бірінші томына енген «Едіге» жыры, оның ұрпақтарына қатысты «Орақ-Мамай» жыры алынып тасталынды. 1953 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының Президиумының ұйымдастыруымен өткізілген қазақ эпосы туралы пікірталасы негізінде бұл жырларға одан әрі қара күйе жағылды.

Кейінгі кезде кейбір демократиялық ұстанымдардың бел алып, жариялылықтың орын тебуіне байланысты бұрын тасада қалған, қалтарыста тұрған, нақақ қараланған мұралардың бірсыпырасы сөз болып, кейбіреулері жарыққа шыға бастады. 1960 жылдары қоғамдық өмірде пайда болған жылымықтарды пайдаланып, қарақалпақ ғалымы Қ.Айымбетов, Нөкісте тұратын қазақ оқымыстысы, профессор И.Сағитов өздерінің «Халық даналығы», «Қарақалпақ халқының қаһармандық эпосы» деп аталатын кітаптарында ноғайлы дәуіріндегі эпикалық шығармаларды дәуірлеген тұста ішіне «Едігені» де қосып жіберді және әйгілі эпостың нұсқаларын жинау бағытындағы жұмыстарын тоқтатпады. Бұл тарапта өзге ұлт ғалымдарының да еңбегі бар. В.М.Жирмунскийдің Ленинградта басылған «Тюркский героический эпос» деп аталатын монографиясын ерекше атап өтуге болады [9]. Ғалым өз монографиясында бүкіл түркі халықтарына ортақ атақты төрт эпосты зерттеді. Олар – «Манас», «Алпамыс батыр», «Қорқыт ата кітабы»,

«Едіге». Академик В.М.Жирмунскийдің осы еңбегінен кейін фольклортанудағы салыстырмалы зерттеуге айрықша көңіл бөлінді. Бұл түркі ғалымдарына да жаңа жол ашқандай болды.

1996 жылы ҰҒА-ның М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында «Едіге батыр» деген кітаптың тексі (мәтіні) О.Нұрмағанбетованың дайындауымен «Ғылым» баспасынан жарық көрді [10]. Жинаққа Едіге жайлы жырдың жеті нұсқасы енді. Кейін қайта басылды. Сөйтіп, Едіге туралы ұзақ жылдар тоқталып қалған әңгіме қайта қозғалып, қазір

жоғары оқу орындарында эпос пәні, қазақ фольклоры бойынша әр жерде аты аталады. Едіге батыр [11], оның ұрпақтары жөніндегі эпостар, «Орақ-Мамай» [12], «Қарасай-Қазы» [13] хақында кандидаттық диссертациялар қорғалды. Бұның бәрі – игілікті жұмыс. Осыны тегіс қолдай отырып, құптай отырып бұл мәселе, бұл тақырыптың бұдан былай да зерттелу керектігіне анық көзіміз жетеді. Себебі Едігенің өмір сүрген дәуірі, ортасы, оның тарихы, саяси мәні, сол замандағы тартыстар, қайшылықтар табиғаты әлі толық зерттелген жоқ. Жоғарыда аталған жағдайларға байланысты оған тарихшыларымыз да тереңдеп бара қойған жоқ. Эпостың өзегіне айналған, тууына ықпал еткен тарихи оқиғалар, тарихи қайраткерлер туралы да басы ашылмаған мәселелер баршылық. Е.Мағауин 1994 жылы

«Едіге жырының тарихилығы және көркемдік ерекшеліктері» деген тақырыпта Шоқан Уәлиханов нұсқасы бойынша ғылым кандидаты дәрежесін алу үшін диссертация қорғағаны белгілі. Бірақ одан бергі уақыттағы 17 жыл ішінде эпостың ондаған ұлттық нұсқалары баспа бетін көрді. Тақырыпқа байланысты ол кезде қолға түспеген қаншама құнды деректер тәуелсіздік нәтижесінде, мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарияға шықты. Көптеген кітаптар басылды. Олардың арасында М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты шығарған жүз томдық «Бабалар сөзі» топтамасының түгелдей «Едіге» жырына арналған 39-томы, «История Казахстана в русских источниках» көп томдығының бірінші томы сияқты аса құнды һәм көлемді дүниелер бар. Сондай-ақ танымал тарихшы В.В.Трепавловтың Мәскеуден шығарған «История Ногайской Орды» (Москва, 2001) деп аталатын еңбегі назар аударарлық.

«Едіге» – 1944-1947 жылға дейін түркі халықтары ішінде татар, ноғай, қазақ, қарақалпақ, башқұрт, өзбек, түрікмендерге аса кеңінен танылған туынды. Қазіргі күні алпыстан астам нұсқасы бар, олардың кейбіреулерінің көлемі он бес-он алты мың жолға жетеді. Ғылымда әр түрлі халықтардағы ортақ құбылысты салыстыра зерттеу жалпы заңдылықты анықтайтыны бұрыннан мәлім. Сондықтан осы уақытқа дейін жүзеге аспай келе жатқан эпостың ұлттық версияларын тәуелсіз көзқарас тұрғысынан салыстыра зерттеу де, біздіңше, мейлінше көкейкесті болып көрінеді.

Қазіргі күні «Едіге» жырының оңтүстіктегі Түрікмен, Өзбек Республикаларынан бастап, Сібір татарларына дейінгі түркілер арасында барлығы, алыс шет ел Түркия мен Румыния жерлеріндегі түркілерде сақталғаны айқын болып отыр. Сондықтан бұл эпикалық шығарманың табиғатын терең танып, зерделеп шығу үшін оны тек қазақ халқы мұрасы аясында, тар ауқымда тексеру жеткіліксіз. Біз осы жағдайға байланысты зерттеуімізде салыстырмалы типологиялық әдістемеге арқа сүйедік, қандас ел-жұрттардың «Едіге» жырын мысалға алдық. Эпостың қазақ версиясын түркітекес татар, қарақалпақ версияларымен кеңінен салғастыра қарап, ұқсастық, түбірлестік жақтарын анықтауға көңіл бөлдік. Жекелеген жырларды арнайы зерттеу фольклортанудың өзекті мәселелерінің бірі екені даусыз. Тақырыптың өзектілігі мемлекеттік «Рухани жаңғыру» бағдарламасымен де үндеседі.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері: Жұмыстың негізгі мақсаты – тек қазақ жұрты ғана емес, ТМД шегінде өмір сүріп жатқан түркі халықтары әдебиетінде үлкен орны бар, дүниежүзі әдебиетінің алтын қорына қосылатын «Едіге» жырының қарақалпақ, татар версияларын жан-жақты талдап, салыстыра қарап, тәуелсіз жағдайдағы жаңаша көзқарас тұрғысынан баға беру, сюжеттік-композициялық болмысын, түркілердің эпикалық дәстүрінің ерекшеліктерін көрсету болып табылады. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін төмендегі міндеттер алға қойылды:

–Едігеге қатысты бұрын-соңды шыққан зерттеулер, жарияланымдар, басылымдарды тұтас қамтып, солардың тарихнамасын жасау;

–осы уақытқа дейін жиналған ұлттық версиялары мен нұсқаларының баспа бетінде жариялану жай-күйін анықтап, олардың қандай талаптар негізінде жүйеленгенін, қалай сараланып жіктелгенін, т.б. бағамдау;

–осы нұсқалардың жанрын саралау; олар – аңыз, әпсана, кейбірі тіпті ертегіге айналып

кеткен;

–қазақ, татар, қарақалпақ тіліндегі эпос варианттары мен версияларын салыстыру нәтижесінде ұқсастықтары мен ерекшеліктерін айқындау;

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы:

–Кеңес үкіметі кезінде бұрмаланған фактілер мен қате айтылған тұжырымдар қайта тексеріліп, «Едіге» жыры бүгінгі эпостанудың әдістемелік жеткен биігі, жетістіктеріне сүйене зерделеу негізінде арнайы, жеке зерттеу нысанасына айналып отыр;

–«Едігенің» татар, қарақалпақ версиялары негізінде, бұрын-соңды бұл эпос туралы әдейі ескерілмей жүрген, сондай-ақ таптық, идеологиялық ұстаным тұрғысынан талданған жәйттер тиісті дәрежеде сарапталып, таптық көзқарастан ада, тәуелсіз жағдайда жан-жақты еркін қарастырған алғашқы көлемді зерттеу еңбек болып табылады;

–тақырыптың зерттелу деңгейі жан-жақты байыпталды;

–Едігеге байланысты жырлар мен аңыздардың татар, қарақалпақ халықтарындағы нұсқалары өзара егжей-тегжейлі салыстыра зерттелді;

–эпостың ұлттық версияларындағы маңызды деп есептелетін аспектілерді салыстыра зерттеу барысында түркі халықтарының эпикалық дәстүріндегі «Едігенің» алар орны мен рөлі анықталды;

–эпос генезисінің ежелгі түркі әдебиетімен, көне эпос, батырлық ертегілермен байланысы тексерілді;

–түркі халықтары арасында сақталған Едігеге байланысты туындылардың идеялық-танымдық және көркемдік-эстетикалық көзқарастар бірлігі жан-жақты салыстыра сараланды;

Зерттеудің құрылымы: кіріспе, негізгі екі бөлім, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әуезов М. Қазақ әдебиетінің қазіргі дәуірі // Шолпан, – 1923. – № 4-5, – 12-23 бб.
2. Валиханов Ч.Ч. Сочинения // Записки Русского Географического Общества. – СПб. 1904. – Т. 29.
3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 240 б.
4. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Ғылым, 1974. – 320 б.
5. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 368 б.
6. Ғабдуллин М., Сыдықов Т. Қазақ халқының батырлық жыры. – Алматы: Ғылым, 1972. – 338 б.
7. Нұрмағанбетова О. Қазақтың қаһармандық жыры «Қобыланды батыр» – Алматы: Дешті Қыпшақ, 2003. – 480 б.
8. «Ислам в татарском мире: История и современность» материалы международного симпозиума // «Панорама-форум». – Казань, 1997. № 12, – С.1-36.
9. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Ленинград: Наука, 1974. – 728 с.
10. «Едіге батыр». Жинақ. (О.Нұрмағанбетованың дайындауымен) – Алматы: «Ғылым». 1996
11. Мағауин Е. «Едіге» жырының тарихилығы және көркемдік ерекшеліктері: филология ғылым. канд... автореф. - Алматы, 1994. – 174 б.
12. Тұрғанбаев А.Ә. Қазақтың қаһармандық жыры – «Орақ-Мамай»: филология ғылым. канд... автореф. - Алматы, 1997. – 143 б.
13. Есенжанова Д.А. Қазақтың батырлық жыры – «Қарасай-Қази»: филология ғылым. канд... автореф. - Алматы, 1994. – 147 б.
14. Сәтбаев Қ. Ер Едіге. – Алматы: Ғылым, 1995. – 152 б.

БАҚ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ ЗАМАНАУИ СИПАТЫ

Төлепберген Фариза Болатбекқызы
Жетекшісі: Сейтжан Гулжанат Бекманатовна
Шалқар аграрлық-техникалық колледжі» КММ

Сөз мәдениеті деген терминдік ұғым тек сөз дұрыстығымен шектеліп қоймайды, яғни сөзлі дұрыс айтсақ, жазсақ мәдениеттің биігіне көтеріліп, шыңына шықтық деуге болмайды, себебі сөз мәдениеті «дұрыстық» қана емес, сөзді бедерлі жұмсау деген ұғымды да қамтиды. Сөзді дұрыс жұмсағанымызбен, нақыш-бедерін дәл тауып айта алмасақ, діттеген межеден көріндік деуге болмайды [1]. Өйткені БАҚ әр түрлі хабарды «құрғақ» ақпарат түрінде беріп қоймайды. Телешешеннің тыңдарман мен көрермендерге ықпал етіп, олардың қоғамдық пікір туралы белсенділігін де көтеруге тырысады. Бүкіл әлемде болып жатқан қазіргі зор өзгерістерге байланысты журналистика да жаңа ойлауды қажет етеді. Уақыт өткен сайын ішкі-сыртқы саясат баспасөз, радио мен тележурналистиканың алдында тың міндеттер қояды. Ондай міндеттерді орындау үшін бүкіл ұжым болып, ізденістер жасау арқылы жұмыс істеу қажет болады. Бұл орайда журналистердің интеллектуалдық тәжірибесін қолданбай болмайды. Әсіресе, бұл салада халықаралық тәжірибелерге ерекше назар аударып отыру қажет. Мәселен, дамыған шетелдерде бүгінгі ақпарат құралдары қалай жұмыс істейді, соған назар аударған жөн.

Ғылыми-техникалық зерттемелердің жаңалығы

БАҚ тілдік қолданыстардың заманауи сипаты деп БАҚ тіліндегі байырғы қолданылып жүрген тіл бірліктерінің жаңаша сипат алуы, мәнге ие болуын айтамыз.

Қазіргі тілдік қолданыста жүрген заманауи тіл бірліктерін (бұрыннан бар бірақ жаңа сипат алуы, жаңа мәнге ие болуы болған тіркестерге зерттеу барысында мынадай мысалдарды кезіктірдік: Олар екі күн бойы 30 секцияға бөлініп, *алқымды қысқан* жаһандық *дағдарыстан ентікпей шығудың тетіктерін* талқылады [2]; Қазір әлемдік экономикалық дағдарыс алпауыт елдердің *алқымынан ала* бастады [2] *Дағдарыстың дауылы* туризмі мықты елдің *кекілінен де желпи алмайды*; Шаңы көтерілген дағдарыстың дауылы жайпап өтпесі үшін ысырап пен шашпа-төкпеге үйір біздің жұрт қолда барын үнемдеуге көшкен жөн. Ал енді мысалдарды талқылайтын болсақ, дағдарыстан ентікпей шығу тіркесі нені білдіреді? Ентік сөзі –аптығу, алқыну, демігу мағынасын білдіреді [3, 227]. *Алқымынан алған* дағдарыстан еш қиындықсыз шығу тетіктерін талқылады деп айтуға болар еді. Бірақ аптықпай, демікпей, ентікпей сөздері оның экспрессивтілігін арттырып тұр. Дауыл – жауын-шашынды кезде қатты ұйытқып құтырына соғатын жел [3, 190]. Бұл мысалдарда әдеттегі жауын-шашын кездегі соғатын жел емес, ауыспалы мағынада экономикалық тапшылық, қаржылық қысылтаяң кездегі елді есеңгіретіп жіберетін «дағдарыстың дауылы» деп меңзеп тұр. Ал осы дағдарыс дауылынан тек туризмі мықты елдердің экономикасы шайқалмайды дегенді, *кекілін желпи алмайды* деп ауыстырған. Қазақ тілінде кекіл сөзіне байланысты *кекіл қақты, кекіл қақпай аяң, кекіл кесті, кекіл түйді* секілді тіркестер бар. Бұлардың мағынасы мысалда келтірген *кекіл желпу//кекілін желпи алмай* тіркесінен алшақ. *Кекілін желпи алмайды* тіркесі туризмі мықты дамыған елдердің экономикасы дағдарысқа қарсы тұра алады деген мағынада. Бір қарағанда қалпағын қайыра алмады//алмайды дегенді білдіріп тұр. Және де осы тіркеспен де ауыстырып қолдануға болады. Экономика саласында бұл тіркестер қолданылмайды, алайда БАҚ тілінде, оның ішінде телехабарлар тілінде экономиканың хал-ахуалын беруде бұндай тіл бірліктері кеңінен қолданылады. Сондай-ақ, БАҚ тілінде *құрықталды, тоғытылды* тіркестері кеңінен қолданылады. Көбінесе қылмысқа қатысты жаңалықтарында кездесетінін айта кету керек. Мысалы: Алаяқ әйелдің құрығына ілінген жәбірленушілер. Жалған ақша жасаумен айналысатын топ құрықталды [35]. Құрық деген сөзінің екі түрлі мағынасы бар. 1. Жылқы ұстау үшін ұшына ілмек жіп бекітілген ұзын сырық. 2. Ауысп.: айла-шарғысы мол, айласы жетерлік [3, 547]. Осы сөздің негізінде құрығы

ұзын, құрық әкетті, құрық берді, құрық байламады, құрық бойы, құрыққа сырық жалғады, құрық салды (тастады), құрық сілтем жер деген тіркестер жасалған. Соны ішінде, БАҚ тілінде кеңінен қолданылатын тіркес «құрығын салды» қолға түсіруге әрекет етті, ұстамақ болды мағынасында жұмсалады. Яғни, жоғарыда келтірілген мысалдармен көретініміз, айналасы асып жығылатын қылмыс әлеміндегі топтарды қолға түсірген жағдайда қолданылады.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Еліміз егемендік алған соңғы жылдары қоғам өмірінің барлық саласында қалыптасқан жүйелер бұзылып, көптеген өзгерістер орын алғаны мәлім. Осындай өзгерістер жаңалық жаршысы болып табылатын бұқаралық ақпарат құралдарында да ерекше көрініс тапты. БАҚ түрлерінің көбеюіне байланысты ақпараттық кеңестіктегі бәсекенің күшеюі бір себеп болса, бұқаралық сананың жаңа деңгейге көтерілуі, бұрынғы ұсынылған нәрсені оқып бас шұлуға мәжбүр болған тізгіндеулі күйден өткен аудиторияның БАҚ-қа қойылатын талабының арта түсуі, жалпы оқырман, тыңдарман, көрерменнің қабылдаушы ретіндегі талғамының да өсуі екінші себеп болды. Қазір БАҚ жанданып, қоғамдық пікірлерді қалыптастыруда ерекше ықпал етті. Бұл өзгеріс БАҚ тілдік қолданысында жаңа заманға сай бірліктер пайда болып отыр. Соған сәйкес тілдік қолданыстар арнайы зерттеуді қажет етеді. Себебі адам баласы теледидарды көзімен көріп, құлағымен естейді. Сол себептен БАҚ тілін анықтау, әр деңгейдегі құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталу, БАҚ тілдік қолданыстардың заманауи сипатын анықтау ғылыми жұмыстың өзектілігін дәлелдейді.

Жұмыстың мақсаты: Ғылыми мақаламызда жалпы БАҚ тілі төңірегінде қазақ теледидары қандай міндет атқарғанын және телепублицистиканың ұлттық сипаты, ерекшеліктерін, бір-бірінен айырмашылықтарын, тележүргізушілердің өзіндік стилі мен шеберлік қырларын, БАҚ тілдік бірліктер мен тілдік қолданыстардың заманауи сипатын ашуыды мақсат еттік.

Зерттеу міндеттері: БАҚ тілінің негізгі бірлігі ретінде медиамәтіннің басты ерекшеліктерін айқындау;

–Телевизиялық ақпараттық жаңалықтар мәтіндерінің басты сипатына тоқталу;

–Телевизиялық ақпараттық жаңалықтар мәтіндерін зерттеуге бағытталған жаңалықтар шығарылыман, олардың құрылымдарының ұстанымдарына салыстырмалы талдау жүргізу;

–Заманауи Қазақстан телеарналарындағы ақпараттық хабар тілін айқындау.

Зерттеу әдістері: Ғылыми жұмыста теориялық талдау, тарихи салыстырмалы сараптау, дәлелдеу, баға беріп жинақтау, тұжырым жасап, қорыту әдістері қолданылады.

Қорытынды

Сонымен, ақпараттық-технологияның дамуына байланысты да БАҚ бір орында қалып қоймай, бірге дамып, өзгеріп жатқаны шындық. Тек техникалық жетістіктерге ғана емес, тілдік қолданыстарында да өзгерістер болып жатыр. Атап айтқанда, тіліміздегі бұрыннан бар тіл бірліктерінің жаңаша сипат алуы, стильдік сипаттарының араласуы, XIX ғасырда пайда болған тіл бірліктері де баршылық. Жалпы, тілдік бірлік дегеніміз - тілдік жүйеде әртүрлі мағынаға және қызметке ие болатын бірліктер. Жүргізген зерттеу нәтижеміздің қорытындысы, мынадай болмақ, БАҚ тілдік қолданыстардың не тіл бірліктерінің заманауи сипат алуына, бүгінгі ақпараттық-технологияның қарыштап дамуы, еліміздегі жаңадан қабылданып жатқан жобалар мен бағдарламалардың оң әсері жоқ емес. Байқағанымыз, тіліміздегі тұрақты тіркестердің, әдеби сөздердің, пассив сөздердің БАҚ тілінде активтенуі. Және де экономика, саясат саласына қай ойысқанын көреміз. Термин сөздердің БАҚ тілінде көрініс табуы, олардың ғылыми стильден публицистикалық стильге қарай жақындауы заманауи қырының ашылғанын дәлелдейді.

БАҚ тілдік қолданыстардың заманауи сипаты дегеніміз- тілімізде бар, бұрыннан сақталған тіл бірліктерінің, аударма арқылы не термин ретінде жаңадан енген бірліктердің заман ағымына сай жаңа сипат алуы немесе жаңа қырларының ашылуы, сондай-ақ жаңа

қолданыстардың пайда болуы. Мысалы, VIP-қонақ, ұйқамақ, элиаталы үй, әлеуметтік ұн және тағы басқа.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өмірбекова Ж. Сөз бедерлеудің құралдары. [https:// www.topreferet.com](https://www.topreferet.com)
2. [https:// kaztv.kaztrk.kz/news/](https://kaztv.kaztrk.kz/news/) Қазақстан ұлттық арнасы
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов, - Алматы: Дайк-Пресс.- 2008.-986 б.
4. Машинбаева Г.А. БАҚ тілінің зерттелу жайы// ҚазМУ хабаршысы, Филология сериясы. – 2006.- 12 б.
5. Серғалиев М.С. Телехабарлар тілінің лексикасы мен тіл мәдениеті// - Астана, 2004. – 76б.
6. Машинбаева Г.А. Теледидар тілінің лингвопрагматикалық аспектілері. – Алматы, 2007. – 125б.

МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ КАК ФОРМА САМОВЫРАЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Султангереева Гүлім Мейрамбекқызы, Максимча Виктория Сергеевна
Актюбинский гуманитарный колледж

Актуальность. Язык любого народа – это его историческая память, воплощенная в слове. Тысячелетняя духовная культура русского народа своеобразно отразилась в русском языке, в его устных и письменных формах, в памятниках различных жанров – от древнерусских летописей и былин до произведений современной художественной литературы. И, значит, культура языка, культура слова предстает как неразрывная связь многих и многих поколений. Молодежь, особенно подростки, в целях возрастного самоутверждения начинает употреблять слова, отличающиеся от общепринятой речевой нормы. В ход идут элементы разноплановой лексики: иностранные слова, профессионализмы, вульгаризмы, молодежный сленг, диалектизмы и жаргонизмы. Употребляются они как некий признак принадлежности к определенной возрастной группе. Применяются эти слова бездумно, неосознанно, смысл их весьма приблизителен, а происхождение вовсе неизвестно для говорящего. Выбор темы был обусловлен желанием разобраться в истоках такой разновидности языка, как молодежный сленг, собрать, записать и растолковать лексику молодежного сленга, многие слова и выражения которого поражают своей яркостью, точностью и остроумием. Поэтому считается, что актуальность этой темы очевидна. Любовь к языку, интерес к научно – практической деятельности, стремление оказать пользу сверстникам в плане культуры речи вызвали желание исследовать данную тему.

Цель: Изучить влияние молодежного сленга на самовыражение подростков, и предложить пути решения проблем употребления сленговых слов молодежью.

Гипотеза: Если в полном объеме будут использованы способы борьбы с употреблением сленговых слов, то это будет способствовать снижению употребления ненормированной литературной речи.

В соответствии с поставленной целью и гипотезой исследования были определены следующие **задачи** исследования:

- познакомиться с различными источниками молодежного сленга;
- изложить результаты исследования, связанные с проблемой употребления молодежного сленга в речи школьников через опрос учащихся;
- выявить положительные и отрицательные стороны молодежного сленга;

- предложить пути решения и способы борьбы с употреблением сленговых слов.

Методы исследования: беседы с учениками и учителями, анкетный опрос; наблюдение за речью учеников.

Молодёжный сленг — социальный диалект людей в возрасте 13 — 30 лет, возникший из противопоставления себя старшему поколению и официальной системе, и отличающийся разговорной, а иногда и грубо-фамильярной окраской. Сленг не имеет жесткой социально-групповой ориентации: его носителями могут быть представители разных профессий, разного социального и образовательного статуса и даже различного возраста.

Изучая причины распространения сленга среди учеников школы и современной молодежи, можно прийти к выводу, что основными из них являются: современная поп-культура; увлечение молодежи европейской, особенно американской культурой; интернет и его широкие возможности; повальное увлечение компьютерными играми; потребность молодежи в самовыражении и встречном понимании; низкий уровень воспитания в семье; бездумное увлечение низкопробной кино-продукцией, средствами массовой информации. Употребление подростками сленгизмов тесно связано с особенностями подросткового возраста. Можно назвать несколько причин, по которым дети и подростки активно употребляют сленг. Просто не хватает литературного словарного запаса, чтобы выразить свою мысль, стремлением к разнообразию: ведь всегда говорить правильно так скучно! Молодёжь определяет сленг как озорной, вульгарный, насмешливый, «свой» язык. Жаргонная лексика привлекает молодёжь оригинальностью, развязностью, раскованностью. Стремление к краткости — одними и тем же словом они порою пытаются передать самые разные значения. Молодёжный сленг отличается нестабильностью и постоянной изменчивостью. Не успев закрепиться, одни формы речи уступают место другим: так, не столь давнее жаргонное мани (от английского слова money - деньги) заменили баксы и бабки. Многие молодёжные жаргонизмы - это слова, которые заимствованы с английского языка, но так и не переведены на русский язык. Интересно следующее: эти жаргонизмы понимают даже те люди, которые никогда в жизни не учили английский язык, настолько жаргонные слова влились в современную речь.

- Фифти-фифти (fifty-fifty) - 50 на 50

-Респект — уважение

-Плиз, о'кей, сори

-Фейс - лицо

Некоторым молодым людям кажется, что использование такой лексики в речи делает их «крутыми», авторитетными и возвышает над всеми окружающими. Поэтому ее часто можно услышать от тех молодых людей, которые пытаются быть лидерами в компании, классе. Очень много жаргонных слов приходит в речь молодёжи из компьютерных игр, но чаще всего эти слова специфичны в использовании, ими пользуются, в основном, молодые люди, для которых игры - хобби.

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Диагностика употребления сленговых слов учащихся проводилась в образовательной средней школе № 25. В эксперименте принимали участие учащиеся 8-11 классов, в общей сложности 120-ти человек. Проводилось анкетирование с целью: определить мотивы употребления сленговых слов, выделить чаще встречающихся сленговые слова; выявить наличие или отсутствие стремления обойтись без сленга.

Результаты анкетирования по употреблению сленговых слов учащихся представлена в таблице 1.

Таблица 1

Почему вы употребляете сленговые слова?	Хотите лучше выразить свои мысли	Не хотите отличаться от сверстников	Боитесь быть осмеянным другими	Не можете заменить сленг литературными словами
	45 чел.	56чел.	5 чел.	14 чел.
Какие сленговые слова вы употребляете чаще всего?	Гоу (пойдем), домашка, капец,окей, клево, круто, супер, класс...			
Сколько раз в день вы употребляете сленговые слова?	1-5 раз	5-10 раз	Более 10	
	5 чел.	20 чел.	95 чел.	
Как Вы считаете, в результате речь становится...	Лучше	Хуже	Затрудняюсь ответить	
	15 чел.	18 чел.	87 чел.	

Результаты проведенного анкетирования показали причины употребление сленговых слов подростками. – Почему вы произносите эти слова?

Необъяснимая причина, недостаточное развитие речи, деятельностьная причина, для веселья, группирование, привык так говорить, сокращая время свое.

В ходе данного исследования было выявлено, что большинство школьников не знают самого понятия сленг (76%); все опрошенные обучающиеся школы употребляют в своей речи сленговые слова (100%); наиболее употребительными словами являются: мобила, блин, предки, телек, комп (и его производные), жесть, крутяк, клёво, ништяк, круто, клёво, супер (49%); наименее употребительными: чел, бро, лаваю, лол, лады(7%). Выделены причины употребления молодежного сленга, источники пополнения сленговых слов в речи школьников. Большинство опрошенных (97%) считают, что сленговые слова не следует искоренять из своей речи.

После проведения анкетирования было выявлено что все подростки употребляют в своей речи сленговые слова. Для решения проблемы были предложены следующие стратегии борьбы с употреблением сленга: внимательно следить за своей речью; больше читать художественную литературу; родителям следить за речью своих детей дома; заменять сленг литературной речью; организовать кружки по изучению культуры речи.

На основании результатов данного исследования можно сделать вывод о выдвинутой нами гипотезе, которая полностью нашла свое подтверждение, что в процессе использования способов организаций кружков по развитию речи, чтение художественный литературы улучшить нормированную литературную речь

Мы уверены, что если каждый из нас задумается над этой проблемой, то успех обеспечен. И пусть как призыв звучат слова великого русского писателя И.С.Тургенева:

«Берегите наш язык – это клад, это достояние, переданное нам нашими предшественниками! Обращайтесь почтительно с этим могущественным орудием; в руках умелых оно в состоянии совершать чудеса» [6, 97]

Список литературы

1. Береговская Н.В. Молодежный сленг: формирование и функционирование. Вопросы языкознания. М., 1996 46-52с.
2. Кронгауз, М. И. Русский язык на грани нервного срыва. [Текст] / М.И. Кронгауз. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 90с.

3. Локшина, С.М. Краткий словарь иностранных слов. [Текст] / С.М. Локшина. – М.: Русский язык. 1999. – 352с.
4. Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Словарь русского языка: 57000 слов. [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Русский язык, 2009. – 382 с.
5. Радзиховский Л.А., Мазурова А.И. Сленг как инструмент отстранения. Язык и его деятельность. М., 1989
6. Тургенев И.С. По поводу «Отцов и детей» 1869 г.- 97с.
7. Интернет-ресурс: <https://pandia.ru/text/83/115/99020.php?ysclid=l9gjnmdqi5424952235>

ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ КЕМЕҢГЕРІ, ҰЛТ МАҚТАНЫШЫ Д.А.ҚОНАЕВҚА 110 ЖЫЛ

Мұратқалиева Ақбота Серікқызы
Ғылыми жетекшісі: Истлеуова Ақжанат Жаксыбаевна
Баишев жоғары медициналық колледжі

Ғылыми жұмыстың мақсаты: Қазақстанның мемлекет және қоғам қайраткері Д.М.Қонаевтың өнегелі өмір жолы мен қызметін, елі үшін еткен еңбегін айта отырып ұлтжандылыққа, саяси-патриотизмге үйрену. Д.А.Қонаевтың мемлекет және қоғам алдындағы сіңірген еңбегін үлгі тұтуды көрсету.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Тарихи мұраларды зерттеу бағдарламасын іске асыра отырып ел тарихын әйгілі тұлғалар арқылы зерделеу. Қазақтың саналық зердесінде адам-тарихтың негізгі тұлғасы, ал адам өз тарихын біліп, тарихи тұлғалардан үлгі ала отырып, олардың өмірін зерртейді. Д.А. Қонаев кім, қандай адам? Д. А. Қонаевты зерттеу жұмысының негізгі өзегі қылып алуымыздың мәні осыда.

Ғылыми жұмыстың жаңалығы: Д. А. Қонаевтың өмір дерегі.

Көрнекті қайраткер, ғалым, академик Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаевтың туғанына бүгінде 110 жыл толады. Ол көзі тірісінде де-ақ ерен еңбегінің арқасында халық көсеміне айналып үлгерді. Күллі қауымның «Димекен», «Димаш аға» деп еркелетіп атауынан-ақ оған деген зор ықыластың бар екенін, көпшіліктің Димаш атамызға арқа сүйегенін аңғаруға болады.

Дінмұхаммед Ахметұлы отыз жылдан астам уақыт ел басқарды. Ол 24 жыл Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетінің бірінші хатшысы, алты жылдан астам уақыт ҚазКСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болды.

Басшылық қызмет атқарып жүрген кезде Дінмұхаммед Ахметұлы өнеркәсіп, құрылыс, сауда және ауыл шаруашылығының дамуына ат салысты. Әлеуметтік және экономикалық салаларымен қатар, ғылым, денсаулық, спорт және мәдениет аяларын назардан тыс қалдырмай, оларды дамыту мақсатында зор еңбек сіңірді.

Дінмұхаммед Ахметұлы ел басқарған жылдары кең байтақ қазақ жерінде 68 жұмысшылар кенті мен 43 қала пайда болды. Оның ішінде, өнеркәсіп орталығы болып саналған Рудный, Екібастұз, Шевченко (қазіргі Ақтау), Никольский, Степногорск, Теміртау, Жаңатас, Кентау, Арқалық қалалары салынды.

Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, ғалым, Қазақстан ҒА академигі (1952), техникалық ғылымдардың докторы (1969), үш мәрте Социалистік Еңбек Ері (1972, 1976, 1982). 1936 жылы Мәскеудегі түсті металдар және алтын институтын бітірген. 1936-1942 жылдары Балқаш, Алтай, Риддер, Лениногор кен орындарында басшы қызмет атқарған. 1942-1952 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары болды. 1952 жылы сәуірде Қазақстан ҒА президенті болып сайланды. 1955-1960 және 1962-1964 жылдары Қазақ КСР Министрлер кеңесінің төрағасы. 1960-1962 жылдары және 1964-1986 жылдары Қазақстан КП ОК – нің бірінші хатшысы болды. Қонаев өмірінің 45 жылға жуығын

ел басқару ісіне арнады, ширек ғасырға жуық Қазақстанның бірінші басшысы қызметін атқарды. Ол жауапты басшылық қызмет атқара жүріп, республикадағы тау – кен ісін дамытуға қомақты үлес қосты. Республиканы басқарған жылдары қазақстанда жаңа өнеркәсіпті аудандар қалыптасып, елде жаңа қалалар мен ірі елді мекендер пайда болды. Павлодар – Екібастұз отын – қуат кешені, Қарағандыдағы ГРЭС – 2, Шығыс Қазақстандағы Бұқтырма су электр стансысы, Павлодар трактор зауыты т.б. кәсіпорындар осы кезеңде іске қосылды. Маңғыстаудағы мұнай кен орындары игерілді, теміржол құрылысы, көлік түрлері дамыды. Республика титан, магний, синтетик, каучук өндіре бастады. Электротех, машина жасау, химия салалары тез дамыды.

Қонаев әдебиет пен өнердегі, мәдениет пен ғылымдағы ахуалды әрдайым бақылап отырды. Республикаға Қонаев басшылық жасаған тұста Қазақстанның 5 томдық академиялық тарихы қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді.

Қонаев республика аумағының тұтастығын сақтап қалуда табандылық көрсетті. Ол кезінде Өзбекстанға Оңтүстік Қазақстанның мақта өсіруші аудандарын қайтарып алды, Қазақстанда неміс автономиясын құру, Маңғыстауды Түркіменстанға беру жөніндегі орталықтың ұсыныс – жоспарларына қарсы шықты. Ол Алматыны қазіргі заманғы көрікті қалаға айналдыруға көп күш жұмсады. Мұнда Республика сарайы, ҚазМУ қалашығы, «Арасан» сауықтыру орталығы, Медеу спорт кешені т.б. ірі ғимараттар бой көтерді. Алматыны тасқыннан қорғау үшін Медеу сайында үлкен бөгет жасалды. Қонаев дипломатиялық сапармен Қытай, АҚШ, Алжир, Уругвай, Иран, Италия, Үндістан, Корея, Египет, Болгария, Жапония т.б. мемлекеттерде болды.

1985 жылы М.С.Горбачев КОКП ОК – нің Бас хатшысы болып сайланғаннан кейін елде басталған қайта құру саясаты КСРО – ның басқа аймақтары сияқты Қазақстанда да қиындықтар мен кедергілер туғызды. Қонаев қызметтен кетуге байлам жасады. 1986 16 желтоқсанда өткен Қазақстан Компартиясы ОК – нің пленумы КОКП ОК – нің өкілі Г.Разумовскийдің ұсынысымен Қонаевтың орнына ККП ОК – нің 1 – хатшысы етіп Г.В.Колбинді сайлады.

Елу жыл ел тағдырына араласып, жауапты қызметтерді абыроймен атқарған Дінмұхамед Ахметұлы өте парасатты, көреген саясаткер ретінде танылды. Көп нәрсені орталықтың кесіп пішіп отырғанына қарамастан, ұлт мүддесіне қатысты мәселеге ешкімге есесін жібермеуге күш салды. Тың жерлерді игеру, Өзбекстанға өтіп кеткен қазақ ауылдарын қайтару, Шардара өңіріне атом электр стансысын салғызбау, Ерейментау топырағынан неміс автономиясын ашуға жол бермеу тәрізді маңызды зор мәселелерде білікті саясат ұстанып, асқан табандылық танытты. Бұл ретте Димекен Мәскеудің еліміздің тағдырына қатысты әрбір іс - әрекетін алдын ала сезіп, біліп отырды және оны өз пайдасына шешуге тырысты. Білікті басшылық нәтижесінде сол жылдарда Қазақстан Республикасы Кеңес Одағы көлеміндегі 14 – орыннан алдыңғы үштіктің қатарына шықты Одақ бойынша екінші астықты алқапқа және көпсалалы өнеркәсіп аймағына айналды. Сөйтіп, еліміздің өндірістік ауқымы 10 есеге өсті. Олжас Сүлейменовше айтсақ, дамудың мұндай қарқыны басқа бірде – бір республикада болған жоқ.

Өкінішке қарай, Желтоқсан көтерілісінен басталып, 90 – жылдарға дейін жалғасқан орынсыз қаралаулар мен байбаламдар Дінмұхамед Ахметұлының елін көркейтуге бағытталған ұзақ жылғы еңбегін әпсәтте желге ұшқандай етті. Бірақ ол кісі табиғатына тән сабырмен, кең мінезбен бәріне көнді, бәрін көтерді. Еңбегін бұлдап, ешкімге кінә артқан жоқ. Қызметтес інісі Кеңес Аухадиевше айтсақ, «Көзі жұмылғанша «Қалың орманда тек биік қарағайдың басын ғана жел шайқайды, халқыма өкпем жоқ» деуден танбай кетті». Яғни өз арының ақтығына сенімі кәміл болған ұлы тұлға әділеттің түбі салтанат құрарын білді. Содан соңғы демі таусылғанша елмен емен – жарқын араласып өтті. Естелік кітаптар жазды, кездесулерге барды. Ең ақырында Мұхамеджан Тынышбаевтың 125 жылдық мерейтойына қатысу мақсатымен Сарқантқа сапар шекті. Сөйтіп, соңғы демі өзі идеал тұтқан бірегей тұлға туған топырақта үзілді. Қайраткерлік тұлғасына, ел тағдырымен астасып кеткен мейлінше

күрделі өміріне қатысты да түрлі пікір, алуан ойдың айтылатыны тәрізді, Димаш ағаның өліміне қатысты да түрлі болжамдар бар. Олардың дені «...Егер ми қайнаған ыстықта сол сапарға шықпағанда мұндай болмас па еді?», «Жүрек талмасы алыстағы ауылда емес, Алматыда ұстағанда құтқарып қалуға болар ма еді?», «Жанына балаған адал жары мезгілсіз дүние салмағанда денсаулығы әлі де сыр бермес пе еді?», «Соңғы жылдары үсті – үстіне төпелеген әділетсіз сындар жанын аяусыз жараламағанда... мүлде басқаша болар ма еді?», ең бастысы, «Саясаттан сырт жүріп, жанын күтіп, беймарал ғұмыр кешкенде қайтер еді?» дегенге саяды. Бірақ өзі айтпақшы, мұның бәрі – Димекеннің тағдыры. Ол басқаша өмір сүре алған жоқ, сүргісі келмеді де. Сөйтіп, кете барды. Өмірден өз кезеңінің ең ірі тұлғаларының бірі, өз ұлтының адал ұлы, шынайы көшбасшы өтті.

Білуімізше, Дінмұхамед Ахметұлы екі нәрсені армандапты. Оның бірі – Қазақстанның тәуелсіз ел болғанын, ал екіншісі ХХІ ғасырды көру екен. Өкінішке қарай, тағдыр оны маңдайына жазбады. Дәтке қуат етерміз, екуін де Димекеннің өзі ерекше қадір тұтқан ел – жұрты, халқы көрді. Ал елі барда Димаш ағаның қасиетті есімі де мәңгі жасайтыны анық.

Елу жыл ел ағасы болған Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев тәрізді ірі тұлға жөнінде айтылар сөз де, естелік те әрқашан жетіп – артылады. Ұлы тұлға болмысының қалтарыс – бұлтарысын тереңдей зерттеп, әрдайым жаңа дүниелер жазуға да мүмкіндік мол. Алайда біз бұл арада табан астынан бірдеңе ойлап тауып, тың жаңалық ашуды, сондай – ақ, әлденені дәлелдеп немесе керісінше, жоққа шығаруды мақсат тұтпаймыз. Себебі бұл өмірде талас тудырмайтын жайттар бар. Мысалы, Дінмұхамед Ахметұлының кеңестік, онда да Коммунистік партия кезеңімен байланысты өткен өміріне кім қалай қараса да, ол – шын мәнісінде еліміздің іргесін нықтап, еңсесін тіктеп, бүгінгідей қуатты мемлекетке айналдырып кеткен жан. Яғни Дінмұхамед Ахметұлының Қазақстанның өнеркәсіптік және шикізаттық базасын, құрылыс инфраструктурасын, ғылым – білімін, мәдениетін өркендетуге сіңірген еңбегі ұланғайыр. Сонымен қатар оның баға жетпес кісілік келбеті мен адами зор қасиеттері де уақыт өткен сайын мейлінше тұлғалана түсуде. Ол туралы том – том кітап жазып, бүкіл ел – жұрт жабылып, күні – түні шежіре шертсе де сағынышты сырдың түгесілмесі анық.

Алматыдағы желтоқсан оқиғасын Колбин және оның айтқанына көніп, айдауында жүргендер әлдебір ұлтшылдардың айдап салуымен болған «жанжал» деп сипатталды. Ал, КСРО халық депутаты М.Шаханов басқарған беделді комиссия: «...қазақ жастарының бой көрсетуінде ешқандай ұлтшылдық жоқ, бұл олардық азаматтық және саяси көзқарасын емін – еркін білдіру хұқы» деп, мүлде басқаша, бірақ әділ қорытынды жасады. Комиссия жүздеген, тіпті мыңдаған жас жігіттер мен қыздарды быт – бырақай қуып, өлімші ғып сабап, қамауға алу үшін күш қолдануына бірден – бір кінәлі адамдардың атын атап, түсін түстеп берді. Беделден жұрдай болған бұл адамдарды бұдан былайғы жерде қазіргі отырған қызметінде қалдыру лайықсыз деп тапты. Алайда комиссияның орынды талабы әлі күнге дейін аяғына жеткізілмей, сөзбұйдаға салынып келеді. Қалай болғанда да комиссия өз міндетін абыроймен орындады, ол желтоқсан оқиғасының ақ – қарасын ашып, алып қашты сөздер мен өсек – аяңды пышақ кесті тиды.

1991 жылы Дінмұхамед Қонаев ақсақал Түркістанға зират етуге келген сапарында: - «Қара бауыр қасқалдақ» әнін шығарған сазгер осы Шымкенттікі көрінеді. Сол жігітпен кездессек деген тілегін айтыпты. Димекен жолықтыру үшін мені Шардарадан арнайы алып барды. Қазығұрт ауданында жолықтық Осындағы аудан басшысының үйінде отырып әнді Димекенге бірнеше мәрте орындап бердім.

Димекеннің республика Жоғары Кеңесіне көп жыл қатарынан Алматы облысының Балқаш ауданынан депутат болып келгені көпшілікке аян. Ал, көмекшісі Дүйсетай Бекежанов атты азаматтың республика Жоғары Кеңесінің бірнеше шақырылымына осы төменгі Талас өңірі – Жамбыл облысының Талас ауданынан депутат болып келгенін біреу білсе, біреу біле бермейтін. Білсе де оған мән бермейтін. Оның мәнін зейнетке шығып кітабын жазып жүргенде де Димекен сыр ашып айтқан жоқ. Бірақ көпшілік сезді. Сезе тұра

төменгі Талас елінің жұртшылығы дабыратып әңгіме етпейтін. Әңгіме еткісі келмейтін. Әйтеуір, атажұрттағылары белгісіздеу бір сақтықпен Димекеннің тілеуін тілегені ақиқат еді.

Сол Сейілбек ағамыз Димекеннің елге жасаған жақсылығының бір тамшысы деп – Талас ауданында да жасаған шапағатын талдап айтқаны бар. «Ақкөлдегі Мәдениет үйі, кәсіптік – техникалық училищенің көп қабатты ғимараты, оқушыларына арналған әйдік жатақханасы, совхоздардағы еңселі Мәдениет үйлері, көп қабатты мектептер, Ақкөлден Үшаралға дейінгі, Бостандықпен екі арадағы тас жолдар – осының бәрі жоспарда жоқ, қосымша салынған құрылыстар болды. Біз, совхоз басшылары барып, жобаларымызды көрсеткенде, барлығын Д.Қонаев өзінің көмекшісі Д.Бекежанов арқылы тікелей тапсырма беріп, қамқор болып отырды.» - дейтін. Біз деп отырғанының біреуі – «Ойық» совхозын ұзақ жылдар басқарып елін сүйген, елі сүйсінген тау тұлғалы азамат Әнуарбек Тәжімбетов. Өзі әдебиетке жақын, сөзге шешен ерен тұлға еді.

Дара тұлға Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаевтың салиқалы саясаты кезінде интернационалдық қарым-қатынас орнатылып, халықтар достастығы нығая түсті. Оның даналығы мен нақыл сөздері кез-келген салада жүрген талай жастың биіктен көруіне арқау болды. Атап айтсақ, ол әкімшіл-әміршіл жүйе заманында Олжас Сүлейменовтың «АЗия» еңбегіндегі айтайын деген ойларына аса мән беріп, түрлі сын-жаладан арашалап қалды. Аты аңызға айналған тұлға Дінмұхаммед Ахметұлының өмірден өтсе де оның еңбектері бүгінде халық игіліне қызмет етіп отыр. Қазақстан тарихында есімі алтын әріптермен жазылған Дінмұхаммед Ахметұлы қазақ елінің дамып, көркеюіне сүбелі үлес қосып, халық есінде мәңгі қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Елу жыл ел ағасы. – Алматы: «Санат», 2002.
2. Д.Қонаев Өтті дәурен осылай. – Алматы: «Санат», 1992.
3. Д.Қонаев Ақиқаттан аттауға болмайды. – Алматы: «Санат», 1994.
4. Р.Көмекова Ұлы адамнан ұлағат. – Алматы: «Айкос», 2000.
5. М.Акуев Рядом с первым. Алматы: «Санат», 2004.
6. Б.Тілегенов Тұйық өмірдің құпиясы. – Алматы: «Дәуір», 1992.
7. Дінмұхамед Қонаев және оның әріптестері. – Алматы, 2008.
8. О.Қауғабай Таңғажайып Қонаев. – Алматы: «Қазығұрт», 2008.

КРАСОТА ПОЭЗИИ РАЗНЫХ ВРЕМЕН

Автор: Охасова Радмила Болатовна

Научный руководитель: Онгарсынова НургульКадимовна.

Атырауский гуманитарный колледж имени КатирыДутбаевой.

Поэзия – это то, что будет актуально в любое время. Даже несмотря на то, что поэзия – это зеркало души, своеобразный способ самовыражения поэта, многие вчитываются в каждую строчку произведения и узнают себя.

Как говорил Ф.Достоевский: «Поэзия есть внутренний огонь всякого таланта».[1]

Поэзия начинается с внутреннего состояния человека, многие опираются на свой прожитый опыт, благодаря которому формируется множество мыслей.

Время не стоит на месте, меняются условия жизни, внимание людей заостряется на другом, в связи с этим, возможно, в поэзии появляются новые идеи, иные проблемы, которые хотелось бы рассмотреть. Или же все-таки несмотря на данные факторы, почерк остается таким же спустя много лет? Опираясь на данный вопрос, мы раскроем мою тему: «Красота поэзии разных времен».

Тема работы: «Красота поэзии разных времен».

Цель: Выявить есть ли изменение в поэзии, опираясь на сравнение «Пушкинской поры» с нынешним временем.

Задачи: 1.1. Изучить литературу во времена «Пушкинской поры»

1.2. Изучить современную литературу.

1.3. Опираясь на изученный материал подвести итог «различия/сходства».

Актуальность: Понимание о том, что какое-бы не было время, поэзия не теряет свою красоту и является нужной частью в литературе.

Научная гипотеза: Современные поэты не несут какой-либо смысл в своих произведениях, что является проблемой в современной литературе.

Значимость: Несмотря на сходства/различия, надобность ценить не только классическую литературу, но и современную.

Методы исследования: 1) Обзор литературы по теме исследования;

2) Анализ полученного материала;

3) Сравнение.

1. Обзор литературы.

1.1. «Пушкинская пора».

«Пушкинская пора», «Пушкинская эпоха», «Пушкинское время», говорить можно по-разному, но остается понимание о том, что это отрезок того времени, когда А.С.Пушкин родился, развивался, и был тем, на которого кто-то из поэтов равнялся. Актуальность его произведений сохранилась после его смерти, что говорит о том, что «Пушкинская эпоха» охватывала не только годы его жизни. Основная часть данной поры выпадает на XIX в.

Почему для рассмотрения используется именно данный отрезок времени? Именно в XIX столетии литература стремительно развивалась, и в связи с этим данная эпоха так же называется «Золотым» веком русской литературы.

Романтизм и реализм – это два основных направления того времени.

«Другой!.. Нет, никому на свете

Не отдала бы сердца я!

То в вышнем суждено совете...

То воля неба: я твоя;...»[2]

Возможно, что именно благодаря поэтам Пушкинской эпохи появилось такое понимание, как «любовь»? Нет, не любовь к Родине, к маме, к литературе, а именно любовь к женщине, к душе своего идеала.

1.2. Современная литература.

В чем же особенности современной литературы? Современная литература вмещает в себя абсолютную свободу, что означает, что при написании каких-либо произведений, автор может не имея границ, высказывать свои чувства, ощущения, и в целом, свое мнение. Начали использоваться множество жанров, которые ранее были не актуальны.

Для многих не секрет, что путь многих современных писателей начался именно с того, что они брали в виде примера произведения, написанных в XIII-XIX вв.

Несмотря на данные факторы, есть и другая сторона - у многих современных писателей свой узкий круг читателей, что является замедленным темпом для продвижения современной литературы. При этом каждый сочинитель старается подстроить свое произведение так, чтобы оно легко читалось и воспринималось, используя разные художественные приемы.

«Ощутить твоё дыхание

Я хотела в тишине,

И к груди твоей прижаться

Тёмной ночью при луне...»[3]

Почему кто-то пишет про невзаимные чувства и связывает это с погодой, а кто-то может писать про крепкую любовь и следующие строчки посвятить любимому кофейному напитку?

Всё просто, это и есть главное отличие в современной литературе – многоголосие!

1.3. Сравнение.

1) Опираясь на данный обзор литературы, мы с вами понимаем, что как бы литература не развивалась, в любом случае, все исходит с прошлого времени. Соответственно, стиль, жанры и тому подобное где-то сходятся.

2) Начали использоваться те направления, которые ранее использовались редко и не было высокого спроса, например, детективы, фантастика; но в любом случае, романтизм и реализм продолжают развиваться спустя столько лет. Это говорит о том, что хорошее начало было заложено во время Пушкинской эпохи.

3) Во время «Золотого» века многоголосие особо не приветствовалось, что не скажешь о современной литературе, как и говорилось ранее.

4) Писатели современной литературы для легкого восприятия начали использовать иронию, увлекательный сюжет, а так же присутствует множество примеров из жизни.

В самом начале была озвучена научная гипотеза: «Современные поэты не несут какой-либо смысл в своих произведениях, что является проблемой в современной литературе».

Я могу смело ее опровергнуть. Ведь даже современная литература исходит от классической литературы.

Не стоит забывать о том, что как я и говорила: «Время не стоит на месте», развиваться – не означает скатываться. Изменения не всегда привычны, даже несмотря на другой стиль написания, поэзия так же красива, так же несет в себе смысл, который так важен и нужен каждому человеку!

«Литература портится лишь в той мере, в какой люди становятся испорченнее.» [4]

Список литературы:

- 1) <https://www.inpearls.ru/745987>
- 2) Отрывок из произведения А.С.Пушкина «Евгений Онегин» - «Письмо Татьяны к Онегину».
- 3) Отрывок из произведения Т.С.Ледневы «Целый месяц я ждала».
- 4) <https://www.livelib.ru/quote/209158-ob-iskusstve-iogann-volfgang-gete>

1920 -30 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ІШКІ САЯСАТЫНЫҢ «БАЙТҰРСЫНШЫЛДЫҚ» СЫРЫ

Сайнов Наурызбек,

Жетекші: Баянтаева Г.Ж. гуманитарлық ғылымдар магистрі

Ақтөбе Жоғары Ауылшаруашылық колледжі.

Тақырыптың өзектілігі. XX ғасыр 20-30 жылдары қазақ халқының тарихындағы аса бір зобалаң жылдар болды. Тұтас Еуразия кеңістігіндегі бетбұрыстар қазақ даласын да шарпыды. Еуропалық біліммен қаруланған, намысты өздеріне серік қылған, азаттық жолындағы қазақ ұлтының зиялы өкілі Ахмет Байтұрсынов теңдік пен бостандық жолында жанын, тәнін және өз тағдырларын салды.

Зерттеудің мақсаты - XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы ұлтшыл, оңшыл атанған қазақ зиялысы Ахмет Байтұрсыновтың қоғамдық-мемлекеттік саяси қызметі мен көзқарастарының қалыптасуын жаңа әдістемелік негізде зерттей келіп, әкімшіл-әміршіл жүйенің орнай бастаған кезінде ұлт азаттығы үшін күресін айқындау.

Зерттеудің негізгі міндеттері:

1.1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы Ахмет Байтұрсыновтың саяси қызметін жаңаша бағалау;

2. Ұлтшыл, оңшыл атанған ұлт зиялыларының қоғамдық-саяси көзқарастарындағы ұстанған позицияларын айқындау.

4. Қазақ зиялыларын топтарға бөлу, байтұрсыновшыл т.б. шылдықтармен айыптаудағы қолданылған әдістерін әшкерелеу және айыптау.

Ахмет Байтұрсынов - қазақтың ақыны, әдебиет зерттеуші ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері, қазақ халқының 20 ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі.

Ахмет Байтұрсыновты әкесінің інісі Ерғазы Торғайдағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебіне береді. Оны 1891 жылы бітіріп, Орынбордағы 4 жылдық мектепке оқуға түседі. 1895–1909 жылы Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездеріндегі орыс-қазақ мектептерінде оқытушы, Қарқаралы қалалық училищесінде меңгеруші қызметін атқарады.

Орынбор қаласында 1913–1918 жылы өзінің ең жақын сенімді достары Ә.Бөкейханов, М.Дулатовпен бірігіп, сондай-ақ қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды. Газет қазақ халқын өнер, білімді игеруге шақырды. А.Байтұрсыновтың Орынбордағы өмірі мен қызметі Ресей үкіметінің қатаң жандармдық бақылауында болды, «Қазаққа» жабылған негізсіз жала салдарынан абақтыға отырып шықты. Алаш Орда құрамын бекіткен 2-жалпықазақ съезі Оқу-ағарту комиссиясын құрып, оның төрағасы етіп Байтұрсыновты бекітті. 1919 жылы наурызға дейін Алашорда үкіметінің Торғай облысы бөлімінің мүшесі болды. А. Байтұрсынов 1919 жылы наурызда Алашорда үкіметі атынан Мәскеуге Кеңес үкіметімен келіссөзге аттанды, 1919 жылы шілдеде РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-революциялық комитеті төрағасының орынбасары болып тағайындалды. А.Байтұрсыновтың ықпал етуімен Кеңес үкіметі алаш партиясы өкілдеріне кешірім жариялады. А.Байтұрсынов «патша үкіметінен кейін Қазақстанда кеңес билігі тұсында қалғанын қызметке арнады. Қазақ революциялық комитет мүшесі ретінде Қазақстанның Ресеймен шекарасын межелеуге белсенді араласты. Алашорда қайраткері А. Байтұрсыновтың 1919 жылы жарық көрген «Революция және қырғыздар» деп аталатын мақаласында айтылғандай, «қазаққа ақпан революциясы қаншалықты түсінікті болса, Қазан революциясы соншалықты түсініксіз болды» [1, 238б.] және кеңестік биліктің күйреуіне дейін сол түсініксіз күйінде қалды. 1925 жылы 15 сәуірде Ахмет Байтұрсыновтың ұсынысы бойынша Қызылордада болған ҚКСР Қырғыз (Қазақ) Кеңестерінің V съезінде қазақтарға «қазақ» деген тарихи атауын қайтару туралы шешім қабылданды. Барлық ресми құжаттарда «Қырғыз КСР» орнына «Қазақ КСР» деп жазыла бастады.

«Қырғыз басқа, қазақ басқа екенін қазақ баласы тегіс білсе де бұл күнге шейін ештеңе демей, тымақтары салпыып келеді. Оны өткен замандардың ағымдары көтерсе де, қазіргі күнде ұлт атын жасыруды, ұлт тарихы ондай жаңсақтықты көтермейді», деп сөйлеген. Ахмет Байтұрсынұлының ұлт алдындағы тағы бір ұлы еңбегі - қазақты қайтадан қазақ атандырып бергені. {8,1}

Қазан революциясының қазаққа түсініксіз болуын, Ахмет Байтұрсынов «қазақ қоғамында капитализмнің, соған сәйкес таптық жіктелудің жоқтығымен» [1, 239 б.], ал Міржақып Дулатов «қазақ - қырғызды капиталист, буржуй, жұмыскер деп бөлуге болмайды. Бізде Еуропа халықтарындай зауыт, фабрика жоқ, бізде миллионер, жатып-ішер жоқ. Біздің халық ақ сүйек, қара сүйек, бай, жұмыскер, жерлі, жерсіздерге бөлінген емес. Қалың қазақ - қырғыздың тіршілігі, шаруасы - мал бағу. Қазақ жері бұрыннан да жеке адамның еншісіне бөлінген еместігімен» түсіндіреді [2, 12 б.].

Алаш көп жетекшілері кеңес үкіметінен кешірім алып, РК(б)П қатарына өтіп, іртүрлі билік органдарында, халық комиссарлары болып, басқа да басшылық қызметтерге араласып, адал және аянбастан еңбек етті. Бірақ оларға сенімсіздік сақталып қалды, әр уақытта

акталуға мәжбүр болды, көптеген партиялық тазалаудан өтіп, тергеліп тұрды. 1925 жылдан бастап, Алаштық зиялыларға деген қарым-қатынас өзгеріске ұшырай бастады. 1925 жылы РК(б)П Орталық Комитеті екі 2-наурыз бен 23- қазанда қазақ баспасөзі туралы мәселе қарады. Бұл екі талдаудың тақырыбы Қазақстандағы қазақ баспасөзіне партияда жоқ зиялылардың ықпалы болды. 1925 жылы 2 наурызда РК(б)П Орталық Комитетінің Хатшылығы «Қазақ өлкелік комитеті және жергілікті партия ұйымдары тарапынан мерзімді басылымдарды жеткіліксіз қадағалау» және «кейбір мерзімді басылымдардың саяси бағытын анықтауда партияда жоқ ұлтшыл зиялылардың ықпалы бар», - деп көрсетілді. 1925 жылы 23 қазанда РК(б)П ОК Ұйымдастыру Бюросы Қазақ өлкелік комитетінің жауапты хатшысы Ф.И.Голощекиннің республикадағы қазақтілді басылымдардағы алашорда зиялылары ықпалы туралы айтылған «Қазақ баспасөзі есебін» тыңдады. ОК Ұйымдастыру Бюросы қалыптасқан жағдайға сәйкес және қазақ баспасөзін партиялық басқаруды күшейту мақсатында , Қазақ Өлкелік комитетін « Қазақ өлкелік комитетінде баспасөз бөлімін құру мен оны дайындықтан өткен қажетті мамандармен қамтамасыз етумен » міндеттеді. Орталық басылым мекемесіне «қазақ тіліндегі барлық басылымдарды саяси редакциялаудан тиянақты түрде өткізуді ; Ә.Бөкейханов жолдасты жұмыстан босатуды» ұсынды.

Кезекті азғырудан кейін 1937 жылы 8 қазанда жаңадан тұтқынға алынды да, бірнеше айға созылған тергеуден соң, 1938 жылы ақпан айында атылды. Қамауда тергеушілердің сұрақтарына былай жауап берген: «Менің арманым – мүмкіншілігінше қазақ халқының дәулеттілігін, мәдениетін жоғары деңгейге көтеру. Ол ізгі іс енді ғана басын алып тұрғандықтан мен басымды тек қана менің тілегімді қанағаттандыратын билікке иемін».

Қорытынды

«Көп ұлттың құрамындағы аз ұлт әрқашанда өз ұлтын қызғыштай қорғайды, оның жаны мен қанында ұлтын сүю - ұлтшылдық ұрығы жаратылыстан болуы заңдылық. Өйтпеген күні құрып кетуі мүмкін»[7, 34-57 б.б.].

Қазақ мәдениетіне негізгі соққылардың бірі - қазақ әліппесінен ажырау болды. 1929 жылы қазақ зиялыларының жарқын өкілдерінің ірі пікірталастарынан араб графикасынан латын әліппесіне көшті. Ал 1940 жылы таласқа түсер қазақ зиялылардың жоқтығына байланысты үн-түнсіз кириллицаға көшті. Көне білімдері мен мұраларынан айрылған қазақтарды бір сәтте ғана большевиктер қазақтарды құдайсыз-атеистер мен еуропаша ойлайтын «коммунистерге» айналдырды, ал шын мәнінде бұл «мәңгүрттікке» әкелді.

А. Байтұрсынов бастаған қазақ ұлт зиялылары екі мақсатты көздеді. Біріншісі – қазақ халқын отаршылдық қамытынан босату. Екіншісі – қазақ қоғамын өркениетті халықаралық қауымдастыққа қосу. “Алаш” бағдарламасының жобасында «барша халық тегін білім алуы керек» деп көрсетілген. Байтұрсынов пен оның жақтастары 20-жылдары мәдениет пен білім саласына үлкен еңбек сіңірді. Қазақ тілі төте жазудан, латын қарпіне, арада он жыл өтпестен кириллицаға өтті. Соның салдарынан бір адам үш мәрте сауат ашуға мәжбүр болды.

Қазақ көшпелі мәдениеті қиратылып жойылды, артта қалған және жабайы секілді ұялатын қажет емес заттай лақтырылып тасталды. Қысқа ғана мерзім ішінде жеделдетілген модернизация мен «мәдени төңкеріс» қазақтың ұлттық нақышын жоғалтты, ұлт тағдырын ойлайтын қазақ зиялыларын жойды, көшпелі мәдениетін сөндірді. Және өкініштісі қазақ ұлтының жартысын, дәстүрлі рухани-мәдени қалыбын және мемлекеттілік негізін, сенім мен мәдениетін жойған осы уақытқа дейін өзінің терең ізін-салдарын қалдырды.

Жаңа таң атты. Ол тәуелсіздік таңы. Жаңа таңмен жаңа тарих беттері қайтадан жазылды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек. 1995. – 238 б.
2. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы. М.Қойгелдиев жетекшілігімен. Астана. 2008. көп томдық....4-том. – б .

3. Омарбеков Т., Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас. Алматы: Қазақ университеті. 2004. -390 б.
 4. АОММ 13-қор. 5-тізбе. 1-іс.
 5. Қозыбаев М. Шығармалар. Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 3-том.
 6. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Жауапты редакторы М.Қ.Қойгелдиев. А. 2004. 1т.
 7. Қозыбаев М. Шығармалар...4-т.
 8. https://e-history.kz/kz/calendar/show/26381/?sphrase_id=66266
- © e-history.kz

ОТБАСЫНДАҒЫ ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

**Ибатова Қалима Қайрлықызы
Қ.Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі
Ғылыми жетекшісі: Досмағамбетова Гүлжан Асқатқызы
Педагогика, психология пәні оқытушысы, п.ғ.м.**

Халықтық дәстүрлерді тәрбие процесінде пайдалануда бұл дәстүрлердің өсіп келе жатқан адамға психологиялық әсерін және оларды қолданудың жолдарын білу керек. Бұл үшін оларды жан-жақты зерттеу және алынған нәтижелермен студенттерді, болашақ мұғалімдер мен тәрбиешілерді қаруландыру, оларға халықтық дәстүрлер мен педагогикалық көзқарастар жайлы білім беру, олардың тәрбиелік мүмкіндіктерін ашу қажет.

Тәрбие процесінің тиімділігі қандай да бір техникалық жаңалықтарды, қандай да бір ерекше айла-әдістерді енгізу жолымен емес, ал нақты халықтық негіздерді балалар мен ата-аналар, кіші және ересек балалар, балалар мен педагогтар, ата-аналар мен педагогтар және т.б. өзара байланысында мейлінше қайта жаңартуда; адамдар арасындағы қарым-қатынастарда жалпы, балалар арасында жекелей алғанда сезгіштік, қайырымдылық, сергектік, ақ пейілділік, ізгілік ахуалын туғызуда.

Байланыстың жақындығы мен қарым-қатынастың тығыздығы тұлғаны қалыптастыру мен дамытудың шешуші шарттары бола алады.

Сезімді тәрбиелеу мәселесі қазіргі педагогика үшін ой-өрісті дамытуға қатысты проблемаларға қарағанда күрделі және өзекті мәселеге айналуға. Шынайы халықтық негіздерді толығырақ енгізу бұл мәселені шешуде тірек қызметін атқара алады.

Оқушылардың танымдық әрекеті белсенділігін арттыратын және оқытудың тиімділігін жоғарылататын жаңаша әдістер мен тәсілдер неғұрлым мол оқыту неғұрлым технологияландырылған болса, адамдық пен адалдықтың, қайырымдылық пен мейірімділіктің халықтық дәстүрлеріне соғұрлым көп көңіл бөлу талап етілуі, демек, этникалық, этикалық және психологиялық құбылыстар мен мәліметтерге назар аудару мен соғұрлым көбірек болуы заңдылығы оқыту мен тәрбиелеудің үйлесімді бірлігінің ерекше маңызды методикалық аспектісі болып шығады.

Тұлға қалыптастырудағы алға жылжулар қазіргі бүкіл ғылым және техникалық жетістіктерді оқыту процесінде тәрбиенің маңызды факторы ретінде барынша қолдану және халықтық пайдаланумен байланысты. Адамның әлеуметтенуінде тәрбиенің халықтық дәстүрлері Қазақстанның тәуелсіз алған қазіргі жағдайында қоғамдық жаңаруы мен демократиялануы ісіне қызмет етіп тиісті орнын алуы қажет.

Оқыту мен тәрбиелеу арасындағы үйлесімді сәйкестік жас ұрпақты қалыптастырып дамытуға жалпы халықтық назар аударумен және педагогикалық дәстүрлердегі бүкіл шынайы халықтықты қайта өркендетумен қамтамасыз етілмек. Қоғамдық рухани мәдениетте

тәрбиелеудің таусылмас идеясы мен тәжірибесін сақтаушы халықтың «педагогикалық зердесі» жасампаздық роль ойнауға қабілетті.

Олай болса, халықтық педагогиканы пайдаланудың бағдарламаларын дайындау қажеттігі туындайды. Олар, мәселен, төмендегідей бағыттарда мазмұндалса тиімді болар еді:

- Мақсат, міндеттерді ұсыну, оларға жетудің жолдары мен құралдарын анықтау (болжау бағыт);

- Халықтық педагогика жайлы қажет білімдер және педагогикалық дәстүрлердің озық мәніне түсінік беру (көпміндеттілігі, көпұрпақтығы, сапалық қасиеттерді қалыптастырудағы тәрбиелік құндылықтардың сабақтастығы және т.б.) (хабарламалық білімдік бағыт);

- Тәлімдік дәстүрде негіз қаланған халық даналығы байлығы мен тәжірибесіне оқушыларды тарту (практикалық бағыт).

Халықтық тәрбие дәстүрлерін тұтас педагогикалық процесте – меңгерудің шарттарын анықтаудың да мәні зор, яғни, олар:

- Педагогтардың ұрпақтар байланысын отбасындағы қарым-қатынастағы секілді әлеуметтік орта мен қатынаста балалар мен үлкендердің біріккен әрекеттерін ұйымдастыру жолымен қамтамасыз етуі;

- Халықтық педагогикалық мәдениетті ауызша шығармашылықтар туындыларымен, жазба мұралар, архитектуралық ескерткіштер, сәндік-қолданбалы өнер туындылары мен танысу арқылы меңгеру;

- Халықтық рухани байлығы мен тілін туғызушы қайнар көз – ана тілін жетік игеру.

Халықтық дәстүрлерді мақсатқа сай педагогикалық пайдаланғанда ақыл-ой, адамгершілік, этикалық, эстетикалық, дене және еңбек тәрбиесіне, ұйымшылдықты қалыптастыруға қолайлы мүмкіндіктер туады.

Сондықтан, балалар мен жастар тәрбиесін басқару халықтық педагогикасының озық идеялары мен тәжірибесін қолдану принциптерін есепке алып жүзеге асырылуы қажет (ұтытылған педагогикалық озық дәстүрлерді қазіргі жағдайдағы жаңадан қалыптасып жатқан дәстүрлермен ұштастыру); қоғамдық-тарихи тәжірибе, халық даналығы берілісі сабақтастығын балалардың отбасы тәрбиесінде қамтамасыз ету; оқушыларды алдыңғы қатардағы дәстүрлерге және олардың белсенді қызметіне тарту:

- Оқушыларды халық педагогикасының құралдарымен тәрбиелеудің мақсаты, міндеттерін, мазмұны мен әдістерін нақтылау және ғылыми негіздеу (мұның өзі оларды зерттеуді методологиялық жетілдіруді талап етеді).

Қоғамның рухани байлығын арттыруға жәрдемдесетін халықтық педагогиканың озық идеялары мен жағымды тәжірибесін, жекелей алғанда, дәстүрлерін (әсіресе, еңбек, қолөнер және мәдени), әдет-ғұрыптар мен мінез-құлық нормаларын әрі қарай зерттеу үшін іріктеген жөн және педагогтарға, тәрбиешілерге, ата-аналарға ұсыну қажет.

Мектептер үшін ата-бабалар қол еңбегі мен халықтық өзге жетістіктерді, халықтық медицина тәжірибесі, адамның мінез құлқына талаптары және т.б. қамтып көрсететін құрал қызметін атқарушы «Қазақ халқы педагогикасы» қолайлы хабар көзі даярланып, жарық көрсе пайдалы болар еді.

Халықтың педагогикалық шығармашылығы мұраларын сабақтауда және сабақтан тыс жұмыстарда жүйелілікпен пайдаланған тиімді. Ауызша халықтық шығарма, туған тіл баланың жан дүниесіне енеді. Мақалдар, мәтелдер балаларды терең ойларды қысқа түрде, анық білдіруге үйретсе, жұмбақтар ой-өрісті кеңейтеді; ойындар бала организмін жетілдіреді, тұлғаның моральдық-жігерлілік және дене күші сапаларын арттырады. Басқаша айтқанда, бұлар ақыл-ой, адамгершілік және дене тәрбиесі құралдары, әдістері мен тәсілдерді қызметін атқаруы қажет.

Халықтық ауызша шығармашылығын оқып үйрену барысында патриотизм, ұйымшылдық, халықтар ынтымағы, гуманизм, үлкендерді құрметтеу, қарапайымдылық, сыпайылық, адалдық және адамның моральдық кейпінің өзге де тұстарын тәрбиелеуге ерекше көңіл аударған жөн. Халықтың өткендегі өмірі мен бүгінгі жағдайы айырмашылығын

жан-жақты ашып көрсетуге мүмкіндік беретіндіктен эпостарды оқып үйрену негізіне салыстыру мен теңеу әдісі алынғаны тиімді болар еді.

Халық шығармашылықтарының тәрбиелік мүмкіндіктерін қазіргі тәрбие мақсаты және міндеттерімен тығыз байланыста қарастырудың да мәні зор.

Оқушыларда халық шығармашылығының көркемдік құндылығы жайлы шығармашылығының көркемдік құндылығы жайлы түсінік қалыптастыру үшін кіршіксіз арман мен өмір орнықтырушы, көңіл күйді алып беруші болып табылатын кейіпкер бейнелерін көңілге қонымды пайдалана алу; халық туындылары, тілі музыкасы, әні, өнерінің мәнерлілігі, әуенділігі, көркемдік айқындылығын көрсету қажеттігі туындайды.

Адамгершілікке тәрбиелеу процесінде озық халықтық дәстүрлерді, жоғары идеялық ертегілер, мақалдар, мәтелдер, жұмбақтарды қолдану тиімді. Халық педагогикасынан өнегелерге кластан тыс жұмыста, газеттер мен журналдар беттерінде, радио мен теледидар хабарларында тиісті орын берілуі керек.

Халықтық педагогика мектепке дейінгі және мектептен тыс тәрбие мекемелерінде жүргізілетін тәрбие бойынша жұмыстарды сол не өзге деңгейде байытуы тиіс. Халық педагогикасы материалдарымен жұмысқа оқушылардың өздерін қатыстырған пайдалы. Үйірмелер, байқаулар, тақырыптық кештер мен конференциялар ұйымдастыру осы мақсатқа бағытталғаны жөн.

Тәрбие жұмысының моделі

Іс-әрекет

Коллективті әрекет жеке бастың дамуы.

Тәрбиеші оқушыға, оқушы тәрбиешіге әсер ету болған жағдайда екі жақты процесс іске асады. Ортақ әрекет болуы керек. Мұғалім оқушы – оқушы мұғалім орнына тұра білуі керек. Тәрбие іс-әрекет болғандықтан оқушы мен оқытушы орта істі шеше білу керек. Сөйтіп, нәтижеде бүкіл оқушылар ұйымы, ата-аналар тобы коллектив болып шеше алмаса олардың жұмысын ноль деуге болады. Ал коллектив сыныпта қалыптаса сынып жетекшісі жоқ болса да өздері атқара береді. Мұндай жағдай жеке бастың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Егер осы дәрежеге жетсек тәрбие жұмысының мақсатына жеткеніміз.

Жалпы білім беретін орта мектептің тәрбие жүйесі бірін-бірі толықтыратын, сабақтастыратын негізгі екі бөлімнен тұрады.

1-ші бөлім: Оқу, білім беру саласындағы тәрбие.

2-ші бөлім: Арнайы тәрбие.

Қазіргі кезде жаңа жасалып жатқан оқулықтар мен бағдарламада ескертетін жағдай-бастауыш буыннан бастап білім мазмұны, Қазақ халқының өмір тәжірибесі, салт-дәстүрі, шаруашылық жүргізу тәсілдері, рухани байлығы, саяси әлеуметтік, экономикалық ерекшелігін ескеру. Сонымен қатар, дүниежүзілік мәдениет, ғылым, техника жетістіктерін әлем халықтарының озат тәжірибесімен дәстүрлерін пайдалану.

Бұдан былай мектептерімізде мақсатын көздеген арнайы пәндер болады.

Олар:

1. Өнер және Әдеп.

Ұлттық өнер мен әдеп жайында жүйелі білім беру. Өнердің әрбір саласының іші мазмұнын ашу, баланың жеке қабілеті мен дарынын ояту, шығармашылыққа, іскерлікке

үйрету; халқымыздың ізгі қасиеттерін баланың бойына сіңіріп имандылық мінез-құлқын қалыптастыру.

2. Қазақ халқының салт-дәстүрі.

Халқымыздың ұлттық ерекшелігін, психологиясын, дүниетанымын, ойын, тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрлерін олардың санасына сіңіру арқылы халқымыздың ұрпақты тәрбиелеудегі, әулет жалғастырудағы өмір тәжірибесінен түсінік беру.

3. Ұлттық мәдениет тарихы.

Оқушылардың жас шамасын ескере отырып қазақ халқының бай тарихынан /әдебиет, сәулет, бейнелеу, қолданбалы өнерлерді, спорт ойындары, ән-күй, тәлім-тәрбие тарихы т.б./ жүйелі мәлімет беру. Ұлттық санасын азаматтығының негіздерін қалыптастыру.

Мұнымен қатар білім министрлігі бекіткен «Қазақ мектептері мен мектепке дейінгі балалар мекемелеріндегі имандылық-эстетикалық тәрбие берудің кешенді бағдарламасы бар».

Мектептегі тәрбие жүйесінің екінші бөлімі – арнайы тәрбие. Бұл түрлі әдіс-тәсілдерге, баланың іс-әрекеті мен қарым-қатынасына негізделген оқытудағы тәрбие беру жұмысының мазмұндас жалғасы.

— Халықтың, мәдениетін, өнерін, ғылымының тарихи даму негіздерін зерттеу;

— Отбасы және мектепке дейінгі тәлім-тәрбиені байланыстыра отырып жаңа мазмұнды «Атамекен», «Сөз зергері», «Қол өнері», «Ұлттық ойындар», «сөз хат», «Шежіре», «Шешендік өнер», т.б. үйірмелер, клубтар ұйымдастыру.

— Ақындар, терме-жыршылар кластарын ашу;

— «Әкелер», «әжелер», «енелер», «келіндер» мектептерін ұйымдастыру;

— Үй шаруасы сабағын ұлттық тәрбие кезіне айналдыру.

— Ата тарихын зерттеу, зерделеу. Сол арқылы баланы ел тарихына, өз әулетіне, тегіне үңілуге баулу;

— Тарихи-этнографиялық орындарда/ұлы жібек жолы, жоңғар қапасы/зерттеу, мазмұны саяхаттар ұйымдастыру.

— Ғылым, мәдениет қайраткерлерімен, көпті көрген қариялармен кездесу кештері, пікір алысу.

— Жоғары кластарда халықтың ауыз әдебиеті үлгілері, шежірелері бойынша шығармашылық сайыстары өткізуді дәстүрге айналдыру;

— Киноклубтар жұмыстарын жандандыру;

— Ұлттық ойындар сайысын ұйымдастыру;

— Отбасы мен мектептің жұмысындағы бірлікті күшейту мақсатында «Халық педагогикасы университеттерін» ұйымдастыру.

Қазақ мектептеріндегі ұлттық тәлім-тәрбие жұмысының бағдарламасын айтқанда әсіресе «Атамекен» бағдарламасының ролі ерекше. «АТАМЕКЕН» - Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие процесінің өзіндік ұлттық айшық, ерекшеліктерін анықтайтын қазақ халқы педагогикасының тәлім-тәрбиелік принциптеріне негізделген ғылыми-педагогикалық және методикалық бағдарлама болып табылады.

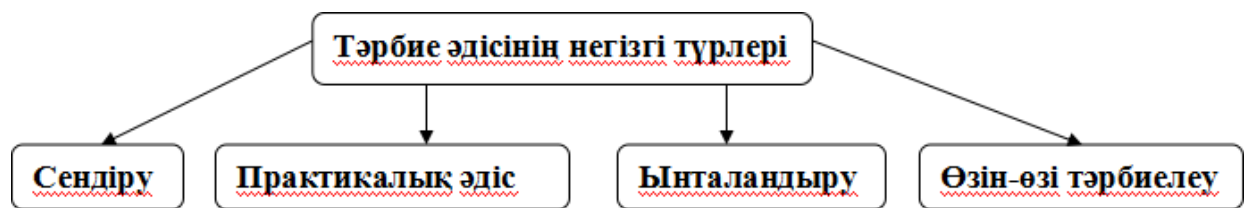
Бағдарламаның негізгі мақсаты ұлттық өзіндік ерекшеліктерді ескере отырып, оқу-тәрбие жұмысының жаңа үлгісіндегі жобасын балалар мен ересектерді біріктіретін, ауылдық, аудандық, қалалық, облыстық, аймақтық «Атамекен» ордасын/штабын/ құру. «Елім-ай» атты ұлттық этнографиялық іскерлік, шығармашылық /творчествалық/ - көріністік ойындарын өткізу, өз Туын, елтаңбасы /эмблемасын/, төсбелгісін /значогін/, ұлттық киім формасын және өзге рәсімдік-символдық белгілерді иелену әрбір мектепте тарихи ұлттық этнографиялық музейлер ашу.

Қызметі: «Атамекен» негізгі 30 шығармашылық бағыттан тұрады. Онда халықтың салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, тарихы, этномәдениеті, этностық тілдері рухани игіліктерін қолдана отырып, балық ағарту-тәрбие процестерін кешенді /комплексті/ түрде қарастырған.

Шығармашылық бағыттарды толығынан жүзеге асыру үшін мектептерде, мектептерден тыс мекемелерде, педагогикалық жоғарғы оқу орындары мен училищелерінде іс-әрекет етуші штабтар-«Атамекен» ордасы құрылады. Орда төрағасы, орынбасарын, 3 бірлестіктің жетекшілерін 1-4 класс «Балдырғандар ата-баба елінде», 5-8 кластар-«Мұрагер» бірлестіктерін құрып, сайлап толық шығармашылық жұмыстар жүргізіледі.

Әрбір бірлестік өздерінің жас ерекшеліктеріне қарай және тілектеріне қарай бағыттарын белгілейді. Олар белгілі бір мерзімдер бойынша бірлестіктерге тапсырылып салтанатты және дәстүрлі түрде жалғастырылып отырады, қоғамдық пікірлер арқылы өзгертіліп және толықтырылып отырады.

Әрбір шығармашылық бағыт өзінің ұлттық-рәсімдік символдық елтаңбасын /эмблемасын/ иеленеді.

1. **Сөндіру**-сөзге негізделген баяндама, әңгіме, диспут, лекция – бұл ең жетекші әдісі. Сөйтіп бұл әдісті сөндіру әдісі деп айтамыз.

2. **Практикалық әдіс.** Жағымды мінез-құлыққа жаттықтыру – оған түрлі тапсырмалар беру. Қоғамдық азаматтық, пионерлік тапсырма беру. Спортқа, түрлі үйірмелерге, экскурсияға қатыстыруға тапсырмалар беру; Ойындар пәнді, әскери т.б. жылжымалы ойындар арқылы жағымды әдет-ғұрыпқа тәрбиелеу.

3. **Ынталандыру** – мұны Бабанский стимуляция жасау деп атайды, көтермелеу және жазалау бұл педагогикада көмекші қосымша әдістер ретінде қарастырылады.

4. **Өзін-өзі тәрбиелеу** – Сухомлинский: «Бала өзін-өзі жетілдіруге икемделмесе оны жүз мұғалім де тәрбиелей алмайды», - дейді. «Менің атым Қожа» - Қожаның айна алдына отырып өзіне-өзі бұйрық беруі. (Абайдың қара сөздері).

Әдебиеттері:

1. Мырзатаева Б. Халықтық салт-дәстүрлердің бала дамуына ықпалы. Ұлағат – 2002 №5 37 б.
2. С.Ғаппасов.Ізгілік әліппесі А-1991
3. З.Ә Әбілова,К.М.Қалиева. Этнопедагогика.А-1999ж

ИДЕАЛДЫ АДАМ ОБРАЗЫНЫҢ МОДЕЛІ

Әлібекқызы Санида

Ғылыми жетекшілер: Сауанова Гүлнұр Құнанбайқызы.,
Хромтау тау-кен техникалық Жоғары колледжі

Зерттеудің мақсаттары мен міндеттері. Ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты – идеалды тұлғаларды жан-жақты ашып көрсету болғандықтан алдымызға төмендегідей міндеттерді қойдық:

- Идеал мен жастар ұғымының мағынасын ашу;
- Шығармалардың мазмұндық тереңдігін зерттеу;
- Идеалды тұлғалардың портретін жасау.

Зерттеудің әдістері: Ғылыми жұмыстың барысында талдау, жүйелеу, салыстыру, жинақтау, даралау әдістері қолданылды.

Ғылыми жұмыстың жаңалығы. Идеалды тұлғаларды ғылыми тақырып ретінде қарастыру, дара тұлғаларды анықтау.

Ғылыми жоба кіріспеден, негізгі, қорытынды бөлімдерден және пайданылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Тақырыптың өзектілігі. Әдеби дамуға негіз болған идеялар мен құндылықтар ХХ ғасырдың басында дүниеге келді. Сондай идеялардың бірі де бірегейі – «еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей». Абай Құнанбайұлы шығармашылығының негізінде туған бұл көркем ой кейіннен қанатты сөзге айналып, ұран деңгейіне көтерілді. «Мақтан үшін мал жима, жан үшін жи» деген Шәкәрімнің идеялық-көркемдік ойлары отаршылық бұғауда тұншыққан ұлтқа дем берді, алдыңғы күндерге үмітін жалғады. Қоғам жекелеген адамдардан тұрады. Жекелеген адамдардың санасында еңбек құндылығының төмен болуы олардың еріксіз азғындауына, сөйтіп кісілік келбетінің жоғалтуына алып келеді. Бұл үдеріс жалпы қоғамның азып-тозуына себеп болып, қоғамдық дағдарыс пен күйзелісті күшейтеді. Біз көтеріп отырған еңбек құндылығының зерделенуі тақырыбының өзектілігі де осында жатыр. Еңбектің басты тақырып болуының себебі – әрі қоғам сұранысы, әрі ізденіс қуаты. Бұл ретте әсіресе, интеллектуалдық ақыл-ой еңбегінің орны ерекше. Интеллектуалдық ой еңбегін, ғылымды басшылыққа алған Алаш қозғалысының жанкешті еңбегі бүгінгі тәуелсіздігіміздің рухани-идеялық негізі болды.

Зерттеу нысаны. Зерттеу нысанына Абай мен Шәкәрімнің қара сөздері мен өлеңдері, Президенттің жастар туралы айтылған ойлары негіз болды.

«Бүгінгі қазақ жасының идеалды бейнесі».

Қазақстан бүгінгі таңда әлеуметтік-экономикалық жаңару мен саяси демократия кезеңінде. Егеменді еліміздің болашағын көркейтіп, қоғамымыздың дамуына өз үлесін қосатын – біздің жастарымыз.

Қоғам адамзат өркениетінің біліміне, адамгершілік-этикалық нормаларына тікелей қатысты дамиды. Біздің бүгінгі тәуелсіз қоғамымыз бен егемен еліміздің негізгі үміті – жастар. Жастарға сенім арту – барлық қоғамға тән құбылыс. Бүгінгі жастар – келешек ұрпақ. Қоғам дамуының алғы шарты - адам факторы, адамның білімі мен біліктілігіне тікелей байланысты, қазіргі жастардың білім алуына, таланты мен дарынына орай ғылымға келуіне мемлекет тарапынан жасалып жатқан іс-шаралар, атқарылып жатқан жұмыстар аз емес. Жастар – ғылыми-техникалық және экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күші, қоғамның жемісті дамуының кепілі.

Белгілі орыс ойшылы Э.В.Ильенков өзінің «Идеал» атты еңбегінде: «Идеал (от греч. 'Ιδέα)-образец, норма, идеальный образ, определяющий способ и характер человека или общественного класса. Творчество по идеалу, формирование веществ природы на основе идеала представляет собой специфически человеческую форму жизнедеятельности, отличающую ее от деятельности животных. В качестве всеобщей формы целеполагающей деятельности идеал выступает во всех областях общественной жизни – социальной, политический, нравственной, эстетической и т.д. категория идеала обладает глубоким социальным знанием», - деп жазды [1;319].

Сурет 1.

Осы модельге сүйене отырып, мен студенттер мен оқытушылар арасында сауалнама өткіздім. Сауалнама мынадай сұрақтардан тұрды:

1. Қазіргі кезде бұрынғыдай «идеал тұту» деген түсінік жойылып бара жатқан жоқ па?

2. Сіздің жастық шағыңыз Кеңес заманында өтті. Сол кезде кімді идеал тұттыңыз?

3. Ал бүгінгі тәуелсіздік заманында кімді, қандай адамдарды идеал тұтып жүрсіз?

4. Бұл жөнінде жастарға, жасөспірімдерге қандай кеңес берер едіңіз?

Студенттер арасында өткізілген сауалнама:

1. «Идеал» деген ұғымды қалай түсінесің?

2. «Идеал» болу үшін адамның бойында қандай қасиеттер болу керек деп ойлайсың?

3. Бүгінгі күні сен үшін «ИДЕАЛ» адам бар ма? Болса, кім?

4. «Идеалды» тұлғаларға кімдерді жатқызасың?

Сауалнама қорытындысы бойынша қазіргі жастардың идеал көретін тұлғалар, олар: Д.Құдайбергенов, Г.Головкин, Дана Нұржігіт, омбудсмен Аружан Саин болды.

Ал оқытушылардың көбісінің жастық шағы кеңестік дәуірде өткендіктен олардың идеалдары Әлия мен Мәншүк, Қаныш Сәтпаев сияқты тұлғаларды көрсеткен.

«Өскенде кім болғың келеді?», – деп көршіміздің кішкентай қызынан сұрай қойып едік, «Өскенде мамам боламын» деп, бәрімізді бір күлдіріп алды. Артық сұрақ қоюды да қажет етпейтіндей етіп жауап берді. Баласына үлгі бола алған анасынан айналып кетесің. «Өскенде ешкім болмаймын» деп қырсық жауап берсе не дер едіңіз ал?

«Менің өмір бойы идеал тұтып келе жатқан адамым әкем мен шешем. Менің балаларым да мені идеал тұту керек. Жалпы әр бала өз ата-анасын идеал тұтатын болса, қоғам бұзылмайтын еді, дәстүр де өзгермейтін еді», – дейді тележүргізуші Дана Нұржігіт [2; 8].

Шығыс философы Әбу Насыр Әл-Фараби “Кез – келген елдің болашағын көргің келсе, сол елде тұрып жатқан жастардың тыныс – тіршілігіне қара” деген екен.

Ендеше, Қазақстан жастарының әлеуметтік бет-бейнесі қандай? Қазіргі жаһандану жағдайында түрлі әлеуметтік мәдени процестер Қазақстан жастарына қалай әсер етіп жатыр? Бізді осы сұрақтар толғандырады.

Жалпы адамзат баласы «идеалсыз» өмір сүре алмайды. Қазір қазақ қоғамына идеал ауадай қажет. Әсіресе, біз секілді жастарға. “Кімді пір тұтамыз?!”, “Кімнен үлгі аламыз?” деген сұрақтар бізді жиі мазалайды.

Идеал дегеніміз - (лат. [idealis](#) гр. [idéa](#) — идея, ұғым, таным, франц. [ideal](#), грек. [idea](#) – ой, түсінік) — адам бойындағы асыл арманды, мақсатты білдіретін ұғым; талаптың, іс-әрекеттің жоғарғы мақсаты, белгілі бір нәрсенің үздік үлгісі.

Жастар дегеніміз_ қоғамға сіңу мен тұлға болып қалыптасуға қажетті білім, дағды, икемділік, адамгершіліктік принциптер мен ережелерді игеру негізінде жетілу кезеңінен өтетін әлеуметтік-демографиялық топ болып табылады. Бұл топтың жас мөлшеріне келетін болсақ, әрбір елде жастарға берілетін жас аралығы әртүрлі қарастырылған.

Дегенмен БҰҰ жастар деп 13 – 30 жас аралығын бекітеді.

Еліміздің тәуелсіздігі баянды болу үшін бізге “Әбдірахман” сияқты образ керек.

Біз Әбдірахманға мұқтажбыз. Әбдірахман – бүгінгі қазақ жастарының нағыз идеалды бейнесі. Ш. Құдайбердіұлы:

Біреудің мінін тергенше,

Жамандығын көргенше.

Өз ойыңды мазалап,

Өз бойыңды тазалап,

Өзіңмен күрес өлгеніңше.

Мемлекеттің әл-ауқатының өсуіне қазіргі жастар зор үлестерін қосып жүр. Жастар – ғылыми-техникалық және экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күші, қоғам дамуының кепілі. Біз жоғарыда келтірген идеалдардың барлығы да осы Қазақстан еліне өз үлестерін қосып жүрген нардай тұлғалар деп нық сеніммен айта аламын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шаймерденов Р.Қ. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 2008 ж
2. Тұрсынқұлов Д. «Қазіргі жаһандану жағдайында түрлі әлемдік мәдени процестер Қазақстан жастарына қалай әсер етіп жатыр?», Егемен Қазақстан газеті, 11 бет, 2017 ж.
3. Абай шығармалары, екі томдық жинағы, А., 1995ж, 2т
4. Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах, М., 1968ж
5. ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы
6. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты, Елбасының Қазақстан халқына жолдауы 2020 стратегиясы
7. Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігінің жиырма жылдығы Декларациясы
8. Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасы
9. Омар Ж. «Харекет» монография, зерттеу мақалалар 218ж

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА РЕЧЬ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНТА

Шегенова Дильназ Сериковна

Научный руководитель: Ешимова Жанаргуль Дусенгалиевна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Мы живём в век бурного развития информационных технологий. Люди во все времена испытывали потребность в общении. В Интернете можно обмениваться фотографиями, аудио и видеозаписями, что очень привлекает новое поколение молодых людей. За это время в программах выработался особый сленг, на котором активно общаются пользователи компьютерной сети. Социальные сети могут оказывать влияние на культуру языка их пользователей, особенно на культуру речи подрастающего поколения.

Цели работы: Определить влияние Интернет-сленга на культуру речи подрастающего поколения; изучить похожие изменения языка в разные периоды развития общества; определить влияние сленга подростков на изменения языка в целом.

Задачи: изучить молодежный сленг в разные периоды времени; проанализировать изменение языка в соответствии с той или иной эпохой развития; определить место сетевого сленга в стилистике русского языка; изучить и сопоставить данные, полученные в результате анкетирования; обобщить и систематизировать результаты исследования, оформить выводы по заявленной проблеме.

Методы исследования: статистический метод (обработка литературы и Интернет - источников); социальный опрос, анкетирование, классификация и выявление общих признаков;

составление словаря Интернет - сленга учащихся и примеры слов, ушедших в официальную речь из данного сленга.

Предмет исследования:

1. Статьи о сленге разных периодов;
2. Сленг, используемый подростками для общения в Интернете и за его пределами;

Актуальность: Определение влияния современного компьютерного сленга на умение общаться молодежи вне интернета; попытка прогнозирования изменения русского языка вследствие развития интернет-сленга.

Сленг (от английского slang) — набор слов или новых значений существующих

слов, употребляемых в различных группах. Понятие «сленг» смешивается с такими понятиями как «диалектизм», «жаргонизм», «вульгаризм», «разговорная речь», «просторечие». В отличие от просторечных выражений сленг активно используют в своей речи образованные люди, представители определённой возрастной или профессиональной группы. Часто этим как раз и подчёркивается принадлежность к определённой группе людей. Общеизвестный пример - молодежный сленг. Молодежный сленг уходит «в народ» в связи с желанием родителей, преподавателей и учителей лучше понимать своих детей, студентов и учеников, поэтому никак нельзя игнорировать этот феномен. Сленг может быть разных видов, например, театральный, армейский, журналистский, молодежный, интернет-сленг, радиолюбительский, а также уголовный, хулиганский и др.

Причины образования компьютерного сленга. Интернет является не только источником информации, но и популярным средством общения. Интернет-сленг стремительно развивается, новые слова рождаются вместо забытых старых, но некоторые слова задерживаются в языке, укореняются в нем или приобретают новые значения. Как правило, всё новое и сленговое зарождается в молодежной среде. Подростки склонны к бунтарству, противоречиям, поэтому подвержены влиянию различных культур и субкультур. Сейчас в социальных сетях множество групп, созданных по интересам и объединяющих в себе пользователей, находящихся в разных частях света. И интернет-сленг часто является опознавательным знаком того, что этот человек принадлежит к данной социальной среде или культуре. В результате возникла письменная разговорная речь. Можно выделить несколько основных причин функционирования интернет-

сленга: - необходимость найти «общий язык» в данной группе пользователей;

- сокращение слов, упрощающих речь молодежи с помощью смайлов и графических изображений;

- желание выделиться, проявить свою индивидуальность. - желание соответствовать модным тенденциям общения в сети.

В начале 21 века происходит активное пополнение молодежного сленга за счёт языка Интернет-форумов. Дело в том, что самой заметной отличительной чертой представителей этой субкультуры является жаргон. Характерные его особенности - нарочито неправильное написание русских слов. Как это ни странно, но этот жаргон постепенно отделился от его создателей и стал основополагающей частью современного сетевого сленга в целом. И

теперь русскоязычный Интернет уже труднопредставить себе без этого «новояза». В особенности ту часть публики, которая общается на форумах и в сетевых дневниках.

Лексика интернет-сленга. Законы словообразования в интернет-сленге подчиняются основным правилам русского словообразования.

1. Присоединение к слову морфемы, в случае словообразования интернет-сленга, как правило, заимствованной из англоязычных языков (суффикса, уменьшительно-ласкательного суффикса, приставки, постфикса, корня). Например:

- корень -пост: перепостить, напостить, постик, быстропост и т.д.;
- корень -флуд: флудилка, нафлудить, фоткофлуд и т.д.;
- приставка -за: загуглить, забанить, зафлудить, запостить;
- уменьшительно-ласкательный суффикс -к: личка, голосовалка, аватарка;
- уменьшительно-ласкательный суффикс -ик: постик, бложик, чатик;

2. Словосложение: лайкозависимый, фотоспам, расконнектить и др.

3. Заимствование слов иностранного языка, а также адаптация заимствованных слов под русский язык. Например пост, блог, флуд, стрим, спам и т.д., Windows -винда, CD-Rom Drive – сидиромка, disk drive – дискетник и проч.

4. Перенос значения слова: упасть, падать (о недоступности сайтов), заливать (о загрузке файлов в интернет), стена (страница для комментариев в социальной сети) и др.

5. Усечение основы: кросы – кроссовки, ноут – ноутбук, комп – компьютер, клавиатура – клавиатура;

Использование смайлов и графических знаков. Часто при интернет-общении используют разные графические символы – смайлы. Их используют для выражения своих эмоций (от этого и происходит название – эмодзи). Также смайлы могут использоваться в тех ситуациях, когда сказать нечего, но нужно как-либо выразить свою реакцию на то или иное сообщение. Самые первые смайлы были малочисленны и примитивны, их было всего несколько штук, и они изображались не с помощью графических рисунков, а с помощью знаков препинания:

- :-) - улыбка, одобрение;
- :-(- грусть, уныние;
- ;-) – подмигивание;
- О-О – удивление.

С развитием интернет-индустрии, появлением массы приложений для интернет-общения, чатов, сайтов, мессенджеров, социальных сетей, эмодзи-символы эволюционировали до графических картинок, рисунков и анимированных движущихся картинок, созданных из видео, так называемых GIF изображений, или – гифок.

Основой синтаксиса Интернет-сленга является упрощение синтаксических и пунктуационных норм русского литературного языка. Большинство подростков при общении в интернете не ставят точку в конце предложения. Так же и, наоборот, в конце некоторых предложений может быть много знаков препинания. Прежде всего, конечно, самые «эмоциональные» — вопросительные и восклицательные знаки. В современной традиции их должно быть много:

- Хо-хо???
- Жуть!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Что интересно, тот же самый диалог сохраняет свою эмоционально-информационную ценность и при полном отсутствии слов.

- ???
- !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Более сложная пунктуационная модификация – это точка в конце предложения. В электронных коммуникациях ее мало кто использует. Зачем, когда можно просто нажать «Enter» для отправки очередной реплики? Зато если эта «ненужная» точка в конце фразы

все-таки появляется, значит, она что-то в себе несет. И сегодня в большинстве случаев она стала эквивалентна резкому тону разговора. Это может быть: «Дискуссия закончена. Я сказал — будет так. И точка». Или: «Ты меня здорово разозлил». Или: «Когда же ты наконец отвяжешься!».

Чаще всего интернет-сленг не выходит за пределы его родного пространства, но иногда подростки используют его и в своей повседневной жизни, заменяя имиобыкновенные слова русской речи. От компьютерного-сленга никуда не деться, он стал частью культуры, и всё чаще можно услышать призывы о сохранении русского языка. Но русский язык не исчезает, он меняется, обогащается новыми словами. Всё чаще с экранов телевидения и новостных программ можно услышать речь, в изобилие одобренную словами, образованными из интернет-сленга. Современный русский язык изменился, благодаря, в том числе, и проникновению лексических

единиц, образованных в интернете, в другие сферы употребления языка. Понятие блогер, чат, социальные сети, сайт, стена и многие другие прочно вошли в русский язык. Современные политики, президенты разных стран ведут свои блоги, постят информацию в них, которая официально освещается в СМИ в новостных блоках. Что уж говорить о публичных людях медиа и развлекательной сферы. Интернет-сленг прочно вошел в нашу современную жизнь вместе с активными темпами её развития. Конечно, интернет-индустрия уменьшает количество читающих детей, многие заменяют книгу короткими видеообзорами в роликах, выложенных в сети. От этого

лучше отказаться, так как такие ролики, как правило, навязывают мнение автора, либо не воспринимать их как источник информации, а лишь как развлекательное видео, в отличие от печатного первоисточника, прочитав который, можно вынести своё мнение. Современный подросток должен быть гармоничным в своём развитии. Интернет-культура — это прослойка общества, избежать которой сейчас практически невозможно. Это бесконечный источник информации, и, главное, уметь фильтровать эту информацию, использовать её в образовательных и самообразовательных целях, в качестве повышения уровня интеллекта. Но пренебрегать литературой, забывать правильный, классический русский язык тоже ни в коем случае нельзя. Подросток вырастет, станет взрослым, и на всю жизнь с ним останется та интеллектуальная база,

которую он заложил в юном возрасте. Хотелось бы, чтобы это был не набор интернет-сленга, а умение четко и понятно сформулировать свои мысли в любой среде, а не только в интернет-пространстве.

Исходя из результатов проведенного опроса, были сделаны следующие выводы: студенты 1-4 курсов за пределами интернета преимущественно используют интернет-сленг в общении вне интернета - 20%, иногда — 70%, никогда - 10%;

- при этом 80% опрошенных используют интернет-сленг при общении на любые темы, 15% - на темы, связанные с компьютером и интернетом и 5% никогда не пользуются интернет-сленгом.

Можно сделать вывод о том, что интернет-сленг является базовым элементом общения для большинства подростков как в сети, так и вне её. На вопрос «Как часто вы слышите интернет-сленг от взрослых или из СМИ?» - 44% ответили — иногда, столько же ответили — очень редко, и 12 % ответили, что часто. Последним вопросом был ответ на смоделированную ситуацию.

- 47% опрошенных ответили, что смогли бы совсем обойтись без интернет-сленга, объясняя своему дедушке или бабушке, как пользоваться сайтом объявлений, 36% ответили, что не уверены, что смогли бы, и 15 % ответили, что точно не смогли бы. Интересен тот факт, что я предложил двоим из попавших в 47%, представить, что я - это их дедушка, и объяснить мне как открыть сайт и в меню поиска найти вариант «сдам квартиру». Уже на первом предложении появились фразы «щелкни иконку», «кликни мышкой», «вбей в строку поиска». Это даёт мне основание думать,

что ребята несколько лукавили, отвечая на данный вопрос однозначно «Да».

Результаты даже такого скромного опроса дают возможность понять, что интернет-сленг вжился в современный русский язык. Вошел с ним в симбиоз. И активно пользуются как подростки, так и взрослые. Ниже, для наглядности, представлены диаграммы анкетирования:

В данной работе постарались проанализировать сленг как постоянную составляющую русского языка на протяжении последних 200-250 лет, раскрыть сущность сленга в современной лингвистике. Сленг многофункционален. Интернет-сленг – очередной этап развития языка.

История сленга особенно важна. По ней можно проследить как менялось общество, его культура и уровень жизни. Это разговорный язык, живой язык. Сленг существует в языке уже давно и служит средством пополнения его словарного запаса. Большинство слов молодежного сленга со временем теряют свою новизну и яркость, уступают место другим модным жаргонизмам и забываются, а некоторые прочно остаются и уходят в литературную речь. Наш язык меняется, чутко откликаясь на все изменения, происходящие в обществе. Это естественный и закономерный процесс.

Интернет-слова не способны разрушить систему языка. Они имеют право на существование, так как востребованы, особенно молодыми людьми. Но всё же нужно бережно относиться к русскому языку, думать о его будущем, заботиться о повышении своей грамотности.

Список используемой литературы

1. Ефремов В. Русский язык в Интернете // Русский журнал. – 5.10.2013 г. // Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://magazines.russ.ru/october/2013/5/e15.html> [дата обращения: 20.03.2017] 2. Колокольцева Т.Н. Предисловие // Интернет-коммуникация как новая речевая формация: колл. монография / науч. Ред. Т.Н.Колокольцева; О.В.Лутовинова. 3-е изд., стер. – М.: Флинта: Наука, 2016. – С. 5-8. 3. Зорина И. Почему стоит использовать смайлы не только в личной, но и в деловой переписке // Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://lifehacker.ru/2015/01/27/smajliki> [дата обращения: 21.03.2017]

1. Россихина М.Ю. Статья «Студак и препак. Сленг молодежи глазами преподавателя». Интернет-ресурс: <https://iq.hse.ru/news/311946174.html> .

2. Россихина М.Ю. Статья «Школьный жаргон в письменных источниках начала века». Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnyy-zhargon-v-pismennyh-istochnikakh-nachala-xx-veka/viewer> .

3. Рыжченко О.В. Статья «Определение понятия «сленг». Интернет-ресурс: <http://repo.dma.dp.ua/1505/1/статья%20Рыжченко%20О.В..pdf> .

4. Звариченко, Е. Д. Основные способы словообразования в русском и английском интернет-сленге / Е. Д. Звариченко. — Текст: непосредственный //

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ МУЛЬТФИЛЬМДЕР МЕН ФИЛЬМДЕР ҚАРАУДЫҢ ЫҚПАЛЫ

Серікқызы Жарқынай
Жетекшісі: Тілеубергенова Н.Ж.

Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылығы колледжі

Ағылшын тілін білу – заманауи адамдарға қойылатын талап және бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі десек артық айтқанымыз емес. Себебі, ғылым мен техниканың бір орында тұрмай, көз ілеспес жылдамдықпен қарыштап дамуы, ғаламтор мен әлеуметтік желілердің адам өмірінде ойып тұрып орын алуы халықаралық тілге айналған ағылшын тілін білуге

міндеттейді. Сонымен қатар, бүгінгі таңда үштілділік - заман талабына айналып, елімізде үш тұғырлы тіл саясаты жүзеге асырылуда.

Жастардың барлығы дерлік ағылшын тілін үйрену қажеттігін түсінеді, меңгергісі келеді, бірақ көпшілігінің тіл үйренуге деген бастамасы аяқсыз қалып, айтарлықтай нәтижеге қол жеткізе алмай қалады. Тілді үйренудің әдіс-тәсілдері өте көп, бірақ жақсы нәтижеге жету үшін қомақты ақша тұратын тіл үйрету курстарына жүгінуге тура келеді.

Тақырыптың өзектілігі ағылшын тілін тез және нәтижелі үйренудің тегін және қол жетімді әдісін ұсынуға болмақ. Ағылшын тіліндегі мультфильмдер мен фильмдер қарау арқылы тілді үйрену артық шығынды қажет етпейді, тек өзіңнің тілді үйренуге деген құлшынысың мен ынта-жігерің және ғаламторға қосылған ұялы телефоның болса болғаны!

Жұмыстың мақсаты: мультфильмдер мен фильмдер қараудың ағылшын тілін тез және нәтижелі үйренуге ықпал қандай екендігін анықтау.

Бұл зерттеу жұмысы ағылшын тілін үйренушілерге көмектесу мақсатында ағылшын тілін үйренудің әдістері мен тәсілдерінің ішінен тиімдісін анықтау үшін жасалды, атап айтқанда лексикалық бірліктерді есте сақтауға және студенттерді ағылшын тілін оқуға ынталандырудың тиімді әдісін анықтауға арналған. Жұмыста ағылшын тілінде мультфильмдер мен фильмдер көру арқылы оқытудың әдістері мен тәсілдерінің қысқаша сипаттамасы келтірілген, сондай-ақ тіл үйренушілердің тыңдау және сөйлеу дағдыларын жақсартудағы ролі зерттеледі.

Міндеттері:

- тақырып бойынша ақпараттарды жан-жақты зерттеу;
 - ағылшын тілі бойынша білім деңгейіне сәйкес мультфильмдерді, фильмдер мен сериалдарды таңдап алу;
 - зерттеу тақырыбы бойынша сауалнамалар жүргізу;
 - әдісті өзіме қолдану арқылы нәтижесін байқау
 - зерттеу нәтижелерін талдау және қорытынды жасау;
 - өзімнің қатарластарыма өз бетінше ағылшын тілін үйренудің тиімді әдісін ұсыну;
- Осы міндеттерді атқарып, қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста төмендегідей зерттеу әдістері қолданылды:

- зерделеу
- салыстыру
- талдау
- сауалнама жүргізу
- мәліметтерді өңдеу

Гипотеза: ағылшын тіліндегі мультфильмдер, фильмдер мен сериалдар қарау арқылы тыңдау және сөйлеу дағдылары жақсарады.

Осы тақырыпты зерттеу барысында 14-18 жас аралығындағы жастар арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға барлығы 29 адам қатысты.

Сауалнама қорытындысы бойынша

- басым көпшілігі (79%) өз болашағы үшін ағылшын тілін қажет деп санайды және ағылшын тілін үйренгісі келеді;
- көпшілігі (52%) ағылшын тілін үйрену үшін тіл үйрету курстарына қатысу керек немесе репетитордың қызметіне жүгіну керек деп есептейді;
- барлығы дерлік (83%) ағылшын тіліндегі мультфильмдер мен фильмдерді қарамайды, түсініксіз болғандықтан қызық емес деп есептейді;
- жартысынан көбі (76%) ағылшын тіліндегі фильмдер мен сериалдарды қарау арқылы тіл үйренгісі келеді.

Сонымен, ағылшын тілінде фильмдер қарау арқылы тілді үйреніп алуға не кедергі? Себебі көпшілігі білмейтін тілде фильм қараған қызықсыз, түсінбегесін жалықтырып жібереді деп ойлайды.

Маған ой салған нәрсе: кішкентай 2-5 жас аралығындағы балалардың ешкім үйретпесе де, оқу мен жазуды білмесе де ағылшын тіліндегі мультфильмдер, балаларға арналған түрлі бейнероликтерді қарау арқылы біраз сөздер мен сөз тіркестерін біліп, оларды орнымен қолдана алуы. Осыдан кейін мен де тіл үйрену үшін мультфильмдер қарай бастадым, кейін фильмдер мен сериалдарға ауыстым.

Ендеше мультфильмдер мен фильмдер қарау арқылы ағылшын тілін үйренудің артықшылықтарын қарастырайық.

- Біріншіден фильмдер қарау арқылы сіз тіл үйренесіз әрі көңіл көтересіз.

- Екіншіден, бұл әдіс ағылшын тіліндегі сөйлеуді есту арқылы қабылдау дағдысын дамытады. Ал есту арқылы қабылдау көп адамдар үшін қиындық туғызады. Мысалы, көптеген оқушылар грамматиканы біліп тұрады, жақсы оқиды, қатесіз жазады, бірақ басқа адамның айтқанын түсінбейді және еркін сөйлей алмайды. Ағылшын тіліндегі мультфильмдерді, фильмдер мен сериалдарды үзбей қарау арқылы осы кемшіліктің орнын толтыруға болады.

- Сонымен қатар сіздің сөздік қорыңыз молаяды.

- Сіз ағылшын тілінде шынайы сөйлеуге үйренесіз.

- Бесіншіден, олардың әзіл-қалжыңын түсіне бастайсыз.

- Және Сіз басқа елдің тұрмыс-тіршілігімен, басқа мәдениеттің ерекшеліктерімен танысасыз.

Әрине, басында уақытыңды жұмсап өзіңе түсініксіз фильм қарап отыру қиын болатын, түсінбегесін жалығып, қызықсыз болып көрінетін. Бірақ шын ниетіңмен тіл үйренгің келсе шыдамдылық таныту керек және бұл әдісті дұрыс қолдана білсең кейін өте қызықты бола бастайды.

Алдымен, ағылшын тілінен білім деңгейіне сай келетін яғни қарауға жеңіл, түсінуге оңай мультфильмдер немесе фильмдерден бастау қажет. Екіншіден, әркім өзіне өте жақсы таныс, бұрын көрген фильмді қараған жөн. Үшіншіден, субтитрмен қарау керек. Арнайы дәптер бастап, фильм қараған кезде міндетті түрде паузаға қойып, таныс емес сөздерді тіркесімен немесе бүкіл сөйлемімен қосып жазып алу керек және аудармасын қарап, сөздікпен жұмыс жасау қажет. Кейіпкердің айтқандарын соған еліктеп бірнеше рет қайталаған жөн. Үйренген сөздерді тәжірибеде қолдануға тырыссаңыз, жақсы нәтижеге жетуге себеп болады[1, 31 бет].

Егер тіл үйренгісі келетін адамның айқын мақсаты болса және ол шет тілі бойынша білімін жетілдіруге ынта-ықыласымен тырысса ғана тіл үйрену нәтижелі әрі қызықты бола алады. Тіл үйрену бойынша дағдыларын жетілдіріп, білімін арттыру үшін фильмдер мен сериалдардан тіл үйренуді жалғастыру керек, ағылшынша мүмкіндігінше жиі сөйлесіп, видео көруден үйренген сөздер мен сөз тіркестерін сөздік қорда қолдануға тырысу қажет[2, 83 бет]. Фильмдермен, сондай-ақ телешоулармен жұмыс істеу арқылы тіл үйренудің барлық әдістері қызықты әрі тиімді. Мұндай әдістермен үйрену қызықты болғанымен, уақытты, шыдамдылықты және еңбекқорлықты талап ететіндігін де ұмытпаған жөн.

«Өз тілің - бірлік үшін, өзге тіл - тірлік үшін» дегендей, көп тіл, соның ішінде ағылшын тілін білетін адамның көп нәрсеге қол жеткізетіні, басқаларға қарағанда қалаған жерінде жұмыс істеуіне де мүмкіндігі мол екені, қай елге барса да алдынан жасыл жарық жағылып тұратыны белгілі жәйт. Келешекте жеті жұрттың тілін біліп, мемлекеттің мүддесін, ұлтың мен жұртыңның жай-күйін әлемге дауысың жететін мінберден асқақтата айтып тұратын күнге жетуіміз керек. Міне, сондықтан да еліміздің бәсекеге қабілетті елдермен теңесетін жағдайында халықаралық қатынас тілін жетік меңгерген білікті мамандардың қажеттілігі артып, қай уақытта да сұранысқа ие болатындығы анық.

Әдебиеттер:

1. Каменецкая Н.П., Мятлова М.И. Использование видеofilmов при обучении иностранному языку в средней общеобразовательной школе. Иностранные языки в школе, 2006 ж. №4
2. Как я изучаю языки. Заметки полиглота. Като Ломб, МИИФ, 2016 ж.

**КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТІЛДІК АХУАЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ МЕНГЕРТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Бақытбекқызы Ділназ

**Алгазина Гулнар Муапыковна, қазақ тілі мен әдебиеті пәні оқытушысы
Қандыағаш өнеркәсіптік – экономикалық колледжі**

Қоғам дамуының әрбір кезеңі жаңа әлеуметтік мәселелер тудырып отырады. Олардың оң шешім тауып отыруы – ұлтаралық қатынастардың үйлесімді дамуын қажет етеді. Ал еліміздегі тілдік ахуалдың жақсаруы, дұрыс бағыт алуы – ұлттық-тілдік, саяси-экономикалық, әлеуметтік және мәдени талаптар мен қажеттіліктерге тікелей байланысты.

Көптілділік (полилингвизм) – заман талабы. Көптілділік адамдардың өзара түсінісуіне, рухани ой-өрісінің дамуына, айналасындағы шындықты тануына жол ашады. Әсіресе қазіргі полилингвалды қоғамда түрлі ұлттар мен халықтар өкілдерімен тілдік еркін қарым-қатынас жасау аса маңызды. Қарым-қатынас құралы болып табылатын көптілділік (полилингвизм) және қос тілділік (билингвизм) жайында алыс-жақын шетел ғалымдары болсын, отандық ғалымдарымыз болсын өзекті мәселе ретінде қарастырып, әрқилы пікірлер айтуда. Зерттеуші ғалымдардың бір тобы қостілділік және көптілділіктің ұлттық тілді дамуына кедергі келтіретінін, мемлекеттік тілде сөйлеушінің әлеуметтік белсенділігінің әлсірейтінін, дәлірек айтқанда қазақ тілінің ғылым мен экономиканың тіліне айнала алмай, қазақ тілді орта аясының тарылуына әкелетіндігін айтып дабыл қақса, ғалымдарымыздың енді бірі қазіргі ғылым мен техниканың қарыштап дамып жатқан кезеңінде бірнеше тілдерді білудің аса қажет екендігін алға тартады. Екі тілге тән барлық тілдік ерекшеліктер мен заңдылықтарды, сөйлеу әдебі мен мәнерін, интонациясын қатаң сақтай отырып тілдік қарым-қатынасқа түседі. Екі тілде немесе бірнеше тілде өте жоғары, таза, интерферентсіз дәрежеде сөйлейтіндер қатарына оқытушыларды, ғылыми қызметкерлерді, қостілді жазушылар және т.б. жатқызуға болады. Ал өз тілінде сөйлегенде, өзге тілдің сөздерін араластырып сөйлеп немесе өз тіліндегі сөздердің баламасын біле тұра екінші тілдің бөлшектерін қолдана сөйлеу, немесе өз тілінде сөйлеп тұрып, оны бірден өзге тілге аударып сөйлеу-жасанды қостілділіктің көрінісі. Осы арада интерферент және интеркаляция ұғымдарына анықтама бере кетсек: интерференция – қостілді адамның екінші тілде сөйлеу кезінде бірінші тілдің әсерінен тілдік нормадан ауытқуы, ал оның бірінші тілде сөйлеу кезінде тілдің әсерінен қате жіберуін интеркаляция дейміз.

Қазіргі кезде мемлекетіміз үштұғырлы (қазақ, орыс, ағылшын) тіл идеологиясын ұстанып отыр. Бұл заман талабы. Еліміздің тарихи және геосаяси орналасу ерекшелігіне байланысты орыс тілінің де ресми тіл қатарында саналуы түсінікті. Ал қазіргі жаһандану заманында ғаламдық деңгейдегі мәдениетаралық қарым-қатынастарға ағылшын тілі арқылы қол жеткізуге болатындығы айқын болып отыр. Бірнеше тілдерді меңгеру

– өркениеттіліктің, әлемдік деңгейдегі дамудың көрінісі ғана емес, саяси, экономикалық, мәдени т.б. байланыстардың кеңеюіне апаратын маңызды жолдардың бірі. Үштұғырлы тіл идеологиясын ұстанып, оны жүзеге асыру арқылы:

Тілдік жағынан ешқандай туыстығы жоқ, өзге ұлт өкілімен аудармашысыз тілдік қатынасқа түсуге мүмкіндік аламыз.

Ғылыми зерттеу салаларындағы дерек көздеріне еркін қол жеткізе аламыз.

Тілдерді еркін меңгерген жағдайда шетелдерге әртүрлі мақсатта (іскери, тәжірибе алмасу, саяхат жасау т.б.) шығуға болады.

Орыс тілінде қолданылып келген терминдердің, кейбір сөздердің қазақ тіліндегі баламасында қолданылуы көбейе түсті.

Үштұғырлы тіл саясатының жоғарыда аталған позитивті тұстарынан басқа мемлекеттік тіл-қазақ тілінің өркен жаюына кедергі келтіретін жақтары да аз емес. Орыс, ағылшын тілдерін қатар меңгеру кей тұста ана тіліміздің әдеби нормасының бұзылуына әкеліп соқтыруда. Өкінішке орай тілдің дамуы мен қолданыс аясының кеңеюіне әсіресе ықпалы зор бұқаралық ақпарат құралдарында, оның ішінде қазақ тілді телеарналарда әдеби нормадан ауытқушылықты жиі ұшырастыруға болады. Үш тілді қатар меңгеру – адамның алтын уақытын, күш-қуатының еселеніп жұмсалыуына алып келеді. Бұған қоса бір мезетте үш тілде сөйлеуге даяр болу – психологиялық тұрғыдан кәдімгідей дайындықты қажет етеді.

Қоғамдағы көптілділіктің қалыптасуына бірнеше факторлардың ықпалы бар. Кейбір ғалымдар көптілділік ауызекі сөйлеу тілінің даму кезеңінде қалыптасады дейді. Өз отбасында ана тілінде сөйлейтін бала балабақша, аула, мектепте жүріп басқа тілдерді үйреніп алады. Көптілділіктің қалыптасуына интернационалдық некенің де әсері болады. Сонымен бірге қазіргі жаппай жаһандану кезеңінде ақпарат құралдары, ғаламтор желілері, компьютерлік бағдарламалар, ойындар т.б көптілділіктің белең алуына ықпал етіп отыр.

Жалпы өзге ұлт өкілдеріне ғана емес, барлық тіл үйренушілерге қазақ тілін меңгерту де шет тілдерін меңгертудің түрлі әдістеріне сүйенудің артықшылығы жоқ. Сол әдістердің ішінде коммуникативтік әдістің маңыздылығы жөнінде айтпай кетуге болмайды. Бұл әдіс негізгі тілдік машықтарды (ауызша және жазбаша тілдің, грамматика, оқылым, тыңдалым, түсініп қабылдау) бір мезгілде дамытуға бағытталған.

Қазіргі кезде қазақ тілін үйренушілерге арналған оқулықтар, оқу құралдары, аудио және бейнетаспалар саны көбейіп келеді. Көлемі мен таралу тиражы недәуір кейбір кітаптардың авторларын көргенде өзге біреуге қазақ тілін үйретпек түгілі, олардың өздері ана тілінде еркін сөйлей алмайтындықтарын жасыра алмаймыз. Кітаптардың ішіндегі мысалдар, жаттығулар қазақ тілінде жазылғанымен, орысша ойлайтындардың түсінігімен жазылуы ұшырасады.

Қазақ тілінің және оны оқытудың маңыздылығы бүгінгі ел тәуелсіздігімен, ұлттық рух пен сананың биіктігімен тікелей байланысты екендігін әрқашан естен шығармауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

Хасанұлы Б. Үштілділік-біртарапты тілдік үдеріс. – Алматы, 2013.

ҚР-нің Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы \ 2012 ж.

Рсалиева Н. Қазақ үштұғырлы тіл идеологиясының позитивті және негативті тұстары // Жұлдыз журналы. – 2014. – № 8. – Б. 191-203.

**«МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДАҒЫ
САУСАҚ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ**

Саматова Анель Саматқызы, Сыдыкова Зайдана Еркебұланқызы
Жетекшісі: Курманбаева Нургуль Шораевна, Алпамысова Толкын Акмырзаевна
Ақтөбе гуманитарлық колледжі.

Ғылыми жұмыстың тақырыбы: «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудағы саусақ жаттығуларының маңызы»

Ғылыми жұмыстың мақсаты: Ойын – мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті. Сұлтанмахмұт Торайғыров «Балалықтың қанына ойын азық» деп бекер айтпаған. Өйткені, ойын үстінде баланың бір затқа бейімділігі, мүмкіндігі және қызығуы анық байқалады.

Баланың өмірге қадам басардағы алғашқы қимыл-әрекеті – ойын, сондықтан да оның мәні ерекше. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» деп айтқандай баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Жас баланың өмірді тануы, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады. Ойындардың негізгі мақсаты балалардың ықылас зейінін, сөздік қорын, байқампаздығын, есте сақтау, қабылдауын дамытуға, икемділікті арттыруға, өзінің жеке құрбыларының іс-әрекетін бағалай, құрметтей, өз ісінің дұрыстығын дәлелдей білуін анықтау, қалыптастыру.

Ғылыми жұмыстың міндеті: Саусақ ойыны арқылы баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамып, ынтасы артады. Сөйлеу тілі мүшелері әрекетінің қозғауларының дамуы қол саусақтарының нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста болғандықтан, бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзету-тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды. Ата-аналардың балабақшамен, тәрбиешімен тығыз байланысын арттыру.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі ұлттық даму стратегиясымен тығыз байланысты мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Бала — біздің болашағымыз. Олай болса, мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту баланың ғана емес, еліміздің де жарқын болашағының кепілі. Ол – үздіксіз білім берудің алғашқы деңгейі. Сондықтан, мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың негізгі мақсаты – баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуы болып отыр. Ересектің тілі мен сөзі – бұл баланың тіл меңгерудегі еліктейтін негізгі үлгісі. Дыбыстар мен сөздерді айту барысында балалардың сөздік қорының ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескеру. Тілді дамыту үшін барлық режимдік кезеңдерді және тұрмыстық жағдаяттарды қолдану. Сөздерді дұрыс айтуды, заттардың сапасы мен қасиеттерін сөзбен дұрыс жеткізе білуге үйрету. Оларды қорытындылай білу. Сөйлеу тілінде дыбыстық артикуляциялық аппараты мен байланыстыра сөйлеуін дамыту. Айтылғанды және естігенді дұрыс қайталауға үйрету. Сөзбен өзінің көңіл-күйін және өтінішін жеткізе білуге дағдыландыру. Айнала қоршаған заттардың атауларын, адамдардың есімдерін, жәндіктер мен өсімдіктердің атауларын дұрыс атау. Сұрақты түсініп жауап беруге үйрету.

Маңызы: Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудағы ойын технологиясының түрі – саусақ жаттығуларының маңызын айқындау, жүргізілетін жұмыс түрлерін қолдану тиімділігін көрсету.

Зерттеу әдістері: жинақтау, топтау, талдау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ядэшко.В.И, Ф.А.Сохин «Мектепке дейінгі педагогика» Алматы 1982 ж
2. Меңжанова.Ә. «Мектепке дейінгі педагогика» Алматы 1992 ж
3. Л.П.Федоренко «Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы» А – 1981ж
- 4.Қ.Өмірбекова. Қ.Серкебаев. «Логопедия» 1996ж.

5.Дефектология журналы. № 1 2012ж.

6.Тілашар. Логопед №2 2012ж.

ОТБАСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ РӨЛІ

Жәйжанова Ақжүніс Әлімжанқызы, Өтемісова Жаннұр Мергенғалиқызы
Жетекшісі: Курманбаева Нургуль Шораевна, Алпамысова Толкын Акмырзаевна
Ақтөбе гуманитарлық колледжі.

Мақсаты: «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» - деп Абай атамыз айтқандай, отбасы – баланың өсетін, алғашқы тәрбие алатын ортасы. Оның беделі балаға айрықша ықпал етеді

Қазіргі кездегі баланың дамуына, жеке тұлға болып қалыптасуына ата-ана тәрбиесінің әдіс-тәсілдерін жетілдіре отырып, қарым-қатынас орнату және ұлттық сананы бойына сіңіру. Ата-аналардың балабақшамен, тәрбиешімен тығыз байланысын арттыру. Балалармен бірге мейірімділікке, ұстамдылыққа тәрбиелеудің жолдарын көрсету.

Міндеті: Отбасында баланың өсуіне, денсаулығына қамқорлық жасау, тазалықты қалыптастыру, еңбексүйгіштікке баулу, тұрмыстағы, үй шаруасындағы еңбекке құлшынысын арттыру, өзіне - өзі қызмет етуге үйрету, отбасы мүшелерімен тіл табысып, дұрыс қарым- қатынас жасауға, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетуге үйрету, әдебиетке, мәдениетке, өнерге тәрбиелеу.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Балаларды алғашқы тәрбие беретін ұжымы- ата-анасы, отбасы құндылықтары.

Маңызы: Мектепке дейінгі жастан бастап балаларды тәрбиелеу, дамыту, ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін игерту, ата-ана рөлінің басымдылығын айқындау.

Зерттеу әдістері: жинақтау , топтау , талдау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ядэшко.В.И , Ф.А.Сохин « Мектепке дейінгі педагогика» Алматы 1982 ж
2. Меңжанова.Ә. « Мектепке дейінгі педагогика» Алматы 1992 ж
- 3.Оқушылардың ғылыми қоғамдарын ұйымдастыру және республикалық ғылыми жарыстарын өткізуге әдістемелік нұсқаулар. Астана 2007ж
4. С.Л. Рубенштейн Основы общей психологии. Т.1-4. М., 1989 г
5. В.А. Бухбалов Развитие учащихся в процессе творчества. «Педагогический поиск», 2000 г
6. В.П.Беспалько Слагаемые педагогической технологии. «Педагогика», 1989 ж
7. Көшімбетова. С.А. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН МЕНГЕРУ – БЕДЕЛДІЛІК ЕМЕС, ЗАМАН ТАЛАБЫ

Сағынтайқызы Орынгүл, 2-курс 201-топ студенті
Ғылыми жетекшісі: Баймукашева Жұлдыз Нұрхожақызы,
ағылшын тілі пәні оқытушысы
Иса Мінаура Маратқызы, ағылшын тілі пәні оқытушысы
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Қазірдің өзінде жаһандану үрдісі етек алған заманда халықаралық байланыс құралы және халықаралық экономика, халықаралық білім беру тілі – ағылшын тілін білу қажеттілігін

тудырды. Еліміздің тарихында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа бағыттар ағылшын тілін оқытуды үнемі жетілдіруді, оқытудың ғылыми және әдістемелік деңгейін көтеру міндеттерін жүзеге асыруды қарқынды түрде талап етуде. Әр кезеңде әртүрлі тіл өз үстемдігін әлемге орнатып отырғанын тарихтан білеміз. Мысалы, ерте ғасырда грек тілі, орта ғасырларда латын тілі, жаңа ғасырда француз тілі, ал бүгінгі заманда ағылшын тілі әлемдік тілге айналды. Қазіргі таңда бүкіл әлем «әлемді біріктірген бір универсалды тіл» деп ағылшын тілін атайды. Әлем халқының 1,5 млрд. тұрғыны ағылшын тілін біледі. Әлемдік ғылыми жаңалықтың 90%-ы ағылшын тілінде жарияланады. Бұл тіл БҰҰ-ның ресми тілі болып есептеледі. Әлемдегі 200 млн. аса компьютер ақпараты ағылшын тілінде шифрланған. Барлық өндірістік индустрияның барлығы ағылшын тілінде. Әлемдегі дамыған әрі әлемге саяси әрі экономикалық ықпалы қуатты ең ірі 7 мемлекеттің 4 мемлекеті ағылшын тілінде сөйлейді. БҰҰ-дің есебі бойынша жер шарының 40%-ы ағылшын тілінде сөйлей алады. Әлем ғаламданып жатыр, ал осынау ғаламдану процесін жүзеге асырып жатқан – ағылшын тілі. Қазіргі кезде ақпарат кеңістігін құрған тек ағылшын тілі ғана. Әлемдік ғаламтордағы ақпарат алмасуы тікелей ағылшын тілі арқылы жүреді.

Ағылшын тілі - халықаралық тіл. Әлемдегі ең көп тараған, әрі қытай тілінен кейінгі халық саны бойынша ең көп пайдаланатын тіл. Ағылшын тілі- дүние жүзіне ең кең таралған тіл. Ағылшын тілі құрылымы жағынан флективті. Ұлыбритания, АҚШ, Аустралия, Жаңа Зеландияның мемлекеттік тілі болып табылады. Оған қоса көптеген мемлекеттердің ресми тілі болып саналады.

Ағылшын тілі заманымызда өте маңызды рөл алып отыр. Қазіргі таңдағы мектептерде ағылшын тілі тереңдетілген негізгі пәндер арасына тікелей кірген. Тіпті балабақшалардың өзінде ағылшын тілінде сөйлеуді, оқуды үйретеді. Ғаламтор желілерінде, кішкене балаларға арналған түрлі мультхикаялар баршылық. Тіпті ғаламторда да оқыту, үйрету әдістерін енгізіп қойғаны да рас. Елімізде жыл сайын шет елдерде білім алатын жастарымыздың саны артуда. Сол себепті де ағылшын тілін тереңдетіп оқитын мектептер, жоғары оқу орындары, тілге күш салуда. Еліміздің біршама аймақтарында да, ағылшын тілін жетік меңгеру үшін көптеген курстар ашылған. Қазіргі таңда, заман талабы тек қана жоғары оқу орындарында «Бакалавр» дәрежесімен ғана шектелмейді, сонымен қатар «Магистратура», «Докторантура» сияқты жоғары ғылым дәрежелерді талап етуде. Ол үшін міндетті түрде ағылшын тілін жетік меңгеру қажет. Тілді меңгеру қиынға соғатыны әрине рас. Сол себепті, ағылшын тілінде аудио-видео, онлайн бағдарламаларды көп көріп, тыңдау қажет. Ағылшын тілін оқып меңгеремін деген әрбір тұлғаға сөздік қорды байыту қажет.

Ағылшын тілі- инженерлік-компьютерлік технологиялар тілі, әлемдік қарым-қатынас тілі, кейбір мамандық бойынша білім алу тілі, жастар арасында беделді тілге, БАҚ, әсіресе Интернет арқылы ақпарат алу тіліне айналып келеді. Ағылшын тілінде қазіргі заман талабына сай көптеген технологиялар жаңаруда. Жыл сайын ҚР оқу-ағарту министрлігінің ұйымдастыруымен жастарды қызықтыру мақсатында түрлі олимпиадалар, байқаулар ұйымдастырылады. Олардың негізгі мақсаты – болашақ мамандардың кәсіби білімі мен іскерлігін қалыптастыру, ынтасын және шеберлігін арттыру. Егер ағылшын тілін жетік меңгеріп, толықтай олимпиадалардан орындарға ие болса, шет елде білім алуға тағы бір мүмкіндік туады. Еліміздің көп жастары ағылшын тілін дамыту үшін, одан ары қарқындалу үшін шет елдерде «Болашақ» бағдарламасымен оқып жатқандары туралы айта кеткен жөн. Себебі, заман осы бағытта жұмыс жасайды. Тіпті шет елдермен сауда, қарым – қатынас жасау үшін де, ағылшын тілінің маңызы зор.

Біздің қоғамда ағылшын тілінің мерейі үстем болғанымен, әлемде танымалдылығы бойынша үшінші орынды иемденіп отыр. Бірінші орында – қытай тілі, екінші орында – испан тілі. Ағылшын тілі сөздік қоры ең көп тіл саналады. Тілде 800 000-нан астам сөз бар. Және синоним сөздер қатары да көп. Америка президенті Бенджамин Франклин «ішу» (ағыл. drunk) сөзінің 200-ге жуық синонимін тапқан екен. Енді, өзіңіз ойлай беріңіз. Мұның

тиімділігі – керек сөзді еске түсіре алмаған жағдайда, басқа сөзбен оп-оңай алмастыра аласыз.

Ағылшын тіліндегі тыныс белгілер XV ғасырда пайда болған. Ағылшын тілінің ең кәрі сөздері 14 000 жасқа жеткен. Олардың көпшілігінің негізі үндіеуропалық тілдерден бастау алады. Бұл сөздердің қатарына apple (apal), bad (bad), gold (gold) сөздерін жатқыза аламыз. Ағылшын тіліндегі ең қысқа сөйлем үш әріптен тұрады (I am/I do), ал егер I am-ді I'm-ға қысқартса, онда тіпті екі әріптен тұрады. Ағылшын тіліндегі ең ұзын сөз – pneumonoultramicroscopicsilicovolcanoconiosis. Бұл тыныс жолы ауруының атауы. «The quick brown fox jumps over the lazy dog» сөйлемінің ерекшелігі сол, ағылшын әліппесіндегі барлық әріп кездеседі. Талай айтылған алғашқы сөз: «ОК». Қазір бұл сөзді айтып көрмеген адам кемде-кем. «The sixth sick sheik's sixth sheep's sick» жаңылтпашы ағылшын тіліндегі ең қиын жаңылтпаш болып саналады. Тіл сындырғыңыз келсе, осы сөзді қайталаңыз. Ағылшын тіліндегі month, orange, silver, purple - осы 4 сөзге ғана ұйқас табу қиын екен. Кейбір ақындар ізденістерінің арқасында orange сөзін courage, porridge, arrange және т.б. ұқсас сөздермен үйлестіріп көрген екен, бірақ мағынасы жағынан бұл қисынсыз болып шыққан. & нышаны бір кездері ағылшын тілінің әліпбиінде болған екен. Ал қазір таңбаға «амперсэнд» деген атау берілген. Ағылшын тілінде құрлық атаулары басталған әрпімен аяқталады.

Білесіз бе, оқиғаны ағылшын тілінде баяндау үшін 1500-2000 аралығындағы сөздерді білу жеткілікті. Алайда, көп білгеніңіз өзіңізге жақсы. Айта кетейік, ағылшындардың өзі шамамен 12000-20000 аралығында сөз біледі, бұл оның біліміне, ортасына байланысты. Атақты Шекспир шығармаларында 30000 сөз қолданған. Көп тілді меңгерген жастар көп тіл білу адамның мінезіне де, карьерасына да, өміріне де оң әсер ететінін айтып жатады. Сол лингвистика ғылымының тілімен сөйлейтін болсақ, екі тілді білетін адамды «көстілді», ал 3 немесе одан да көп тілді білетін адамды «полиглот» дейді. Дүние жүзі тарихына көз жіберсең, жаһанға атағы жайылған дара тұлғалардың, ғалымдар мен ақындардың барлығы дерлік кемінде 2 немесе 3 тілді меңгергенін байқауға болады. Олай болса, ата-бабамыздың өткен тарихына көз жүгіртсек... Мәселен, шығыс ғұламасы, Аристотельден кейін екінші ұстаз атанған, қазақ топырағынан шыққан Әбу Насыр Әл-Фараби 70-ке жуық тілді меңгерген. Бүгінде бұл ғалым тарих парақтарынан өшпестей орын алған. Ал, орыстың классигі, ақыны А.С.Пушкин француз, ағылшын, неміс, итальян, испан, латын, грек, славян тілдерін білген. Тіпті, көне еврей тілін зерттеп үлгеріпті. Яғни, Пушкин Ресейді жер жаһанға танытуда ақындығымен қатар, бірнеше тілді меңгергенінің көмегі де болған. Қазақ поэзиясының атасы - Ұлы Абай орыс-қазақ тілдерімен қатар парсы, араб тілдерін меңгеріп, сол тілдерде бірнеше кітаптарды оқыған. Орыс тілін орта жастан асып барып, кеш меңгерген. Дегенмен, ештен кеш жақсы ұстанымын ұстанған ұлы данамыз, ғылым игеруде тіл білудің маңыздылығын өте жақсы ұққан. Сонымен қатар, қазақ халқының ұлы перзенті, Абылай ханның немересі Шоқан Уәлиханов араб, шағатай және түркі тілдерінің біразын білген екен. Кадет корпусында оқып жүргенде орыс тілін жетік біліп үлгерген. Қазақ үшін керемет еңбектер жазып, ұлттық ғылымның тасын өрге домалатқан жерлесіміз, профессор Құдайберген Жұбанов көп тіл білген кісі. Тіпті ана тілімізді салыстырмалы жүйемен үйренуге де, зерттеуге де себі бар деп жапон тілін де игере берген екен. Соның арқасында бүгінде филология ғылымы айтарлықтай дамып отыр.

Ағылшын тілі қазірде кез келген салада қолданылады. Ағылшын тілінің кез келген адамға, әсіресе жас мамандарға қажеттілігі, оны білудегі артықшылықтары жайлы соңғы кездері негізгі он себептері туралы жиі айтылып жүр:

1. Еңбек нарығындағы "бағаңыздың" өсуі. Қазір жұмысқа қабылдағанда ағылшын тілін білетін жастарға ерекше құрметпен қарайды. Ал кейбір шетелдік компанияларда бұл тіпті талап ретінде қарастырылады.

2. Ми жаттығуы. Шет тілін игеру - миға деген керемет жаттығу. Ақпарат ғасырында адамға жақсы ес, жаңа ойлар қажет. Ол үшін мидың жақсы жұмысы артық болмайды.

3. Аудармасыз-ақ шетел киноларын қарау. Кабельді телеканалдардан көптеген елдердің бағдарламаларын, киноларын ағылшынша көре аласыздар. Тек өз еліңіздің ақпаратымен ғана емес, әлемдік жаңалықтардан, мәдениеттен хабардар боласыз. Аудармасыз фильм қарау арқылы оны тереңірек түсініп, көбірек әсер ала аласыз.

4. Шетел музыкасын тындау. Сүйікті әншіңіз не жайлы ән айтып жатқанын түсіну арқылы оның шығармашылығын толықтай бағалай аласыз.

5. Шет елде демалыста жергілікті тұрғындармен тілдесе алу. Адамдарды түсініп, сол елдің тұрмысы жайлы көбірек ақпарат, ал демалысыңыздан көбірек әсер ала аласыз. Таныс емес жерден адаспай-ақ, керек жеріңізге тұрғындармен тілдесу арқылы жете аласыз.

6. Ағылшын тілінде әдебиет оқу. Әлемдік әдебиеттің танымал туындыларының орыс, қазақ тіліне аудармасын оқып жүрсіз. Алайда оның түпнұсқасын ағылшын тілінде оқығанға не жетсін? Сіздің мамандығыңыз бойынша әдебиет тек ағылшынша шығып, орысша, қазақшаға аударылғанша бір-екі жыл өтеді делік. Өз салаңыздағы жаңалықтардан қалмай, онымен уақытылы танысып отыру үшін сізге бар керегі-ағылшын тілін білу. Демек ағылшын тілін білу арқылы қажет ақпаратты дер кезінде ала аласыз.

7. Ортаңыздың өсуі. Ағылшын тілді форумдар мен сайттарда жүріп, талай жаңа адамдармен танысуға болады. Олармен ағылшынша тілдесіп, өз біліміңіз бен тіл ерекшеліктеріңізді жақсартып аласыздар.

8. Жаңа қызығушылық табу. Әр адамның өзіне тән қызығушылықтары бар. Ол өміріне қызық сәттер қосып, оны күнделікті істерден алаңдатады. Сіз үшін бұл хобби - тіл үйрену болсын.

9. Қосымша табыс көзі. Ағылшын тілін жақсы игерсеңіз, тек өз жұмысыңызда ғана сәттілікке жетіп қоймай, басқа да табыс көздерін таба аласыз. Мысалға репетиторлық, реферат, диплом жұмыстары, арнайы әдебиетті аудару жақсы табыс әкеле алады.

10) Қосымша мүмкіндіктер. Шет тілін білу сізге қосымша мүмкіндіктер ашады. «Болашақ» бағдарламасымен шет елге оқуға түсу, машықтануға шет елге барып келу және басқа да тосын мүмкіндіктер пайда болуы әбден мүмкін.

Қазіргі заманда ағылшын тілін меңгеру-сәндік, беделділік үшін емес, заман талабы екені барлығымызға белгілі. Сол себептен бір ғана тілмен шектеліп қоймай, жан-жақты болып, ағылшын тілін үйренуіміз қажет. Бұл сіз бен біздің ғана болашағымыз үшін емес, тұтастай ұлтымыздың болашағының жарқын болуының кепілі. Баяндамамды қорытындылай келе, жаңа Қазақстанда әлемдік стандарт деңгейіне сай жан – жақты, өзін-өзі тәрбиелей алатын, өзін-өзі дамытуға мүмкіндігі бар кәсіби білім беру бағдарламасын меңгерген, қоғамдағы нарықтық бәсекелестікке қабілетті, өзін-өзі толық іске кірістіре алатын, функционалдық сауатты жоғары білімді маман болу үшін Қазақстан республикасының әрбір азаматы яғни сіз бен біздің **ағылшын тілін** білуіміз қажеттілік деп есептеймін.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы - 2022 жыл
2. Шетел тілін оқыту әдістемесі №4(48)2022
3. “Білімдегі жаңалықтар” №2(20) 2021ж.
4. Қазақстан мектептеріндегі шетел тілдері/Иностранные языки в школах Казахстана. Мамыр – Маусым. №3/3(45)/2019 ж. 29-33 бет.
5. Қазақстан мектептеріндегі шетел тілдері/Иностранные языки в школах Казахстана. Наурыз – Сәуір. №2(50)/2020 ж. 3-5 бет.
6. «Айқын» газеті, жаңа басылым «Еліміздегі ағылшын тілінің рөлі»

МУЛЬТФИЛЬМДЕРДІҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА
ЖӘНЕ ТӘРБИЕСІНЕ КЕРІ ӘСЕРІ

Бк-205 топ студенті Жанғазы Назым, Шатауова Назар

Жетекшісі : Нурниязова А.Н

Ақтөбе гуманитарлық колледжі

Мультфильм немесе **мультипликациялық фильм** (лат. mult, лат. iplicatio - көбейту, ағылш. film - таспа) - көптеген суреттерден және солардың қимыл әрекетінен құралатын үздік туындылардан тұратын фильм.

Ал сол экрандағы балаларды қызықтырып көздерінің жауын алатын таңғажайып туындыларды жасайтын суретші-мультипликатор деп аталады. Болашақ мультфильм кейіпкерлері солар салған суреттермен жанданады. Бірақ, оны солай жандандырудың өзі оңай емес. Олардың қимыл-қозғалыстарды суретші көптеген суреттерден құрастырады. Он минуттық фильм 115 мың суретті қажет етеді. Ол суреттерді тек ақ қағазға сала салмай, ол кейін целлулойдқа көшіріліп боялады, мультстанокте кадр-кадр боп, яғни бөлек-бөлек көріністер болып түсіріледі. Бұл өте күрделі де үлкен жұмыс. Және ол бір суретшіге тым қиын. Сондықтанда қазіргі таңда заманауи құрылғылар арқылы анимациялық мультфильмдер түсірілуде. Сол құрылғылар суретшілердің жұмысын бірнеше есе жеңілдетті.

Жасау тәсіліне қарай мультфильмдер келесі топтарға бөлінеді:

Ермексазды қолданып жасалған мультфильмдер

Сурет салынған мультфильм

Компьютерлік графиканы қолданылған мультфильм

Қуыршақ мультфильм

Ұзындығына қарай:

Толық метражды мультфильмдер

Қысқа мультфильмдер

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі кезде заман талабына сай бірнеше анимациялық мультфильмдер түсірілуде. Олардың бұрынғы кезінде жасалған мультфильмдермен салыстырар болсақ, арасындағы айырмашылықтар, ерекшеліктер көптеп кездеседі. Себебі бұрынғы кезде суретшілер өздерінің қолдан шығарған ерекше туындылары балалардың ойы жақсы өрбіп, жақсы тәрбие алуына өз септігін тигізеді. Ал заманауи мультфильмдердің жас балалардың жақсы өсіп жетілуіне әсері аз. Психологиялық жағынан қарасақ қазіргі заман мультфильмдері балаларды жауыздыққа, ақылсыздыққа әкеледі. ХХІ ғасырдың жаңа мультфильмдері "Черепашка ниндзя ", "Өрмекші адамды" қарайтын болсақ қылмыскерлердің адамдарға жасаған жауыздықтарын көре аламыз.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Мультфильмдердің бала психологиясына және тәрбиесіне әсерін анықтай отырып, оларды талғап, сыни тұрғыдан саралай отыра, пайдалы және зиянды жақтарын анықтау. Соған байланысты ата-аналарға кеңес беру.

Зерттеудің міндеттері:

1. Мультфильмдер, олардың шығу тарихына сипаттама жасау;
2. Балалардың тұлғалық қасиеттерінің дамуындағы мультфильмдердің ролін анықтау, маңыздылығын ашу;
3. Мультфильмдердің бала психологиясына кері әсерлерін айқындау;
4. Оның зиянды жақтарын танып біліп, одан сақтану жолдарын танып-білу.
5. Балалар психологиясына қонымды мультфильмдерге сараптама жасау.

Зерттеу жұмысының ғылыми болжамы: Егер мультфильмдердің балаларға пайдасымен қатар зиянды жағы толығымен ашып көрсетілсе, мультфильмдер туралы таным-түсініктеріміз арта түсер еді, оның пайдасы мен зиянын жетік меңгеріп, өз қажетімізге тиімді жарата алар едік. Сондай-ақ оның зиянды жағынан сақтану жолдарын меңгеріп, болашағымыздың сау да саламатты өмір сүруіне бар жағдай жасар едік.

Мультфильмдердің балатәрбиесіне кері әсері:

Біріншіден, олар сол мультфильмдердегі кейіпкерлердің терминдерімен сөйлеуге ұмтылады. Және өздеріне қызық көрінгендіктен сол әрекеттерін дұрыс деп ойлайды.

Екіншіден, бала ағзасына пайдалы болып табылатын таза ауада серуендеу, спортпен айналысу сияқты қажетті шараларды кері ысырып қойып, бос уақытының барлығын теледидардың алдында өткізеді. Демек, қазіргі балалар таза ауадағы ойын мен спортты теледидардағы түрі ұсқынсыз мультфильм кейіпкерлеріне ауыстырды деп есептеуге болады.

Үшіншіден, теледидарды тапжылмай көру -баланың денсаулығына міндетті түрде кері әсер етеді.

Телемания бірнеше зиянды салдарларға әкеліп соғады.

➤ Көз көруінің әлсіреуі:көгілдір экран алдында көп отыратын баланың көз көруі нашарлайды;

➤ Гиподинамия, арқаомыртқасыныңқисаюы;

➤ Денелік белсенділіктің болмауы, аз қимылдайтын өмір сүру келбеті дененің артық массасын жинақтауына әкеледі;

Неврологиялық проблемалар (ұйқының бұзылуы, қорқақтық, ерекше ашулаңшақ):мысалы, егер, 13 жастағы бала теледидар алдында күніне 3 сағаттан артық отырса, ұйқысының бұзылғандығын байқайды, ол есейген кезінде де сақталып қалуы мүмкін;

Зорлық-зомбылықтың кең етек алғандығы, көптеген теледидарлар қазір ондай хабарларды барынша көрсетуге «тырысады»оральдық принциптерінің өзгеріп, балалық басқыншылыққа жол салады; экрандағы зорлық көріністерін бала өз миында сол қалпында, өмірдегідей талқылайды; бірақ, уақыт өте бере бала осыған үйрене бастайды және зорлық-зомбылыққа ересек өмірдің қалыпты жағдайы ретінде қарай бастайды.

Қорытынды:

Мультфильм – өсіп келе жатқан жас ұрпақ тәрбиесінде аса қажет құралдардың бірі. Қазақ халқы өзінің бет бейнесі мен болмысын, ұлттық салт-дәстүрін, ұлттығын, өзінің ғасырлар бойы арман еткен Тәуелсіздігін болашақ ұрпағы арқылы ғана қорғай алады. Сондықтан ұрпақ тәрбиесі қашанда алдыңғы орында болуы шарт. Сол себепті Қазақстан да мультфильм саласына мән бергені жөн. Өкінішке қарай, біздегі анимация жанры – қазіргі таңда өз шешімін таппай, кенжелеп қалған салаларымыздың бірі. Бірақ оны жандандыру кезек күттірмейтін мәселе. Өзіміздің Тазша балаларымыз бен алып Алпамысты, қайсар Қобыландыны көрсетіп, ұлдарымызды ұлтжандылыққа, қыздарымызды қылықты болуға үндеу қажет. Өзіміздің ертегілеріміздегі Таусоғар, Көлтауысар, Желаяқ сынды кейіпкерлерді мультфильмдік образға айналдырудың уақыты келген жоқ па? Ендеше Нарутоньың қан шашқанын, Халктың қаһарланғанын, Шректің шатпағын, Спанч бобтың сандырағын көріп, өзгенің қаңсығын таңсық қылғанша төл туындыларымызды жандандырып, солар арқылы тәрбие берген артық екені айтпаса да белгілі.

Иә, бала мультфильм көргенді ұнатады. Айналасымен танысып үлгермеген балғын үшін бәрі таңсық, бәрі қызық. Баспайтын жерді басқанды ұнатады. Бірақ оның бәрі пайдалы емес. Сондықтан қазақтық тамырға балта шаппас үшін ұлттық нақыштағы, бүлдіршіндерімізге ұлттық рух пен ұлттық намыс дарытатын мультфильмдерді өмірге әкеліп, көгілдір экранымызды түзеуіміз керек.

Мультфильм - мейлі ол бүлдіршіге арналсын, балаға, жасөспірімге арналсын тіпті ересекке арналса да ол шуақ, жылу сыйлауы керек. Бұл деген сөз ешбір қисыны жоқ әйтеуір күлкілі нәрсе болуы керек деген сөз емес. Мультфильм – мейірімге толы болуы керек. Себебі оның басты аудиториясы –жас бүлдіршін. Ал бүлдіршіннің өз кезегінде санасы, ойлау қабілеті қалыптаспаған. Ол барлық іс-қимылдарды, қозғалыстарды айтылған сөздерді көргеніне қарап қайталайды. Осы жағынан мультфильмдердің бала психологиясына, ол тұрмақ жастар психологиясына нұқсан келтіру қаупі бар.

Әрине, баланы дұрыс тәрбиелеуге қатысты кеңестер мол.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтының Хабаршысы №4 (2), 2007жыл, 61–92 б.
2. Қазақ Совет энциклопедиясы №8 том, 1999 ж.
3. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. М.2004. С 83
4. М.Безруких (Ред.колегия). Педагогический энциклопедический словарь. М., 2002. С-79.
5. «Бала тәрбиесі» журналы №2, 2010.

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕХАНИКАЛАНДЫРУДАҒЫ
ЖАСТАРДЫҢ ОРЫНЫ**

**Автор: Ғабитқанов Марғұлан Ғабиденұлы
Жетекші: Дәрібаева Шәрбану Кәдірханқызы
Байғанин техникалық колледжі**

Мақсаты: ауыл шаруашылығы саласында пайдаланылатын техникалардың жетілдірілуіне байланысты осы мамандыққа оқитын білім алушыларды өз саласына қызықтыру.

Ауыл шаруашылығы – адам өмірінің материалдық өндірісін құрайтын ең маңызды сала. Ауыл шаруашылығы халықты азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізаттың кейбір түрлерімен қамтитын үлкен екі саладан: өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығынан тұрады. Осы ауыл шаруашылығының жұмысын игеруді адамға жеңілдікпен қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығы техникалары. Ауыл шаруашылық техникасы дегеніміз – ауыл шаруашылығында қолданылатын қондырғылар, машиналар мен құралдардың жиынтық атауы. Қазақстан Республикасында Ауыл шаруашылығы министрлігінің қарамағында «Қазақ ауыл шаруашылығын механикаландыру және электрлендіру ғылыми-зерттеу институты» бар, оның негізі 1948 жылы Алматы қаласында қаланған. 1950 жылдан аспирантура жұмыс істейді. Негізгі ғылыми бағыты – ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жаңа технологиялар мен техникалық құрал-жабдықтарды ұсынып, техниканың ғылыми-әдістемелік негіздерін жасау арқылы еңбек өнімділігін арттыру, өнім түсімділігін көбейту. Жаңа техниканы жасап, өндіріске енгізуде қол жеткізген табыстары үшін институт Қазақ КСР-нің «Алтын кітабына» жазылған (1976). Институт мамандары жасаған жаңа машиналар мен қондырғыларға 450-ден астам авторлық куәліктер, 25 Қазақстан Республикасы патенттері берілді. [Қазақ энциклопедиясы]

Мамандықтың түрі көп және бәрі де маңызды. Мектеп қабырғасынан түлеп ұшқан түлектердің жартысы, тіпті жартысынан көбі гуманитарлық бағыттағы мамандықтарды таңдайды. Техникалық саланы таңдағандардың да көпшілігі ауыл шаруашылығын механикаландыруды емес, ақпараттық технологиялар жағына басымырақ қызығушылық білдіреді. Ал, жергілікті жердің шаруа қожалықтары тракторшы жас мамандарға зәру, маман тапшылығы білінуде. Қазіргі тракторшылардың орташа жасы – 50-60 жас аралығы, олардың өздері кеңес дәуірінде оқып, жұмыс жасаған адамдар. Олар өндірісте трактор мен ауыл шаруашылық машиналарына қатысты барлық жұмысты өздерінің бес саусағындай білетін мамандар, тәжірибелері көп. Бірақ қазір техника жаңарып, жаңғырып жатыр. Бәрі автоматтандырылған, компьютерлік жүйемен басқарылады. Ал, ол тәжірибелі жасамыс

мамандар мұндай машиналарды тізгіндей алмайды, ол үшін жас мамандар қажет. [«Атамекен» ҚР ҰКП]

Қазіргі таңда ауыл шаруашылығының негізгі бір саласы – мал шаруашылығы біздің тұрғылықты ауданымызда жақсы дамып жатыр. Мал шаруашылығы бабын біліп, күтімін қолға ала білген жандар үшін үлкен табыс көзі, бизнес түріне айналуға. Мал шаруашылығы маусымдық жұмыстар санатына жатпайды, оларды қыстың қақаған аязы мен үскірік боранында сақтауға қойып, демалдыра алмайсың. Керісінше сол кезде олардың бабын жасау нығайтылады, оған адамның қол күші жете бермейді, әлбетте техниканың көмегіне жүгінуге тура келеді. Негізі мал шаруашылығы да жеңілдету мақсатында жеткілікті механикаландырылған. Қиын тазалайтын, сыртқа шығаратын, олардан түрлі тыңайтқыштар даярлайтын көмекші механизмдер бар. Малдың жем-шөбін дайындайтын: жер жыртудан бастап, топыраққа күтім жасайтын, тұқым сеуіп, тыңайтқышпен қоректендіретін, суарып, түптейтін, зиянды насекомдардан да қорғайтын, өсіп-өнген дақылды орып, бастыратын, тасымалдайтын, сақтайтын техниканың түрлері көп, бар. Оларды ойлап-тауып, өндіріске шығарды. Ол жолда ғалымдарымыз тер төгіп, еңбек етті. Бірақ сол қол жұмысын жеңілдетуге арналған техниканы басқарып, техникалық күтімін жасап, ақауын тауып, оны қалпына келтіре алатын маманның болмауы, болса да ауылдық жерлерге келмеуі немесе ондай мамандыққа қазіргі жастардың қызығушылық білдіріп, меңгеруге құлықсыз болуы мені ойландырады.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тракторшы-машинисі – жинау комбайндары мен кешенінде аспалы және тіркемелі машиналары мен құралдары бар тракторларды басқаратын маман. Ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру және жинау бойынша механикаландырылған жұмыстарды орындайды. Ауыл шаруашылығы жұмыстарын орындау барысында тракторшы-машинист техникалық ақаусыздықты қадағалайды және ауыл шаруашылығы техникасына күрделі емес жөндеу жұмыстарын жүргізеді. Тәжірибесі аз маманның орташа жалақысы шамамен 150 мың теңгені құрайды. Осы біліктілік бойынша ойдағыдай білім алып, одан әрі жұмыс істеу үшін студенттің физика, химия, сызу саласында білімі болуы керек. Көзбен шамалау, физикалық төзімділік, көру қабілеті жақсы, шыдамдылық, техникаға деген сүйіспеншілік, ұйымшылдық және ұқыптылық сияқты жеке қасиеттері болуы қажет.

Артықшылығы: бұл мамандықтың артықшылығы оның қазіргі таңда сұранысқа ие болуында, себебі орындалған жұмыс пен дақылдарды өндіру кезінде түсетін пайда көлемі тракторлар мен ауыл шаруашылық машиналарын дұрыс пайдалануға тікелей байланысты. Сондай-ақ тракторшы маманысыз құрылыс алаңдарын, ауыл шаруашылық жұмыстарын, коммуналдық қызмет көрсетуді елестету мүмкін емес.

Кемшілігі: бұл мамандықтың кемшілігі нормаланбаған жұмыс кестесі болып табылады. Жиі, қысқа мерзім ішінде, тіпті күнде, кейде түнде де жұмыс істеуге тура келеді. Маусымдық жұмыс болуы да мүмкін.

Жас маман қоғамда тракторшы мамандығына деген құрметтің төмен екені сияқты қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мұндай мамандықты оқу оңай емес, сондықтан болашақ жұмысшылар теориялық та, практикалық та білім мен дағдыларды білуі керек.

Қазір халық арасында жұмыссыз жүргендер баршылық, арасында жастар да бар. Әрине, олардың ішінде ер балалар да кездеседі. Ауыл шаруашылығын, мал шаруашылығын өркендетуге үлес қосу үшін осы жұмыссыз жүрген жастар қазіргі сұранысқа ие мамандық – тракторшы болуды неге қаламайды деген сұрақ туындайды. Біріншіден олар жоғарыда келтірген тракторшы болудың артықшылықтарын білмейді, немесе тракторшы болудың кемшілік тұстарын жақсы біледі.

Қазіргі таңда Байғанин өңірінің бұрынғы егістік, көкөніс еккен жерлері жылқының табанына тапталып, жайылымдық жер болып, бос жатыр. Себебі, ол жерлерді бұрынғы қалпымен егістігі жайқалған алқапқа айналдыру үшін техника күші жетпейді. Фермерлер техника алып, оны жеткілікті деңгейде пайдалану үшін маман таба алмайды. Амалсыздан бос жерлерді бір жақты – тек жайылымдық үшін ғана пайдаланып отыр. Сондықтан осы бос

жерлерді өз дәрежесінде, тиісінше пайдалану үшін ауыл шаруашылығы машиналарын жетік меңгерген, өндіріс орындарында тәжірибеден өткен білікті, білімді мамандар қажет.

Сол олқылықтың орнын толтыру – біздің міндетіміз.

ТАРИХҚА ТҮНҒАН ТУҒАН ӨЛКЕМ

Автор: Шарылхан БауыржанІзтайұлы

Ғылыми жетекші:Туленова Акбала Жолдыбаевна

Байғанин техникалық колледжі

Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты: өлкеміздің құрылу, даму тарихын зерттей отырып, ашаршылық жылдарындағы аудан халқының басынан өткен қиын кезеңдерін, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жерлестеріміздің батырлық ерлігі мен қаһармандығын зерттеу.

Зерттеу міндеттері: туған өлкеміздің тарихы туралы естеліктері жайлы ауданымыздың қарттарымен әңгімелесу, сұхбаттасу, жергілікті авторлардың естелік еңбектері, мұрағат құжаттары, тарихи деректер мен дәйектерді, қосымша әдебиеттермен танысу арқылы ақпараттар жинау, жүйелеу және жобалада қолдану.

Зерттеудің өзектілігі: Кең байтақ еліміз тарихқа толы. Өлі қаншама зерттеулерді қажет етеді? Әр аймақтың өзіндік тарихы бар. Өз халқыңды құрметтеу, өз өлкеңнің тарихын, табиғатын білумен және оның батырларын, дара тұлғаларын құрметтеуден басталады. Елбасы өз Жолдауында туған өлкенің қалыптасу негіздерін, оның тарихын білу – біздің міндетіміз екенін атап өтті. Өз өлкемізді тану, тарихын білу, мұрасын зерделеу жас ұрпақты елжандылыққа, отансүйгіштікке тәрбиелеп, оның одан әрі өркендеуіне ықпал етуге жетелейді.

Зерттеудің маңызы: Туған жер туралы ақпаратты БАҚ, тарихи фактілер мен мұрағат материалдарын зерттеу, куәгерлердің естеліктері мен жергілікті тұрғындармен әңгімелесу барысында жаңартып отыру. Зерттеу барысында туған өлке жайлы алынған ақпаратты БАҚ-да жариялау.

Зерттеу бөлімі: Жұмыстың негізгі зерттеу бөлімі төрт бөлімнен тұрады: ауданның құрылу тарихы, ашаршылық жылдарындағы аудан тарихы, ҰОС жылдарындағы жерлестеріміздің ерлігі, Тәуелсіздік жылдарындағы аудан тарихы.

Байғанин ауданының әкімшілік – территориялық жағынан жеке құрылым ретінде аталуы 1928 жылдан басталады. Бұған дейін Адай округінің құрамында болып келген бұл өңірдің дербес басқару жүйесінің өмірге келуін қолда бар деректерге сай айтар болсақ, оқиға былайша өрбіген. 1928 жылдың тамыз айында Терісаққан сайының бойында 12 болыстың өкілдері қатысқан жиналыс болады. Бұл жиналысты Адай округі атқару комитетінің төрағасы С.Масатов ашып, басшылық еткен. Осы үлкен бас қосуда аудандық атқару комитетінің төрағасы болып Шыманов деген азамат, ал оның хатшысы

болып Жалмағанбетов Айтжан деген тұрғылықты жердің өкілі сайланады. Ол кезде партия мүшелерінің өте аз болуына байланысты партия ұясы (ячейка) құрылады да, Сәлменов деген коммунист осы ұяның хатшысы болып сайланады. Ауданның құрылуы жөніндегі жоғарыдағы дерек ресми құжаттардан алшақ кетпейтін сияқты. Олай дейтін себебіміз: 2001 жылы басылып шыққан «Ақтөбе энциклопедиясында» Байғанин ауданы туралы берілген мәліметте аудан құрамына Адай – Табын руларынан тұратын 11 болыс кіргені атап көрсетілген. Ал 1932 жылы Ақтөбе облысының құрылғаны баршаға белгілі. Сол кезде облыс көлеміндегі 28 ауданның бірі осы Табын ауданы болған. Демек, Табын ауданы Ақтөбе облысына қосылғанда, аудан құрамындағы 12 болыстың біреуі – Тайсойған – Сағыз болысы басқа құрылымға, нақтылай түссек, қазіргі Қызылқоға ауданының құрамына енген болып шығады.

Ауданға Табын атауының берілуінде де ақылға қонымды заңдылық бар. Бұл – Кіші Жүз өңіріндегі халықтың үлкен бір тайпалық одағын құрайтын Жетіру тайпасының аса ірі тармағы. Бұл ру да Адайлар сияқты көшпелі тұрмыс кешкен. Арал мен Каспий теңіздерінің аралығында көшіп – қонып жүрген. Қысқа қарай Үстірт асып, Маңқыстаудың ойына дейін барады. Асмантай – Матай, Сам секілді құм шағылды, қысы жұмсақ өңірді қоныстанса, көктем туа солтүстікті бетке алып, облысымыздың Елек, Қобда өңірлеріне, Ырғыз даласына дейін жетіп жайлап қайтатын болған. Бір сөзбен айтқанда, тыныс – тіршілігі бір – біріне ұқсас осы екі үлкен рудан тұратын болыстықтар өкілдерінің бас қосуында ауданның атын қалай атасақ екен деген пікірдің сарапқа салынғаны сөзсіз. Бұл кезде Адай округі әлі де өмір сүріп тұрған еді. Сондықтан да жиналыста жаңа құрылымның атын Табын ауданы деп атауға келісілгендігі жөнінде ой түйіндеуге болады. Сонымен бірге бұл мәселенің саяси астары да болуы мүмкін. Алдағы уақытта халықты отырықшылыққа бейімдеу, ұжымдық шаруашылықтар құру мақсаты күн тәртібіне қойыла бастаған еді. Бүкіл Доңызтау, Оймауыт, Үстірт өңірін мекен ететін табын руын үкіметтің құзырына көндірудің, олардың әрі қарай лықсып кетпеуін қамтамасыз етудің алдын ала ойластырылған бір шарасы да болуы мүмкін. Қалай дегенмен де бұл атау 1940 жылға дейін өзінің ұйымдастырушылық рөлін ойдағыдай атқара білді. Он жылдан астам уақыт ішінде аудан көлемінде партиялық ықпал нығайып, ауылдық кеңестердің жұмысы күшейді, күш көрсету органдары жүйесі қалыптасты. Сөйтіп халықты ашса – алақанында, жұмса – жұдырығында ұстайтындай күдірет пайда болды. Демек, ауданның атауын бір рудың атында қалдыра беруді билік басындағылардың «партия саясатына қайшы» деп тұжырым жасауына толық негіз бар. Ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып шыға келетін өктем идеология аудан атауын оп – оңай өзгерте салады. Атақ – даңқы дүрілдеп тұрған халық ақыны Нұрпейіс Байғаниннің есімі ауданымызға берілуінің ықтимал қисыны осылай болса керек. Әрине, ауданның қадірлі ақын есімімен аталуын жұртшылық қуана қарсы алған болар. Өйткені аудандық атқару комитеті 1938 жылғы 16 мамырда арнайы қаулы қабылдап, жоғарғы органдардың алдына аудан орталығын Жарқамыстан темір жол бойындағы Қарауылкелдіге көшіру және аудан атауын Сталин атына өзгерту жөнінде мәселе қойған.

Ежелден көшпелі өмір сүріп, мал өсірумен шұғылданатын бұл өңірдің халқы Қазан төңкерісінен кейін көптеген дүрбелең кезеңдерді бастан кешірген. Соның ең ауыры кешегі Голошекиннің асыра сілтеуі кезінде болды. Халық Қарақалпақстан, Түрікпенстан жеріне ауған. Сонынан қуғыншылар жіберіліп, көпшілік халық күшпен, зорлықпен кері қайтарылған. Ру басыларының малы байлауға, басы айдауға түскен. Оның артын бүкіл қазақ еліне келген аштық жайлады. Осындай тауқыметті бастан өткеріп, тоз – тоз халықтың басы біріктіріліп, аудан құрылған. Аш, арықтың қарнын тойғызу үшін қауырт шаралар алынған. Колхоздарда мал басы құралып, қолмен шашып, қол орақпен оратын егін салына бастаған. Осылардың нәтижесінде ел біртіндеп есін жиған. Бірақ бұл өмір де ұзаққа бармады. Басталған соғыс елдің берекесін тағы кетірді. Әке – шеше балаларын, әйелдер сүйген жарларын майданға аттандырды. Елдің бар шаруасы әйелдерге, еңкейген қарттар мен буыны бекіп, бұғанасы қатпаған балаларға қарап қалды. Дегенмен, қарекетсіз отыру жоқ, «бірлік болмай тірлік болмайды». Ел қашан да елдігін жасаған. Майданның да мұқтажын өтеу керек. Осындай жағдайда аудан халқы белді бекем буып, шаруаны ақсатпауға күш салуда екен».

Ауданның одан ары қалыптасуына еңбекке жарар ер азаматтардың бәрі соғысқа аттанып, тылда қарттар, әйелдер мен балалар күні-түні еңбек етті. Олардың ерен еңбектері жайлы жергілікті авторлардың естеліктерінде жазылған, мұражай құжаттарында көрсетілген. Еліміз үшін барын салған жерлестеріміздің ерліктерін үнемі дәріптеу, жас ұрпаққа жеткізу біздің міндетіміз. Тәуелсіздік жылдарында ауданның әлеуметтік – экономикалық өркендеуіне үлес қосқан жерлесіміз туралы түрлі ақпараттық көздер арқылы біліп, жас ұрпаққа үлгі тұтып, өнеге ету керек екендігі айтылады.

Қорытынды:

жобада туған өлке тарихы зерттеліп, кең көлемді ақпарат жиналды және жүйеленді. Бүгінгі бақытты балалық шақ – «Мәңгілік ел» болу идеясы арқасында Қазақстандағы тәуелсіздікке қол жеткізген Ұлт Көшбасшысының патриоттық және сындарлы саясатының негізі. Біздің міндетіміз – «Мәңгілік ел» болу, бағдарамасының негізін ұрпақтан-ұрпаққа, туған жеріміздің тағдырына, оның инновациялар негізінде экономикасының өсуіне үлес қосу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Ленин туы» газеті 8 маусым 1991 жыл.
2. «Доңызтау белестері» Қабижанұлы Марат Ақтөбе, 2011,
3. «Біз білетін бір батыр» М.Жазықова, Ақтөбе, «А- Полиграфия», 2010,
4. «Туған өлке» Ж.Т.Уталиева, Г.Н.Поваляшко, Ақтөбе обл, Байғанин ауданы, Анықтамалық – ақпараттық танымдық жинақ. Ақтөбе, 2014 – 156 б,
5. «Елінің абзал азаматы», Ақтөбе, «А- Полиграфия», 2014-288 б.
6. «Туған жер тұнған тарих» ғылыми – тәжірибелік конференция материалдарының жинағы, Е.Ж.Құрманбек, Б.Н.Иман,- Ақтөбе, 2014 – 236 б.

ҮШТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ КЕПІЛІ

**Амандәулет Бексұлтан, «Дәнекерлеу ісі»,
ғылыми жетекші-Кожина Ирина Токашевна
Ақтөбе құрылыс және бизнес колледжі**

Мақсаттар мен міндеттер: Мақалада Қазақстандағы үштілділік тіл саясаты мәселелері қарастырылды. Мемлекетте үштілді білім беру ресми түрде тиімді деп танылып отыр. Үштілділік елімізді мықты және бәсекеге қабілетті етеді.

Өзектілігі: Қазақстандағы үштілділік тұжырымдамасы елімізді нығайтуға бағытталған. Үштілділік идеясы ұлттық идеологияның бөлігі болып табылады. Жетілген мемлекеттік тілмен біз өзіміздің тәуелсіздігімізді, даралығымызды, ерекшелігімізді сақтаймыз. Ал, екі халықаралық тілді білу бізге әлемдік ғылымға, экономикаға мүмкіндік, қолжетімділік береді.

Ғылыми болжам: Мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, өз халқы мен басқа халықтардың дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасау керек, яғни полимәдениетті тұлға қалыптастыру керек.

Кез келген әңгіменің құндылығы мен өзектілігі, негізінен қозғаған тақырыбына қарай, сол тақырыпты ашу деңгейіне орай бағаланатыны белгілі. Ендеше, біздің әңгімеміздің төркіні — үштілділік мәселесі болмақ. Бүгінгі таңда мемлекетімізде үштілділік мәселесін нақты іс түрінде жүзеге асыру керек пе? деген сұрақ туындайды. Әрине, керек. Еліміз бен жерімізге ие болатын жастар үш тілді де қатар меңгеруі тиіс.

Халқымыз ежелден тіл абыройын биік көтеріп, «Өнер алды – қызыл тіл» деп, сөз өнерін бар өнердің алдына қойып, жоғары бағалаған. Әдетте тіл жөнінде, тіл – адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы деп, оған жай-жадағай анықтама берілгенімен, іс жүзінде тіл тек адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы ғана болып қалмастан, қайта онан да маңыздысы, ол белгілі бір ұлттың ұлттық сана-сезімі, халықтың халықтық қасиеті, оның жалпы тарихы, әдет-ғұрпы, мәдениеті қатарлыларды тұтастай өз бойына қамтып жататын күрделі ұғым.

Біздің алтын діңгегіміз, тұғырымыз – қазақ тілі, ал жан-жағынан өзге тілдер мемлекеттік тілді қолдап уық секілді қадалады. Бірақ кейбіріміз үштілділік үдерісі жөнінде басқаша көзқарас танытып жатамыз. Мұның себебі осы бір сөздің мағынасын түсінбеуден келіп шығады. Әрине, әр көтерілген мәселенің оң және теріс жағы болады, әр тұлғаның өзіндік жеке пікірі болады. Бірқатары осы бағытты ұстануға оң көзбен қарап, құптаса, енді бірі өз қарсылықтарын білдіруде.

Бір азаматтың өз ана тіліне қанық болуы шарт астында өзге бір ұлттың тілін жетік игеріп, сол ұлт азаматтарымен ойдағыдай тіл табыса білуін үлкен біліктіліктің белгісі деуге болады. Өмірде өзге бір ұлттың тілін игерген адам сол халықтың ішкі жан-дүниесін түсініп, күллі мәдени құндылықтарымен танысу орайына ие бола алады. Азаматтарымыздың қазіргі ай сайын алға ілгерлеп, күн сайын жаңарып, тез қарқынмен дамып бара жатқан өзгерісшен өмірге ойдағыдай сәйкесуі үшін, қос тілді болып қана қалмай, қайта көп тілді болуы төтенше қажеттілікке айналуда. Бұлай істеу әр азаматтың өзіне де, өзгеге де тиімді.

Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жетік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық.

Көптілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері қақ.

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі. Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ... көптілділік, белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Көптілділіктің үштілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты.

Бүгінгі оқушы мен студент – ертеңгі күні мемлекет қайраткері. «Тегінде адам баласынан ақыл, білім, ар, мінез қасиеттерімен озады»- деген ұлы ақын Абай сөзі қай заманда да өз мәнін жоймақ емес. Сондықтан болар, білім беру жүйесін дамыту басты бағыт болып саналады. Көптілділік — заман талабы. Бір халықтың мәдениетін басқаларымен салыстыру арқылы ғана, әлем суретін әр алуан әрі тұтас көруге мүмкіндік беретін ұлттық мәдениеттің барлық ерекшеліктерін және құндылықтарын сезінуге болады. Көптілді оқыту- жас ұрпақтың білім кеңестігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемнің ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Бүгінгі тез өзгеріп жатқан дүниеде өмір сүріп, еңбек ету үшін жан-жақты болу қажет. Осыған орай, бүгінгі таңда Қазақстанға ақпараттық-технологиялық, ғылыми, медициналық, оқу-әдістемелік т.б. салаларда жаңалықтарды, әлемдік ілгері тәжірибелерден хабары болып, бұл жаңалықтарды өзінің ана тілінде халқының игілігіне пайдалану үшін халықаралық байланыстарды нығайту қажет.

Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық- коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Бүгінде Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі- мектепте көптілді білім беруді жолға қою болып табылады.

Көптілді білім- көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ.

Алдыңғы ұрпақтармен, ата –бабаларымызбен рухани сабақтастығымызды жоғалтып алмас үшін, бүгінгі және ертеңгі ұрпақтың сана сезімін ана тілі негізінде оятып, тәрбиелеп отыру оқушылар мен ата — ананың міндеті. Жеке тұлға шетел тілін үйрене отырып, сол тілде сөйлейтін халықтардың тарихымен, мәдениетімен, өнерімен, салт-дәстүрімен таныс болады және ғылымның соңғы жаңалықтарынан хабардар болады. Шетел тілін білуді қалаған адам өзіне жаңа біртұтас әлем ашады. Бір тіл білсең бір адамсың, екі тіл білсең екі адамсың, үш тіл білсең үш адамсың дегендей еліміздің білікті де, білімді маманы болу үшін арнайы ғылыми еңбектерді шетел тілдерінде оқып–үйрену – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. « Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім ал» деген ата-бабамыздан қалған сөз нақты осы уақытқа сәйкес келмек. Жеке тұлғаны қалыптастыруда ана тілімен қатар шетел тілін меңгеру заман талабы.

Қазақ тілін тереңдетіп оқыту, сонымен қатар көптілділікті меңгеруді жолға қою- бүгінгі таңдағы орта білім жүйесінде педагогикалық үрдістің негізгі бағыттарының бірі. Әлемдік білім беру іс- тәжірибесінде көптілді және билингвалды білім беру жаңалық емес, атап айтқанда, АҚШ пен көптеген Еуропа елдерінде, әсіресе соңғы жылдарда бұл бағытта жетістікке қол жеткен. Бірақ, қазақстандық білім беру жүйесінде көптілді және билингвалды білім берудің халықаралық іс-тәжірибесінде қолданыс тапқан моделдерін енгізу- жаңа педагогикалық проблема, өйткені ол жаңа жағдайларда шығармашылық тұрғыдан іске асырылуы тиіс.

Бүгінгі таңда Қазақстан үшін үш тұғырлы тіл – елдің бәсекеге қабілеттілікке ұмтылуының бірінші баспалдағы. Әрине, дамыған өркениетті 30 елдің қатарына қосылу мақсатында жүргізіліп отырған «Үш тұғырлы тіл» саясаты – елдің ертеңі үшін аса қажет. Мақсаты – көп ұлтты елімізде ұлтаралық татулықты сақтау, ұлттық-мемлекеттік біртұтастықты қалыптастыру, қазақстандық патриотизмді негіз ете отырып, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер:

1. Солташұлы Ы. Заман Талабы – көптілді болу. // Ақиқат. 26 қараша- 2012 ж. № 11. 14-15
2. Жаминова Р.Ж. Модульдік оқыту технологиясын қолдана балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру. // Мұғалімнің кәсіби дамуы: дәстүрлері мен өзгерістер. II халықаралықғылыми-тәжірибелік конференция. II том. Астана-2012 ж. 115-120 б.
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению, 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 116 б.
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2008. С– 264-270

5. <http://www.surak-zhauap.kz/>
6. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері,
7. Әбдуәли Т. Үштүңғырлы тілді түгіндімейік
8. Тәңірбердіқызы Т. «Ағылшын тілі мемлекеттік тілмен бәсекелесемес»

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

**Павленко Никита,
научный руководитель Асанханова Зауреш Аманжоловна
Актюбинский колледж строительства и бизнеса**

Цели и задачи: Выработать новые подходы, позволяющие видеть исторический процесс таким, каким он был на самом деле - взаимосвязанным, интегрированным, находящимся в процессе развития.

Актуальность: Стала проблема этногенеза казахов, происхождения и семантики термина «казах», генезиса и эволюции казахской государственности, формирования этнической территории казахского народа.

Научная гипотеза: Только на основе научного исторического анализа возможно получение нового исторического знания, свежих идей и позитивного вклада исторической науки в модернизацию страны, ее гуманитарного сопровождения, без которого невозможны решения никаких социальных и экономических задач.

«Народ, который не уважает свою историю, - не уважает себя... Бережное отношение к истории - лучший гарант того, что сегодня и завтра мы не совершим новых трагических ошибок» говорится в книге «В потоке истории». Историки за годы независимости предприняли попытки выработать новые подходы, позволяющие видеть исторический процесс таким, каким он был на самом деле - взаимосвязанным, интегрированным, находящимся в процессе развития. Появились труды, написанные на основе новых архивных фондов, публикации, открывающие неизвестные страницы истории Казахстана - депортацию народов СССР в Казахстан и республики Средней Азии, коллективизацию, репрессии 1930-1950 годов и другие. Однако, процесс переосмысления исторического прошлого казахского народа имел и негативную сторону. Появилось немало трудов, особенно по новой и новейшей истории Казахстана, в которых прошлое разоблачалось, исторические факты отвергались или рассматривались исключительно в негативном плане. Немало авторов увлеклось сенсационностью, чрезмерным субъективизмом при освещении отдельных исторических фактов и событий, стремлением поразить воображение читателя любым способом. Сенсационно звучат сами названия таких публикаций: «О чем молчат учебники», «История Казахстана: белые пятна», «О чем не говорили» и тому подобные. Среди публикаций на исторические темы немало таких, в которых сложные вопросы этнической, политической и социальной истории решаются на любительском уровне, непрофессионально. Ярким примером могут служить издаваемые отдельными авторами или творческими коллективами учебники по истории Казахстана. В особенности, это учебники, изданные в конце прошлого и начале нынешнего веков.

Я думаю, что это были скорее издержки роста и повышенного интереса к истории, когда субъективные точки зрения ученых возобладали над необходимостью объективного анализа. Но основная причина, на мой взгляд, была в том, что источником, доказательной базы исторических процессов в Казахстане было ничтожно мало. Практически все крупные события основывались на источниках имеющих общее значение для советской истории, в целом. Отсюда, с одной стороны, скудость материала, а с другой - его предопределенная

заданность, когда многие события просто не рассматривались, или же освещались неполно и односторонне. Я считаю, что прежде всего необходимо заострить внимание ученых на узловых проблемных аспектах истории Казахстана, которые требуют более детальной проработки.

Например, древнейший, древний и раннесредневековый период истории Казахстана. Изучение этого периода истории Казахстана на современном этапе становится очень важным. Объясняется это тем, что с эпохи бронзы на территории Казахстана начался процесс формирования кочевой цивилизации, появления ранних кочевников, далеких предков казахского народа. Например, процесс формирования казахского этноса, который занял не одно тысячелетие, к сожалению, учеными до сих пор не рассмотрены с новых методических позиций такие сложнейшие и масштабные темы, как создание и распад ранних государственных образований в древнетюркской степи Дешт-и-Кыпчак, ареал распространения тюрко-кыпчакского населения, история топонимики Евразии и так далее. Необходимо более системно изучить сакскую культуру, особенно массагетов, саков-тиграхуа и аримаспов. Не должны выпасть из внимания ученых древнетюркское государство, Тюркешский и Карлукский каганаты. Потому что именно к ним уходят корни тюркской базовой этнокультурной и цивилизационной идентичности. Одной из самых противоречивых и спорных в восприятии отечественной истории выступает эпоха Чингисхана. Вообще, история казахской степи в системе империи Чингисхана и ее правопреемников требует самого пристального внимания. Вместе с тем история Казахстана – это также история других этнических групп, которые позднее поселились на этой земле и часто не по своей воле. Мы должны объективно изучать эти формирования политэтничности страны.

Актуальной проблемой стала проблема этногенеза казахов, происхождения и семантики термина «казах», генезиса и эволюции казахской государственности, формирования этнической территории казахского народа. На сегодняшний день исследованы многие аспекты данной проблемы: территориальные границы расселения казахов, время образования Казахского ханства и установление его преемственности от тюркских каганатов и кипчако-монгольских государств. Проблема казахской государственности в советской историографии занимала подчиненное положение, и это становилось предметом дискуссий еще в советский период.

История Казахстана нового времени - XVIII- начало XX века. Этот период соотносится с колонизацией Казахстана Российской империей и анализом последствий этого процесса. Советская историография накопила, казалось бы, огромный материал, однако все исследования базировались на ограниченном круге архивных данных, которые в свою очередь проходили своеобразное рецензирование. Примером такого подхода являются оценки всех восстаний и движений казахского народа в XIX-начале XX веков. Например, восстания 1916 года. В результате работ казахстанских историков сменились акценты в оценке национального движения в Казахстане в этот период. Реабилитировано движение К.Касымова, которое трактуется сегодня, как кульминация национально-освободительное движения казахского народа в период присоединения к России. На мой взгляд, назрела необходимость создания капитального исследования по проблеме присоединения Казахстана к России. Широкой дискуссии подвергается проблема влияния российской экономики на пастбищно-кочевую общину казахов. Особенно яркой в этом плане является работа Н.Э. Масанова «Кочевая цивилизация казахов», изданная в 2001 году, в которой автор, в отличие от советских историков, доказывает, что капиталистический уклад, который постепенно проникал в экономику Казахстана, не мог серьезно отразиться на казахском ауле и тем более привести к его трансформации, расслоению и разложению. Колониальные власти, наоборот, стремились законсервировать родовой строй и патриархальный уклад в казахском обществе. История Казахстана новейшего времени. Это наиболее изучаемый период в казахстанской историографии. Дискутируется широкий круг проблем по истории Советского Казахстана.

Одним из ведущих направлений является реабилитация деятелей алашордынского движения и исследования по истории возникновения и развития казахской национальной интеллигенции, проблема коллективизации и массового оседания кочевых и полукочевых хозяйств, репрессии 1930-1950-х годов в Казахстане, по-иному звучит оценка последствий освоения целинных и залежных земель. Какие же шаги необходимо нам предпринять для изучения истории своей страны? Основная концепция развития национальной истории Республики Казахстан в современный период должна соответствовать геополитическим интересам Казахстана и опираться на современные технологии проектирования информационных систем с соблюдением базовых принципов, обеспечивающих достоверность и полноту информации об исследуемом историческом объекте. Исследование генезиса казахстанской государственности и независимости наряду с рядом других актуальных проблем истории Казахстана потребовало пристального внимания исследователей к созданию единой концепции исторической науки, развитию новых направлений национальной истории и методов исследований. На современном этапе развития казахстанской исторической науки отмечается выход проводимых исследований на глобальный уровень.

Национальная история сегодня для Казахстана – это самая проблемная область науки. Историческое прошлое Казахстана составляет важную часть гуманитарного пространства на разных уровнях общественного сознания – от политического языка политиков до повседневной жизни населения. В связи с этим, следует излагать исторические события и факты с точки зрения, которые соответствуют геополитическим интересам Казахстана. Так необходимо поступать не только тогда, когда речь идет о межгосударственных вопросах, но и о внутренних казахстанских проблемах. Концепция исторической науки должна быть основана на единстве системы взглядов на исторические события. Следует применить новый подход к изложению исторических событий, как к непрерывному процессу обретения национальной идентичности, не сводящемуся к перечислению имен и творческих достижений, а логически увязанному с историческим прошлым, политическим и социально-экономическим развитием страны. Только на основе научного исторического анализа возможно получение нового исторического знания, свежих идей и позитивного вклада исторической науки в модернизацию страны, ее гуманитарного сопровождения, без которого невозможны решения никаких социальных и экономических задач. Следует шире использовать пространственный подход при изложении исторических событий, что позволяет достовернее и полнее исследовать историю Казахстана рамках конкретно локального исторического времени. Таким образом, основная концепция развития национальной истории Республики Казахстан в современный период должна соответствовать геополитическим интересам Казахстана и опираться на современные технологии проектирования информационных систем с соблюдением базовых принципов, обеспечивающих достоверность и полноту информации об исследуемом.

Список литературы

1. М.Садыков, Изучение истории Казахстана должно быть комплексным. Уральск, 2015
2. Материалы международной научно-практической конференции: «Актуальные проблемы исследования и преподавания национальной истории на современном этапе». ЕНУ им.Гумилева, 2014
3. Ксенжик Г. Н. Публикации автора «Единство системы взглядов»
4. Источник: <http://e-history.kz/ru/expert/view/38>

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ СТРАНЫ

Кандалов Максим, студент I курса
научный руководитель: Кубашева Г.Ж.

Актюбинский колледж строительства и колледжа

Цель: изучение теоретических и практических проблем правовой культуры молодежи.

Задачи: изучение уровня правовой культуры молодежи; исследование особенностей формирования правового сознания молодежи.

Актуальность: данная тема определяется особой доминирующей ролью правовой культуры в процессе социализации личности. В современном обществе правовая культура выступает важнейшим компонентом общей культуры человека.

Научная гипотеза: дается анализ теоретических проблем формирования правовой культуры среди молодежи.

Значимость: положения и выводы могут быть использованы в учебно-педагогическом процессе, в ходе воспитательной работы со студенческой молодежью, связанной с проблемой формирования правовой культуры.

Методы исследования: теоретические: анализ, синтез, обобщение, анализ документов.

Государственная молодежная политика в Республике Казахстан обеспечивается достаточной нормативной базой. Была утверждена Концепция государственной молодежной политики в Республике Казахстан, принят Закон «О государственной молодежной политике». В соответствии с этим законом молодые люди в возрасте от 14 до 29 лет называется молодежью.

Стабильное социально-экономическое положение молодежи является залогом ее развития, снижения уровня преступности в молодежной среде, а также основным показателем правосознания и культуры. Формирование правовой культуры молодежи является одной из важных государственных задач. Только уважая законы, которые сохраняют многовековые ценности добра и справедливости, защищая права и интересы каждого, мы можем построить новое общество. Действительно, правовая культура является неотъемлемой частью культуры общества, и современный человек должен знать ее основы. Однако реальная ситуация в области правовой грамотности населения, в том числе молодежи, характеризуется рядом негативных явлений – правовым невежеством, правовым нигилизмом и плохими манерами. По мнению правозащитников, положение детей в нашей стране остается очень сложным, их права обычно нарушаются как родителями, так и должностными лицами, привычка воспринимать права ребенка как нечто искусственное укоренилось в обществе, а сами дети – как объект любви и заботы, а не субъект права. Правовая культура в узком смысле – это определенный уровень правосознания, который включает в себя знание действующего законодательства, его правильное понимание, соблюдение, применение, применение, применение, нетерпимость к любым нарушениям закона. Высшим уровнем правовой культуры является общественно-правовая деятельность, использование правовых знаний в целях укрепления правопорядка. Человек с таким уровнем правовой культуры не является сторонним наблюдателем, созерцателем социальных процессов, но активно участвует в решении общественных проблем.

В юридической литературе принято различать следующие шесть функций правовой культуры:

1. Содержание познавательно-трансформирующей функции правовой культуры является целью, которую ставит перед собой любое демократическое общество – формирование верховенства права. В связи с этим данная функция направлена на гармонизацию различных интересов общества, на создание правовых и моральных гарантий для свободного развития личности, уважения его достоинства, признания его высшей ценности.

2. Регулирующая функция правовой культуры направлена на обеспечение стабильного, эффективного механизма развития правовой системы, наведения порядка в общественных отношениях на основе идеалов, прогрессивных взглядов, традиций и моделей поведения, утвержденных правовой культурой.

3. Ценностно-нормативная функция проявляется через отражение в сознании индивидов, их групп различных фактов ценностного значения. Другими словами, все элементы структуры правовой культуры являются объектами оценки, что позволяет говорить о ценностях права и права как социальных ценностей.

4. Функция правовой социализации имеет своей целью формирование правовых качеств личности через воспитание его правовой культуры, осознание его прав и обязанностей, механизм их правовой защиты, уважение прав и свобод других, и готовность человека действовать в любых ситуациях является законной.

5. Коммуникативная функция обеспечивает общение людей и их групп в правовой сфере, влияя на это общение, накапливая в правовой культуре все ценное, что было присуще прошлым поколениям, и заимствуя прогрессивные принципы из правовой жизни других народов и стран.

6. Прогностическая функция включает анализ тенденций развития этой правовой системы, определение адекватных средств для достижения правовых культурных целей, поиск новых ценностей, качеств и свойств, присущих правовому вопросу.

Все эти функции правовой культуры взаимосвязаны, и зачастую трудно определить, где заканчивается одна функция, а другая начинает свое действие. Правовая культура включает в себя знание и понимание права, развитие правового мышления, правовых установок, идей, убеждений, идей и взглядов, то есть отражает уровень зрелости правосознания. Таким образом, правовая культура включает в себя психологические элементы (правовая психология) и идеологические элементы (правовая идеология), а также поведенческие элементы (юридически значимое поведение). Правовая культура рассматривается как определенный уровень развития индивидуального, группового или общественного правосознания. В теории права правовое сознание делится на три задачи: познавательная, оценочная, нормативная. Когнитивная задача состоит в понимании феномена юридической реальности с точки зрения актуальности и актуальности предмета. Право, согласно их собственным стандартам, это позитивное отношение к поведению. Однако, если человек не нарушает закон, он или она не нарушают верховенство закона или из-за его соответствия, то есть это не означает, что у него все еще есть необходимая правовая культура. Точно так же любая легальная деятельность человека или группы не может быть классифицирована как правовая культура. Вы можете выучить законы и использовать их, чтобы навредить целям, которым они служат. Нередко злоупотребление правами и свобода выражения мнений в обществе. Наоборот, бывают случаи, когда пытаются достичь хороших целей нелегальными методами.

Правовая культура человека заключается в том, чтобы знать и понимать право и действовать соответственно. Основные условия хорошего развития правовой культуры: развитие духовного сознания населения; совершенствование работы органов государственной власти по трем направлениям; верховенство закона, верховенство права, защита культурных достижений; формирование правового государства. Современные представления о правовой культуре в Казахстане исходят из признания в ней органического единства двух принципов: духовного, идеологического и практического, активного.

Формирование правовой культуры и социализация в Казахстане рассматриваются как активный процесс. Способность того или иного явления стать элементом правовой культуры Казахстана определяется прежде всего возможностями его влияния на достижение запланированных результатов деятельности. Следует сказать, что правовая культура Казахстана как феномен социально-политической реальности не состоит из отдельных и изолированных явлений, а представляет собой целостное целое. Именно целостность

определяет те неотъемлемые качества, которые оказываются присущими отдельным компонентам как компонентам системы. Концептуальным инструментом решения проблемы политологических исследований является построение системы индикаторов и эмпирических индикаторов, определяющих правовую культуру Казахстана как общественно-политическое явление.

В казахстанском обществе, где традиционное сознание и правовая культура не являются правовыми явлениями в строгом смысле этого слова, нормативные отношения воспринимаются достаточно по-разному, и правовое поведение населения часто нельзя назвать законопослушным. «Сомнительные позиции» – это точное описание состояния сознания, которое определяет как содержание, так и эволюцию правовой культуры в Казахстане. Эта функция не только присутствует, но и доминирует. Но, у нас все еще существует большая степень предубеждений, опасений, что предусмотренные меры не окажут реального влияния на практическую сторону, на полное исчезновение негативных тенденций, которые имеют развитие в обществе в предыдущие годы. Такая ситуация в Казахстане обусловлена рядом причин: недостаточная реформа политико-правовой системы, низкая юридическая компетентность граждан, их неосведомленность о своих правах и обязанностях; неполное юридическое лицо; недостаточно высокий профессионализм юристов; противоречия законодательного процесса в переходный период общественно-политического развития; административно-правовой нигилизм; слабая правоохранительная и судебная системы. Эти и другие характеристики определяют состояние правовой культуры Казахстана.

Итак, правовая культура в Казахстане как общественно-политическое явление представляет собой сложное явление, определенное единство универсального, особого и единого. Эффективность каждого элемента в общем механизме воздействия на казахстанцев варьируется в зависимости от целого комплекса факторов, включая: время, социальное пространство, экономическую ситуацию, политическую ситуацию. Каждый компонент этого механизма может быть определяющим элементом при условии, что он влияет на сознание и правосознание человека и общества в целом.

Таким образом, правовая культура Казахстана существенно выражает общественно-политическую связь и взаимодействие личности, государства и общества, и в этом качестве такая оценка выступает как политическая характеристика правовой культуры страны. И далее, правовая культура Казахстана является по сути выражением, отражением как сущности содержания и функций верховенства права, так и результата реализации правовой политики РК, в основе которой лежит правовое воспитание населения.

Высокий уровень правовой культуры молодежи даст нашему обществу будущее, так как именно наличие правовой культуры выступает одним из факторов гарантии создания демократического, правового, светского государства, где присутствуют соблюдение прав и свобод человека, уважение прав всех форм собственности, а также чести и достоинства граждан.

Список использованной литературы:

1. Шкатулла В.И. Основы права: Учеб.пособие для студ. сред. спец. учеб. заведений / В.И. Шкатулла, В.В. Надвикова, М.В. Сытинская / Под ред. В.И. Шкатуллы. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2016. – 160 с. 2. Булгакова Д.А. Теория государства и права. Учебник. – Алматы: Юридическая литература. 2006. – С. 96. 3. Абсаттаров Г.Р. Правовая культура населения – важнейший фактор совершенствования правовой политики Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. – 2012. – № 2

ЖАСТАР АРАСЫНДА ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қайырбек Қызғалдақ,
«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету» (түрлері бойынша)
Ғылыми жетекші – Калмағамбетов Малик Набидуллаевич
Ақтөбе құрылыс және бизнес колледжі

Жұмыстың мақсаты: Қазіргі заман талабына сай парасатты, Отанын, елін, тілінсүйетін жеке тұлға тәрбиелеу және құқықтық негіздерінен алған білімді іс жүзінде қолдана білуге үйрету, жастар арасында құқық бұзушылық мәдениетін қалыптастыру.

Өзектілігі: Заң қызметкерлері мен қоғамдық ұйымдарымен бірлесіп жұмыс атқаруын үйлестіру. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық туралы, мәселелерін қарау және қоғамдық тәртіпті қорғау мекемелерімен арнайы тәрбиелеу мекемелері арқылы жастар арасындағы маскүнемдік, нашақорлық, жыныстық жүгенсіздік, зорлық-зомбылықтың етек алуымен күресу, жасөспірімдердің қараусыз қалмауын, құқықбұзушылықтарын болдырмау, ата-ананың бала тәрбиесіндегі жұмыстары жөніндегі мәселелерді шешу. Құқықтық білім мен тәрбиені жан-жақты тереңдету, Құқықтық мәдениет пен адамгершілікті қалыптастыру.

Ғылыми болжам: Заңдылық пен құқықтық тәртіп жағдайын талдау, қорытындылау мен зерттеудің негізінде тиісті органдарға заң бұзушылықтың себептері мен оның болуына көмектесетін жағдайларды жою туралы ұсыныстар мен нұсқаулар беру. Қазақстан Республикасының Заңын және өз құқықтарын жете біліп, қорғай білетін тұлға қалыптастыру.

Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратыны аталған. Бұл еліміз үшін мәртебелі мақсат. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 – бабында: «Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», — деп баян етілген. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуының басты алғышарттарының бірі – азаматтардың құқықтық білімін жетілдіру, құқықтық мәдениетін қалыптастыру, әсіресе оның құрамды бөлігі – адам құқығының мәдениеті. Адам құқықтары туралы ақпаратпен жүйелі қамтамасыз етудің қажеттілігі маңызды екенін ескерсек, онда бұл салада жастар арасында құқықбұзушылық мәдениетін қалыптастыруда маңызды құралдың бірі – білім беру ұжымдары десек қателеспейміз.

Қазақ елінің заңды құрметтеуі, адам құқығын ардақтауы сонау ықылым заманнан-ақ қалыптасқан. Ғасырлар қойнауынан жол тартып келе жатқан әдет-ғұрып, салт-сана, мәдениетті сөйлеуге құрылған қарым-қатынасқа айрықша баға берген. Ел басқару ісіне жіті мән бергендіктен, ақ сақалды қариялардың түйінді бір ауыз сөзінің өзі тасқын тоқтатарлық күшке ие болған. Ал дуалы ауыздан шыққан қасиетті сөздер ел арасына кеңінен тарап, Ата Заң баптарындай бағыт беріп отырған.

Қазақ халқы жазу-сызуды білмеген кездің өзінде тәрбиеге ерекше көңіл бөліп, адам құқын қорғауды назарда берік ұстаған. Мысалы, сол заманда ел тоқтаған «Қасым ханның қасқа жолы» (1511-1518 ж.ж.), «Есім ханның ескі жолы» (1598-1628 ж.ж.), Өз Тәукенің «Жеті жарғысы» (1680-1718 ж.ж.) сияқты кәрнекті заңдар жұртшылықты ынтымақ пен бірлікке жұмылдырып, адамдарды әділеттілікке, яғни біреудің алажібін аттамауға тәрбиелей отырып, зорлық пен зомбылықтың барлық түріне қатаң жаза қолданған. Ал елі менжерін сатқан екіжүзділерді, жауыздықпен күн көрген қаныпезерлерді, Ата заңын аттаған азғындарды «етегін кесіп, елден қу» деген қағидамен аяусыз жазалаған. Ерте кезде адам және азамат құқықтарын теңестіретін демократиялық көзқарастың деңгейі төмен болғаны рас. Нағыз демократия өз жемісін екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, дәлірек айтқанда 1948 жылы берді. Өйткені, дәл осы жылы БҰҰ өзінің «Жалпыға бірдей адам құқығының декларациясын» қабылдаған еді. Бұл құжат дамушы елдер үшін адам құқын қорғау саласында бағыт беретін негізгі заң актілерінің бірі болды.

Қазір жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтың ішімдік ішу, нашақорлық, әйел зорлау, жезөкшелік сияқты түрлері көп ұшырасады. Бұған, әлбетте, сағат сайын теледидардан соғыс пен кісі өлтіруге, жалаңаш ерлер мен әйелдерді жарнамалауға құрылған бейнефильмдердің шексіз көрсетілуі себеп. Міне, осындай жүйесіз, жүгенсіз бейнефильмдерге бой алдырып, санасы уланған жасөспірімдердің ертеңгі күні сол жаман әдетке еліктемеуіне кім кепіл?! Бұл отбасындағы ата-анадан бастап, мемлекетке дейінгі аралықта атқарылатын маңызды жумыстардың бірі болып есептелуі тиіс.

Мемлекетіміз жастарға құқықтың тәрбие беру ісіне үнемі маңыз беріп келеді. Қазақстан заңдарына терең құрмет сезімін қалыптастыру, оларды сөзсіз сақтау және орындау - ұзақ уақыт тәрбие жұмысын жүргізудің жемісі. Көбіне құқықтық сананың төмендігі, материалдық және рухани игіліктердің не екенін жөнді түсінбеушілік қоғамға жат қылықтарды туғызады.

Қазіргі біздің қоғамымыздың басты талабы – мемлекеттік және халықаралық деңгейге сай, бәсекеге төтеп бере алатын, жан-жақты, адамгершілік-этикалық нормаларды меңгерген, отансүйгіш, патриоттық сезімде өскен ұрпақтар тәрбиелеу. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру-үйлесімді тәрбиені білім беретін оқу орындарында пайдалану, оны жетілдіру, өзге тәрбие нысандарымен байланыстыра отырып, оқушылардың құқықтық санасын қалыптастыруда, олардың қоғам алдындағы жауапкершілігін арттыруда қолдану басты іс болып табылады.

Сондықтан да қазіргі кезде құқықтық мәдениеті жоғары, білімді оқушылар тәрбиелеу және қалыптастыру ісі кезек күттірмей атқарылатын мемлекеттік маңызды шаралардың қатарында тұр. Оқушылардың құқықтық мәдениетін жетілдіру бағытында атқарып жатқан іс-әрекеттердің маңызы мен мәнін саралау, оқушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда құқықтық тәрбиенің атқаратын рөлі, оқушылардың құқықтық мәдениетінің қалыптасу құрлымы мен даму кезеңдері зерттеудің нақты объектісін айқындайды.

Берілген зерттеу мақсатында мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетін өмірдің дербес құбылысы есебіндегі, мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетін көтеру ісіндегі оқушылардың құқықтық санасының қалыптасуы мен оған ықпал ететін қозғаушы күштердің деңгейін анықтау қарастырылған. Мектеп оқушыларының құқықтық өмірдегі рухани бастауларын зерттеп-зерделеп, оқушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда салт-дәстүрдің тигізетін ықпалын, оның адами құндылықтарын, бағыт-бағдарын айқындауымыз керек. Сонымен қатар, мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетінің астарының негізгі құрамдас бөліктерін жіктеу, олардың жеке-жеке орнын, өзара байланысын, қатынасын сарапқа салып, оқушылардың шешендік өнері мен құқықтық мәдениет арасындағы тамырластың тәркініне көз жүгіртуіміз қажет. Бұдан басқа да көптеген атқарылатын іс-шаралар бар. Балалардың құқығын қамтамасыз етуді міндеттейтін халықаралық құжаттар бар. Қазақстанның халықаралық ұйымдардың дербес мүшесі болғандықтан халықаралық құжаттарда бекітілген құқықтарды орындауға міндетті.

Құқықтық білімнің негізін мектепте тек жалаң сөз арқылы емес, баланың санасының қабылдау мүмкіндігіне байланысты әр түрлі үйірмелер, клубтар, оқушылардың ғылыми зерттеу орталықтары тәрізді жұмыстардың болуы қажет. Сөйтіп, мектеп қабырғасында құқықтық білім берудің өзіндік жүйесін қалыптастыруға болады. Құқық әліппесін әрбір оқушының санасына жеткізу оңай емес. Ол үшін құқық туралы теорияның білімдерімен қатар баланы қызықтыра алатын әртүрлі тәсілдерді ойлап таба алатын біліктілік қажет. Бала кезден бастап құқықтық ұғымдармен танысып, олардың мәнін терең түсінбесе де, сондай ұғымдар, заңдар бар екенін біліп жүреді. Мұның өзі үлкен жетістік.

Адамның жалпы мәдениеті мен оның құқықтық мәдениетінің арасында тығыз байланыс бар. Құқықтық мәдениет жалпы адамзаттың рухани мәдениет мазмұнына енеді, бірақ өзіндік ерекшеліктерін сақтайды. Сондықтан да құқықтық тәрбиенің адамгершілікті адам тәрбиелеу теориясының құрамды бөлігі ретінде қарастыруға тиіспіз.

Бұл жұмыс нәтижелі жүріп және көздеген мақсатқа жету үшін ол кемшіліктерді жақсы біліп олардың жеке адамдарға және қоғамға қандай зиян келтіретін сезіну керек. Күнделікті

өмірде көптеген жарамсыз құбылыстар болып жатады. Ол құбылыстарға қатынастардың көмескелігі, бағалаудың нақты болмауы олармен күресті қиындатады. Мысалы, жасөспірімдер арасында жеке немесе топ болып төбелесу көп кездесетін жай. Дұрыс бағалап, дұрыс түсінік берілмесе нәтижесі кейде қайғылы уақиғаларға да душар етеді.

Бұған себеп қоғамымызда қажетті деңгейде құқықтық сана мен жігердің жетіспеушілігінен болып отырғаны анық. Б.Момышұлы айтқандай «Тәртіпсіз ел болмайды, тәртіпке бас иген құл болмайды» деп Қазақстанның дамыған өркениетті елдер қатарына қосылуы үшін білікті заңгерлердің, заңнан хабары бар азаматтарымыздың көп болғаны дұрыс. Барлығына белгілі құқықтың тәрбие негізі отбасынан басталады.

Азғындықтың құзына итермелейтін жағдайлардың да алғышарты осыдан басталады. Мектеп жасындағы жастар арасында бұл теріс құбылыстың орыналып отырғаны жасырын емес. Бізде отбасы әрқилы: маскүнемдікпен күнөткізетін, ұрыс –керістен көз ашпайтын, басқалардың, мемлекеттіңесебінен арам жолғабарыпқалғысыкелетінотбасылары бар. Осындай отбасында өскен баланың көбі оқуға, еңбекке қалай қарайтыны өз-өзінен түсінікті емес пе? Мұндай отбасында тәрбиеленген баланың көбі қылмыс жасауға бір табан жақын тұрады. Арам тамақтық өмірді жақсы көреді, өзімшіл болады. Сондай отбасында тәрбиеленіп отырған баланы теріс жолғатүспей, адалдыққа үйрету үшін ол оқушыға әр адам өз өмірінің иесі, өмірінің жақсы не жаман болуы өзінің қолында екенін түсіндіріп қана қоймай, төмендегі дей шаралар өткізу керек деп ойлаймын. Олар:

- тәртіп бұзушының теріс мінез-құлқын қалыптастыруға ықпал ететін жағдайды жою;
- оқушының тәрбиесін, өмір жағдайын, ортасын сауықтыру;
- оқу, еңбек іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру;
- отанқорғау, туған елдің күш-қуатын молайту, сөз, баспа сөз бостандығы мәселелері жөнінде іс-шараларды өткізу.

Адамның саяси және адамгершілік көзқарасы мен ішкі наным құқықтық мәдениетінің «іргетасы» саналады. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру жұмыстарын жүргізу барысында мыналарға мән беру керек:

- жастар демократия негіздерін оқып-үйренулері тиіс;
- олар өз құқықтары мен міндеттерімен танысып қана қоймай, бостандық, тұлға, құқықтық мемлекет деген ұғымдармен таныс болуы керек;
- қайырымдылық және зұлымдық, әдемілік және талғамсыздық, т.б. құқық нормасымен байланысты елестетіп отырулары қажет;
- құқықтық тәрбие адамгершілік және эстетикалық тәрбиемен байланысты болуы міндетті;

Қорыта келгенде, жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру үшін төмендегі шараларды тиімді ұйымдастыру керек:

- құқықтық тәрбие берерлік мүмкіндіктерін тиімді пайдалану;
- ішімдікке, нашақорлыққа қарсы күресуде жұртшылықты, ата-аналарды, қоғамдық ұйымдарды, дәрігер-нарколог өкілдерін жұмылдыру;
- жастардың арасында ішімдікке, нашақорлыққа бейімі бар жасөспірімдерді анықтап, құпия түрде дербес тәрбие жұмыстарын жүргізу;
- жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне бақылау жүргізу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Л.А.Байсеркеев «Жалпы білім беретін мектеп оқушыларына адамгершілік-құқықтық тәрбие берудің педагогикалық негіздері». А., 2010 ж. 78б

Г.М.Дайрабаева «Жалпы білім беретін мектептегі жеткіншектердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу». А., 2013ж. 112б.

А.О.Бейсембаева «Мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселелері». Талдықорған, 2011ж.

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі, 30.01.2001 ж. Алматы – 2010

Мемлекет және құқық негіздері: оқулық / құраст. Е.Баянов.- Алматы: Жеті жарғы, 2001.- 624 б.

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВТІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ИДЕЯЛАРЫ

Мұсағалиев Азизжан Жакенұлы,
Ғылыми жетекшісі: Қанбаева Айнұр Сейітқалымқызы
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Ғылыми жұмыстың мақсаты – ақын жырларына жан- жақты талдау жасау. Екі ғасыр аралығындағы қазақ сөз өнерінің көрнекті тұлғаларының бірі- Мәшһүр Жүсіптің ұлттық идеяға құрылған таза ағартушылық жолын дәріптеу.

Мен ғылыми жұмысымда ақынның қазақ поэзиясындағы жарық жұлдыз екенін, қазақтың күпі киген өлеңін шекпен жауып мың түлеген ақын екенін дәлелдеуді мақсат еттім. Ақын өлеңдеріндегі афоризмдерді табуға тырыстым.

Ғылыми жұмыстың міндеті: Шығармаларының құндылығын жас өскелең ұрпаққа паш ету, ақын поэзиясын жан- жақты білуге тырыстым.

Зерттеудің көкейтестілігі. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің педагогикалық ойларының өзегі – адамның рухани – адамгершілік тәрбиесі. Мәшһүрдің діни дүниетанымдық тәжірибесі оқушы жастарды салауатты өмірге насихаттайды. Қазақстан ғалымдары халыққа білім берудің дамуы мәселелерін зерттеу бойынша білім берудегі ұлттық құндылықтардың приоритет ретінде маңызы бар.

Зерттеудің әдістері: сипаттама, эмпирикалық тәсіл, сонымен қатар кейбір деректерді салыстыра қарауға байланысты - тарихи-салыстырмалы әдіс-тәсіл, сандық-сапалық, статистикалық деректер негіз болды.

Ғылыми жобамды арнайы жоспар бойынша белгілі ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып жаздым.

Зерттеудің болжамы: Қазіргі ұрпақ Мәшһүрді тану арқылы өмірдің мәнін табады, өзін- өзі жетілдіреді, жақсы істер жасау принципін, қалауларын ақылға сиғызу принципін үйренеді.

Философияның дамуы өткен ұрпақтардың тәжірибиесіне қайта бұрылумен, қазіргі кезеңдегі жағдайда алдыңғы ұрпақтардың жинаған құнды педагогикалық тәжірибиесі мен философиялық тұжырымдамалар жиынынан біртіндеп ғылымға айналғаны белгілі. **Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы** - ұлы ойшыл, фольклор танушы, этнограф, тарихшы, философ, қазақ мәдениеті мен әдебиетінің белгілі тұлғасы. Ол араб және парсы тілдерін жетік білгенімен қоймай, көп тілді білген ғұлама. [1] Ол өлең жазумен қатар, ауыз әдебиеті үлгілерін жинап бастырумен де айналысты. Шежірелер мен айтыстарды, көптеген тарихи жырларды хатқа түсіріп, кейінгі ұрпаққа аманаттады. Сонымен бірге, ол күллі ғұмырын қазақ халқын сауаттандыруға жұмсады десек те болады. **ҚАЗАҚТЫҢ ЖЕРІ**, “Күн батысы – Сырдария, күншығысы – ұзын аққан Ертіс, оңтүстігі – Жетісу өзені, солтүстігі – Еділ, Жайық. Бұл қазақ иесіз жатқан жерге келіп ие болған жоқ, ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен кеше Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, қаз дауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек заманында жаннан кешіп, сусын орнына қызыл қан ішіп, жаудай алысып, жаттай салысып, күні-түні атысып, қара қанға батысып, шыбын жанын нысанаға байлап, не маңғаз, сарбаздары жау жолында оққа ұшырап өліп, сөйтіп алған жері еді...”[8]

Мәшһүр Жүсіптің үш кітабы: “Сарыарқаның кімдікі екендігі”, “Хал-ахуал”, “Тіршілікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз” атты туындылары 1907 жылы [Қазан қаласындағы](#) Құсайыновтар баспаханасынан жарық көреді. Кейіннен ол баспаханадан шыққан

14 қалам иесінің шығармаларын цензура сотқа тартады. Ішінде Мәшһүр Жүсіптің жоғарыда аталған еңбектері де бар. Мәшһүр Жүсіп жинаған фольклор үлгілерінің басым көпшілігі – аңыз бен әңгімелер. Мұндағы аңыздар: жер-су аттары. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының аңыз-әңгімелерді, тарихи әңгімелерді, шешендік сөздерді қағазға түсірумен ғана шектелмей, фольклордың басқа да жанрлық түрлерін, атап айтқанда, тұрмыс-салт жырларын, эпос, ертегі, мақал-мәтел, ақындар айтысын, т.б. жинағаны белгілі. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы жинаған фольклорлық үлгілерге жанрлық жағынан келетін болсақ, ел аузынан тұрмыс-салт жырларының 30-40 шақтысы топталған. Зерттеуші ел арасынан түрлі ертегілер де жинаған – “Еділ-Жайық”, “Көр ақтарған Жаманбай”, “Баһырам патша туралы”, “Есен тентек туралы”, “Ертеде бір хан болыпты”, “Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама”, “Еңсегей бойлы Ер Есім”, “Алаша хан”, “7 жасар Желкілдек”, “Ер Төстік”, “Өз Жәнібек және бір ұста”, “Екі патша”, “Әділ би”, “Сүйіндік: Олжабай батыр”, “Тама Сарыбас мерген”, т.б. Халық поэзиясы үлгілерін, оның ішінде мақал-мәтелдерді Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің ерінбей ұзақ жинағаны мәлім. Фольклордың басқа жанрларына қарағанда, мақал-мәтелдерді жинаумен айналысу фольклорист-ғалымнан ұзақ уақыт пен қажымас ізденуді, еңбектенуді қажет ететіні белгілі. Себебі, мақал-мәтелдер дайын күйінде жеке-дара кездеспейді. Оларды айтушының не ауызекі сөзінен, не қолжазбалар ішінен, туындылар арасынан іздеп табу арқылы қағазға түсіру керектігі аян.[2]

Қазақ әдебиеті тарихында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының алар орны айрықша. Бала кезінен мұсылманша хат таныған Жүсіп Көпейұлы шығыс жауһарларымен сусындап өскен. Орыс тілін жетік меңгеріп, Батыс өркениетімен де танысқан ол тарих, этнология, фольклористика, әдебиет, тіл тарихы, этнография, философия, медицина, космология сияқты ғылым салаларына арналған көптеген еңбектерді жазып қалдырды. Білімге ұмтылып, 1886 жылы Бұхараға келіп, діни жоғары оқу орнында оқиды. Ары қарай оқуын Ташкентте жалғастырып, Орта Азияны аралайды. [5] Осы сапарында түрколог - академик В.В. Радловпен танысып, ауыз әдебиетінің нұсқаларын жинап бастыру ісімен айналасады. Осылайша қазақ фольклорының жүйелі жинақтаушысы болды. Үлгі жол жақсылардың әрбір ісі, Кітаптан қалмайды екен жанасалап, - деп рухани дүние мен ұрпақтар сабақтастығының үзілмесіне сенеді. Мәшһүр Жүсіп ұлттық идеяға құрылған таза ағартушылық тұлға екені белгілі. Жетпіс жыл бойы қорқытса да, үркітсе де, иландырса да, Ғалым Р.Бердібайдың «...Дүниені түбірімен жаңартамыз деген қызыл сөзбен елеуреп, Ғалым Мекемтас Мырзахметұлы «Бір ұрпақтың көз алдында ұлттық жазуымыздың Шығыстың классикалық әдебиеті мен тарихын жетік білетін жазбагер әрі, Мәшһүр Жүсіп еңбектерінің оқулық пен хрестоматияларда берілуі қалдырылған мұраның рухани тәрбие - әлеуметтік, педагогикалық маңыздылығын атады[3].

Атақты ақын, ғұлама оқымысты Мәшһүр Жүсіптің көп қырлы талант екені елге мәлім. Қаршадайынан оқыған, оқып қана қоймай, көңіліне мол дүние тоқыған білімдар. Ақынның 1907 жылы үш бірдей кітабы – “Көп жасағаннан көрген бір тамашамыз”, “Хал-ахуал”, “Сарыарқаның кімдікі екендігі” атты жыр жинағы жарық көрсе, “Миғраж”, “Хаятбақшы”, “Қорқыт”, “Тұлшат-Шеризат” деп аталатын қисса-дастандарын, публицистикалық этнографиялық еңбектерін, халық ауыз әдебиетін жинаудағы қыруар жұмысын атасақ та жеткілікті. Біз Мәшһүр Жүсіптің ақындығына тоқталсақ, оның нәзік те отты, ойлы өлеңдері халықтың өз ішінен қайнап шыққан талант екенін көрсетеді. Ел ішінің жағдайына жастай қанық ақын ағайын-туыс, бауырдың жан сырын терең жырлайды, нәзік тербейді. Олардың мінез-құлқын салмақты баяндап, сабырлы түйіндейді. Бір қызығы, әрқайсының мінезі әртүрлі, бірі біріне кереғар, күле салуы да жылдам, ренжи салуы да оңай. Енді ақынға сөз берсек, ол: Аманыңда елжіреп мақтайтын ағайын, Алыстамай айналып жақтайтын да ағайын. Ауырыңды жеңіл ғып жоқтайтын да ағайын Еркелетіп бетіңнен қақпайтын да ағайын, – десе, бұл күнделікті өзіміз көріп, өзіміз қоян-қолтық араласып жүрген ел тірлігі. Халқымыз “Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол”, – дейді. Ағайынның тағы бір мінезіне ашынып, “Туысқан бар болсаң көре алмайды, жоқ болсаң бере алмайды”, – деп те ашылады.[4] Қалай

болғанда да өзінің өскен жұртына жетері жоқ. Осыны Мәшһүр Жүсіп тіпті әдемі толғайды, ақынға құлақ ассақ: Әуел баста аңдамай тартып жүрме сазайын, Толып жатыр түрлі сөз қайсыбірін айтайын. Түсінсе түйткіл сөзімді улы тілмен шағайын, Өскен ордам жамандап жақсыны қайдан табайын, – дейді. Мәшһүр Жүсіптің осындай жақсы жырларының қатарына оның “Жеті жетім”, “Қажылық иман шарттары”, “Адам екі түрлі”, “Жанайын ба?”, “Дауасыз дерт”, “Күндіз бен түннің айырмасы”, “Сырға сөз” секілді өлеңдерін атар едік. Өз кезінде Мәшһүр Жүсіп сан-салалы ауыз әдебиеті үлгілерін мол жинағаны, өз замандастарының шығармаларын да хатқа түсіргені көпке аян. Бұл жөнінде академик М.Әуезов былай деп тұжырымдайды: “Ол, өз шығармаларын былайқойып, басы ашық үлгілерді жазып алып, біздің дәуірімізге жеткізген еңбек Мәшһүрде мол екенін және естен шығармау керек. Сондықтан қазақ ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің ғылымдық бір саласы историография бөлімінде Мәшһүрдің ол түрдегі еңбегіне әрдайым орынды баға берілуі шарт” десе, академик-жазушы С.Мұқанов: “XVIII ғасырда жасаған ақындардың ішінен жыры мол сақталған – Бұқар жырау. Бұқардың жырларын сақтап, тарих алдында ерекше еңбек сіңірген адам – Мәшһүр Жүсіп Көпеев.[7]. Мәшһүр Жүсіп өзі қайтыс болғаннан кейін де қазақтың азаптан арылмасын болжап: Күншілдер көрінгенге қуғын салып, Ақыры күнәсізге жала болар. Үлгілі өнегелі салты құрып, Қаптаған айналасы қала болар, - деп, қуғын-сүргін мен отырықшылыққа көшірудің зардаптарын жырға қосады.Енді бірде: "Ақиқат жолында жалындап, Алланың жазуымен емес, адамның қолынан қаза болғандардың ғасыр соңында жұлдызы жанар", – деген екен. Демек, Қазақстанда орын алған сталиндік саяси қуғын-сүргіннің бетпердесі ашылып, тұлғаларымыздың ақталарына сенген болар.Ақын үзбей өлең жазып, халықты өнер-білімге шақырған. Мәшһүр Жүсіптің түпкі арманы – халықты жаппай сауаттандыру еді. Бұл турасында профессор Б.Кенжебаев: “Мәшһүр шығармаларының көпшілігінде заман жайын айтады, қазақтың теріс мінездерін, қазақ арасындағы ескіліктің қалдығын, би-болыстарды, патша үкіметінің чиновниктерін сынайды”, – десе, ғалым жіті байқап, дұрыс бағалаған деп білеміз. Ақын мұрасы кеңестік идеологияның құрығына ілініп, ұзақ жылдар бойы зерттеп-зерделенуге, жарыққа шығуға шектеу қойылып, әдеби мұрасы шет қалды. Тәуелсіздік таңы атып, ақын мұраларын кеңінен насихаттала түсуге мүмкіндік алды. [6]Ақын атында Мәшһүртану мен Мәшһүр Жүсіп оқулары ұйымдастырылып, жылдағы дәстүрге айналды. 2001 жылы Қызылжар қаласында Мәшһүр Жүсіп атындағы орталық мешіт ашылса, 2003 жылы С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің алдындағы алаңға қолдан бюст-ескерткіші орнатылған. Ал 2006 жылы ақын Мәшһүр Жүсіптің зиратының басына зәулім кесене тұрғызылған.[9].Қорыта келгенде, М.Ж. Көпеевтің мол әдеби-педагогикалық шығармашылығына талдау жасау нәтижесінде біз:

1. Ақынның көркем шығармашылығының негізіне адамгершілік, рухани, еңбек тәрбиесін;

2. Әдеби-педагогикалық шығармашылығын;

2. Оның шығармашылығының басты құндылығы – жетекші идея болып, азаматтық және ұлттық сана сезімді қалыптастыруға Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің діни дүниетанымдық тәжірибесі оқушы жастарды салауатты өмірге насихаттайды. Өмір мәнін білмеген адамдар өмірде мәнді өзін-өзі жетілдіру принципі, жақсы істер жасау принципін, қалауларын ақылға сиғызу принципін жүзеге асыра алмасын дәлелдейді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Әбдірәсілқызы А. Дін. Дәуір. Дәстүр: Зерттеулер, мақалалар, сұхбаттар. – Алматы: Баспалар үйі, 2014.– 296 б.

2. Сүтжан С. Мәшһүр мұрасы. – Павлодар, 2001. – 104 б. 36 Сәдуақасов С. Қазақ әдебиеті: тарихи-талдау очерк // Халық кеңесі. – 1993, наурыз – 2.

3. Әуезов М. Қорытынды сөз // «Әдеби мұра және оны зерттеу» атты Қазақ әдебиетінің негізгі проблемаларына арналған ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 1961. – Б. 347-365.

4. Әбілев Д. Мәшһүр Жүсіп. Өткен күнде белгі бар: Естелік-эссе. – Алматы: Жазушы, 1997. – Б. 3-41. 39 Қоңыратбаев Ә. Мәшһүр Жүсіп Көпеев лирикасы // Қазақ әдебиеті. – 1959
5. Марғұлан Ә.Х. Мәшһүр-Жүсіп Көпеев // Сарыарқа самалы. – 1994, сәуір. – 28. 41
- Ғабдуллин М. Діншіл, ұлтшыл ақын М.Көпеев туралы // Соц. Қазақстан. – 1953, Кенжебаев Б. Мәшһүр Жүсіп Көпеев (1858-1931). – Алматы: Мектеп, 1976. – Б. 63-64.
6. 1 Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы. Сөз жүгі. Шығармалары: 12-томдық. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2008. – Т. 12. – 363 б.

БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Амантаева Бақжан Тимурқызы, Нұржанова Асылжан Нұржанқызы
Ғылыми жетекшісі: Курманбаева Нургуль Шораевна
Ақтөбе гуманитарлық колледжі

Мақсаты: Балабақашағы оқыту- тәрбиелеу жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын молайту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану, одан әрі күнделікті іс- әрекет кезіндегі тілдік қарым- қатынаста қолдана білуге жаттықтыру .

Бала өз ойын қаншалықты жеткізе білсе, оның сөйлеу тілінің қалай дамығандығын солай байқауға болады. Мектеп жасына дейінгі кезеңдегі балалармен сөздік жұмысын жүргізу ісі- тіл дамытудың негізгі бір міндеттері болып есептелінеді.

Міндеті:

-Сөйлеуде бала сөздерінің дұрыс дыбысталуын қалыптастыру, әр баланың фонематикалық естуі мен тыныс ала білуін – артикуляциялық аппарат моторикасын жаттықтыру;

-Бала тілінің орфоэпиялық икемдігін тәрбиелеу,

- Дыбыстарды дұрыс айтуды қалыптастыру.

-Үн реңкін жетілдіру.

-Сөзді тыңдай білуге дағдыландыру.

- Сөздерді қатесіз айтуға жаттықтыру.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Біздің ана тіліміз – қазақ тілінің келешегі балалардың сөйлеу мәдениетінің деңгейімен байланысты. Баланың дыбыс-тарды, буындарды жеке сөздерді айтып үйренуі, оның сөйлеу аппаратының жетілуімен қатар жүреді, бірақ барлық топтағы балаларды дыбысты дұрыс айту процесі бірден қалыптаспайды. Сондықтан да жеке дыбыстарды айтудағы қателіктер жиі кездеседі. Мектеп жасына дейінгі балалардың дыбыстарды дұрыс айтуын қалыптастыру.

Маңызы: Мектеп жасына дейінгі балаларға сөйлеуді дамыту ұйымдасты-рылған оқу қызметінде жаңылтпаштар, мақал-мәтелдер, тіл жаттығуларын жүйелі пайдаланса, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолданып сөздік қорлары молаяды.

Зерттеу әдістері: жинақтау , топтау , талдау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ядэшко.В.И , Ф.А.Сохин « Мектепке дейінгі педагогика» Алматы 1982 ж
- 2.«Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы» А-2016ж
- 3.Л.П.Федоренко «Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы» А – 1981ж
- 4.«Отбасы және балабақша» басылымдары
5. Бородич А.М. Методика развития речи детей. М., 1981 г.

6. Баймұратова Б.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы. А, 1991ж.
7. Соловьева О.И. Методика развития речи и обучения родному языку в детском саду. М, 1996г
8. Развитие речи детей дошкольного возраста (под. ред. Ф. Сохина) М, 1981г.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРІНІҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Жалғасова Лия Тайсойғанқызы 4-курс студенті
Жумағалиева Назым Алтаевна-математика пәнінің оқытушысы
Қатира Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Жұмысының мақсаты: Математиканың адам өміріндегі басқа саладағы маңызын анықтау, яғни өмірдің өзі математикасыз, есепсіз болмайтыны туралы, оны қалай оқып білу керектігі мен математиканың адам өміріне қаншалықты қажет екенін дәлелдейтін мәліметтер іздестіру, математиканы өмірде қолдана білуге үйрету, математиканың басқа салалардағы орны ерекше. Математикасыз өмір сүру мүмкін емес. Уақытты алтынға балап, әр сағатын санап жүретін адам, математика амалдарына ұшыраспай қоймайды. Сағатпен еңбек етеміз, уақытпен демаламыз, тамақты өлшеп пісіреміз, есептеп сауда жасаймыз. Математика ғылымы өмірмен байланысты қиын және өте қызық пән екендігін зерттеу.

Міндеті: Өмір мен математиканың байланысын қарастыру;

Математикасыз өмір сүру мүмкін емес екенін дәлелдеу.

Зерттеу болжамы: Егер математика күнделікті өмірде ешкімге қажет емес ғылым болса, онда қарапайым адамға оның заңдылықтарын білу міндетті емес деп болжаймын.

Зерттеу әдістері: Іздену, анықтау, сұхбаттасу, қорытындылау, тұжырымдау.

Жұмыстың өзектілігі: Математиканы оқып – үйрену есеп шығаруды үйрену үшін ғана емес, кез – келген проблеманы шеше білу, басқа салалар бойынша математиканың алар орны ерекше екендігін ұғыну. Математиканың тұрмыста және түрлі салаларда аса қажеттілігін дәлелдеу. Қазіргі оқушылар математиканы тек мектеп бағдарламасы бойынша білім алады, ал, математиканы тереңдетіп оқуға қызығушылығы төмендеп барады.

«Математика – барлық дәл ғылымдар сөйлейтін тіл» Н.Лобачевский Математика пәнінен ғылыми жұмыс жазу тапсырылғаннан кейін, тақырып таңдау өте қиынға соқты. Себебі, математика ғылымы өмірмен тығыз байланысты. Қайда болмасын сандармен кездесеміз. Мысалы: сабақ кестесінде, асханада, дүкенде, аялдамада...., барлық жерде деуге болады. Математиканың өмірде орасан зор орын алатыны сондай, тіпті оны оқып-білу бізге соншалықты қиын, әрі қол жетпестей болып көрінеді, бірақ математиканы тереңдете оқыған сайын ол бізге жақындай беретінін және оның әрі қызықты, әрі жұмбағы мол әлем екенін байқаймыз. Математика пәнінен ғылыми жұмысты таңдағаннан кейін ең бірінші «Математиканың біздің өмірімізде алатын орны қандай?» деген сұрақ туындап, сол арқылы зерттеу жұмысымды бастадым. Математиканың бастапқы мағлұматтары барлық халықтарда болған. Календарь жасау, құрылыс, жер суару, жер және әр түрлі ыдыс көлемін өлшеу, теңізде жүзу, жан жақты байланыс жасау ісі математикалық білім-дағдылардың дамуын талап етті, оның бастапқы қарапайым ережелері дәлелдеусіз қалыптаса бастады. Бір белгісізі бар теңдеулер, сондай-ақ қарапайым арифметикалық және геометриялық прогрессияларға келтірілетін есептер шығару тәжірибесі кездеседі. Египеттіктер төртбұрыштың, трапецияның, үшбұрыштың ауданын, параллелепипед пен табаны квадрат пирамиданың көлемін дәл есептей білген, дөңгелек ауданын жуықтап тапқан. Математикалық анализ бен математикалық физика дамуының геометрия мен алгебрадағы жаңа идеялармен түйіндесуі нәтижесінде математика мен оның қолдануында ерекше маңызды қызмет атқарып отырған

математиканың үлкен бір жаңасаласы- функционалдық анализ жасалды. Статистикалық физика мен әр түрлі мәселелерді зерттеуге статистикалық әдістерді кең қолдану әрекеті ықтималдықтар теориясының алдына көптеген жаңа міндеттер қойды.

Математиканың адам өміріндегі рөлі

«Математика барлық ғылымдар патшасы» деп Гаусс айтқандай математиканы да адамды сүйгендей сүйіп, адамды түсінгендей түсінген абзал. Бұл ғылым өте терең біліктер мен үлкен ізденушілікті талап етеді. Бірақ бұл ғылым өзінің қызығушылығымен қызықтыра түсетін жұмбақ тәрізді. Математика- барлық ғылымдардың логикалық негізі, демек, математика – оқушының дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады, оны шыңдай түседі және әлемде болып жатқан жаңалықтарды дұрыс қабылдауға көмек береді. Математика пәнін оқи отырып, оқушылар өздерінің теориялық білімдерін кеңейтіп, логикалық ойлау қабілеттерін дамытуға болады.

Математика адам өміріне не үшін қажет?

Бала жаңа ғана дүниеге келді, оның өмірінде қазірдің өзінде алғашқы сандар естіледі: бойы, салмағы. Сәби өсіп келеді, ол «математика» деген сөзді айта алмайды, бірақ ол өз ойыншықтарымен ойнай отырып кішігірім есептер шығара алады. Ал ата-аналары да өз міндеттерін орындауда математиканы ұмытпайды. Бала өскен сайын оған дұрыс күтім жасау үшін: уақытымен және мөлшерімен тамақтандыру, жуындыру үшін де математика керек.

Математика мен музыка – ең ежелгі ғылымдар. Музыканың құрылысы математика заңдарына бағынатыны мыңдаған ғасырлар бұрын белгілі болған.

...Музыка математикалы, ал математика музыкалы. Екеуінде де сан идеясы мен қатынас билік етеді.

Музыка тәсілінің математика тәсілінен айырмашылығы көп емес екенін композиторлар жиі мойындайды. Бұл туралы көрнекті дирижер, профессионал математик Эрнест Ансерме былай дейді: «Музыка мен математиканың арасында сөзсіз параллелизм бар екені анық. Бұл екеуі де ойдың іс әрекеті, олар бізді өмірдің күнделікті қателерінен сақтайды». Ол музыка мен математиканың абстрактілі екенін, тура және шынайы ұқсастықтары жоқ екенін атап өткен

XVII ғасыр бойы теорияда музыка сандар туралы ғылым, яғни математиканың бөлімі деген пікір болған. Бұндай көзқарасқа Кеплердің «Әлем үйлесімі» еңбегі абыройлы, беделді ықпал етті. Кейінірек XVIII ғасыр басында Лейбниц өзінің музыка туралы көптеген қолжазбаларында музыкалық үндестіктің табиғаты сандық өлшем негізінде құрылады, деп тұжырымдайды.

Медицина мен денсаулық сақтау саласында да көптеген есептеулер жүргізіледі. Мәселен, медициналық құрылғыларды жасау барысында адам денсаулығына зиян келмес үшін математикалық есептеулер жүргізіледі. Фармацевт өзінің дәрілік заттарды жасау технологиясында, дәрілік препараттардың және реагенттердің есептеуін анықтау үшін қарапайым есептеу жүргізеді. Ал қарапайым Мейірібикенің қан қысымын өлшеуінің өзі математика және физикамен тығыз байланысты.

Математика және нақты ғылымдар адамзаттың ақыл-ойының дамуына үлкен үлесін тигізеді. Ақыл-ойы дамыған адамдар жаңа технологиялар ойлап тауып, адамзаттың өмір сүру жағдайын жақсартыды. Атақты философ Роджер Бэкон «Математика – барлық ғылымдардың тұңғышы және оларға пайдалы да, қажетті» деп бекер айтпаса керек.

Математиканы оқып – үйрену есеп шығаруды үйрену үшін ғана емес, кез – келген проблеманы шеше білу, өз қабілетіңізді жетілдіре алу үшін қажет. Сондықтан, «Мен ақша санаймын, өз кірісім мен шығысымды есептей білемін, одан өзге математиканың маған қажеті шамалы» деуге болмайды. Егер олай десеңіз, адам өмірінің мәнін түсінбегеніңізді көрсетесіз, өмір деп отырғаныңыз шын мағынасында өмір емес, жай ғана тіршілік болады. Біз тек сол үшін жаратылмағанбыз, бізге ақыл – сана сол үшін берілмеген. Біз өз өмірімізді мағыналы қылып, барлық жетістіктерге жету үшін табиғатты, бүкіл білімді пайдалана

білуіміз керек. Зерттеу барысында әдебиеттерді оқып, ізденіп және мамандық иелерімен кездесіп тәжірибе жұмысын жүргізу арқылы, өткізген сауалнаманың қорытындысына қарап «Математика — біздің өмірізде маңызды орын алады» -деп тұжырымдадым. «Ғылым математиканы пайдалану арқылы жетіледі» — дей келе, менің сыныптастарым мен достарым өздері дұрыс қорытынды шығарып, өмірдің өзі математикасыз, есепсіз болмайтынын, математика пәні қандай қиын болса да, ол пәнге деген көзқарастарын өзгертер деп үміттенемін. Қазақстанның болашағы нұрлы, жоспарлы жан-жақты білімді болар еді деген сенімдемін. Математиканы еш уақытта күнделікті өмірден бөліп алып тастай алмайтынымызға көз жеткіздім.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. С. Х. Сираждинов, Г.П. Матвиевская. Ал- Хорезми- выдающийся математик и астроном средневековья. Москва. «Просвещение», 1983.[102бет]
2. 2. Б.В.Гнеденко. Математика в современном мире. Москва. «Просвещение» 1980.[77-78бет]
3. 3. Қырық қазына.Ә.Доспамбетов-Алматы 1997[65-66бет]
4. 4. «Математика және физика» журналдары 2009- 2016ж.[12бет]
5. 5. Интернет материалдары.
- 6.«Бәрі де сандар туралы» Джонни Болл[37бет]

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МЕН ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Авторы: Памир Асемай Қуанышқызы

Ғылыми жетекшісі:Сарсенова Айгуль Кендебаевна

Қатира Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Мектептегі оқыту процесі сауат ашудан басталатыны белгілі.Сондықтан оның балаға ана тілін оқытып үйретуде алатын орны да ерекше. Сауат ашу жұмысының негізгі міндеті – балаға хат таныту, яғни оған оқу мен жазуды үйрету. Сонымен қатар, сауат ашу барысында оқушылардың тілі мен ой –өрісін жетілдіруге де баса назар аударылады. Соның нәтижесінде жас ұрпаққа тиісінше жалпы білім негіздерін меңгертіп, адамгершілік, патриоттық тәрбие беруге негіз қаланады. Демек, сауат ашу білім мен тәрбие алудың кілті іспеттес. Сауат ашудың негізгі мақсаты-болашақ ұрпаққа терең білім мен өнегелі тәрбие беру, сол арқылы оларды өмірге, өз Отанын, ел – жұртын шексіз сүйе білуге тәрбиелеу, білім берудің негізгі бағыттарына қойылатын негізгі талаптардың ішіндегі аса күрделісі – алты жастағы балаларды сауаттандыру мәселесі. Өйткені мектеп есігін алғаш ашқан баланы оқытудың өзіндік қиындықтары бар. Ол қиындықтар балалардың физиологиялық – психологиялық өзгешеліктеріне байланысты. Себебі сауат ашу жұмысы оқушылардың оқуға, ой еңбегіне қажет белгілі бір қабілет бейімділікті талап етеді.

Жалпы сауат ашудың нәтижелі болуы даярлық кезеңінде жүргізілетін жұмыстардың мейілінше сапалы болуына байланысты. Демек, сауат ашуға даярлық жұмыстарын дұрыс ұйымдастырып, ұқыпты жүргізуге баса назар аударылады. Сауатты жазуға үйрену жұмысы грамматикаға сүйенеді. Олай болса белгілі бір жазу ережесіне негіз болатын грамматикалық құбылыстар сапалы түрде ұғындырылып, содан кейін қорытынды шығарылуы қажет.

Дұрыс, сауатты жазуға үйрену үшін сөздерді дыбыс құрамына, буын жігіне ажырату жұмысы әріп қалдырып кетпеуге, әріп алмастырып алмауға бір сыпыра көмектеседі. Сөздердің ұқсастықтары мен ерекшеліктерін, теріс жазылуынан мағына бұзылатынын

балаларға ережені түсіндіргенде де, жаттығулар жүргізгенде де, олардың жазуларындағы қателерді түзеткенде де көрсетіп, түсіндіріп отырудың пайдасы көп.

Сауат ашу кезінде оқу мен жазу жұмыстары өзара тығыз байланыста болады. Жақсы оқи алатын бала таза да сауатты жаза біледі, ал жазуды жақсы меңгерген оқушы оқуды жеңіл меңгереді. Бір сабақтың өзінде оқу қызметі мен жазу жұмысы бірін-бірі алмастырып және бірін меңгеруге екіншісінің көмегі тиіп отырады.

Жазу, таза жазу, дұрыс жазу, сауатты жазу – қай тілдің болмасын басты ұстанымы. Сауатты жазудың алғышарты бастауышта қаланады. Мектеп табалдырығын аттаған балаға бірінші сыныптан бастап дұрыс сөйлету үшін сөздердің дыбыстық жағы, дұрыс айтылуы қадағаланады.

Оқушының орфографиялық нормаға сай дұрыс жазуы – бастауыш сынып мұғалімінің маңдай терінің жемісі. Бастауыш сыныпта бағдарламаға сәйкес жоғарыда көрсетілген білім-білік дағдылары қалыптасқан оқушылар сауатты жазуға дағдылану барысында графикалық түрде қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне ие болады. Осы арқылы жазуын ғана емес, сөйлеуін және таным мүмкіндіктерін жетілдіре алады. Таза жазу дағдысының алғашқы бастамасы әріптің әрбір бөлігін дұрыс сызып көруі арқылы қалыптасады. Әдетте, мұғалім тарапынан оқушыға әдемі, сауатты жаздыру ғана емес, оқушының бүкшмей, басын тым төмен салбыратпай, денесін тік ұстап, өзін дұрыс игеруіне қатты көңіл бөлінеді. Оқушылар жазу ережесін сақтап отырғанда ғана дұрыс жазуға үйрене алады. Сондай-ақ бастауыш сынып оқушыларына жазуға төмендегі талаптар қойылады, және бұл талаптар бастауыш мектептің барлық сыныптарында жазу жұмысының барысында орындалып отыруға тиіс:

- әріпті дұрыс жазу, дәптердің көлденең сызығынан ауытқымау;
- әріптердің элементтерін жазғанда ұзынды-қысқалы қылмай, тегіс, бірдей жазу;
- әріптердің бірін оңға, бірін солға қисайтпай, барлық әріпті бірдей, оңға қарай сәл көлбете жазу;
- әріптердің, сөздердің арасындағы қашықтықты бір қалыпты сақтап отыру, бірте-бірте жазу қарқынын тездете түсу.
- түрлі диктанттар жаздыру, әсіресе, сөздік диктантының маңызы зор.
- сөздікпен жұмыс істету.
- тақырыпқа байланысты орындау шарты әртүрлі болып келген жаттығуларды орындату;
- сөзді, сөйлемді тақтадан, кітаптан дұрыс көшіріп жазуға мән беру

Ғалымдар зерттеуі іскерлік ойындардың оқушылардың оқу үлгеріміне жақсы әсер ететін дәлелдеп отыр. Мен өз сабақтарымда іскерлік ойындарды оқытудың тиімді, үнемді, негізгі әдістерінің бірі ретінде қолданамын. Олар оқушыны қысым жасамай оқытуға мүмкіндік береді, оқушының оқиғаны терең толғаныстармен түсінуіне себепші болатынын байқадым. Алуан түрлі ребустар, сөзжұмбақтар, құпияхаттар, сөзтуымдар, логикалық есептер білім береді және оқушыларды ынталандырады. Математикада “Кім жылдам”, “Ең үздік есепші”, “Хоккей” ойындары тез санауға үйретеді. “Бағдаршам”, “Дым білмес” ойындары арқылы жол жүру ережелері қайталанатын. Ал “ғарышкерлер” ойыны ғылым жетістіктерімен, “Футбол”, “Хоккей” ойындары еліміздің спорт шеберлерінің жетістіктерімен таныстырады. “Ағашты кім тез отырғызады” ойыны табиғатты күтіп ұстауға тәрбиелейді. Іскерлік ойындар ойнағанда бала нақты оқиғалардың куәгері болып еңбек етуге отбасылық өмірге, қоғамдық қатынастарға әзірленеді. Мұғалімнің алдында тұрған ең басты міндеті- оқушыларды сабаққа ынталандыра білу, сол арқылы тақырыпты білу, жете меңгеру. Ана тілі, дүниетану сабақтарын қызықты, тартымды өткізу үшін сабақтың әртүрлі әдіс- тәсілдерін орынды қолдануға тырысамын. Жаңа технологияларды пайдалана отырып сабақта қолданылатын ойындарды мына төмендегі түрде қолданамын:

1) Оқыта үйрету ойындары. Бұл ойындарды сабақта да, сабақтың тыс шараларда да пайдалануға болады.

- 2) Тілдік ойындар: Ауызша сөйлеу және жазу машықтарын дамытуға арналған.
- 3) Драмалық, рөлдік ойындар. Қарым-қатынастарын жақсарту, ауызша сөйлеу, оқушы білімдерін әртүрлі жағдайларда қолдану машықтарын дамыту.
- 4) Психологиялық ойындар.
- 5) Грамматикалық ойындар.б

Сонымен бірге ұлттық ойын түрлерін де кезектестіре, сабақ тақырыбына байланысты пайдаланамын. Жаңа материалдарды түсіндіру кезінде «Бәйге», «Көкпар», «Асық» секілді ойындарды ойнатамын. Қорыта келе айтарым баланың оқу және жазу дағдыларын қалыптастыру мақсатында жүргізілген жұмыстар осындай жұмыстар:

- Оқушылардың сауаттылығын қамтамасыз етуге, олардың сауаттылық деңгейін тексере отырып, білімдегі кемшіліктерді жоюға;

- Оқушының тіл байлығын арттыра отырып, ойлау қабілетін, байқампаздығын дамытуға.

Тіл дамыту сабағында оқушының шығармашылық даму кезіндегі қалыптасатын дағдылары:

- Өз ойын-пікірін жеткізе білуге;

- Ізденгіштікке ұмтылуға;

- Құбылыстарды шынайы бағалай білуге;

- Толық фантазиялық еркіндікке;

Орфографиялық сауаттылықты нығайту оң әсерін тигізіп, жақсы нәтиже береді деп есептеймін.

Жазба тілді дамыту маңызды, әрі күрделі мәселе. Жазба сөз ауыз сөзге қарағанда өзгеше психологиялық негізі бар, айырықша тіл функциясы. Ол өте қиын, саналы, әдейі бір мақсатпен жұмсалатын тіл формасы.

Осы уақытқа шейін жазбаша тілді меңгерудің, яғни оқушының жазу дағдысын қалыптастырудың бастауышта үш кезеңі (элементтік кезең, әріптік кезең, әріптерді жалғастырып жазу кезеңі) бары, сол кезеңдерге қойылатын талаптарды орындауға төселдіру қажеттілігі және мұның бәрі өте күрделі процес болып табылады.

Л. С. Выготский: «әріп жазуға үйрету деп ойламау», - дей келіп, әрі қарай осы күнгі қолданылып жүрген дыбыстық талдаудың да жазуға үйрету жатпайтындығы туралы: «... тәжірибе көрсеткендей, сөз ішіндегі дыбыстарды талдай алатын бала сөз жазып кетеді деп айтуға болмайды, оған жазу механизмін үйрену қажет» дейді. Біз баланың мектепке дейінгі ішкі ойын сыртқа шығаруының табиғи тәсілін мектепке келген бірінші жылы «Әліппеден оқыған, жазғанымен, яғни оқу, жазумен оны бейнелеу өнерімен интеграциялауымыз, тәжірибе көрсеткендей, жазба тілді дамытудың көзі болады.»

Ауызекі сөйлеу тілінің патологиясынан басқа жазу тілдің бұзылуы болады. Қандай бала болмасын еш уақытта бірден дұрыс жазып және оқып кете алмайды. Балалардың барлығы оқу мен жазуды үйренудің алғашқы сатысында азды – көпті қателерді жібереді.

Сөйлеу тілі дұрыс жетілмеген балалар мектепке дейінгі жастарында қажетті сөздік қорларын игереді, сөйлеу тілінің грамматикалық түрлерін меңгереді, сөздерге дыбыстық талдау жасай алады.

Ал, сөйлеу тілдерінің түрлі патологиялары бар балаларда бұлардың даму барысы кешеуілдеп артта қалып қояды.

Жазуының кемістігі бар балалардың айтылған сөздердің мағыналарын дұрыс түсінбеулерінің салдарынан жазған жазуларын түсіну өте қиын.

Оқу мен жазу бір – бірімен тығыз байланыста болғандықтан, жазуындағы кемістіктер оқуында да қатар жүреді.

Жазудың патологиялары аграфия, дисграфия деген термин сөздермен аталады. Аграфия – жазуды толық меңгеруге қабілеті жетпейді, ал дисграфия- жазу процесінің жартылай бұзылуын білдіреді. Сол сияқты оқудың кемістіктері де алексия, дислексия деген термин сөздермен аталады.

Қазіргі уақытта балалардың оқуы мен жазуындағы кемістіктер сөйлеу тілінің фонетико – фонематикалық және лексико – грамматикасының барлық сыңарларының жалпы толық дамымауы салдарынан жиі болатындығы анықталады. Дисграфия мен дислексия жалпы сөйлеу кемістігінің 3 – деңгейінде балаларда пайда болады, ал жалпы сөйлеу кемістігінің ауыр түрлерінде (1 – 2 деңгей) оқуы мен жазуды меңгеру мүлде мүмкін емес. Бұндай балаларды жазуға үйрету үшін бірнеше жыл бойы олардың ауызекі сөйлеу тілін қалыптастырумен айналысу керек.

Оқу мен жазу дағдыларын қалпына келтіруге фонематикалық есту қабілеті мен сөйлеу тілінің дамуымен қатар, көру түйсігі және кеңістікті бағдарлауы, қимылы, жазуға үйрету кезінде, ең алдымен, қолдың ұсақ бұлшық еттерінің қимылдары дамуының маңызы бар.

Оқу мен жазу дыбыстық талдау, жинақтау әдісі арқылы жүргізілетіні баршаға мәлім. Сондықтан, ең бірінші талап – балалардың дыбыс есту қабілетін дамытып, тіліміздегі түрлі дыбыстарды ажырата білуге, дыбыстық талдауға үйрету. Ол үшін әр түрлі ойын түрлері пайдаланылады. Мысалы : «Еденге не түсті?», «Қай аспапта ойнадым?», «Кім атыңды атады?», «Қай жануар үн шығарды?».

Келесі тапсырма – суреттермен жұмыс.

Суреттегі затты атап, оған дыбыстық талдау жасау.

1. Сөздегі бірінші дыбысты ата.
2. Сөздегі соңғы дыбысты ата.
3. Сөздегі дауысты дыбысты ата.
4. Сөздегі дауыссыз дыбысты ата.
5. Дыбыстарды ретімен атап шық.

Дыбыстық жинақтау дағдыларын қалыптастыру. Жеке кеспе әріптерден сөз шығару.Л, қ, а, р, ш, а

Жазу процесін түзету үшін саусақтық бұлшық ет қимылдарын дамыту қажет. Ол үшін сурет, еңбек, жазу сабақтарында міндетті түрде арнайы жаттығулар өткізілуі қажет.

Менің логопедиялық жұмысымның бір бөлігі – қолдың ұсақ моторикасын дамыту.

Қолданылған әдебиет тізімі

1. Б.Масенова. «Сауатты жазу, сөйлеу дағдысы», Жайық ұстазы. 3 қазан. 2012жыл, № 21 (254) 6-бет,
2. С.Шаншарова. «Бастауыш мектеп». «Сауатты жазуға төселдіру», сәуір №4 2005 жыл 22-бет.
3. М.Синаева. «Бастауыш сынып», «Білім берудегі диктанттардың маңызы», №4 , 2013 жыл, 11 – бет,
- 4.Бабаев С., Қазиева К. Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар — талапшаң мұғалім еншісі // Бастауыш мектеп. — 2011. — № 4. — 25-б.
- 5.Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту — Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа жолдауы // Егемен Қазақстан., 2012. — № 41–42 (27114). — 28 қаңт.
- 6.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Қазақстан мұғалімі. — 1999. — 23 шілде. — 2–5-б.

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ МӘРТЕБЕСІ

Әбидаев Нұрдаулет

Жетекшісі: Сақауова Айгерим Сапарғалиевна, өндірістік оқыту шебері
Қандыағаш өнеркәсіптік-экономикалық колледжі

Аннотация

Қазақ тілінің тарихтан бүгінге жалғасқан Қазіргі қазақ тілінің ахуалы. Қазақ тілінің тарихына тоқтала отырып, бүгінгі жағдайын саралау. Мемлекеттік тіл дамуындағы өзекті мәселелерді дәлелді талдау.

Аннотация

Состояние современного казахского языка, продолжающегося с истории на сегодняшний день. Анализ современного состояния, переходя к истории казахского языка. Аргументированный анализ спорных вопросов развития государственного языка.

Annotation

The state of the modern Kazakh language, continuing from history to the present day. Analysis of the current state, moving on to the history of the Kazakh language. Reasoned analysis of controversial issues in the development of the state language.

Тіл – халықтың басты қарым-қатынас құралы. «Балық тілсіз болса да, халық тілсіз болмайды» деген Қадыр Мырза атамyzдың нақылындағыдай, тілсіз халық түгіл жеке тұлға өмірін елестету қиын. Толыққанды адам ретінде өмір сүрудің негізгі кілті – қоршаған ортамен байланыс болса, бұл байланысты қамтамасыз ететін басты элемент – тіл.

Жалпы, Жер жүзінде 6000-нан астам тіл болса, оның ішінде қолданыстағы мемлекеттік статусы бар тілдер және жойылу алдында тұрған сонымен қатар атауларын тек тарихтың көне ақпараттарынан көз шалып қалатын, бүгінде жер бетінде жоқ тілдер де бар. Сонымен қатар, «мемлекеттік тіл» мәртебесіне ие болғанымен, статусына сәйкес құрметке ие бола алмай келе жатқан тілдер де бар. Тіл тағдыры ел тағдырымен біртұтас болғандықтан, тілдің мәңгі жасауы халықтың ұлттық құндылықтарын жоғарғы дәрежеде дәріптеуімен сипатталады. Дербес еліміздің тарих тамыры тереңге бойлаған, қасиет оты еш сөнбес ұлттық тілі әр қазақ патриотының жүрегінде сөйлеп тұр.

Қасиетті тіліміздің жоспарлы саяси даму, халқымыздың тілдік құқығын қорғау бастамасы, көркем әдебиет пен ісқағаз тілін қалыптастыру жұмыстары Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов сынды зиялыларымыздың ерен еңбегінен бастау алған. Заман қысымына орай, ұлт болашағы бұлыңғыр тартқан шақта, ұлттық тіліміздің тағдырын шешуде зиялыларымыз ұсынған жол айрықша болды. Сол себептен, тіліміздің бүгіні мен болшағын бағамдау үшін осы жолды сабақ ала жалғастыруымыз қажет. Тіл мәселесіне байланысты зиялыларымызды ұлықтауға себеп қандай?

Өткен ғасырдағы тіл тағдырының қиындығын бодандықпен түсіндіруге тырыстық. Ал бүгінде егемен ел Қазақстан ретіндегі тәуелсіздік жағдайындағы мемлекеттік тілдің хал-ахуалы қандай?

Бір өкініштісі, бұл диаграммадағы сандар адамды бір марқайтып тастағанымен, көз көріп құлақ еститін қоғам сипаты мүлде бөлек. Сиқырлы цифрлардың жылтырауы шын болса, біздің елде мемлекеттік тілге байланысты ешқандай мәселе жоқ деп аяқты аспанға көтеріп жата берсек те болатындай, дегенмен, шынайы өмір келбеті бұған жол бермейді. Қоғаммен біте қайнасып өмір сүретін кез келген толыққанды адам қазақ тілінің жоғары сұраныста еместігіне көп қарсылық білдіріп жатпайды. Тек тіл саласында қызмет ететін адамдар легі ғана мемлекеттік тіл мәртебесінің жоғарылауын айтып мақтануда, сол мақтаныш тек қағаз бен сиқырлы цифралар түрінде қалып қоймаса болғаны. Бұл мәселе ұлт құндылығына тікелей байланысты.

Ал ұлттық тілдің құндылығын жоғалту ел келешегі үшін үлкен кесел. Кесел демекші, елімізде ұлттық тілдің мәселесі сан жылдар бойы кезек күттірмейтін, кеселі көп мәселе болып келеді. Кезек күттірмейтін дейтін себебіміз, бүгінде, қазақ тілінің хал-ахуалы бірқалыпты жағдайда емес. Мемлекеттік статусы болғанымен, көп жағдайда қолданылу аясының тарылып бара жатқаны да байқалады. Қоғамда ана тілім- қазақ тілі деп айта алғанымен, ана тілінде сөйлеуге шорқақ немесе тіпті де сөйлеу білмейтін қазақ азаматтары бар. Тіпті қарапайым халықты қойып, аты дардай депутаттарымыздың қазақ тілінде жасаған мәлімдемелерін естігенде, жағамызды ұстаймыз, бірақ ана тілімізге шорқақ жандарды қазақша сөйлеуге міндеттейтін заңның да барын ескере кеткен абзал. Қазақ тілінің адамдар арасында тар қолданысқа ие екенін рас. Еліміздің басым тұрғындары қазақ тілінің қолданысына кері әрекеттер жасауда, сондағы ана тілден безіп, тілге тиек ететіндері орыс тілі. Біршама алпауыт компаниялар мен мекемелерге жұмысқа алу кезінде алдымен орыс және ағылшын тілдерін білуі талап етіледі. Мемлекеттік қызмет аясында да қойылатын басты талап осылар.

Тілді құрметтейтін ел ретінде алдымен қазақ тілін біліп, орыс және ағылшын тілдерін белгілі бір мақсатар үшін меңгеруіміз керек. . Еліміздің бәсекеге қабілеттілігі үшін елбасымыз «Үштұғырлы тіл» саясатын енгізді . Ондағы мақсат елімізге ағылшын, орыс тілдерін үйретіп қазақ тілін тереңге көму емес. Дана халқымыздың «өз тілің бірлік үшін, өзге тіл тірлік үшін» деген нақылы қазақ тілінің маңызын нақтылай түсті. Орыс тілінің басымдығын сөз етсек болғаны, «қаншама жыл орыс құрсауында болдық деген» деген сылтаулар айтылады. Ол дәуір өтті, бүгінде егемен елміз, тілді үйренем деушілерге мемлекет тарапынан қолдаулар көрсетіледі. Көп жағдайда, қазақ тіл дәрежесінің төмендігін оның үйретілу сапсынан емес, сұраныстың аздығынан, тиісті дәрежеде қажеттіліктің болмауынан іздеген дұрыс. Қазақ тілін білуге қойылатын талап жайы тіпті әділетсіз.

Қарапайым мысал, ізденіс үстіндегі адамдардың көпшілігі ақпарат іздеу барысында қазақ тіліне қарағанда, орыс тілінде толық ақпараттар легі барын айтып шағынады. Бұл да жалған емес. Ал аудармаларын тұтынайын десек, орыс тілді нұсқасымен салыстырғанда, ақылға қонымсыз жасалған аударманы ұшырастырамыз. Қазақ тілі бай деп мақтанышпен айтқанда, мына аудармалардағы олқылықтарға қарап, тіл байлығына күмән келтіреміз бе әлде аударма ісінің дұрыс жолға қойылмауынан көреміз бе деп ойланып қаламыз.

Қазақстан көпұлтты мемлекет. Ендігі кезекте, барлық мемлекет тұрғындарын қазақ тілде сөйлетуді мәжбүрлі жүзеге асыру қажет деген пікірлер айтылып жатыр. Дегенмен бұл тезистің күмән-күдігі басым. Өйткені өз кәсібін дөңгелетіп отырған қандай да бір диаспоралар үшін, қазақ тілін меңгеру қаншалықты тиімді деген сұрақ туындайды. Себебі олар үшін елімізде орыс тілінде өмір сүру қиын емес те, керісінше қазақтарға өз елінде орысша өмір сүру қиындық туғызады. Бұл этносаралық наразылықтар да тудырып жатады.

Қорытындылай келсек, қазақ тілінің бүгінгі ахуалы күрделі мәселе. Қазақ тілі қолданыста деген сөз тек қағаз жүзінде орындалуға апара жатқанадай. Мемлекет тарапынан жасалған қолдауларды дұрыс пайдаланып, тіл мәртебесін көтеру Республика азаматтарының әрбірінің азаматтық борышы.

«Ұлттың тілі – ұлттың ділі» деп, халық даналары айтқандай, ұлтымызды сақтайық. Ана тіліміздің айбынын асқақтатып, қасиетті қазақ жерінде қазақ тілінің мәртебесін көтерейік! Төл тілімізден қашпай керісінше төрге сүйрейік сонда ғана Қазақстан түндігі берік ел болмақ!

ВЫЯВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ АУЛОВ В АРХИТЕКТУРЕ

Автор статьи: Болатбекова Аида Сериковна
Научный руководитель: Сандыбаев Санат Отепбергенович
Актюбинский Высший политехнический колледж

Под влиянием престижности городской жизни утрачивается сельская идентичность и сосредоточение усилий архитекторов на городах сформировало престижность городской жизни, дающей лучший выбор работы, обслуживания, доступа к водоснабжению и канализации. Сельская молодежь ищет лучшей доли в городах. Во многом это говорит о непрестижности сельского образа жизни, однако городская модель жизнеустройства не является устойчивой, например в ней сосредоточены серьезные экологические проблемы. Поэтому нужна разработать модель развития сельских территорий на основе устойчивого развития села, так как на глобальном уровне ООН провозгласила 2021–2030-е годы десятилетием восстановления экосистем [1].

Устойчивое развитие сельских районов – сложная взаимосвязь между окружающей средой, экономикой и социальной сферой. Так, согласно определению, принятому ФАО (Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН), устойчивое развитие – это: управление и сохранение базы природных ресурсов, а также ориентация технологических и институциональных изменений таким образом, чтобы обеспечить достижение и постоянное удовлетворение человеческих потребностей для нынешнего и будущих поколений. Такое устойчивое развитие обеспечивает сохранение земли, воды, генетических ресурсов растений и животных, не наносит ущерба окружающей среде, является технически целесообразным, экономически жизнеспособным и социально приемлемым» [2].

Архитектура в силу своей комплексности может быть инструментом, позволяющим организовать гармоничную связь в триаде природа – население – хозяйство. Нужно найти архитектурные пути оживления сельской местности. Сельские территории нуждаются во внимании и восстановлении архитектурными средствами. Поэтому целью статьи является разработка архитектурных принципов оживления сельских территорий на основе максимального выявления их идентичности для устойчивого социального и экономического развития.

Только в населенных местах в концентрированном виде проявляется взаимодействие человека, производства и природы, которое можно описать понятием – месторазвитие. Оно было введено еще в 1926 году географом, экономистом и социологом П.Н. Савицким. Суть введенного им понятия: «Взаимное приспособление живых существ друг к другу ... в тесной связи с внешними географическими условиями, создает ... свой порядок, свою гармонию, свою устойчивость» [3]. Этот термин учитывает возможность одновременной многоплановой «встроенности» человеческого общества и результатов его деятельности в социально-экономические и природно-ландшафтные системы. Уже сейчас сельское общество начинает формировать запросы на создание индивидуального запоминающего облика селения и его устойчивого будущего. В наш технический век психологический комфорт немыслим без гармоничной среды обитания. Среда сельских поселений должна иметь индивидуальный запоминающийся облик [4].

На современном этапе существуют различные мнения по вопросам переустройства сельских населенных мест. Однако основным направлением по-прежнему остается их реконструкция. Необходимо ориентироваться на использование внутренних территориальных ресурсов на реконструкцию как приоритетный метод интенсификации развития и повышения архитектурного качества сельских населенных пунктов, преимущественное строительство в них в условиях сложившейся застройки [5]. В настоящее время устоявшиеся теоретические основы и практические принципы, методы, приемы архитектурно-планировочной организации сельских поселений и окружающей природной

среды подвергаются значительным подвижкам. По-видимому, можно утверждать, что в диалектическом процессе развития среды обитания сегодня происходит скачок, прорыв лавинообразный, динамичный процесс развития всех структурных элементов сельской среды - производства, жилья, инфраструктуры, окружающего природного ландшафта. В современных условиях надвигающегося экологического разрушения природы, главное внимание должно быть обращено на архитектурно-экологическую сторону дела, на создание динамичной, устойчивой сельской среды для труда и обитания аграрного труженика, несущей в себе высокий экономический потенциал и социальное благополучие человека [6]. При этом решение каждой проблемы должно исходить из приоритета интересов человека: выбор форм хозяйства, вид деятельности, распоряжение созданным продуктом, требования к созданию наиболее целесообразных для этих целей производственных условий, жилой обстановки, условий отдыха и социально-культурной и бытовой обеспеченности, т.е. соответственно организованных зданий, сооружений, комплексов, поселений, территорий. Интенсивное промышленное и аграрное освоение территории страны привело к значительному загрязнению среды и истощению топливно-энергетических ресурсов. Загрязнены воздух, вода, почва, во многом исчерпаны запасы угля, нефти, газа, торфа, леса. Поэтому уже в настоящее время проблема сохранения и повышения экологической чистоты сельской среды, а также экономии энергии, является чрезвычайно актуальной проблемой [7].

Есть ли еще архитектурные пути выражения неповторимости каждого села? В нашем северном соседнем государстве уже появился общественный запрос на выражение культурной идентичности села архитектурными средствами.

В 2019 году село Бердигестях Горного улуса стало первым в России, для которого был разработан уникальный дизайн-код. Существующие генеральные планы не выявляют историческую идентичность конкретного места. Дизайн-код был разработан для создания единого архитектурного облика поселения. Архитектурная индивидуальность села может сделать территорию привлекательной для ее дальнейшего экономического развития. Основой разработанного дизайна-кода стало стремление создать единое общественное пространство на основе образа жизни населения и их предпочтений [8].

В переводе с якутского языка Бердигестях означает маленькая сосна, молодой сосняк. На основе выбранного жителями символа сосны созданы фирменные знаки, элементы навигаций и малых архитектурных форм.

Якутское село Бердигестях демонстрирует возможности выявления уникальности и самобытности территории даже на основе продуманной политики благоустройства территории.

В нашей стране такие новшества в разработке дизайн-кода сел тенденции незамечается. Например, дизайнер и фотограф Тимур Жансултанов часто по работе ездит на восток и север Казахстана. В какой-то момент он заметил, что все чаще в степи стали появляться «стандартные» автобусные остановки — из одинаковых материалов, неприметные и в большинстве своем неудобные. В советское время к остановкам относились иначе — они выполнялись в индивидуальном стиле, для их оформления приглашали художников, они привлекали к себе внимание, удивляли, заставляли улыбнуться [9].

Однако по нашему мнению архитектурное сооружение должно выявлять историческую идентичность конкретного места. Учреждения должны быть разработаны в виде единого архитектурного облика поселения. Для этого нам нужно узнать топонимику каждого поселения, например, Алгинском районе Актюбинской области еще 2006 году процедуру уточнения и дальнейшего переименования должны были пройти 15 сел и поселков. В частности, Павловка, Ильинка, Коммунар, Лохвицкая, Богословка, Луговое, Петровка, Болгарка, Шибаевка, Новосергеевка, Березовка, Прогресс, Голубиновка, Ивановка, Черноводск. На сегодняшний период многие из этих поселков совместным решением Актюбинского областного акимата и маслихата переименованы и получили следующие названия: с. Павловка — Есет батыр Көкіұлыауылы, Богословка — Үшқұдық, Луговое —

Жерұйық, Петровка – Аксазды, Новосергеевка – Боқышсай, Березовка – Қайындысай, Прогресс – Маржанбұлақ, Черноводск – Қарақұдық. Каждая из этих поселков имеет свою историческую летопись, которую нам исследователям приходилось собирать буквально по крупицам. Одним из крупных поселков Алгинского р-на является село Бестамак (Бештамак). В записях М.Н. Галкина дважды приводится описание этой части Актюбинской области, как урочище известное «лучшими киргизскими зимовками» [10, с. 167] и приводится объяснение возникновения данной топонимики. «Р. Илек (урочище Биш-Тамак). Урочище Биш-Тамак носит название от соединения пяти рек: Тамды, Исен-Батыр (Есет-Батыр – Б.Р.) Тавантал, Чиили и Сенбая, а по изобилию своему в травах и удобству зимовок известно почти всей Малой Орде» [10, с. 308].

Об урочище Бестамак красочное описание приводит немецкий инженер фон Шульц К.К. при анализе маршрута предполагаемой прокладки железной дороги Оренбург – Ташкент. Приведем это описание полностью. «Еще три перехода, около 90 верст, шли мы долиной Илека и Изенбая. После первого перехода, в 27 верстах от Ак-Тюбинска, разбили мы лагерь в Биш-Тамак (пятиреченск). Название это вероятно происходит от того, что здесь 5 рек впадают в Изенбай.

Таким образом, изучая топонимику, социальную и экономическую историю каждого поселка мы можем разработать дизайн-код и создать единое общественное пространство на основе истории села, образа жизни населения и их предпочтений [11, с. 9–10, [12]].

Теперь рассмотрим зарубежный опыт современного обновления села. Примером открытия местной истории самим сельским жителям на основе сплава традиций и культуры конкретной деревни может служить завод по производству коричневого сахара. Он был призван объединить местные семейные мастерские для улучшения условий производства. На фабрике была предусмотрена возможность проведения общественных мероприятий для жителей деревни и выставка для посетителей. Производство сахара осуществляется только с октября по декабрь. В остальное время здание используется для дневных чайных встреч, показа фильмов, представлений местного кукольного театра. «Основное производственное пространство является центральной сценой для демонстрации рабочего процесса сахарников в живом исполнении; деревня, поля и горы становятся фоном сцены» [13]. Штриховые рисунки на стеклянных стенах демонстрируют традиционный процесс производства сахара».

Будущая сельская местность – это прежде всего высокотехнологичная поэтика конкретного места на основе усиления архитекторами природного потенциала ландшафта и выявления ими исторического контекста места. Устойчивое развитие села должно базироваться на следующих принципах: Архитектура – средство уважения к местной истории сельских территорий; Архитектурное месторазвитие сельских территорий может быть драйвером их социального и экономического развития. Устойчивое будущее сельских территорий тесно связано с месторазвитием конкретных мест на основе восстановления их исторической идентичности.

Список литературы

1. Колхас, Р. О селе / Р. Колхас. [<https://estatemag.io/selo-s-remom-kolhasom/>]
2. Sustainable development and the environment. FAO. [Электронный ресурс]. – <http://www.fao.org/3/u7260e/u7260e02.htm>
3. Савицкий, П.Н. Избранные труды / П.Н. Савицкий. – М.: РОСПЕН, 2010. – С. 267–268
4. Гаевская З.А. АРХИТЕКТУРНОЕ МЕСТОРАЗВИТИЕ СЕЛА // Вестник ЮУрГУ. Серия: Строительство и архитектура. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhitekturnoe-mestorazvitie-sela> (дата обращения: 27.10.2022).
5. Корнилова А.А. Проектирование малых поселений в региональных условиях Северного Казахстана. Астана 2009. (учебное пособие)

6. Новиков В.А. Архитектурная организация сельской среды: Учеб. посо- 6 бие. – Москва, 2006
7. Жангали М.С., Корнилова А.А. Принципы формирования сельских населенных мест на современном этапе [http://old.kazatu.edu.kz/assets/i/docs/vn_20101_architecture.pdf].
8. Дизайн-код для Бердистяха. Как преобразится село. [Электронный ресурс]. – <https://yakutia-daily.ru/dizajn-kod-dlya-berdigestyaha/>
9. Остановки в степи [https://voxprouli.kz/649-ostanovki-v-stepi/]
10. Несколько дорожников через наши киргизские степи в среднюю Азию и между Бухарой, Коканом, Шехри-Сябзом, Чарджуем, Ташкентом и пр.// М.Н. Галкин Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю. СПб., 1868.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Авторы: Қыинятқызы Светлана
Ғылыми жетекшісі: Сарсенова Айгуль Кендебаевна
Қатира Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

«Еркін еліміздің ертеңі жарқын білім мен кенен ғылымда» - деп Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, жарқын білім мен кенен ғылымды игеру үшін білімді ұрпақ қажет [1]. Оқыту үдерісінде оқушылардың пәннің бөлімдеріне қарай біліммен біліктерін саналы түрде игеруі үшін әр пәннің әдістемелік қызметін пайдалануға, жобалау, зерттеу әрекеттері тәсілдерін игеру негізінде жүйелерін, әлеуметтік мәдени кеңістікте өз орнын дұрыс таба білуі үшін біліктерді меңгеруге бағыттайды. Қазіргі кезеңде оқушының өз бетімен білімге ие болу барысында оның белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру оқу үдерісіне берілген негізгі міндеттердің бірі. Оқытудың мәні оқушылардың саналы ойлау, өзбетінше ізденістері мен мәліметтерді жүйелі меңгерту болуы керек деп оқу жүйесіне жаңа міндеттер қойылған еді. Бұл жоспардың барысында қазіргі таңда барлық бастауыш сыныптар білім алудың жаңа жүйесінде оқытылады. Жаңа оқу бағдарламасының маңызы – оқушылардың дұрыс ойлау жүйесін дамыту. Білім алушы өзінің сабақ барысында алған білім нәрін, жалпы тұрмыста, күнделікті өмірде қолдана білу қажет. Яғни, бұл бағдарлама күнделікті өмірмен сабақты байланыстырады [2].

«Жаратылыстану» пәнінің мақсаты – төменгі сынып оқушыларына жоғары сыныпта оқытылатын жаратылыстану ғылымы пәндеріне игеруге жетелеу, тіршілік үдерісінде көрген, білген, бақылаған құбылыстарын мен үрдістерді үйрету, меңгерту үшін үйренген білімін күнделікті өмірге пайлануға дағдыландыру. Осы бағыт негізінде білім беру оқушының қоршаған орта туралы ой-өрістерінің кеңеюіне, жаратылысты танып білуіне ықпал етіп, табиғатты қорғап және оны бағалай алуын септігін тигізеді [3].

«Жаратылыстану» пәнін оқыту міндеттері:

- пәннің құрамындағы деректермен білімдер негізі оқушылардың табиғат туралы және кез келген денелер мен құбылыстар бойынша негізгі білім көздерін қалыптастырады.
- пәннің оқушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларына: сұрақтар беру, сол сабақтарға жауаптарын іздету, зерттеу жұмыстарын жасату, сол зерттеу жұмыстарын оқушыларға талдату мен жинақтау жоспарын жасауға бағыттау.
- төменгі сыныпта оқушылар пәнді игеру кезінде бұрынғы жүйе бойынша оқушылар жоспар құрып, оны атқаруға болжам жасауға, жүйелі негіздеуге, ғылыми тұрғыда білім алып, оны дамытуға үйренеді. Оқушылар жаратылыстану пәнін оқу кезінде олардың

бойында, ізденушілік, зерттеушілік, шығармашылық және мәліметтерді жинау мен сақтауға, талдауға машықтанады.

«Жаратылыстану» пәнінің бастауыш сыныпқа енгізілу себептері:

- пәннің жүйесіне кіретін мәліметтермен білімдер жүйесі оқушылардың қоршаған әлем туралы, әртүрлі денелер мен құбылыстар туралы алғашқы білімін қалыптастырады.

- пәннің оқушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларына: сұрақтар беру, сол сабақтарға жауаптарын іздету, зерттеу жұмыстарын жасату, сол зерттеу жұмыстарын оқушыларға талдату мен жинақтау жоспарын жасауға бағыттау.

- төменгі сыныпта оқушылар пәнді игеру кезінде бұрынғы жүйе бойынша оқушылар жоспар құрып, оны атқаруға болжам жасауға, жүйелі негіздеуге, ғылыми тұрғыда білім алып, оны дамытуға үйренеді. Оқушылар жаратылыстану пәнін оқу кезінде олардың бойында, ізденушілік, зерттеушілік, шығармашылық және мәліметтерді жинау мен сақтауға, талдауға машықтанады [4].

Әдістеме. Жаратылыстану пәнін оқыту барысында, оқыту үдерісін тәжірибе жұмыстарымен байланыстыра оқыту кезінде баланың жас ерекшеліктерін ескеріп, сабақта жеке және топтық жұмыс кезінде олардың қабілеттерін дамытуға ықпал жасап, оқушының эмоционалды жағдайына жағымды әсерін тигізуі керек. Бұл орта оқушыларға қауіпсіз, мазмұнды, оқушының жас ерешелігіне сай, өзгермелі және қол жетімді болуы керектігін естен шығармаған жөн. Бастауыш сынып оқушыларының зейіні тұрақсыз, қызығушылығы үнемі ауысып отырады. Сондықтан сыныптағы ахуал оқушылардың психологиясына оң әсер тигізуі керек.

Төменгі сыныпта жаратылыстану пәнін оқыту барысында оқушыларға тақырыпты дайын күйінде ұсына салмай, керісінше оқушылардың тақырыпты өзі тауып ашуына жағдай жасау керек. Мысалы, біз бүгін «Су және оның қасиеттері» тақырыбын өтетін болсақ, оқушыларға осы тақырыпқа қатысты сұрақтар қою және интерактивті тақта арқылы сурет, қызықты бейнероликтер көрсету арқылы оқушылардың өздеріне тақырыпты тапқызамыз. Яғни, миға шабуыл, сын тұрғысынан ойлану әдістерін қолданамыз. Оқулықпен жұмыс жасай отырып, оқулықтағы тапсырмалармен қатар қосымша сюжеттегі, кеспе қағаздағы тапсырмаларды орындайды. Тапсырмаларды топтық, жұптық болып бөлініп, ұжымдасқан түрде орындайды. Сабақ ортасында Судың қасиеттері бойынша оқушыларға тәжірибе әдісін қолдандыру арқылы оқушылардың өздеріне зерттеу жұмыстарын жасатамыз. Зерттеу жұмысының нәтижесінде оқушылар судың үш түрлі (сұйық, қатты, бу) күйінде болатынын тәжірибе жүргізу арқылы дәлелдейді. Сабақ соңында оқушы өз іс әрекеттеріне талдау жасап, өзін-өзі бағалайды және бүгінгі тақырыпты кері байланыс жасау арқылы қорытындылайды. Сонымен қатар алған білімдерін күнделікті өмірде қолданады. Зерттеу жұмысын өзі жасау арқылы оқушы бүгінгі тақырыпты Блум таксаномиясының алты қадамы деңгейлерінде толық ұғына алады.

Қазіргі таңда жаңартылған білім беру бойынша бастауыш сыныпта жаратылыстану пәнін оқытудың маңызы зор. Өйткені, ізденімпаз, шығармашыл жасұрпақ үшін жаратылыстану пәнінің әр тарауға бөлінген қызықты тапсырмалары мен зерттеу жұмыстары, сюжеттік ойындары оқушыларды бейжай қалдырмайтыны сөзсіз. Төменгі сыныпта жаратылыстану пәнін оқу арқылы оқушылардың қоршаған орта, әлем және аспан денелері туралы білімдері молайып, өзбетінше зерттеу жұмыстарын жүргізуге жағдай жасалған. Төменгі сыныпта жаратылыстану пәнін оқытудың ерекшелігі: оқушылардың қоршаған орта, әлем туралы ой-өрісін дамыту, тәжірибе жұмыстарын жасату арқылы шығармашылық ізденіс қабілетін арттыру. **Жаратылыстану пәнін оқу барысында оқушылардың санасында осындай зерттеу дағдыларын қалыптасады: зерттеушілік, байқау, мәліметтерді алу және ұсыну, нәтижелерді түсіндіру.**

Төменгі сыныпта жаратылыстану пәнін оқу барысында оқушыларға білімді дайын күйінде бере салмай, керісінше оқушылардың өздері ізденіп, тақырыпты ашып, зерттеу жұмыстарын жүргізуіне жағдай жасалу қажет. Сол сәтте ғана оқушы тақырыпты тереңдей

түсініп, ұққын білімін келешекте қолдана алады. Нәтижесінде оқушы жаратылыстану пәні бойынша қоршаған орта, аспан денелері туралы алған білімін өмірде қолданып, өз бетінше зерттеу жұмыстарын жүргізіп зерттеуші бола алады. Бұл оқушының шығармашылық қабілетін дамытады.

Қорытынды. Қазіргі уақытта оқушыларды білім мен ғылымның, мәдениеттің кез келген бөлімдерінен мәліметтермен қамтамасыз ету негізінде бастауыш сыныптан жаратылыстану пәнін оқыту арқылы қоршаған дүниені, аспан денелерін ұғып білу тәсілдерімен оқушыны ақпараттандыру арқылы оның қоғаммен дұрыс қарым - қатынасын жан - жақты дамытып, тәрбиелеудегі жаратылыстану пәнінің мүмкіндіктері анықталды. Сонымен қатар, жаратылыстану пәнінен зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы оқушы білімді дайын күйінде алмай, оны өзі іздейді, қорытындылайды, өзінің оқу әрекетінің мазмұны мен түрлерін ұғынады, оның ережелер жүйесін ұғынады және қабылдайды, топтық, жұптық тапсырмаларға белсенді қатысады.

Бастауыш сыныпта жаратылыстану пәнін оқытудың ерекшелігі: оқушылардың қоршаған орта, әлем туралы ой-өрісін дамыту, тәжірибе жұмыстарын жасату арқылы шығармашылық ізденіс қабілетін арттыру. Сонымен қатар оқушы тапсырманы өздігінен ізденіп орындауына және дұрыс тұжырым жасауына бағыттайды, оқушының ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады.

Оқулықтағы «Су және оның қасиеттері» тарауында оқушыларға судың қасиеттері, көрсетілді және судың үш түрлі күйіне оқушылардың өздеріне тәжірибе жұмыстарын жасаттым. Судың қатты, сұйық, газ түрінде болатынын зерттеу жұмыстары барысында дәлелдеді. Су негізгі тіршілік көзі екенін және оны үнемдеп, қастерлеу керек екенін оқу барысында ұғынды. Зерттеу жүргізу барысында оқушылардан сауалнама жұмыстарын алдым. Сауалнамада табиғат құбылыстарын, аспан, әлем денелерін оқу және оларға зерттеу жұмыстарын жүргізу қаншалықты қызықтыратынын?, жалпы жаратылыстану пәніне деген қызығушылығын, ол пәнді оқытудың қажеттілігі туралы жалпы 10 сұрақтан тұратын сауалнама жұмыстарын алдым. Зерттеу жұмысымның нәтижесінде оқушылардың басым бөлігі жаратылыстану пәніне деген қызығушылығының жоғары екенін, өз бетінше тәжірибе, зерттеу жұмыстарын жүргізіп, табиғат құбылыстары, аспан денелері тақырыптары қызықтыратын көрсетті. Соған қарай, кітаптағы жаттығулар да әр түрлі бөлімдер арқылы берілген. Әр тараудың және тақырыпшаның қызықты тапсырмалары мен ойындары, мысалдары, сұрақтары көрсетілген. Оқулықтағы Зертте бөліміндегі жаттығулар мен сұрақтар, тәжірибелік жұмыс түрлерін орындау арқылы оқушылардың топ болып, жұп болып ұжымдасқан зерттеу және ғылыми зерттеу жүргізу машықтарын дамытуды көздейді.

Бастауыш сыныпта жаратылыстану пәнін оқу барысында оқушыларға білімді дайын күйінде бере салмай, керісінше оқушылардың өздері ізденіп, тақырыпты ашып, зерттеу, тәжірибе жұмыстарын жүргізуіне жағдай жасалу қажет. Жаратылыстану пәнінің ерекшелігі осында оқушының зерттеу жұмысын мұғалімнің көмегінсіз жеке өзіне жасатуы. Сонда ғана оқушы тақырыпты тереңдей түсініп, ұғынған білімін келешекте қолдана алады. Жаратылыстану пәні оқушының қоршаған орта, аспан денелері туралы алған білімін өмірде қолдануға негізделеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Еркін елдің ертеңі - кемел білім мен кенен ғылымда . // Егемен Қазақстан – 2004. – Т.1. №2 , Б.2-3.
2. Жамиева Ә.Қ. // Педагогикалық шеберлік – 2016. – Т.2. №5, Б.14-15.
3. Лебедева Л.А. «Жаратылыстану пәні» оқу бағдарламасы «НЗМ» ДББҰ // Жаратылыстану – 2016. – Т.1. №2, Б.13-14.
4. Кузнецова С.Н, Жамиева Ә.Қ, Сапақов Д.Н, Васева И.Н, Құсайынова М.Қ Т.М. Қ. Жаратылыстану 1-сынып / Астана: «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДДБҰ, 2016.– Т.3. №1, Б.15-17.

5. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» .// Егемен Қазақстан – 2014. - Т.1. №1, Б.2-3.
6. Можаева О.И, Шилибекова А.С З.Д.З.Бастауыш сынып мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық// 2016.– Т.3. №1, Б.15-17 .
7. Ақпаева Ә.Б, Лебедева Л.А Жаратылыстану оқулық / М. М. – Алматы, 2017.– Т.2. №1, Б. 26.
8. Кузнецова С.Н, Жамиева Ә.Қ С.Д.Н.Жаратылыстану/ – Астана «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2016. - Т.1. №2, Б.96-67.
9. Жамиева Ә.Қ. Жаратылыстану негіздері// 2015.– Т.3. №1, Б.20-24
10. Лебедева Л.А. / – Педагогика// 2018.– Т.2. №1, Б.12-15.

«EURASIA GROUP KAZAKHSTAN» ЖШС САУДА
ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Қайырбек Саят

Жетекшісі: Таткенов Болат Толекович

Ақмола облысы білім басқармасы жанындағы «Красный Яр ауылы,
агротехникалық колледжі» МКҚК, экономика пәнінің оқытушысы

Мақсаты: «Eurasia Group Kazakhstan» компаниясының құрылымын, саудалайтын тауар түрлерімен кеңінен танысу. Қазақстан экономикасына тигізген пайдасын анықтау.

Міндеті: Алдыңғы қатарлы компанияның жұмысын насихаттау.

Өзектілігі: «Eurasia Group Kazakhstan»

«Eurasia Group Kazakhstan» Қазақстан нарығында Ауыл шаруашылығы техникасын саудалайды және сервистік қызметтер көрсететін, түпнұсқа қосалқы бөлшектерді жеткізетін ірі сауда компаниясы болып табылады. «Eurasia Group» компаниясы 1998 жылы Германияның Дуйсбург қаласында негізі қаланған. «Eurasia Group Kazakhstan»-2002 жылдан бастап Қазақстан Республикасындағы John Deere компаниясының ресми дистрибьюторы болып табылады. Сонымен қатар еліміздің нарығына 20 жылдан астам уақыт бойы John Deere (АҚШ), Lindsay Irrigation (АҚШ), JCB (Ұлыбритания), Grimme (Германия) және Väderstad (Швеция) сияқты әлемдік көшбасшылардың үздік техникасын мақтанышпен ұсынған қазақстандық ауыл шаруашылығы нарығындағы жалғыз Компания.

Бүгінгі күні компанияның ұсынатын өнімдері:

- * John Deere Тракторлары;
- * Джон Дир Комбайндары;
- * John Deere топырақ өңдеу жабдықтары;
- * John Deere тұқым жабдықтары;
- * Жем дайындау техникасы;
- * John Deere тіркеме және өздігінен жүретін бүріккіштер;
- * Техника паркін қашықтан басқару (AMS);
- * John Deere топырақ өңдеу техникасы.

Компания Қазақстанның 13 облыс орталығында және 3 аудан орталығында өкілдіктері жұмыс істейді. Олар: Кокшетау, Петропавлов, Костанай, Павлодар, Караганда, Усть-Каменогорск, Алматы, Шымкент, Кызылорда, Талдықорған, Тараз, Ақтобе, Уральск, Жаксы, Атбасар, Габита Мусрепов атын аудан. Қырғызстан Республикасы, Бішкек, Ош қалаларында компанияның бөлімшелері бар.

Басты миссиясы: біз фермерлерге ауыл шаруашылығы мен жоғары сапалы өнім өндіру үшін инновациялық шешімдерді енгізуге және қолдануға көмектесу арқылы әлемді тамақтандырамыз.

Құндылықтарымыз: табысқа аштық, махаббат, зейін, синергия, инновация, әл-ауқат, команда.

20 жылдың ішінде Қазақстан, Қырғызстан нарығының 35 % пайызын жаулап алса, 2002-2022 жылдар аралығында 12 000 дана техниканы саудаланып, бүгінгі күні ауыл шаруашылығымен айналысатын фермерлер озық сандық технологияға негізделген ауыл шаруашылығы техникасын өз егінжайларында пайдаланып, шығын мөлшерін азайтып отыр. 470 ел азаматтары аталшым компанияда мінсіз қызмет етіп келеді. Олардың 25-і сауда менеджері, 120 кәсіби сервистік инженерлер, 38 -і бөлшек саудасының мамандары, 11-і суару және көкөніс жабдықтарын сату және қызмет көрсету жөніндегі маманы, 9 агроменеджмент маманы, 190 маман сервистік қызмет көрсету саласында қызмет атқарады. Яғни компания халықты жұмыспен қамту мәселесін шешуде орасан зор үлес қосуда. Еліміздің 14 ірі қалалары мен облыс орталықтарында 14 қосалқы бөлшектер қоймасы орналасқан. Барлық қоймаларда соммасы 16 млн ақш долларын құрайтын бөлшектер сақталуда.

Компания сервистік саланы жоғары деңгейде шешкен. Өздері саудалаған техникаға сервистік қызмет көрсету компанияның басты талаптарының бірі. Соңғы үлгідегі ЧПУ станоктармен, жабдықтармен, құрал-саймандармен жабдықтарған ауыл шаруашылығы техникасына техникалық қызмет көрсету және жөндеу жұмыстарын жүргізу 7 шеберханасы бар. 200 адам сатудан кейінгі қызмет көрсету саласына тартылған.

Жауапкершілігі шектеулі серіктестік 20 жыл аралығында Қазақстанға 65 млн АҚШ доллары тұратын тікелей инвестиция тартқан. Яғни компания еліміздің көрсейуі мен гүлденуі саласында өлшеусіз үлес қосып келе жатқан компаниялардың қатарына жатқызуға болады.

Қазақстандық фермерлер John Deere компаниясының шешімін қолдана отырып, яғни осы компанияның техникасын немесе сандық шешімдерін пайдалана отырып 3,6 млн га егін, дәнді дақылдарды сепкен. 6,5 млн га өнімді жинау барысында аталмыш компанияның шешімінне жүгінген. Компанияның ұсыныстарын оңтайлы қабылдау нәтижесінде 2,5 млн га цифрландырылған. 16,3 мың га осы компанияның қондырғылары арқылы суарылады. Қазақстанның 2000 фермері John Deere компаниясының шешімдерін қабылдау арқылы өз өнімдерін еселеп арттыруда.

Өз өнімдерін оңтайлы сату мақсатында компания жыл сайын Қазақстанда "AgriTek Astana", "KazAgro/KazFarm" сияқты ірі халықаралық көрмелерге, "Jana Dala Field Day", "Немац және АМТК Дала күні" республикалық Дала күндеріне қатысады, сондай-ақ өңірлік және халықаралық ауқымдағы өз іс-шараларын ұйымдастырады және өткізеді. Мұндай іс-шаралардың жарқын мысалы өткен жылдың көктемінде өткен цифрландыру жөніндегі І Халықаралық Форум, Көкшетауда осы күндері өтіп жатқан картоп өсірушілердің І Қазақстандық саммиті, сондай-ақ өңірлік іс-шаралар сериясы болды: Картоп өсірушілер күні, көкөніс өсірушілер күні, даланың өңірлік күндері. 2019 жылы Компания Agritechnica көрмесіне өзінің стендімен қатысты Ганновер, Германия.

Компанияның шешімдері мен қызметтерін сату Коммерциялық Департаменттің арналары арқылы төрт негізгі бағыт бойынша жүзеге асырылады: техника мен жабдықтар, қосалқы бөлшектер, сервис, агроменеджмент қызметтері. Өз кезегінде бағыттардың әрқайсысының өзіндік дамыған өңірлік желісі бар – Қазақстанның әрбір өңірінде техниканы, қосалқы бөлшектерді сатудың өз бөлімі, сервистік қызмет және агроменеджмент бөлімінің өкілі бар. Сонымен қатар, компанияның жекелеген бағыттары саладағы белгілі бір өнімге жауап береді: Eurasia Water – суару шешімдері, Eurasia Vegetables – картоп және көкөніс өсіру шешімдері, Eurasia Crop Care – SZR, тұқымдар, сандық шешімдермен біріктірілген тыңайтқыштар.

«Eurasia Group Kazakhstan» Қазақстан ауыл шаруашылығының дамуына өзіндік үлесін қосуда. 2002 жылдан бастап сандық технологияға негізтелген ауыл шаруашылығы техникасын ұсынса, бүгінгі күні компания ауыл шаруашылығындағы сандық шешімдерді ұсынуда. Компания өз жұмысының жемісін көруге ұмтылған өз саласының көшбасшылары деуге толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://agromanagement.kz/company/24-7-365/>
2. <https://hh.kz/employer/544196>

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘКЕНІҢ РӨЛІ

Муханбеткеримов Шернияз

Ақтөбе жоғары политехникалық колледжі студенті

Жетекшісі: Елтезрова Гаухар Суйндиқовна

Жұмыстың мақсаты: Әкенің қоғамдағы, отбасындағы рөлінің төмендеуі – қоғамдық дерт. Әкенің бала өмірі мен дамуына қатысын қарастыру және қоғамдағы рөлін арттыру. Жаһандануға негізделген нарық бәсекесі артқан мына қоғамда ұлттық болмысымыздың жоғалуы шын мәнінде қауіпке айналды. Ұлттық мәдени құндылықтарын еш уақытта материалдық құндылықтан жоғары қойып көрмеген қазақ үшін дәстүрлі отбасылық тәрбие өз бағытынан айырылып қалды. Ендігі мақсат – қазақ қоғамындағы және отбасындағы әкенің статусын қайтару.

Бұл зерттеудің объектісі-отбасындағы әке мен бала арасындағы қатынас.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Бұл мәселенің өзектілігі сонша, бүгінгі күннің басты назарында тұрған мәселе дер едім. Әрине, бала тәрбиесінде ана мен әкенің рөлі бірдей. Алайда көп жағдайда балаға қатысты бар шаруаны анасына ысырып қоямыз. Жай ғана ата-аналар жиналысын алайық, бірен-саран әке болмаса, негізінен аналары барады. Неге? Бала ортақ болған соң оның тәрбиесіне қатысты дүниенің бәрі әке-шешеге ортақ болуы керек қой. Саналы ұрпақты қалай жетілдіреміз деп шарқ ұрып жүрген бүгінгі тұста әкенің тәрбиесі тіпті ауадай қажет. Қазақ баланың ісіне тәнті болғанда, бойындағы жақсы қасиеттерін байқаса «тегі жақсы екен», «текті жерден шыққан ғой» деп сүйсініп жатады емес пе. Яғни, қанмен берілетін тектілікті – әкенің тәрбиесін бірінші айтады. «Әкелі бала жаужүрек, әкесіз бала сужүрек» деп өз дәуірінде «Көмекей әулие» атанған Бұқар жырау айтқан. Шынында да, «әкесі бар баланың жебесі тастан өтеді». Әке тәрбиесін көрген ұл мен қыз батыл келеді, өзіне деген сенімділігі жоғары болады. Әкенің иісін сезіп өскен бала болашағында кездескен қиындықтарға сынбай, өз орнын адаспай табады. Ал қазір қазақ отбасындағы әкелер институтының деңгейі түсіп кеткен. Тіршілік қамытын киіп, жан бағудың қамымен жүрген әкесі жұмысбастылықтан арыла алмай, жүйкелері тозған.

Гипотезасы: әкесімен қарым-қатынас баланың дамуына әсер етеді.

Зерттеу әдістері: арнайы әдебиеттерді оқып, талдау, сауалнамалар жүргізу

Жүздеген мамандық, кәсіп түрі бар. Бірі темір жолын құрайды, басқасы үй салады, үшіншісі бидай өсіреді, төртіншісі адамдарды емдейді, бесіншісі киім тігеді. Сөйте тұра, күзетшіден бастап министрге дейін барлық кәсіп иелерін алмастыруға болады. Орнын толтыруға болмайтын бір ғана мамандық бар. Ол – ұлға әке болу. «Әке көрген тон пішер», «Әкеге қарап ұл өсер», «Бір әкенің тәрбиесін жүз мектеп бере алмайды» деген нақылдар «әке» мамандығының қадір-қасиетін артық ауыз сөзсіз-ақ ұғындырып тұр.

Әр шаңырақта әкенің орны ерекше. Әке - отбасының асыраушысы, отбасы мүшелерінің тірегі, қамқоршысы. Әкенің мінез - құлқы, өзгелермен қарым - қатынасы, өнері мен білімі баланың көз алдындағы үлгі, өнеге алатын, оған қарап өсетін нысанасы. Отбасының пейіл - береке, ынтымағы үшін отағасының әділ, ұстамды болуы орасан маңызға ие. Оның тәрбиелік рөлі де зор. Ер бала әкесімен сырлас, жолдас, дос. Ол әрқашан бір әрекет жасау үшін әуелі әкесімен сырласады. Ер баланың өсіп, жетіліп, өз алдына жеке тұлға болып қалыптасуына, қоғамдағы өз орнын дұрыс табуына әкенің атқарар еңбегі ерекше. Отбасының ұйытқысы, берекесі, мейір - шапағат көзі – әке. Әкенің бұл рөлі бала - шағаның әкеге, анаға деген сүйіспеншілігімен, қамқорлығымен, ана жанын қас - қабағынан жанарынан танығыштықпен нығая биіктей береді.

Қазақ қоғамында әкенің алатын *әлеуметтік* орнына ерекше басымдылық беріледі. Олай болатыны отбасын материалдық игілікпен қамтамасыз ету, баланы сүндетке отырғызу, ұлды үйлендіріп отауын тігіп, еншісін беру, қызды орнықты жерге ұзату, жиендеріне жиенқұрық беру, сондай-ақ, балаларын сауаттандыру, оқытып, білім беруге мүмкіндік жасау т.б. мәдени-

әлеуметтік маңызды жайттар әкенің мойнындағы үлкен міндет. Осымен байланысты әкені сыйлау, құрметтеу; оған қарсы келмеу отбасылық этиканың, қарым-қатынастың императивті әлеуметтік нормалары қатарына жатады [1]

Отбасы тәрбиесінде әке ұл балаға, ана қыз балаға жауапты болады. Сондықтан қазақтар «Ұлдың ұяты әкеде, қыздың ұяты шешеді» дейді. Алайда тұрмыстық жағдайдағы кейбір ішінара кездесетін ситуацияда әке мен баланың арасында қырын қабақ, келіспеушілік болғанда, тіпті әке жағынан әділетсіздік байқалса да, ол айыпты саналмайды. Ауылдың, аулеттің ақсақалдарының шешімімен баласы ондай әкені жеке үй етіп шығарады [2]

Баланың бойындағы ер мінезділік, өжеттілік, мәрттік қасиеттер әке арқылы қалыптасады. Әкенің бойындағы қасиет балаға беріледі немесе «жұғады». Қазір балабақшадағы, мектептегі, университеттегі тәрбие әйел адамдардың қолында екендігі де жасырын емес. Әсіресе осы кезеңде әкенің тәрбиеге араласуы өте маңызды. Қарапайым ғана шеге қағу, балға ұстау, шұрып бұрау, ат міну, аяқ киім тігу, электр тоғын жалғау сынды әйелдің шамасы келмейтін шаруаларға баулу да әке мойнына артылған.

Әкенің қабағы тәрбие мектебі қой. Әкенің қаталдығы ол баласына мейірімсіз, қатігез дегенді білдірмейді. Керісінше, жақсы әке осындай мінезімен үлгі болып, дараланып тұруы керек. Ол – ӘКЕ. Ертеңгі күні баласының жақсы-жаман болуы өзіне тиетіндіктен әкенің шешеге қарағанда қатал болуы заңдылық. Әке махаббатын сыртқа шығармаса да іштей сездіреді. Ол баласы үшін отқа да, суға да түсуге дайын, керек десеңіз жұдырықтай жүрегін баласы үшін жұлып беруге даяр жан. Жалпы әке отбасындағы, қоғамдағы беделін арттыруды өзінен бастағаны жөн. Алла Тағала «Еркек» етіп жаратып, еркек болмысына тән намысқойлықты, жауапкершілікті берді ме, сол қасиетінен алыстамауы керек.

Сондықтан дәстүрлі қазақ қоғамында тәрбие алған қазақ баласының әкеге деген құрметі ерекше болатын. Жүзінен мейірім төгіліп тұрмағанмен, қас-қабағынан бәрін түсініп өскен бала әке қаһарынан сескеніп жүретін. Әке тәрбиесі – деген осы.

Баланың тұлғалық қасиетін қалыптастыруда әкенің рөлі жоғары екенін насихаттайтын әкелер мектебін құрып, оны дұрыс жолға қоя білуіміз керек. Аузы дуалы, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін тарқата алған ел ағаларын қатыстырып, тренингтер ұйымдастыру да артықтық етпейді. Сондай-ақ ерлердің рөлін БАҚ бетінде, кино саласында насихаттап, дамыту керек. Қазіргі ақпарат ағымына қарай әлеуметтік желілерде әке статусын көтеруге бағытталған әлеуметтік роликтер, қысқа-қысқа сериалдарды көбейтсек, ұтарымыз көп болмақ.

Психоаналитик Зүбайда Кененбаева күйеуі мен әйелі отбасындағы өздерінің рөлін анықтап алатын болса, үйде үйлесімділік пен тұрақтылық орнайды дейді. Ол отбасында әкенің беделін арттыру үшін қарапайым қағидаларды ұстануға кеңес береді. Оның айтуынша, қоғамның құрылуы әкелерден басталатындықтан, әкелер қоғамдағы өз орындарын қайта иеленулері қажет.

Жоғарыда көрсеткен мәселелерді шешудің бірнеше жолы бар:

Біріншіден, отбасы мәселелері бойынша зерттеулер жүргізу қажет.

Екіншіден, қоғамдағы ерлердің рөлін әке ретінде де, азамат ретінде де БАҚ, кино арқылы арттыру керек. Әртүрлі бағдарламалар, кино арқылы насихаттау керек.

Үшіншіден, бала бойындағы тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруда әкенің рөлі жоғары екенін насихаттау арқылы әкелер мектебін қалыптастыру қажет.

Сонымен қатар, отбасылық құндылықтар, бала тәрбиесі, аталар мен әжелердің рөлі туралы газет-журналдарды көбірек шығаруды ұсынар едім. Өйткені әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы бала үшін үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы болып табылады, – дейді психолог.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жексенбаев Т. Қазақ тіліндегі туыстық атаулар // Қаз ССР ғылым академиясының хабаршысы. 1975, №6

2. Кульсариева С.П. Традиции и формирование этнического менталитета у казахских детей // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні. Алматы: Ғылым, 2001
3. Кенжеахметов С. Жеті қазына. 1-2 кітап. Алматы: Ана тілі, 2003
4. <http://bilimsite.kz/tarbie-sagaty/2434-ake-otbasynyn-tiregi.html>

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ ЖӘНЕ ЖАРНАМА

Абилхаирова Райхан Маликовна

Жетекшісі: Сегізбаева Акалма Уркимбаевна

«Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі» МКҚК

Жұмыстың мақсаты – интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы оқу мен дәріштеу және насихаттау.

Тақырыптың өзектілігі: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы танымдық тұрғыдан зерттелуі.

Ғылыми жобаның міндеттері:

- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама қасиеттеріннің сырларын танып-білу;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама жайында зерттеулер жүргізген әлем ғалымдарының ғылыми зерттеулерімен танысу;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы тәжірибелер нәтижесінде пайда болған өзгерістер сырын ұғыну;
- Оқушылардың бойында интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама жайлы еңбектерін құрметтеу дағдыларын қалыптастыру;

Зерттеу жұмысының ғылыми болжамы: Зерттеу жұмысы интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама арқылы оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуі және зияткер ұрпақтың қалыптасуына тарихи көмек.

Зерттеудің кезеңдері: Зерттеу жұмысының мақсаты мен тақырып ерекшелігіне байланысты әдеби-тарихи, жүйелі-сипаттамалық, баяндау, салыстырмалы талдау мен жинақтау, жүйелеу және оны түсіндіру әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық мәнділігі: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманың көптеген мүмкіндіктерін және мән-маңызы айқындалды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі: Зерттеу нәтижесінде жинақталған материалдар болашақта интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы әрі қарай зерттеп, зерделеймін деушіге пайдалы нұсқа, сондай-ақ мектептің информатика пәні сабақтарына қосымша элективті курстардың бағдарламасына енгізуге болады.

Зерттеудің дербестік нәтижесі:

- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама сырлары айқындалды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама қасиеттері таныстырылды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнамаға байланысты нақты мәліметтер ашылды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама бойынша нақты тәжірибе жүргізу арқылы байқалды.

Ғылыми жобаның ғылыми жаңалығы: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы танымдық тұрғыдан зерттелді.

Электрондық коммерция

Интернет-дүкендердің қызметі қарқынды дамып келеді, бүгінде Интернетті кез-келген деңгейде, тіпті үлкен бизнеске дейін сатып алу-сату мәмілелерін жүзеге асыру үшін платформа ретінде пайдалану танымал болды.

Электрондық коммерция - бұл көптеген бизнес-процестерді электронды түрде жүргізу арқылы жеделдету, өйткені ақпарат әр кезеңде қағаз көшірмесін жасау кезеңін айналып өтіп, алушыға тікелей жіберіледі. Компьютерде жасауға болатын кез-келген ақпаратты электронды түрде жіберуге болады: мәтіндік файлдар, электрондық кестелер, мәліметтер базасы, суреттер, тапсырыстар, шоттар, төлемдер, ақпараттық сұраулар, прайс-парақтар, мультимедиялық деректер.

Электрондық коммерцияны санаттарға бөлу

Электрондық коммерцияны келесі санаттарға бөлуге болады:

бизнес-бизнес (B2B);

бизнес тұтынушы (B2C);

бизнес әкімшілігі (B2A);

тұтынушы-әкімшілік (C2A);

тұтынушы-тұтынушы (C2C).

Бизнес-бизнес

Бұл санат компаниялар арасындағы өзара іс-қимылдың барлық деңгейлерін қамтиды. Мысалы: дилер тапсырыс берушілердің мәліметтер базасымен жұмыс жасай отырып, тапсырыстарды өз бетінше орналастыруға және олардың орындалу барысын бақылауға мүмкіндік алады. Бұл топқа электронды нарықтар мен ұйымшылдық жүйелер кіреді, онда интернет бір кәсіпорынның бөлімшелері арасындағы өзара әрекеттесуді ұйымдастыру үшін қолданылады. Бүгінгі таңда электрондық коммерцияда жасалған барлық мәмілелердің үлкен үлесі осы санатқа жатады.

Бұл жүйе тұтынушы үшін тауарлар мен қызметтердің қол жетімділігі тұрғысынан ірі қалалар мен шалғай аудандар арасындағы айырмашылықтарды жою үшін тиімді. B2C делдалдардың ең аз санымен тікелей сатуға мүмкіндік береді. Делдалдарды жою жергілікті жерлерде бәсекелестік бағаларды белгілеуге және оларды тіпті көбейтуге мүмкіндік береді (делдалдардың сыйақысын қоспағанда), бұл, әрине, пайданың өсуіне әкеледі. Шетелде тарихи түрде бірінші болып B2C санатына жататын электрондық коммерция модельдері болды. Интернет ортасына әдеттегі Мото-мәмілелер механизмі (Mail Order-Telephone Order) көшірілді. Сатып алушының тапсырысы сатушының веб-сайтындағы нысанды толтыру арқылы жасалды, өнім пластикалық карта арқылы төленді. Осыдан кейін тауарлар пошта арқылы немесе курьерлік қызмет арқылы жеткізілді. Электрондық коммерцияның дамуының осы кезеңінде Интернет арқылы төлем жүйелері туралы әңгіме болған жоқ.

Бизнес-әкімшілік

Бұл санат бизнес пен әкімшіліктің өзара әрекеттесуін қамтиды. Мысалы: халықаралық ұйымдар тауарлар мен қызметтерді сатып алу үшін Интернетті пайдаланады. Мәмілелер коммерциялық кәсіпорын мен үкіметтік ұйым арасында, әдетте, Мемлекеттік сатып алу нысанында жүзеге асырылады.

Электрондық коммерцияның артықшылықтары мен кемшіліктері

Электрондық сауданың ең үлкен және маңызды артықшылығы-бұл мүдделі компанияға немесе жеке тұлғаға жаһандық нарыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ол ұлттық және халықаралық нарықтың қажеттіліктеріне қызмет етеді. Сіздің бизнесіңіз енді географиялық шекаралармен шектелмейді.

Электрондық коммерция арқылы тіпті шағын бизнес тауарлар мен қызметтерді сату және сатып алу үшін әлемдік нарыққа қол жеткізе алады. Бизнесі осылай жүргізу кезінде уақыт шектеулері де жоқ, өйткені электронды сауда тәулігіне 24 сағат, тіпті мереке және демалыс күндері де операцияларды орындауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде сату мен кірісті едәуір арттырады. Электрондық сауда сонымен қатар клиенттерге арзан және сапалы тауарларды таңдауға мүмкіндік береді.

Интернеттегі электрондық коммерцияны зерттеу практикасы. Электрондық коммерцияның мүмкін анықтамаларының бірі: "тараптардың өзара әрекеттесуі физикалық алмасудың немесе тікелей физикалық байланыстың орнына электронды түрде жүзеге асырылатын мәмілелердің кез-келген түрі". Алайда, дәл осындай анықтама жаңа сұраулар мен технологиялардың пайда болуынан туындаған және бизнесті жүргізу тәсілдеріндегі түбегейлі өзгерістерге әкелетін электрондық коммерцияның революциялық рухын көрсетпейді.

Электрондық коммерция-бұл жаһандық ауқымдағы осындай өзгерістерді жүзеге асыру және қолдау құралы. Бұл компанияларға ішкі операцияларды тиімді және икемді жүргізуге, жеткізушілермен тығыз қарым-қатынас жасауға және клиенттердің сұраныстары мен үміттеріне тезірек жауап беруге мүмкіндік береді. Компаниялар географиялық орналасуына қарамастан ең жақсы жеткізушілерді таңдауға, сондай-ақ өз тауарлары мен қызметтерімен жаһандық нарыққа шығу мүмкіндігіне ие болады.

Электрондық коммерция технологиялары үнемі өзгеріп отырады. Электрондық коммерцияны бизнес жүргізудің бұрыннан бар тәсілдеріне қосымша ретінде қарастыратын компаниялар тек ішінара пайда алу қаупін тудырады. Негізгі артықшылықтарға ұйым мен бизнес-процестерді электрондық коммерция мүмкіндіктерін толығымен пайдалану үшін өзгертуге шешім қабылдаған фирмалар ие болады. Бизнес-бизнес санатындағы мысал-жеткізушілерге тапсырыс беру, шот-фактуралар алу және төлем жасау үшін желіні пайдаланатын компания. Электрондық коммерцияның бұл санаты жеке желілерде немесе қосымша қызметтері бар желілерде - VAN (Value Added Networks) электрондық деректермен алмасу технологиясын ішінара қолдана отырып, бірнеше жыл бойы сәтті дамып келеді.

Қорытындылай келе электрондық коммерцияның бұл әдісі екі тұтынушы арасында мәміле жасауды қамтиды, олардың ешқайсысы заңды мағынада кәсіпкер емес. Мұндай саудаға арналған Интернет-сайттар-бұл толқучка нарығы мен газеттегі хабарландыру бағаны арасындағы орташа нәрсе. Әдетте, C2C схемасы бойынша сауда Қазіргі уақытта танымал бола бастаған Интернет-аукциондар сайттарында жүзеге асырылады, өйткені электрондық коммерцияның бұл түрі жақында қарқынды дамып келе жатқан түрлердің бірі болып саналады. Мұндай жүйелердің клиенттері үшін басты ыңғайлылық дүкендердегі құнымен салыстырғанда тауардың төмен бағасы болып табылады.

Жоғарыда сипатталған ең көп таралған электрондық коммерция схемаларынан басқа, бірнеше басқа түрлері бар. Олар соншалықты танымал емес, бірақ кейбір жағдайларда қолданылады. Сөз кәсіпкерлердің де, тұтынушылардың да мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылы туралы болып отыр. Жақында салық жинау, сауалнамаларды толтыру, жеткізілімге тапсырыс беру нысандары, кеденмен жұмыс Интернет-технологиялардың көмегімен жүзеге асырыла бастады. Бұл бір жағынан мемлекеттік қызметшілердің жұмысын едәуір жеңілдетуге және екінші жағынан төлеушілерге қағазбастылықтың белгілі бір бөлігінен арылуға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Герасименко В.А. Защита информации в автоматизированных системах обработки данных.. Книга 1,2 М.; Энергоатомизда, 1994.
2. Хоффман Л. Современные защиты информации. Пер. С англ.-М.: Сов. Радио, 1980.
3. Мельников В.В. Защита информации в компьютерных системах. М.:Электроинформ,1997.
4. Раторгуев С.П. Программные методы защиты информации в компьютерах и сетях. Издательство Агентства „Яхтсмен”, М.: -1995.

**«НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС- ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ»**

**Ибраим Индира - «Учет и аудит»-3 курс
Ходжаниязова Ж.Т.- научный руководитель
ГКП «Актюбинский Высший политехнический колледж» на ПХВ**

Цель: заключается во всестороннем анализе механизма НТП, выявлении присущих данному явлению противоречий и тенденций развития НТП.

Задачи: определить сущность научно-технического прогресса; классифицировать формы научно-технического прогресса; дать определение основным характеристикам экономического роста; определить основные и приоритетные направления НТП; дать обоснование экономической эффективности НТП.

Актуальность: является влияние НТП на развитие экономики Казахстана и мировой экономики.

Научная гипотеза: НТП тесно связан с развитием страны, необходимо повышенное внимание к НИИ и их разработкам со стороны государства, а также всяческая поддержка новых исследований.

Значимость: В условиях все более и более возрастающей конкуренции именно научно-технический прогресс и, создаваемый с помощью внедрения в производство его результатов, продукт способствует увеличению темпов роста экономики, а значит и поднятию уровня страны относительно мира, повышению уровня жизни населения и пр.

Методы исследования: аналитический, расчетный, библиографический, экспертный, методы анализа и синтеза, гипотетический и др.

Взрыв Научно-технической революции, который произошёл в конце XX века вначале ничего плохого для природы вроде и не предвещал. НТР - это качественное изменение, происходящее в современной системе производительных сил.

Главным направлением НТР был этап автоматизации. Машинное производство, при котором рабочий был вынужден непосредственно участвовать в технологическом процессе, выполнять машинные функции, начинает уступать место автоматизированному производству, где предмет труда обрабатывается всецело самой технической системой, действующей без прямого участия рабочего. При развитых формах автоматизации контролирующие функции берёт на себя компьютер. Он осуществляет также счётно-решающие и управляющие функции. Компьютер внедряется не только в материальное производство, но и в управленческую деятельность, в сферу обслуживания (автоматические телефонные станции и т.д.), науку, образование.

В ходе НТР меняются технологические методы производства. Механическая технология обработки предмета труда, занимавшая доминирующее положение в материальном производстве, вытесняется более эффективными методами. При них изменяется не просто форма предмета, но и молекулярная, и атомная структура вещества. Происходит его преобразование в новое вещество с заданными свойствами. Такова химическая технология производства синтетических материалов, методы производства атомной энергии, использование плазмохимических процессов, лазеров, закрытой технологии высоких и низких температур, биохимические и биофизические методы воздействия, применяемые в сельском хозяйстве, лёгкой промышленности, медицине.

Используемая литература:

1. Шалабаева Г.К. Казахстан: от древних цивилизаций к современности. 2007
2. Рыночные отношения в период индустриально-инновационного развития

<http://www.articles.gazeta.kz>

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА ІРІ ҚАРА МАЛДЫҢ
ТҰҚЫМДАРЫН ӨСІРУДІҢ БИЗНЕС-ЖОСПАРЫ

Автор: Жұбатов Қонысбай Орынбасарұлы

Ғылыми жетекшісі: экономика ғылымының магистрі Үкібаева Самал Алпамысқызы
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Бұл мақалада Ақтөбе облысында ірі қара малдың тұқымдарын өсірудің бизнес-жоспарын құру көрсетілген. Ірі қара тұқымдарының түрлері зерттелінген.

Зерттеу мақсаты. Ақтөбе облысында ірі қара малдың тұқымдарын өсірудің бизнес – жоспарын құру.

Міндеттері:

- Ірі қара мал тұқымдарын зерттеу;
- Ірі қара малдың ет өнімділігін арттыруға әсер ететін факторларды анықтау;
- Ет сапасы мен шикізаттың сапасын қалыптастыратын факторларды анықтау;
- Ақтөбе облысында ірі қара малдың тұқымдарын өсірудің бизнес-жоспарын құру.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды және күрделі саласының бірі. Ет және ет өнімдері еліміздің стратегиялық азық-түлік қауіпсіздігі құрылымының құрамдас элементтері болып табылады. Соңғы уақытта ірі қара мал шаруашылығы өндірісінің күрт төмендеуі байқалды, бұл сала ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін тиімсіз. Осыған байланысты саланы дағдарыстан шығару, ірі қара мал етін өндірудің тиімділігін арттыру қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр.

Гипотеза: Бизнес-жоспар негізінде кәсіп бастауға болады.

Зерттеу объектісі: Ақтөбе облысындағы ірі қара малы.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері: сараптау, ой қорыту, жалпылау, салыстыру, жинақтау және талдау, бизнес-жоба құру.

Әдіснамасы. Осы зерттеудің негізгі әдіснамасы арнайы әдебиеттерді талдау және жалпылау, сараптау, салыстыру, жинақтау және талдау, бизнес-жоба құру.

Түйін сөздер: Ірі қара мал, бизнес-жоспар

Мал шаруашылығы өнімдерін ұлғайту мәселесі Қазақстанның агроөнеркәсіп кешеніндегі басты мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені халықты малдан алынатын жоғары сортты азық-түлікпен қамтамасыз ету басты мәселелердің бірі болып табылады. Сиыр етінің қоректік заттардың жоғары сіңімділігімен ерекшеленетінін, оның витаминдердің, ақуыздардың, майлардың, минералды заттардың және экстрактивті заттардың көзі ретінде қызмет ететінін ескерсек, оның адам рационында қаншалықты маңызды және қажетті құрамдас бөлігі екендігі айқын.

Ірі қара мал тұқымдарының түрлеріне қысқаша тоқталсам:

Қалмақ тұқымы – Каспий теңізінің, Қазақстан мен Орталық Азияның қуаң далалы аймақтарында таралған моңғол елінің жергілікті малы. Қалмақ тұқымының ірі қарасы жайылымда жақсы қоректенетін қасиеті бар. Сиырлардың орташа салмағы 450-500 кг, бұқалары 700-750 кг, кейбірінің салмағы әлдеқайда жоғары болып келеді. Сиырлардың жылдық сүт өнімділігі аз, орта есеппен бір лактацияда шамамен 1500 кг сүт сауылғанымен, озық шаруашылықтарда 3000 кг-ға жетеді. Сүттің майлылығы 4,0-4,5%.

Шортгорн тұқымы 18 ғасырда Англияда пайда болды. Бастапқыда бұл тұқым етті ірі қара малы ретінде өсіріліп, кейін сүтті ірі қара малы бағытында жетілдіре бастады. Қазіргі уақытта шорттың екі түрі бар: сүтті және етті. Шортондар бірқатар Еуропа елдерінде, Австралия мен Америкада жиі кездеседі. Қысқа мүйізділердің басы кішкентай, мойыны кең, етті, аласа аяқтары кең және терең торсы бар. Бұлшық еттері жақсы дамыған. Шортқалардың еттері жоғары бағаланады.

Герефорд тұқымы ең көне жоғары өнімді етті ірі қара тұқымдардың бірі болып табылады. Жергілікті малды іріктеу және таңдау арқылы Англияда өсіріледі. Герефорд ірі қарасы, мамандандырылған ет тұқымы ретінде, әртүрлі климаттық жағдайларға жақсы бейімделгендіктен кең таралған. Герефордтардың арқасы, белі және артқы жағы кең, үсті түзу, дене төменгі аяқтарда кең; желіні кішкентай, сүттіліктің белгілері әлсіз көрінеді. Герефордтардың сүйектері шортгорндарға қарағанда біршама ірі болып келеді. Ұстау жағдайларына олар шорттарға қарағанда талапты көп қажет етпейді.

Абердин-ангус тұқымы – малдың ең етті тұқымдарының бірі. Оның отаны Англия. Абердин-ангус малының еті өте жақсы. Денесі дөңгеленген, кең, мойыны қысқа, аяқтары қысқа болып келеді. Бұлшық еттері жақсы дамыған, артқы аяқтары тоқпаққа түседі. Терісі бос. Абердин Ангус малы мүйізсіз, қара түсті болып келеді.

Қазақтың ақбас тұқымы – жергілікті қазақ және қалмақ ірі қара малдарының сиырларын герефорд тұқымды бұқалармен будандастыру, одан әрі жақсырақ азықтандыру және ұстау жағдайларында будандастыру және асылдандыру арқылы алынған. Ірі қара мал шала төлділігімен, тамаша ет қасиеттерімен ерекшеленеді және жергілікті жағдайларға жақсы бейімделген.

Ақтөбе облысында ірі қара малдың тұқымдарын өсіруге арналған бұл жоба облыс және жалпы республика халқын ет өнімдерімен (сиыр еті) барынша қамтамасыз ету мәселелерін шешуге арналған.

Жоспарланған кәсіпорынның мақсатты тобы қызметтерді тұтынушылар ет өңдеу кәсіпорындары, облыс және жақын орналасқан аудандардың тұрғындары болады.

Өнімнің артықшылықтары:

- жоғары сапа;
- төмен бағалар.

Кәсіпорынның жеке мал азықтық базасы – жайылымдық жерлері бар.

Бұл бизнес-жоспар іс-әрекет жөніндегі нұсқаулықтың соңғы нұсқасы емес, тек осындай бизнес-идеяны дамытудың әлеуетін көрсетеді. Сондықтан бұл жобаны жүзеге асыру барысында жобаның бастапқы болжамдарын өзгертуге болады.

Қабылданған модель көшпелі мал шаруашылығы дәстүрлеріне және Қазақстанның бәсекелестік артықшылықтарына негізделген:

- ✚ 180 млн га жайылым (оның ішінде 58 млн га пайдалануда);
- ✚ 3,8 млн адам еңбекке қабілетті ауыл тұрғындары (оның ішінде 1,3 млн адам ауыл шаруашылығында жұмыс істейді);
- ✚ Жалпы импорты жылына 2 миллион тоннадан асатын негізгі өсу нарықтарына жақындығы;

✚ жем-шөп базасын, оның ішінде суармалы жерлерді дамыту үшін шексіз әлеуеті бар дамыған өсімдік шаруашылығы (2021 жылға қарай суармалы жерлер көлемі 2 млн. га, 2030 жылға қарай – 3 млн. га дейін ұлғайтылады).

Жаңа тәсіл ет өндіруге арналған бірыңғай технологиялық конвейерге көптеген ұсақ шаруашылықтардың қатысуын қарастырады. Отбасылық фермерлер мал өсірумен және бордақылауға арналған бұқалар алумен, өндірістік бордақылау алаңдары – қарқынды бордақылаумен, ет комбинаттары – өнеркәсіптік союмен, терең өңдеумен және дайын өнімді өткізумен айналысатын болады.

Жобаны іске асыру кезінде келесі міндеттерді шешу жоспарлануда:

- ✚ қызметкерлерге тұрақты табыс алуға мүмкіндік беретін жаңа жұмыс орындарын құру;
- ✚ ет өндіру бағытында асыл тұқымды мал өсіретін жаңа шаруашылық құру;
- ✚ Ақтөбе облысының бюджетіне салықтар мен басқа да аударымдардың түсуі;
- ✚ халықтың ет өнімдеріне сұранысын қанағаттандыру.

Мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды және күрделі саласының бірі. Ет және ет өнімдері еліміздің стратегиялық азық-түлік қауіпсіздігі құрылымының құрамдас

элементтері болып табылады. Соңғы уақытта етті мал шаруашылығы өндірісінің күрт төмендеуі байқалды, бұл сала ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін тиімсіз. Осыған байланысты саланы дағдарыстан шығару, ірі қара мал етін өндірудің тиімділігін арттыру қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр.

Етті мал шаруашылығының жалпы көлеміне көптеген факторлар әсер етеді, бірақ олардың негізгілері өсіруге және бордақылауға арналған мал саны және олардың өнімділігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Крючков В. Д., Бай В. Б. Казахская белоголовая. А.: Кайнар, 1985. – 48 с.
2. Seifert G. W., Corlie P. L., Rudder T. H. The influence of dam age on weight for age of steers at weaning and after weaning. J. Anim. Prod. Austral. Vol. 13 – Proc. Austral.Soc.Anim.Product. Sydney etc, 2001, 13: C. 373-376.
3. Bener H. L., Carter A. H., Cox E. H. et al. Influence of birth date and dan's age on early growth in beef cattle. Proc. M.-N. Soc. Anim. Prod. 2003, Vol. 34, pp. 115-130.
4. Furniss S. J. The influence of dam age on weight for age of steers at weaning. roc. M.-N. Soc. Anim. Prod. 2008, C. 120-125.
5. Скала И. В, Скала Н. В. Охрана труда и техника безопасности в практической деятельности Республики Казахстан. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2005.

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Бисенова Диана Казболатовна

Ғылыми Жетекші: Картжанова Карлыгаш Адильхановна

Ақтөбе техника-технологиялық колледжі

Өзектілігі: Еліміздегі карантин жағдайындағы шектеулер, көршілес елдердегі болып жатқан жағдайлар шағын және орта бизнес саласына біршама алаңдатушылық алып келді. Бұл жағдай бизнес субъектілерінің жұмыс жасау барсына да, клиенттердің сұранысына да әсер етпей қоймады.

Шағын және орта бизнес бәсекеге қабілеттіліктің келесі факторларын анықтайтын меншік пен басқаруды біріктірумен сипатталады:

✓ басқару шешімдерін қабылдау процесін жеделдету және жеңілдету шағын бизнеске нарықтық жағдайдағы өзгерістерге және тұтынушылардың сұраныстарына тез бейімделуге, рентабельді емес және келешегі жоқ бизнестен бас тарта отырып, бизнестің жаңа рентабельді салаларын әзірлеуге және игеруге мүмкіндік береді;

✓ шағын бизнеске жұмысшылар мен менеджерлерді басқарудың, есепке алудың және бақылаудың күрделі жүйесі қажет емес, өйткені меншік иесі өндірісті өзі ұйымдастырады, сонымен бірге үстеме шығындарды үнемдейді;

✓ шағын топ мүшелерінің тікелей байланысы мен өзара бақылауының арқасында жоғары қарқындылық пен еңбек тәртібі қамтамасыз етіледі;

Шағын бизнес негізінен экономикалық өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын анықтайды. Шағын бизнестің негізгі функциялары — бұл көбінесе жергілікті нарықты қажетті өнім мен қызметтермен қамтамасыз ету, жұмыспен қамтылу мәселесін шешудегі жәрдем. Шағын кәсіпорындардың еңбекті қолдану аясын кеңейту, жұмысқа орналасу үшін ғана емес, ең алдымен халықтың кәсіпкерлік қызметін кеңейту, оның шығармашылық күштерін өрістетуге және бос өндірістік қуаттарды пайдалану үшін жаңа мүмкіндіктер жасау қабілеті үлкен маңызға ие. Нәтижесінде, орташа алғанда, шағын өндірушілер ірі өндірушілерге қарағанда меншікті капиталдан көп пайда табады.

Мақсаты: Қазақстан Республикасындағы шағын бизнестің даму сипаты мен ерекшеліктері және оны қолдау мәселелерін көрсету болып табылады, яғни оның даму және проблемаларын айқындау және оған мемлекеттік қолдау қажеттілігін негіздеуді талдау болып табылады.

Міндеттері: шағын және орта бизнес туралы түсінік беру, қазіргі жағдайдағы қажеттілігін айқындау, мемлекет тарапынан қолдау түрлері мен шараларын көрсету.

Шағын және орта бизнес-нарықты қалыптастыруда, ірі өндірушілер монополизмін шектеуде және бәсекелестікті дамытуда, тауар және қызмет сұранысын қанағаттандыруда, жұмыссыздық мәселесін тежеуде, жаңа технологияларды енгізуде, Қазақстан Республикасының экономика саласын дамытуда маңызды роль атқарады. Сонымен, шағын және орта бизнестің ел экономикасындағы алатын орны ерекше. Өйткені мемлекеттің жалпы қоғамның алға жылжуының бірден-бір рычагы болып табылатыны сөзсіз. Шағын бизнес ірі бизнеске қарағанда нарыққа тез бейімді, өзгермелі жағдайларға байланысты икемді, жаңа дамып отыратын өндіріс секторларында жұмыс істеуге қаблетті. Шағын және орта бизнестің субъектісі ретінде кәсіпкер танылатыны айқын. Міне, осы себептен кәсіпкерлердің ең басты мақсаты — өз кәсіпорынының пайдасын барынша жоғарлату немесе шағындарын барынша азайту болып табылады. Ал, кәсіпкердің табысы көбіне оның бизнесті ұйымдастыруына тікелей байланысты. Қызметінің бастапқы кезеңінде кәсіпкер қатаң бәсеке жағдайында нарықтан шығып қалмас үшін өндіріс факторларын комбинациялаудың жаңа жолдарын іздейді, яғни, бұл кәсіпкерліктің ең басты мәселесі. [1]

Сонымен, кәсіпкерлік — жаңа мүмкіндіктері іздеу, жаңа технологияны пайдалану, капиталды жұмсаудың тиімді салаларын іздеу, ескі ойлау шеңберінен шығу. Былайша айтқанда, өндірістің жаңа түрін ашып, дамыту; тауарлар мен қызметтердің жаңа түрлерін шығару мақсатында ұйымдастыру құрылымдарын өзгерту, сонымен қатар оларды жаңарту және өркендету. Шағын және орта бизнестің тұрақтандырушы рөлі үш негізгі себепке байланысты:

- ✓ бұл салада бағаның өсуі мен алыпсатарлық делдалдар аз рөл атқарады;
- ✓ шағын бизнес импортқа аз тәуелді, мұндағы баға динамикасы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасына байланысты;
- ✓ бұл саладағы салалық еңбек нарығы икемді және сұраныстың төмендеуі жұмыс орындарын жоюмен емес, толық емес жұмыс аптасын, қысқартылған жұмыс күнін енгізумен қатар жүреді.

Шағын кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау нысандары. Шет елдердің тәжірибесі шағын кәсіпкерлікке қатысты мемлекеттік саясат маңызды дербес жүйелі бағыт болып табылатынын айғақтайды. Бұл саясаттың басты міндеті шағын және орта бизнес үшін мемлекеттің экономикалық саясатының тұрақтылығын, нарықтық инфрақұрылымды дамытуды, кәсіпкерлік бастаманы ынталандырудың идеологиялық негізін көздейтін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады. Аралас экономикасы бар дамыған елдерде шағын кәсіпкерліктің орнықты дамуын құқықтық, қаржылық, материалдық-техникалық, ақпараттық қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік шаралардың тиімді жүйелері пысықталып, жұмыс істейді.

"Бизнестің жол картасы-2025" бағдарламасы 2010 жылдан бастап табысты іске асырылуда және қолда бар шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау бағдарламаларымен қатар бүгінгі таңда Қазақстанда ең сұранысқа ие бағдарламалардың бірі болып табылады.

"БЖК-2025" бизнесті қаржылық және қаржылық емес қолдау шараларының кешенін болжайды. Ағымдағы жылы ШОБ-ты жеңілдікпен кредиттеу бойынша жұмыс жалғасуда. "БЖК-2025" қолдаудың негізгі қаржы құралдары пайыздық мөлшерлемені субсидиялауды және кәсіпкерлердің кредиттеріне кепілдік беруді, мемлекеттік гранттар беруді, сондай-ақ жетіспейтін инженерлік инфрақұрылымды бизнес жобаларына жеткізуді қамтиды. "БЖК-2025" бағдарламасы шеңберінде жеңілдікті кредиттеу жылдық 6% ставка бойынша, 5 жыл мерзімге беріледі, кредит сомасы 7 млрд теңгеге дейін, салалық шектеулерсіз"

Экономиканың зардап шеккен секторларында кәсіпкерлерді қолдау үшін шок кредиттерін қайта қаржыландыру жүзеге асырылады. Экономикалық қызмет түрлерінің тізімі кеңейтілді. Субсидиялау мерзімі 3 айға ұзартылды. Осы мақсаттарға бюджеттен 18,4 млрд теңге бөлінді.

Тағы бір жаңалық — міндетті талаптар тізілімі. Бұл бизнеске қойылатын талаптардың толық тізімін қамтитын бірыңғай ақпараттық ресурс. Сонымен қатар, реттеуші талаптардың барлық массиві базалық қағидаттарға сәйкестігі тұрғысынан қайта қаралатын болады. Қазіргі уақытта заң жобасы Парламентте қаралуда. [3]

Шағын және орта бизнесті қолдауда қаржылық қолдау түрлері және қаржылық емес қолдау түрлері қолданылады. Екінші деңгейдегі банктер арқылы жеңілдікті кредиттеу өңірлерге және жекелеген салаларға арналған нысаналы бағдарламалар шеңберінде субсидиялау-банктер беретін бизнесті дамытуға арналған кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесін төмендету, кепілдік беру-банктердің кредиттері бойынша кепіл ретінде ішінара кепілдік беру, гранттық қаржыландыру арқылы қаржылық қолдау шаралары қолданылады.

Қаржылық емес қолдау түрлері бойынша тегін оқыту бағдарламалары мен жобалары: "ШОБ топ-менеджментін оқыту", "Студент жастардың кәсіпкерлік бастамаларын қолдау", "Startup Болашақ", "Жаңа бизнесті ашуды қолдау" және т. б. Бизнестің бейіндік бағыттары бойынша тегін семинарлар мен мастер-кластар тегін консалтинг және бизнесті жүргізудің маңызды бағыттары мен мемлекеттік бағдарламалар бойынша сервистік қолдау да жүзеге асырылып келеді.

Алайда, қазірдің өзінде шағын бизнеске мемлекеттік қолдаудың түрлі шаралары ұсынылуда.

Қолдау шағын және орта кәсіпкерлікке, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға, сондай-ақ өз ісін бастағалы жатқан жеке тұлғаларға қатысты болады.

Бұл жүйе кәсіпкерлік қызметті ашуды, жүргізуді және дамытуды барынша жеңілдетуге мүмкіндік береді. Оған министрліктер мен ведомстволар, даму институттары, кредиттік және сақтандыру ұйымдары қосылатын болады. Олар ведомствоаралық электрондық өзара іс-қимыл жүйесі арқылы қажетті мәліметтермен алмасатын болады.

Мұндай жаңашылдықтың мақсаты-шағын бизнеске арналған барлық сервистерді бір жүйеге біріктіру және кәсіпкерлерге мемлекеттік қолдаудың қажетті шараларын қашықтан тандауға және алуға мүмкіндік беру. Жүйе атаулы іріктеуді, мемлекеттік қолдау шараларын белсенді мақұлдауды, сондай-ақ кәсіпкерлікті жүргізудің әртүрлі кезеңдерінде талап етілетін қызметтерді ұсынуды қамтамасыз ететін цифрлық платформа негізінде жұмыс істейтін болады. Бұл ретте жүйе кәсіпкерлердің қатысуынсыз қашықтан жұмыс істейтін болады. 2024 жылға қарай жүйеге 20-дан астам түрлі сервистерді енгізу жоспарлануда.

Әрбір сандық платформа пайдаланушысының өзіндік сандық профилі болады. Жүйеге қатысушылар бизнестің даму дәрежесін және нақты қажеттіліктерді ескере отырып, қолдау құралдары мен сервистерді пайдалана алады.

Осы жоба аясында шешілетін негізгі міндеттер:

- ✓ шағын бизнесті қолдау үшін цифрландырылған өңірлік қызметтер тізіліміне қашықтықтан қол жеткізуді қамтамасыз ету;
- ✓ сандық платформа қызметтерімен мобильді қосымшаны іске қосыңыз;
- ✓ платформада маркетингтік сервис — агрегаторы арқылы тауарлар мен қызметтерді сату үшін жағдайлар жасау;
- ✓ қызметкерлерді тартуға көмектесу, жұмыс іздеушілерден ұсыныстармен қамтамасыз ету, оның ішінде сервистермен және "электрондық еңбек кітапшасымен" интеграция арқылы;
- ✓ мемлекеттік қолдау шараларын, сервистер мен шешімдерді атаулы іріктеуді, көмек құралдарын белсенді мақұлдауды көрсету.

Сонымен қатар, бизнеске Халықаралық көрмелер мен жәрменкелерге қатысу шығындарының бір бөлігін өтеуді, отандық бағдарламалық қамтамасыз етуді неғұрлым қолжетімді етуді, сондай-ақ қарыз алу процесін жетілдіруді жоспарлап отыр.

Көптеген шаралардың кешенді түрде жүргізілуі көптеген шағын және орта бизнес субъектілеріне борыштық жүктеме деңгейін қолайлы деңгейге дейін төмендетуге, босатылған қаражатты ағымдағы жұмыс үшін пайдалануға, сол арқылы қалыпты қызметке оралуға мүмкіндік береді, ал өз ісін енді бастаймын деген бизнес субъектілері үшін үлкен мүмкіндік болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазмағамбет, "Кәсіпкерлік дамудың өзекті мәселелері және оларды шешу жолдары". // - Экономика негіздері: мектеп, колледж және ЖОО - да оқу, 2012.
2. Орымбаева А. А., Алматы қаласы. "Шаған және орта бизнестің экономикасы мен артықтығы және кемшіндігі", 2014.
3. <https://primeminister.kz/>

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ САЛАЛАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Жулдасова Наргиза Амантурлиева

Ғылыми жетекші: К.М. Ерекешев Кабеш Минтурганович

Ақтөбе жоғары политехникалық колледжі

Аннотация: Ауылшаруашылығы салаларының цифрлық трансформациясының ерекшеліктерін, дәлме-дәл технологияны іске асыру үшін қажетті ауыл шаруашылығындағы техникалық құралдарды зерделеу, сондай-ақ ауыл шаруашылығының экономикалық аспектілерін қарастыру, цифрландыру жағдайында кәсіпорындарды корпоративтік басқару жүйесінде қаржылық стратегияны қалыптастыру процестері зерттеледі. Өмірдің барлық салаларына цифрлық технологияларды енгізу кәсіпорындардың әлеуметтік-экономикалық дамуына жаңа мүмкіндіктер беруі, техникада, технологияда және өндірісті ұйымдастыруда болып жатқан жылдам өзгерістерге байланысты, цифрлық дәуір салалық нарықтардың дәстүрлі үлгілерінің өзгеруі және экономикалық процестерге қатысушылардың бәсекелестік деңгейінің артуы қарастырылады.

XXI ғасыр цифрлы трансформацияның алтын кезеңі. Яғни әлем елдерінің дамуы, экономикасы мен әлеуетінің артуы, бәсекеге қабілетті болуы цифрландыруды игерумен байланысты. Кез келген саланы цифрландыру, бұл елдің өркениет көшіне ілесуінде, қозғаушы күшке ие болады. Демек цифрлы трансформация дегеніміз – жаһанданудың жаңа кезеңін қалыптастырушы жүйе. Цифрлы технологияларды дамытудың арқасында тұтынушы өзіне қажет қызметтерді жылдам ала алады, арзан бағамен интернет-дүкендерде өнімді сатып алу арқылы ақша үнемдейді. Интернеттен көтерме бағамен сатып алу кезінде, басқа тұтынушылармен келіссөздер жүргізу арқылы азаматтар офлайн сауда нүктелерінде сатып алулардан көрі көбірек үнемдейді. Осылайша, тұтынушы интернеттегі бизнесті бастап, үйінде отырып кәсіпкер бола алады. Цифрлық трансформация – ұйымның негізгі технологиялық процестерді басқару жүйесін онтайландырумен бірге цифрлық технологияларды енгізу процесі. Цифрлық трансформация бизнестің сатылымы мен өсуін жеделдетуге бағытталған немесе таза коммерциялық емес ұйымдардың тиімділігін арттыру. Сандық трансформацияның дәрежесі мен сәттілігін сипаттайтын ұйымның цифрлық дамуының көрсеткіші ұйымның цифрлық жетілу деңгейі болып табылады. Цифрлық трансформация – дәстүрлі бизнес операцияларын қайта қарастыру, рационализациялау және автоматтандыру үшін

технологияларды пайдалану процесі. Қазір өндірілген ауылшаруашылық қондырғыларының көпшілігі электроникамен жабдықталған, ал қазіргі заманғы тракторлар немесе комбайндар басқару және басқару үшін әртүрлі электронды сенсорлар мен борттық компьютерді пайдаланады. Соңғы жылдары навигациялық құрылғылар ауылшаруашылық техникасының кеңістікте және уақыт бойынша орналасуын анықтаудың таптырмас құралына айналды. Әртүрлі роботтар өнеркәсіпте ғана емес, ауыл шаруашылығында да қолданылады. Жаңа электрондық техника, ақпараттық технологиялар интеллектуалды ауыл шаруашылығын кеңінен дамыту мүмкіндіктерін ашады, оны ақпараттық технологияларды қолдана отырып стратегиялық басқаруды қолдану, ауылшаруашылық өндірісіне, нарыққа, қаржыға және адамдарға қатысты шешімдер қабылдау үшін әртүрлі көздерден мәліметтер алу деп түсінеді. Ауыл шаруашылығы және тауар өндірушілер тиімді бейімделген технологияларға ие болуы, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіруге және ауыл шаруашылығы жануарларын өсіруге жұмсалатын шығындарды алдын ала есептеуі, өнімділік деңгейін бағдарламалауы және өнімнің өзіндік құнын шығаруы тиіс. Тек осы жағдайда ғана олар басқа отандық және шетелдік өндірушілермен бәсекеге қабілетті болады. Бірақ біздің елде бұл саланы цифрландыру әлі де кемшін. Әсіресе ең байлығымыз – ауылшаруашылық жерлерін өз деңгейінде игере алмай отырғанымыз рас. Сондықтан бұл бағытқа барынша көңіл бөліп, арнайы цифрландыру бағдарламасын қабылдаудың мәні зор. Қазақстандағы цифрландыру орасан зор пайда әкелетін сала – ауылшаруашылық экономикасы екені бағдарлама қабылданған кезде түсінікті болған және мәселе тек еңбек өнімділігіне байланысты болған жоқ. Саланы зерттеудің нәтижесінде ауылшаруашылық саласындағы ғылыми жетістіктер туралы мәліметтердің жүйесіздігі, жер алудың шырғалаң екені, білікті мамандардың жоқтығы; техниканы, тұқым мен пестицидтерді тиімсіз пайдалану, космомониторинг пен агрохимиялық сараптаманың болмауы, ветеринария мен фитосанитарияның әлсіздігі сияқты кешенді проблемалар анықталды. Қазақстан аграрлық ел болғанымен, агроөнеркәсіп ЖІӨ-нің небәрі 5-10% болатыны осы себептерден болып шықты. Ауылшаруашылық экономикасын цифрландырудың бір ерекшелігі – дәл Қазақстан сияқты тәуекелі жоғары шаруашылық жағдайында экономикалық нәтижесі тез арада көрінеді. Қазақстан дәстүрлі түрде астықтың қатты және жұмсақ сорттарын егіп келген. Қысқы мәдени дақылдар жоқ. Егін салудан оруға дейінгі кезең салыстырмалы түрде тым қысқа, оған қоса, ауа райы үнемі ыңғайлы бола бермейді. Егінмен дәстүрлі айналысатын оңтүстік пен солтүстік аудандардың ауылшаруашылық құрылымы мүлдем ұқсамайды. Оңтүстік аудандарға әдетте 5 гектарлық шаруашылықтар тән болса, солтүстік аудандарда бірнеше мың гектарға дейінгі жер телімі таңсық емес. Алайда халық тығыздығының әркелкі болуы, ауа райы, егетін егін түрлерінің ұқсамауы қандай да бір ортақ стратегия жасауға мүмкіндік бермейді. Бұған қоса, логистикалық ерекшелікті де ескеру керек. Бірнеше шақырымдық жолсыз, теміржол немесе республикалық көлік жолдарына шығатын нүктелердің мардымсыздығы өнімнің бағасына салмақ сала береді. Цифрландырудың қолайлы тұсы – әр шаруашылықтың жерінің түсімінен бастап, оның айналасындағы инфрақұрылымды ескере отырып жекелеген жоспар жасау мүмкіндігі. Айталық, цифрлық мәліметтер бойынша BigData сараптама жасалып, болашақ түсім нақты айқындалып, әрі өнімнің сол кездегі нарықтық бағасы да белгілі болса, бұл фермерге несие алудан бастап, келесі егін маусымын жоспарлауға дейін мүмкіндік береді. Мұндай жүйе ірі мегаполистердің айналасында азық-түлік белдеуін жасақтап, баға тұрақтандыру қорларын құрып жүрген үкіметке де тиімді болары сөзсіз. «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасының басты бес бағытының бірі – экономика салаларын цифрландыру. Бағдарламаның ең маңызды бағыты осы деуге болады: өндірістегі еңбек өнімділігін арттыру қазіргі таңда мейлінше автоматтандырылып, енді әрі қарайғы оңтайландыру тек цифрлану деңгейіне тәуелді болып қалып отыр. Бүгінгі таңда Ақтөбе өңірінде егістік жерлердің 91 пайызы, жайылым жерлердің 81,9 пайызы цифрланған. Ақтөбе — еліміздің ірі мәдени және индустриалды орталығы. Ақтөбе «Смарт сити», яғни ақылды қала тұрғысынан еліміздегі әлемдік рейтингке кіретін бес өңірдің бірі болуы тиіс. 2021 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығы саласында 424,5млрд теңгеге өнім өндірілді. Нақты көлем индексі 107,3%

құрады. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау мақсатында республикалық және жергілікті бюджеттерден 25,9 млрд теңге бөлінді. Теңгемен субсидия бөлінді, оның ішінде:

- мал шаруашылығына – 15,7 млрд теңге;
- өсімдік шаруашылығы – 2,8 млрд теңге;
- инвестициялық субсидия – 5,6 млрд теңге;
- басқа да субсидиялар – 1,8 млрд теңге.

Мал шаруашылығы саласын мемлекеттік қолдау ретінде 15,7 млрд теңге бөлінді, соның нәтижесінде ірі қара мал басы 7,7%-ға, ұсақ мал 2,0%-ға, жылқы 23,4%-ға ұлғайды. Мемлекеттік бағдарламалар аясында 13 443 бас ІҚМ, 23 217 бас қой мен ешкі сатып алынды. Тірі салмағында ет өндірісі өткен жылмен салыстырғанда 104,7%-ға (157,6 мың теңгеге), сүт — 2,3%-ға (343,7 мың теңгеге) өсті. Сиыр етінің экспорты 1 124 тоннаны құрады. Бұдан басқа, облыс бойынша 26,0 мың басқа арналған 5 ірі бордақылау алаңы жұмыс істейді. Есепті жылы 4,0 мың басқа арналған 5 бордақылау алаңы іске қосылды. Көктемгі дала және күзгі егін жинау жұмыстары агротехникалық талаптарды сақтай отырып, уақытылы жүргізілді. Өсімдік шаруашылығы саласын дамытуға 863,1 млн теңге сомасында субсидия төленді. Қолдау шаралары нәтижесінде 447,8 мың га алқаптан 513,8 мың тонна дәнді дақылдар (өнімділігі 11,5 ц/га), 45,9 мың га алқаптан 35,4 мың тонна майлы дақылдар (өнімділігі 7,7 ц/га) жиналды, сондай-ақ 106,2 мың га алқаптан 513,8 мың тонна жемшөп жиналды. Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес республикалық бюджет қаражаты есебінен 10,6 мың га тұрақты суармалы жерге 6 200 млн теңге және 24,8 мың га суармалы жерге 840 млн теңге бөлінді. Суармалы жерлерді қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде. Салаға 2020 жылы 22,4 млрд теңгеге инвестиция тартылды. Өсім 110,8% құрады. Есепті кезеңде 1 177 шаруашылыққа 5,7 млрд теңге сомасында инвестициялық субсидия төленді. Өңірді жергілікті өніммен қамтамасыз ету мақсатында 2020-2022 жылдарға 192 млрд теңге сомасына 23 ірі инвестициялық жоба іске асырылуда. 2020 жылы құны 8,9 млрд теңге болатын 6 ірі жоба іске қосылды, олардың ішінде мыналар бар: «Айс плюс» ЖШС балмұздақ цехы – 1,2 млрд теңге, «Milker» ЖШС құрама жем зауыты – 0,7 млрд теңге, «Нұралы» ШҚ бордақылау алаңы – 0,3 млрд теңге, «ГЕБА» ЖШС ет өңдеу цехы – 1,0 млрд теңге, «Green Capital Kazakhstan» ЖШС 5-буындағы жылыжай кешенінің 2-кезеңі – 5,1 млрд теңге, «Пацаева» ШҚ 1000 ІҚМ бордақылау алаңын кеңейту – 0,6 млрд теңге. Бұл ретте машина-трактор паркі 4,1%-ға жаңартылып, 9,2 млрд теңгені құрады. 929 бірлік техника сатып алынды, оның ішінде 287 түрлі модификациядағы тракторлар, 20 астық жинау комбайндары, 26 астықты қайта өңдеу техникасы, 412 жемшөп дайындау техникасы және басқа да ауыл шаруашылығы техникасы мен агрегаттары сатып алынды. Облыстың жалпы ауданы 30,1 млн га жер қорын құрайды, 11,4 млн га жер пайдаланушыларға берілді, 12,7 млн га жер мемлекеттік қордағы жер қорында тіркелген. 2021 жылы айналымға 1 125,1 мың га (2020 жылы 771,5 мың га) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелері, оның ішінде 56,5 мың га егістік енгізілді. Сондай-ақ, 387,1 мың га (2020 жылы 595,2 мың га) жер учаскесінің, оның ішінде 66,5 мың га егістіктің пайдаланылмайтыны анықталды және шарттарды мерзімінен бұрын тоқтату жолымен мемлекеттің жер қорына қайтарылды. Осылайша, стратегиялық басқару процесін модернизациялау трансформациялық процестің заңдылығы болып табылады, өйткені ол цифрлық экономика жағдайында тұрақты байланыстар мен тәуелділіктерді білдіреді. Қазіргі экономикалық жағдайларға бейімделген кәсіпорындар басқару модельдерін қалыптастыру процесінде жаңа басымдықтарға ие: дәстүрлі түрде ұйымдарға негізгі кірістер әкелетін негізгі құралдардың рөлі төмендейді, енді материалдық емес активтер мен ақпарат бизнестің негізгі қозғалтқыштары болып табылады, өйткені қабылданған басқару шешімдерінің тиімділігі және нәтижесінде кәсіпорынның жұмыс істеу тиімділігі тұтастай алғанда нақты, жедел, қаржы-шаруашылық қызметтің әртүрлі аспектілерін көрсететін толық ақпарат. Өзгеру, сыртқы ортаның өзгеруіне жедел әрекет ету қабілеті қазіргі уақытта шаруашылық жүргізуші субъектіні тиімді басқаруды қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. Егеменді Қазақстан. 26.09.2017 ж.
2. Аманова Р.П., Аман К.П. Ауыл шаруашылығы негіздері: оқу құралы – Алматы: «Бастау», 2019 ж.
3. 2020 жылдың қорытындысы бойынша Ақтөбе облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы, 2020 ж.
4. Ауыл шаруашылығын цифрландыру қандай пайда береді? <https://baribar.kz/>, 29.07.2022 ж.

**ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТИПТІ
ЖҰМЫС БАСТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Жармағанбетова Жаңалық Еркінғалиқызы

Ғылыми жетекшісі: Ерниязова Жанар Аманкуловна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты Қазақстан Республикасының еңбек нарығында көрініс тапқан нақты материалдарға сүйене отырып, қазіргі кезеңдегі еңбек нарығының ерекшеліктерін, Қазақстан аймақтарында инновациялық типті жұмысбастылықты қалыптастыру мәселелері зерделеу.

Жұмыстың өзектілігі – тұрғындырды жұмыспен қамту

Жұмыстың объектісі: Қазақстан экономикасында қалыптасқан еңбек нарығы болып табылады

Жұмыстың пәні – республикамыздың еңбек нарығының жұмыс істеуіне байланысты туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастар.

Жұмысты жазудың міндеттері:

- тұрғындарды жұмыспен қамту теорияларын зерделеу;
- жұмыссыздық мәнін, нышандарын, оның пайда болу себептері мен әлеуметтік-экономикалық зардаптарын ашу;
- Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының мазмұнын және ерекшеліктерін айқындау;
- Қазақстан Республикасындағы жұмыспен қамту және жұмыссыздықты бәсеңдету шараларын анықтау.

Зерттеудің теориялық базасына Қазақстан Республикасында халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздыр санын азайту мәселелерінің аспектілерін қарастыратын отандық және шет елдердің ғалым-экономистерінің ғылыми еңбектер негіз болды.

Әдістемелік негізі жұмыста қолданылған ғылыми тану әдістерінің жиынтығымен ұсынылған: ғылыми абстракция әдісі, талдау және синтез, индукция және дедукция әдістері, экономикалық-математикалық модельдеу әдісі және т.б.

Ғылыми зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстан аймақтарында инновациялық типті жұмысбастылықты қалыптастыру мәселелері анықталған және зерттелген.

Жұмыстың ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы Қазақстан аймақтарындағы еңбек нарығының ерекшеліктеріне негізделген.

Жұмыс кіріспеден, үш тараудан, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

Кіріспе бөлімде жұмыстың өзектілігі, зерттеудің мақсаттары мен міндеттері, сонымен бірге зерттеудің құрылымы айқындалады.

Жұмыстың бірінші тарауында еңбек ресурстары және жұмыссыздықтың мәні мен мазмұны, оның әлеуметтік-экономикалық салдарлары қаралады.

Жұмыстың екінші тарауында Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының мазмұны және ерекшеліктері қаралған.

Жұмыстың үшінші тарауында Қазақстан аймақтарында инновациялық типті жұмысбастылықты қалыптастыру мәселелері қаралған.

Экономикалық прогресс – күрделі және сан салалы прогресс. Оны бағалау үшін жалпы өлшем ретінде өндіргіш күштердің деңгейі алынады. Өндіргіш күштердің дамуы қоғамның үдемелі дамуын, бір өндіріс әдісінен екіншісіне өтуді, бұл өндіріс әдістерінің әрқайсысының ішіндегі кемелдену дәрежесін шешуші түрде анықтайды. Белгілі бір қоғамдық жүйенің өндіргіш күштердің дамуына қай шамада себепші болатынына немесе кедергі жасайтынына қарап оның прогрестілігі немесе, керісінше, бұл қоғамдық жүйені басқасымен ауыстыру қажеттігі туралы дабыл беретін кертартпалығы бағаланады. Өндіріс құрал-жабдықтарының даму деңгейі олардың өнімділігімен, яғни жұмыскердің уақыт өлшемі ішінде белгілі бір өнім мөлшерін өндіріп, оның сапалы болуын қамтамасыз ете алу мүмкіндігімен сипатталады. Жұмыскердің біліктілігімен, оның арнаулы және жалпы дайындығымен анықталатын жұмыс күшінің деңгейі қолда бар өндіріс құрал-жабдықтарын меңгеруге және олардың қайтарымын арттыруға қабілеттілігін көрсетеді.

Өндіргіш күштер - бұл өндіріс құрал жабдықтары, ең алдымен еңбек құралдары, сонымен қатар материалдық игіліктерді өндіретін адамдар. Адамдар қоғамның басты өндіргіш күші, олар ғана өндіріс құрал-жабдығын іске қосады

К.Маркс және Ф.Энгельс жұмысшы күшін қоғамның өндіргіш күшінің ең басты элементі екендігін атап көрсеткен. [4, 486]

Жұмыс күші немесе адамның еңбекке қабілеттілігі адамның басты қасиеті. Еңбекке деген қарқынды қабілеттілікке ие адам өндірістің жеке факторы, жұмысшы болып табылады. «Қоғамдық өндіріс түрі қандай болмасын – деп атап көрсетті К.Маркс, - өндіріс құралдары мен жұмысшылар – оның маңызды факторы болып табылады». Сондай-ақ, В.И.Ленин: «Барлық адамзаттың алғашқы өндіргіш күші – жұмысшы» екендігін өз еңбектерінде көрсетті. [5, 39]

Жұмыс күші дегеніміз адамның дене күші мен ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы, оның еңбекке қабілеттілігі, мұның өзі кез келген қоғамда өндірістің басты шарты болып табылады. [6, 178]

Өндіріс процесі тек қана үш фактордың – адамның жұмыс күші, еңбек заты мен еңбек құралдары - өзара іс-әрекеті арқылы (К.Маркс бойынша) жүзеге асуы мүмкін. Жұмыс күші өндіріс процесінің жеке факторы, ал еңбек заты мен еңбек құралдары өндіріс процесінің заттық факторы болып табылады.

Маржинализм теориясы бойынша төрт өндіріс факторлары бар: жер, еңбек, капитал және кәсіпкерлік қабілеттілік.

Капитал – бұл машина, құрал-жабдықтар, көлік және байланыс құралдары.

Өндіріс процесі жүруі үшін жұмыс күші үнемі қимылға келтірілуі, яғни тұтынылуы керек.

Жұмыс күшінің тұтынылуы дегеніміз еңбек, яғни адамның өз қажеттіліктерін өтеу мақсатымен табиғат заттары мен күштерін өзгертуге бағытталған мақсатқа сәйкес іс-әрекет болып табылады. Еңбек адамның өзін адам етті және оны дамытып, жетілдірудің басты факторы болып табылады.

Жеке-жеке жұмыс күштерінің біртұтас өндіріс процесінде бірігуі, кооперациялануы нәтижесінде жиынтық жұмыс күші пайда болады. Жұмыс күшін қолдану белгілі бір қоғамдық құрмаласуда ғана мүмкін болады.

Еңбек процесінің міндетті шарты - жұмысшы күшін өндіріс құралдарымен біріктіру. Оларды біріктіру меншік түрімен анықталады. Жұмысшының жеке басының еркіндігі социализм кезінде өзінің жұмыс күшін еркін сату емес, адамның жеке тұлғасының

қалыптасуына және жан-жақты дамуымен сәйкес келетін тіршілік әрекеті жағдайын қамтамасыз ету.

Қазіргі кезде ғалымдардың көзқарастары бойынша «жұмысшы күші» категориясының бірнеше варианттары бар:

- бұл тек қана өндіріс сферасында жұмыс істейтіндер, ал еңбек ресурстарының қатарына жұмысшы күшін және өндірістік емес салада еңбек етушілерді қосады;

- бұл еңбек ресурстарын пайдалану туралы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға әсер ететін экономикалық категория;

- бұл сандық-демографиялық шекті білмейтін түсінік, ал еңбек ресурстарының әлеуметтік-экономикалық шегі бар;

- өзінің күш-жігерін белгілі бір мақсатқа жұмсаған кезде ғана оның қабілеті – жұмысшы күші болып табылады. Оған дейін ол жұмыс потенциалын құрайды.

Жұмысшы күші – адамның ажырамас бөлігі. Сондықтан да жұмысшы күшін адамның еңбекке деген рухани және дене бейімділігінің жиынтығы деп қарау дұрыс емес. Бұл ерекшеліктер негізінен жұмысшы күші емес, керісінше оларды қолданушыларға тән қасиет. Еңбекке жарамды жастағы адамдар шын мәнінде тек жұмысшылар емес, сондай-ақ, жанұя мүшелері, ел орналасқан жердің тұрғындары, материалдық және рухани игіліктерді тұтынушылар болуы мүмкін. Жұмысшы күші мен оның қолданушысы – еңбекке жарамды тұрғындар «еңбек ресурстары» ұғымымен тұжырымдалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Ақорда. 2012 жылғы 27 қаңтар.

2. Шеденов Ө.Қ., Сағындықов Е.Н., Жүнісов Б.А., Байжомартов Ү.С., Комягин Б.И. Жалпы экономикалық теория. Ақтөбе, 2004. С. 39.

3. Халықты жұмыспен қамту туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылдың 23 қаңтардағы № 149-ІІ Заңы. Алматы, 2001. С. 2.

4. Ядгаров Я.С. История экономических учений. М., 2000. С. 149.

5. Байжомартов Ү.С., Жүнісов Б.А., Мүсіров Ғ.М. Экономикалық ілімдер тарихы. Ақтөбе, 2005. С. 14.

6. Усенова А.С. Меры по регулированию оплаты труда и снижению уровня безработицы. Ж.Экономика: стратегия и практика. №4, 2009. С. 17.

7. Капсамиева Қ. Жастар арасындағы жұмыссыздық. Ж.Экономика негіздері мектепте, колледжде және ЖОО-да оқыту. №1, 2012. 18 б.

8. Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісінде «Жұмыспен қамту - 2020» бағдарламасы тақырыбында өтіп жатқан Үкімет сағатында Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Гүлшара Әбдіқалықованың сөйлеген сөзі. 16 мамыр 2012.

9. Айдын Кульсеитов. Проекты реализуются, активность растёт. Казахстанская правда от 6 декабря 2011г. № 391-392 (26782-26783).

10. Усенова А.С. Еңбек ақысын реттеу мен жұмыссыздықтың деңгейін төмендету шаралары. Ж.Экономика: стратегия и практика. №4 (12), 2009. 60 б.

ДЕТСТВО БЕЗ НАСИЛИЯ

Кобылкин Давид Олегович

На научный проект учащегося группы 302 ПД
Актюбинского Высшего политехнического колледжа
Руководитель: Нурудинова А.А, Ескалиева С.Б

Актуальность темы научной работы определена тем, что насилие и жестокое обращение с детьми в семье – одна из острых проблем в современной психологии.

Дети – наиболее ранимые члены нашего общества, их права и свободы часто нарушаются. В повседневной жизни, характеризующейся социально-политической и экономической нестабильностью, многие дети переживают ужас насилия, становятся свидетелями и жертвами физических, сексуальных и психологических злоупотреблений со стороны взрослых своей семьи. Доказано, что жестокое обращение с детьми имеет физические и психологические последствия для их здоровья, оказывает крайне негативное влияние на развитие детей, на их социальную адаптацию.

Методы исследования: аналитический, структурный и логический методы; анализ научной литературы по данной проблеме, статистических данных и материалов периодической печати; подбор диагностических методик, наблюдение, беседа.
Предмет исследования: социальные проблемы женщин и детей, подвергшихся насилию в семье.

Объект: дети, подвергшиеся насилию в семье.

Предмет: особенности социально-психологической адаптации детей, подвергшихся насилию в семье.

Цель научной работы: изучение проблемы жестокого отношения к детям и социализация детей, перенесших насилие в семье.

Задачи: провести теоретический анализ литературы по данному вопросу с целью: изучить основные виды и формы насилия в семье.

Выводы: Таким образом, можно сделать вывод о том, что отличительной особенностью нашего менталитета является терпимое отношение к насилию и жестокому обращению. Именно поэтому в нашей стране так часто фиксируются факты жестокого обращения с детьми. Ребенок, явившийся жертвой насилия, не усваивает социально-положительных отношений в общении с людьми, не может в дальнейшем должным образом приспособиться к жизни.

Структура научной работы: состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы.

НАРЫҚТАҒЫ ҚАЗІРГІ БАҒА

Қадырғалиева Баян Ерболатқызы, Беркінғали Дамира Жақсылыққызы

Ғылыми жетекшісі: Кенжебекова Мейрамгуль Жолдағалиевна

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің Жоғары колледжі,
Ақтөбе қаласы

Мақсаты: Нарықтағы бағаның күрт өсуіне әсер етуші факторларды анықтау, қала мен ауыл арасындағы тауар бағасының екі түрлі болу себебін іздестіріп, айырмашылығын ажырату.

Өзектілік: Қоғамдағы ең өзекті деп табылатын мәселелердің бірі бұл нарықтағы баға екендігі барлығыңызға белгілі, яғни күнделікті қолданыстағы тауарлар мен азық-түліктің қазіргі бағасы халыққа қолайсыздығын, жалпы экономиканың дамуы бұл нарықтағы бағаның

жоғары болуына әкеліп соғатындығын, соңғы екі жылдықтың қаңтар-қыркүйегінде баға жүгеріге – 9,8 пайыз, қара бидайға – 9,7 пайыз, арпаға – 7,3 пайыз, күрішке – 3,2 пайыз, сұлыға – 5 пайыз, тарыға 0,3 пайызға өскен. Қой еті – 6,8 пайыз, ірі қара мал еті – 4,6 пайыз, жылқы еті – 4,3 пайыз, қымбаттады, ал құс еті 2,3 пайызға арзандады, баға жұмыртқаға 27,8 пайызға төмендеді, ал балға 3,2 пайыз, шикі сүтке – 2,9 пайыз, қой жүніне 0,9 пайызға өскендігінің негізгі себебін, дәрі-дәрмек алудың өзі қиындап кеткендігін, халықтың әл-ауқаты төмендеп бар жатқандығын түсіндіріп, өзіндік ұсыныстарымызды ұсыну.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Ғаламтор желісіндегі нарық бағасы салыстырылған бұқаралық ақпараттар, соңғы жылдардағы тауар бағасы, нарыққа қатысты жаңалық, хабарлар, тұрғындардың баға туралы ой-көзқарастары, тілшілердің жазбалары, дүкен желілеріндегі тауарлардың бүгінгі бағасы.

Зерттеу нәтижелері: Зерттеу нәтижесінде нарықтық бағаға әсер етуші факторлар анықталды. Азық-түлік дүкендерінің нарықтағы бүгінгі бағасы салыстырылып, айырмашылықтары ажыратылды. Соңғы жылдардағы қымбатшылыққа әкеліп соққан себептер қаралды.

Әлемдегі қымбатшылыққа пандемия, ауа райының қолайсыздығы, соғысқа байланысты Ресейдің шетелге астық сатудан бас тартып, Украинаның экспорт жолдарын жабуы жатады.

Нарықтағы бағаның күр өсу себептері:

1. Мемлекеттік шығындар мен табыстар арасында қалыптасқан диспропорция немесе тепе-теңдіктің бұзылуы;

2. Өндірушілердің шикізатының қымбаттауы, буып-түю материалдары, көлік шығындарының қымбаттауы;

3. Маусымдық құбылыстың өзгеруі;

Салыстыру: ауыл-қала

Қорытынды: Қорытындылай келе өз ұсыныстарымызды білдірсек

1) Ең алдымен тауар бағасын төмендетіп, жалақы көтеру

2) Шет елдермен импорттық тауар жөнінде әділ, бейбіт келісімге отыру

3) Ел ішіндегі байлықты халық мүддесіне жұмсау

4) Экспортқа шығатын тауар бағасын көтеріп сату

5) Ел ішіндегі тауар бағасын қадағалау

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://aikyn.kz/167249/karashadagy-kymbatshylyk-kyspakka-alldy/>
2. <https://adyrna.kz/post/74838>

ЖАРНАМАНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ

Сатқанқұл Нарқыз Дарханқызы

Жетекшісі: Асемгүл Абдигалиевна Турмаганбетова

Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Тақырыптың өзектілігі: Тауарды нарыққа жылжыту жүйесіндегі маркетингтің классикалық тұжырымдамасында жарнаманы ең бірінші орынға қояды. Жарнаманың мәні оның қоғамдағы алатын қоғамдық, экономикалық, маркетингтік және коммуникациялық рөліне байланысты. Жарнаманың қоғамдық рөлі оның адамдардың санасы, көзқарасы, пікірлері мен мінез-құлқының қалыптасуында әсерін тигізетіндігінде. Сәннің, стильдің және дизайнның тенденциясын көрсету арқылы жарнама адамның эстетикалық қажеттілігіне әсер етеді.

Жарнама сұраныс пен ұсыныс жасауға, бәсекенің пайда болуына, инвестиция үйіруге, өткізу нарығының кеңеюі мен сайып келгенде, жалпы экономиканың және оның әр түрлі саласының дамуына әсерін тигізеді. Бұл жарнаманың экономикалық ролін ерекшелейді.

Жарнама барлық жерде қолданылады. Онымен ұйым «бейнесін» қалыптастыру үшін қолданылады (абыройлы жарнама), маркалы тауарды ерекшелендіру мақсатында (марка жарнамасы), сату жайлы ақпарат тарату, қызмет көрсету (рубрикалық жарнама) төмен бағамен сату жайлы хабарландыру (төмен баға жарнамалары). Тауарды нарыққа жылжыту жүйесіндегі маркетингтің классикалық тұжырымдамасында жарнаманы ең бірінші орынға қояды. Ол болашақ сатып алушылардың санасы мен назарына тауарлар мен қызметтер туралы маңызды фактілер мен мәліметтерді жеткізу үшін көркем көрсетілген нысанды қысқа және нұсқа түрінде ұсынылады.

Жарнама қазақ тілінде жар- «жария етті, мәлімдеді; хабар таратты, жариялады», нама – араб –парсы «жазылған хат, шығарылған бәйіт, дастан» деген мағынаны білдіреді. Демек, жарнаманың тарихы тереңде. Бүгінгі жарнамамен арасы жер мен көктей. Демек, қоғам мен жарнама қатар дамиды деген сөз.

Ең алғаш бізге жеткен жарнамалық мәлімет египеттіктердің құлдарды сатуы туралы папирус жапырағындағы жазуы болып есептелген. Месопотамияда әрбір негоцианттың басқа елдермен сауда жүргізу ісімен айналысатын көпестің өз белгісі болғаны бізге мәлім.

Ғылыми жұмыстың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы жарнама қызметін теориялық негіздері арқылы маркетингтік мәнін ашу, Жарнаманың даму тарихына шолу жасау, жарнаманың даму бағыттарын, тиімділігін және жарнамалық процестерін басқарудың арттыру жолдарын іздестіру, шетелдік және ұлттық жарнама нарығындағы жарнаманың ерекшеліктеріне талдау жасау. Тиімді жарнамалар туралы ұсыныстар беру.

Мен кәсіпорын игілігі үшін мынадай қарапайым жарнамаларды ұсынбақпын:

1. Тұтынушылар үшін алғашқы қажеттілік болып табылатын нан өнімі үшін арнайы жарнамалары бар пакет дайындалуы керек сияқты. Оқушылар мен қар адамға дейін дүкенге күнде барып нан сатып алады. Нанды орап беру пакеті полиэтиленді қарапайым пакетке алып береді. Әрбір кәсіпорын өзінің жарнамасын нанды орау пакеттеріне ,қағаздан жасалынған қалтаға орналастырса ол жарнаманың аудиториясы кеңейген болар еді.

2. Екінші ұсынысым жарнаманы қабылдаушылар қозғалыссыз тұрғанда жарнамаға көп көңіл бөледі. транспорттық жарнамалардың ішінде көп кездесе бермейтіні жүрдек поезддардағы жарнамалар. Менің ойымша әрбір қаладағы кәсіпорындар поезд вагондарына өз тауарлары туралы ақпаратты орналастыру керек.Поезд тоқтайтын қала туралы көп білгісі келген жолаушы сол қала мен ондағы қызмет көрстеулер, сауда нүктелері туралы жарнаманы поездан түспей-ақ хабарлар болар еді.

3. Үшінші ұсынысым,халық көп тұтынатын тауарлардың бірі сағаттар. Көшеде де, үйде де,жұмыста да сағатқа көз жүгіртеміз. Сағаттар дайындайтын кәсіпорындармен жарнама агенттіктері тығыз әрекет етуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.«Маркетинг негіздері», Нысанбаев С.Н., Садыханова Г.А., Алматы, 2002 ж.
2. «Рекламная кампания», Асеева Е.Н., Асеев П.Н., М: «Приор», 1996 г.
- 3.«Маркетинг теориясы мен практикасы», Ильясов Д.К., Алматы: Қазақ университеті, 2002 ж.

АТЫРАУ ӨНІРІНІҢ ӨНДІРІСТІК ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕСЕЛЕРІ

Мардан Аружан Марданқызы

Ғылыми жетекшісі: Нурмуханова Венера Алимбаевна

О.Көшекөв атындағы Атырау аграрлы-техникалық колледжі

Өлкеміздің қойнауы толған тұнба байлық. Бұл – бізге берген табиғаттың сыйы. Алайда, осы байлықты игеріп, ел игілігіне жарату, өндірістің қарқынды дамуы, өңіріміздің экожүйесіне техногендік салмақ салып отырғаны да рас. Ірі өндіріс орындары шоғырланған Атырау өңірі үшін экология – маңызды мәселе.

Өкінішке орай, ғылым мен техниканың ғаламат жетістіктері және шапшаң дамуы, адамзаттың барған сайын аш көздікпен табиғатты тонауы, биосферадағы жаратылыстың тепе-тендік заңдарын бұзды. Бұл алпауыт мәселе қазіргі Атырау өңірінің көкейтесті сауалы болып отыр. Шыны керек, бүгінгі таңда еліміздің мұнайлы астанасы атанған Атырау қаласының біреуге берерінен, өзіне келер зардабы мол. Бізді, атыраулықтарды қатты алаңдататын нәрселердің бірі — Каспий аймағының экологиялық жағдайы. Теңіздегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жүйелі іс-әрекеттердің жоқтығы, Каспийдің экологиясы бүгінгі күні дағдарыс деңгейіне жақындығы, теңіздің, теңіз жанындағы жердің, ауаның ластануына әкеліп соқты. Тірі ағзалардың, жәндіктердің, өсімдіктердің азаюы, аурудың көбеюі айтылып жүрген мәселелер болғанмен, әлі шешуін тапқан жоқ. Иә, мәселенің ауқымы мұнымен шектелмейді. Қазақстанның басты гидросфералық қоры Каспий теңізінің биологиялық ластануынан химиялық ластануы әлдеқайда басым. Еске сала кетсек, 2018 жылдың желтоқсан айында қырылған балық Жайық жағасына шыға бастаған болатын. Ақпан айының соңында бұл оқиғаның салдары нақты белгілі болды. Жүз он сегіз мың тоннадан астам балық қырылған. Шығын бір миллион доллардан асады. Негізінен, балық шаруашылықтарында жасанды жолмен өсірілген бекіре қырылды. Алайда зерттеу нәтижесі балық өлексесінде аса қауіпті ауру жоқ екенін көрсетті.

Еліміз бойынша ең лас қалалар үштігіне еніп отырған Атырау өңірінің ластану ошағын үшке бөліп қарастырайын. Біріншісі – мұнай компаниялары. Қазіргі кезде мұнай және мұнай өнімдерін кең көлемде өндіру, тасымалдау, өңдеу барысы қоршаған ортаның ластануына әкеліп соғуда. Соның ішінде «Атырау мұнау өңдеу зауыты» шикізатты өңдеп қана қоймай, өз аймағының экологиялық алауқатын біршама есеңгіретті. Мұнай және мұнай өнімдерімен ластанған флора мен фауна биоценоз құрамының өзгеруін туғызып отыр. Осы тұрғыда айта кету керек тағы бір мәселе топырақ және егін шаруашылығы. Химиялық ластанудың біршама көзіне душар болған өңірдің топырағы қуантатын жағдайда емес. Мен бұл түгел Атырау облысын қамтып жатыр демеймін, алайда тұзды, құнарсыз, өз минералдарынан айырылған жер сізге несін береді? Бұл жағдайда егіншілікпен айналушыдың бізге де табиғатқа алып келер пайдасы қандай? Әрине билік басындағылар мұндай жағдайға көз жұмып қарамайда. Бүгінгі күні аймақтық экология мәселесі, топырақ мәселесі Атырау облысын қолға алып отырған басты міндеті. Мұнайдың бізге алып келген қиын қызметі мұнымен шектелген жоқ. Атырау тек мұнайлы қала деп емес сонымен қатар КСРО заманынан балықтың отаны болып есептелді. Бұл біздің халықтың қуанышы да азығы да болып отырған жағдай. Алайда ластанған теңіздің салдарынан көптеген тіршілік иелері өмір сүруін тоқтатып жойылып кеткен болатын. Антропогендік себептермен «Қызыл кітапқа» енгені қаншама. Көріп тұрғандарыңыздай бір ғана мұнайды өндіру бір мәселені емес, бүтін елді ойландыратын жайт болып отыр. Көптеген мектеп оқулықтарында мұнайды игеру, мұнайды алу жолдары көптеп қарастырылған. Мысалы, 10 – сынып оқулығы «Қанықпаған көмірсутектер» тарауында Мұнай және табиғи газдар туралы толығырақ айтылған. Алайда, неліктен көп жағдайда мұнайды қолдану аясынан кереғар тұсын айтпасақ. Экологиялық мәселе өскелең ұрпақты алаңдату керек деп ойлаймын. Қанша тұстан, әлемдік нарық, экономикалық жағдай мемлекеттің жағдайын жақсарса да, еліміздің экологиясы алдыңғы орында болу керек.

Себебі, көшбасшы елдердің көрікті келбеті болу үшін де дені сау ұрпақ пен таза тіршілік көзі керек. Яғни, бірінші болам десең халық пен экологияға басымдық беру керек секілді.

Екінші қарастырғым келетін экологиялық жағдай – қаладан шыққан тұрмыстық қалдықтарды көмуге арналған полигондар. Атап өтейін, бұл тек Атыраулықтарға қатысты проблема емес. Өндірістік, тұрмыстық қалдықтардың дұрыс игерілмеуі немесе жойылуы бүтіндей елді біріктіріп тұр. Қалай ойлайсыз, сіз тұрмыста күнделікті шығаратын қалдықтар қайда әкетіледі не болмаса қалай өңделеді? Арнайы көліктермен тасымалданған қоқыс жай ғана полигондарға тасталады. Ойлап қараңызшы, тап таза игерілмеген топырақ қазылып, тұрмыстық қалдықты көмуге арналған полигондарға айналады. Бұл бір не екі қазылумен шектелмейді. Қалада, өңірде қаншама тұрғын үй, жұмыс орындары бар. Толығымен көмілген полигон іс жүзінде игеруге де жарамайды. Менің ойымша, жылдар өте осындай баппен еліміздегі жердің көптеген бөлігін жай ғана көмілген қалдықтар алады.

Үшіншісі – қаланың екі жақ шетінде орналасқан қалдық суларды төгетін булану алаңы. Қайткен күнде де Атыраудағы ауаның шамадан тыс ластануына басты себептердің бірі осы мәселе. Айта-айта жауыр болған проблема үкіметтік қолға алынбай тұр. Неліктен? Жағымсыз иістің шығуы, жердің қайта өңделмеуі оларды мүлдемалаңдатпай ма? Төгілген су қайта тазартудан өткен соң қайда кәтеге асырылады? Бұл да бір ойландыратын сауал. Қаладағы бүкіл кәріз қалдықтар «Атырау Су Арнасы» тазарту құрылғылары арқылы өтеді. Ал бұл, бүге-шүгесіне дейін келтіргеніме кешіріңіздер, мындаған атыраулықтың ішектерінен шыққан нәрселер ғана емес, қаладағы бүкіл ауруханаларды, мүрдехана мен мал соятын цехтарды қосқандағы компаниялар мен мекемелердің сарқынды сулары. Мен бұл аймақтарды өз көзіммен көргенмін. Ең қорқытатын нәрсе аумақтың маңында тұрғын үйлердің болуы. Ең «лас» деп есептейтін Үндістан мен Африка елдерінің жағдайын ойлағанда, неге өз қамын, елінің экологиялық дағдарыста тұрғанын ойламасақ.

Бұл барлық проблеманың тек бір бөлігі ғана. Иә, қуантатын жағдай емес әрине. Елдің жағдайы бір адамның құзырында тұрған мәселе емес деп ойлаймын. Қаншама жан жануар, қаншама тіршілік иелері құрып кету үстінде. Неге? Ешкім өзінен мін таппайды. Не болса да біреу кінәлі. Сіз ойлап қараңызшы, сіз секілді адам қаншама. Қамқорлық тек үйдің аясында шектелмеу керек. Табиғат сізге өз жемісін береді, ал біздердің оған береріміз көп пе? Санаулы шығар иә? Қолыңызға күрек алып бір ағаш отырғызсаңыз ол да еңбек. Жай ғана сенбілік тазарту жүргізіңізші, өзіңіз ғана жеңілдеп қалмайсыз, тілі жоқ болса табиғат ана сізге рахметін айтады.

Қасым Жомарт Тоқаев Президентіміздің Атырау қаласы туралы жолдауы:

Атырау облысы – еліміздегі ең үлкен индустриялық өңірдің бірі. Аймақтың мұнай-газ өнеркәсібі шетелден инвестиция тарту саласында көш бастап келеді. Сондай-ақ, Қазақстанның әлемдегі инвестициялық имиджін арттыруға

септігін тигізуде. Облыс республикалық бюджетке және Ұлттық қорға қомақты қаржы құйып отыр. Аймақтағы республикалық маңызы бар жолдардың 85 пайызы және облыстық маңызы бар жолдардың 61 пайызының ахуалы орташа немесе жаман емес деуге болады. Бірақ, бұл – орташа республикалық көрсеткіштен төмен.

Сапалы жол – қауіпсіздік кепілі. Азаматтардың өмір сүру сапасы мен денсаулығы экологиялық ахуалға тікелей байланысты екені белгілі. Бұл тарапта Атырау облысы мақтанарлық жағдайда емес. Былтырдың өзінде өңірде ауаны ластаған 160 жағдай тіркеліпті", - дейді Тоқаев.

Қорытынды

Мұнай компаниялары ауаға жіберетін күкірттің кесірінен қаншама адамның ұйқысы қашып, басы ауырып, өзге де түрлі ауруға шалдығатыны бірнеше рет айтылып жүр. Соңғы бірнеше жылда Атырау ауаның ластануы бойынша «көшбасшылардың» қатарында. 2020 жылы 100-ге жуық зиянды заттардың рұқсат етілген концентрациясынан асып кету жағдайы тіркелді. Тұрғындардың әлеуметтік желіде өңірдің қынжыларлық экологиялық жағдайына шағымдануы түсінікті. Соңғы кездері Атырау қаласының атмосфералық бассейнінің

ластануы жиі қайталанып, аталған деректер қала аумағындағы ауа сапасын бақылау стансаларының мәліметтерімен расталуда.

Мен бұл баяндаманы жазуда тек қазіргі өңірімнің жағдайын сипаттағым, көрсеткім келмейді. Сіздерге, Қазақстандықтарға үндеу болсын деймін. Біз өз болашағымызды өзіміз құрушылармыз. Өскелең ұрпаққа үлгі болам десеңіз үлгіге тұрарлық іс жасаңыз. Еліміздің ертеңі еңселі болсын!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қ.К. Тоқаев, 1 қыркүйек 2020 жылғы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» ҚР Президентінің Жолдауы
2. Интернет желісі: <https://stat.gov.kz/>

ҮЙ ЖАҒДАЙЫНДА САБЫН АЛУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Тәжіғалиева Ләйля Қайнарқызы,

**Ғылыми жетекшісі: Жұматова Арайлым Мұратқызы, химия пәні оқытушысы, ж.ғ.м.
Ақтөбе өнеркәсіптік технологиялар және басқару колледжі**

Ғылыми жұмыстың мақсаты: сабын жасаудың табиғи, тиімді әрі қолжетімді технологиясын анықтау.

Міндеттер:

- сабынның адам ағзасына тигізетін әсері туралы мағлұмат жинау;
- қолдан жасалған сабынмен коммерциялық сабынның айырмашылығын анықтай алу.

Іздену әдістері:

- сабын құрамын анықтау;
- алынған теориялық және практикалық білімдерді жүйелеу;
- іздену, тәжірибе өткізу.

Зерттеудің өзектілігі:

Қазіргі уақытта әлемде сабын өндірісі кең тараған. Себебі халықтың сабынға деген сұранысы күннен-күнге көбеймесе, азайған емес. Сабынның да саналуан түрлері көп. Бірақ сол көптеп шығарылып жатқан сабындар ішінде, тері ерекшеліктері мен қатар қолжетімділігін ескеретін, химиялық қоспаларсыз экологиялық таза өнім шығаруды көздегендер кемде-кем. Күнделікті өмірде пайдаланып жүрген сабын туралы білетініміз көп пе? Бір қарағанда, тұрмыста жиі қолданатын, аса мән берілмейтін құрал деуге болады. Бірақ адам өмірінде алатын рөлі үлкен. Себебі дене тазалығын сақтаудың негізгі гигиеналық құралы – сабын. Адам орташа есеппен алғанда күніне 3-4, жылына 1460 рет қолын жуады екен. Сондықтан кез келген адам бұл маңызды тазалық құралы жайында көбірек білгеніміз дұрыс деп ойлаймын.

Сабынды алу үшін кем дегенде үш компонент керек: май (өсімдік немесе жануар майы), күйдіргіш натр (немесе күйдіргіш калий) және дистилденген су. Құрамын көріп шошына көрмеңіз, терідегі май мен кірді ерітетін тап осы заттар саналады. Ғылыми тілмен айтсақ, классикалық сабын – бұл май қышқылдарының тұзы (натрий немесе калий). Өркениет сабындарды айналып өте алмады, нәтижесінде оның құрамына бояғыштар, иістендіргіштер, пішін ұстап тұрушылар, консерванттар, біріктіргіштер сынды синтетикалық компоненттер қосылады. Мұндай сабын қарапайым суда да, теңіз суында да жақсы көпіріп, оңай сақталынады. Алайда, бұл артықшылық - аллергия, терінің құрғауы, қабыршақтануы, иммунитеттің жоғалуы – міне осылар көпірік пен жарқын түстердің, жағымды иістердің әсерінен болады. Сондықтан, ең жоғарғы сортқа табиғи майдан жасалған сабындар жатады.

Сабын компоненттерінің адам денсаулығына кері әсері

1. Теріге аллергиялық реакциялар (бөртпе, қызару, дерматит).
2. Ерлердегі репродуктивті функцияға теріс әсер етеді.
3. Терінің қорғаныш қабатын бұзады.
4. Терінің қартаюын тездетеді.
5. Асқазан-ішек жолдарының жұмысы бұзылады.
6. Терінің майсыздануы және дегидратациясы орын алады.
7. Гормоналды теңгерімсіздік.
8. Иммунитеттің төмендеуі.
9. Онкологияның қалыптасуына ықпал етеді (дене мен байланыста көп мөлшерде).
10. Денедегі витаминдердің жойылуы (мысалы, B12).
11. Бауыр ауруы.
12. Бүйректің бұзылуы.
13. Көру қабілетінің бұзылуы.

Бұл тізім толық емес. Көптеген компоненттердің адам ағзасына әсері әлі зерттелмеген. Өкінішке орай, супермаркеттер мен дүкендердегі өнімдер көбейіп бара жатқанда, өнімдерде денсаулыққа қауіпті компоненттер бар. Мұндай сабын арзан және тұтынушылар арасында үлкен сұранысқа ие.

Сабынды сатып аларда нені ескеру керек?

Сабын таңдағанда көп адам құрамына мән бермейді, тек иісіне қарай таңдайды. Бұл дұрыс емес. Сабын алатын кезде міндетті түрде құрамына қарау керек. Жақсы сабын жағымды иіс шығарады, бірақ сабынның иісі қатты шықса абай болыңыз. «Кей кезде сабын құрамында қандай заттар бар екені толық дұрыс жазылмайды. Құрамында натрий талловаты (sodium tallowate) бар сабынды алмауға кеңес береміз. Адам терісіне тиіп кеткеннен кейін натрий талловаты 20 секундтан кейін теріге еніп, қан ішіне осы зиянды майлар сіңіп кетеді. Мамандардың айтуынша, қатты сабынды пайдаланған қауіпсіз. Сұйық сабындар денсаулыққа кері әсерін тигізеді, терінің липидті қабатын бүлдіреді және тітіркену мен аллергиялық реакцияларды тудырады.

Сабынды қалай таңдаймыз?

1. Сатып алғыңыз келетін сабынның құрамын мұқият зерттеңіз.
2. Арзан сабын сатып алмаңыз.
3. Құрамында натрий лаурил сульфаты (SLS немесе SLES) бар сабын сатып алмаңыз.
4. Композициядағы компоненттердің күрделі атаулары бар өнімдерден аулақ болыңыз.
5. Синтетикалық компоненттері аз сабын сатып алған жөн.
6. Құрамында кокос майы бар тазартқыш сатып алыңыз.
7. Триклозан бар өнімдерден аулақ болыңыз (бактерияға қарсы сұйық сабында).
8. Табиғи сабынды сатып алу немесе оны өзіңіз жасау ұсынылады.
9. Жарнамаға сенбе (жарнаманың міндеті өнімді сату).

Құрамын көрсететін сабын қаптамасын зерттей отырып, мен негізгі компоненттердің арасынан сілтіні, майларды, суды және түрлі химиялық қоспаларды көрдім. Сабынға өнеркәсіптік өндірісте қосылатын кейбір қоспалар қауіпті болып саналады. Әсіресе қауіпті деп саналатын қоспалар:

1. Пропиленгликоль (глицериннің арзан алмастырушысы)
2. Натрий лаурет сульфаты (көп көбік түзеді)
3. Беттік белсенді заттар (БАЗ)
4. Формалин
5. Бояғыштар (FD&C және D&C - көмір шайыры)
6. Бензол
7. Парабендер

Сабынды жаппай өндіру сабын жасаушылардың эксклюзивті рецепттерінен бас тартуды білдіреді. Сонымен қатар, жаппай өндірістің құнын төмендету үшін өндірушілер сабын компоненттері ретінде синтетикалық компоненттерді қолдана бастады. Осындай сабындарды пайдаланбас үшін мен сіздерге үй жағдайында табиғи, артық қоспасыз сабын алудың технологиясын, тәжірибе жүзінде видеороликпен көрсетемін. Үй жағдайында алып отырған табиғи сабынға қажетті заттар:

- Иіс сабын үшін: ешбір қоспасыз балалар сабыны, глицерин, эфир майы, сүт, какао.
- Кір сабын үшін: қойдың майы, сілті.

Қажетті заттарға жеке тоқталып кетсек:

- Балалар сабыны - «Балаларға арналған» деген сөзді естісек, сабынды дәстүрлі түрде қауіпсіз, таза деп қабылдаймыз. Дұрысы – бейтарап деу, себебі, бұл сабындардың стандартты өндірілуі аллергия тудыруға қабілетті компоненттерді қоспайды.

- Глицерин – адамның терісіне оңай енетін және белгілі бір жағдайларда оны ылғалдандыратын ең қарапайым үш атомды спирт.

- Эфир майы – терінің күйін жақсартады, оған серпімділік пен жарқын түс береді.

- Сүт – терінің сұлулығын және саулығын сақтауға көмектеседі, қартаю процесін тежейді.

- Какао – теріні тыныштандырады, жұмсартады. Теріні оттегімен қанықтыруды қамтамасыз етеді.

Қорытынды

Адамдар кез келген сабынды қолдану тазалық пен аурулардан сенімді қорғауды қамтамасыз етудің жеткілікті шарты деп есептеді. Бірақ бірнеше ондаған жылдар бұрын аурудың себебі тек бактериялар ғана бола алмайтыны анықталды. Белгілі болғандай, әлемдегі қазіргі экологиялық жағдай адам денсаулығына тікелей әсер етеді. Теріге синтетикалық жуғыш заттардың да әсері айқын болды. Мұндай жағдай тері ауруларының көбеюінің негізгі себебіне айналды. Бірақ бұл сабыннан бас тартуға себеп бола алмайды. Мен ұсынып отырған үй жағдайындағы сабынды жасауға кеңес беремін. Қолмен жасалған сабынның әрбір бөлігі - бұл эксклюзивті жұмыс, ол табиғи негізді майлар мен эфир майларын, табиғи

сығындыларды, кішкене қиял мен өз ісімізге деген сүйіспеншілікті қажет етеді. Қолдан жасалған сабын қолмен жасалады, біз өз рецептімізді таңдай аламыз. Оның құрамына әр түрлі табиғи заттарды, сонымен қатар терімізді нәрлендіретін және ылғалдандыратын жұмсартқыштар мен тағамдық қоспаларды қосуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Химия 11 сынып М.Қ.Оспанова, Қ.С.Аухадиева, Т.Г.Белоусова [52,54 б]
2. Химическая энциклопедия (под ред.). М, Большая российская энциклопедия. 1992 [97,98 б]
3. Энциклопедия для детей «Химия», М, Аванта 2000г [52 б]
4. Стрельникова Л.Н. Из чего всё сделано? Рассказы о веществе; под р [122,125 б]

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАҢБАЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аманбаева Диана Махсетовна

Ғылыми жетекшісі: Изтаева Гульназ Сексенбаевна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғыры ауылшаруашылық колледжі

Жұмыстың мақсаты-таңбалау белгілерін зерттеу және осы білімді күнделікті өмірде қолдануды үйрену. Кез келген тауардың ажырамас бөлігі оның таңбалануы болып табылады. Экологиялық таңбалаудың мақсаты-тұтынушыларға сапалы өнімді таңдау үшін қол жетімді ақпарат беру, сонымен қатар оны өндіру процесінде қоршаған ортаға ең аз теріс әсерді ескере отырып, таңбалау белгілерін зерттеп, осы білімді күнделікті өмірде қолдану.

Зерттеу міндеттері:

1. Мәні экологиялық таңбалау болып табылатын теориялық материалды зерттеу.
2. Экологиялық белгілермен танысу.
3. Қаптама материалының әртүрлі түрлерін зерттеу.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі. Кез келген тауардың ажырамас бөлігі - оның таңбалануы болып табылады. Таңбалау өнімнің өзекті ақпаратты тасымалдаушы. Бұл заңнамалық тәртіпте талап етілетін ақпарат, сондай-ақ осы тауардың айналым процесіне тартылған өндірушілер, тұтынушылар және басқа тараптар үшін оның қажеттілігіне қарай ерікті түрде берілетін қосымша ақпарат болуы мүмкін.

Жұмыстың маңызы: Өнім өндіру процесінде қоршаған ортаға ең аз теріс әсерді ескере отырып, тұтынушыларға сапалы өнімді таңдау үшін қол жетімді ақпарат беру.

Зерттеу әдістері:

- Қаптаманы қайта өңдеу мүмкіндіктерін немесе қоршаған ортаға әсерін (отандық, елдер, ТМД немесе алыс шетелдер) көрсете отырып, тауарлар өндірісінің орны қандай екенін зерттеу.
- Дүкендер ассортиментінде әртүрлі қаптамалары бар (қайта өңделетін немесе қайта өңделмейтін) ұқсас тұтынушылық қасиеттері бар тауарлардың бар-жоғын талдау.
- Коледжде білім алушылар арасында сауалнама жүргізу

Зерттеу нәтижесі: 10 өнімнің 9-9 қайта өңдеу белгісі бар; көптеген дүкендерде қайта өңделетін қаптамалары бар тауарлар жоқ; чиптер шығаратын зауытта, қаптамада "қайта өңделетін пластик" белгісі бар, сонымен қатар "Пепси" және "Кока кола" зауыттарында да осындай белгі бар. ТМД елдерінің зауытында (Беларусь) қаптамада "ГМО жоқ" белгісі бар, ал алыс шетел зауытында (Германия) қаптамада "ГМО жоқ" белгісі бар.

Экотанба - мәтін, жекелеген графикалық, түсті таңбалар (шартты белгілер) және олардың комбинациялары түріндегі өнім, процесс немесе қызмет туралы экологиялық

сипаттағы мәліметтер кешені. Ол нақты бұйымға, қаптамаға (ыдысқа), тақтайшаға, жапсырмаға, зат белгіге немесе ілеспе құжаттамаға қолданылады. (1,74 б)

Экотанба - халықаралық, олар халықаралық деңгейде қабылданады көп бөлігі үшін арнайы өз өндірісінде табиғи ортаға зиянды болып саналады өнімдерге қолданылады сипаты, пайдалану, сақтау, қайта өңдеу және т.б. болып табылады.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша кез келген қауіпсіздік стандарттарын қоршаған белгілі бір өнімдерді сәйкестігі туралы есеп графика, - экологиялық таңбалау белгілері, сондай-ақ бар. Эко-достық және этикалық белгілері деп атауға болады - кез келген зорлық-зомбылыққа, бұл жағдайда - өнім немесе өнім этикалық нормаларды бұзбай шығарылды деп көрсетеді рәміздер. Органикалық белгілері - бұл сондай-ақ, экологиялық таңбалау болып табылады. Олар, экологиялық таза қаптамада туралы кем дегенде 95% табиғи ингредиенттер мазмұнын тұтынушыларды хабардар.

Эко-сертификаттау белгілері, сондай-ақ былай дейді:

- таза өндіріс;
- генетикалық түрлендірілген компоненттері *himkomponentov* болмауы;
- өнімнің тестілеу үшін жануарларды емес пайдалану;
- тауарларды өндіру сипатына құрмет.

Экологиялық таңбалаудың мақсаты - өндіру процесінде қоршаған ортаға ең аз теріс әсерді ескере отырып, тұтынушыларға сапалы өнімді таңдау үшін қол жетімді ақпарат беру.

Көптеген тауарлар мен қызметтер эко-таңбалауды ала алады. Негізгі талап-қоршаған ортаға және сапалы өнімге немесе қызметке жүктемені азайтуға ұмтылу.

Экотанбамен мыналар белгіленеді:

✓ **Азық-түлік емес тауарлар:** компьютерлер, қағаз, кеңсе тауарлары, киім, құрылыс және әрлеу материалдары, жуу және тазалау құралдары, еден жабындары, тұрмыстық және кеңсе жабдықтары, жиһаз, көлік құралдары, отын және т. б.;

✓ **Азық-түлік өнімдері:** ауыз су, нан-тоқаш өнімдері, азық-түлік, ауыл шаруашылығы өнімдері және т. б.;

✓ **Қызметтер** (мейрамханалар, дүкендер, қонақ үйлер, энергияның әртүрлі түрлерін өндіру, туризм және т. б.);

✓ **Жұмыстар** (Құрылыс және әрлеу жұмыстары және т.б.).(*certicom.kiev.ua*)

Эко таңбаны тағайындауда мына критерийлері ескеріледі:

- ✓ сертификаттау объектілеріндегі экологиялық ластаушы заттардың концентрациясы;
- ✓ қоршаған ортаның ластану деңгейі;
- ✓ адам денсаулығы үшін экологиялық қауіпсіздік деңгейіне;
- ✓ компоненттерді қайта пайдалану;
- ✓ өндіріс процесінде табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану; жаңартылатын ресурстарды пайдалану;
- ✓ жаңартылатын энергия көздерін пайдалану;
- ✓ шығарындылар мен шығарындылар деңгейлері;
- ✓ тасымалдаудың экологиялық көрсеткіштері;
- ✓ Қалдықтарды кәдеге жаратудың экологиялық көрсеткіштері;
- ✓ қол жетімді ең жақсы технологияларды пайдалану

2.4. Халықаралық экотанбалау

2007 жылғы 9 қарашада Санкт-Петербург экологиялық одағы Gen – "the global Ecolabelling Network" – "жаһандық Экомаркинг желісі" мүшелігіне қабылданды. Әзірленген

Санкт-Петербург мамандары "өмір парағы" белгісін халықаралық қауымдастық ерікті экологиялық сертификаттаудың әлемдік тәжірибесіне сәйкес деп таныды. Санкт-Петербург

халықаралық деңгейдегі экологиялық сертификат беруге құқығы бар Ресейдегі өнімдерді (жұмыстар мен қызметтерді) сертификаттаудың алғашқы және жалғыз органы болды. Сертификаттау жүйесін халықаралық қолдау тұтынушылар белгілеген белгі мен өнімнің (жұмыстар мен қызметтердің) таралуына, демек, танылуына оң әсер етеді. Отандық тауар өндірушілерді, олардың тауарлары мен қызметтерін халықаралық экологиялық сертификаттау, Стандарттау және сараптама жүйесіне қосу оларға халықаралық нарықта тең дәрежеде өнер көрсетуге мүмкіндік береді.

Сөреден осындай белгісі бар өнімдерді ала отырып, сатып алушы тауардың денсаулығы үшін ғана емес, сонымен қатар қоршаған орта үшін де қауіпсіз екеніне сенімді бола алады және бұл қауіпсіздік өнім өндірісінің барлық кезеңдерінде сақталды:

- Шикізат жұмсақ жолмен өндірілді немесе өсірілді және адам денсаулығына зиянды заттардың құрамына тексерілді;
- Өнімнің құрамында тұтынушыға да, табиғатқа да теріс әсер етуі мүмкін қауіпті ингредиенттер мен қоспалар жоқ; және жасанды элементтердің мазмұны халықаралық нормаларға сәйкес шектелген;
- Өндіріс кезінде қоршаған ортаға ең аз әсер етілді: ағынды сулар мұқият тазартылды, пайда болған шығарындылар заманауи сүзгілер арқылы өткізілді, электр қуаты мен жылу мүмкіндігінше үнемді пайдаланылды;
- Тіпті ингредиенттер мен тауарларды тасымалдау атмосфераға көмірқышқыл газы шығарындыларының азаюын және табиғи ресурстарды үнемдеуді ескере отырып жүргізілді

2.5. Таңбалау түрлері.

Таңбалаудың екі түрі бар: Өндірістік , саудалық.

Өндірістік таңбалау - тауар өндіруші кәсіпорын белгілейтін және бірінші кезекте "тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" заңмен және өнімге қатыстық қолданыстағы ережелермен реттеледі

Саудалық таңбалау -тауарларды (қызметтерді) жеткізуші немесе сатушы белгілейтін таңбалау.

III. Практикалық бөлім.

№	Мағынасы	Белгіленуі
1	"Көк періште" (Германия) - 30 жастан асқан ең көне Эко-таңбалау бағдарламасы. Бұл таңбалау 1977 жылы пайда болды, ал 1978 жылы оның алғашқы өнімдері белгіленді. Таңбалау Мемлекеттік болып табылады-ол Германияның Федералды қоршаған ортаны қорғау министрлігіне тиесілі.	
2	"Солтүстік аққу" - Скандинавия елдерінде жұмыс істейтін ең сәтті Экомаркировка бағдарламасы. Бүгінгі таңда бұл Экомаркировка тек Швед тауарларының 1000 нан астам түрін белгіледі	
3	TCO-электр жабдықтарын таңбалаудың халықаралық бағдарламасы. TCO белгісін мониторлардан, ноутбуктерден, принтерлерден табуға болады. Дүние жүзіндегі компьютерлерді пайдалану бүкіл әлемдік авиацияның шығарындыларымен салыстырылатын парниктік газдар шығарындыларының санына әкелетінін ескере отырып, энергияны үнемдейтін кеңсе жабдықтарын экологиялық таңбалау әлемдегі экологиялық жағдайды айтарлықтай жақсарты алады.	
4	«Жасыл Dot» (немісше: Der Grüne Punkt) - бұл символы, жасыл, ақ және жасыл және қара және ақ нұсқаларында табылған. Ол орау DSD («қос жүйесі») бір бөлігі ретінде қайта өңдеу үшін жарамды екенін айтады. белгісі, сондай-ақ Eco Emballage қоқыс өңдеу неміс бағдарламасын көмектесу үшін өз өнімдерін компанияны пайдаланылады. Біздің елімізде, осы эко-жапсырма, сондай-ақ Орам қайта өңдеу мүмкіндігін ұсынады, алайда, бұл тәжірибе жүзінде Ресейде қолданылады ешқашан, мұнда «жасыл нүкте» қабылдау пайдасыз болып табылады.	
5	"Өмір парағы" Санкт-Петербург экологиялық одағы " ҰК әзірлеушісі болып табылатын ресейлік Экомаркировка бағдарламасы	
6	"Хлорсыз" белгісі. Өндіру, өңдеу немесе өңдеу кезінде бастапқы ретінде пайдаланылмаған өнімде көрсетіледі. Шикізат хлор, құрамында хлор бар тотықтырғыштар және хлорорганикалық қосылыстар. Белгі ГОСТ 51150-98 "хлорорганикалық қосылыстардан бос өнімдер"сәйкес қолданылады	

Экологиялық сертификат немесе эко белгісі көптеген өнімдер үшін бәсекеге қабілеттіліктің анықтаушы факторы болып табылады. Сәйкестікті бағалауға тұтынушыға арналған дайын өнім ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда кәсіпорынның экологиялық басқару жүйесі (СЭЖ) жатады. Ол таңбалайтын өнімдер гендік инженерия әдістерін қолданбай өндірілген, олардың құрамында генетикалық түрлендірілген организмдер (ГМО) жоқ. Белгі тұтынушыны шарлауды жеңілдету үшін қаптамада қолданылады және қаптамаға немесе ілеспе қағазға қарап, оның өндіріс, тұтыну және кәдеге жарату циклі қоршаған ортаға ең аз зиян келтіретін тауарды немесе қызметті сатып алатынын түсінді.

2. Мен экологиялық таңбаланған қаптамадағы әртүрлі тауарлар мен өнімдерді зерттедім. Мен пакеттердегі ақпарат бойынша қоршаған ортаны ластамайтын тауарларды анықтадым.

қаптамада оны қайта өңдеу мүмкіндігі туралы ақпарат қанша тауар бар екенін есептедім.

Тоғыз өнімде қайта өңдеу белгісі бар: "салқын Окер" тұқымдары, "Лайс" чиптері, сода, мақта тампондары, "Ячка" ботқасы, "сүйікті" шырыны, "май"шайы, "Несквик" Какао, сода.

3. Мен қаптаманы қайта өңдеу мүмкіндіктерін немесе қоршаған ортаға әсерін (отандық, ТМД едері немесе алыс шетелдер) көрсете отырып, тауарлар өндірісінің орны қандай екенін

Чип зауытында (Азов қ.) өндірілген өнімдер қаптамада "қайта өңделетін пластик" белгісі бар, олар қаптаманы қайта өңдеу мүмкіндіктерін немесе қоршаған ортаға әсерін көрсетеді.

Сондай-ақ, "Пепси" және "Кока кола" (Азов қ.) өндіретін зауытта қаптамада қаптаманы қайта өңдеу мүмкіндіктерін немесе қоршаған ортаға әсерін көрсететін белгілер болады.

"ВИНАРД" кондитерлік өнімдерін шығаратын зауытта (Беларусь) қаптамада ГМО жоқ белгі бар.

"Frosch" тұрмыстық химия зауытында (Германия) қаптамада ЕО гүлі белгісі бар.

4. Мен дүкендер ассортиментінде әртүрлі қаптамалары бар ұқсас тұтынушылық қасиеттері бар өнімдер бар-жоғын талдадым (қайта өңделетін немесе қайта өңделмейтін). Олардың құны әртүрлі ме?

Көптеген дүкендерде қайта өңделетін қаптамалары бар өнімдер жоқ. Мен 3 "Анвар", "Дина" және "Светофор" дүкендерін салыстырдым. "Анвар" дүкенін айналып өтіп, мен "bon aqua" өнімінің бір ғана экологиялық бөтелкесін таптым. "Дина" дүкенінде мен экологиялық бөтелке мен қоқыс дорбаларын кездестірдім. "Қиылыста" мен бір рет қолданылатын қайта өңделетін ыдыстарды таптым. Мұндай өнімдердің құны басқа тауарлардан ерекшеленбейді. Сонымен қатар, қаптама неғұрлым жарқын болса, соғұрлым қымбат болатынын байқауға болады.

5. Содан кейін мен колледж оқушылары арасында сауалнама жүргіздім:

1. Сіз Экомаркингтің не екенін білесіз бе?

Білім алушылардың көпшілігі Экомаркингтің не екенін білмейді.

2. Тауарларды сатып алу кезінде сіз эко-таңбалауға назар аударасыз ба?

Көптеген адамдар ойланбайды, аз адамдар назар аудармайды, тек бірнеше адам назар аударады.

3. Сіз тауар мен оның қаптамасы қоршаған ортаға зиян тигізетінін білесіз бе?

Көптеген адамдар пакеттердің қоршаған ортаға зияны туралы біледі, 10 адам білмейді, ал қалғандары бәрібір.

4. Сізге қандай азық-түлік сөмкесі ұнайды: қайта пайдалануға болатын шүберек сөмке немесе бір реттік сөмке?

Көптеген адамдар бір реттік пакетті пайдаланады

5. Пайдаланылған қаптама қоршаған ортаға қандай зиян келтіруі мүмкін?

Көптеген адамдар упаковканың зияны туралы білмейді, көбісі "ластану" деп санайды, кейбіреулері "үлкен зиян" деп жауап берді, азырақ жауап берді - "ұзақ уақыт ыдырайды" және бірнеше адам қаптама топырақты бұзады деп жауап берді.

IV. Қорытынды.

Ұғымдарын зерттегеннен кейін Экомаркировка немесе экологиялық таңбалау, мен келесі қорытындылар жасадым: эко белгілері біздің өмірімізде қажет, қаптамада тауарлардың саны кімнің қайта өңдеу мүмкіндігі туралы ақпарат бар екенін есептей отырып, тоғыз тауардың қайта өңдеу белгісі бар екендігі анықталды.

Қаптаманы қайта өңдеу мүмкіндіктерін немесе қоршаған ортаға әсерін (отандық, ТМД елдері немесе алыс шет елдер) көрсете отырып, тауарлар өндірісінің орны қандай екенін зерттей отырып, мен чиптер шығаратын зауытта, қаптамада "қайта өңделетін пластик" белгісі, сондай-ақ "Пепси" және "Кока кола" өндіретін зауытта да осындай белгі бар екенін білдім белгі. ТМД елдерінің зауытында (Беларусь) қаптамада "ГМО жоқ" белгісі, ал алыс шетелдегі зауытта (Германия) қаптамада "ЕО гүлі" белгісі бар.

Дүкендер ассортиментінде әртүрлі қаптамалары бар (қайта өңделетін немесе қайта өңделмейтін) ұқсас тұтынушылық қасиеттері бар тауарлардың бар-жоғын, олардың құны әртүрлі екенін талдағаннан кейін. Мен көптеген дүкендерде қайта өңделетін қаптамалары бар өнімдер жоқ деген қорытындыға келдім.

5. Ұсыныстар

Өндірушіге:

1. Экологиялық материалдан жасалған өнімдерді пайдалану;
2. Қайта өңделетін қаптамаларды қолданыңыз;

Қаламыздың тұрғындарына:

- 1.Қайта пайдалануға болатын шүберек сөмкені пайдаланыңыз
2. Кез-келген өнімді сатып алмас бұрын, экологиялық белгілерге назар аударыңыз;

Біздің колледж

- 1.Әр топта "Эко - сабақ" өткізіп, Экомаркировка деген не екенін түсіндіріліп, экологиялық белгілерді көрсетіңіз.

6. Әдебиеттер және интернет көздері:

1. Александрова В. П., Болгова И. В., Нифантьева Е. А.
Ресурстарды үнемдеу және адамның экологиялық қауіпсіздігі: экологиялық дизайн негізі бар семинар.
М.: ВАКО, 2015-144с.
Интернет көздері:
 1. <http://www.e-xecutive.ru/wiki/index.php>
 2. <http://ozpp.ru/consumer/useful/article9.html>
 3. certicom.kiev.ua
 4. http://text.tr200.biz/referat_ekologija/?referat=74989&page=1
 5. LandWirt.ru2009-12-12...ekologicheskaya-markirovka
 6. <http://greenevolution.ru/enc/wiki/ekologicheskaya-markirovka/>

ҚАЗАҚСТАНДА ӨСЕТІН ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР

Утегенова Ақзер Нұрлыбайқызы

Ғылыми жетекші: Сәлімгереева Ақмарал Бақтыгерейқызы

О. Көшекөв атындағы Атырау аграрлы -техникалық колледжі, Атырау қаласы

Адам баласы кейбір өсімдіктерді әр түрлі ауруларды емдеуге пайдалануға болатынын алғашқы қауымдық кезеңнен бастап білген. Бұдан бірнеше жыл бұрын өсімдіктердің емге пайдаланудың мән-жайын халық арасында ауыздан-ауызға таралып кейінен қағазға жазыла бастағын. Өсімдіктерді ауру-сырқауды емдеуге пайдалану туралы ілім біздің эрадан 6 мың жыл бұрын Ирак жерінде өмір сүрген Шумер мемлекетінен басталған айтылған. Онда дәрігерлердің емдік қасиеті бар өсімдіктердің, жапырақтарынан, тамырларынан, сабақтарымен, дәндерінен ауру емдейтін әр түрлі тұнба дайындайтындықтары жазылған. Осымен қатар сол уақыттың өзінде-ақ дәрілік өсімдіктерді кептірген кезде күн көзінен олардың дәрілік қасиеті жойылатынын анықтап кептіру жұмысы күн көзінен таса жерлерде жүргізуді қажет деп дәлелденген, осы себептен Шурмерліктер кейбір өсімдіктерді түнде жинау керек екендігін ұсынған. Өсімдікті емге пайдалану туралы алғашқы мәліметтер ежелгі Ассирияда табылған қыш тақтайшаларға жазылған. Өз дәуірінде қолданылған екі жүзден астам өсімдікке сипаттама берген ежелгі грек дәрігері Гиппократ өсімдіктің қай бөлігі болса да пайдалы, оларды ауруды емдеуде кеңінен қолдануға болады десе, Рим дәрігері Гален тұңғыш рет науқастарды өсімдіктің қайнатындысымен, шырынымен, тұнбасымен, ұнтағымен және одан жасалған дәрімен емдеді. Орыстың көрнекті ғалымы П.Массажетов 1921 жылы Қазақстанның шығыс және оңтүстік-шығыс өлкелерін аралап, дәрілік өсімдіктер туралы құнды деректер жинап, «Өсімдік әлеміне саяхат» атты кітабын жазған. Ал египеттіктер алоэ, қараған, анис, зығыр, көкнәр, жалбыз, тал, арша тәрізді өсімдіктердің шипалық қасиетін ежелден біліп, пайдаланған. 4 мың жыл бұрын үндістандықтар 760 дәрілік өсімдікті халық емінде қолданса, Қытайда дәрілік өсімдіктер жөніндегі алғашқы кітап 5 мың

жыл бұрын жазылыпты. Соңғы жылдары дамыған елдерде сырқаттанған адамдардың көбісі табиғи жолмен алынған дәрілерді көбірек қолдана бастаған. Мәселен, Жапонияда фармацевтикалық препараттарды сатып алу 2,6 есе өссе, табиғи жолмен алынған дәрілерді тұтыну 15 есеге артқан. Қазақстанның оңтүстік шекарасын солтүстіктен бөліп, 1800 шақырымға созылып жатқан аймағын орманды даланың, жазықтардың, шөл және шөлейт жерлердің алып жатқаны, Республикамыздың батысында Каспий теңізінің, шығысында Алтай жоталарының, оңтүстігінде Тянь - Шанның биік шыңдарының орналасқаны мәлім. Қасиетті қазақтың осынау дарқан даласы мен орман, тоғайында 6 мыңнан астам өсімдік бар. Адамзат тіршілігінде өсімдіктер дүниесінің маңызы өте айрықша. Бағзы заманнан - ақ ата - бабаларымыз өсімдіктерді зерттеп, танып - біліп, оларға ат қойып, жеміс - жидектерін, дәндерін азыққа, жапырақ, сабақ, гүл, тамырларын дәрі - дәрмекке, тері илеуге, түрлі нәрселерді бояуға пайдаланған. Өсімдіктер - оттегін бөлуші, табиғат көркі, дәрілік шикізат, мал азығы, тағамдық өнім. Халық емшілерінің тәжірибесінен Қазақ даласында дәрілік өсімдіктерді жетік білген, онымен малды да, адамды да емдеп, жаза алған атақты тәуіптер болған. Солардың бірі – Найманның Қыржы руынан шыққан Ырғызбай емші Досқанұлы. Ол кезінде ұлы Абайдың әкесі Құнанбай қажыны дәрілік өсімдіктермен емдеп жазады.

Дәрілік өсімдіктер (*лат. plantae medicinalis*), шипалы өсімдіктер – медицинада және мал дәрігерлігінде емдеу және аурудың алдын алу мақсатында қолданылатын өсімдіктер. Демек, қай заманда да адам баласы өсімдік өнімдерінің тағамдық қана емес, шипалық қасиетіне де көп көңіл бөлген. Қазіргі кезде дәрі-дәрмектерге аллергияның көбеюі, иммунитеттің төмендеуі сияқты құбылыстардың байқала бастауына байланысты мұның маңызы арта түспесе, кеміген жоқ. Көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқы да әр өсімдіктің пайдасы мен зияны туралы тамаша білген. Дархан даламызда жайыла өсетін қарапайым жусанды алайық. Бұл өсімдіктің дермене жусан атты түрін қазақтың халық емшілері ішек құрты ауруын емдеуге қолданған. Бабаларымыз бұл өсімдікті бағзы заманда шет елдерге сауда керуендері арқылы жіберетін болған. Ал қара жусанның тамырын тәбет ашуға, ішек, асқазан, бауыр, өт ауруына пайдаланған. Яғни, өсімдіктің әр бөлігін - тамырын, сабағын, жапырағын, гүлін жинау қағидалары сақталуы тиіс, әйтпесе, оның құрамы өзгеріп, шипалы қасиеттері бұзылады. Халық медицинасында дәрілік өсімдіктерді қолдану жөніндегі мәліметтер ұрпақтан ұрпаққа ауызекі айтылуы бойынша жеткізіліп отырған. Бұл тұрғыдан, атадан балаға мирас болған дәстүрді жалғастырып, жас өрендерімізге емдік шөптердің атаулары, шипалық қасиеттері туралы түсінік беріп, оларды пайдалануға үйретуіміз қажет-ақ. Бұл олардың өз денсаулықтарын күтуді үйренуіне де септесіп, туған топырағының қадір-қасиетін тереңірек түйсінулеріне де жетелері анық. «Емдік рецепттер энциклопедиясы: қазақ емінің рецепттері мен Тибет медицинасының негіздері» кітабының авторы Сейітқамза Қалиевтің айтуынша, өсімдіктің қасиетін білсең ғана қолдануға болады. Себебі, ол білгенге - ем, білмегенге - у болуы мүмкін. «Ғасырлар бойы халық пайдаланып келе жатқан шөптер бар. Жалпы, қандай да бір шөптен дәрі жасау үшін мамандар оған ондаған жылдар бойы тәжірибе жасайды. Кез келген уақытта кез келген шөпті жұлып алып қолдануға болмайды. Ол ауруыңа ауру жамауы мүмкін», - дейді халық емшісі.

Дәрілік өсімдіктер кептірілген шөп, тұнба, қайнатынды, шай, ұнтақ, т.б. түрінде қолданылады. Дәрілік өсімдіктердің емдік қасиеті олардың құрамында стероид, тритерпен, алкалоид пен гликозидтердің, дәрумендердің, эфир майлары мен тұтқыр заттар сияқты түрлі қосылыстардың болуына байланысты. Дәрілерді дайындау үшін шикізат ретінде пайдаланылатын өсімдіктер бөлек іріктеледі. Осы заманғы кейбір ең таңдаулы дәрілер жабайы шөптерден жасалған. Адамдар пайдаланып жүрген дәрілік шөптердің ішінде медициналық тұрғыдан өз бағасын алмағандары да бар, ал кейбіреулер оны дұрыс

пайдаланудың жай-жапсарынан хабарсыз. Өзіміз өмір сүріп жатқан өлкедегі осындай шөптер, олардың емдік қасиеттері туралы көбірек білуге тырысқанымыз жөн-ақ. Мәселен, кез келген бау-бақшада өсе беретін түймедақ гүлдері **тыныс жолдарының ауруына** бірден-бір дауа. Сондай-ақ, оны асқазан, ішек ауруларына қарсы қолданады. Ал күйзеліс кезінде жалбыз жапырақтарын пайдалансаңыз, сабаңызға түсеріңіз анық. Арамшөп ретінде өсетін бақ-бақ тамырынан жасалған тұнба адамның тәбетін ашады. Итмұрын жемісінің құрамындағы емдік заттардың да адам ағзасы үшін пайдасы зор.

Қазір дәріханаларға кірсек, сөреде самсап тұрған Ресейде өндірілген шипалы шөптер, олардан жасалған шырындар (сироптар) көзге түседі. Кеңес дәуірінде Одақ бойынша дәрілік шөппен айналысатын 30 шақты кеңшар болыпты. Бұл істі соңғы жылдары өсімдіктердің түр-түріне аса бай Оңтүстік Қазақстандағы «Зерде-Фито» ЖШС ғана қолға алған. Қазақстанның әр өңірінде, мысалы, солтүстігінде - осы аймақта өсетін, батысында - сол өңірге тамыр жайған өсімдіктерді зерттеп-зерделеп, өндірумен айналысатын кәсіпорындар болса, ұтылмасымыз анық. Себебі, біріншіден, мұндай өндірістің бірнеше жерден ашылуы бәсекелестікті, демек, сапаны арттырады - бұл халық денсаулығы үшін аса тиімді. Екіншіден, шетелден әкелінетін осы тектес өнімдерді сөреден ығыстырады, демек, ел экономикасын дамытады. Әрі, мамандар оларды өсіру, Қазақстанға жерсіндіру сияқты мәселелерге көңіл бөлсе.

Бұрынғы Кеңес Одағының фармацевтік өнеркәсібіне арналған жабайы өсімдік шикізатының 80 пайыздан астамы Қазақстан мен Орталық Азияда дайындалыпты. Демек, Қазақстанда дәрілік өсімдіктерді өсіріп, баптайтын, жинайтын және дәрілік-өсімдік шикізатты өңдейтін арнайы шаруашылықтарды құру ісін қолға алып, оларды үлкен өндіріске айналдыратын кез жетті. Тіпті, бұл өнімдерді біздің елімізге ғана тән құнарлы топырағымыздан нәр алған бірегей өнім ретінде экспортқа шығарып тұрсақ ғажап емес пе?! Себебі, ғалымдарымыздың деректеріне сүйенсек, Қазақстан аумағында алты мыңнан астам өсімдік түрі бар десек, оның 760-ының басқа ешбір жерде өспейтіні дәлелденген. Ұлан-ғайыр даласы дәрілік шөптердің сан түріне тұнып тұрған қазаққа мұны мықтап ойлану қажет-ақ. Әйтпесе, қадірін білмей жүрген өсімдіктерімізді өзгелер өз еліне тасып әлек.

Қарапайым халық қытайдың, кәрістің шөп тұнбаларынан жасалған дәрмектерді ішіп жүр. Беларусь, Ресей елі тәрізді шипалы шөптерді теріп, жинауды қолға алып жатқан қазақ жоқ, содан болар, жеріміздің дауасы мол өсімдіктерін өзге елдің адамдары, әсіресе, шығыс өңірлермен шекаралас жатқан Қытай тұрғындары жинап әкетіп жатыр.

Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе, Қызылорда өңірлерінде қатерлі ісікке шипа болар емдік шөп көп. Өкінішке қарай, кей түрлері ғылыми түрде зерттелмеген. Дертке дауа болар биологиялық белсенді қоспа әзірлеп жүрген отандасымыз, фармацевт-ғалым Арғынбек Қабылқақ емдік өсімдіктер қорын көбейту керектігін айтады. Ғалым Арғынбек Қабылқақ емдік шөптерді іздеп, 3 жылда еліміздің барлық аймағын аралап шығыпты. Айтуынша, қазақ жері шипалы өсімдікке бай. Бірақ оны, жергілікті тұрғындар ретсіз қазып алып, табыс табу үшін сыртқа тасымалдауда. Соның кесірінен елімізде дәрілік өсімдіктердің қоры азайған. Сондықтан дертке дауа өсімдіктерді қолдан егіп, көбейту керек.

Сұңғыланың өзі Қытайда үш түрі бар болса, Қазақстанда 7 түрге жуығы бар. Адамның денесіндегі күйік, үсік ауруларын мәселен, тыртықсыз, ешқандай күшсіз жазып шығуға болатындай өсімдіктер бар тыртық қалдырмайтын. Соларды осы Қазақстанда өсірсем қалай болады деген ойым бар. Далалық жерлерде 6 мыңнан аса өсімдік түрі өседі. Олардың 726 түрі тек Қазақстанда ғана кездеседі. Зымзия, қасқыр жем, жабайы сұңғыла, итсигек сияқты шипалы шөптердің емдік қасиеті толық зерттелмеген. Мәселен, Қызылорда өңірінде кездесетін қызыл мияның өзінен жүз түрлі дәрі алуға болады дейді.

Сөз соңында айтарымыз, қазақы емде емдік шөптер көп қолданылған, онымен малды да, адамды да емдеп, сырқатынан айықтыратын атақты тәуіптеріміз де болғаны тарихтан белгілі. Ендеше, ата-баба тәлімін ұмытпай, бір жерінді емдесе, басқа ағзаға теріс әсерін тигізіп жататын дәрі-дәрмектен гөрі, шипалы шөптерді көбірек пайдаланғанымыз жөн. Ал ол үшін өз жерімізде, өз өлкемізде дәрілік өсімдіктер өндірісін қолға алып, өрісін кеңейтуге көңіл бөлуіміз қажет. Біле білген адамға осының өзі қаншама байлықтың көзі деп айта аламыз. Алайда оған өз деңгейінде назар аударып жүрген ешкімнің жоқтығы қынжылтады. Болмаса, қытайлар секілді біздің де өз емдеу тәсіліміз арқылы әлем жұртшылығының алдында абыройымыз асқақтар еді ғой.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. М.Қожабеков. Дәрілік өсімдіктер Алматы 1982ж.
2. З.С.Қалқамбай. Дәрілік шөптермен емделу Алматы.
3. Биология және салауаттылық негізі.2006ж№5.
4. Қазақстан өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы .
5. А.А. Иващенко Алматыкітап баспасы 2009
6. «Жоғары сатыдағы өсімдіктер систематикасы» (Ә.Ә. Әметов, П.М. Мырзақұлов)
7. «Қазақ университеті »Алматы 2000 ж
8. «Ботаника »сисметика растений. Москва «Просвещение »1975 г

СӘУЛЕЛЕРДІҢ АДАМ АҒЗАСЫ ҮШІН ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

Ешимова Махаббат Оралқызы

Ғылыми жетекшісі: Оспанова Райса Амантаевна

III. Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Инфрақызыл,ультракүлгін, рентген сәулелердің адам ағзасы үшін пайдасы мен зиянын анықтау.

Жұмыстың өзектілігі: Сәулелердің ғылыми-зерттеу жұмыстарында криминалистикада,жердегі және ғарыштағы байланыс жұмысында, медицина саласында,фотографияда, жеміс-жидектерді құрғатуда, машиналарды тез кептіру ісінде,биология және мал дәрігерлерінде пайдаланылады.

Жастар мемлекеттің болашағы, ертеңі. Жаңа Қазақстан жастары ғылымның инновациялық дамуының негізгі факторы болуы тиіс. Мен өзімнің осы ғылыми-практикалық конференцияға ұсынып отырған баяндамамда , адам ағзасы үшін электромагниттік сәулелердің тигізетін пайдасы мен зияны туралы айтамын.

Инфрақызыл сәуле шығару. Прибордың сезгіш элементтің қара пластинасын спектрдің қызыл ұшына қарай жылжыта қозғағанда,температураның артқаны байқалады.Егер пластинаны, көздің жарықты байқай қоймайтын,спектрдің қызыл ұшына қарай ығыстырсақ, онда пластинаның бұрынғыдан да күштірек қызатынын байқаймыз. Осы қызу туғызатын электромагниттік толқындар инфрақызыл деп аталады. Оларды кез келген қыздырылған дене, тіпті жарықталынбаса да,шығарады. Мысалы, жағылған пеш немесе пәтерді инфрақызыл толқындар шығарады, олар айналасындағы денелерді едәуір қыздырады. Сондықтан инфрақызыл толқындарды көбінесе жылулық деп атайды. Көз қабылдай алмайтын инфрақызыл толқындардың ұзындықтары жарық толқындарының ұзындығынан артық болады. Электр доғасы мен қыздыру шамының сәуле шығару энергиясының максимумы инфрақызыл сәулелерге сәйкес келеді. Инфрақызыл сәулені лак қосып боялған нәрселерді, көкөністі, жемістерді кептіру үшін пайдаланады. Көзбен көріне қоймайтын объектінің инфрақызыл кескінін көрінетін кескінге айналдыратын приборлар

жасалған. Қараңғыда көруге мүмкіндік беретін дүрбілер мен оптикалық көздегіштер дайындалады. Толқын ұзындығы 760 нм-ден 2 мм-ге дейінгі аралықта жататын электромагниттік сәуле. Инфрақызыл сәулелер электромагниттік толқындар шкаласында радиотолқындар мен көрінетін жарық арасындағы бөлікті алып жатады. Инфрақызыл сәулені 1800 жылы ағылшын ғалымы В.Гершель ашты. Инфрақызыл сәулелерінің табиғаты көрінетін жарық табиғатымен бірдей. Инфрақызыл сәулелерінің спектры жеке сызықтардан, жолақтан немесе тұтас болып келеді. Қозған атом немесе ион сызықты спектр шығарса, қозған молекула жолақ спектр шығарады. Қызған қатты немесе сұйық денелер тұтас спектрлі инфрақызыл сәулелер шығарады. Күн сәулесінің 50 пайызы инфрақызыл аймақта жатады. Электр шамынан бөлінетін сәуле энергиясының 80 пайызға жуығы инфрақызыл сәуле болып келеді. Инфрақызыл толқындарды кейде жылулық сәуле деп те атайды. Адамның көзіне әсер етіп, көру сезімін туғызатын электромагниттік толқынның бөлігін көрінетін жарық дейді. Ол ұзындығы 380 нм (күлгін түс) мен 760 нм (қызыл түс) толқын аралықтарында болады және электромагниттік толқындардың диапазонында өте шамалы бөлікті құрайды.

Инфрақызыл сәуленің екі маңызды сипаттамасы бар:

1. Толқын ұзындығы (тербеліс жиілігі)

2. Сәуленің интенсивтілігі

Инфрақызыл сәулелер толқын ұзындығына байланысты үшке бөлінеді:

1. Жақын (0,75-1,5 мкм);

2. Орташа (1,5-5,6 мкм);

3. Алыс (5,6-100 мкм).

Инфрақызыл сәулелерінің әсері және қолданылуы. Кейбір заттар инфрақызыл сәулелер түскенде өзінің мөлдірлігінің сыну және шағылу коэффициенттерін өзгертеді. Көрінетін жарық түскенде мөлдір болатын кейбір заттар инфрақызыл сәуле түскенде мөлдір болмайды. Инфрақызыл сәулелер ғылыми-зерттеу жұмыстарында, криминалистикада, жердегі және ғарыштағы байланыс жұмысында, медицина саласында, фотографияда, жеміс-жидектерді құрғатуда, машиналарды тез кептіру ісінде, биология және мал дәрігерлігінде пайдаланылады.

Медицина саласында. Инфрақызыл сәулелер тері, артрит, ревматизм тәрізді ауруларды емдеуде кеңінен қолданылады.

Инфрақызыл сәулелер денеге енгеннен кейін температураны көтеріп, ол жерде ылғал бар болса, оны кептіріп жібере алады. Әсіресе күйген жерде, ылығалданып тұратын тері ауруларын емдеуде таптырмас құрал. Жалпы инфрақызыл сәулелерімен емдегенде олардың әсер еткен жеріндегі температураны көтеретін қасиеті пайдаланылады. Адам немесе жануарлар денесі шығаратын инфрақызыл сәулелерді суретке түсіру немесе тіркеу арқылы диагностикалық термография жүзеге асып отыр. Инфрақызыл фотография көмегімен қан тамырларындағы, дененің тағы басқа да тұсындағы өзгерістерді суретке түсіруге болады.

Ауыл шаруашылығында. Инфрақызыл сәулелермен ауыл шаруашылығы өнімдерін кептіріп (бидайды, жеміс-жидекті), сонымен қатар дезинфекциялауға болады. Бір қап бидайды 70 секунд ішінде 100С – қа дейін қыздырғанда бидай әрі кебеді, әрі дезинфекцияланады.

Сүтті инфрақызыл сәулесімен өндегенде оның құрамының өзгермейтіндігі және сүттегі микрофлораның түгел жойылып кететіндігі анықталған.

Инфрақызыл сәуле шығаратын құралды «соллюкс» деп атайды. Соллюкс шамы әр түрлі қуатты инфрақызыл сәулелерін шығара алады.

Мал дәрігерлігінде. Жаңа туған бұзаулар мен балапандардың тіршілігінің алғашқы кезінде қолайлы температура тудыру үшін инфрақызыл сәулелерін пайдаланады. Жылыту барысында сәуле импульстары орталық жүйке жүйесіне беріліп, дененің температурасын реттеп отыруға «басшылық» етеді. Осының нәтижесінде дененің қан айналымы арта түседі де, ағзаның сырқауға деген төзімділігін күшейтеді. Тері температурасының жоғарлауы ферменттердің қызметін арттыра түседі. Ферменттер блоктарды уақтай бастайды. Соның

нәтижесінде қанда ұнтақталған белок өнімдері пайда бола бастайды. Соған орай бұлшық ет пен орталық жүйке жүйесінің жұмысы жақсарады.

Тарихы. Инфрақызыл сәуленің анықталғаннан кейін, неміс физигі Иоганн Вильгелм Риттер спектрдің қарсысындағы,күлгін түстен толқын ұзындығы қысқа сәулені зерттеуді бастады. 1801 жылы көрінбейтін ол жарықта ыдырайтын күміс хлориді күлгін ауданның шекарасынан тыста орналасқан көрінбейтін сәуле әсерінен тезірек ыдырайтынын байқады. Күміс хлориді жарықта бірнеше минут ішінде күңгірттенеді,ал спектрдің әр бөлігі процесс жылдамдығына әртірлі деңгейде әсер етеді. Күлгін түске дейінгі ауданда бұл процесс ең тез байқалады. Сол кезде көптеген ғалымдар жарық үш компоненттен құралады деген тұжырымға келді: тотықтандыратын (инфрақызыл),жарықтандыратын(көрінетін жарық) және тотықсыздандыратын(ультракүлгін).

Ультракүлгін сәуле шығару. Прибор спектрдің күлгін ұшынан әрі қарай температураның аз да болса жоғарылағанын анықтайды. Ендеше толқын ұзындығы күлгін жарықтың толқын ұзындығынан қысқа электромагниттік толқындар да бар. Оларды ультракүлгін толқындар деп атайды. Ультракүлгін сәуле шығаруды люменесценттеуші затпен жабылған экранның көмегімен байқауға болады. Экранның спектрдің күлгін аймағынан тыс жатқан сәулелер түсетін бөлігі жарық шығара бастайды. Ультракүлгін сәулелердің химиялық активтілігі жоғары болып келеді. Ультракүлгін сәулені фотоэмульсия өте сезгіш келеді. Бұған қараңғыланған үйде фотоқағазға спектрді проекциялау арқылы көз жеткізуге болады. Көрінерлік спектр аймағындағыға қар ағанда,спектрдің күлгін ұшынан әрі қарай қағаз көбірек қараяды.Күннің ультракүлгін сәулелері атмосфераның жоғарғы қабаттарында нашар жұтылады. Сондықтан биік тауда шыны көзілдіріксіз және ұзақ уақыт киімсіз қалуға болмайды. Шыны ультракүлгін сәулелерді көп жұтады. Сондықтан көрінетін спектрге арналған мөлдір шыны көзілдірік те көзді ультракүлгін сәулелерден қорғайды. Дегенмен , ультракүлгін сәулелердің аз мөлшерін емдік әсері бар. Сондықтан,әсіресе жас кезде күн көзінде шамалап болу пайдалы: ультракүлгін сәулелер организмнің кеууіне және нығаюына себін тигізеді.

Рентген сәуле шығару. Рентген сәулелерінің жұтылу дәрежесі заттың тығыздығына пропорционал. Сондықтан рентген сәулелерінің жәрдемімен адамның ішкі ағзаларының фотографиясын алуға болады. Бұл фотографияларда қаңқа сүйектерін және жұмсақ ткандардың әр түрлі өзгерістерін оңай ажыратуға болады. Қазір біздің еліміздегі барлық азаматтар жылына бір рет флюорографиядан өтуге тиіс.Рентген сәулелерінің жәрдемімен адам ауырғанын сезе бастаудан бұрын, ауруды алдын ала білу үшін кеуде клеткаларының суреті түсіріледі.

Рентген сәулелерінің қолданылуы. Рентген сәулелері медицинада аурудың диагнозын дұрыс қою үшін қолданылады.Рентген сәулелері шапшаң электрондар мен зарядталған бөлшектер кенет тежелгенде пайда болады.Қолданылу аймағы өте кең рентген сәулелерінің көзі рентген түтіктері болып табылады.Рентген бұл сәулелердің қасиеттерін зерттеу арқылы олардың жұтылуы түрліше екенін анықтады.Көбірек жұтылатын сәулелерді жұмсақ,нашар жұтылатын сәулелері деп атаған.Толқын ұзындығы 400 нм-ден 10нм-ге дейін болатын ультракүлгін сәулелерді шапшаң электрондардың әсерінен туындайтын солғын разряд арқылы алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Жданов Л.С.,Жданов Г.Л.Физика. Учебник для средних специальных учебных заведений.-М.:Наука,1986

2.Кронгарт Б.А.,Кем В.И.,Қойшыбаев Н.Физика \Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстың бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық\.-Алматы: Мектеп,2006

3.Мякишев Г.Я.,Буховцев Б.Б.Физика\ Орта мектептің 1-сыныбына арналған оқулық\.- Алматы: Мектеп,2001

4.Сборник задач и вопросов по физики. Учебное пособие для средних специальных учебных заведений.\Подред.Р.А.Гладковой.-М;Наука,1986

5.Ряболов Г.И., Самойленко П.И., Огородникова Е.И., Плонирование учебного процесса по физики.-М:Высш.шк.,1991

6.Дондукова Р.А. Руководство по проведению лабораторных работ по физики.-М.:Высш.шк., 1984

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК – БҰЛ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК

Маралова Ақниет Жәнібекқызы

**Ғылыми жетекшісі: Бөрібай Ақтолқын Жұбатқанқызы
«Ақтөбе гуманитарлық колледжі» МКҚК**

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Ғаламдық цифрландыру ғасырында ақпараттық қауіпсіздік мәселелері, сонымен қатар пайдаланушылардың сандық сауаттылығын арттыру мен ақпараттық қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бұрынғыдан да өзекті болып отыр. Киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуге қандай факторлар әсер етеді және жоғары деңгейлі мамандардың Қазақстанның ІТ-саласында көбеюі үшін қандай әрекеттер жасалып жатқаны баяндалады.

Ақпараттық технологиялар әлемі бір орында тұрмайды және үнемі дамып келеді. Бірақ бұл даму желіде көптеген қауіп-қатерлерді тудырды, сондықтан ақпараттық қауіпсіздік бұрынғыдан да маңызды және қарастыруды қажет етеді. Кез-келген жаңа технологияның пайда болуы, әдетте, жағымды да, жағымсыз да жақтары бар. Қазіргі уақытта көптеген адамдардың әл-ауқаты, кейде өмірі ақпараттық технологиялардың қауіпсіздік деңгейіне байланысты.

Мақсаты: ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін және ақпараттық ресурстарды қорғаудың заманауи әдістері мен құралдарын қолданудың мүмкін әдістерін іздеу, студенттерді ғаламдық цифрландыру ғасырының ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін зерттеуді қарастыру.

Зерттеу нысаны: Ақпараттық жүйелер және олардың қауіпсіздігі

Гипотеза: менің ойымша, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы білім оқиғалар мен қателіктерді тоқтата алады, ақпаратты қорғау шараларын тиімді қолдануды қамтамасыз етеді және қылмыстың алдын алады.

Бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) тек нақты адамдардың өмір сүру салтын өзгертіп қана қоймай, сондай-ақ тұтастай қоғамның да өмірін өзгертуде. Ақпараттық қауіпсіздік – бұл ұлттық қауіпсіздікпен тікелей байланысты ІТ-саласы.

Киберқауіпсіздік тұжырымдамасында ("Қазақстанның киберқалқаны") және "Цифрлық Қазақстан-2020" бағдарламасында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен ақпараттық қауіпсіздік саласындағы оқу-зерттеу міндеттерін орындауға мамандандырылған Қазақстанның жоғары оқу орындарына маңызды роль бөлініп отыр.

Ақпараттық қауіпсіздік-ақпаратты рұқсатсыз кірудің, пайдаланудың, ашудың, бұрмалаудың, өзгертудің, зерттеудің, жазудың немесе жоюдың алдын алу практикасы. Бұл әмбебап тұжырымдама деректер қабылдай алатын нысанға (электронды немесе физикалық) қарамастан қолданылады.

Ақпараттық қауіпсіздіктің негізгі міндеті-қолданудың орындылығын ескере отырып және ұйымның өнімділігіне нұқсан келтірместен деректердің құпиялылығын, тұтастығын және қол жетімділігін теңгерімді қорғау. Бұған негізінен негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді, қауіп-қатер көздерін, осалдықтарды, ықтимал әсер ету дәрежесін және

тәуекелдерді басқару мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік беретін тәуекелдерді басқарудың көп сатылы процесі арқылы қол жеткізіледі. Бұл процесс тәуекелдерді басқару жоспарының тиімділігін бағалаумен қатар жүреді.

Ақпараттық қауіпсіздік үш қасиетті қамтамасыз етуге негізделген: құпиялылық, ақпараттың тұтастығы және қол жетімділігі. Және бұл келесі әдістермен қамтамасыз етіледі:

Бағдарламалық-аппараттық - бұған антивирустар, желіаралық экрандар, ақпараттың жылыстауын болдырмау құралдары (DLP-жүйелер), басып кіруді анықтау жүйелері, қауіпсіздіктегі ақпаратты және оқиғаларды басқару жүйелері (SIEM), санкцияланбаған қол жеткізуден қорғау жүйелері және т. б. кіреді.

Ұйымдастырушылық – құқықтық-заңнамаға, нормативтік базаға және ақпаратпен жұмысты ұйымдастыруға қатысты барлық нәрсе.

Техникалық-бұған шуыл (акустикалық және электромагниттік), экрандау, кейбір сигналдарды физикамен тығыз байланысты басқа және басқа заттарға түрлендіру жатады.

Физикалық-бұған техникалық күзет құралдары (бейнекамералар, сигнализация) және физикалық қорғаныс құралдары (құлыптар, есіктер, қабырғалар) кіреді.

Криптографиялық және стеганографиялық-криптография хабарламаның мағынасын жасырады, стеганография хабарламаның берілу фактісін жасырады (Ленин сүт жазғандай). Бұған электрондық қолтаңба да кіреді.

Қазіргі уақытта бірнеше мың түрлі вирустар бар және олардың саны өсуде. Мысалы, ғаламдық Интернет желісінде ай сайын кем дегенде 200 вирус пайда болады.

Компьютерлік вирустар-бұл басқа бағдарламаларға өздігінен қосыла алатын, олардың көшірмелерін жасай алатын және оларды файлдарға, компьютердің жүйелік аймақтарына және компьютерлік желілерге бағдарламалардың жұмысын бұзу, файлдар мен каталогтарды бұзу, компьютер жұмысында барлық кедергілерді жасау үшін енгізе алатын арнайы жазылған бағдарламалар. Танымал ең қауіпті вирустар тобына: ILOVEYOU, Conficker, Slammer, Storm Worm-2007, Nimda, CIN, Мелисса, Blaster, Trojan.Winlock.

Әлеуметтік желілердегі қауіптер. Кибербуллинг-қорлау, агрессия, қорқыту бар хабарламалармен қудалау; бұзақылық; әр түрлі интернет қызметтері арқылы әлеуметтік бойкот жариялау. Бұрын бұл ұғым троллинг деп аталды. Бірақ мұның мәні өзгерген жоқ.

Егер кәдімгі зорлық-зомбылық ауызша және физикалық зорлық-зомбылық әрекеттерін, соның ішінде психологиялық зорлық-зомбылықты қолданса, онда кибершабуылға жеке қатысудың қажеті жоқ. Барлық әрекеттер эмейлдерді, хабаршылар мен әлеуметтік желілердегі хабарламаларды пайдалану арқылы, сондай-ақ жәбірленушінің беделіне нұқсан келтіретін ақпаратты қамтитын фото және бейне материалдарды қоғамдық желіге тарату арқылы жасалады.

Кибербуллингке қарсы негізгі кеңестер:

✓ Ұрысқа асықпау. Үздік тәсілі: кеңесу және өзіңді қалай ұстау қажет болмаса, басқа кімге баруға болады, онда ең алдымен сабыр сақтау;

✓ Өзіңіздің киберқылмысыңызды басқару;

✓ Желідегі анонимдік жалған. Анонимді шоттың артында кім тұрғанын білудің жолдарын анықтау;

✓ Виртуалды өмірдің бұзақылық бейнесін ұстамау. Интернет сенің барлық іс-әрекеттеріңді тіркейді және сақтайды. Оларды жою өте қиын болады;

✓ Виртуалды абыройыңызды сақтау;

✓ Теріс мәнді елемей, бір рет қолданылатын қорлайтын қатынасты ескермеу;

✓ Агрессорға тыйым салу. Жедел хабар алмасу бағдарламаларында, әлеуметтік желілерде белгілі бір мекен жайлардан хабарлама жіберуді бұғаттау мүмкіндігі бар.

Егер кибербуллингтің куәгері болсаң, онда қудалаушыға қарсы тұру, оның әрекеттері теріс бағаланатынын көрсету, психологиялық көмекке мұқтаж жәбірленушіні қолдау, ересектерге желідегі агрессивті мінез-құлық фактісі туралы хабар айту керек.

Электрондық поштаны және әлеуметтік желілердегі аккаунттарды бұзу. Хакерлер қалай жұмыс істейді және олар әйгілі тұлғалардың пошта жәшіктерін үнемі бұзып отырады? Осындай сұрақтарды хакерлік шабуылдар туралы жаңалықтарды оқитындар жиі қояды.

Көбінесе пошта мен әлеуметтік желілердегі аккаунттарды бұзу дұрыс таңдалмаған парольге байланысты болады. Бұл өте қарапайым және оңай.

Ақпаратты қорғаудың құқықтық нормалары:

✓ Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланбай таратылатын ақпарат оның иесі туралы немесе ақпаратты тарататын өзге тұлға туралы осындай тұлғаны сәйкестендіру үшін жеткілікті нысандағы және көлемдегі анық мәліметтерді қамтуға тиіс.

✓ Ақпаратты тарату үшін ақпарат алушыларды анықтауға мүмкіндік беретін құралдар, оның ішінде пошта жөнелтілімдері мен электрондық хабарламалар пайдаланылған кезде ақпаратты тарататын тұлға ақпарат алушыға осындай ақпараттан бас тарту мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті.

✓ Ақпарат беру ақпарат алмасуға қатысатын адамдардың келісімімен белгіленетін тәртіппен жүзеге асырылады.

✓ Ақпаратты міндетті түрде тарату немесе ақпарат беру, оның ішінде құжаттардың міндетті даналарын беру жағдайлары мен шарттары заңдармен белгіленеді.

✓ Соғысты насихаттауға, ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділік пен араздықты қоздыруға бағытталған ақпаратты, сондай-ақ таратылғаны үшін қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылық көзделген өзге де ақпаратты таратуға тыйым салынады.

Қазіргі таңда Сәтбаев университетінің Кибернетика және ақпараттық технологиялар институты Қазақстан Республикасының IT-индустриясы үшін жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің жаңа білім беру бағдарламалары бойынша кадрлар даярлайды. Онда білім беру бағдарламаларын әзірлеу жұмыс берушілердің сұраныстарын, шетелдік жетекші білім беру ұйымдарының білім беру бағдарламаларын талдау нәтижелерін, есептеу техникасы жөніндегі халықаралық қауымдастықтың (АСМ) компьютерлік ғылымдар және киберқауіпсіздік саласындағы салалық біліктілік шеңберіне (СБШ) назар аудара отырып, сондай-ақ оқу бағдарламалары бойынша ұсыныстарын ескере отырып жүзеге асырылады. Асимметриялық криптожүйелердің негізгі операциялық блоктарын талдау және дамыту, сондай-ақ кванттық технологиялар негізінде ақпараттық қауіпсіздік жүйелерін әзірлеу және зерттеу, акустикалық (сөйлеу) ақпараттарды қорғаудың техникалық құралдарын зерттеу, мәліметтерді талдау және машиналық оқыту және т.б. жобалар жүзеге асырылып келеді. "Қазақстан-2050" Стратегиясында көрсетілген міндеттерді тиімді шешу жоғары кәсіби білімі бар, АКТ саласындағы мәселелерді шешуге және техникалық тұрғыдан елдің ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қабілетті мамандарды даярлаудың мемлекеттік жүйесін құрмайынша мүмкін емес. Елдегі техникалық оқу орындары Қазақстан үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және ақпараттық қауіпсіздік саласында техникалық кадрларды даярлау міндетін сәтті жүзеге асырса, ақпараттық қауіпсіздіктің сақталуына зор ықпалын тигізетіні сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Ақпараттық қауіпсіздік және ақпаратты қорғау» Қ.С.Аяжанов, Алматы 2011ж.
2. Информационная безопасность: учебник для студ.вузов, обучающихся по гуманитар. и соц.-экон. спец./В. И. Ярочкин.-М
3. <http://www.arinteg.ru/articles/tseli-informatsionnoy-bezopasnosti-26725.html> 6.

**К.Э.ЦИАЛКОВСКИЙДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ. ЗЫМЫРАН.
ҒАРЫШ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖЕТІСТІГІ**

Жәнібеков Ерқанат Манасбекұлы

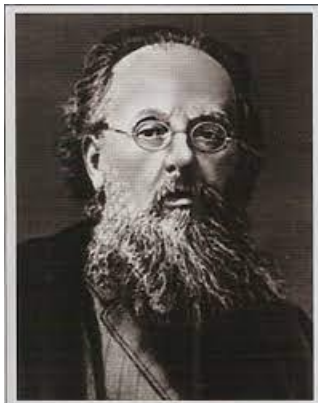
**Физика пәнінің оқытушысы, ғылыми жетекшісі: Бағыланбаева Нұргүл Яхобқызы
Қызылорда облысы, Қармақшы ауданы, Қармақшы аграрлы-техникалық колледжі**

Реактивті қозғалыс импульстің сақталу заңының техникада табысты қолданылуына жарқын мысал бола алады. Дененің бір бөлігі одан қандай да бір жылдамдықпен бөлінген кездегі қозғалысын осылай деп атайды. Реактивті қозғалыстың қарапайым мысалы ретінде, үрлеп одан кейін еркін қоя берілетін ауа шарының қозғалысын қарастыруға болады. Үрленген шардың ішіндегі қысым сыртқа атмосфералық қысымнан едәуір артық болатыны белгілі, ал бос қоя берілген шардың ішіндегі біраз ауаның төменгі саңылау арқылы сыртқа шығуы шардың жоғары қарай көтерілуі тудырады. Ол біраз уақыт бөлме ішінде әрлі-берлі ұшатын болады. Шар ішінен шығатын ауа оны қарама-қарсы бағытта қозғалуға мәжбүр етеді. Реактивтік қозғалыс принципі бойынша: сегізаяқ, кальмар, теңізқұрт, медуза сияқты теңіз жәндіктері қозғалады. Бүгінгі реактивті қозғалыс принципін пайдалану адамның бір кездегі арманы және қиялы болған тылсым Әлемнен тілдесе бастауына әкелді. Реактивті қозғалыс принципі сағатына бірнеше мыңдаған километр жылдамдықпен қозғалатын ұшақтарды, Жердің жасанды серіктерін, планетаралық саяхат жасайтын ғарыш зымырандарын жасауға мүмкіндік туғызады. Адам баласының ғарыш кеңістігіне шығуы үшін асқан кемеңгершілік,

аса ыждағатты есеп, өте күрделі

техника және асқан ерлік

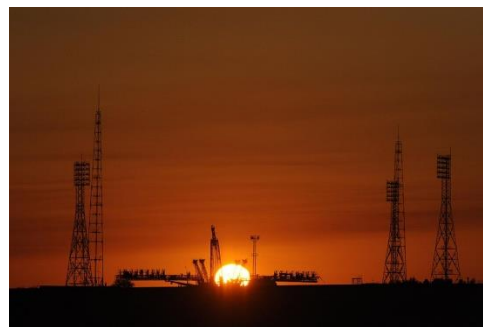

қажет.

Ғарышқа алғашқы қадам жасау белгілі ғалым К.Э. Циалковскийден (1857-1935) басталды десек те болады. Циолковский Константин Эдуардович Ресей, Рязань губерниясы, Ижевское ауылында туған. Қазіргі заманғы космонавтика мен ракеталық техниканың негізін қалаған ғалым. Жас кезінде ауыр науқастанып, есту қабілетінен мүлдем айрылған.

К.Э.Циалковскийдің идеялары оның 1903 жылы шыққан «Әлемдік кеңістікті реактивті құралдармен зерттеу» еңбегінде көрініс тапты, ол дененде бірінші ғарыштық жылдамдық тудыра алатын зымыран құрылысын, көпсатылы зымырандардың сипаттамаларын, массасы айнымалы денелердің өз-алысы туралы, сондай-ақ ғарышқа ұшу жөніндегі басқа да маңызды идеяларды ұсынды. Ойы мен қиялы болашаққа ұмтылған К.Э.Циалковскийдің идеяларында ғажайып қиял мен техникалық мүмкіндіктер арқылы жүзеге асырылатын мәселелер үндестік тапты. Тек содан жартығасыр өткеннен соң ғана, адам баласының ғарыш кеңістігіне шығуы туралы арманы орындалды. К.Э.Циалковский идеялары орыс ғалымы С.П.Королевтің басшылығымен жүзеге асырылды.

Тұңғыш жасанды Жер серігі біздің еліміздегі «Байқоңыр» ғарыш айлағынан 1957 жылы ұшырылған болатын. Ғарышкер болу мықты денсаулықты қажет етеді. Ол үшін үміттенушінің денсаулығында ешқандай ақау болмауы керек. Олар бірнеше жылдар бойы медициналық көріктерден өтіп, әрбір ай сайын дәрігер мамандардың бақылауында болады. Қан қысымы, жүрек жұмысы, ас қорыту органдарында ешқандай кінәрет болмауы керек. Оларды арнайы орындарда дайындайды. Мысалы, Айда және зымыран ішінде салмақсыздық күйде адам тіршілік етуге бейімделу үшін Жерде ғарышкерлерге арналған ғылыми зерттеу институттарында арнайы бөлмелерде олардың организмін жұмыс істеуге үйретеді. Зымыранмен ұшқаннан кейін олар сол жақта бірнеше тәулік бойы кейде бірнеше айлар бойы жұмыс жасағанда олар көптеген азық – түлік қорын Жерден өзімен бірге алып кетеді. Сонда ол тағамдары арнайы сықпалы паста сияқты тубиктерде сақталады және тез бұзылып кетпейтін ұзақ мерзімге жарамды болуы керек. Сол тағамдардың құрамындағы азық-түлік рационын жасағанда арнайы мамандар дайындайды. Тағамдар сорпа, 2-ші мәзірге берілетін тағамдар жалпы қандай тамақ түрін дайындаса да, оның құрамындағы нәруыздар ғарышкерге ауырлық келтірмейтіндей етіп, витаминдерін жеткілікті түрде, қажеттілікке сай, ұзақ қорытылмай қалатын тағам емес, калориясын есептеп, ғарышкер өзін жайсыз сезінбейтіндей түрде дайындап береді. Жалпы айтқанда олар жақсы жұмыс істеу үшін тағамдарына арнайы көңіл бөліп, аса мұқияттылықпен жасайды. Ғалымдар алдымен өздері ұшпай тұрып басқа тіршілік иелерін Айға ұшырып сынап көрді. Мысалы, ит-Лайка, басқада бірнеше жануарларлар. Адамзат толық көзі жеткен соң ғана ұша бастады. Жерге қонғаннан кейін де мамандар ғарышкерлердің денсаулығы сол Жердегі күйге бейімделуі үшін көп тер төгіп жұмыс жасайды, яғни олар салмақсыз күйге бейімделіп қалғаннан кейін бірден Жерге жүргізбей ақырындап бейімдей бастайды. Химия саласына келетін болсақ, зымыранға отын ретінде уран және сондай қасиеті бар энергиясы өте жоғары радиоактивті элементтерді пайдаланады. Уран кестеде 92 орында лантаноидтар қатарындағы элемент.

1961 жылы адамзаттың тұңғыш ғарышкері Ю.А.Гагарин ғарышқа қадам басты. Жыл өткен сайын ғарыш кемелері, зерттеу бағдарламаны жетілдірілді. Ғарышқа сапар шегіп, ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысқан ғарышкерлердің ішінде біздің қазақ ғарышкерлері – Тоқтар Әубәкіров пен Талғат Мұсабаев, Айдын айымбетов те бар.

Тарихи сәттер:

1957ж 4 қазанда- Жер серігімен Лайка атты ит ұшырылды.

1961ж. 12 сәуірде тұңғыш ғарышкер Юрий Гагарин 27 жасында ұшты. Ол 108 минут немесе 9 сағ 7 минут ұшты.

1963ж. 16 шілдеде әйел ғарышкер Валентина Терешкова ұшты.

1991ж. 2 сәуірде тұңғыш Қазақ ғарышкері Тоқтар Әубәкіров ұшып, Арал теңізі аймағы бойынша жұмыстар жүргізіп келді, Қазақстанның 4 бұрышын түгелдей суретке түсіріп келді.

1994ж Талғат Мұсабаев 135 тәулік бойы ұшты. 1998ж тағыды ұшып 7 ай жүріп келді. Ол 7 рет ашық космосқа шықты.

Реактивті қозғалыс принципі – зымыран қозғалысына мысал келтірейік. Қарапайым зымыран жану камерасы бар отын толтырылған қабықтан тұрады. Отынның жануы кезінде жоғарғы температураға дейінгі қызған жоғары қысымдағы газ Сопло деп аталатын ерекше пішіні бар камерадан үлкен жылдамдықпен 4 км/с-қа дейінгі атқылап шығады. Есептеуді жеңілдету үшін қабықша ішіндегі отын түгел жанады да, жану өнімдері mv_1 импульс алады деп есептейік, мұндағы v_1 – атқылап шығатын газ жылдамдығы, m – жанған отынның массасы. Газ бен зымыранның өзара әрекеттесуі кезіндегі күштер сыртқы күштермен салыстырғанда өте үлкен болғандықтан, «Зымыран-газ» жүйесін тұйық жүйе деп есептеуге болады. Бұлай қарастыру жүйеге импульстің сақталу заңын қолдануға мүмкіндік береді. Мәре алдындағы зымыранның сыртқы қабығымен және отынның қоса есептегендегі массасы M болсын. Онда газ сыртқа атқылап шыққаннан кейін де денелер жүйесінің қорық импульсі өзгермейді. Онда массасы $M-m$ болатын зымыран қабығы модулі бойынша тең, бірақ газ импульсінің бағытына қарама-қарсы бағытталған $(M-m)v_2$ импульс алады, мұндағы v_2 – зымыран қабығының жылдамдығы, онда $mv_1 = - (M-m) v_2$ болады. Ал бұдан $v_2 = -m / (M-m) v_1$ шығады.

Осылай зымыран газдың атқылап шығу жылдамдығы бағытына қарама-қарсы бағытталған жылдамдық алатын болады. Дененің бір бөлігі одан қандай да бір жылдамдықпен бөлініп шыққан кездегі қозғалысы реактивті қозғалыс деп аталады.

Қазіргі заманғы зымырандардың қозғалтқыштары отын түрлерін пайдалану бойынша сұйық және қатты отынды болып ажыратылады. Қатты отынды зымыранда оқ-дәрінің арнайы түрі, ал сұйық отынды зымыранда керасин, спирт, анилин, сұйық сутегі және жануды қамтамасыз ету үшін тотықтандырғыш ретінде оттегі, азот қышқылы және т.б. қолданылады. Сұйық реактивті қозғалтқыштар ғарыш кемелерін ұшыру үшін пайдаланылады. Ұшақтарда пайдаланылатын әуе реактивті қозғалтқыштарының зымыран қозғалтқыштарынан айырмашылығы сол, онда отынның жануы үшін ауадағы оттегі пайдаланылады. Қазіргі кезде көптеген әуе лайнерлері осындай реактивті қозғалтқыштармен жабдықталған.

Осы күнгі зымырандар көп сатылы болып жасалынады, яғни оның әр сатысының отын қоры тотықтандырғышы және реактивті қозғалтқышы бар болады. Бірінші сатыдағы отынның барлық қоры түгел жанып біткенде ол бөлініп қалады. Осыдан кейін екінші саты массаларының қосындысына тең зымыран бөлігі қозғалады. Массаның азаюы екінші, одан кейін үшінші сатыдағы отынды үнемдеуге және зымыранның Жерге қайтып оралуы жоспарланған болса да онда үшінші саты қосылардың алдында ғарыш кемесі 1800-қа бұрылады. Үшінші сатыдағы жану өнімдері зымыранның қозғалыс бағытына қарама-қарсы бағытталған импульс береді, ал бұл оның планеталарды, табиғат құбылыстары мен жер қойнауындағы қорларды зерттеуге мүмкіндік береді. Ғарыш зерттеулері өндірісте де, ғылымға да үлкен пайдасын тигізуде. «Байқоңыр» сияқты ғарыш айлағы бар біздің Қазақстан Әлемдегі санаулы ғарыштық мемлекеттердің біріне айналды.

Дүние жүзіндегі аса ірі ғарыш алаңдары Қазақстанда (Байқоңыр) және АҚШ-та (Шығыс сынақ полигоны, Флорида штаты) орналасқан. Байқоңыр Ғарыштардың ең алғашқысы. Оның жасанды серігі (4.10. 1957) және дүние жүзіндегі тұңғыш ғарышкер Ю.А. Гагарин (12.4.1961) ғарышқа ұшты. Ғарыштық аппараттар, сондай-ақ

- Капустин Яр, Плесецк (Ресей),
- Батыс сы-нақ полигоны, Уоллопс, Атлантис (АҚШ),
- Куру (Франция),
- Утиноура, Танегасима (Жапония),
- Чанчэнцзе (ҚХР),
- Сан-Марко (Италия),
- Шри-харикота (Үндістан) ғарыш айлақтарынан да ұшырылады.

Дененің бөлігі одан да бір жылдамдықпен бөлініп шыққан кездегі қозғалысты реактивті қозғалыс деп атайды. Қарапайым зымыран құрылысы:

Осы күнгі зымырандар көп сатылы болып саналады. Яғни оның әр сатысының отын қоры, тотықтандырғышы және реактивті қозғалтқышы бар болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 бет.ISBN 9965-893-73-X
2. ↑ Казахстанской Информационно - Энциклопедический Справочник — Алматы: Университет <<Туран>>, 2000 жыл. — Р. 300 бет.
3. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Әскери іс. Алматы: «Мектеп» ААҚ, 2001 жыл

БАЛ АРАСЫНЫҢ ТІРШІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПАЙДАСЫ.

Дарханқызы Ақнұр

Ғылыми жетекшісі: Темирбаева Алтынай Сапарғалиевна.

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі.

Жұмыстың мақсаты: Бал арасының тіршілігі және балдың пайдасын зерттеу, адамдардың оны қандай жағдайларда пайдаланатынымен кеңірек танысу.

Жұмыстың міндеттері:

- балдың тарихымен танысу
- бал арасының тіршілігімен танысу
- балдың түрлерін анықтай білу
- ара шаруашылығынан алынатын өнімдерімен танысу
- балдың қалай және қай жерде қолданылатынын оған-жақты зерттеу

Жұмыстың өзектілігі: балдың өмірде жиі қолданылғанмен, оның көптеген пайдасын, өзіне тән ерекшеліктерін тереңірек талдау.

Маңызы: егер біз бал жайлы көбірек білсек, онда балдың көптеген сырларын аша аламыз.

Зерттеудің әдістері:

- ғылыми әдебиеттердегі анықтамалармен танысу
- зерттелген нәтижеге талдау жүргізу.

Археологтар аралар адамдардың пайда болуына дейін 56 миллион жыл бұрын пайда болған дейді. Испания мемлекетінің Валенсия мекенінде табылған ежелгі ескеркіште адамның балды алып жатқаны бейнеленген. Адамдардың балды аралар арасынан алып жатқан таңбасы тастарда бейнеленіп, сақталған екен. Египет папирустарында 3000 жыл бұрын ауруды емдеу, аурудың алдын алу мақсатымен қолданылған деген жазбалар сақталған. Үнді құдайы Вишну лотос гүлінде қонып отырған бал арасы бейнесінде бейнеленген екен.

Ұлы грек математигі Пифагор, өзінің ұзақ жасауының себебі осы балды жиі қолданғандықтан деген. Философ Демокрит те өзінің 100 жасауының, денсаулығының мықтылығы балды пайдаланудан деп айтқан. Ресейде бал жайлы 945 жылдың Лаврентьев жазбаларында айтылған екен. Бірақ тағам түрінде емес, сусын ретінде көрсетілген. Бір жарым ғасыр бұрын Өскеменнің іргесіне алғашқы араларды әкеліп, қолға ұстай бастаған. Сол себепті Шығыс Қазақстан облысы Орталық Азия аймағында омарта шаруашылығының отаны болып саналады.

Ара- жарғақанаттылар отрядының өкілі. Аралар топтанып, үлкен ұя болып тіршілік етеді. Бір ұяда бір аналық, бірнеше жүз еркек аралар және ондаған мың жұмысшы аралар болады. Мұнда тұратын әрбір ара өзінің жұмыс орны мен міндеттерін жақсы біледі. Аналық ара ең ірісі оның сырқы көрінісі ерекше болады. Ол жұмысшы арадан екі есеге жуық ұзын (20-20мм), салмағы-230-280мг. Аралар ұрғашы арасыз тіршілік ете алмайды. Ұрғашы аралар

5-6 жыл тіршілік етеді. Жұмысшы аралар көбею мүшелері жетілмеген ұрғашы аралар. Бір омартада 50-60 жұмысшы ара болуы мүмкін. Аналық аралар көктем-күз маусымдарында 100-200 жұмырқа салады да, олардың жалпы күйі нашарлайды Содан кейін еркек араларға арналған балауыз ұяшықтарды жасауға кіріседі. Жаз айындағы ара жұмысының сипаты – тыным таппай гүл тозаңын жинау. Оған негізгі себепші сол жердегі бал көп беретін өсімдіктердің уақытында гүлдеп, балды көп беру.

Күзге қарай аралар тіршілігі бәсеңдеп, бірте-бірте төмендей береді. Олар балауыз ұяшықтардың аузын жетіліп келе жатқан дернәсілдерімен бірге бекітіп, жауып тастайды. Осыдан кейінгі жерде аралар жарты жыл ұшпай, тіршілігін омартада өткізеді. Бұл уақыт ішінде аралар ұйқыға кетпейді. Өйткені, аралардың денесінде жиналған қорек қоры жоқ. Ара әулеті жыл құстары сияқты жылы жаққа ұшып та кете алмайды. Сондықтан өздерін сақтап қалу үшін аралар да бір-ақ әдіс бар. Ол – ұяларына бүкіл суық кезеңге жететін қорек жинау және сол қоректі тиімді пайдалана отырып, ара әулетін сақтайтындай жылылық туғызу. Жұмысшы аралар 7-8 ай тіршілік етеді.. Аралар аса сезімтал, дәм айырғыш болады. Олар дыбысты, әсіресе темір жаңғырығын жақсы сезінеді. Олардың есту мүшелері алдыңғы сирағында орналасқан. Аралардың иіс сезу мүшелері адамдарға қарағанда 1000 есе күштірек және иттерге қарағанда аса нәзігірек. 100грамм бал дайындау үшін бір ара 46 мың км ұша алады. Аралардың жұмысына қарай сол өсімдіктердің өнімділігі аныкталады.

Қанттың орташа мөлшері тәтті шырында 35-40 % болады. Тәтті шырының түсі әр түрлі болады: мөлдір, қызыл, қоныр, жасыл, сары болып келеді. Жақсы балда су-18-20%, декстриндер мен минералдық тұздар 5%-ға дейін және қант-75% шамамен.

Гүл тозаңындағы ақуыз –араның негізгі қорегі. Аралар дұрыс өсіп-жетілу үшін тек гүл тозаңымен ғана қоректеніп қоймайды, пергамен де қоректенеді. Перга дегеніміз ара наны-ара ұяшықтарында нығыздалған, үстіне күрделі ферменттік процестен өткен бал құйылған гүл тозаны. Бұл өнім гүл тозаңына да, балға да ұқсамайды. Араның негізгі өнімі бал. Ара балы бір шырынды және көп шырынды болып бөлінеді. Өсімдіктің бір түрінен жиналған бал «бір шырынды», ал бірнеше өсімдік түрінен жиналған бал «көп шырынды» деп аталады.. Табиғи балды ажырату оңай емес

Қазіргі таңда балдың түрі көптігінен сапалы, таза балды таңдау көпшілікке қиындық тудырып жатады. Ал, таза балды мына белгілер арқылы білуге болады: Таза бал ешқашан сұйық болмау керек. Табиғи балды қоспа қосылған жасанды балдан ажырату үшін қолыңызға бір таяқша алып, балды араластырып көріңіз. Егер араласпай, айналмай тұрса, демек оның нағыз бал болмағаны. Онымен қоса, балды саусаққа жағып көріңіз. Біраз уақыттан соң саусағыңыз бір-біріне жабыса бастаса, демек балға қант қосылғаны. Нағыз балдың бір тамшысы саусақ ұшында жайылып кетпеуі керек.

Жасанды балдың құрамында қант, қант крахмалы, ұн, желім гипс болады. Гүлдейтін қанша ма өсімдіктер бар болса, сонша ма бал түрлері бар. Түйебұршақ (донник) балы бірінші сортты балға жатады. Ақ немесе ашық-янтарь түсті болып келетін хош иісі бар балдың бұл түрі глюкозаға бай. Түйебұршақ балы ішек ауруларына пайдалы. Шайқұрай (кипрей) балы мөлдір жасыл сары түсті сұйық бал. Балдың бұл түрін әлсіздікке, жараны қайтаруға пайдаланады. Жөке (липа)- балы жақсы сортқа жатады. Сары жасыл түсті балдың бактерияға қарсы қасиеті бар. Шыбындықбалы бірінші сортты балға жатады. Таңқұрай (малина) балы ақ түсті болады.

Жоғары сортқа жататын балдың бұл түрін тұмаудың алдын алу үшін пайдаланылады. Қарақұмық (гречишный) балы қою қызыл немесе қоныр түсті болады Жоғары сортқа жататын бұл балдың ерекше иісі бар. Қарақұмық балы темірге, магний, мысқа бай. Ара шаруашылығының өнімдері: бал, ара балауызы, прополис, араның уы. Ара балы-табиғаттың гажайып сыйы.

Ғылыми зерттеулер дәрігерлер иен философтардың ара балын ұзақ өмір сүру диетасы деп есептеп, сонша жоғары бағалауының негізсіз емес екенін дәлелденген. Бал өте қоректі, ағзаға жақсы сіңетін шипалы өнім. Оның құрамында глюкоза, леулеза,

витамины, ферменттер, органикалық қышқылдар, микроэлементтер, минералдық, гормондық, антибактериалдық заттар мен басқа да адам ағзасына қажетті жүздеген астам құнды компоненттер бар.

Балауыз дегеніміз араның балауыз өндіретін безінен шығатын өнім. Ара балауызы қатты, тез жұмсаратын өте жақсы зат. Балауыз медицинада да үлкен орын алады. Пластырлер, майлар және кремдер тек қана ара балауыздарынан дайындалады. Косметика да кеңінен қолданылады. Прополис ара әулеті үшін үлкен роль атқарады. Аралар прополиспен тесіктен ұяға кіретін жолды тарылтады. Прополис омартаның мыңдаған тұрғын аралардың жағымсыз иіс-қоқыстан, бактериялы өсімдіктерден қорғап, балдың іріп-шіруіне бөгет жасайды. Прополис өте күрделі зат, оның құрамында эфир майы, витаминдер, темір, марганец, калий, алюминий, кремний бар. Прополис техникада да қолданылып келеді. Мұнан арнаулы лак жасайды. Халық медицинасында көпке дейін жазылмайтын жара мен сүйелді емдеу үшін дәрі ретінде қолданылады. Прополис майымен некробацулезбен ауырған малды емдейді. Араның уы. Халық медицинасында ерекше ғажайыбы-араның уы апитаксин. Ара уының маңызды қасиеті, оның құрамындағы биологиялық активті айырықша ақуыз болады. Фармацевтика өндірісінде ара уынан венациолин, токсалин, аписартран және верапин сияқты препараттар шығарады. Бұл дәрі-дәрмек құнды, ревматизм, жүйке жүйесін, демікпені, бронхитті, бас сақинасы, қан тасуды және басқа ауруларды емдеуге қолданылады. Бір күнде он екі арадан артық шақтыруға болмайды.

Ара балының ем болатын ауруларға қолдану тәсілдері: Бізді қоршаған табиғат небір қызықты құпияларға толы. Өсімдіктер мен жануарлар тіршілігі сан алуан. Әсіресе бал арасының тіршілігі. Араның ауыл шаруашылығына және қоршаған ортаның экологиялық ахуалын жақсартуға тигізер ықпалы көп. Таза өнімдердің өндірісіне тікелей қатысатын жер шарындағы жалғыз жәндік-аралар. Олар жиналған әр түрлі өнімдерді зиянды заттардан тазартады. Аралар барлық өсімдіктерді аралап жүріп, олардың тозандану процессін жақсартады. топырақтың құнарлығын арттырады

Гүлдейтін қаншама өсімдіктер болса, соншама балдың түрлері болады. Алайда қазір ғалымдар әлемде аралардың жойылып кету қаупі туып отырғанын дабыл қағуда. Себебі егіс алқаптарына улы химикаттардың жиі себілуінің салдарынан бал арасы азықтанатын өсімдіктердің қатары сиреп барады. Сондықтан дамыған елдер ара шаруашылығына баса назар аударып отыр. Ара балының құрамында адам ағзасына пайдалы 60 түрлі зат бар. Ара балының қуаты жоғары. Оның 1 килограммында -3150 ккал қуат береді. Балды құрғақ, жақсы желдетілген бөлмеде 5-10 градусқа дейінгі температурада сақтайды. Грецияның ұлы математигі Пифагор: «Менің көп жасауымның себебі-«үзбей бал жеуімнен», -деп айтқандай, егер балалар да, ересек адамдар да үзбей жеп отырса, онда біздің халқымыздың денсаулығы мықты болады.

Әдебиеттер:

1. Омарқожаұлы Н., Әкімбекова Б. «Мал шаруашылығы» Астана-2010.
2. Корж В.Н. Основы пчеловодства М-Феникс -2010.
3. Бондарев С., Ромашкин П. Азбука пчеловодства М-2009.
4. Билаш Н.П., Лебедев В.И. Биология медоносной пчелы М-1991
5. Биология және сауаттылық негізгі журналы №1-2009.
6. http://www.inform.kz/kz/densaulyk-baldyn-26-turli-emdik-kasieti_a2831507

ЭКОЛОГИЯ ВОЗДУШНОГО КУПОЛА ГОРОДА АКТОБЕ

Болюбаш Анатолий Александрович

Научный руководитель: учитель физики, Блохина Евгения Николаевна

ЧУ «Актюбинский технико технологический колледж»

Наблюдая периодические превышения содержания вредных веществ в воздухе моего города Актобе, я задался вопросом каковы причины загрязнения воздуха и может ли быть одной из причин стремительная застройка города.

Как влияет грязный воздух на человека?

- ✓ Ослабляет защитные силы организма;
- ✓ нарушает белковый, углеводный и водный обмены веществ;
- ✓ способствует преждевременному старению организма;
- ✓ ведет к различным заболеваниям дыхательных путей, нервной системы, эндокринных желез;
- ✓ снижает способность к восстановлению сил и устойчивость к инфекциям, аллергии;
- ✓ может вызвать тяжелейшие аллергические заболевания, включая бронхиальную астму;
- ✓ снижает скорость зрительных и слуховых реакций, умственную и физическую работоспособность;
- ✓ вызывает быструю утомляемость, вялость, головную боль, невнимательность, хроническую усталость;
- ✓ усиливает раздражительность и предрасполагает к стрессовым и депрессивным состояниям.

Цель работы: выявить причины загрязнения атмосферы города Актобе и установить может ли застройка города влиять на состояние воздушных масс.

В настоящее время наш город испытывает серьезные экологические проблемы связанные с ухудшением качества воздуха. В течении года жители города не раз сталкивались с проблемой накопления газов в черте города. С чем же связан этот процесс?

Загрязнение воздуха – это любое изменение его состава и свойств, которое оказывает тотальный вред на организм человека, животных и растения. По данным РГП "Казгидромет", в Казахстане значительное влияние на загрязненность воздуха оказывают: промышленное производство, загруженность автодорог городским транспортом и низкая проветриваемость населенных пунктов. Рост численности населения, развитие хозяйства и другие причины порождающие экологические проблемы.

Результаты экологического мониторинга Казгидромета показали, 45 промышленных городов являются загрязненными, первая 10 относятся к зоне с высоким уровнем загрязнения атмосферного воздуха. [<https://kazpravda.kz>]

В Актобе находится Актюбинский завод ферросплавов. Отсутствие необходимых фильтров на заводе приводит к выбросам в атмосферу шестивалентного хрома, который загрязняет воздух.

На состояние атмосферного воздуха негативное воздействие оказывают выбросы автомобильного транспорта, так как количество автомобильного транспорта растет из года в год. Плохое качество бензина приводит к загрязнению воздуха.

Злободневной проблемой города остается сжигание мусора, так как в области нет предприятий по переработке отходов. Актобе задыхается от сероводорода. Концентрация ядовитого газа в воздухе превысила норму в 20 раз. Из-за загрязненного воздуха в городе увеличилось число аллергиков и астматиков. Актобе находится в четверке самых грязных городов страны.

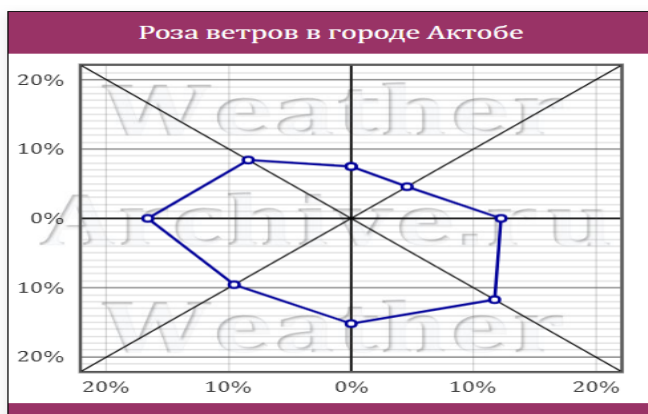
Это далеко не весь перечень проблем, которые создают ситуацию с воздухом на сегодня.

Качество воздуха на прямую зависит от направления дующих ветров, которые по воздушным коридорам уносят скопившиеся воздушные массы из города.

Сейчас мало кто уделяет внимания такому понятию, как роза ветров. Для многих это только красивое название. Но на самом деле это крайне важное и значимое природное явление. В свое время ему уделяли особое место при планировании и возведении жилых домов и промышленных объектов на конкретной местности.

Несмотря на все технологические препоны в строительстве и пластиковые окна во многие дома задувает ветер, и причем задувает очень сильно. Дело в том, что воздушные ветра имеют определенную сезонность в направлении каждой из сторон света: юг, север, запад и восток. Основываясь на многолетнем опыте синоптики и открыли розу ветров — преимущественное направление и силу ветра в зимние и летние периоды времени.

Как видно из розы ветров, на 22.10.2022г основным направлением ветра в городе Актобе является западный и юго-восточный по (16.6%) . Кроме того, преобладающими направлениями ветра можно назвать юго-западный (13.5%) и южный (15.2%). Самый редкий ветер в городе Актобе — северо-восточный (6.5%).

Роза ветров в городе Актобе		
Направление		Частота
↓	Северный	7.5%
↙	Северо-восточный	6.5%
←	Восточный	12.3%
↘	Юго-восточный	16.6%
↑	Южный	15.2%
↗	Юго-западный	13.5%
→	Западный	16.6%
↖	Северо-западный	11.9%

Проведя сравнения по архивным данным за прошлые года, можно с уверенностью сказать, что характеристики по направлениям сохраняются, варьируя по десятым единицам.

Если направление ветра стабильно, то воздух в городе должен систематически обновляться, но проблема остается.

Роза ветров в городе Актобе		
Направление		Частота
↓	Северный	7.2%
↙	Северо-восточный	5.7%
←	Восточный	12.5%
↘	Юго-восточный	16.9%
↑	Южный	15.4%
↗	Юго-западный	13.7%
→	Западный	16.9%
↖	Северо-западный	11.7%

По карте улиц города видно, что завод «Казхром», ТЭЦ, мусорный полигон,

расположены по направлению проспекта 312-й стрелковой дивизии.

Данные объекты загрязнения воздуха находятся на юго западе, согласно розе ветров в городе Актобе преобладающим направлением является западный и юго-восточный по (16.6%) юго-западный (13.5%) ветра по этим направлениям должны продувать город.

Перемещаемые воздушные массы должны обновлять состав воздуха в городе. Если провести линию по направлению проспекта, то она упирается в жилой массив. Мешает застройка. На карте показаны направления застройки и расширение границ города. Появляются новые жилые массивы. Территорию города делят на два района Астана и Алматы. Появляются объекты в уже застроенных районах, которые не были предусмотрены на этапе строительства промышленных объектов. Это мешает циркуляции воздуха в городе. Застройка района аэропорта, 12 микрорайон и тд.

Согласно данным сайта <https://www.iqair.com/ru/kazakhstan/aqtoebe/aqtoebe> на 26.10.22 у нас средний уровень загрязнения атмосферы города.

Уровень загрязнения атмосферы	Индекс качества воздуха	Главный загрязнитель
Средне	53 AQI США	PM2.5
Загрязнители		
PM2.5		13.1 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
PM10		14 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
NO2		14.3 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
SO2		5.2 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
CO		208.2 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
! PM2.5 x2.6 Концентрация PM2.5 в стране Актыбинск сейчас в 2.6 раз(а) выше рекомендуемого ВОЗ среднегодового значения качества воздуха		

Я считаю, для улучшения экологической обстановки в Актыбинской области необходимо предпринять следующие меры:

- ✓ На промышленных предприятиях должны быть установлены очистные фильтры.
- ✓ Строительство мусороперерабатывающего завода.
- ✓ Качество бензина, перейти всем заправочным станциям на стандарт Евро-5
- ✓ Разработка планов застройки с учетом розы ветров города Актобе.
- ✓ Направление застройки города с учетом экологической безопасности.
- ✓ Предупреждать население о возникновении загрязнения.

Вывод: Актобе находится в четверке самых грязных городов страны.

Да названные предприятия важны для города, но при условии использования современных технологий, защищающих наш город. Застраивать новые районы, экологически безопасные, остановить застройку старой части города для сохранения циркуляции воздуха.

Используемые источники

<https://www.iqair.com/ru/kazakhstan/aqtoebe/aqtoebe>
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31448757&pos=10;26#pos=10;26
<https://diapazon.kz/news/108994-aktobe-na-vtorom-meste-v-reitinge-gorodov-s-naihudshim-kachestvom-vozduha>

МЕДИЦИНАДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР

Абайқызы Гаухар

Жетекшісі: Қажанова Аида Қалжанқызы
«Болашақ» жоғары медициналық колледжі

Түйіндеме. Мақалада математика ғылымы мен медицина ғылымының тығыз байланысты екендігі айтылған. Бұл екі ғылым бірін-бірі толықтырушы болып табылады. Егер математика мен медицина деген екі ғылымның ішіне үңілетін болсақ, екі ғылымнан ортақ ұқсастықтар табуға сенімділік жоқ. Дегенмен, медицина мамандары математикадан хабары болуы керек, өйткені бұл екі ғылым бірін-бірі толықтырушы болып табылады.

Резюме. В статье описывается взаимосвязь математики и медицины. Если мы заглянем внутрь двух наук, математики и медицины, то нет уверенности в том, что мы найдем что-то общее между этими двумя науками. Однако медицинские работники должны владеть математикой, так как эти две науки дополняют друг друга.

Summary. The article describes the relationship between mathematics and medicine.

Математика ғылымына «барлық ғылымның патшайымы» деп әр тарапты қарауға болады, мәселен біреулерге оңай қолжетімді болса, екіншілеріне біраз тер төгуге тура келеді.

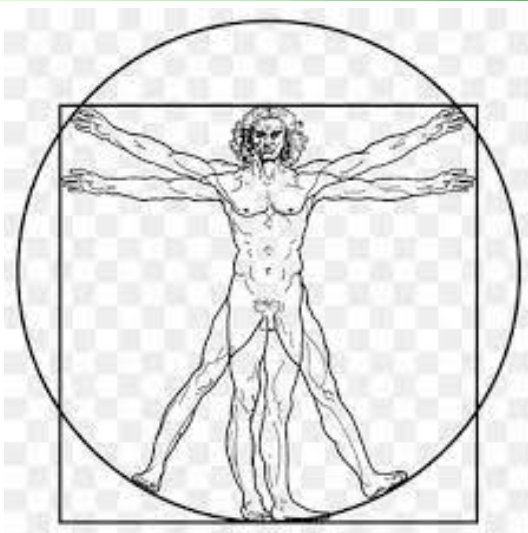
Егер математика мен медицина деген екі ғылымның ішіне үңілетін болсақ, екі ғылымнан ортақ ұқсастықтар табуға сенімділік жоқ. Дегенмен, медицина мамандары математикадан хабары болуы керек, өйткені бұл екі ғылым бірін-бірі толықтырушы болып табылады.

Жұмыстың мақсаты: колледждегі математика курсының әртүрлі бөлімдерін медицинадағы есептерді шығаруда қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

Зерттеу пәні: колледждегі математика курсының әртүрлі тақырыптарын медицинада қолдану мүмкіндігі

Өзектілігі: біздің ортамыздағы көптеген адамдар өздерінің болашақ өмірін медицинамен байланыстырғысы келеді және мен медицинаның қандай ғылымдармен әрекеттесетініне қызығушылық таныттым.

Математика мен медицинаның даму тарихына келсек, астрономия мен физика математикалық есептеулермен тығыз қатынаста болған. Математика бір жақты дамып, қағаз жүзінде көпке дейін мойындалмай келген. Математика ғылымы аяққа тұрғаннан кейін математика мен медицина ғылымдары арасында байланысты ажырату мүмкін болмай қалған. Табиғаттың барлық болмысы математикаға тікелей тәуелді екенін Галилей бекітіп берген және де Кант, Леонардо да Винчи де осы тұжырыммен келіскен. Италия суретшісі астрономияның барлық аспектілерін зерттеуде математикалық тәсілдерді қолданған. Бірінші байланысты тізбекті оның ер кісі, шеңбер, шаршы бейнеленген «Витрувиан адамы» туындысынан байқауға болады. Ол адам денесі бөліктері қатынастарын салу кезінде канонды пропорцияларды жақсы пайдаланған.

Сурет 1 - «Витрувиан адамы»

Математиканың медицина ғылымындағы маңызы мен рөлі-диагностикалық процедуралар жүргізуде компьютер қолдануда, медициналық құрылғылармен жұмыс жасау барысында маңызды. Бүгінгі таңда емдеу және диагностикалаудың тәсілдері едәуір дамыған, яғни көптеген медициналық орталықтар бірнеше ауыр диагноздарды нақтылау барысында математикалық моделдеу тәсілдерін қолданады. [1]

Дәрігерлер математика негіздері бойынша білімін адам ағзасында болып жатқан процесстерді сипаттау барысында пайдаланады. Бұл монитор экранында және медициналық құрылғылармен жасалған фотосуреттерде ауру ағзаны сау ағзадан айыруға көмегін тигізеді. Барлық медициналық мамандар даярлайтын оқу орындарында негізгі медициналық сабақтармен математиканы қатар оқытады. Яғни, медициналық қызметкерлер кәсіби тапсырмаларды математикалық тәсілдерді қолдана отырып шешуі тиіс деп есептеледі.

Математика медицинадан не алды? Медицина мамандары математикаға математиканың өзінен де көп мұқтаж деп қарауға болмайды. Бұл екі ғылым біріге отырып дамуға үлкен рөл атқарды және бір-бірін толықтыра алды. Медико-биологиялық мәселелердің әсерінен жаңа есептеу алгоритмдері және математикалық түсініктер қалыптасты. Мәселен: автомат теориясы; математикалық статистика; ықтималдылық теориясы; оптималды басқару тәсілдері, ойындар теориясы.

Математиканы медицинада қолдану: мысалдар келтіретін болсақ, осы екі ғылымның біріге дамуының айқын мысалы статистика болып табылады. Статистика теориясының негізін қалаушы –Адольф Кетле. Ғалым статистикалық мәліметтерді медициналық мәселелерді шешу үшін қолданды.

Бір профессорлар жүрек соғысы жиілігінің жылдамдығы бойынша тұжырымдар жасады. Кетле олардың бақылауын өзінікімен салыстыра отырып, пульс саны мен адам бойының арасында байланыс бар екенін анықтады. Яғни, өсу мөлшері өзгеруіне адам жасы әсер етеді. Жүрек соғысының жиілігі адам бойының шаршы түбіріне тең. Егер адамның бойы 1,68м болатын болса, жүрек соғысының жиілігі 70-ке тең. Сонымен бұл кез-келген адам бойымен пульсін анықтауға болатынын көрсетеді.

Математиканы қолданудың келесі мысалдары:

1. Томографияның рентгенограммасын оқу және басқа да диагностикалық әдістер;
2. Дәрінің мөлшерін есептеу;
3. Статистикалық мәліметтерді жинау және құру;
4. Науқас жағдайының жақсаруын немесе төмендеуін болжау;
5. Компьютерлік техникамен жұмыс, қорытынды есептерді енгізу;

Математиканы қолданбай анықтау мүмкін емес медицина туралы басқа да қызықты фактілер:

1. Адам сөйлегенде 72 бұлшық ет қозғалысқа түседі.
2. Мидың жұмыс істеуіне 10ватт қуат жеткілікті.
3. Адам скелеті 206 сүйектен тұрады, оның 25 пайызы аяқта орналасқан.
4. Адам капиллярларын қосса 2400км-ден асады.
5. Адам ағзасында бүйрек 60секундта 1,3л қанды сүзгіден өткізіп, күнделікті 1,4л зәр шығарады.
6. Адамнан бөлінге жылу 2л суды қайнатуға жетеді.
7. Адам ұйықтағанда бойы 8мм-ге ұзарып, оянған соң қайта бұрынғы қалпына келеді.

Мұның бәрі гравитация заңына сәйкес болады.

Математика – нақты заттардың пішіндерін санау, өлшеу және сипаттау операциялары негізінде тарихи түрде дамып келе жатқан құрылымдар, тәртіп және қатынастар туралы ғылым. Медицина – ауруларды диагностикалау, емдеу және алдын алу, адамдардың денсаулығы мен еңбекке қабілеттілігін сақтау және нығайту, өмірді ұзарту, физикалық және психикалық аурулардан зардап шегуді жеңілдету мақсатымен біріктірілген ғылыми білімдер мен практикалық шаралар жүйесі.

Әртүрлі жағдайларда медициналық қызметкердің міндеттеріне мыналар жатады:

- науқастың дене температурасын өлшеу;
- қан қысымын өлшеу,
- дәрілік заттардың дұрыс дозасын науқастың салмағына байланысты есептеу
- препараттарды енгізу үшін ерітіндінің концентрациясын есептеу және инъекция

алдында дәрілік затты сұйылту қажет.

Математиканың әртүрлі салалары биология мен медицинада, таксономияда, экологияда, эпидемиялық теорияда, генетикада, медициналық диагностикада және медициналық қызметті ұйымдастыруда қолданылады. Соның ішінде биологиялық систематика және медициналық диагностика міндеттеріне қолданылатын жіктеу әдістері, эпидемияның таралуы және популяцияның өсуі, генетикалық байланыс модельдері, медициналық көмекке қатысты ұйымдық мәселелерде операциялық зерттеу әдістерін қолдану.

Медицинадағы МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР – сандық байланыстарды алу, тірі ағзаларда болатын кез келген процестер мен құбылыстардың заңдылықтарының моделдерін құру үшін қолданылатын, сондай-ақ денсаулық сақтау және денсаулық сақтау қызметін ұйымдастыруға байланысты математикалық тәсілдер жиынтығы.

Барлығына математика керек. Және дәрігерлер де. Жәй ғана, әдеттегі кардиограмманы дұрыс оқу үшін де математика керек. Математика негіздерін білмейінше, компьютерлік техниканың дәрігері болу, компьютерлік томографияның мүмкіндіктерін пайдалану мүмкін емес. Сонымен медицинада қандай математикалық әдістер қолданылады?

Математиканың медицинадағы нақты қолданылуына келсек:

Антибиотиктерді сұйылту

Егер қаптамада еріткіш болмаса, онда антибиотикті сұйылтқанда 0,1 г ұнтақ үшін 0,5 мл ерітінді алады. Бұндай жағдайда сұйылту үшін:

- 1 мл ерітіндіге 0,2 г қажет; - 5 мл ерітіндіге 1 г қажет.

Антропометриялық индекстер

Ана сүтімен қоректенетін (емізулі/грудной ребенок) нәрестенің тамақтану мөлшері тәулігіне көлемдік әдіспен есептеледі: 2 аптадан 2 айға дейін - дене салмағының 1/5 бөлігі, 2 айдан 4 айға дейін - 1/6, 4 айдан 6 айға дейін - 1/7. 6 айдан кейін - тәулігіне көлемі 1 литрден аспайды. Ай сайынғы өсім бірінші айда 600 г, екіншісінде 800 г, ал әрбір келесі ай үшін алдыңғысынан 50 г аз болу керек.

Баланың калориялық қажеттіліктерін ескере отырып, калориялық әдіс арқылы тағамның мөлшерін есептеуге болады. Нәресте жылдың бірінші тоқсанында 120 ккал / кг,

төртіншіде - 105 ккал / кг алуы керек. Әйелдердің 1 литр сүтінде 700 ккал бар. Мысалы, 1 айлық баланың дене салмағы 4 кг, демек, күніне 480 ккал қажет. Тамақтың күнделікті көлемі 480 ккал x 1000 мл: 700 ккал = 685 мл.

Балалардағы салмақ қосуды есептеу.

Шартты түрде сіз негізгі антропометриялық көрсеткіштерді есептей аласыз. 1 жастағы баланың салмағы 6 айлық баланың дене салмағына тең (8200-8400 г) әрбір жетіспейтін ай үшін 800 г азайтылады немесе әрбір келесі ай үшін 400 г қосылады.

Бір жылдан кейінгі балалардың салмағы 5 жастағы баланың салмағына тең (19 кг) әрбір жетіспейтін жыл үшін 2 кг шегеріледі немесе әрбір келесі жыл үшін 3 кг қосылады.

Балалардың бойының өсуін есептеу.

Бір жылға дейін дене ұзындығы ай сайын артады

I тоқсанда 3-3,5 см-ге, II-де - 2,5 см-ге, III-де - 1,5 см, IV - 1 см-ге.

Бір жылдан кейінгі дененің ұзындығы дененің 8 жасындағы ұзындығына тең (130 см) әрбір жетіспейтін жыл үшін 7 см шегеріледі немесе әрбір артық жыл үшін 5 см қосылады.

Кәсіптік бағыттағы есептерді шешу

№1 тапсырма: Баланың туылғандағы салмағы 3300 г, үш айлығында оның салмағы 4900 г болды. Гипотрофия дәрежесін анықтаңыз.

Шешуі: массалық тапшылық 10-20% болса I дәрежелі гипотрофия, - 20-30% -II дәрежелі, 30% жоғары болса, III дәрежелі гипотрофия.

Нақты дене салмағы = 3300 г. Салмақ жетіспеушілігі = $3300 + 800 \times 2 = 3300 + 1600 = 4900$ г.

Салмақ жетіспеушілігі = $\frac{\text{Салмақ жетіспеушілігі} - \text{нақты салмақ}}{\text{Салмақ жетіспеушілігі}} \times 100\% = \frac{4900 - 3300}{4900} \times 100\% = 32,6\%$.

Қорытынды: Гипотрофия, босанғаннан кейінгі, III дәрежелі

№2 тапсырма: Баланың бойы 51 см болып туылды. Оның 5 айында (5 жас) бойы қанша болуы керек?

Шешуі: Бірінші жылының әрбір айындағы өсім: бірінші тоқсанда (1-3 ай) айына 3 см, екінші тоқсанда (3-6 ай) - 2,5 см, үшінші тоқсанда (6) - 9 ай) - 1,5 см және IV тоқсанда (9-12 ай) - 1,0 см.

Бір жылдан кейін баланың өсуін мына формула бойынша есептеуге болады: $75 + 6 \times n$ мұндағы 75 – 1 жастағы баланың орташа бойы, 6 – орташа жылдық өсу, n – баланың жасы.

5 айлық баланың биіктігі: $51 + 3 \times 3 + 2 \times 2,5 = 65$ см

5 жаста баланың бойы: $75 + 6 \times 5 = 105$ см

№3 тапсырма: Бала салмағы 3900г болып туылды. 6 айда, 6 жаста, 12 жаста оның салмағы қандай болуы керек?

Шешуі: Туылғаннан бастап әрбір айдағы баланың дене салмағының өсуі:

Ай	1	2	3	4	5	6
Арттыру	600	800	800	750	700	650
Ай	7	8	9	10	11	12
Арттыру	600	550	500	450	400	350

10 жасқа дейінгі баланың дене салмағын килограмммен мына формула бойынша есептеуге болады: $m = 10 + 2n$, мұнда 10 - 1 жастағы баланың орташа салмағы, 2 - жылдық салмақ өсімі, n - баланың салмағы жасы.

10 жастан кейінгі баланың дене салмағын килограмммен мына формула бойынша есептеуге болады: $m = 30 + 4(n-10)$, мұнда 30 - 10 жастағы баланың орташа салмағы, 4 - жылдық салмақтың өсуі, n - баланың жасы.

6 айлық баланың салмағы: $m = 3900 + 600 + 2 \cdot 800 + 750 + 700 + 650 = 8200$ г.

6 жастағы баланың салмағы: $m = 10 + 2 \cdot 6 = 22$ кг

12 жастағы баланың салмағы: $m = 30 + 4 \cdot (12-10) = 38$ кг

№ 4 тапсырма: 7 жастағы баланың қан қысымы қандай болуы керек?

ШЕШІМ: Балаларда бір жылдан кейін шамамен максималды артериялық қысым В.И.Молчановтың формуласы бойынша анықталады:

$X = 80 + 2 \cdot n$, мұнда 80 - 1 жастағы баланың орташа қысымы (мм Hg),

n – баланың жасы.

Ең төменгі қысым $1/2 - 2/3$ бөлігін құрайды.

7 жастағы баладағы максималды қысым: $X = 80 + 2 \cdot 7 = 94$ мм Hg.

Ең төменгі қысым: 47 - 63 мм рт.ст

№5 Тапсырма Ине асты конусынан «1» санына дейін 10 бөлім болса, шприц бөлімшесінің бағасын анықтаңыз.

Шешуі: Шприц бөлімшесінің бағасын анықтау үшін «1» санын 10 бөлімшелер санына бөлу керек. Жауап: шприцтің бөлу бағасы 0,1 мл.

№6 тапсырма. Ампициллин құтысында 0,5 құрғақ препарат бар. 0,5 мл ерітіндіде 0,1 г құрғақ зат болуы үшін қанша еріткіш алу керек.

ШЕШІМ: антибиотикті 0,1 г құрғақ ұнтақ үшін сұйытқанда 0,5 мл еріткіш алынады, сондықтан, егер: 0,1 г құрғақ зат - 0,5 мл еріткіш; 0,25 г құрғақ зат – x мл еріткіш; біз аламыз: $x = 1,25$ мл Жауабы: 0,5 мл ерітіндіде 0,1 г құрғақ зат болуы үшін 1,25 мл еріткіш алу керек.

Тапсырма № 7. 10 литр 5% ерітінді дайындау үшін, хлорлы әк пен судың 10% ерітіндісін (литрмен) қанша алу керек.

Шешімі:

1) 100 г - 5 г 10000 г – x сонда, 500 (г) белсенді ингредиент

2) 100% - 10г $x\%$ - 500г сонда, 5000 (мл) 10% ерітінді

3) 10000-5000=5000 (мл) су

Жауап: 5000 мл тазартылған хлорлы әк (ағартқыш) пен 5000 мл суды қабылдау керек.

№ 8. Тапсырма нөмірі Науқас 1 мг ұнтақтағы дәріні 7 күн бойы күніне 4 рет қабылдауы керек, содан кейін бұл дәріні қанша мөлшерде тағайындау керек (есеп граммен).

Шешімі: 1г = 1000 мг, демек 1 мг = 0,001 г. Науқасқа күніне қанша дәрі қажет екенін есептеңіз: $4 \cdot 0,001$ г = 0,004 г, демек оған 7 күнге $7 \cdot 0,004$ г = 0,028 г.

Жауап: бұл дәріні 0,028 г тағайындалуы керек

Тапсырма № 9. Науқасқа 400 мың бірлік пенициллин енгізу керек. Құтыда 1 миллион дана. 1:1 сұйылтыңыз. Қанша мл ерітінді ішу керек.

Шешімі: 1:1 сұйылтылған кезде 1 мл ерітіндіде 100 мың әсер бірлігі болады. 1 құты пенициллин 1 миллион бірлік 10 мл ерітіндімен сұйылтылған. Науқасқа 400 мың бірлік енгізу қажет болса, алынған ерітіндінің 4 мл қабылдауы керек.

Жауап: алынған ерітіндіден 4 мл қабылдау керек.

Қазіргі кезде математикалық әдістер биофизикада, биохимияда, генетикада, физиологияда, медициналық прибор жасауда, биотехникалық жүйелерді құруда кеңінен қолданылады.

Медицинада математикасыз қадам басуға болмайды. Сандық арақатынастар, мысалы, дозаны және дәрі-дәрмектерді қабылдау жиілігін ескере отырып. Қатысты факторлардың сандық есебі, мысалы: жас, дененің физикалық параметрлері, иммунитет. Дәрігерлерге жұмысты жылдам, анық және сапалы ұйымдастыру үшін қарапайым математика қажет.

Математика басқа ғылымдар үшін логика сияқты маңызды. Математиканың рөлі сандық математикалық модельдерді құру мен талдауда, сонымен қатар формальды заңдарға

бағынатын құрылымдарды зерттеуде көрінеді. Эксперимент нәтижелерін өңдеу және талдау, гипотеза құру және ғылыми теорияларды тәжірибеде қолдану математиканы қолдануды қажет етеді. Бір кездері математиктер медицинаға біздің белгілерімізді оңай түсініп, диагнозды жақсартуға көмектесеміз деген аңғал оймен келген.

Медициналық тәжірибедегі пропорцияларда маңызды рөл алады. Фармакологияның негізгі міндеттерінің бірі - белгілі бір аурумен күресуге көмектесетін препараттарды жасау.

Фармацевтер эмпирикалық түрде теориялық білімді пайдалана отырып, адам ағзасына көмектесетіндей пропорцияда дәрілік заттардың ерітінділерін жасайды және сонымен бірге зиян келтірмейді.

Медициналық тәжірибеде дәрігерлер науқасқа қанша және қашан дәрі беру керектігін қадағалайды. Дұрыс дозада дәрі емдік әсерге ие, аз мөлшерде ол пайдасыз, ал үлкен дозада ол зиянды. Дәрілік заттарды өндіруде пропорциялар да сақталады. Бұл жерде дәлдік қажет, өйткені дәріні құрайтын ингредиенттердің пропорциясы бұзылса, дәрі емес, улануы мүмкін. Ал пропорция бұл – екі қатынастың теңдігі. Көлем – дене немесе зат алып жатқан кеңістіктің сандық сипаттамасы. Дененің көлемі немесе ыдыстың сыйымдылығы оның пішіні мен сызықтық өлшемдерімен анықталады. Сыйымдылық ұғымы көлем ұғымымен тығыз байланысты, яғни ыдыстың ішкі кеңістігінің көлемі, орау қорабы, т.б. Демек, математика мен медицина ғылымы бірін бірі толықтыратын ғылым деп толық айта аламыз.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, математиканың медицинадағы орасан зор эпизодтық рөлі бар екені даусыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Математика в биологии и медицине. Н.Бейли / 2013г.
2. Математическая статистика в медицине В. А. Медик, М. С. Токмачев 2013
3. Математическое моделирование в медицине и биологии на основе моделей механики сплошных сред. Петров И.Б. // ТРУДЫ МФТИ, 2012, ТОМ 1, №1
4. Пособие по математике. Руденко В.Г., Янусян Э.Г. Пятигорск 2012г
5. «Детские болезни». Святкина К.А., Белогорская Е.В., - М.: Медицина, 2012г.
6. Дружинин И.В. Математика для студентов медицинских колледжей, уч.пособие, 2017г.
7. Пехлецкий И.Д. Математика (8-е изд.) учебник 2016г.
8. Григорьев С.Г. Математика/ Под ред. Гусева В А. (7-е изд, перераб. и доп.) учебник, 2015г.
9. Омельченко В.П., Демидова А.А. Математика: компьютерные технологии в медицине. – Ростов - на Дону: «Феникс», 2008.
10. Филимонова Е.В. Математика: Учебное пособие для средних специальных учебных заведений – Ростов на дону: «Феникс», 2008.
11. Большая медицинская энциклопедия [Электронный ресурс] Васильева Е.И. Физическое развитие детей развитие детей: учебно-методическое пособие для иностранных студентов
12. И.И.Блехман, А.Д.Мышкис, Я.Г.Пановко Прикладная математика: логика, особенности подходов. – Киев: Наукова думка, 1976
13. И.Р.Высоцкий, Д.Д. Гуцин и др. Единый государственный экзамен 2010. Математика. Универсальные материалы для подготовки учащихся / ФИПИ – М.: Интеллект-Центр, 2010
14. Ж.Жүнісбекова, М.Керімбекова, Д.Жүнісбекова, М.Өтебаев Арнайы цикл математикасы: Оқу құралы – Астана: Фолиант, 2008 ж
15. А. И. Кобрунов, Математические методы моделирования в прикладной геофизике (избранные главы) Учебное пособие Ухта, УГТУ, 2014

16. Ж.Ш.Шарипова, Математиканы теориялық және практикалық жағынан тереңдетіп оқытатын бағдарлама, Астана, 2010 ж

17. А.Ошакбаева, Қ.Алтынжанов, Математикадан 10 – 11 сынып оқушыларының шығармашылық білімін дамытуға арналған арнайы курстың авторлық бағдарламасы, Талдықорған, 2010 ж

18. М.Бекжігітова, Математикалық модельдеу – пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру құралы, баяндама, Алматы қ., Абай атындағы ҚазҰПУ

19. А.Е.Әбылқасымова, З.Ә. Жұмағұлова, Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық, Алматы: «Мектеп», 2019 ж.

20. А.Е.Әбылқасымова, З.Ә. Жұмағұлова, Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық, Алматы: «Мектеп», 2020ж.

Список интернет-сайтов

- <http://kursak.net/referat-na-temu-matematika-i-medicina-2/>
- Википедия
- <https://videouroki.net/razrabotki/material-na-temu-mesto-i-rol-matematiki-v-meditsine.html>
- http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_medicine/17891/Математические
- <https://бмэ.opf/index.php/ПЕДИАТРИЯ>
- <https://is.gd/0xSIL8> <https://infourok.ru/referat-matematika-v-medicine-2473456.html>
- <https://mykonspekts.ru/1-38202.htm>

ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Колданова Жаниса Жангельдиевна

Ғылыми жетекшісі: Куспанова Шолпан Гинаятовна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Жұмыстың мақсаты: Табиғатты пайдалану, көркейту және қорғау мақсат-міндеттерін орындау барысында жерді тиімді пайдалану жолдары мен ауылшаруашылық саласын дамытудағы экологиялық мәселелерді зерттеу

Тақырыптың өзектілігі: Экологиялық проблемалар адамзаттың басты проблемасына айналуын, жекелеп алғанда әрбір адамның мүддесіне тікелей қатыстығын, сондай-ақ қазіргі кездегі қоршаған ортаның бүлінуінің алдын алу және экологиялық мәселелерді жою жолдарын айқындау.

Қазіргі таңда Жер бетіндегі бүкіл адам баласын ерекше толғандырып отырған ең басты мәселе - ғаламдық деңгейдегі экологиялық мәселелер болып отыр. Сондықтан да, әрбір мемлекет бұл мәселелерді негізгі мемлекеттік міндеттердің бірі деп қарастырады.

Адам санының күрт өсуі, өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының дамуы, қуат көздерінің өндіруі, көліктің көптен пайдалануы қоршаған ортаға кері әсер етпей қоймайтыны анық жәнеде экологияның нашарлауына, табиғи ресурстардың сарқылуына бірден бір әсер етуші фактор адам болып табылады.

Ғылыми мәліметтерге қарағанда, қоршаған ортаға зиянды әсер ететін екі факторды атауға болады: жер бетіндегі адамдардың санының өсуі мен адамның іс-әрекеті. Мәселен, 1990 жылы біздің планетамызда 5,3 млрд-тай адам шамада болса, қазір 7 млрд-тан астам, жәнеде XX ғасырдың орта кезінде 10 млрд-қа жетуі күтілуде. Жер бетінде халықтың тез өсіп жетілуі көптеген қиыншылықтар туғызады, мәселен, планетадағы бүкіл халықты азық-

түлікпен қамтамасыз етілуі, ал ауқатын үздіксіз жақсартуы - бұл әрине, онай жұмыс емес, себебі адам санының өсуімен оның тұтынатын заттары да, сұранысы да ұлғаяды, ал екінші фактор: адамның өндірістік іс-әрекеті. Қазіргі кезеңде ең көкейтесті мәселелердің бірі - бұл адамның өндірістік іс-әрекетінің негізінде қоршаған ортаның ластануы мен бұзылуы. [2]

Жер құнарлылығы жөнінен Қазақстан қазір мақтана алалмайды. Қазақстан Республикасының статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек, егістіктің 25% жарамсыз жағдайда десе де болады, 46% - құнарлылығы төмен, 24% - орташа, тек 4,7%-ғана жоғары құнарлылықта, бұған қоса Қазақстан дүниежүзінде орманы аз елдердің қатарына жатады. Орасан зор 272,5 млн.га территориядан орман қорының аумағы бар болғаны 11,4 млн.га, сонда республиканың тоғайлы жері - 4,2% құрайды. [3]

Атмосфераны, суды, топырақты химиялық элементтермен ластаушы нысандарға өндіріс, көлік құралдары, энергетикамен қатар ауыл шаруашылығы да жатқызылады, себебі табиғатты пайдалану барысында ауыл шаруашылығында экологиялық проблемалардың қатары көбеюде, оның ішінде: топырақтың химиямен ластануы, топырақ эрозиясы, кіші өзендер проблемалары, ауаның ластануы, қоқыстардың көбеюі, судың ластануы мен сарқылуы, **жануарлар мен құстардың азаюы, ормандардың жойылуы, климаттың өзгеруі мен фотохимиялық түтіндер.** [1]

Ауыл шаруашылығында пайдаланылатын минералдық тыңайтқыштар, пестицидтер қоршаған ортаны ластайтын басты көздері болып табылады. Жеке шаруашылықтар көбіне химиялық заттарды мөлшерден тыс қолданады, өйткені ол тез де берекелі өнім жинауға ықпал етеді. Ал осының барлығы жер қорларына зиян келтіреді. Ауыл шаруашылығы үшін маңызды мәселе ол топырақ эрозиясы, ал эрозия - бұл топырақ қабатының су ағыстары немесе жел арқылы жойылуы, ыдырау үдерісі, осыған байланысты су және жел эрозиясы деп бөлек бөлек бөліп қарастырылады. Ауыл шаруашылығы жұмыстарын дұрыс жүргізбеуде эрозия үдерісін едәуір күшейтеді. Қысқа мерзімдерде ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді ұлғайтуға ұмтылу көбіне жер өңдеу жұмыстары тәртібінің бұзылуына, мысалы егіс айналымы қорының азаюына, алып келеді.

Минералдық тыңайтқыштар жыл сайын топырақтан шайылып кеткен химиялық элементтердің орнын толтыру үшін егістіктерге себіледі. Тыңайтқыштар өсімдіктердегі зат алмасу үдерістерін реттейді, ақуыз, майлар, көмірсулар, дәрумендердің түзілуіне ықпал етеді. Тыңайтқыштардың аз ғана мөлшері климат жағдайлары мен топырақ ерекшелігі ескеріле отырып қолданылады, олар ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруға ықпал етеді, бірақ тыңайтқыштарды ендіру тәртібі өте жиі бұзылып отырады. Тыңайтқыштарды жоғары мөлшерде жүйелі енгізу, нашар сақтау, тасымалдау кезіндегі кемшіліктер ортаның, әсіресе су қоймаларының ластануына алып келіп, адам денсаулығына кері әсерін тигізеді. Мысалы, тыңайтқыштарды мөлшерден тыс енгізгенде өсімдіктерде нитраттар көп мөлшерде жинақталады, сөйтіп оның біраз мөлшері тағамға түсіп, жеңіл түрде тағамнан улануға алып келуі де мүмкін. [1]

Жалпы экологиялық мәселелердің туындау себептеріне адамдардың табиғатқа аяушылықпен қарамауы, өндіріс орындарының суды тазартпай қайта жіберілуі, суармалы егістіктердің ұлғаюына байланысты өзендерге (мысалы, Сырдария, Іле) канал қоймаларының салынуы, егіс алқаптарында тыңайтқыш, түрлі улы химиялық заттардың шамадан тыс қолданылуы, олардың еріген қар, жаңбыр су мен өзен суымен шайылып кетуі және т.б. мәселелер болып саналады.

Экологиялық мәселер қазіргі өзекті тақырыпқа айналып отыр, атап өтсем: ауа, су, қоқыс, орман мәселелері таңқаларлық жаңалық емес.

Ауа экологиясы мегаполистерде кең тараған мәселе, зауыттар мен жеңіл әрі ауыр көліктерден шығатын улы газдар, ауаның сапасын бұзып тұр. Улы газдардың салдарына келсек, өкпе аурулары, иіс сезу қызметі, бас аурулары, онкологиялық ауруларды қоздырады.

Су экологиясы, көбінесе ауылды елді мекендерде байқалады. Оған су ресурстарының жетіспеушілігі, көл мен өзендердің ластануын мысал ретінде ала-аламыз, оның үстіне тау-кен өндірісі, металлургия мен мұнай өнеркәсібі қарқынды ластап жатыр.

Қоқыс мәселелері бойынша зардап шегетін ол ауылдар, қалалар, жағажайлар мен далалы жазық жерлер. Пластик (полиэтилен сөмкелері, жеке гигиеналық заттар, ыдыс-аяқтар және т.б), тұрмыстық химия заттары, тағам қалдықтары және алуан түрлі заттарды жәй ғана жерден көре аламыз, жәнеде бет-перделер мен полиэтилен қаптары өзен, көлдер мен мұхиттарды қатты ластап отыр.

Ормандардың жаппай кесілуі, антропогендік факторлардың салдырынан пайда болған экологиялық мәселе. Орманның кесілуі көмірқышқыл газы мөлшерінің көбеюіне, флора және фауна (өсімдік және жануарлар әлемі) жойылуы, топырақтың эрозиясы, шөлдің пайда болуына әкеліп соғады.

Бұл экологиялық мәселелердің зардабы өте ауқымды, оны жеңу үшін әрқайсымыз өзімізден бастауымыз керек. Қоқысты өңдеп, суды үнемдеп, көлік құралдарының орнына жеңіл велосипедтерді пайдаланып, орманды кесуді доғарып оның орнына ұқсас затты пайдалана бастау және тағыда басқада жолдарды іздестіру.

Климаттың өзгеруінің барлық зардаптарының ішінен қазақстандықтарды ең алдымен ауаның ластануы мен атмосфераға зиянды заттардың шығарылуы алаңдатады (61,5%). Одан кейін алаңдататын мәселелер – өндірістік және қатты тұрмыстық қалдықтарының жиналуы (16%), су ресурстарының ластануы (9%), шөлейттену және жердің тозуы (8,5%) болып табылады.

Осы мәселелерге байланысты «ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі» экологиялық реттеу және бақылау комитетінің төрағасының З.Жолдасов-тың мәлімдемесі бойынша Қазақстанда 17 бағыттан тұратын экологиялық мәселелерді шешуге арналған жол картасы әзірленді, оның аясында 485 іс-шара қарастырылған. «Экологиялық проблемаларды шешу жол картасын іске асыру 2025 жылға қарай еліміздегі 10 қала атмосферасының ластану индексын жоғары деңгейден орташа деңгейге дейін төмендетуге мүмкіндік береді. Сол арқылы ірі қалалар ауасының жай-күйі жақсара түседі. Одан бөлек, қатты тұрмыстық қалдықтарға арналған 7 полигондарды жаңдандырып және 24 жаңа полигон салу жоспарымыз бар. Сол сияқты 12 қатты тұрмыстық қалдық полигоны қайта жаңғыртылады», деп нақтылады ол. Оның айтуынша, аталған жол картасы аясында жасалған жұмыс 2025 жылға қарай нәтиже бере бастайды.

Түйін. Экологиялық мәселелерді тудыратын адамдар және олардың істері, сондықтан біз өз елімізде экологиялық мәселелерден барынша құтылуға мүмкіндік беретін жұмыстар жасау керекпіз деп ойлаймын, яғни табиғатқа жанашырлықпен қарау, табиғат байлықтарын сақтау, шаруашылыққа және басқа да қызметтерін зиянды әрекеттердің алдын алу, қоршаған ортаның сапасын жақсарту және сауықтыру әрбір адамның өміріндегі нормаға айналуы тиіс, өйткені, адам - тіршіліктің ең жоғарғы тетігі, оның табиғатқа тиісті дәрежеде табиғи процестерді үйлестіру, қоршаған ортаның жағдайына ықпал ету мүмкіндіктері бар, сондықтан да дүниені бағындыратын күшке ие адам ғана бұл мәселені жалпы үйлестіру функциясын өзіне алуы тиіс. «Жаңа Қазақстан – таза Қазақстан» деген ұранды әр азамат есте сақтаса екен деймін.

Пайдаланған әдебиет:

1. Н.А.Мұхажанова «Жаһандық экология», Алматы, 2011ж.
2. А.Т.Құатбаев «Жалпы экология», Алматы, 2012ж.
3. З.М.Молдахметов, А.М.Ғазалиев, С.Д.Фазылов «Экология негіздері», Қарағанды, 2002ж.
4. Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі, Алматы, «Юрист», 2018ж.

«ПОЛИЭТИЛЕН ПАКЕТТЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ЗИЯНЫ»

Әсенова Ботакөз Дәуітқанқызы

Ғылыми жетекші: Каманова Гулбарам Мендибековна, Байғанин техникалық колледжі

Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты: полиэтилен пакеттердің қоршаған ортаға зиянды әсеріне студенттер мен ересектердің назарын аудару.

Ғылыми-зерттеу жұмысының міндеті:

1. Полиэтилен пакеттердің пайда болу тарихымен, қолданылуымен, адам өмірі үшін маңызы мен табиғатымен танысу.
2. Полиэтилен пакеттердің барлық тіршілік иелеріне зиянды қасиетін көрсету.
3. Зерттеу мәселесі бойынша социологиялық сауалнама мен мониторинг жүргізу.
4. Химиялық сапалық зерттеу жүргізу.
5. Қорытынды жасау, мәселенің өзіндік шешімдерін ұсыну

Гипотеза: Полиэтиленді - оның ыдырауы тұрғысынан табиғат пен қоршаған ортаға теріс әсер ететін материал деп болжауға болады.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Озон қабаты мен экожүйенің сарқылуына аз әсер ететін материалдарды қолдануға ықпал ету;

Зерттеу объектісі: полиэтилен пакеттер.

Зерттеу әдістері:

- теориялық - мақсат пен міндеттерді қою, әдебиетті оқу;
- эксперименттік - зерттеу объектісімен тәжірибе жүргізу;
- эмпирикалық - бақылау, нәтижелерді сипаттау.

Практикалық маңызы: студенттерді және ересек адамдарды қоршаған ортаға құрметпен қарауға үйрету;

Полиэтилен пакеттердің пайдасы мен зияны

Полиэтилен пакеті - заттар мен материалдарды тасымалдау және сақтау үшін қолданылатын полиэтиленнен (полиэтилен пленкасынан) жасалған қап. Полиэтилен - ақ түсті термопластикалық полимер. Халық шаруашылығында өте кең қолданылады. Ол жұқа пленка, су құбыры, химиялық аппарат бөліктерін, құты, стакан, тығын, тех. бұйымдар, т.б. дайындауда, ауыл шаруашылығында көкөніс пен жеміс өсіру ісінде қолданылады. [11] Полиэтиленнің оң қасиеттері:

- суға төзімді;
- кез келген концентрациядағы сілтілерге төзімді;
- бейтарап, қышқыл және негіздік тұздарға төзімді;
- органикалық және бейорганикалық қышқылдарға, тіпті концентрацияланған күкірт қышқылына да төзімді; [4, 2036]

Дегенмен, полиэтилен пакеттердің экологиялық залалы орасан зор. Пакеттер жолдардағы, саябақтар мен жағажайлардағы қалдықтардың 80% -ын, ал мұхиттағы қалқып шығатын қалдықтардың 90% құрайды. Бір жылда әлемде кем дегенде 4 триллион пакет жиналады және осыған байланысты жыл сайын 1 миллион құс, 100 мың теңіз жануарлары, сансыз көп балық өледі. Табиғи ортада полиэтиленнің деградациясы жүздеген жылдарға созылады деп есептеледі. Күннің ультракүлгін сәулеленуіне байланысты полиэтиленнің деградациясы және оның кішігірім фрагменттерге ыдырауы жүреді. Содан кейін олар топырақпен, көлдің шөгінділерімен араласып, су ағындары арқылы жиналады, ақырында мұхиттық қоқыстардың жиналуына ықпал етеді. [7, 1456]

Полиэтиленнің қасиеттеріне зерттеу

«Полиэтилен пакеттің су мен ауа өткізгіштігін тексеру»

Тәжірибе №1. Күлгін жапырақты жерге отырғызып үстіне жылыжай ретінде әйнек қолданылды, беті полиэтиленмен қапталды. Бірнеше аптадан кейін жерде жаңа жапырақ пайда болды.

Қорытынды: полиэтилен ауаны өткізбейді. [2, 2076]

Тәжірибе №2. Екі стакан су алынып, оларға йод ерітілді. Дәкеге оралған күріш бірінші стаканға, полиэтилен пакетке оралған күріш екінші стаканға батырылды. Біраз уақыттан кейін дәкеге оралған күріш көк түске боялды, себебі йод күріштің құрамындағы крахмалмен әрекеттеседі, ал полиэтиленге оралған күріш өзгеріссіз қалды.

Қорытынды: Полиэтилен судың өтуіне жол бермейді, яғни су өтпейді. [9, 1226]

«Полиэтилен пакетке химиялық әсер ету»

Тәжірибе №3. Жабдықтар: пробиркалар, полиэтилен, күкірт, азот қышқылдары, калий гидроксиді ерітіндісі.

Полиэтилен пакетінің бөліктері азот пен күкірт қышқылы мен сілті ерітіндісі бар пробиркаларға салынды. Біраз уақыттан кейін пробиркалардың ешқайсысында химиялық реакция жүрмеді.

Қорытынды: полиэтилен химиялық заттардың әсерінен ыдырамайды. [3, 126]

«Полиэтилен пакеттің жануы»

Тәжірибе №4. Полиэтилен пакеттің үзіндісі алынып, оны жағып, нәтижесі бақыланды.

Қорытынды: Полиэтилен пакеттерді жағу кезінде өткір жағымсыз иіс, қара түтін, ауаны ластайтын және адам денсаулығына зиянды әсер ететін улы түтін сезілді. Сонымен қатар, полиэтилен толығымен жанып кетпеді. [1, 2086]

«Электр өткізгіштігін тексеру»

Тәжірибе №5. Электродтары бар құрылғы штепсельінің ұшына металды тигізген кезде, құрылғы металдың электр тогын өткізетінін көрсетті. Содан кейін ол штепсельді полиэтилен пакетке орап, құрылғының көмегімен металды ұстап қарағанда оның электр тогын өткізбейтініне көз жеткіздік, құрылғы ештеңе көрсетпеді.

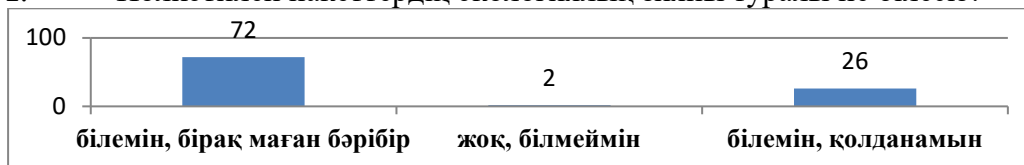
Қорытынды: полиэтилен пакеттері токты өткізбейді. [5, 1016]

ҚОРЫТЫНДЫ

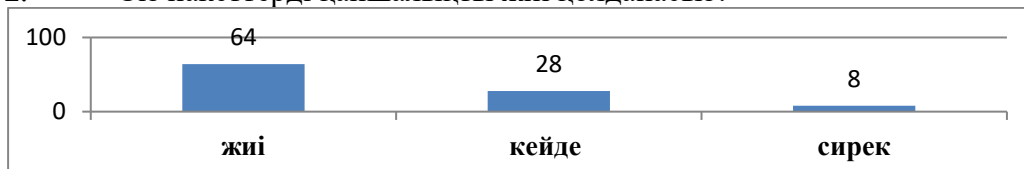
1. Полиэтилен ауаның және судың өтуіне жол бермейді.
2. Полиэтилен пакеттер топырақта 30 күн ішінде өзгеріске ұшырамайды.
3. Полиэтилен пакеттерді жағу кезінде бөлінетін өткір жағымсыз иіс, қара түтін, ауаны ластайды.
4. Полиэтилен химиялық заттардың әсерінен ыдырамайды.
5. Полиэтилен пакеттері электр тогын өткізбейді.

Әлеуметтік зерттеулер нәтижелері

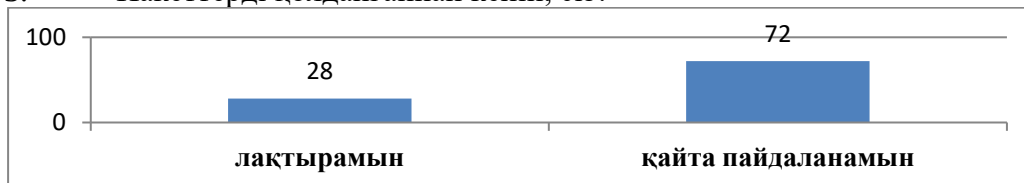
1. Полиэтилен пакеттердің экологиялық зияны туралы не білесіз?

2. Сіз пакеттерді қаншалықты жиі қолданасыз?

3. Пакеттерді қолданғаннан кейін, сіз?

Мәселені шешу жолдары

1. Полиэтилен пакеттерді азырақ немесе мүлде қолданбаңыз.

2. Күнделікті азық -түлік сатып алу үшін дүкенге эко-сөмкелер, өрілген жіп сөмкелер, крафт қағаз пакеттер, матадан жасалған сөмкелермен баруға болады. Олар кез келген жағдайда қолдануға болатын заманауи көпфункционалды, полиэтилен пакеттерден толық бас тартуға мүмкіндік беретін сөмкелер. Ол сөмкелер өнеркәсіптік қалдықтар немесе қайта өңделген шикізатты пайдаланатын табиғи немесе синтетикалық материалдардан жасалған. Олар өте берік, жууға оңай және қайта пайдалануға жарамды. Полиэтилен пакеттермен салыстырғанда эконопактар қоқысқа тасталады. Ал олар қайта өңделген кезде шығаратын зиянды заттар полиэтиленді тастауға қарағанда әлдеқайда аз. [8, 166]

3. Полиэтилен пакеттерін күнделікті өмірде қайта пайдалануға және қолдануға болады, сонымен қатар материалдың өмірлік циклін ұзарту үшін қайта өңдеуге де болады. Полиэтилен пакеттерін қайта өңдеу пластикалық қалдықтармен ластанудың экологиялық мәселесін шешуге ғана емес, сонымен қатар оларды өндіру үшін қазба ресурстарын тұтынуды азайтуға (шикізатты өндіру мен сатып алу шығындарына) ықпал етуі мүмкін.

Жұмыс гипотезасының қорытындысы: Болжам толығымен дерлік расталды. Полиэтилен пакеттер ыдырамайды және осылайша біздің планетамызды ластайды, өйткені олар іс жүзінде қайта өңделмейді. Оларды жағу мүмкін емес, өйткені бұл көміртегі тотығы мен зиянды канцерогендердің бөлінуіне әкеледі, ал көму - су мен топырақтың улануына әкеледі. Біз адамдардың әлі де пакеттерден бас тартқысы келмейтінін көріп, тұрғындармен түсіндіру жұмыстарын жүргіздік:

-«Планетаны сақта!» акциясын өткізіп, плакат салып, ауылдағы дүкендерге қойылды;

- Тобымыздың қыздары қолөнер үйірмесінде матадан жасалған сөмкелер тігіп, оларды дүкеннің тұтынушыларына таратылды;

- полиэтиленнен қолдан бұйымдар жасап, «Қалдықтардан кіріске» көрмесі өткізілді;
- ауылдың көшелерінде «Табиғатты полиэтилен пакеттерден қорғау үшін» ақпараттық брошюраларын тарату жұмыстары жүргізілді.

Менің жұмысымның нәтижесі және ұсынысым - зерттеу нәтижесінде көрсетілгендей полиэтилен пакеттердің зияндылығына көз жеткіздік. Алайда, бұдан шығудың жолы бар, егер әркім өзінен бастаса, экологияның жай-күйін жақсартуға болады. Адамдар өздерінің болашағы туралы ойланып, полиэтилен пакеттермен күресу үшін шара қолданады деп үміттенемін. Полиэтилен пакеттерді эко-сумкалармен алмастыруды ұсынамын.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Ғылыми тәжірибелер: пер. ағылшын тілінен - Мәскеу: Egmont Russia Ltd., 2006.
2. Батурицкая Н.В., Фенчук Т.Д. Өсімдіктер туралы керемет тәжірибелер. -Минск.: 1991.
3. Индикаторлық қағаз. - Галилей. Ғылым эмпирикалық түрде. - 2011.
4. «Жалпы химия», Бірімжанов Б.А., Нұрахметов Н. Н Алматы: Ана тілі.
5. Ахметов Н.С. Общая и неорганическая химия. М.ВШ.,
6. Усанович М.И. Из истории химии. Алматы: «Қазақ университеті»
7. Аханбаев К. Жалпы және органикалық химия. «Санат»
8. «Химик анықтамалығы» журналы
9. «Органикалық химия» Бірімжанов Б.А.
10. <http://www.alhimik.ru/great/boyle.html>
11. <http://ru.wikipedia.org>

ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАР МЕН ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ

Амангелдин Әлішер Қайратұлы

**Ғылыми жетекшісі: Әмірова Гүлнұр Орынбасарқызы, физика пәні оқытушысы, ж.ғ.м
Ақтөбе өнеркәсіптік технологиялар және басқару колледжі**

Жұмыстың мақсаты: Физика сабақтарында виртуалды зертханалық жұмыстарды жасау мен қолданудың маңыздылығын дәріптеу

Міндеттері:

- Физиканы инновациялық технологиялар арқылы үйрену;
- Виртуалды зертханалық жұмыстардың маңызын теориялық негіздеу;
- Физикалық зертханалық жұмыстарды құру мен қолдануылуын үйрену.

Жұмыстың өзектілігі. Мемлекеттік индустриялық – инновациялық дамыту міндеттерін шешуге байланысты білім сапасын әлемдік тәжірибелерге сәйкес жоғары деңгейде көтеру- заманауи талап. Қазір де білім алудың мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды, осыған байланысты заман талабына сай білім беру құралдарымен танысып отыру бізге пайдасы орасан зор.

Зерттеу әдістері:

- Зерттеу мәселері бойынша әдістеме, дидактикалық оқу құралдарына шолу жасау;
- бақылау, сұхбаттасау, талдау жасау;

Нақты қондырғымен тікелей байланыссыз немесе мүлдем болмаған кезде тәжірибелер жүргізуге мүмкіндік беретін бағдарламалық кешенде виртуалды зертханалық жұмыстарды жүргізу қазір де ең тиімді жолы.

Виртуалды зертхана тиімділіктері:

- Қымбат бағадағы жабдықтар мен реактивтерді сатып алмау;
- Зертхана іске асыруға мүмкін емес процестерді түбегейлі модельдеу;
- Процестердің тереңдігіне еніп, не болып жатқанын бақылау мүмкіндігі;
- Қауіпсіздік, яғни жұмысты экран арқылы бақылау мүмкіндігі;
- Компьютер виртуалды процесті бақылағандықтан, әр түрлі енгізу мәндерімен бірқатар тәжірибелерді қатар жүргізу мүмкіндігі;
- Электронды форматта нәтижелерді енгізу үшін уақыт пен ресурстарды үнемдеу;
- Университеттің (колледж, мектеп) зертханаларында жұмыс істеу мүмкіндігі жоқ болған жағдайда, виртуалды зертхананы қолдану өте тиімді.

Дәстүрлі зертханалық жұмыстармен салыстырғанда виртуалды зертханалық жұмыстардың бірқатар артықшылықтары бар. Мысалы, кванттық, атомдық немесе ядролық физикадағы зертханалық жұмыстар үшін арнайы жабдықталған зертханалар қажет. Виртуалды зертханалық жұмыстар фотоэффект, Резерфордтың альфа бөлшектерін шашырату тәжірибесі, электрондарды дифракциялау әдісімен кристалдық тор кезеңін анықтау, газ заңдарын зерттеу, ядролық реакторлар және т. б. сол сияқты құбылыстарды зерттеуге мүмкіндік береді[1,286] .

Физиканы терең игеру теорияны зерттеу арқылы және оны әртүрлі есептік, сапалық және эксперименттік есептерді шешу үшін қолдану барысында мүмкін болады. Егер дәріс сабақтарында студент теориялық сұрақтармен танысса, онда зертханалық сабақтарда теория да қолданылады, сонымен қатар физикалық өлшеулер жүргізуде, нәтижелерді өңдеуде және ұсынуда практикалық дағдылар қалыптасады.

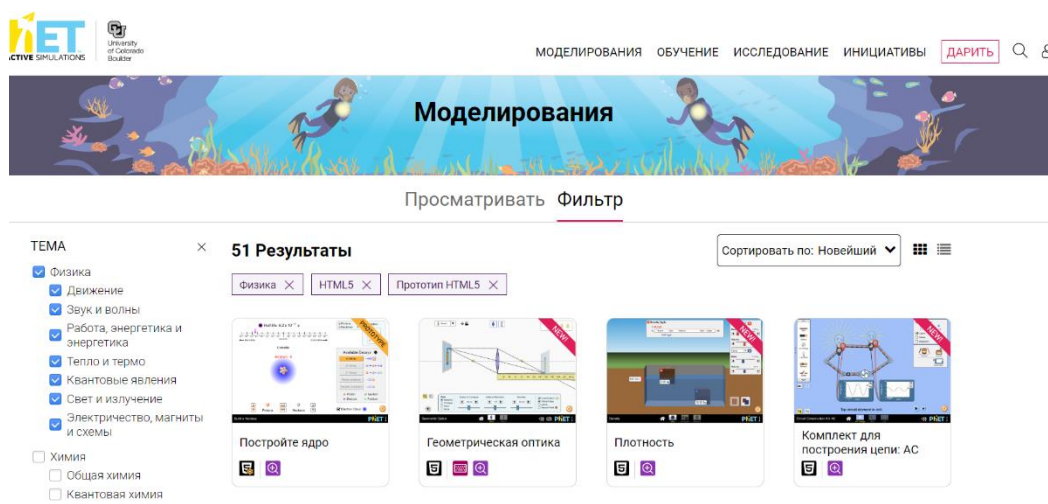
Болашақта бұдан да көп виртуалды зертханалар пайда болатыны сөзсіз. Жалпы алғанда, виртуалды зертхана адамды объектімен тікілей байланыстырады. Мысалы оқытушы мен студент тіркегіш құралмен жабдықталған арнайы қолғап арқылы компьютер жадында сақталған электрондық объектіні монитор экранынан қолымен ұстап көреді және материалдық объектіні ұстағандай әсерде қалады. Виртуалды киімдер мен көзілдіріктер кию арқылы пайдаланушы виртуалды кеңістікте қозғала алады. Виртуалды зертханалар студенттің қабылдау, түйсіну механизмдерін арттырады.

Бұл кезде студенттің қабылдау процесі тек көру, есту көмегімен ғана емес, сонымен қатар сипап сезу арқылы да жүзеге асырады. Студенттер тек қана теориямен шектелмей, виртуалды зертханалармен де жұмыс жасаса олардың білімдері нығая түседі.

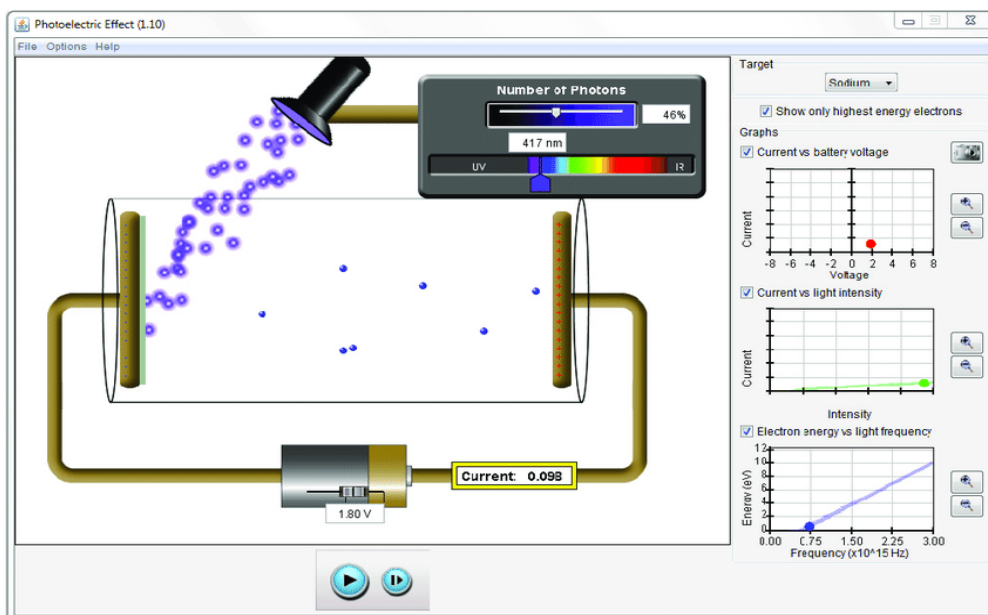
Зертханалық сабақтарға өз бетінше алдын ала дайындықсыз студенттердің зертханалық жұмыстардың нәтижелерін сапалы орындауы және сәтті қорғауы мүмкін емес. Кезекті сабаққа дайындық барысында, ең алдымен, осы нұсқаулыққа сәйкес орындалатын жұмыстың сипаттамасын зерттеу қажет.

Виртуалды зертханалардың бірнеше түрі бар: Phet, STAR, VirtualLab, Algodoo-2D физикалық модельдеуге арналған бағдарлама т.б. Әртүрлі объект құруда, физикалық құралдардың өзара әрекеттесуі мен қасиеттерін модельдеуге қолданылады.

Мысалға 11 сыныпта «Фотоэффект» тақырыбы Phet-Colorado cсайтын қолдана отырып, виртуалды эксперимент көрсетейік.

1- Phet Colorado physics сайты

2- Phet Colorado physics сайтында «Фотоэффект құбылысы» зертханалық жұмысы

Виртуалды зертхана жағдайында зертханалық тапсырмаларды орындаудың негізгі құндылықтарына төмендегілерді жатқызуға болады:

- көрнекі суретті және зерттелетін заңдардың әділдігін;
- сызбаларды өздігінен жинау, олардың параметрлерін есептеу және үдерістерді қадағалау мүмкіндігін;
- жүргізілетін тәжірибелердің толық қауіпсіздігі мен сыныптағы ауаның тазалағыны қамтамасыз етуін;
- тәжірибелерді өздігінен істеу мүмкіндігін, бұл оқушылардың өздігінен жұмыс істеу қабілеттерін, олардың конструкторлық қабілеттілігі мен техникалық тапқырлығын арттырады.

- сабақ үстінде виртуалды зертханалық жұмыстарды теориялық және тәжірибелік сабақтардың арасындағы уақыт тосқауылын жояды, бұл оқытудың тиімділігі мен сапасына әсер етеді, оқушылардың өздігінен танымдық қызметпен айналысуын белсендіреді;

- виртуалды ақпараттық- оқыту зертханасы белгілі бір әдістемілік негізделген жағдайларда нақты зертханалық құрылғыларға қосымша ретінде пайдалануға мүмкіндік беретін зерттеу сипатындағы тәжірибелер жүргізуде кең мүмкіндіктерді ұсынады;

- компьютердегі зертхана студенттердің стандарттан тыс және проблемалық жағдайларды шешуде субъективті тәжірибесін қамтамасыз етеді[1, 546].

Қорытындылай келе, виртуалды зертханалық жұмыстардың нәтижесіне тоқталғым келеді:

- Ақпараттық құзіреттілік артады, яғни ақпаратты іздей алу мүмкіншілігіміз артады.

- Алынған ақпаратты қажеттісі мен қажетсізін іріктеп, саралай аламыз.

- Қажетті ақпаратты негіздей және жүйелей аламыз.-

- Ақпараттан аргумент тауып, қорытынды жасай аламыз

Бұл білім алушыларды айналадағы құбылыстар мен жағдаяттардан өзіне қажеттісін түйіп, өмірде пайдалана білуге үйретеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дмитриева В.Ф. Физика для профессий и специальностей технического профиля: учебник для образоват. учреждений нач. и сред. проф. образования . – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 448с.

2. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 31.01.2017. <http://www.akorda.kz>

3. Phet Colorado physics электронды ресурсы

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Сәндібаева Лаура Мырзабергенқызы
Жетекшісі: Сагимбаева Жансая Абекеновна
Шалқар аграрлық-техникалық колледжі

Қазақтың ұлттық киімдерінің ерекшелігі» атты ғылыми жобасы қазақ халқының ұлттық киімінің тарихы мен оның жасалу ерекшеліктерін танытуға арналған.

Жұмыстың мақсаты: Ұлттық киімдердің түрлері мен ерекшеліктерін зерттей отырып, тарихи құнды мәліметтер жинақтау. Ұлтымыздың мұрасын сақтауға және оны насихаттауға, көбейтуге үлес қосу.

Зерттеу жұмысының ғылыми болжамы: Егер, Қазақтың ұлттық киім өнері өз дәрежесінде танытылып, көрсетілсе, онда жас ұрпақтың бойында ата-бабалар рухы, ұлттық өнер, діл, салт-дәстүріне деген құрметтері артып, таным қабілеттері арта түсер еді.

Зерттеудің теориялық мәнділігі: Ұлттық құндылықтарды ардақтау, құрметтеу, оларды үнемі есте сақтау қажеттілігінің нәтижелілігі айқындалды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі: Зерттеу нәтижесінде жинақталған материалдар болашақта қазақтың ұлттық киіміне деген жастардың қызығушылықтарын арттырып, әрі қарай зерттеп, зерделеймін деушіге пайдалы нұсқа, сондай-ақ мектептің тарих, өнер пәндерінен элективті курстардың бағдарламасына енгізуге де болады.

Зерттеудің дербестік нәтижесі:

- Қазақ ұлттық киім өнерінің тарихы терең таныстырылды;
- Қазақтың ұлттық киім үлгілерінің атауларына, жасалуына аса мән берілді;
- Оларды қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен салыстыра зерттеу жүргізілді;
- Қазақ халқының ұлттық киімдерінің өзіндік ерекшеліктері айқындалды.

Жұмыстың орындалу әдістері. Ұлттық киім үлгілерімен терең танысу, деректер жинау, ғылыми ізденіс, зерттеу

Зерттеудің өзектілігі: Қазақ халқының қол өнері көне заман тарихымен бірге дамып, біте қайнасып келе жатқан бай қазына. Оның бір ұшығы туысқан Орта Азия халықтарының және орыс халқының қол өнерімен де ұштасып жатыр. Қол өнерінің басты бір саласы — киім тігу. Ерте заманнан күні бүгінге дейін өзінің қадір-қасиетін жоймай, қол өнерінің озық үлгісі ретінде ғана емес, әрі әсем, әрі ыңғайлылығымен де пайдаланудан қалмай келе жатқан қазақтың ұлттық киімдері әлі де аз емес. Олардың кейбіреулерін ескінің көзі қарттар күнделікті киіп жүрсе, енді біреулерін қыз ұзату, келін түсіру тойларында ойын-сауыққа пайдаланады (қалындыққа сәукеле кигізу), сондай-ақ көпшілігі театрлардың арнаулы тапсырысы бойынша тігіліп жүр. Қазақы киімнің барша сымбаты мен ою-өрнегінде, әрбір әшекейінде халқымыздың тарихының, ой-дүниесінің қайталанбас көрінісі бар. Ол — біздің ұлттық мәдениетіміз.

Қазақтың ұлттық киім тарихы және өзіндік ерекшеліктері

Қазақ халқының киімі басқа ұлттардан өзгеше өзіндік қасиетке толы. Мұның басты себебі қазақ халқының табиғат төсінде өсіп, еркін ғұмыр кешуімен байланысты. Өткен ғасырлардың өзінде-ақ киіміне қарап адамның ұлтын ғана емес, сонымен қатар оның қандай дінді ұстанатындығын, қала адамын ауыл тұрғынынан, бойжеткенді жас келіншектен айыруға болатын еді. Сонда біздің ата-бабаларымыз, соның ішінде әйел заты қалай киінген? Мұндайда тарихи деректер, саяхатшылар жазбалары, көне сызба-суреттер сыр шертеді.

Қазақтың ұлттық киімдерінде оның этникалық тарихы мен экономикалық, әлеуметтік және табиғи ортаның ерекшеліктерінен туындайтын көне дәстүрлері сақталған. Олар пайдалану, қолдану ерекшеліктеріне байланысты күнделікті және сәндік киімдерге, жыл мезгілдеріне қатысты қыстық, маусымдық және жаздық киімдер болып бөлінеді. Қазақтың ұлттық киімдерін жас пен жыныс ерекшелігіне қарай: сәби, бала кездегі киімдер, жігіт, қыз боз бала киімдері, орта жас киімдері деген сияқты түрлерге жіктеуге болатындай. Сондай-ақ қандай кәсіби салаға қатыстылығына қарай - жұмыс киімдері, бір киер сәндік киімдер, үй киімдері, іш киімдер, сырт киімдер, аңшы, малшы, басшы, жауынгер киімдері деп те бөлінеді. Сондай-ақ қазақ халқында қалыптасқан дәстүр бойынша әр рудың, әр қоғамдық жіктің, кәсіп иелерінің киім киюінің өзіндік ерекшеліктері сан алуан. Мысалы: сал-серілердің, қожа-молдалардың, байлар мен билердің, бақсы-балгерлердің, кедей шаруалардың, аңшы-саятшылардың киімдері бір-біріне мүлде ұқсамайды. Осындай ерекшеліктерді бас киім кию дәстүрінен де байқауға болады.

Қазақ халқының ұлттық киім үлгілері

Қазақ халқының ұлттық киімдері этнологиялық, экономикалық және климаттық жағдайлар ескеріліп, ежелгі дәстүрлер бойынша тігіледі. Қазақтарда ішкі, сырттық, сулық, бір киер, сәндік және кейбірінде салтанат-ғұрып киімдері болады. Бір киер киім деп қымбат маталардан әшекейлеп тігілген, той-думандарға, жиындарға барғанда, жат елге сапарға шыққанда киетін сәнді киімдерді атаған. Қазақ салтында ер жігіт егеске түсерде, соғысқа барарда киімдердің ең жақсы, таңдаулысын киген. Ішкі киімдері: көйлек, дамбал, желетке, кезекей; Сырт киімдерге: шапан, күпі, кеудеше, тон. Бүгін де қазақтың көзқарасы, дүниетанымы көз алдымызда қатты өзгеріп барады. Мысалы, қазір бөксесі мен омырауын көрсетіп, қысқа етек-жең киіп, ашық-шашық жүргендерге біз реніш көзімен қарамайтын болғанбыз. Қоғамның еті оған әбден үйренген. Тіпті бұлай киінуді мәдениеттіліктің нышаны секілді көретін болдық. Алайда қыз балалардың шарифаттан шалыс, әдет-ғұрыптан қалыс кетуінен бүгін біздің қоғамымызда көптеген күрделі мәселелер туындап отырғанын бүгінде біреу білсе, біреу білмейді. Мәселен, жеңіл киінудің аяғы жеңіл жүріске ұласады.

Тарихымызға үңілсек, қазақ қыз бала тәрбиесіне немқұрайлы қарамаған. Қазақ қашан да қыз баланы аялы алақанына салып, мәпелеп еркелетіп, көзінің ағы мен қарасындай қарап, тәнін сау, жанын таза етіп өсіруге тырысқан. Жақсы көрумен бірге өсіп келе жатқан нәзік жандардың тәрбие-тәліміне де немқұрайлы қарамай, қатаң талаптар қоя білген елміз. «Қыз өссе елдің көркі» деп бойжеткендерді тек бір отбасының ғана емес, бүкіл еліміздің мақтанышына, абыройына, тіпті ар-намысына балап келгенбіз. Қыз баланың жүріс-тұрысына, сөзіне, жиған жүгіне, киген киіміне, құйған шайына қарап, ата-бабамыз оның қандай отбасынан шыққанына, қандай ананың тәрбиесінен өткендігіне баға беретін болған. Ал ұятқа қалдырар оғаш қылық жасап қойған қыздарды бүкіл жұрт болып тыюға тырысқан. «Қызға қырық үйден тыю» деген дәстүріміз баршаға ортақ әлеуметтік қағида болған. Әжелер, аналар және жеңгелер жас өспірім қыз баламен оңаша сұхбаттасып, «ұмытшақ болма, ұрысқақ болма, әдепсіз болма» деп тал бойынан тарыдай мін табылмайтындай етіп, арнайы тәрбие беріп, үлкен өмірге даярлап келген. Қыз баланың иба-инабаты, өзгеге ілтипаты, сыртқы бітім-келбеті, киім-кешегі, мінезі, отырысы, жүрісі, тіпті әрбір аяқ басқаны – бәрі назардан тыс қалмаған. Қыз бала өзін дұрыс ұстамаса, қоғамда көптеген түйінді мәселелердің туындауына себеп болып қалатынын да қыздардың құлағына жастайынан сіңіріп отырған ел едік! Еркек киімдерінің ең қымбаттысы — аң терісінен істелген ішіктер. Олар аң түрлерінің атына сәйкес бұлғын ішік, жанат ішік, түлкі ішік, қасқыр ішік, күзен ішік болып бірнеше түрге бөлінген. Аң терісінен тігілген ішіктердің сыртын шұға, мауыт, үш топ барқыт, атлас, көк берен, манат, қырмызы торғын, ләмбек сияқты бағалы да ширақы маталармен тыстаған. Кейде осы маталарды бірнеше түсті жібек жіптермен кестелеп, сумоншақ, маржан тізген жіптер бастырып, етек-жеңіне алтын, күміс зер ұстап, кейде бөлек тігілген кестелермен сыртынан қаптап киген. Ішіктер кейде әдіпті, оқалы, шет-шеті жұрындалған қайырма жағалы болып келген. Ал жас қыздар бүрмелі етекте көйлек, бешпет, камзол, қынама бел киімдер киеді. Бастарына үкі кепеш, аяқтарына мәсі, оюлы кебістер киген. Бойжеткен қыздар кәмшат бөрік киеді, сәндеп өрнектеген ақ шыт тартады. Еркектер көбінесе сырт киімдерін түймесіз, тек белбеумен ғана киген. Белбеуді бірнеше метр матадан ораған. Белдік пен кісені қайыстан, былғарыдан қабаттап, күмісті мықтармен, білезіктермен, көзді күміс бұдырлармен сәндейтін. Бұлардан басқа құр, терме, шекпен белбеулер де болған. Оларды да өрнектеп, шашақтап, әдемілеп істеген.

Қазақтың ұлттық киімдердің сипаттамасы

Енді қазақ әйелдерінің ұлттық киімдеріне ерекше тоқталып өтейік.

Қазақ әйелдерінің ұлттық киімі, негізінен, көйлек, кимешек, жаулық, сәукеле, желек, тақия, камзол, кәзекей, кебіс-мәсі, көкірекшеден тұрады. Әшекей, ажар жағынан төрт топқа арналып тігіледі. Олар қыз киімдері, келіншек киімдері, орта жастағы әйелдер мен бәйбішелердің киімдері. Қыз киімдері кеуделері тар, қынамалы, жаға, жең, кеудесі, өңірі кестелі, әшекейлі келсе, жас ұлғайған сайын неғұрлым етекте, кең, мол қаусырмалы бола түседі. Тақияны қымбат матадан тіккен. Бұл ерлер тақиясынан басты ерекшелігі. Қыздардың тақиясы міндетті түрде үстіндегі камзолға, бешпентке сәйкес келуге тиісті. Етегі, жоғары бөлігі алтын немесе күміс паршамен оюланып, сәнді жіптермен тақияға зер төгіледі. Қазақтың «үкі-дей ұлбіреген», «тотыдай таранған» деп қыздарды әспеттеуі содан шыққан тәрізді. Қыздардың тақиясы қызыл, күлгін, жасыл, тағы басқа бір түсті шұға, барқыт, мауыты сияқты кездемелерден өңді маталардан қабатталып сырылып тігіледі. Тақия төбесі, әлбетте, төрт сай немесе дөңгелек келеді. «Таңдай», «ирек», «қабырға» тігістермен сырылып, жібек, алтын, күміс, зер жіптермен кестеленіп, моншақ асыл тастармен безендіріледі. Түрлі-түсті моншақ-маржан, алтын, күміс теңгелер және асыл тастармен безендіріледі. Үкінің ұлпілдек қауырсынын әсемдік үшін тақияның төбесіне қадайды. Үкілі қадалған тақия қазақ қыздарының ерекше ұнатып киетін бас киімі болған. Қыздардың киетін тақиялары жібек, зер жіптермен тігіліп, Маңғыстауда “телпек”, шығыс Қазақстанда “кепеш” деп аталады.

Жаулық әр ру, елде түрліше аталған: оңтүстік, орта-лық, шығыс Қазақстанда оны көбінесе (матаның көлеміне байланысты) шаршы, Жетісу, Алтай өңірлерінде шылауыш, ал

оңтүстік Қазақстанда күндік деп аталады. Рудың өзіне тән ерекшеліктері болған: Маңғыстауда матаны қабат ұзын тіліктен тігілген бұрама жаулық кесе, Семейде үшбұрышты, шеттері тым созыңқы орамал тәрізді етіп үшбұрыш түрі болған. Арқа жерінде жоғары және төмен деп аталатын қос жаулық тартқан. Шылауыштың шетіне қол кестемен қызыл, жасыл, сары, шолақ және жалғасқан қысқа оюларды салады. Маржан, түйреуішпен тағып, төбесіне шашақ төгіліп, кестеленген төбелдірік салады. Бұрынғы Торғай облысы аумағындағы жас келіншектер XX ғасырдың басында сұлама немесе сәукеле жаулық киген, бұл жерде оның екінші атауы тегін берілмеген, себебі оның шығу тегі сәукелеге байланысты. Оның негізін бірнеше қабат қағаз немесе картоннан жасалған қатты каркас құраған (бұрындары тәрізі киізден болса керек). Түрі жоғарыдан қиылған конус сияқты, биіктігі жарты метрдей, қапталған матасының артқы шеті емін-еркін арқаға түсіп кетеді. XIX ғасырдың бірінші жартысында мұндай бас киім Бөкей ордасында да тараған, яғни жалпы Қазақстанның Солтүстік батысына тән киім үлгісі. Оның төменгі жағына оқалы кесте тігіп, моншақтар қадаған, ал жан-жағына күміс әшекейлер бекіткен. Орта жастағы әйелдер оны кеңірек әрі төменірек тігіп, әшекей тақпай киген. Қартамыс әйелдер үстіңгі жаулықты каркастыз бұрайтын болған. XIX ғасырда әйелдер үшін міндетті киім түрі болған жаулық Орта Азия халықтарына да кеңінен тараған.

III. Қорытынды.

Мен “Қазақтың ұлттық киімдері” тақырыбында ғылыми жобамды қорғай отырып, ежелгі қолданыстан шығып қалған ұлттық киім үлгілерін жарыққа шығардым. Оның бүгінгі және келешек ұрпақ арасында қолдау табуы мақсатында халыққа үндеу-насихат жүргіздім.

Осы тақырыбымның қазіргі және келешек ұрпақ үшін де мәні аса жоғары деп есептеймін. Бұл ұлттық нақыштағы киімдерімізді насихаттаудың тиімді жолы. Көшелерде, түрлі қоғамдық орындарда әрі заманымызға сай, әрі қазақы, әрі мұсылмандық канондарға сай киінген қыз-келіншектер көбейсе, ұлттық мәдениетіміз де өркен жая бастайтыны даусыз. Әрине, бір ғана ұсыныспен бүкіл мәселе бірден шешіле қоймас. Бірақ осы тақырыптағы мәселелерді әрі қарай іліп әкетіп, қоғамдық шараларда, мектеп, балабақшаларда дәстүрлі түрде жиі тәрбие сағаттарын өткізудің жолдарын қарастырса құба-құп. Сөз соңында, елімізге тілерім ұлттық мәдениетіміз жаңғыра берсін, ұлдарымыз салмақты, қыздарымыз ибалы болсын! Ең бастысы, еліміз аман, жұртымыз тыныш болғай!

Ұсыныстар:

1. Бір жылдары ұзын юбка сәнге айналған кезінде барлығы киді, сол сияқты қазақи киімдерді сән етіп шығару, мысалы, қыздарға арналған көйлектер етек-жеңі жинақы, ұлдарға арналған костюм шалбарлар қазақи үлгіде тігілсе;
2. Шет елден “жын-жыпыр” бейнеленген кеудешелердің орнына өз елімізден ұлы адамдардың, домбыра сияқты иллюстрациялармен өрнектелген кеудешелер шықса;
3. “Gucci”, “Armani”, сияқты компанияларды алмастыратын әлде орнын басатын бренд жасап шығарса;
4. Шығарылған өнімдер қол жетімді бағада сатылса;
5. Жаңа өнімдерге жарнаманың барлық түрлері жасалса;
6. Ғаламтор арқылы тапсырыс беру мүмкіндігін іске қосса.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақтың ұлттық киімдері, Алматы, «Жалын» баспасы, 1976 ж.(18-27бет), (32-38бет), (61-66бет).
2. Интернет материалдары. www.google.kz
3. Ауыл ақсақалдарымен, ақ жаулықты әжелермен сұхбат.
4. Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті. С. Кенжеахметұлы. Алматы. «Алматыкітап» баспасы, 2007 ж.(12-25бет), (51-59бет), (92-94бет)

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРУЫ ХАЙ-ТЕК АРХИТЕКТУРАСЫ

Тимелиева Сымбат

Жетекшісі: Жанахметов Жанулан Жеткизгенович

Ақтөбе құрылыс - монтаж колледжінің арнаулы пән оқытушысы

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Хайтек стилінде салынған тұрғын үйдің макеті. Макет стильдің ерекшеліктерін көрсететін детальдармен толықтырылған. Мысалы стильге тән ахроматикалық түстер, минимализм, понорамалы терезелер, артық жақтаулардың жоқтығы. Үй екі қабатты, конструкциясы құрастырылмалы темірбетоннан тұрады, гараж ішінде орналасқан. Макет пвх материалынан жасалған, қажетті текстура алу үшін сыртын акрил бояуымен боядым және масштабқа сай принт қолдандым. Ал терезелері мен терасса қоршауларына көк түсті, дәптердің қатты қабынан жасадым. Ландшафт ғимараттың түсіне жарасатындай жабық реңктегі газон, шыршамен безендірілген.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Хайтек - болашақтың стилі. Ол жаңа технологиялармен жабдықталған, адамның күнделікті өміріне ыңғайлылықты қамтамасыз етеді. Ал менің ұсынып тұрған моделім оны тұтастай көшіруге жағдай жасайды.

Зерттеу жұмысының пәні. Сәулет өнері - жоспарлау, макет құрастыру.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Хай тек - бұл материалдың эстетикасын, динамикасын және қысымын көтеретін стиль, бұл заманауи келешекке арналған стиль. Ол әшекейлеуде ең соңғы модельдегі материалдарды қолданумен сипатталады, ал ең функционалды жиһаз экстравагантты пішінге ие. Пішіндерді, түстерді және реңктерді оңай өзгерту қабілеті бар жасанды материалдар жоғары технологиялық интерьерлердің негізі болып табылады. Пластмассаның барлық түрлері - қатты және икемді, мөлдір және мөлдір емес, тегіс немесе айқын текстурасы бар - біз оны хайтек архитектурасынан табамыз.

Дәстүрлердің жақтаушылары үшін бұл үзілді-кесілді бас тартуға әкелуі мүмкін, тұрмыс кеңістігінде салқындық пен шамадан тыс техника қарсы болған сияқты. Дегенмен, көптеген жоғары технологиялық интерьерлердің даусыз артықшылықтары бар: бұл кеңістік пен жарықтың, объектілердің идеалды пропорциялары мен пішіндерінің және ақылды декордың сәтті үйлесімі. Нәтижесінде - классикалық үйлесімділік пен тұтастық.

Осындай қасиеттерді және жаңашылдықты насихаттау арқылы адамдары хайтек стильмен таныстырып, оларды болашаққа бағыттау

Зерттелу деңгейі. Жоба көлемінде сәулет өнерінің даму тарихы, қазіргі заман тәжірибесінің сәулет өнерінің қолданылуы мен стильдер түрлері қарастырылады.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық және әдістемелік негіздері кешенді сипатқа ие және зерттеу жұмысының пәні мақсаты мен міндеттерімен байланысты. Жобадағы материалдарды зерттеу өнертанулық көзқарас пен салыстырмалы-тарихи және ғылыми талдау әдістемелерін қолдану негіздеріне құрылды.

Хайтек - [ағылш. high-tech, high- technology - жоғары технологиялар] - ғылым, ақпарат және онымен байланысты жоғары технологиялар, оларға сәйкес білімнің қоғамның өркениеттік дамуы дәрежесін және оның ғаламдық қатынастарға қаншалықты қатыстылығын анықтайтын қазіргі технологиялардың және ғылыми әндірістердің қарқынды дамуы. Миниатюрлендіру, автоматтандыру, компьютерлендіру, мик- роэлектрониканы роботтандыру және жаңаша технологиялар әлемді түбегейлі өзгертуде, күрделі мәселелердің шешімін табуға мүмкіндік беруде. Нәтижесінде индустриалды өндіріс орнына арнайы есептеуіш машиналардың көмегіне сүйенген қызмет көрсету, басқару, білім беру салалары жетекші орындарға шығуда. Хайтек технологияларға жалпы қандай да бір жаңалықтардың

(өнертапқыш) және оның іс жүзіне асырылуы арасындағы уақыт мерзімін барынша қысқарту тән.

Жоғары технологиялық концепцияларды қалыптастыру үшін 1960 жылдардағы эстрадалық өнер мен ғылыми фантастика идеяларын берген Arkigram тобының қызметі өте маңызды. архитектураға. Технологиялық жағынан да маңызды болып Б.Фуллердің (геодезиялық күмбездер; 1960 жылдардың аяғынан 1983 жылға дейін Н. Фостермен жұмыс істеген), кинетикалық құрылымдарды жасаған О.Фрайдың еңбектері маңызды.

Чарльз Дженкс классификациясы бойынша жоғары технологиялар кеш модернизмге жатады, яғни прагматизммен, сәулетшінің элиталық кәсіпқой ретіндегі идеясымен, сервистік архитектураны қамтамасыз етумен, күрделі қарапайымдылықпен, мүсіндік пішінмен, гипербола, жасалу мүмкіндігі, ою-өрнек ретіндегі құрылымы мен дизайны, тарихилыққа қарсылық, монументалдылық

Дженкстен кейінгі барлық сәулет сыншылары дерлік жоғары технологиялы сәулетшілерді модернистердің жаңа ұрпағы деп атайды, өйткені 1970 жылдардағы иронияға қарамастан, олар еуропалық сәулет өнерінің дәстүрлерін бұзбайды, Витрувиймен таласпайды: олардың жұмыстары өте функционалды, ыңғайлы және олардың өзіндік сұлулығы бар. Бірақ егер жоғары технология модернизмнің шыңы болса, одан да кеңірек - сәулеттегі «заманауи» идеясы болса, онда жоғары технологияны тұтас бір дәуірдің поэтикалық соңы деп санауға болады.

Негізгі ерекшеліктері

- Ғимараттар мен құрылыстарды жобалау, салу және жобалауда жоғары технологияларды қолдану.

- Түзу сызықтар мен пішіндерді қолдану.

- Шыны, пластик, металл, бетонды кеңінен қолдану.

- Ғимараттың сыртында орналастырылған функционалдық элементтерді (лифттер, баспалдақтар, желдету жүйелері және т.б.) пайдалану.

- Кең, жақсы жарықтандырылған бөлменің әсерін жасайтын орталықтандырылмаған жарықтандыру.

- Күміс металдық түсті кеңінен қолдану.

- Ғарыштық жоспарлаудағы жоғары прагматизм.

- Конструктивизм мен кубизм элементтеріне жиі жүгіну (биотехнологияға қарағанда).

- Ерекшелік ретінде дизайн үшін функционалдылықты құрбан ету

Хай тек ғимарат дизайнына жаңа жоғары технологиялық индустрия элементтері мен озық құрылыс әдістерін біріктіретін сәулет стилі . « Кейінгі модернизм » немесе « құрылымдық экспрессионизм » ретінде де белгілі, ол 1970-ші жылдары монотонды, стандартталған құрылымдарды тудырған заманауи сәулет өнерінен үмітсіздіктің артуына жауап ретінде пайда болды.

Хай тек көбінесе модернизм мен постмодернизм арасындағы байланыс ретінде қарастырылады . Модернизмнен әзірленген , жоғары технология кеңістікті функционалды пайдалану объектісіне емес, объектінің өзіне мән берді . Ол технологиялық прогресс пен өнеркәсіпті компьютерлендіруден шабыттанған жаңа өнеркәсіптік эстетикаға қол жеткізуді мақсат етті.

Ол функционалдылықты эстетикамен үйлестіре отырып , ғимараттың техникалық жабдықталуын оның құрылымына біріктіруге ұмтылды . Мұны Ричард Роджерс сияқты сәулетшілер Лондондағы Ллойдс және Помпиду орталығы сияқты ғимараттарда бос кеңістіктің ең көп көлемін сақтауға болатын идеяға негізделген кейде «ішек» деп аталатын стильде жалғастырады . құрылыс қызметтерін сыртқа шығару арқылы .

Норман Фостер , Ричард Роджерс , Ренцо Пиано , Майкл Хопкинс және Жан Нувель хай тек стильмен анықталған ең танымал сәулетшілердің кейбірі.

Хай тек сәулет оның тәжірибешілері «дәуір рухын» бейнелейді деп санайтын бірқатар идеалдарды жүзеге асыруға тырысады. Бейімделуге, тұрақтылыққа және өзгермелі

өнеркәсіптік әлемге қатысты алаңдаушылық бүкіл әлемдегі көптеген сәулетшілердің ғимараттарды жобалау мәселесіне жақындау жолында өзгеріске әкелді. Норман Фостердің HSBC ғимараты ғарыш кеңістігінде Гонконгта көбірек жерді алып кетпеу үшін қоғамдық алаңның үстіне салу үшін арнайы жобаланған. Минору Ямасакидің Дүниежүзілік сауда орталығы бес акр аумақты алып жатқан қоғамдық алаңның айналасында болды, мұнда көліктер жоқ, жаяу жүргіншілер кешен арқылы еркін жүре алады.

Хай-тек жаңғыру үшін келесі кезекте тұр және мен оны құптайтын едім, өйткені қозғалыстың біздің 21-ші ғасыр контекстінде беретіні көп. Қоршаған ортаның тұрақтылығына негізделген дизайн әдісі ретінде жоғары технологиялар біздің кәсібімізге барлық жұмысымызда шешуге тиіс жаһандық мәселелерді шешуге көмектесетін айқын артықшылықтарға ие болуы мүмкін.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ШАМАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Мұхит Диана, Марат Ақниет

Ғылыми жұмыс жетекшісі: Жаңабай Лаура Сағындыққызы

Ғылыми жұмыстың мақсаты:

- Шамаларды оқытуда оқушыларға негізгі ұғымдарды түсіндіру;
- Оқушыларға шама ұғымдарын оқыту кезінде түрлі байланыстағы есептерді шығаруға үйрету;
- Негізгі шамаларды айқындау;

Ғылыми жұмыстың міндеті:

- мектеп математикасындағы «шама» ұғымын түсіндіру;
- шамалар арасындағы тәуелділікті айқындау;
- мектеп математикасындағы шамаларды оқытуда ақпараттық құзыреттіліктерін қалыптастыру мүмкіншіліктерін зерттеу;

Ғылыми жұмыстың өзектілігі:

Біздің санамызда заттар мен құбылыстар қасиеттерінің бейнеленуі барысында қандай да бір ұғым қалыптасады. Ұзындық, аудан, масса, уақыт, сыйымдылық, көлем, жылдамдық, т.б. шамалардың мысалдары болып табылады. Бұл ұғымдар тек математикада ғана емес сондай да физика, химия және т.б. ғылымдарда да қолданылатын негізгі ұғымдардың бірі болып табылады. Бұл жағдайда шама ұғымына айқын түрде сипаттама беру өте қиын. Өйткені әр түрлі ғылым салаларында, тіптен бір ғана ғылым саласының әр тарауларында да шама ұғымы әр түрлі мағынада қарастырылады.

Ғылыми жұмыстың гипотезасы:

Бұл жобада берілген ақпараттар бастауыш сынып оқушыларының «шама» ұғымына қатысты ақпаратты меңгеруге икемділігін арттырады.

Ғылыми жұмыстың маңызы:

Бастауыш сынып оқушыларының шама ұғымын шынайы өмірмен байланыстыра отырып меңгеруіне ықпал ету, оқушылардың шамалар туралы танымдық деңгейінің артуы. Шамалық өлшемдердің айырмашылықтарын нақты түсінуіне оңтайлы көмектесу.

Зерттеу әдістері:

Педагогикалық, ғылыми-әдістемелік материалдар мен әдебиеттердегі шама туралы ғылыми деректерді кешенді жүйемен салыстырмалы түрде талдау.

Адамның бүкіл өмірі уақытпен өлшей білумен, уақыт бөле білумен тығыз байланысты. Уақыт үздіксіз өтіп жатады. Оны тоқтатуға да, қайтаруға да болмайды, сондықтан уақыт аралығы қабылдау, оқиғаларды уақыттығына қарап салыстыру өте қиынға түседі. Уақыт -

оқып үйренуі қиын шамалардың бірі. Балалардың уақыт жөнінен түсініктері, уақыт, өмір тәжірибесінің жинақталуы басқа шамаларды оқып үйрену процесінен баяу дамиды.

Уақытты өлшеудегі алғашқы елесті мына түсініктермен: күн және апта ұғымдарымен танысумен басталады. Мұнда құрал ретінде үзбей күнтізбекті, ал кейінірек оқушылар айды уақыт өлшемі ретінде танысқанда табель күнтізбегін қолдануға болады. Математика бағдарламасы бойынша тәулік, ай сағатпен танысу 2 сыныпта құралуы керек болса, практика жүзінде танысады. Балаларда бірте-бірте сағат білуге үйрету керек. Бұл арнайы жаттығуды қажет етпейді. Мәселен оқушылар дәптерлеріне 30-қараша деп жазса, оларға 30-қараша айдың соңғы күні және қараша айы-күздің соңғы айы екенін түсіндіріп өту керек. 2 сыныпта уақыт өлшемін өткенде пайдалануға сағатты көрнекілік модель ретінде модельді сағат болғаны жөн. Ал модель сағаттың көлемін оқушылардың өздері еңбек сабағында жасай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бантова М.А. Бастауыш кластарда математиканы оқыту методикасы
2. М.А. Бантова .- Алматы: Мектеп, 1989.
3. Бидосов Ә. Математиканы оқыту методикасы / Ә. Бидосов.-Алматы: Мектеп.
4. Т. Оспанов, Ш.Құрманалина, С.Құрманалина Бастауыш класта математиканы оқыту әдістемесі. Астана: Фолиант, 2003.
5. Т. Оспанов, Ш.Құрманалина, С.Құрманалина Математиканың бастауыш курсының теориялық негіздері. Астана: Фолиант, 2003.
6. А.М. Стоплова Математиканың бастауыш курсының теориялық негіздері Мектеп, 1989.
7. Оспанов Т.Қ. Математика. Оқу құралы. – А., 2000.
8. Стойлова Л.П. Математика. Учебное пособие для студентов педвузов. – М., 2000
9. Ә.Б.Ақпаева, Л.А.Лебедева, В.В.Бурова. Математика 2-сынып. Алматыкітап баспасы 2009 ж.
10. Ә.Б.Ақпаева, Л.А.Лебедева, В.В.Бурова. Математика 4-сынып, Алматыкітап баспасы 2009 ж.

**ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ**

Улияева Гүлназым Айбекқызы
Ғылыми жетекші: Абдуллина Бибинур Дауыловна
Ақтөбе құрылыс және бизнес колледжі

Мақсаты мен міндеттері: жаңартылған білім беру кезінде студенттерді оқытуда инновациялық технологиялардың рөлін анықтау.

Өзектілігі: Ғылыми-техникалық технологияның дамуы, экономиканың өсуінде қоғамға толық дамыған, білікті, логикасы дамыған, талантты жастардың болуын талап етеді. Осыған байланысты білім берудегі басты мақсат барлық аспектілерде дамыған, жігерлі, өз болашағын өзі шешетін, білім деңгейін арттыру арқылы кәсіби құзыреттілікті көтермелеу және біліммен толықтыру мүмкіндігіне ие азаматтарды даярлау болып табылады.

Ғылыми болжамы: Инновациялық технологияның озық жетістіктерін математика сабағында қолдану арқылы танымдылық іс-әрекеттерін ұйымдастыра отырып, оқушылардың құзіреттілігін дамытуға болады.

Оқытудың жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларын меңгеру-қазіргі заман табаы. ХХІ ғасыр- ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін

дамытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың маңызы өте зор. Қазақстанда білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстандық білім беру жүйесін жақсарту үшін, ең алдымен педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, біліктілігін дамыту бағытына үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар, өзгерістер мен жаңалықтар мұғалімнің өткені мен бүгіні, келешегі мен болашақ жайлы ойланып, жаңа идеялармен жұмыс жасауға негіз болады. Президент К.К. Тоқаев Қазақстан халқына жолдауында «Білім беру сапасын жақсарту» керектігін атап көрсеткен болатын. [1]

Білім берудің негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен жаңа инновациялық құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Осыған орай мұғалімдердің алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр.

Қазіргі заман мұғалімі тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи- танымдық, педагогикалық-психологиялық сауатты, саяси-экономикалық білімді және инновациялық технологияны меңгерген маман болу керек. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі болып саналады. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. [2]

Қазіргі уақытта математика ғылымы кең етек алып дамуда. Сондықтан математиканы оқытудың мазмұнын ашуды жүзеге асыру үшін инновациялық технология құралдарының қажеттілігі зор. Қазіргі инновациялық технологияның озық жетістіктерін математика сабағында қолдану арқылы танымдылық іс-әрекеттерін ұйымдастыра отырып, оқушылардың құзіреттілігін дамытуға болады.

Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. [3]

Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны. Коммуникация – ақпаратты тасымалдап жеткізу әдістері мен механизмдерін және оларды жазып жинақтап жеткізу құрылғыларын қамтитын жалпы ұғым.

Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.

Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуде мұғалім алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойылады:

- Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашу;
- Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау. (мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар).
- Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты - білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің

маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, ақпараттық коммуникативтік технологияны (АКТ) –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) қолдану болып табылады. [4]

Соңғы жылдары педагогикалық теорияда және оқу-тәрбие үдерісінде айтарлықтай өзгерістер болып жатыр. Білім берудегі жаңғырту мен инновациялық үрдістердің жалғасуына ықпал етудің маңызды факторының бірі мұғалімнің кәсіби шеберлігі. Білім мазмұнын жаңарту тікелей шығармашылық ізденістегі мұғалімнің кәсіби шеберлігіне байланысты. «Мұғалім көп әдісті білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», – деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек. Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жетеді. Қазіргі таңда пәнді жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны оқушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс-амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы. Жаңа формация мұғаліміне қойылып отырған талаптардың бірі АКТ-кеңінен меңгеру. Яғни, басты мақсат – қоғамның ақпараттану, жаһандану кезеңінде қажет ақпаратты алып, шапшаң өңдеп, пайдалана білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеу. АКТ-ның міндеті – оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру, ізденімпаздыққа баулу.

Қазіргі таңда, көптеген оқу орындарында интерактивті тақталар жүйесі жұмыс істейді. Бұл кешен білім үрдісінде қолданылатын ақпаратты көрсетуге және оны компьютермен басқаруға тағайындалған әмбебап интерактивті жүйе болып табылады. Оқытушылар жаңа ақпараттық және педагогикалық технологияларды пайдалану мен қатар оқыту үрдісінде интерактивті экранды қолдануда. Интерактивті экран арқылы оқушыларға түрлі графиктер, суреттер, видео- көріністер, дыбыс және музыка тыңдатып, көрсетуге болады. [5]

Математика пәні мұғаліміне АКТ-ны қолданудың маңызы:

- уақыт үнемдейді;
- ғылыми ұғымдарды игереді;
- мұғалімнің техникалық сауаттылығы артады.

АКТ-ны математика сабақтарында пайдаланудың өзіне тән жақсы жағымен қоса, кемшілікті тұстары да бар. Тиімді факторлары:

- білетін адамға бағдарламада жұмыс істеу оңай;
- суреттік және мәтіндік материалды көрсету үшін өте қажет;
- сабақта оқығанды қайталауға және бекітуге ыңғайлы;
- кез-келген компьютерде және тек мультимедиялық тақтаны ғана пайдаланбай көрсетуге болады.

Енді кемшіліктері:

- жұмыс барысында түзету күрделілігі;
- оқушылар тек баспа мәтінмен жұмыс істейді;
- оқушылармен жаппай жұмыс істеуге арналған. [6]

Сонымен, АКТ математика сабағында негізгі элементі емес, қосымша - көмекші элементі түрінде болуы тиіс. Олай болса, қоғамның әрбір мүшесі ақпараттық сауаттылығы, ақпараттық мәдениеті және ақпараттық құзыреттілігі дамыған тұлға болуы қажет. Ақпараттық технологиялар мен инновациялық педагогикалық әдістерді біріктіру білім беру сапасы мен тиімділігін арттырады, білім саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі

қағидаларының бірі болып саналатын білім беру жүйесінің білімгерлердің деңгейі мен даму ерекшеліктеріне сәйкестігін күшейтуге мүмкіндік береді деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер:

1. Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі", 02 қыркүйек 2019 ж.
2. Компьютерлік оқыту программаларын қолдану. Информатика-физика- математика журналы. №3. Алматы, 2000. 10-13 б.
3. Қойшыбекова А. және б. АКТ қолдану арқылы мотивацияны дамыта отырып, сабақтың тиімділігін арттыру. Наука и жизнь Казахстана, № 10 , 2019
4. Кожашева Г.О. және б. Жаңартылған білім беру аясында математиканы оқытуда ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдаланудың тиімділігі. ЖМУ хабаршымы, № 4(92) 2019
5. М. Құбашева «Жаңа ақпараттық технологиямен оқыту», Информатика негіздері, №4, 2011 ж.
6. Математика–физика. №4, 2012 жыл.
7. Білімдегі жаңалықтар. 2005, №4. 25-27 б.
8. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. А. 2011.

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚҚА КОКА-КОЛА СУСЫНЫН ТҰТЫНУ ҚАЖЕТ ПЕ?

Еспағанбетова Үміт Боқанқызы

Ғылыми жетекші: Оразгулова Жанар Жандуллаевна

Ақтөбе техника-технологиялық колледжі

Зерттеу мақсаты:

Өсіп келе жатқан ұрпақтың қандай сусындарды пайдаланып жүргенін анықтау; олардың адам ағзасына келтіретін зиянын зерттеу; келтірілген зияндармен күресу жолдарын іздеу.

Зерттеудің міндеті:

Кока-кола сусынының құрамына кіретін химиялық заттардың адам денсаулығына келтіретін зиянын көрсету. Кока-коланы тұтынудың адам өміріне аса қауіпті екенін тәжірибе арқылы дәлелдеу.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі:

Қазіргі таңда оқушылармен студенттердің жаппай кока-коламен және энергетикалық сусындарды тұтынып денсаулықтарына зиянын тигізіп жатқандығы.

Гипотезасы:

Кока-кола сусыны денсаулыққа зиянын тигізуде.

Зерттеу әдістері: Сипаттау, жинақтау, жүйелеу, талдау, тәжірибе жүзінде көрсету.

Зерттеудің ұсынысы:

Кока-коланың сусынының құрамы сусынның қаптамасына жазылып, денсаулыққа әсері суреттермен бейнеленсе тұтынуға оқталған адамға ой салар еді.

Ұлттық сусындар тартымды, ыңғайлы ыдыстарда өндірілсе және үнемі жарнамаланып қол жетімді бағада тұрса, энергетикалық сусындар нарықтан ығыстырар еді. Сонымен қоса кока-коланы басқа шет елдердегідей күнделікті тұрмыста тазартқыш ретінде пайдалану жолға қойылса екен.

Зерттеудің нәтижелері: Тақырыпқа сай теориялық негіздемелерге сүйене отырып: Кока-кола сусынының шығу тарихы толықтай айтылып өтілді; Кока –кола сусынының ағзаға қандай зиян келтіретіні қарастырылды; Кока-коланың сусын ретінде ғана емес, күнделікті

тұрмыста көрсететін қасиеттері туралы анықталды. Бұл жоба бүгінгі күнде халық көп пайдаланатын және адам ағзасына зиянды – кока-кола сусынының зиянын зерттеуге арналған. Бұл күндері кока-кола сусынын көптеп пайдалану адамзаттың түрлі дертке шалдығуына себеп болуда. Себебі, оның құрамында біз біле бермейтін түрлі қоспалар кездеседі. Ол адам ағзасын әлсіретіп, денедегі қан айналымын бұзып, ас қорыту жүйе леріне кері әсер етіп, түрлі ауруларға жол ашып береді.

Бұрын ата-бабаларымыздың өмір сүру ортасы, мәдениеті қазіргіден әлдеқайда өзге болған. Ауылдың ауасы қаланың ауасынан гөрі таза, тағамдары да дәмді, құнарлы, адам ағзасына өте пайдалы. Ата-бабаларымыз суыққа да, ыстыққа да төзімді болған. Ол үшін, әрине, энергия қажет. Сол энергия көзін олар етті, майлы тамақтан алып отырған. Ал қазіргі жағдай мүлде бөлек. Басқаша айтқанда, жаңа өмірге бейімделіп жатырмыз. Яғни, өмір сүру ортамыз энергияны аз жұмсауға негізделген. Қимыл-қозғалысымыз азайды, артық энергияны қажет етпейтін болдық. Жалпы дұрыс тамақтанбау – қоғамдағы аурулардың 60 пайызының негізгі себебі болып табылады. Қазірде кез-келген дүкенге бас сұқсаңыз сусынның неше түрін көресіз. «Кока-кола», «Спрайт», «Фанта», «Пепси» секілді газдалған және энергетикалық сусындардан көз сүрінеді. Ғалымдардың айтуынша газдалған сусындарды шамадан тыс көп тұтыну бауыр ауруларына әкеліп соқтырады. Жоғарыда айтылып өткен тәтті сусындардың құрамында көптеген консерванттар, ароматизаторлар, бояулар мен қоюландыратын заттар бар. Сонымен қоса, барлық газдалған сусындарда көмірқышқыл газы бар. Бұл қышқылдың әсерінен асқазанның үрленуі мен кекірік пайда болады. Әсіресе, жастар жарнамадағы әдемі көріністерге арбалып, күнделікті өмірде денсаулықтарына аса зиян сумен тамағын жібітіп жүр. Еліміздің нарығында «Диззи», «Редбулл», «Монстер» секілді энергетикалық сусындар ашықтан-ашық сатылуда, бауыр, аққан ауруы, тіпті қатерлі ісікке апаратын мұндай сусындарды пайдаланбаған жөн. . Сол себепті де мен « Кока-кола мен энергетикалық сусындардың » құрамы, жасалу жолдары мен адам ағзасына әсері, тұрмыста қолданылуы туралы көптеген мәліметтер жинап, осы тақырып төңірегінде ой қозғамақпын

Кока-коланың пайда болу тарихы

"Кока-коланы" 1866 жылы доктор-фармацевт Джон Пемертон ойлап тапқан болатын. Джон Пемертон дәрілік тұнбаны ойлап таптым деп ойлап, оны асқазан аруларына қарсы емдік қасиеті бар деген тұжырымды алға тартқан. Бұл тұжырымдамада бір шындыққа ұқсас негіз бар сияқты. Өйткені, "кока-коланың" алғашқы ингредиенттерінде кокаин өсімдігінің құрамындағы заттар болды. Қазіргі таңда бұл сусында ондай зат жоқ.

Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz/layfstayl/bilim/zharatylystanu/1157/>

Кока-кола сусыны 1886 жылдың 8 мамырында Америкада, Атланта қаласында пайда болған. Бұл сусынды ойлап тапқан Джон Пембертон. Ал сусынның атауын Пембертонның есепшісі Фрэнк Робисон ойлап тапқан. Кока-коланың негізгі ингредиенттері: кок жапырағының үш бөлігі (осы жапырақтардан 1859 жылы Альберт Ниман ерекше компонентін бөліп алып, оны кокаин деп атаған) және кола тропикалық ағашының бір бөлігі. Пайда болған сусын «Кез келген жүйке бұзылуына» емдік дәрі ретінде Атлантадағы Джекоба қалалық дәріханасында сатыла бастаған. Ол кезде кокаиннің адам денсаулығына зиян екені анықталмағандықтан, тыйым салынған зат болып табылмаған. Сондықтан кокаин ретінде сатылымда болып, оны лаззат алу үшін спирттің орнына сусынға жиі қосып отырған. Осылайша кока-коланың танымалдығы мен кірісі біртіндеп өсе бастаған. Алғашында қарапайым сироп ретінде сатылған. Ал «The Coca-Cola Company» болып, арада жеті жыл өткеннен кейін ғана 1893 жылдың 31 ақпанында құрылды. Джон Пембертон коланың атасы болса, «The Coca-Cola Company» компаниясының атасы Ирландық Аса Кэндлер болатын. Ми қайнатар ыстықта аңқасы кеуіп шөліркеген жұрт неше түрлі құты-қалбырлардағы сусындады алып жатады. Осындай ыстықтың кезінде 1894 жылдан бастап кока-кола Американың бірқатар қалаларында пайда бола бастаған. Осы жылдардың ішінде Техас штаты, Даллас қаласында, Иллионс штаты, Чикаго қаласында, Калифорния штаты, Лос-Анжелес қалаларында «Кока-Кола» өнімін дайындайтын зауыттар жұмыс істей бастаған. Небәрі бір

жылдың ішінде бұл сусын Америкалықтардың сүйікті сусынына айналған. Осыдан кейін 1919 жылы Аса Григс Кэндлер компанияны Эрнест Вудраффқа 25 миллион АҚШ долларына сатып жіберген. 1923 жылы компания билігін Эрнесттің ұлы Роберт өз қолына алды. Сол жылдан бастап Роберт «Кока-Коланы» әлемге тарату мақсатында «Кока-Кола Экспорт Корпорейшн» 5 корпорациясын құрып, оның бөтелкесін бір қаптамаға біріктірген. 1927 жылы өз өнімдерін алғаш рет радиода жарнамалай бастады. 1928 жылдың жазында Амстердамда өткен Олимпиадалық ойындарға Америка өз командаларымен бірге кока-коланың 1000 қаптамасын алып барғаннан кейін кола спортпен тығыз байланыста бола бастаған. Кола сусыны хоккей, футбол, теннис спорт ойындарының демеушісі болып отырды. Екінші дүниежүзілік соғысқа дейін кока-кола әлемнің 44 елінің дүкен сөрелерінен табылатын. Коланы ғарышкерлер де ғарышқа алып ұшқан деседі. 1991 жылы бұл сусын Мәскеуге де келіп жеткен. Қазірдің өзінде бес жасар бала да танитын кола компаниясы 190-ға жуық ұлттық Олимпиада комитеттері, сонымен бірге Ресей Олимпиадалық комитетімен бірлесіп қызмет атқарады. 1888 жылы Джон Пембертон сусынды шығару құқығын сатып жібереді. 1892 жылы кока-коланың құқығына ие болған кәсіпкер Аса Григс Кэндлер кока-коланы өндірумен айналысатын «The Coca-Cola Company» компаниясының негізін қалайды. 1902 жылы кола 120 АҚШ доллары ақша айналымымен АҚШ-тағы ең танымал сусындардың біріне айналады. Ағылшын жазушы-фантасты Герберт Уэллстің «Тоно-Бэнге» романы кока-коланың жарнамасы мен таралуына сатиралық туынды ретінде ұсынылады. 1890 жылдардың соңына қарай кокаинге деген қоғамның пікірі теріс айналып, 1903 жылы «New York Tribune» газетінде кока-коланы ішкен қаланың лас шеткері түпкірлеріндегі негрлер ақ нәсілділерге қарсы шабуыл жасағандығын айтып, колаға кінә тағады. Содан кейін кока-колаға коканың жас жапырақтарының орнына сығылған, бар кокаині жойылған бөліктерін қосады. 1894 жылдан бастап шөлмектерде, ал 1955 жылдан бастап қалбыр ыдыста сатылатын болды. 1915 жылы дизайнер Эрл Дин 6,5 унциялы жаңа шөлмек ойлап тапқан. 1955 жылы кока-кола 10,12 және 26 унция көлемінде сатыла бастады. 1988 жылы кола КСРО-ның сауда нарығына шығады. Алғаш 1979 жылы Мәскеуде 6 болып өткен Олимпиада дайындығы барысында пайда болады. Кока-кола 1999, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2009, 2010 жылдары «Жыл Өнімі» ұлттық сыйлығының лауреаты болады. Қазіргі уақытта «The Coca-Cola Company» компаниясы 190-ға жуық ұлттық Олимпиада комитеттері, сонымен қоса Ресей Олимпиадалық комитетімен бірлесіп жұмыс атқарады. 1960 жылы Токио қаласында өткен өткен Олимпиадада кола Токио және Жапониядағы тегін қала карталары, қаланың көрнекті жерлері мен көше көрсеткіштерін басып шығаруды мойнына алады. 1979 жылы кола АҚШ-тың Ұлттық Олимпиада комитетінің Америка олимпиадалық атақ залының құрылуына қаржылық көмек көрсетеді. 1987 жылы Лозанн қаласындағы олимпиадалық мұражайының алғашқы демеушілерінің бірі болады. 1992 жылдан бастап «The Coca-Cola Company» компаниясы Олимпиада алауының эстафетасын ұйымдастырушы және демеушілерінің бірі болып табылады. Сонымен қоса 2010 жылы футболдан әлем чемпионатында Претория қаласында әлем бойынша 250 жасөспірімді жинап, балаларға арналған демалыс ұйымдастырады. Жаздың аптап ыстығында қан қысымы көтеріліп, таңдайы кеуіп сусын іздегендерге жасанды қоспадан тұратын сусын өнімдерін іздеп тұрамыз. Жыл санап ағзамызды әртүрлі шөлбасарлармен улап, сапалы-сапасызын айыра алмай қолданудамыз. Оның ағзаға түскен соң не боларын білесіз бе? Ғалымдардың айтуы бойынша газдалған сусындарды шамадан тыс тұтыну бауыр ауруларына әкеліп соқтырады. Біздің елімізде осындай шырындар нарығы қарқындап дамып келеді. Адам ағзасының 60 пайызын су құрайды. Бойдағы су тепе-теңдікті сақтау үшін адам күнделікті қажетті мөлшерде су ішіп тұруы керек. Кофе, көк шәй, газдалған салқын сусындар, минералды сулардың негізін су құрайды. Алайда, судан бөлек сусындардың құрамында басқа да заттар да кездеседі. Соның бірі – газ. Газдалған сусындар адам ағзасына әртүрлі әсер етеді. 10 минуттан кейін Кока-коланың құрамындағы 10 қасық қант ағзаға сіңе бастайды. Қанттың бір күндік нормасы кока-коланы бір ішкенде қабылданады екен. Соншама тәтті сусынды ішіп, ағза құсқысы

келеді, алайда бұны кока-кола құрамындағы фосфор қышқылы басады. 20 минуттан кейін қандағы инсулиннің шамасы күрт көтеріліп, бауыр қабылдаған қанттарды майға айналдыра бастайды. 40 минуттан кейін ағзаңызға кофеин түгелімен сіңіп, көздің қарашығы үлкейеді. Бауыр қанға қантты көбірек бөліп, қан қысымы көтеріле бастайды. Аденозинді рецепторлардың сезгіштігі төмендеп, өзіңізді сергек сезінесіз. 45 минуттан кейін ағзаңыздан "дофамин" атты гормон бөліне бастайды. Бұл гормон миға әсер етіп, сізге ләзаттық сезімін сыйлайды. Айта кетсек, героиннің де әсер ету механизмі дәл осындай. Бір сағаттан соң Кока-кола құрамындағы фосфор ас ішектеріндегі кальций, магний және мырыш элементтерін айдап, зат алмасуды тездетеді. Нәтижесінде кіші дәретке барғыңыз келеді. Дәретпен бірге, кола ағзадағы кальцийді шаяды. Жүрек дертіне, жүйке жүйесі, асқазан, бауыр, аққан ауруы, тіпті қатерлі ісікке апаратын мұндай сусындарды пайдаланбаған жөн. Сонымен қоса, бұл сусындарды көп пайдалану – ойлау қабілетін тежейтіндігі дәлелденген. Энергетикалық сусынның баланың да, үлкеннің де қалқанша безінің ұлғайып кетуіне, қызметінің бұзылуына әсері бар. Қалқанша бездің қызметі төмендесе, баланың бойының өсуі, ақыл-ойының өсуі тежеледі, жұмыс істеу қабілеті төмендейді, есте сақтау қабілеті әлсірейді, үнемі шаршап тұрады. Бұл – су, синтетикалық ароматизатор, тәттілегіштер, бояғыштар, яғни осы төрт құрамнан жасалынатын жасанда дүние. Неше түрлі жарнамаларда бұл сусындардың еш зияны жоқ деп жақауратқанымен, бәрібір де бұлардың адам ағзасына зиянды екені даусыз. Алайда, сусынның зат таңбасында денсаулыққа қауіпті деп көрсетілмеген. Қант орныны қолданылушы зат – аспартаманың бар екендігі де жазылмаған. Коланы бір апта үзбей ішсең, қалған күндерінде де соны іздеп, аңсарың 9 ауып тұрады. Осылайша созылып күндердің бір күнінде осы харам суға тәуелді болып қаласың. Сонымен қоса сусынның құрамында қан айналымын баяулатып, аққан ауруына ұшырататын жасанды бояғыштар жетерлік екен.

Кока-Коланың басқа да қасиеттері

Кока-Коланы тек қана сусын ретінде емес, басқа да тұрмыстық жағдайларда пайдалануға болады. Мысалға осы аталған сусынның тағы да төмендегідей қасиеттері бар:

- Кока-Коланың ауруды уақытша тоқтататын қасиеті бар. Осы сусынның химиялық құрамында кәдімгі дәрілерде кездесетін қоспа бар.
- Кока-Коланы жаз кезінде шыбын-шіркей шаққанда, сол шаққан орынға құйып жіберсе, бірден әсер етеді.
- Кока-Кола темірдегі татты керемет кетіреді. Таты бар затты коланың белгілі бір мөлшеріне біраз уақыт салып қойса, татты мүлдем жойып жібереді.
- Кока-кола терезені, автокөлікті жақсы жуады. Жуып болған соң шүберекпен бір сүртіп алса, ешқандай із қалмайды.
- Кока-коланы тамақ дайындағанда кез-келген соусқа араластырып жіберсе, маринадталған тағам сияқты керемет дәм береді.
- Кока-кола үйдегі жағымсыз иісті кетіреді. Ол үшін суға кока-коланы құйып, еденді бір сүртіп шықса, үйдегі жағымсыз иістің орнына ароматты иіс пайда болады.
- Кока-кола ыдыстың бастапқы қалпын келтіреді. Мысалы, сыртында сызылған, қарайған дақтар болса, оны коламен ысқылап жуса, ыдыс бастапқы қалыпқа келеді.
- Киімдегі түрлі дақтарды да кока-коланың көмегімен кетіруге болады. Киімге сіңген қанды да кола тез ерітіп, жойып жібереді.
- Жол апаты болғанда асфальтқа сіңген қанның ізін де қалдырмай шет елдерде осы кола сусынымен кетіреді екен.

Зерттеген жобамның тақырыбын ашу бағытындағы ізденістерім, жасаған тәжірибелерім мені 100 пайызға өзгертті. Кола сусынын зерттегеннен кейін мен бұл сусынды татып алмаймын, өзгелер ішіп жатса барынша тоқтатуға тырыстым. Әлі де тырысамын. Мен өзгелер бұл сусынды ішіп жатқанын көрсем – ол адам өз қолымен өзін өлімге сүйрегендей көрінеді. Сол себепті де бұл сусынның елімізден мүлдем шығарылғанын қалаймын. Десе де халық қарсы болғанмен де нарықта оны тоқтатуға ешкімнің билігі жүрмейтін секілді. Коланың зиянын білген әр адам өзіне және жақындарына шектеу қойғаннан басқа амал жоқ. Сол себептен де өзімізді өзіміз тоқтатып, денсаулығымызды құрдымға кетірмейік дегім келеді. Осы орайда мен мынандай ұсыныс тастағым келеді: неге өзіміздің табиғи сусындарымызды осы кола секілді үлкен нарыққа шығармасқа? Өзіміздің ұлттық сусындарымыз коладан мың есе артық емес пе? Шыны керек, табиғи сусындарымыз қазірде

бағасы шарықтап тұр. Егер тауардың бағасы төмен болса, тұтынушысы да көбейеді. Олай болса осы мәселені қолға алған жөн деп есептеймін. Біздің сусындарымызды шет ел де мойындап отыр. Олар сусындарымыздың шөлді қандырғанымен бірге денсаулыққа да пайдалы екенін біледі. Сондықтан да қымыз, шұбаттарды көптеп пайдаланады. Газдалған сусындар қазірде өте көп және кез келген дүкеннен қолжетімді бағаға ала аласың. Шөлді басады дегенмен де, сәлден соң қайта шөлдеп, осы сусынды ішкің кеп тұрады. Мұның себебі – шамадан тыс көп мөлшерде қосылған қантқа. (тәжірибе) Сол қанттың да денсаулыққа зияны мол, әртүрлі ауруларға душар етеді. Ол газбен бірігіп асқазанға түссе не боларын ойлай беріңіз. Жасаған тәжірибелерімнің ешқайсысында да кола оң нәтиже бермеді. Әсіресе сухарикидің бір түйірін салғандағы иіс өте өткір, улы еді. Бұл тәжірибені жасағандағы себебім – біз коланы көбінесе осылармен ішеміз. Пайда болған иіс асқазанды осылай бүлдірсе – менің денсаулығым жартылай құрдымға кетті деген сөз.

«Ауырып ем іздегенше – ауырмайтын жол ізде» деп бабаларымыз бекер айтпаса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. « Алаш айнасы » интернет-газеті
2. ҚазАқпарат ақпараттар арнасы
3. «Эхо Москвы» радиостансасы
4. « Кока-кола Экспорт Корпорэйшен» сайты
5. « Кока-кола ЭйчБиСи Евразия» ресми сайты
6. « New York Tribune» газеті
7. «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті
8. Әйел денсаулығы 2015 № 2 (87) 15- бет
9. https://uskz.org/blog/koka_kolany_zijany_men_pajdasy_ylymi_zhoba/2015-11-14-469

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫНЫҢ АУАҒА ТИГІЗЕР ЗАРДАБЫ

Бектұрсынова Елдана Жомартқызы

Ғылыми жетекші: Дүйсенбекова Гүлбақыт Болатбекқызы

Ақтөбе техника-технологиялық колледжі

Жұмыстың мақсаты: Қазақстандағы өндіріс орындарының ауаға тигізетін зардаптарын сипаттау

Міндеті: Ауаға кері әсер беретін зардаптардың шешу жолдарын анықтау

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Қазіргі кезеңдегі ғылыми техникалық прогресс пен өнеркәсіп өндірісі қарқынмен дамыған жағдайда, қоршаған ортаны қорғау проблемасы өте өткір мәселеге айналып отыр. Бұл мәселеге көңіл аударылмаса , біздерге және болашақ ұрпақтарымызға үлкен қауіп төнеді.

Гипотезасы: Елімізде өнеркәсіп орындардың көп болуына байланысты, ауаны тазарту үшін жеткілікті жүйелі шаралар орындалмай жатқандықтан ауа ластануда деп болжауға болады.

Зерттеу әдістері:

- Теориялық деңгей
- Талдау
- Синтез
- Абстракция
- Эксперименттік және теориялық деңгей

Атмосфераның ластануы - бұл ауаға бөгде компоненттерді енгізу немесе оның тірі адамдарға зиянды қалыпты құрамының өзгеруі. Атмосфера құрамының тепе-теңдігіне табиғи

себептер мен антропоикалық себептер әсер етуі мүмкін. Табиғи себептерге вулкандық белсенділіктен, орман өрттерінен және тундраның еруінен газдар шығарылуы жатады.

Ауаның табиғи ластануы табиғи процестер туғызады. Жанартаудың атқылауы, шаңды борандар, ормандағы орта, желге мүжілу, тірі организмдердің іріп – шіріп процестері , өсімдіктердің жаппай гүлденуі және т.б. жатады.

Атмосфералық ауаның ластануы адам организмiне әр түрлі физиологиялық жағынан әсер етеді. Көміртегі оксиді қандағы гемоглобинмен байланысып , мүшелер мен ұлпалардың оттегі мен қалыпты қанығуын бұзады, нәтижесінде адамның ойлау қабілеті төмендеп, рефлексстер баяулайды, ұйқыға бейім болып, есінен тану және тұншығудан өлім қаупі тууы мүмкін. Шаңда болатын күкірт оксиді өкпенің қауіпті ауруы –силикозды туғызады.[1]

Түсті металдар қорытатын кәсіпорындар орналасқан қалалардың қоршаған ортасы халықтың денсаулығы болып табылады. Өйткені ауыр металдар, сондай ақ күшән мен фторлы қосылыстар адам организмiне жинақталуға бейім. Олардың әсерлерінен кейін байқалатын зардаптары онкологиялық аурулардың жиілеуі, жүктілік патологиялары, нәрестелердің туа біткен кемістіктерінің болуы және басқа аурулар арқылы көрінеді. Зиянды заттардың антропогендік шығарындылары адам организмiне ғана зиянын тигізіп қоймай, жануарларға, өсімдіктер күйіне және экожүйеге әсерін тигізеді. Атмосферадағы улы газ жануарлар организмiне тыныс алу мүшелері арқылы және ластанған өсімдіктермен коректенген кезде келіп түседі.[3]

Атмосфераның ғаламдық ластануы маңызды экологиялық зардаптарды туғызады; 1. Климаттың ғаламдық жылынуы 2. Озон қабатының бұзылуы. 3. Қышқыл жаңбырлар. Жалпы Қазақстан бойынша жыл сайын атмосфераға түрлі стационарлық көздерден 2,5 миллион тоннадай, ал бір ғана көліктердің улы газдарынан 1 миллион тоннадан асатын зиянды заттар шығарылады екен.[2]

Қазақстан Республикасында барынша өндірістік сәйкесінше, ең көп ластанған болып Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстары есептеледі. Атмосфералық ауаның ластану проблемасы Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Ақмола облыстарында және Астана қаласында біршама аз.

«Қазақстан қалаларының ішіндегі ауа ластануының жоғары деңгейін көрсетіп, бірінші орынға шыққан Алматы қаласы бүгінгі күнде дүниежүзіндегі 25 ластанған қаланың тізіміне еніп отыр.

Еліміздің көптеген қалаларында және өнеркәсіп кәсіпорындары көбірек шоғырланған аймақтарда атмосфералық ауа сапасының жағымсыз жағдайларының қалыптасқандығы және мұның сол жерлердегі халықтың денсаулығына қауіп тудырып отырғандығы да жасырын емес.

Кестеде Қазақстан қалаларындағы өндіріс орындар және адам ағзасында туындайтын аурулар, сонымен бірге шешу жолдары берілген.[4,5]

Кесте №1

Қалалар	Өндірілетін және өңделетін заттар	Адамда туындайтын аурулар	Шешу жолдары
Қарағанды	Селең,катодты мыс,титан өндірісі	Тыныс алу органдарының аурулары	1.Ауаның улы заттармен ластану қаупі бар зауыттарда тазарту сүзгілерін орнату.
Нұр-Сұлтан	Уран өндірісі	Тері аурулары	
Алматы	Күміс,мырыш,никель өндірісі	Тірек-қимыл жүйесінің аурулары	
Өскемен	Қорғасын өндірісі	Көз аурулары	

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Қостанай	Алтын өндірісі	Жүйке жүйесінің аурулары	2.Аймақты абаттандыру бойынша бірқатар шаралар жүргізу 3.Нақты полигонның түрін анықтау 4.Химиялық тыңайтқыштарды қолдануды азайту; 5.Жасыл желектердің үлесін арттыру.
Павлодар	Аллюминий,галлий өндірісі	Несеп-жыныс аурулары	
Ақтөбе	Хром,марганец өндірісі	Құлақ аурулары	
Семей	Көмір өндірісі	Өлі туу,жүрек-өкпе аурулары	
Шымкент	Полимер,пластмасса өндірісі	Репродуктивті функцияның төмендеуі және генетикалық мутациялар	
Қызылорда	Полиметалл кен өндірісі	Эндокриндік бұзылулар	
Орал	Тотықтырғыштар,реагенттер өндірісі	Тыныс алу органдарының аурулары	
Атырау	Мұнай өндірісі	Иммунды,репродуктивті жүйелердің бұзылуы	

Қазіргі қалыптасып отырған экологиялық жағдайды жақсартуға, соның ішінде әсіресе, ауа қабаты ластануының жоғары деңгейін болдырмау үшін Үкімет тарапынан төмендегідей жүйелі шаралар қабылдау қажет деп санаймыз:

- өнеркәсіп орындарынан шығатын ауаны ластайтын зиянды заттардың сол аймаққа немесе жақын маңдағы елді мекендерге тигізетін әсерінің ең жоғарғы рұқсат етілген шығарындылар шегі мен қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштерінің жиынтық томын әзірлеу;

- өңірлердің экологиялық жағдайларын жақсарту мақсатында ауа қабатына улы заттарды шығаруды азайтуға бағытталған кешенді шаралар жоспарын жасау;

- атмосфералық ауа қабатының сапасын және оның өнеркәсіп кәсіпорындарының санитарлық-қорғау аймағында тұрып жатқан халықтың денсаулығына әсерін бақылап отырудың жүйелі шараларын жасау;

Өнеркәсіп орындарының ауаны ластауынан қорғау шаралары мен ұсыныстар

- Баламалы энергия көздерін пайдалану
- Экотранспортқа көшу
- Жаңартылған энергия көздерін пайдалану
- Орман қорының жай күйін мониторингілеу

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ақбасова А.Ж., Саинова Г.Ә, Экология: жоғары оқу орындарының арналған оқу құралы.
2. Дүрмекбаева Ш., Мемешова С., Қазақстандағы экология жағдайының қалыптасуы.
3. Асқарова Ұ.Қ., Экология және қоршаған ортаны қорғау оқу құралы ,Алматы 2007 жыл
4. М.Ш.Алипов, Экология және тұрақты даму , Алматы 2012
5. Ә.Бисенова, А.Самақова, Экология және табиғатты тиімді пайдалану, Алматы: Ғылым, 2004-328б

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ЖАС ҰРПАҚ САНАСЫНА ЗИЯНЫ МЕН ПАЙДАСЫ

Исаева Альбина Аманжановна

ғылыми жетекшісі: Сегизбаева Светлана Уркимбаевна

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылық колледжі

Ғылыми жобаның мақсаты – әлуметтік желінің пайдасы мен зиянын аша отырып зиялы қоғам құруға ат салысу.

Ғылыми жобаның өзектілігі: әлуметтік желі пайдасын молырақ аша отырып зиянын танымдық тұрғыдан зерттелуі.

Ғылыми жобаның міндеттері:

- әлуметтік желінің жан-жақты дамуын анықтау;
- әлуметтік желі туралы әлем ғалымдарының ғылыми зерттеулерімен танысу;
- әлуметтік желінің даму сатылары нәтижесінде пайда болған өзгерістер сырын ұғыну;
- білім алушылардың бойында әлуметтік желіні тиімді пайдалану, зиянын танудың қалыптастыру;

Зерттеу жұмысының ғылыми болжамы: Зерттеу жұмысы әлуметтік желілер арқылы білім алушылардың өзін өзі тәрбиелеуі және зияткер ұрпақтың қалыптасуына тарихи көмек.

Зерттеудің кезеңдері: Зерттеу жұмысының мақсаты мен тақырып ерекшелігіне байланысты әдеби-тарихи, жүйелі-сипаттамалық, баяндау, салыстырмалы талдау мен жинақтау, жүйелеу және оны түсіндіру әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық мәнділігі: әлуметтік желілердің көптеген мүмкіндіктерін және мән-маңызы айқындалды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі: Зерттеу нәтижесінде жинақталған материалдар болашақта әлуметтік желілерді әрі қарай зерттеп, зерделеймін деушіге пайдалы нұсқа, сондай-ақ колледждің информатика және кәсіпкерлік қызмет негіздері пәні сабақтарына қосымша элективті курстардың бағдарламасына енгізуге болады.

Зерттеудің дербестік нәтижесі:

- әлуметтік желілердің шығу тарихы мен даму сатылары айқындалды;
- әлуметтік желілердің пайдасы мен зияны таныстырылды;
- әлуметтік желілерге байланысты нақты мәліметтер ашылды;

Ғылыми жобаның ғылыми жаңалығы: әлуметтік желілердің пайдасы мен зияны танымдық тұрғыдан зерттелуі.

Әлуметтік желілер

Осы тақырыптың өзектілігіне байланысты біз келесі сұрақтарды қарастырамыз: әлуметтік желілер тарихына қысқаша шолу, әлуметтік желінің түрлері, әлуметтік желінің пайдасы мен зияны, әлуметтік желінің ертеңі.

Әлуметтік желілер тарихына қысқаша шолу

Әлуметтік желі ұғымы 1954 жылы пайда болғанын көпшілік білебермейді, оны әлеуметтанушы Джеймс Барнс енгізді. Бұл құбылыс Интернетке ешқандай қатысы жоқ және былай түсіндірілді: «Әлеуметтік желі-бұл әлеуметтік нысандар (адамдар немесе ұйымдар) және олардың арасындағы байланыстар (әлеуметтік қатынастар) болып табылатын түйіндер тобынан тұратын әлеуметтік құрылым». Интернеттің пайда болуымен (1969ж) Джеймс Барнстың ғылыми тұжырымдамасы танымал бола бастады. Бұл бүкіл әлемдік ғаламторда әлеуметтік медианың дамуына әкелді.

Компьютерлік технологияда қолданатын алғашқы әлеуметтік желі 1971 жылы пайда болды, оны ARPANET әскери күштері арқылы ақпарат беру үшін қолданды. Компьютерлік технологиялар дамуына байланысты әлеуметтік желілер 1995 жылы жаппай танымалдылыққа ие болды. Американдық Рэнди Конрадс Classmates.com — қазіргі ұғымдағы алғашқы әлеуметтік желіні ойлап тапты.

Әлеуметтік желінің түрлері

«Одноклассники» — Classmates.com-ның орыс аналогы, қазіргі уақытта оларда 290 млн-нан астам пайдаланушы тіркелген.

Facebook Inc. Компаниясы оны 2004 жылы 4 ақпанда Гарвард университетінде оқыған төрт студент Марк Цукерберг, Эдуардо Саверин, Дастин Московиц және Крис Хьюз құрды.

Twitter тарихы 2006 жылдың наурыз айында басталды, бұл желілік қызмет бастапқыда сол компания қызметкерлерінің ішкі қарым-қатынасы үшін пайдаланылды.

Instagram — да фотосуреттер мен бейнелерді бөлісуге арналған тегін қосымша App Store дүкенінде 2010 жылдың 6 қазанында пайда болды.

Youtube тарихы, бастапқыда сайт Youtube.com танысу сайты ретінде ойластырылған және іске асырылған. Тек оның сол кездегі ерекшелігі өз бейнелеріңізді таныстық үшін желіге жүктеу мүмкіндігінде болды. Әзірлеушілер Чад Херли, Стив Чен және Джавид Карим.

Тик Ток. 2016 жылы қытайлық әзірлеушілер тобы авторлық бейнелерді жариялау үшін жаңа қызмет жасап шығарды. Нәтижесінде тек қытай нарығына арналған Douyin деп аталатын жоба дүниеге келді. Халықаралық нарық үшін ағылшын тілінде сөйлейтін, көпшілік есінде қалатын тағы бір атауды қолдану туралы шешім қабылданды — ол атау Тик Ток болды. Tik Tok — бұл өз пайдаланушыларына қысқа авторлық бейнелерді орналастыруға мүмкіндік беретін бейне хостинг.

Әлеуметтік желінің пайдасы мен зияны

Әлеуметтік желілердің жағымды жақтары ретінде: іздеу жылдамдығы, байланыс пен ақпарат алмасудың қарапайымдылығы, мүдделер шеңберін құруды қарастырамыз.

Ең алдымен, бұрын танымайтын, білмейтін адамдармен араласып танысуға, пікір алмасуға және өз пікірлестеріңді табуға жәрдемдеседі. Кез-келген сәтте танысыңмен байланысқа шығып, тегін пікір алмасып, хал-жағдай сұрасуыңа, соңғы жаңалықтармен бөлісуіңе мүмкіндік бар.

Әлеуметтік желі арқылы соңғы жаңалықтар мен оқиғалардан әрдайым хабардар болып отырасың. Жәй хабардар болып қоймай, сол оқиғаға қатысты адамдардың пікірлерімен де танысуға мүмкіндік болады. Үшіншіден, әлеуметтік желіден түрлі көңіл көтеретін музыкалар мен әндер, фильмдер, суреттер, мақалалар табасың және бәрі тегін. Оған қоса, білім беретін деректі фильмдер мен кітаптар, лекциялар мен мақалаларды да қалағаныңша тауып оқуға болады. Сонымен бірге, өз бизнесіңді дамытуға, сатып алушы клиенттерді тартуға да мүмкіндік жасалған.

Әлеуметтік желінің залалы

Иә, интернет – қауіпті. Жеке азаматтарға төніп тұрған қауіп өз алдына, бір ғана адам бір мемлекеттің тағдырына ықпал ете алады. Әлеуметтік желіде бас көтеруге шақыратын парақша ашып, толқуларға ықпал еткенін де байқап жүрміз.

Әлеуметтік медианың жағымсыз жақтарын да тізе кетейін: көп уақытты тұтыну. біреу үшін әлеуметтік желілер-бұл уақытты «өлтірудің» керемет мүмкіндігі, ал біреу үшін – бұл бос уақыт, нақты әлемнен кету, тұлғаның тозуы, әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын жоғалту, тәуелділіктің ықтималдығы, әлеуметтік желілер-алаяқтар мен қаскүнемдер үшін қызмет саласы, денсаулыққа зиян, жұмысқа деген ынтаның жоғалуы.

Сондықтан, әр адам әлеуметтік желіні пайдаланбас бұрын оның пайдасы мен залалын таразылап алғаны дұрыс.

Жалпы айтқанда ХХІ дың компьютерлік технология жемістерін жастар пайдаланып, керегіне жаратқанда не зияны бар деген заңды сұрақ туындайды, дегенмен бұл әлеуметтік желімен ғаламтор пайдасын жасөспірімдермен жастар толығымен тұтынып игере алмай жүргеніде рас. Қазіргі зиялы қауыммен жоғары білімді, ақ қараны ажырата алатындар әлеуметтік желі зиянымен пайдасын біледі, ал болмысы қалыптаспаған жас буын оған аса мән береқоймайды немесе мүлде ол туралы ойланбайды.

Әлеуметтік желінің ертеңі

Қазіргі таңда интернет жастардың басты ермегіне айналды. Кез келген уақытта, кез келген жерде қосылып алып, өз алдына виртуалды әлемде жүретіндер көбейді. Сөздің, достың қадірі жоғалып барады. Әлеуметтік желілерде байланыс орнатудың түрі көбейген сайын оған қызыға түскендердің қатары артуда. Әлеуметтік желі деген де ауру-дың бір түріне айналып бара жатқан секілді. Статистикалық мәліметтерге сенсек, жыл сайын әлемде шамамен 100 адам әлеуметтік желіде қалдырған хаты үшін өмірден озады екен. Міне осыған орай мемлекетіміз ұстаздардан Тік Ток желісі арқылы пәнге деген қызығушылығын арттыру мақсатында конкурстар да жариялануда, әрине бұл аз, мұндай бастамалар санын көбейтіп виртуалды әлем арқылы жастарды тәрбиелеуге көшетін уақыт келді.

Қорытынды

Ғылыми жобамды қорытындылай келе әлеуметтік желіні бүгінде жұрттың бәрі дерлік пайдаланады. Ең бастысы: әлеуметтік желі маған не береді? -деп, оның тек пайдалы жағына ғана назар аударған жөн. Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, қорытынды жасауға болады: егер сіз оларды қалыпты жағдайда қолдансаңыз, әлеуметтік желілер зиян тигізбейді.

Есіңізде болсын! Әлеуметтік желілердегі белсенді қарым-қатынас бұл толыққанды тірі қарым-қатынасқа қосымша. Әлеуметтік желілерден тек жақсылықты алып, жаманды електен өткізе білу керек!

Зерттеу жұмысы көрсеткендей, бүгінгі күнде Интернет жаһандық өрмегі адамзаттың қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық өмірінде ерекше орын алады. Алдағы уақытта зерттелуі қажет мәселелері де жетерлік. Әсіресе, жасанды қоғам құру заманының жағымды жақтары мен жағымсыз жақтары, мүмкіндіктері мен туғызатын қатерлері пысықталып, зерделенуі керек. Қашып құтыла алмайтын ақпараттандыру ғасырындағы әлемдік білімді қалыптастыру барысында әлеуметтік желілерді пайдаланудағы білім қоғамын құру мақсатының тиімді тұстарын айқындау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Насимов М.О. Қоғам өміріндегі әлеуметтік желілердің рөлі, Молодой ученый- 2015

Плешаков В.А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности – Сборник научных статей

Социальная сеть //Электронды ресурс- Көру режимі: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

Әлеуметтік желілер //Электронды ресурс – Көру режимі: <http://kk.wikipedia.org/wiki>

ҒЫЛЫМИ -ТЕХНИКАЛЫҚ ЖЕТІСТІКТЕР**Өміртай Диас Мақсатұлы**

«Электрмен қамтамасыз ету» мамандығының 2 курс студенті

Ғылыми жетекшілері: Тоймағамбетова Айымгүл Мырзағалиқызы,

Сейлова Назым Хамитқызы.

Ақтөбе Жоғары политехникалық колледжі

Бүгінгі таңда күнбе-күнгі өмірде «технология» деген ұғымды да көп пайдаланып жүрміз. Қарапайым сананың деңгейінде «техника» мен «технология» ұғымдары бір мағынада қолданылады. Алайда бұл ұғымдардың бір-бірінен айырмашылығы бар екенін байқаймыз. Егер техникаға неше түрлі заттардан жасалған құралдарды жатқызсақ, технологияға белгілі бір жасанды заттың болмаса құбылысты жасау жолындағы әдістерді, олардың бірінің соңынан бірі келетін тәртібін айтамыз. Олай болса, алғашқы «шеберлік» деген мағынаға тағы да қайтып келдік. Жоғарғы дәрежедегі технологияның негізінде жасалып шығарылған заттың

сапасы биік болады. Дамыған елдерде көп өндіріс ошақтарында автоматтандырылған цехтар жиі кездеседі. Мысалы, автомобильдерді шығаратын зауыттарда, машина қорабын жасау, түрлі электр станциялардың салынуы т.с.с. жұмыс түрлері автоматтар мен роботтарға берілген. Сонымен тарихи адамның негізгі еңбек функциялары бірте-бірте машиналарға беріліп, олар қоғам өмірінде елеулі рөлге ие болды.

Соңғы жылдардағы ғылым мен техниканың дамуы «үлкен жарылысты» еске түсіреді. Бүгінгі таңдағы өндірістегі автоматикалық зауыттар, бүкіл дүние жүзін қамтыған интернет жүйесі, теледидар, ұялы телефондар, 2,5 дыбыс жылдамдығына жеткен ұшақтар (Конкорд), баламалы электр станциялар т.с.с қазіргі ғылым жетістіктеріне негізделген.

Осы жетістіктерге таңырқап, сүйсіне қараған ойшылдар болашақта адамзаттың барлық қайшылықтары ғылымның даму негізінде шешіледі деген көзқарас ұстады.

Техника адам өмірін жеңілдету және кеңейту, дамыту.

Техника болмысы туралы білім XIX ғасырда қалыптасты. Техникалық білімнің негізгі ерекшелігі – оның нысаны табиғи емес, жасанды сипатта болуы. Техникалық құрылымдар адамның қолымен жасалынады, бұл процессте оның жан – жақты мүмкіндіктері кеңінен қолданыс табады. Бір адам техникалық құрылымның жобасын сызады, екіншісі оны өндірудің технологиясын жасайды, үшіншісі оны өндіреді. Ал төртіншісі онымен тікелей жұмыс жасайды. Бұлардың әрқайсысы белгілі бір саладағы арнайы білімді игерген адамдар. Физика, химия, механика, технологиялық білімдер болмаса техниканың дүниеге келуі мүмкін емес. Бұған техникалық білімнің жақында ғана қалыптасуының өзі айқын дәлел бола алады.

Ғылыми – техникалық революция еңбектің сипатын мағынасын, өндіргіш күштердің құрылымын, қоғамның кәсіптік және салалық құрылымын өзгертеді, еңбектің өнімділігін арттырады, қоғамның барлық жағына әсер етеді.

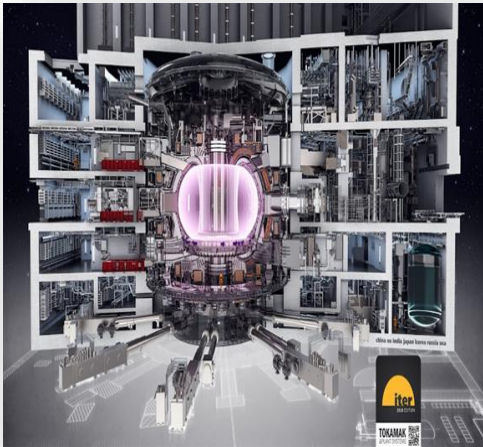
XX ғасырдың 50 жылдарынан бастап ғылыми – зерттеулерде, өндірісте, басқару, ұйымдастыру саласында электронды – есептегіш машиналар кеңінен қолданыла бастады. Информатиканың, есептеу техниканың, микро процессорлар мен робототехниканың дамуы өндіріс пен басқарудың кешенді автоматтандандырылуына жол ашты.

Қазақстанда ғылымның дамуының келешегі.

Білім және ғылым жүйесінің кадрлық әлеуетін дамыту. Бұл тұста ғылымның зияткерлік әлеуетін нығайту басты мәселенің бірінен саналады. Жас ғалымдарды қолдау мақсатында конкурстар өткізу (конкурстық гранттар негізінде), PhD мен тағылымдамаларға арналған гранттар санын көбейту, жас ғалымдарға арнайы ғылыми гранттар бөлу, қазақстандық жобаларды іске асыруды шетелдік ғалымдарды тарту арқылы жүзеге асыру отандық ғылым дәрежесінің көтерілуіне үлес қоса алады.

Жастарды ғылымға тарту мақсатында жас ғалымдар қауымдастығын құру, ғылымға деген қызығушылықты арттырып, ғылым дәрежесін өсіру және жас ғалымдардың санын арттыру үшін өңірлік ғылыми форумдар өткізіп, ғылыми-танымдық журналдарды қолданысқа енгізу және ғалым кәсібінің беделін барынша насихаттауды жүзеге асыру да мәселенің оңтайлы шешу жолынан болмақ.

Бұл тұста бағдарлама үш бағытты көздейді: ғылыми әлеуетті дамыту, кадр резервін күшейту және көшбасшыларды дамыту бойынша стратегиялық HR-менеджментті енгізу жөніндегі жұмыстарды кешенді түрде жүргізу.

Жаңашыл энергияны елімізге енгізудің тиімділігі

Білім мен ғылым инфрақұрылымын дамыту және цифрландыру. «Цифрландыру трендтерін ескере отырып, ғылыми инфрақұрылымды жаңарту және жаңғырту жөніндегі шаралар кешені әзірленетін болады» деп көрсетілді аталған құжатта.

Ғылым инфрақұрылымын жаңғырту және ғалымдардың сандық дағдыларын дамыту шараларын жандандыру да көзделуде.

Мемлекетіміз ғылым саласындағы халықаралық ынтымақтастықты қолдау үшін шетелдік ғылыми орталықтарда жасалған тағы бір ерекше қондырғы ол электр энергиясын өндіретін термоядролық реакторға ерекше көңіл бөлуге болады.

Бұл плазманы күн температурасынан 150 есе жоғары магнит өрісінде ұстаған кезде, ал одан үш метр қашықтықта Кельвин бойынша абсолютті нөлге жуық температурасы бар алып катушкалардың салқындату тізбегі. Шындығында, біз галактикадағы ең ыстық және ең суық нүктені бір қақпақтың астына аламыз.

Реакторда сутектің екі изотопы гелийге "қосылып", үлкен энергияға ие нейтронды шығарады. Шын мәнінде, бұл жердегі күн.

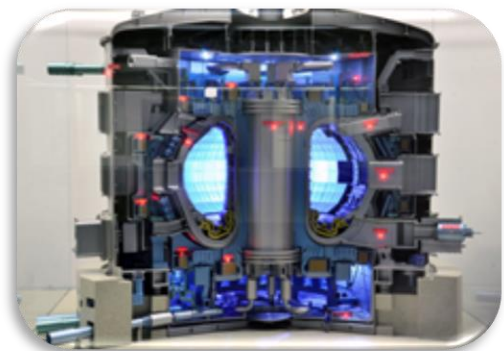
ITER — 500 МВт тәжірибелік реактор құру жөніндегі халықаралық жоба, ол ресми түрде құрылыс кезеңінен құрастыру сатысына өтті.

Гелий мен бос нейтрон түзетін дейтерий мен тритийдің ядролық реакциясы.

Гелий - ештеңеге зиян келтірмейтін инертті газ. Еркін нейтронның өмір сүру ұзақтығы қысқа, ол қауіпті емес. Бірақ оның үлкен энергиясы бар, сондықтан нейтронды қандай да бір жолмен ұстап, баяулату керек және оның кинетикалық энергиясын пайдалы қолдану керек. Бір нұсқа-суды жылыту, турбина құру және сол энергияны электр энергиясына айналдыру.

Бүгінде оған әлем халқының 50%-дан астамын білдіретін алты серіктес ел қатысады: Қытай, Үндістан, Жапония, Ресей, Корея және АҚШ. Жобаны Австралия мен Қазақстан қолдайды.

Токамак-бұл магниттік катушка, онда магнит өрістері плазманы "багель" ішінде белгілі бір

Қорытынды. Ғылым мен техниканың бірегейі, бір-бірімен сабақтаса, біртіндеп дамуы. Ол 19-20 ғасырлардағы мануфактуралық өндірістен, ғылыми-теориялық және техникалық қызметтер өзара жақындасып, тоғыса түскен кезден бастау алады. Сонымен бірге жастардың ғылыми-теориялық таным аясында да ілгерілеу ниеті байқалды, қазіргі таңда ғылым мен техниканың дамуы жоғары екпінде. Қазіргі ғылыми – техникалық прогресс қоғамдық өндірістің материалдық негізін түбегейлі өзгертті әрі дамытты.

Қазіргі кезде зерттеу ісі бүгінгі заман адамының өмір сүру тәсіліне енген кәсіби шеберлігін танытуда өзіндік көзқарасына сәйкес қызмет болып табылады. Адам өзін жеке тұлға ретінде қалыптастыру үшін, бойымыздағы қабілетімізді түрлі әрекетте көсету үшін, зерттеулер жүргізуіміз қажет.

БИОТОПЛИВО- «БУДУЩЕЕ» ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ

Крамарь Илья Константинович

Актюбинский технико-технологический колледж

Научные руководители: Батырбекова Мөлдір Бердібекқызы

Базарбаев Жанболат Салмаганбетович

Преподаватель специальных дисциплин

Цель: выяснить, правда ли биотопливо может стать «будущим» электроэнергетики.

Задачи:

1. Изучить виды современного топлива и проблемы их использования.
2. Исследовать различные виды биотоплива как альтернативу используемым видам топлива.
3. Сделать вывод: стоит ли вводить широкое производство биотоплива.

Актуальность: Использование биотоплива даёт уникальную возможность частичного решения глобальных мировых проблем, к которым относят недостаток энергии и энергоресурсов, ухудшение экологического состояния и изменение климата. Кроме того, использование возобновляемых источников энергии помогает частично решить экономические и социальные проблемы на региональном и национальном уровнях.

Гипотеза: Биотопливо может стать альтернативным современным видом топлива.

Значимость:

Теоретическая значимость – углубить химические, физические, экологические и экономические знания.

Практическая значимость - использование биотоплива – это перспективное направление в энергетике, за которым будущее; использовать биотопливо можно не только в масштабах страны, но и в быту.

Все ресурсы, которые есть на Земле, условно можно поделить на возобновляемые и не возобновляемые. Уголь, нефть, металл, в природе не восстанавливаются, а вот дрова, кукуруза, навоз могут быть получены вновь и вновь. Все, что растёт или является отходами переработки такого сырья – источники возобновляемой энергии. Вот из этих биоресурсов люди ещё с давних пор получали нужное для своего существования, в том числе и биотопливо.

Объектом своего исследования мы выбрали биотопливо. Биотопливо- это топливо из животного и растительного сырья, органических промышленных отходов и отходов жизнедеятельности микроорганизмов . Классифицировать его можно по агрегатному состоянию. Выделяют твердое, газообразное и жидкое биотопливо. Биологическое топливо — это горючее растительного или животного происхождения. Предполагается, что оно заменит традиционные виды топлива из исчерпаемых ресурсов на те, которые производятся из возобновляемого сырья. Например, к биотопливу можно отнести обычные дрова или рапсовое масло. Однако дизель и бензин вытеснили эти виды топлива, так как они дешевле, а массовая автомобилизация требовала больших объемов топлива. Почему люди вновь вернулись к биотопливу? Первая причина — климатический кризис, который усугубляется выбросами парниковых газов от использования ископаемого топлива. На транспорт приходится практически четверть от всей эмиссии углекислого газа, связанной с производством энергии. Вторая причина — поиск возобновляемых источников энергии, так как запасы нефти и угля

вскоре могут полностью закончиться. Мы, городские жители, не можем особо повлиять на то, какое топливо будут использовать на заводах и предприятиях, однако можем улучшить экологию города, если будем стараться пользоваться самым экологически чистым автомобильным топливом.

Ещё В 1853 году было доказано, что растительное масло вполне можно употреблять в качестве горючего для паровых машин и пароходов. Первый настоящий четырехтактный двигатель внутреннего сгорания инженера Николауса Августа Отто работал на этиловом спирте.

Рапс— это отличный источник топлива, что обусловлено высоким содержанием жира в его семенах. Рапс можно успешно выращивать на угодьях, отведённых под другие культуры, поскольку он способствует увеличению урожайности следующих посевов. С 1 Га возможно собрать до 3 тонн семян рапса, которые можно переработать в 1 тонну солярки, а 25-30 тонн зелёной массы реализовать в животноводческие предприятия.

Из рапса можно производить солярку, получать мёд, зелёный корм для животных, да и земля в это время будет находиться под паром.

Рапсовый метиловый эфир (RME), уже отпускается более чем на 800 заправокных колонках Германии. Ожидается, что доля топлива из рапсового масла от общего потребления дизельного топлива автотранспортом составит к 2023 г. 8 %. Разработка специальных двигателей маловыгодна. Низкий потенциал растительного сырья по сравнению с абсолютным потреблением дизельного топлива является причиной того, что на автомобильном транспорте целесообразнее использовать RME в обычных дизелях, а не сырое масло в специальных двигателях.

Биотопливо, производимое из сельскохозяйственного сырья, в большинстве стран Евросоюза, дороже чем минеральное, поэтому производители имеют государственную поддержку в виде освобождения от налога на минеральные масла, который достигает 200% себестоимости производства биотоплива. Расчеты экономической эффективности производства биотоплива из маслосемян, например, подсолнечника, показали, что его себестоимость в среднем на 20% выше себестоимости дизельного топлива .

При оценке энергобаланса для дизельного топлива также учитывают затраты на изготовление, доставку и подготовку. RME по сравнению с дизельным топливом имеет более низкую теплоту сгорания. Это значит, что при сжигании равных количеств RME и дизельного топлива мощность, реализованная при использовании рапсового топлива, будет меньше. При одной и той же мощности расход RME будет на 10 % выше (по объему), чем дизельного топлива. Использование растительных видов топлива необходимо для того, чтобы уменьшить выброс в атмосферу двуокиси углерода. При сгорании рапсового топлива выделяется такое количество CO₂, которое было потреблено из атмосферы растением за весь период его жизни. В то же время не следует упускать из виду дополнительные выбросы углекислого газа, связанные с использованием транспортных средств, а также сельскохозяйственной техники, работающей в основном на дизельном топливе. Рапсовое топливо снижает выбросы углекислого газа в атмосферу, однако считать его экологически чистым было бы неправильно. В отношении выбросов CO₂ рапсовое масло более экологично, чем RME. Рапсовое масло или RME выигрывает также по выбросам сажи. По окислам азота наблюдается увеличение выброса. Применение окисляющего катализатора при использовании RME значительно снижает выбросы CO, CH и сажи. Одним из преимуществ топлива на базе рапса является пониженное содержание в выхлопе окислов серы. Вышеприведенные рассуждения говорят не в пользу внедрения растительных масел вместо дизельного топлива. Рапсовое масло дешевле RME из-за более простой технологии изготовления. Однако практика показывает, что в чистом виде рапсовое масло в виде топлива используется в небольшом объеме. Рост его потребления возможен лишь с появлением большого числа специально разработанных двигателей.

Закключение:

- Ещё в 1853 году было доказано, что растительное масло вполне можно употреблять в качестве горючего для паровых машин и пароходов.
- Биотопливо относится к возобновляемым энергоисточникам и этим принципиально отличается от нефти, газа и угля, запасы которых на нашей планете конечны.
- Рапс – это отличный источник топлива, что обусловлено высоким содержанием жира в его семенах.
- «Биодизель» практически не содержит серы и канцерогенного бензола. Разложение этого топлива происходит в естественных условиях без вреда для природы, а в процессе сгорания в двигателе выбросы в атмосферу CO_2 на 50–80% ниже, чем при работе на традиционном минеральном дизтопливе, что благоприятно сказывается на экологию.
- Социологический опрос показал, что казахстанцы в большей степени для своих транспортных средств используют бензин.
- Таким образом, вязкость образца рапсового масла составляет 4,59. Что соответствует справочному значению.
- Схема производства рапсового масла на заводе **Bio Operations** более облегчённая, которая позволяет получать рапсовое масло для биотоплива, рапсовый жмых-корм для крупного рогатого скота.
- Себестоимость рапсового масла за 1 кг – составляет 250 тенге.
- Экономическая выгода для **Bio Operations** составляет 34 млн. 314 тыс. тенге в год от использования собственно производимого биотоплива.
- При сгорании биотоплива, в отличии от минерального топлива, не выделяется SO_2 . Это доказывает, что экология нашего района от использования биотоплива немного улучшится.
- Таким образом, мы призываем предприятия нашего района и республики, по возможности, будет переходить на биотопливо.

Используемые литературы:

1. Иманкулов, Н.Н. Биотопливо - альтернативная замена моторного топлива / Н.Н. Иманкулов // Химия и химические технологии. – 2010, №17. – С. 43 – 47.
2. Ефремов, И.Б. Гидродинамика и массообмен в пульсационном экстракторе для переработки растительного сырья / И.Б. Ефремов и др. // Вестник Казанского технологического университета. – 2013, №2. – С.72 – 75.
3. Производство и применение биодизеля / А.Р. Аблаев. – М.: АПК и ППРО, 2006. – 170 с.
4. Корнетова, О.М. Перспективы производства и применения биотоплива / О.М. Корнетова, Р.Р. Заббаров // Вестник Казанского технологического университета. – 2013, №1. – С.149 – 151.
5. Кузнецов, В.В. Экономическая целесообразность производства и использования биотоплива / В.В. Кузнецов // Зерновое хозяйство России. – 2001, № 13. –С. 26 – 29.

«МЕХАТРОНИКА ПРОФЕССИЯ БУДУЩЕГО»

Авторы: Молодцов С.В., Ғазизов Ө.Е.

Руководители проекта: Бекетова Р.А., Тулегенов А.З.

ГККП «Хромтауский горно-технический высший колледж»

Цель: изучить историю появления мехатроники и как она развивалась все эти годы, каких областях применяются и новейшие разработки

Задачи:

1. Выяснить, исследования и развитие мехатроники в наше время ;
2. Изучить историю появления мехатроники;
3. Выделить преимущества профессий мехатроника;

Актуальность: заключается в том, что в работе раскрывается современные технологии превосходящие возможности обычного человека.

Значимость: в настоящее время мехатроника наряду с информатикой, биоинженерией и нанотехнологиями оказывает существенное влияние на развитие производственной и бытовой техносфер в направлении все более широкого внедрения систем мехатронной автоматизации и роботизации в различные физико-технические процессы во всех сферах деятельности общества.

Научная Гипотеза: если расширить технологии, то мехатроника может заменить простые профессии на производстве и не только.

Метод исследования: является мехатроника

Что такое мехатроника?

Мехатроника – область науки и техники, основанная на системном объединении узлов точной механики, датчиков состояния внешней среды и самого объекта, источников энергии, исполнительных механизмов, усилителей, вычислительных устройств .

Мехатронная система – единый комплекс электромеханических, электрогидравлических, электронных элементов и средств вычислительной техники, между которыми осуществляется постоянный динамически меняющийся обмен энергией и информацией, объединенный общей системой автоматического управления, обладающей элементами искусственного интеллекта.

«МЕХАника» + «элекТРОНИКА»= «МЕХАТРОНИКА» .

Цель мехатроники - состоит в создании интеллектуальных машин и физико-технических систем и процессов различного назначения, обладающих качественно новыми функциями и свойствами.

Предметом мехатроники - являются методы и процессы проектирования и производства качественно новых модулей и машин, а на их основе – интеллектуальных исследовательских и промышленных саморегулирующихся и самоуправляемых технических систем.

Метод мехатроники основан на системном сочетании таких ранее обособленных естественнонаучных и инженерных направлений, как точная механика, микроэлектроника, электротехника, компьютерное управление и информатика на всех этапах жизненного цикла изделий, начиная с маркетинга и проектирования и продолжая на этапах реализации (производства), эксплуатации и утилизации.

Странствие в историю

История развития Мехатроники

Историю мехатроники принято отсчитывать с 1969 года, когда японская фирма Yaskawa Electric ввела новый термин "Мехатроника" как комбинацию слов "Механика" и "Электроника". В 1972 году фирма зарегистрировала этот термин как товарный знак. Первоначально мехатронными системами считались только регулируемые электроприводы.

Затем сюда стали относить автоматические двери, торговые автоматы, мобильные средства и фотокамеры с автофокусировкой.

В 80-х годах класс мехатронных систем пополнился станками с числовым программным управлением, промышленными роботами и новыми видами бытовых машин (посудомоечных, стиральных и т.п.). В последнее десятилетие очень большое внимание уделяется созданию мехатронных модулей для современных автомобилей, нового поколения технологического оборудования (станков с параллельной кинематикой, о роботов с интеллектуальным управлением), микромашин, новейшей компьютерной и офисной техники. Важно подчеркнуть, что толчком для становления мехатроники стали не общие теоретические идеи, а технические достижения инженеров-практиков в различных отраслях. Затем заинтересованные организации в конце 80-х годов стали объединяться в научно-технические сообщества.

Области применения мехатронных систем

Сегодня мехатроника находит широкое применение в следующих областях:

- Машиностроение (автоматизированное машиностроение, стан- костроение, электронное и энергетическое машиностроение и др.);
- Транспортное машиностроение (авиакосмическая техника, ав- тотракторное машиностроение, железнодорожный транспорт, нетрадиционные транспортные средства и др.);
- Робототехника различного назначения;
- Приборостроение (контрольно-измерительные устройства и ма-шины, офисная техника, навигационные приборы, вычисли- тельная техника);
- Микроэлектромеханические системы (микромашины, микро- роботы и др.);
- Нанотехнологии (микроскопы, зонды, машины микромехани- ческой обработки поверхностей деталей и др.);
- Бытовая техника (автономные пылесосы, швейные, стираль- ные, посудомоечные машины, холодильные установки);
- Медицинское и спортивное оборудование (биоэлектрические и экзоскелетные протезы для инвалидов, тренажеры, массаже- ры и вибраторы и др.);
- Фото- и видеотехника (устройства фокусировки видеокамер, проигрыватели видеодисков и др.);
- Полиграфические машины;
- Интеллектуальные аттракционы для шоу-индустрии.

Мехатроника в нашей профессии

Мехатроника в нашей профессии играет очень большую роль. Мы обучаемся на 3 курсе Хромтауского горно технического высшего колледжа по специальности «Техническое обслуживание о ремонт горного электромеханического оборудования». Мы также ходим на технический кружок по мехатронике для оттачивания своих навыков.

С мехатроникой также тесно связаны следующие профессии:

- 3D-моделлер
- BI разработчик (BI архитектор)
- DevOps-инженер
- IT-специалист
- Intelligent Systems Developer: разработчик интеллектуальных систем
- RPA-аналитик, аналитик по роботизации процессов
- VR/AR-разработчик, разработчик виртуальной и дополненной реальности
- Агроинформатик, агрокибернетик
- Архитектор RPA-решений, RPA-разработчик
- Архитектор виртуальности
- Архитектор интеллектуальных систем управления беспилотного транспорта
- Инженер

Сборка MPS станции

Заклучение

Гипотеза нашей работы подтвердилась, если расширить возможности технологии, то мехатроника может заменить простые профессии на производстве и не только. Мехатроника – область науки и техники, основанная на системном объединении узлов точной механики, датчиков состояния внешней среды и самого объекта, источников энергии, исполнительных механизмов, усилителей, вычислительных устройств. В ходе нашей работы, мы пришли к выводу что данная область науки стремительно развивается. Проанализировав собранную информацию, мы узнали и убедились, что профессия мехатроники очень многогранна. Хотим отметить что уже сейчас в разных странах мехатроника является очень важной профессией. Мехатроника становится с каждым годом все более востребованной и высокооплачиваемой сферой деятельности, и поэтому выбор такого образования — хороший залог обеспечения себя трудоустройством и высокой оплатой труда не только сегодня, но и в будущем. В конце хотим сказать: что мехатроника и есть профессия будущего!

Список литературы

1. Бродовский В.Н., Баранов М.В., Илюхин Ю.В. Мехатронный приводной модуль поступательного перемещения для технологических машин // Мехатроника. 2000. № 4.
2. Введение в мехатронику. Учебное пособие / Под ред. А.К.Тугенгольда. 2-е изд. Ростов-на-Дону: Изд. центр ДГТУ, 2002.
3. Востриков А.С., Боченков Б.М. Опыт разработки мехатронных систем в НГТУ // Мехатроника. 2000. № 5.
4. Демидов С.В., Зомба Г.А., Конюша В.П. Мехатронные обрабатывающие центры на базе мехатронных модулей вращения // Приводная техника. 2003. № 4.
5. Казмиренко В.Ф. Электрогидравлические мехатронные модули движения. М.: Радио и связь, 2001

6. Сироткин О.С., Подураев Ю.В., Богачев Ю.П. Мехатронные технологические машины в машиностроении. Мехатроника. Автоматизация. Управление. 2003. № 4.
7. Юревич Е.И. Мехатроника как одна из концептуальных основ интеллектуальной техники нового поколения // Тр. конф. " Мехатроника. Автоматизация. Управление". Владимир, 2004.
8. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. press; 1948.
9. Bishop R. H. Mechatronics an introduction. London, New York: Taylor & Francis; 2006.
10. Zheng D. Control, Mechatronics and Automation Technology. London, New York: Taylor & Francis; 2016

МАНЕВРЛІ ТЕПЛОВОЗДАРДЫҢ ПАЙДАЛАНУ СЕНІМДІЛІГІ МЕН ҮНЕМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Мұрат Еркебұлан Мұратұлы
ғылыми жетекші: Смагулова Айым Нуржаубаевна
«Шалқар аграрлық-техникалық колледжі»КММ

Теміржол көлігінің негізгі табысы болып тасымалдау қызметі табылады, оны жүзеге асыру үшін Қазақстанның отын-энергетикалық ресурстары (ОЭР) тұтынылады. Тасымалдау үдерісінің бәсекелестік ортасында табыстылықтың басты факторы болып тасымалданатын өнімнің бірлігіне шаққандағы ОЭР-ң салыстырмалы шығындары табылады. ОЭР-ң салыстырмалы шығындары бойынша тасымалданатын өнімнің бірлігіне шаққанда теміржол көлігі басқа көлік түрлеріне қарағанда айтарлықтай үнемді болып табылады, алайда энергия тасығыштарының бағаларының үнемі өсуі кезінде энергияны үнемдеу айтарлықтай мәнге ие болады. Пойыздарды тартымқа негізінен «КТЖ» ҰК» АҚ-ң ОЭР жатады, оның 80%-дан астамын электр энергиясы және 90% дизельдік отын құрайды.«Жүк тасымалы» АҚ-ң тартым жылжымалы құрамының дизельдік жанармайды тұтынуы 700-800 мың тоннадан асады. Теміржол көлігі Қазақстанның отын-энергетикалық кешенінің(ОЭК) ажырамас бөлігі болып табылады және онымен бірге бірыңғай технологиялық байланысқан жүйені құрайды. Бүгінгі күні магистральдық локомотивтердің инвентарлық паркі толықтай жаңа локомотивтермен қамтамасыз етілді, бұл жолаушылар мен жүк тасымалдау қозғалыстарында отынның салыстырмалы эксплуатациялық шығындарын айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік берді.

Ғылыми-техникалық зерттемелердің жаңалығы. Жаңалығы «Маневрлі тепловоз» инновациялық патентін алумен расталады, өз кезегінде ол бос жүріс кезінде ДГК сөндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзектілігі. Соңғы жылдары тартым жылжымалы құрамның күйі мен Қазақстандағы теміржол көлігінің жұмысы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. «КТЖ» ҚК» АҚ деректері бойынша негізгі қорлар 60%-дан аспай тозған; маневрлі тепловоздардың тозуы 80%-дан артық; локомотивті депоның негізгі жөндеу жабдығының тозуы -60%;технологиялық қауіптің деңгейі регламенттелген нормалардан орташа есеппен-40%-дан аспайды. Бүгінгі таңда маневрлі тепловоздардың инвентарлық парк 530 бірлік құрайды, соңғы 10 жыл ішінде олардың ішінен 114 бірлік жаңартылды. Қолданыстағы маневрлік паркті жаңарту немесе жаңғырту отынның шығындары мен 33 шығарындыларының төмендеуін ескере отырып, өзекті мәселеге айналды жаңғырту отынның шығындары мен 33 шығарындыларының төмендеуін ескере отырып, өзекті мәселеге айналды.Локомотивті паркті жаңарту мақсатында магистральдық және маневрлі тепловоздарды жаңғырту жүргізіледі. Эксплуатациялау

жағдайына байланысты маневрлі тепловоздардың негізгі техникалық параметрлерін және энергетикалық қондырғыларды таңдауды негіздеумен байланысты мәселені шешуге бағытталған жұмыстар кешенді техникалық-технологиялық және талдау жұмыстарын жүргізуді талап етеді.

Жұмыстың мақсаты. Зерттеу нысаны болып Қазақстан Республикасының темір жолында эксплуатацияланатын маневрлі тепловоздар табылады. Құрғақ картері мен энергия жинақтаушысы бар дизельдің негізіндегі гибридтік қондырғыны қолдану арқылы маневрлі тепловоздардың отын шығыны мен зиянды заттар шығарындыларын төмендету, сонымен қатар сенімділігін жоғарылату.

Зерттеу міндеттері. Келтірілген жұмыс мақсатына қол жеткізу үшін келесі міндеттер шешілген:

- маневрлі тепловоздарды шынайы эксплуатациялау жағдайларында пайдалану тиімділігі және отынның үнемділігі бағаланды;
- маневрлі тепловоздарды эксплуатациялау барысында отынның және 33 шығарындыларының шығынын төмендетудің заманауи әдістері талданды;
- маневрлік жұмыс үшін тепловоздың қажетті қуаттылығын анықтаудың математикалық моделі құрастырылды;
- маневрлі тепловоздардың пайдалану сенімділігі мен үнемділігін жоғарылату үшін құрғақ картері мен энергия жинақтаушысы бар дизельдің негізіндегі гибридтік энергия қондырғысы негізделді;
- қозғалтқышы сөндірілген тепловоздың жылу күйін сақтау үшін жылыту қазанын пайдалану тиімділігі негізделді;
- қоршаған ортаға маневрлі тепловоздардан түсетін зиянды заттардың шығарындылары мен отынның шығынын төмендетуді экономикалық негізделді.

Ғылыми жаңалығы:

- маневрлі тепловоздардың қуаттылығын анықтау үшін маневрлі тепловоздардың қажетті қуаттылығын есептеуге арналған тәуелділік белгіленді;
- қозғалтқышы сөндірілген тепловоздың жылулық күйіне қолдау көрсету үшін жылыту қазанының отын шығынын есептеуге арналған математикалық моделі құрастырылды және зерттелді;
- құрғақ картері мен энергия жинақтаушысы бар дизельдік негізіндегі гибридтік ЭҚ жұмысын сипаттайтын тәуелділіктер алынды;
- маневрлі тепловоздың қажетті қуаттылығын есептеудің математикалық моделі құрастырылды.

Қазіргі жағдайда маневрлі тепловоздардың үнемділігін арттырудың негізгі бағыттары болып табылады:

- бос жүрісте отынның шығынын азайту;
- жанармайдың минималды шығындарын анағұрлым жиі пайдаланылатын жүктемелердің жағына қарай ығыстыру;
- отынның минималды шығындарының аймағын кеңейту.

Отын шығынын бос жүріс тәртібінде азайтуды тепловозда қуаттылығы үлкен емес қосалқы дизельді қолдану есебінен айтарлықтай азайтуға болады. Басты дизель бұл жағдайда негізінен жүктеме үшін ғана пайдаланылады. Тұрақтарда жанармайды аз жұмсайтын қосалқы дизель жұмыс істейтін болады.

Отын шығынын азайтудың тиімді іс-шарасы болып маневрлі тепловозда өлшемі бірдей екі дизельден тұратын бөлінген күш қондырғысын қолдану табылады. Бұл жағдайда бос жүріс тәртібінден жұмыс істеген кезде де (бір дизель ғана жұмыс істейді), сондай-ақ екі дизельдің әрқайсысының қуаттылығын анағұрлым толық пайдалану есебінен тартым тәртібінде жұмыс істеген кезде де отын үнемделеді. Бұл кезде олардың жұмыс істеу тәртіптері отынның

минималды салыстырмалы шығындарының саласына қарай ығысады.

Маневрлер кезінде қуаттылығы азырақ локомотивтерді қолдану мүмкіндігіне қатысты мәселені шешу үшін осындай локомотив маневрлеу жұмыстары әртүрлі болған кезде нақтылы салмағы бар қолданыстағы маневрлік құрамдарды жылжыта алатындығын анықтау қажет. Егер есептеулер нәтижесінде маневрлік құрамның есептеп шығарылған максималды салмағы шынайы салмақтан артық немесе тең болса, онда бұл жағдайда осы түрдегі маневрлерде қуаттылығы азырақ локомотивті пайдаланған тиімдірек.

Энергия ресурстарының шығындары бойынша маневрлі тепловоздың жұмысының сапасын анықтау үшін әрбір маневрлік жартылай рейсті орындау үшін дизельдік отынның шығынын білу маңызды. Әрбір жеке қозғалысқа жұмсалатын шығынды және қозғалыстар (жартылай рейстер) санын біле отырып, белгілі түрдегі маневрлік жұмысты орындау үшін отынның жалпы шығындарын анықтау қиын емес.

Қорытынды. Маневрлік жұмыс станция жұмысының технологиялық үдерісіне сәйкес және жоспарға сәйкес жүргізіледі; аталмыш жоспарда пойыздардың уақтылы қалыптастырылуы мен жөнелтілуі, вагондарды жүк тасымалдау операциялары үшін уақтылы берілуі және жүк тасымалдау операциялары аяқталғаннан кейін оларды жинастыру, барлық техникалық құрылғыларды оңтайлы пайдалану, пойыздардың станцияда үздіксіз қабылдануы қарастырылған. Қазақстанның транзиттік әлеуетінің жыл сайын артуына, жаңа теміржол учаскелері мен станцияларының қолданысқа енгізілуіне байланысты жүк тасымалдарының көлемінің тұрақты ұлғаюға беталысы бар, бұл жүктерді теміржол көлігімен тасымалдау қызметтерін деген сұраныстың, соның ішінде жалпы пайдаланылатын жолдарда жүктер тасымалының артуы мүмкін екенін көрсетеді.

Қолданылған әдебиет тізімі:

1. Abdullayev S., Tokmurzina N., Bakyt G. The determination of admissible speed of KZ4AC, KZ8A, TE33A locomotives on the railway roads of the Republic of Kazakhstan. - Transport Problems International scientific journal, Katowice/Poland – 2016, vol. 11 No 1, P. 61-68.

2. Костин А.К., Ермекбаев К.Б. Эксплуатационные режимы транспортных дизелей. – Алматы: Наука, 1988. – 192 с.

3. Алейников Ю.П. Повышение энерго-экологических показателей дизелей железнодорожного транспорта применением синтетических спиртов. Автореферат дис. канд. техн. наук М.: МИИТ, 1984.

4. Мусабеков М.О., Жармагамбетова М.С., Бакыт Г.Б. Оценка энергопотребления объектов АО «НК «КТЖ». – Сборник Международной научно-практической конференции МГУПС(МИИТ) «Безопасность движения поездов» – 29-30 октября, Москва – 2015 г., С. 87-89.

5. Мусабеков М.О., Аширбаев Г.К., Бакыт Г.Б. Особенности проведения энергоаудита предприятий железнодорожного транспорта Казахстана. - Журнал «Транс-Экспресс». Астана – №7(80), 2016 г., С. 64-67.

ЖАҢА УАҚЫТ - ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ АЛУДЫҢ ГЕОДЕЗИЯ ҒЫЛЫМЫН ИГЕРУГЕ ҚОСАР ҮЛЕСІ

Мұрат Ерасыл,

**О.Көшекөв атындағы Атырау аграрлы- техникалық колледжінің
геодезия және картография мамандығының 2 курс студенті
ғылыми жетекші: Шымырбаева Анаргүл Боранбаевна**

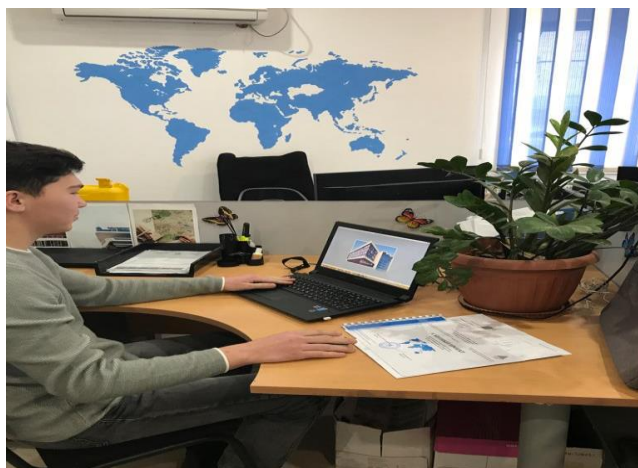
Қазіргі заманауи технологияның қарыштап дамуы еліміздің білім саласына үлкен серпілістер алып келуде. Бүгінгі ғаламдастыру дәуірінің талабына сай білім алудың бізді жан-жақты жетілдіруге, танымдық әрекетімізді дамытумен қатар ғаламдық ой-санасын

қалыптастыруға ерекше назар аударылуда. Әрбір мемлекеттің алдына қойған мақсаты мен мұраты тарих сахнасынан өзіндік орнын ала отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылу болса, сол экономикасы жақсы дамыған елдердің басты жетістіктері олардың қазба байлықтарының көптігі немесе жер көлемінің үлкендігінде емес, сондағы байлықты өз орнымен игере білуінде. Бұл қажеттілікті қанағаттандыру үшін ел ертеңі бүгінгі жастарға, яғни біздерге сапалы білім мен саналы тәрбие беруге бүкілхалықтық дәрежеде мән беру-қазіргі таңдағы үлкен мәселе. Біз енді Еуразиялық экономикалық одақ талабына сай етіп дайындалуымыз керек. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үдерістің қарқыны, білім алудың алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Ең бастысы – өз жұмыс орнына және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын құзыретті маман болып қалыптасуымыз керек. Біліміне, біліктілігіне, парасатына пайымы сай ұстаздарымыз бүгінгі таңда бізге болып жатқан оң өзгерістерге байыппен қарап, оның заман талабына сай мән-маңызын түсіндіріп келеді. Сондықтан, жүктеліп отырған аса жауапты міндет, бізге үйретуде мәнді, әрі сапалы білім беріп, ұстаздарымыздың жылдар бойы жинақтаған іс-тәжірибесін жаңа ақпараттық технологияға ұштастырып біздерге жаңа білім беру. Кәсіптік білім берудің ұлттық жүйесін қалыптастыруда бізден кәсіби құзыретті маман болуды, бәсекеге қабілетті, білімді өз елінің азаматы болуды күтеді.

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – біздерден логикалық құрылымдық ойлау қабілеттері дамыған, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырған, ақпараттық қоғамға бейімделген жас маман дайындау. Ол – өз жұмыс орнында және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне, жаңалықтарына бейімделе алатын орындаушының тұлғасын қалыптастыру.

Қазіргі білім алу саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан – жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру – біздің кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетімізді қалыптастыруымызға игі әсерін тигізеді, өзі – өзімізді дамытып шыңдауға көмектеседі. Осы мәселелерді жүзеге асырудағы аса маңызды, қоғамның белсенді өкілі, жетекші тұлға – ол біздің ұстаздарымыз. Талабы мен талғамы жоғары жас ұрпаққа сапалы білім беріп, шәкірттің шексіз ықыласына бөленіп жүрген О.Көшекөв атындағы Атырау аграрлы-техникалық колледжінің ұжымы осы салада аянбай еңбек етіп келеді.

Мамандық бойынша арнайы пәндерді оқуда ұстаздарымыздың кәсіби шеберлігі, үйретуді тәжірибемен ұштастырулары, жаңа ақпараттық технологияны қолданып, жұмыс берушінің талабына сай түрлі заманауи бағдарламаларды үйретулері біз үшін ең керектісі. Сондықтанда геодезия пәнін оқуда заманауи озық бағдарламаларды өз сабақтарымызда қолданамыз. Оған біздің колледжімізде барлық жағдай жасалынған, геодезиядағы жаңа ақпараттық технологиялар, инженерлік сызба құруға қажетті бағдарламалар, интернет желісі арқылы жұмыс жасайтын жер серіктік бағдарламалар біздердің шығармашылықпен жұмыс жасауымызға негізделген.

Болашақ инженерлердің кәсіби қызметінде кездесетін мәселерді шешу барысында, өндірісті жобалауға AutoCAD, ArchiCAD т.с.с. бағдарламаларды пайдаланудың маңызы орасан зор. AutoCAD бағдарламасын үйрену барысында біздер болашақта жедел жобалауды үйренеміз және сызбалар, жобаларды электрондық почтамен интернет жүйесі арқылы алыстағы орындаушыларға жіберіп, нақты объектілерді жобалаудың орындалу мерзімін тездетеміз.

Бұдан шығатын нәтиже: ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын құдіретті күш тек білімге ғана тән. Олай болса, білім алу жолын ізгілендіру, ақпараттандыру – бүгінгі заман талабы. Ақпараттық білім, яғни орта мен адамның өзара қарым-қатынасын үйлесімді ету және жаңа ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияны пайдалану зор мүмкіндіктер береді. Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді.

Осы жолда ұлағатты ұстаздарымыздың берген білімдерін өн бойымызға сіңіріп, бәсекеге қабілетті маман болуымыз керек деп санаймын.

**КАРЬЕРНЫЙ РУДНИЧНЫЙ ТРАНСПОРТ-
СИМУЛЯТОР ЭКСКАВАТОР KOMATSU PC200**

Аскаров Диас

научный руководитель: Байгалиев Р.Н.

ГККП «Хромтауский горно-технический высший колледж»

Представляем вам работу на тему «Карьерный рудничный автотранспорта симулятор Экскаватор KOMATSU PC200» Экскаватор-один из самых популярных обликов техники, применяемой при землеройных работах. Население земли с давних времен рвалось упростить личный работы, для чего изобретались всевозможные механизмы. 1-ое исторические задокументированное упоминание о похожем механизме было замечено в начале 15 века, а вернее, в 1420 году, когда венецианское газета «Кодекс Джованни Фонтана» сообщило о ковшедолбежной землечерпалке, предназначенной для расширения морских гаваней и углубления дна водоканалов. Однако официально изобретателем землеройной машины является Леонардо да Винчи.

Тренажер FORWARD экскаватора Komatsu PC200 предназначен для первоначального обучения машинистов экскаватора, для совершенствования или коррекции имеющихся навыков управления, формирования устойчивых навыков безопасного манипулирования рабочим оборудованием. В программный комплекс тренажёра заложены технические характеристики экскаватора Komatsu PC200. Экскаватор подходит к почти всем профессиям к примеру: Подземная разработка месторождений полезных ископаемых, Открытая разработка месторождений полезных ископаемых, В программный комплекс тренажёра заложены технические свойства экскаватора Komatsu PC200 Управление визуализированной сценой, тренажера, выполняется при поддержке пультов, Komatsu PC200. надлежащих типовому рабочему пространству машиниста экскаватора, содержит подобные приборы, рычаги и органы управления.

Тренажер обеспечивает следующие возможности:

Предназначение изделия исследование состава, месторасположения органов управления экскаватора Komatsu PC200, а еще практическое изучение правилам использования органами управления; имитацию звуковых сигналов, шума работающего мотора, и агрегатов и узлов машины на пространстве обучаемого; предоставление визуализированной ведущих сцены без надобности переключения видов; - самодействующую фиксацию допускаемых промахов, а еще составление базы данных о итогах выполнения упражнений обучаемым; - выбор упражнений из комплекта и поручение исходных критерий их выполнения, управление подготовкой, началом и ходом выполнения упражнений, с вероятностью конфигурации критерий их выполнения.

I. Цель, задачи Экскаватор Komatsu PC200 дает собой томную гусеничную строительную технику, которая применяется большей частью в дорожном строительстве и горном производстве. Он действенно совладевает с созданием котлованов и траншей, разработкой карьеров и рыхлением жестких пород, погрузочно-разгрузочными работами. В составе системы наличествуют современные составляющие и системы, которые выводят машину в фавориты собственного класса. Оптимизированная система и лаконичный корпус, надежность и экономичность стали различительными чертами Komatsu PC200. Целью нашего плана обучинить студентов, уже с колледжа владеть профисанальные способности производственного обучения. Тренажер FORWARD экскаватора Komatsu начального изучения машинистов экскаватора, для улучшения или же PC200 специализирован для корректировки имеющихся способностей управления, формирования стойких способностей неопасного манипулирования.

II. Актуальность

Для чего применяются экскаваторы?

Экскаваторы используются для всевозможных подрядчиков и промышленных потребностей, охватывая добычу нужных ископаемых. Все растущие размеры добычи нужных ископаемых не закрытым методикой настоятельно просят использования высокопроизводительной экскаваторной техники, в частности карьерных экскаваторов. Гигантские размеры производимых земельных дел на земли РК, обстоятельства эксплуатации при строительстве дорог и транспортных сооружений, разработке и обустройстве нефтяных и газовых месторождений, прокладке трубопроводов и коммуникаций обуславливают необходимость применения землеройных и землеройно-транспортных машин, что количестве и одноковшовых экскаваторов

III. Научная гипотеза

Научная неувязка произведена в надобности научно-методологической базы улучшения имеющих место быть систем управления одноковшовым экскаватором для обеспечения действенного рассредотачивания мощности по главным его составляющим с учетом системных связей, собственно что дозволит минимизировать кратковременные и энерго издержки, увеличить производительность машины.

IV. Методы исследования

В работе были использованы следующие методы исследования:

-теоретические (анализ, синтез, обобщение, построение гипотез);

-эмпирические (наблюдение, тестирование);

Экспериментальные (констатирующий и формирующий эксперименты).

V. Используемая литература

Тренажер FORWARD модель: Тренажер FORWARD экскаватора KOMATSU

МОДЕРНИЗАЦИЯ ГРУЗОВОГО АВТОМОБИЛЯ МАЛОЙ ГРУЗОПОДЪЕМНОСТИ 15 КН С РАЗРАБОТКОЙ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ЧАСТИ КОНСТРУКЦИИ СЦЕПЛЕНИЯ

Смолкин Егор Николаевич

научный руководитель: Кеулімжай Иса Ерсайынұлы

Актюбинский технико-технологический колледж

В настоящее время автомобильный транспорт является наиболее мобильным универсальным средством коммуникации и занимает важное место в транспортном комплексе государства. На его долю приходится свыше 80 % всех грузовых и пассажирских перевозок, примерно 70% трудовых ресурсов, свыше 65% топлива нефтяного происхождения, около 50% капиталовложений, более 65% всех транспортных издержек. Перед автомобильным транспортом поставлены задачи по повышению эффективности и качеству работы, снижению отрицательного воздействия на окружающую среду, а также полное и своевременное удовлетворение потребностей народного хозяйства и населения страны в перевозках. Основными путями решения этих задач являются: выпуск промышленностью более современного оборудования для технического обслуживания (ТО) и ремонта автомобилей; выпуск промышленностью более совершенного и надежного подвижного состава (ПС) различного типажа; разработка и внедрение более прогрессивных технологий ТО и ремонта автомобилей. Большую роль в решении задач, стоящих перед автотранспортом, играет техническая служба АТП. Мною были определены и оценены скоростные свойства и топливная экономичность автомобиля ГАЗ-33021, снаряженной массой - 1850кг, грузоподъемностью 1500кг, и полной массой - 3500 кг, а также было рассчитано сцепление

для рассчитанных мною данных и разработана конструкция сцепления автомобиля согласно прототипу. Автомобиль ГАЗ- 33021 представляет собой базовую модель легкого грузового автомобиля с цельнометаллической двухдверной кабиной и металлической бортовой платформой. Двигателем ЗМЗ-40250 (ЗМЗ-40260). Данный автомобиль подходит для работы как в городе, так и межгородом сообщении. Рассчитаны необходимые данные для построения скоростной характеристики, мощностного и силового балансов, динамической характеристики, графиков ускорений, времени и пути разгона, графиков, отражающих расход топлива при установившемся и неустановившемся движении. По теме рассмотрены разные виды сцеплений и их классификации, в том числе был проведен патентный поиск, в результате которого за модернизацию было принято изобретение патент сцепление транспортного средства с разработкой промежуточного вала. **Сцепление** — один из наиболее консервативных узлов современного автомобиля. Еще с давних времен, после экспериментов с пробуксовкой кожаных ремней на конусных шкивах, человечество пришло к единой схеме — на автомобилях с механическими коробками передач наибольшее распространение получило сухое фрикционное сцепление. Сцепление служит для временного разъединения двигателя и трансмиссии и плавного их соединения. Временное разъединение двигателя и трансмиссии необходимо при переключении передач, торможении и остановке автомобиля, а плавное соединение — после переключения передач и при начале движения автомобиля с места. При движении автомобиля сцепление во включенном состоянии передает крутящий момент от двигателя к коробке передач и предохраняет механизмы трансмиссии от динамических нагрузок, возникающих в трансмиссии. Так, нагрузки в трансмиссии возрастают при резком торможении с двигателем, при резком включении сцепления, неравномерной работе двигателя и резком снижении частоты вращения коленчатого вала, наезде колес на неровности дороги и т.д. Сегодня, наряду со своей главной функцией — соединения и разъединения двигателя и коробки передач, сцепление выполняет и ряд других важных задач. Оно должно обеспечивать мягкое и плавное трогание с места, позволять быстрое переключение передач, препятствовать передаче крутильных колебаний от двигателя в трансмиссию, а также быть износостойким и легко заменимым. Сцепление, в котором нажимное усилие создается центральной диафрагменной пружиной, уже давно используется в грузовых автомобилях и автобусах вместо традиционных конструкций с цилиндрическими пружинами, размещенными по периферии. Дело в том, что в процессе эксплуатации сцепления традиционной конструкции изнашивание ведомого диска ведет к значительному снижению нажимного усилия. Как следствие — пробуксовка. В свою очередь диафрагменная пружина при той же величине износа не только не снижает нажимное усилие, а наоборот — наблюдается его некоторое возрастание и лишь потом снижение. Характеристика подбирается таким образом, что ведомый диск начинает проскальзывать еще до достижения предельно допустимой степени износа фрикционных накладок. Тем самым замена узла становится необходимой до появления серьезных дефектов, например, повреждения нажимных поверхностей заклепками. А еще среди недостатков сцепления с цилиндрическими пружинами можно упомянуть уменьшение нажимного усилия при увеличении числа оборотов и необходимость в большем монтажном пространстве. [1] Поэтому были проведены исследования научно-технической патентной информации для выявления перспективных конструкций сцеплений. Для анализа конструктивных особенностей сцеплений отобраны 3 патента. На автомобилях применяют различные типы сцеплений

Типы сцеплений, классифицированных по различным признакам.

Специалисты предостерегают традиционному сухому фрикционному сцеплению не очень долгий отрезок оставшейся жизни, но что-нибудь радикально новое пока не предлагается, лишь совершенствуются существующие системы. В зависимости от конструкции различают следующие типы сцепления: фрикционное, гидравлическое, электромагнитное. Фрикционным сцеплением называется дисковая муфта, в которой крутящий момент передается силами сухого трения. На современных автомобилях широко распространено однодисковое сухое

сцепление, в котором для передачи крутящего момента применяется один ведомый диск. Электромагнитным называется сцепление, в котором сжатие ведущих и ведомых деталей осуществляется электромагнитными силами. Электромагнитные сцепления являются постоянно разомкнутыми. Особенностью электромагнитного сцепления является то, что оно относится к сцеплениям с автоматическим управлением, у которых педаль сцепления на автомобиле обычно отсутствует. Такие автомобили называются автомобилями с двухпедальным управлением. Автоматическое управление сцеплением может быть обеспечено применением вакуумного, пневматического, гидравлического, электрического или комбинированного приводов. Существуют следующие виды автомобильных сцеплений: - Двойное сцепление; - Многодисковое сцепление; - Саморегулирующееся сцепление; - Электронное сцепление.

Большинство современных роботизированных коробок передач оборудованы двойным сцеплением. Данное устройство, помимо традиционных функций сцепления, обеспечивает предварительный выбор очередной передачи при включенной другой передаче за счет поочередной работы двух фрикционных муфт. При этом крутящий момент от двигателя на ведущие колеса передается непрерывно. В роботизированной коробке передач с двойным сцеплением для четных и нечетных передач используется отдельное сцепление. По своей сути это две отдельные коробки передач, находящиеся в одном корпусе и работающие как единое целое. Применение двойного сцепления в конструкции коробок передач началось с 1980 года благодаря разработкам Porsche и Audi для своих спортивных автомобилей. В настоящее время двойное сцепление используется в конструкциях коробок передач многих фирм. Различают два типа двойного сцепления: «сухое» (фрикционные диски в воздухе) и «мокрое» (многодисковые сцепления в масле). «Мокрое» сцепление имеет лучшее охлаждение, поэтому может применяться для передачи большего крутящего момента (до 350 нм и более). Например, «мокрое» сцепление в коробке передач Bugatti Veyron обеспечивает передачу крутящего момента 1250 нм. Предел «сухого» сцепления – 250 нм. Вместе с тем, «сухое» сцепление более эффективно в эксплуатации, т.к. в нем отсутствуют потери мощности двигателя на привод масляного насоса. Когда возможности однодискового сцепления исчерпали себя, на смену ему приходит многодисковое. Его коэффициент умножается на количество дисков, при этом не обязательно иметь корзину с большой прижимной силой. Ведомые диски используются как правило без пружин, для облегчения конструкции. Устройство по принципу работы такое же, как у обычного сцепления, но вместо одного ведомого диска используется два, или более. Количество ведущих дисков тоже увеличивается. Помимо маховика и нажимного диска в корзине, между ведомыми дисками находится ещё ведущий диск, который свободно перемещается вдоль оси вращения, но зацеплен за корзину, и вращается вместе с ней. Такие механизмы применяются на всех высокофорсированных гоночных автомобилях, к примеру, на болидах Формула 1 четырёх-дисковое сцепление. Многодисковое сцепление может быть сухого и мокрого типа. Мокрое сцепление частично заполнено маслом, которое обеспечивает плавное соединение (разъединение) дисков, отвод от них тепла, смазку конструктивных элементов сцепления, облегченное перемещение дисков по шлицам. При всех неоспоримых достоинствах мокрое сцепление имеет низкий коэффициент трения. Этот недостаток компенсируется увеличением давления на диски, применением новых фрикционных материалов. Под термином «сцепление» традиционно понимается устройство, соединяющее двигатель с коробкой передач. Вместе с тем многодисковая фрикционная муфта нашла широкое применение и в других системах автомобиля, среди которых автоматическая коробка передач, роботизированная коробка передач, дифференциал, системы полного привода.

Рассмотрены вопросы, связанные с устройством, техническим обслуживанием и ремонтом сцепления ГАЗ-33021. Также в основном вопросе имеется пояснение на определение неисправности сцепления. Согласно заданию описан технологический процесс ремонта сцепления и были решены следующие задачи: изучена конструкция и произведен расчет сцепления на надежность и прочность. Рассчитывая конструктивные, технические и

динамические характеристики, проанализировав патентный обзор, мною было выбрано запатентованное изобретение сцепление транспортного средства с разработкой промежуточного вала RU 2235229 МПК F16D13/58. Таким образом, проведенный анализ научно-технической и патентной информации, выявлены следующие направления модернизации сцепления: упрощение конструкции и увеличение производительности; повышение надежности конструкции; повышение эксплуатационной надежности. Было бы полезно для автолюбителям создания модернезирующую техническую фабрику сцепления, И при сборке новых автомобилей в автосалонах, собрать автомобиль с новейшим сцеплением который служит владельцу долгие годы, и доставил бы хозяину огромное удовольствие. И в дальнейшем в автосалонах включить как комплектация, в моделях новых автомашин, с улучшенным сцеплением.

Список использованной литературы

Жилейкин, М.М. Диагностика, обслуживание и устранение неисправностей автомобиля своими руками. Сцепление, рулевое управление, тормоза и шины [Текст] : монография

Кузнецов, А. С. Практическое руководство по ремонту и обслуживанию автомобилей ЗИЛ [Текст] : монография / А.С. Кузнецов, С.И/. Глазачев, 1997. - 255 с.

ДИЗЕЛЬДІ БҮРКУДІҢ ЭЛЕКТРОНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Мейрамов Акимжан Мейрамович

Ғылыми жетекшісі: Амитова Галина Дабыловна,

Ақтөбе техника - технологиялық колледжі

Жұмыстың өзектілігі: Дизельді қозғалтқыштың бүрку жүйесі электроникамен басқарылады, сондықтан мөлшерлеу процесі бөлінбейтін камерасы бар қондырғыларда айтарлықтай оңтайландырылған, сонымен қатар жұмыс кезінде шу азаяды.

Жұмыстың мақсаты: Дизельді бүркудің электронды басқару жүйесінің тиімділігінің сапасын арттыру.

Жұмыстың міндеті: Қазіргі уақытта электронды басқарылатын дизельдердің қозғалтқыштарында қысымды орталық сорғы және сорғы-форсункалар арқылы бүркіп отын беруді қолдану.

Гипотезасы: Дизельді бүркудің электронды басқару жүйесінің уақытының ұзақтығын, отын беру мөлшерін және бүркудің оптималды параметрлерін реттеп отырады.

Қазіргі кезде техникалық прогресс өте жылдам өзгеріп отырғанын байқай аламыз. Дизельді қозғалтқыштарда отын беру жүйелерінің жаңа типтері қолданысқа ие бола бастауда. Дизельді енгізу тактісінде цилиндрге тек ауа ғана келіп кіреді, бұл жерде ауа поршеньмен жоғары қысымда сығылып, қызады. Сығылу соңында цилиндрге отын бүркіледі де, жоғары қысымда және температурада өздігінен тұтанады. Дизель цилиндріндегі қысым бензинді қозғалтқыш цилиндріне қарағанда жоғары. Дизельді қозғалтқыштарда сығылу дәрежесі -20, ал бензинді қозғалтқыштарда -11.

Дизельді қозғалтқыштардың жаңа түрлерінің көбеюі ХХ ғасырдың өзінде бензинді қозғалтқышты нарықтан ығыстыра бастады. Дизель қозғалтқыштарында қолданып жүрген алдын ала бүркуді кейінгі кездері жану камерасына тікелей бүркеу дизельді қозғалтқыштарды суық кезде тез оталдырады және жылу жоғалтуы төмен.

Отынды жану камерасына тікелей бүрку, енгізу тактісінде және поршень үстінде ауаның құйындалуы қозғалтқыштың барлық параметрлерінің жоғарылауына және эканомикалық тиімділігіне әкелді. Дизельдің бұл түрі қазіргі кезде болашағы зор

қозғалтқыштар ретінде қараластыруда, бұлардың кемшіліктері қазіргі заманғы электронды жүйелер қолдану арқылы жойылуда. Өткен ғасырдың соңында дизельді қозғалтқыштарға бүку процесін электронды басқару түрлері пайда болуда. Бұлардың бәрі дизельдің тиімділігіне зор әсер етті.

Конструкторлар дизельді қозғалтқыштың шуылын азайтып, дірілін кемітіп, айналым санын 5000 айн/мин.- қа дейін жеткізеді.

Электронды басқару жүйесі бар дизель қозғалтқыштарында қысымды орталық сорғы немесе сорғы-форсункалар қолданылады. Дизель қозғалтқыштарының электронды басқару жүйелері келесі түрлерге бөлінеді:

1. Иінді білікті сорғы-форсункалы.
2. Жоғарғы қысымды орталық сорғылы.
3. Электронды гидравликалық сорғы-форсункалы.

Таратқыш біліктің жұдырықшасының әсерінен итергіш плунжерді төмен жылжытады. Форсунка камерасындағы отын қысылады. Бүркуді соленоид реттеуші клапан арқылы реттейді. ЭББ өткізгіш арқылы келген тогы соленоидты іске қосып, реттегіш клапанды жылжытып форсунка камерасынан шығатын отын жолын жабады. Плунжердің төмен жылжу әсерінен форсунка камерасындағы отынның қысымы көтеріліп, форсунка инесінің көтерілуінен отын жану камерасына бүркіледі. Электр тогы соленоидқа келуін тоқтатқанда, клапан форсунка камерасынан шығатын отын жолын ашады. Камерадағы қысым төмендеп, форсунка инесі отын бүркуді тоқтатады. Осылай плунжердің бір жүрісінде ЭББ басқаруымен форсунка жану камерасына отынды бір неше рет бүркі үлгіреді. Электрмагнитті беріліспен жұмыс істейтін форсунка клапаны ауа-отын қатынасын әр жұмыс режиміне байланысты тез өзгертіп отырады. Дизельді қозғалтқышта қоспа түзілу жұмысы жақсарып, отын үнемдеу 20%, зиянды қалдық газдар шығару 30% қысқарды. [1,1606]. (1 слайд бойынша мәлімет).

Иінді білікті сорғы-форсункалы электронды басқару жүйесі сорғы-форсунканы реттеп жоғары қысымды отын мөлшерін, бүрку санын, бүркуді бастау және аяқта бұрыштарын оптималды реттеп отырады.

Механикалық реттегіштің орнына сорғы-форсункада соленоид қойылған. Ол электронды жүйе бойынша форсунканы басқарып, әр цилиндрге отын бүркіп, бүрку санын (механикалық форсункаларда бір-ақ бүрку орнына соленоидты сорғы-форсунка үзіп-үзіп, бірнеше рет бүркеді), олардың уақытының ұзақтығын, отын беру мөлшерін және бүркудің оптималды параметрлерін реттеп отырады. [3,2056]. (2 слайд бойынша мәлімет).

Common Rail дизельді бүрку жүйесінде орталық сорғы 1,75-4,0 МПа қысыммен отынды орталық аккумуляторға жинайды. Цилиндрлерде орналасқан форсункалар түтікпен осы аккумулятормен жалғасқан.

Орталық сорғыдағы механикалық реттегіштің орнына әр форсункада соленоид қойылған. Ол электронды жүйе басқару бойынша форсунканы басқарып, әр цилиндрге отын бүркіп, бүрку санын (механикалық форсункаларда бір-ақ бүрку орнына соленоидты форсунка үзіп-үзіп, бірнеше рет бүркеді), олардың уақытының ұзақтығын, отын беру мөлшерін және бүркудің оптималды параметрлерін реттеп отырады. Электронды форсунка арқылы отын бүрку алғашында екі фазалы жүйемен, сосын барлық қоспаның жану процесі кезінде көп фазалы болды. Бұл процесс қалдық зиянды газдардың азайып, ПӘК көбеюіне көп әсерін тигізеді. [4,1396]. (3 слайд бойынша мәлімет).

Электронды гидравликалық сорғы-форсункалы дизельді бүрку жүйесінде қозғалтқыштың орталы майлау жүйесіндегі майды 2,5МПа қысыммен сорғы форсункаларға береді. Электронды басқару жүйесімен байланысты соленоид форсункаға май беруді басқарады. Форсунка ішінде май поршені мен отын плунжері орналасқан. Форсунканың ішіндегі май поршені 2,5 МПа қысыммен жылжығанда, оған байланысты плунжер 160 МПа-ға дейін қысыммен дизель отының жану камерасын бүркеді. Сорғы-форсункалар ЭББ басқаруымен жану камераларынан(үзіп-үзіп бірнеше рет) бүркеді. Форсункаларға артық берілген отын түтікпен шығарылады. Бұл жүйелерде отын сорғысындағы қысым

электроникадағы арқылы бақыланып отырады. Сондықтан жүйеде отын үнемдеу 10-20%, қуат 40%-ға дейін, шуылдың азаюы 10%-ға жетеді. (4 слайд бойынша мәлімет).

Бензин мен дизельді қозғалтқыштарды салыстырып көрелік. Тез тұтануы мен айналым саны бойынша, бензинді қозғалтқыш ұтымды. Дизельді қозғалтқышта жану камерасында қысым бензинді қозғалтқышқа қарағанда жоғары және ол берік жасалынады. Дизельдің массасы жоғары.

Дизельді қозғалтқыштың бензинді қозғалтқыштан артықшылығы ПӘК жоғары және отын шығыны 25-30% аз. Дизельде айналу моменті өте жоғары және дизельді отын бензинге қарағанда арзан әрі өртке қауіпсіз.

Дизель құрылысындағы соңғы жетістіктер – цилиндрдің өте дәлдікпен орналасуы мен отын мөлшерінің дәл оптимальды уақытқа берілуі.

Қорытындысында дизельді бүркудің электронды басқару жүйесінің ерекшеліктерін ұсынамын. Дизельде цилиндрде ауа көлемі өзгермейді, сондықтан қысым сығылу такт соңында да өзгермейді. Цилиндрдегі отын аз берілгендіктен, қоспа өте тапшы болады, бірақ дизельдің электронды басқару жүйесі мұндай қоспамен жұмыс істей алады. Сондықтан дизельдің электронды басқару жүйесі өте тиімді. Дизельді қозғалтқыш қымбат тұрады, литерлі қуаты мен жылдамдығы аз, іске қосылуы қиын және техникалық қызметі қымбат. Соған қарамай дизель отынының арзандығымен және отын үнемділігі жақсы қамтылған, табиғатқа зиян тигізуі аз.

Қолданылған әдебиеттер:

Жүнісбеков П. «Автомобильдің құрылысы және пайдаланылуы», оқулық. – Астана:Фолиант,2007. – 306-бет.

Дартаев М. «Автокөлік қозғалтқышының теориясы мен құрылысы», оқулық. – Астана:Фолиант,2010. -

Пехальский А.П., Пехальский И.А. «Устройство автомобилей» учебник. – Москва: Академия, 2005. – 528с

Жүнісбеков П. «Автомобильдің құрылысы және пайдаланылуы»: Оқулық. 3 – басылым. – Астана:Фолиант,2013 – 288бет.

ҒЫЛЫМ МЕН ИННОВАЦИЯ – ЖАҢАШЫЛДЫҚ АРҚАУЫ

Қуаныш Айса Айсұлтанұлы

«Шетел тілі мұғалімі» мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекшілер: Ауезханова Нуршат Еркиновна,

педагогика ғылымдарының магистрі

«Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің Жоғары колледжі» ЖШС

Жұмыстың мақсаты: Ғылым мен инновациялық білім беру жолын жетілдіру.

Жұмыстың міндеті: Ұлттың инновациялық менталитетін қалыптастыру, мектепке дейінгі мекемелердегі, мектептердегі, жоғары оқу орындарындағы білім беруде жастарды ғылым мен инновация жолына бағыттау.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: Жаңашылдыққа негізделген жаңа технологиялардың маңызын сіңіру.

Ғылыми гипотезасы ретінде еліміздің инновациялық экономика бағытындағы жолы – бұл білім экономикасы бағытындағы жол екендігі атап көрсетілді.

Ғылыми жұмыстың маңызы еліміздің әлемнің дамыған елдер қатарына енудің нақты қадамдарын саралау болып табылады.

Зерттеу әдістері: мақалада саралау, салыстыру, талдау әдістері қолданылды.

Әр заманның өз мінезі, өз талабы бар. Қазіргі болашаққа ұмтылған қадамды – білім экономикасына ұмтылған қадам деуге болады. Бүгінгі дамудың жалғыз жолы – инновациялық жол. Ол – Қазақстанның әлемнің бәсекеге барынша қабілетті елдер қатарына кіру жолы деген сөз. Бұл дегеніміз – Қазақстан экономикасының ғылыми білімге, инновациялық технологияларға, жоғары білікті өндіргіш күшке негізделуі тиіс деген сөз. Атап айтқанда, табиғи ресурстарды жаңаша игеруге, оларды мүмкіндігінше республикада өндеуге, мүмкіндігінше қосымша құн жасауға, жаңа жұмыс орындарын ашуға, ғылыми ауқымды технологияларды барынша аз енгізуге негізделген, тұлғаның шығармашылық қабілеттілігі мен белсенділігін қажет етпейтін шикізаттық экономикадан “өндеуші және өндіруші” экономикаға өту деген сөз. Қазақстанның болашағы, әлемнің дамыған елдер қатарына кіруі, оның экономикасының инновациялық даму жолына сапалы көшуіне тікелей байланысты. Осыған орай біздің тәуелсіз, жас мемлекетіміздің басты даму бағыттарының бірі – қазіргі білім мен ғылымды барынша дамыту болып табылады.

Олай болса, істі неден бастау керек? Ұлттың инновациялық менталитетін қалыптастырудан, яғни мектепке дейінгі мекемелердегі, мектептердегі, жоғары оқу орындарындағы білім беру ісінен бастау керек. Әрі-беріден соң бұл Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде жүзеге асар реформалардың стратегиялық мақсаты болуы тиіс.

Ғылыми-техникалық ілгерілеу қарқыны қазір мынаны талап етіп отыр: мемлекеттердің, адами ресурстардың ғылыми-техникалық әлеуетін ғылым дамуының басым бағыттарына жұмылдыруды тездету, ғылым нәтижелерін осы заманғы өндірісте тиімді пайдалану. Ғылыми-технологиялық жаһанданудың негізгі бағыттары – мемлекетаралық ақпараттық алмасуды қамтамасыз ететін технологияларды игеру; технологиялық және әлеуметтік инновацияларды интеграциялайтын жаһандық метатехнологияларды жасап шығару; санаткерлік ресурстардың халықаралық мобилділігін жеделдету; әлемдік ғылыми-технологиялық дамуда ішінара халықаралық реттеу тетіктерін қалыптастыру; әр түрлі мемлекеттердің санаткерлік ресурстарын жинақтайтын интернет-технологиялар мен компанияларды дамыту; әлемдік деңгейде ғылыми-технологиялық кешенді реттеу барысында трансұлттық корпорациялар мен мемлекеттік құрылымдардың өзара әрекеттесуін жүзеге асыру болып табылады.

Қазақстанның инновациялық экономика бағытындағы жолы – бұл білім экономикасы бағытындағы жол. Мемлекеттің ХХІ ғасырдағы инновациялық дамуындағы университеттің рөлі мен орнын анықтайтыны да, міне, осы фактор.

Жалпыға мәлім болғанындай, қандай жаңалықты, қандай жаңа құбылысты өмірге енгізбес бұрын, ең әуелі ұғым ретінде айқындап алуға тура келеді. Олай болса, сөзіміздің осы тұсында инновациялар, инновациялық үрдіс, инновациялық қызмет деген мәселелерге сипаттама бере кетудің еш артықтығы жоқ.

Әлемдегі инновациялық үрдістердің бәрі де кез келген мемлекеттің экономикалық дамуының жоғары деңгейін қамтамасыз етумен бірге, ғылыми-техникалық ілгерілеуін де едәуір жылдамдатады. Өйткені, мемлекет дамуының негізі болып табылатын инновациялық саясат кез келген бәсекеге қабілетті мемлекеттегі ғылым дамуының бағытын анықтайды. Сондықтан да ғылыми-техникалық үдеріс бүкіл әлемде “инновациялық үдеріс” ұғымымен тығыз байланыста болуды талап етеді. Инновациялық үрдіс жаңа бір өнімнің алынуын білдіреді де, ол идеяның пайда болуынан бастап, оның коммерциялық тұрғыда жүзеге асырылуына дейінгі ұзақ жолды қамти отырып, әр түрлі қарым-қатынастар (өндіру, алмасу, тұтыну) кешенін өз қармағына алады.

Әрине, инновациялық әлеуетті дамыту мен сақтаудың қажетті, басты талабы ғылым екені мәлім. Бұл ретте инновациялық қызметті жүзеге асырудағы маңызды элемент ғылыми өнімнің коммерциялануы болып табылады. Ғылыми қызмет жаңа техникалық жобаларда, технологияларда, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарда жүзеге асырылады. Трансферт – бұл технологияларды, жоба-конструкторлық құжаттаманы, құрал-жабдықтар мен техниканы

өзге заңды немесе жеке тұлғаға беріп, оның меншік құқығын тіркей отырып, құнды қағаз сертификатын беру еді [1,426].

Ұлттық инновациялық қабілет дегеніміз – бұл оның экономикалық өсуі мен отандық тауарлар мен қызмет түрлерінің әлемдік еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін жаңа білім мен технологияларды тез жасап, тарату мен пайдалану. Демек, инновациялық қабілет – бұл жалпы қоғамның тыныс-тіршілігін ұйымдастырудың құрылымдық сипаттамасы [2,1126].

Олай болса, инновацияның түпкілікті мақсаты болып табылатын білімді экономикаға көшіру мен оны коммерцияландырудың механизмдері қалай жасалады? Инновациялық үрдістегі маңызды түйіннің бірі осы мәселе.

Әлемдік және отандық тәжірибеге сүйенсек, технологиялық трансферт пен санат-кер-лік меншікті коммерцияландырудың тиімді механизмдерінің бірі технопарктер болып табылады. Технопарктердің қызметі ғалымдардың, өнертапқыштардың, жаңашылдардың, инженерлердің, студенттердің, магистранттардың жаңа идеяларды, игеру мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталады. Технопарктердің құрылтайшылары көбінде университеттер, ғылыми орталықтар, ғылы-ми-зерттеу институттары, өндірістік кәсіп-орындар, іскер топтар (банктер, қорлар) ша-ғын және орта кәсіпорындар, өнертап-қыш-тар, инвесторлар болып келеді. Технологиялық жағынан дамыған елдерде ғылыми жаңалықтар жүйесінде университеттер маңызды рөл атқарады. Өйткені, олардың басты қызметі мамандарды дайындауға ғана емес, негізін қолданбалы зерттеулерді жүргізуге бағытталған ғылыми кешендер құрайды. Инновациялық дамудың әлемдік тәжірибесіне қарасақ, бұл мемлекеттердің қол жеткізген табыстары ғылым мен техника жетістіктерінде жатқанын көреміз. АҚШ пен Ұлыбритания жалпы ұлттық қаржының 11-12%-ын ғылымның дамуына бөледі. Ал Франция мен Жапонияда бұл көрсеткіш 15-16%-ды құрайды. Сондықтан АҚШ, Германия, Жапония мен Ұлыбританияның алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындары әлемдегі аса ірі ғылыми орталықтар болып есептеледі [3,686].

Қазіргі заманғы университет инновациялық қызметі оқу-ғылыми инновациялық кешенге (ОФИК) айналуы тиіс. Президентіміз нұсқаған бұл межеге жету үшін Қазақстанның жоғары оқу орындарында физика, химия, химиялық технологиялар, экономика салаларындағы жоғары білікті кадрлар болуы тиіс. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр, кадрлардың математикалық дайындық деңгейінің жоғары болуы экономикада сапалы және қарқынды өсуге мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, барлық жоғары оқу орындарындағы математикалық бағыттағы қолданбалы кафедраларда оқыту деңгейі мен құрылымын жаңғырту бүгінгі басты міндет болуға тиіс. Ал инновациялық университеттердің негізгі міндеттері санаткерлікті, әлеумет-тілікті, білім беруді, технологияны, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету екендігі белгілі. Белгілі бір университетті инновация-лық университет типіне жатқызуға бола ма немесе оның “жаңашылдығының” дәре-жесі қандай деген сұрақтарға жауап беру үшін сапалық және сандық критерийлер тобын дайындау керек.

“Инновацияны” қазақша түсінікті етіп айтатын болсақ, ол – жаңалық, жаңа зат, жаңа құбылыс, жаңа өнер, жаңа әдіс, жаңа жүйе, жаңа өндіргіш күш, жаңа өндірістік қатынас, жаңа техника деген сөз. Біздің халқымыз ежелден жаңалықты жатсынбайтын, жаңаға жаны құштар халық. Халқымыздың бойындағы осындай асыл қасиет – біздің инновациялық дамуды ұйымдастыруымыз бен жүзеге асыруымызға көптеген жеңілдіктер әкеледі. Біз еліміздің жоғары оқу орындарының басшылары мен қызметкерлері елдегі, атап айтқанда, өз оқу орнымыздағы инновациялық даму стратегиясын ғылыми да жүйелі жолға қоя білсек, оның жүзеге асуына қолайлы шарт-жағдай әзірлеп берсек болғаны. Әрі қарай, санасы азат, ойы озат, жаңалыққа жаны құштар халқымыз жалғастырып кетеді деп толық сеніммен айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – Алматы: Білім, 2015. – 172 б.

Серикова С.К., Сабирова Д.А. Казахстан интерактивная модель обучения литературе в школе // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы.- 2017. - №4(62). – Б. 283-289.

Әлімов А. Қ. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану: Оқу құралы. – Алматы: 2018. — 163 б.

«DRÄGER MRC 5000 КАМЕРЫ-УБЕЖИЩА»

Орысбек И.Б.

студент гр. №301 по специальности

«Подземная разработка месторождений полезных ископаемых»

научный руководители: Оспанова Л.У., Жуменов Р.Р.

ГККП «Хромтауский горно-технический Высший колледж»

Камеры-убежища Dräger-Simsa обеспечат шахтерам коллективное укрытие и защиту их органов дыхания в экстремальных ситуациях. Камеры соответствуют самым высоким стандартам качества и безопасности. Они надежны, мобильны, недороги в эксплуатации и идеально подходят для различных условий добычи полезных ископаемых.

Цели и задачи исследования: оптимизация рабочего времени работника в части контроля руководителем выполнения сменного задания, что в свою очередь позволит повысить производительность труда и снизит непроизводственные затраты а также безопасное введение горно проходческих работ

Актуальность исследования: Актуальность конструкция камер-убежищ Dräger-Simsa обеспечит безопасность как при подземной добыче угля, металлосодержащих руд, так и при других работах в закрытых пространствах. Для повышения прочности, защиты от обвалов и обеспечения герметичности камера имеет двойные стальные стены со сварными швами. Благодаря ползьям на укрепленном основании, пазам под вилочный погрузчик и монтажным проушинам камеру легко и удобно перемещать внутри шахты.

Новизна исследования

Научная новизна нашего исследования заключается в том, что

- Высокая механическая прочность корпуса и внутреннего элемента;
- Внешняя подача воздуха для дыхания;
- Резервуар с воздухом для дыхания
- Клапаны избыточного давления
- Газонепроницаемая дверь.

Методы исследования

В ходе исследования я узнал, в условиях чрезвычайной ситуации не всегда возможно использовать коммуникации с внешним миром. Камера Dräger-Simsa MRC 5000 автономна и может длительное время не зависеть от подачи воздуха извне и внешнего источника электропитания. Воздух для дыхания внутри камеры регенерируется, а специальная система очищает его от СО. Для системы регенерации предусмотрены мощные резервные батареи, а вентиляторы работают независимо друг от друга. При необходимости баллоны высокого давления пополняют запасы кислорода в камере. Система газового мониторинга контролирует атмосферу в убежище и предупреждает, когда необходимо включить дополнительную подачу кислорода или произвести перенастройку систем очистки. Кроме того, электропитание для

кондиционирования, освещения и измерительных систем поступает из резервных батарей, не требующих технического обслуживания. Благодаря им, а также наличию инвертора с зарядным устройством электропитание в камеру может подаваться без перерыва до 96 часов. Приемлемая температура и влажность в камере поддерживаются системой кондиционирования воздуха.

Безотказная подача воздуха для дыхания

Технология обнаружения газов и активации аварийных сигналов

Контроль содержания оксида углерода в воздухе

Результаты и практическая значимость исследования

- ✓ Безотказная подача воздуха для дыхания;
- ✓ Контроль содержания оксида углерода в воздухе;
- ✓ Системы регенерации воздуха и резервное электропитание;
- ✓ Технология обнаружения газов и активации аварийных сигналов;
- ✓ Перемещается вместе с вами – мобильное решение для эвакуации;
- ✓ Поддержка в любой ситуации;

Авторский подход

В условиях чрезвычайной ситуации не всегда возможно использовать коммуникации с внешним миром. Камера Dräger-Simsa MRC 5000 автономна и может длительное время не зависеть от подачи воздуха извне и внешнего источника электропитания. Воздух для дыхания внутри камеры регенерируется, а специальная система очищает его от CO. Для системы регенерации предусмотрены мощные резервные батареи, а вентиляторы работают независимо друг от друга. При необходимости баллоны высокого давления пополняют запасы кислорода в камере. Система газового мониторинга контролирует атмосферу в убежище и предупреждает, когда необходимо включить дополнительную подачу кислорода или произвести перенастройку систем очистки. Кроме того, электропитание для кондиционирования, освещения и измерительных систем поступает из резервных батарей, не требующих технического обслуживания. Благодаря им, а также наличию инвертора с зарядным устройством электропитание в камеру может подаваться без перерыва до 96 часов. Приемлемая температура и влажность в камере поддерживаются системой кондиционирования воздуха. Теперь шахтеры могут работать особой спокойностью и не на работе.

Обоснованность

Эффективные газоанализаторы Dräger непрерывно контролируют атмосферу внутри Dräger-Simsa MRC 5000, измеряя концентрацию CO. Сенсоры Dräger отличает быстрая скорость реакции и долгий срок службы. О превышении заданных пользователем пороговых уровней тревог предупреждают как визуальные, так и звуковые аварийные сигналы. Своевременно полученные предупреждения позволяют быстро восстановить необходимый уровень безопасности.

Заключение

Для поддержания камер в постоянной готовности, мы рекомендуем, проведение специально обученным персоналом регулярных проверок MRC 5000. Наши специалисты быстро окажутся на месте для техобслуживания и ремонта в любой точке мира. Для обеспечения надлежащей работы камер-убежищ Dräger-Simsa предлагает постоянную помощь и все необходимые расходные материалы и комплектующие, например химический поглотитель Drägersorb, фильтры и оборудование для газоанализаторов, в том числе сенсоры. Техники Dräger помогут с испытанием на герметичность камер, а также с калибровкой газоанализаторов

Список литературы

1. Арнс В.Ж. Грани горной науки. - М.: Издательство Московского горного института, 1992.
2. Арнс В.Ж., Вылегжанин А.Н. Российское горное законодательство: документы и комментарии. - М.: Недра, 1996.
3. Безопасность при взрывных работах: сборник документов / кол. авт. Вып. 1. Серия 13. - 2-е изд. - М.: Федеральное унитарное предприятие «Научно-технический центр по безопасности в промышленности Госгортехнадзора России», 2007.
4. Брылов С.А., Грабчак Л.Г., Комащенко В.И. и др. Охрана окружающей среды: учебник. - М.: Высшая школа, 1985.
5. Брылов С.А., Грабчак Л.Г., Комащенко В.И. Горно-разведочные и буровзрывные работы: учебник. - М.: Недра, 1989.
6. Брылов С.А., Грабчак Л.Г., Комащенко В.И. и др. Взрывные работы при разведке полезных ископаемых. - М.: Недра, 1985.
7. Вайншток С.М., Гумеров А.Г., Калинин В.В. и др. Взрывные работы на магистральных нефтепроводах и нефтепродуктопроводах. - М.: Недра - Бизнес-центр, 2006.

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ВЫДАЧИ СПРАВОК СТУДЕНТАМ АКТЮБИНСКОГО ВЫСШЕГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА

**Сабыржан Нұрислам Максатұлы
Жумагазина Г.У., Костанова Б.К., Хайруллаев Р.А.
Актюбинский Высший политехнический колледж**

Цель научного проекта - автоматическое составление справок для ускоренной выдачи студентам колледжа

Задачи – автоматизация деятельности подразделения «Учебная часть»

Актуальность - экономить время и силы сотрудников учебной части

Научная гипотеза – создание веб приложения для автоматического заполнения справок

Значимость – автоматизация работы

Методы исследования: база данных обучающихся, приказы о зачислении и движении контингента, запросы, тестирование и адаптация информационной системы.

Современные информационные технологии представляют учебным заведениям огромные возможности в области повышения эффективности учебного процесса и оптимизации работы административных подразделений.

Подсистема «Учебная часть» предназначена для автоматизации процесса выдачи справок любой формы студентам колледжа. Содержит персональные данные об обучающихся, специальность, курс, сроки завершения.

Ключевым механизмом, позволяющим обеспечить достижение стратегических целей учебного заведения и приобрести устойчивые преимущества в конкурентной среде, являются инновации в управлении образовательным учреждением на базе новейших информационных технологий. Неотъемлемой частью информационных технологий являются информационные системы, которые не только должны автоматизировать оперативную деятельность функциональных подразделений колледжа, но и обеспечить руководство колледжа эффективным инструментом для принятия управленческих решений и обеспечения эффективного управления колледжа в целом.

Использование автоматической системы управления позволяет ускорять обработку информации и координировать ее потоки, оптимизировать процессы принятия управленческих решений.

Данная система «Учебная часть» была написана на языке программирования JavaScript с использованием сторонних библиотек и Фреймворков, а именно в качестве бекенда мы используем NestJS, для фронтенда ReactJS и для база данных MySQL.

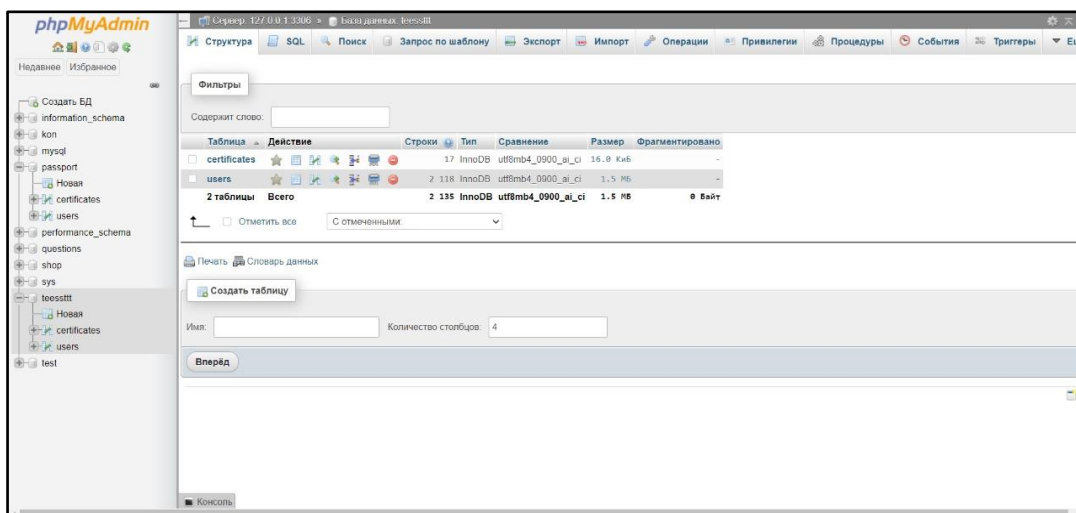

Рисунок 1 – База данных

Скриншот 1: Таблица 'users'

id	lin	fam	name	otch	happyday	sex	citizenship	nation	arrival	orderNumber	number	email
040101550491	АЛПЫСБАЕВ	ЕРХАН	МАРАТҰЛЫ		2004-01-01 00:00:00	мужской	2004-01-01 00:00:00	Казах	2019-08-29T00:00:00	447/0	87011023761	ablpysbaeverkhan@gmail.com
031216651204	БОРОДЦ	ДАРЬЯ	ДЕНИСОВНА		2003-12-16	женский	2003-12-16	Русский	2019-08-29T00:00:00	447/0	87058373561	borodoc031612@gmail.com

Скриншот 2: Таблица 'certificates'

id	lin	createdAt
1	040101550491	2022-10-20 17:28:21
2	040101550491	2022-10-27 11:36:25
3	031216651204	2022-10-27 11:36:35
4	040925551182	2022-10-27 16:00:18
5	040925551182	2022-10-27 16:01:36
6	040925551182	2022-10-27 16:06:56
7	040101550491	2022-10-27 23:06:56
8	040101550491	2022-10-27 23:13:04
9	040101550491	2022-10-27 23:16:54
10	040101550491	2022-10-27 23:23:43
11	040101550491	2022-10-27 23:25:27
12	040101550491	2022-10-27 23:25:58
13	040101550491	2022-10-27 23:26:51
14	040101550491	2022-10-27 23:36:25
15	040706551805	2022-10-27 23:36:27

Рисунок 2 – Таблица со студентами

Рисунок 3 – Таблица со справками

Актюбинский Высший политехнический колледж
г. Актобе, Рыскулова 267
info@apk-edu.kz
ahpc.edu.kz
+7 (7132) 562-051

Ақтөбе Жоғары политехникалық колледжі
г. Актобе, Рыскулова 267
info@apk-edu.kz
ahpc.edu.kz
+7 (7132) 562-051

Дата получения: **27.10.2022**
Уникальный номер: **13**

Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидаларына 3 - қосымша

А Н Ы Қ Т А М А

2004 жылы туған әскерге шақырылушы АЛПЫСБАЕВ ЕРХАН МАРАТҰЛЫ ол 2019 жылы 9 сынып білімімен түсті және қазіргі кезде **Ақтөбе Жоғары политехникалық колледжінің күндізгі бөлімнің 4 курсында** оқитындығы туралы берілді. Оқу орнын бітіру мерзімі 27 маусым 2023ж.

Директордың ОІЖ орынбасары:
Оқу бөлімнің меңгерушісі:

Жумагазина К.У.
Костанова Б.К.

Рисунок 4 - Справка

В данном проекте будут добавлены еще новые формы справок с подписями в QR-кодах.

Список литературы:

1. Официальная документация NestJS - <https://docs.nestjs.com>
2. Официальная документация ReactJS - <https://reactjs.org/>
3. Официальная документация MySQL - <https://dev.mysql.com/> Михеева Е. В.

ЯЗЫК ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

Сатов Ақан Ерболатұлы,
научные руководители: Сатова Айгуль Кеулимжановна
Хасенова Гульжанат Жумагелдиевна
Хромтауский горно -технический высший колледж

Цель работы: научиться писать программы, решающие научные задачи

Задачи:

- Автоматизация рутинных задач
- Веб-разработка
- Искусственный интеллект и машинное обучение

Актуальность: актуальность Python - высокоуровневый язык общего назначения. Это значит, что такой язык быстр и удобен в работе, а программы, написанные на нём, просты для понимания программистами. Обычно его используют для веб-разработки, анализа данных, написания скриптов и игр.

Научная гипотеза: Python — высокоуровневый язык программирования общего назначения. Относится к интерпретируемым языкам. То есть написанный на Python код интерпретируется в момент обращения программой-интерпретатором без предварительной компиляции.

Значимость: Python – это универсальный современный ЯП высокого уровня, к преимуществам которого относят высокую производительность программных решений и структурированный, хорошо читаемый код. Синтаксис Питона максимально облегчен, что позволяет выучить его за сравнительно короткое время. Ядро имеет очень удобную структуру, а широкий перечень встроенных библиотек позволяет применять внушительный набор полезных функций и возможностей. ЯП может использоваться для написания прикладных приложений, а также разработки WEB-сервисов.

Методы исследования: Python относится к наиболее востребованным и популярным ЯП, о чем свидетельствуют многочисленные рейтинги и анализ предложений на рынке разработки программных продуктов. Он достаточно прост, а потому изучение языка не займет слишком много времени. Так что, настоятельно советуем ознакомиться с этим прекрасным инструментом для создания ваших программ.

Язык программирования Python

Python – высокоуровневый язык программирования общего назначения с динамической строгой типизацией и автоматическим управлением памятью, ориентированный на повышение производительности разработчика, читаемости кода и его качества, а также на обеспечение переносимости написанных на нём программ.

Python еще и является номером 1 по рейтингу всех языков программирования. Благодаря своему минималистичному синтаксису, простоте и при всем этом, многофункциональностью он занимает первое место в рейтинге.

Как и многие языки, Python создавали внутри языка “Си”, или как называют языки которые создались с помощью него ”С-шки”.

Python стал одним из самых популярных языков, он используется в анализе данных, машинном обучении DevOps и веб-разработке, а также в других сферах, включая разработку игр.

А также можно сказать что Пайтон учить очень выгодно. Так как он очень легкий и профессии по нему очень высокооплачиваемые.

История Python

Задумка по реализации языка появилась в конце 1980-х годов, а разработка его реализации началась в 1989 году сотрудником голландского института CWI Гвидо Ван Руссом. Для распределённой операционной системы Амоеба требовался расширяемый скриптовый язык, и Гвидо начал разрабатывать Python на досуге, позаимствовав некоторые наработки для языка ABC (Гвидо участвовал в разработке этого языка, ориентированного на обучение программированию).

В феврале 1991 года Гвидо опубликовал исходный текст в группе новостей alt.sources. С самого начала Python проектировался как объектно-ориентированный язык.

3 декабря 2008 года, после длительного тестирования, вышла первая версия Python 3000 (или Python 3.0)

Функционал python

Как и в других языках, в Python есть библиотеки, свои операторы и своя система работы языка.

Библиотека - это набор готовых функций, классов и объектов для решения каких-то задач.

Карл Саган сказал: «Если вы хотите испечь яблочный пирог с нуля, вам сначала надо создать Вселенную». У программистов для этого есть библиотеки.

Операторы

Условный оператор if (если). При наличии нескольких условий и альтернатив применяется необязательный блок elif (сокращение от else if) который может повторяться в коде неограниченное число раз. Если ни одно из условий не было соблюдено, то выполняется необязательный блок else (иначе).

Оператор цикла while.

Оператор цикла for.

Операторы обработки исключений try — except — else — finally.

Оператор определения класса class.

Оператор определения функции, метода или генератора def. Внутри возможно применение return (возврат) для возврата из функции или метода, а в случае генератора — yield (давать).

Оператор pass ничего не делает. Используется для пустых блоков кода.

Одну из особенностей систем в Python можно взять за основу системы отступов. Выделение блоков кода с помощью отступов (пробелов или табуляций), поэтому в Python отсутствуют операторные скобки begin/end, как в языке Паскаль, или фигурные скобки, как в Си. Такой «трюк» позволяет сократить количество строк и символов в программе и приучает к «хорошему» стилю программирования. С другой стороны, поведение и даже корректность программы может зависеть от начальных пробелов в тексте. Тем, кто привык программировать на языках с явным выделением начала и конца блоков, такое поведение поначалу может показаться неинтуитивным и неудобным.

Python является языком программирования высокого уровня общего назначения. Сфера его применения весьма широка. В разработке приложений и веб-сайтов он тоже активно используется. Этот интерпретируемый объектно-ориентированный язык имеет открытый исходный код и динамическую семантику. Сам Python создавался посредством языка “Си”.

Причины популярности Python

Интерпретируемость — одно из главных преимуществ “питона”. Напомним, что интерпретируемым называется тот язык, код на котором не нужно компилировать, а можно сразу запускать.

Запуск кода на Python возможен на любом ПК, интерпретаторы для него есть везде. А это значит, что разработчик может сразу видеть результат. Однако, будучи интерпретируемым языком, Python уступает по скорости компилируемым языкам (поскольку не работает непосредственно на компьютере).

- Интерпретируемость сильно упрощает тестирование и перемещение с платформы на платформу небольших блоков кода. Совместимость с большинством существующих ОС делает Python универсальным языком программирования.

- Он прекрасно подходит для тех, кто только начинает программировать. Данный высокоуровневый язык позволяет разработчику сосредоточиться на сути и целях, а не конкретных шагах и процедурах. По этой причине писать скрипты на Python оказывается быстрее, чем на многих других языках.

- Его сходство с естественным языком (английским) сильно облегчает его изучение, если сравнивать Python с другими языками программирования. Разработчику легко запомнить синтаксис “питона” и начать читать код.

- Помимо небольших прикладных скриптов, на Python можно писать и крупные коммерческие приложения, думая только о том, как обеспечить им необходимый функционал (все мелкие задачи решаются “под капотом”, и программисту не нужно беспокоиться о них). Надёжность делает язык программирования Python очень популярным.

Это четыре причины столь трепетной привязанности к “питону” со стороны программистов, хакеров и дата-сайентистов.

Ключевым фактором при его выборе является гибкость этого языка программирования и его соответствие ООП-парадигме. Поэтому его активно применяют в Data Science и машинном обучении.

Преимущества и недостатки использования Python

Преимущества языка программирования Python:

- Простота изучения. Язык программирования Python легко выучить с нуля, поскольку он ясен, логичен и читабелен. Сложный синтаксис и запутанные правила — это не про “питон”. Если вы владеете английским, то у вас всё получится.

- Высокая востребованность языка. В 2020 г. в рейтинге IEEE Spectrum Python занял первое место. Он не только широко распространён, но и применим в разных видах программных продуктов. Заработки Python-программистов очень неплохи, особенно в веб-разработке, машинном обучении и Data Science.

- Использование Python в технологиях искусственного интеллекта и машинного обучения. С помощью Python удобно производить сложные расчёты, поэтому он и пригодился в машинном обучении. А библиотеки, отвечающие за нейронные системы, пришлись очень кстати в ИИ.

- На языке программирования Python можно написать программу для ПК, мобильное и веб-приложение (сегодня в вебе и мобильной разработке очень много таких продуктов). У “питона” имеется множество расширений для создания микро- и макропроектов.

- Открытый исходный код и бесплатная доступность языка на официальном сайте. Кроме того, каждый может внести свой вклад в развитие Python и добавить новые фичи в него.

- Язык независим от ОС и с одинаковой эффективностью работает на главных платформах — Linux, Windows, macOS.

Недостатки Python:

- Медленная работа. “Питон” плохо подходит для создания высокопроизводительных приложений, лучше сразу выбрать другой язык.

- Крайне мало возможностей для процессорных оптимизаций: их сводит на нет особая модель памяти языка.

В этом и заключаются основные минусы данного языка — низкое быстродействие и недостаток возможностей для статического анализа кода. Эти проблемы тесно взаимосвязаны. Если удастся решить вторую, то откроются пути решения первой.

Сферы применения Python

- **Web-разработка**

Всю серверную часть веб-сайта можно написать на “питоне”. Но не на чистом Python, а на популярных фреймворках (Django, Flask), которые, в свою очередь, написаны на нём. Эти фреймворки упрощают процессы генерации html-страничек, которые пользователь видит в своём браузере, запросы к базе данных, обработку адресов.

Например, с помощью HTMLGen авторства сторонних разработчиков можно добавлять готовые классы для html-страницы на Python; пакет `mod_python` помогает запускать Apache-скрипты и при этом обеспечивать стабильное функционирование шаблонов Python Server Pages.

- **Визуальный интерфейс**

В области графики многие задачи тоже решаются с помощью языка программирования Python. Если вам необходимо адаптировать создаваемый графический интерфейс под стилистику операционной системы, где будет запускаться приложение, то вы можете использовать Python с дополнительными графическими библиотеками Dabo и PythonCard, которые значительно упростят процесс разработки.

- **Базы данных**

Современная версия “питона” создавалась таким образом, чтобы максимально просто и ясно взаимодействовать с любыми базами данных. В частности, рабочая среда языка содержит программный интерфейс для работы с базами прямо в скрипте посредством SQL-запросов. Код на Python потребует лишь минимальных доработок, если нужно будет использовать его для БД Oracle и MySQL.

- **Системное программирование и администрирование**

У Python есть интерфейсы для управления службами различных ОС, в которых он работает — Linux, Windows и др. Поэтому на “питоне” удобно писать портативные приложения для ПК. Уже давно язык программирования Python используют системные администраторы для написания своих программ. Посредством Python можно ускорять открытие и поиск файлов в папках, запуск программ, вычисления и другие типичные задачи.

- **Сложные расчёты**

В области вычислений язык программирования Python не менее продвинут, чем C++ и FORTRAN. Для осуществления математических вычислений создано расширение NumPy, работающее с уравнениями, массивами данных и другими их форматами. С момента установки этого расширения на ПК “питон” моментально интегрируется с библиотеками формул.

Список литературы:

- Банкрашков, А. В. Программирование на Python.
- Вордерман, К. Программирование на Python. ...
- Лутц, М. Программирование на Python. ...
- Лутц, М. Программирование на Python. ...
- Лутц, М. Программирование на Python, II том / М. ...
- Лутц, М. Программирование на Python, I том / М. ...

**ВВЕДЕНИЕ ОПЕРАЦИИ КЛАССИФИКАЦИИ НА ДУГОВОМ ГРОХОТЕ В
ТЕХНОЛОГИЧЕСКУЮ СХЕМУ ОБОГАЩЕНИЯ ХРОМИТОВЫХ РУД**

**Уразбаева Аружан Баглановна,
научный руководитель: Уразбаева Гульшат Нагашбаевна
Хромтауский горно-технический высший колледж**

Цель работы: Введение в процесс операции классификации, решение проблемы потерь хрома.

Задачи:

- Увеличение производства концентрата класса крупности +0-2мм на 10,5%;
- Достижение снижения потерь компонента со шламовыми хвостами
- Внедрение в технологический процесс дуговой грохот СД-2.

Актуальность темы.

Тема является актуальной и своевременной в связи с существующей необходимостью вовлечения в переработку накопленных на Донском ГОКе техногенных шламовых хвостов обогащения, с которыми теряется до 25% хрома. Снижение объемов первичного сырья и их качества требует расширения сырьевой базы и изыскания новых дополнительных источников сырья.

Научная гипотеза- Разработана усовершенствованная технология высокоэффективного дугового грохота. Преимуществами дуговых грохотов являются, прочность, простота устройства и обслуживания, отсутствие затрат энергии. Пульпа, поступающая на дуговой грохот, может содержать от 7 до 70% твердого. Грохот дуговой имеет высокую удельную производительность и эффективность грохочения около 90%.

Значимость- разработка технологии получения хромитового концентрата из шламовых хвостов обогащения;

Методы исследования -В работе были применены экспериментальные и теоретические методы исследований. Была проведена серия экспериментов по измерению физических свойств минерального сырья, влияющих на показатели грохочения: коэффициентов трения скольжения и внутреннего трения, истинной и насыпной плотности, шероховатости и текучести.

Использованная литература

- 1.Руководство по эксплуатации Дуговой грохот СД-2А издательство:- «научно – технический центр МАГНИС ЛТД»
- 2.Салли А., Брендз Э. Хром.- Изд. 2-е переработ. и доп. Перев. с англ. М.: Металлургия, 1971.- 360 с.
- 3.Лисицын А.Е., Остапенко П.Е. Минеральное сырье. Хром // Справочник. - М :ЗАО Геоинформмарк, 1999. - 25 с.
- 4.Энциклопедический словарь юного химика/ Сост. В.А.Крицман, В.В.Станцо.- М.: Педагогика, 1982.- 368 с.
- 5.Интернет ресурсы
- 6.Справочники по обогащению руд 1,2,3 тома Богданов, Разумов, Тихонов.

тация

Объектом исследования работы является - введение в технологический процесс операцию классификации на дуговом грохоте, перед операцией концентрации шламовых хвостов винтового сепаратора на центробежных концентраторах. Введенные в процесс операции классификации является также операцией дообогащения, необходимой для решения проблемы потерь хрома с шламовыми хвостами.

Аннотация

Зерттеу жұмысының негізі - технологиялық процесске бұрандалы сепаратордың шөгінді қалдықтарын ортадан тепкіш концентраторында байыту процессінің алдында доғалы електе кенді жіктеу операциясын енгізіу.

Технологиялық процесске енгізілген жіктеу операциялары хромның шөгінді қалдықтармен шығындалуна байланысты қажетті мәселелерін шешу үшін қайта байыту операциясы болып табылады.

Annotation

The object of the study of the work is - the introduction into the technological process of the operation of classification on an arc screen, before the operation of concentration of slurry tailings of a screw separator on centrifugal concentrators. The classification operation introduced in the process is also an additional enrichment operation necessary to solve the problem of loss of chromium with slime tail.

Необходимость и целесообразность обогащения хромитовых руд определяется, прежде всего требованиями, предъявляемыми потребителями к их качеству. Основные потребители (металлургическая, огнеупорная и химическая промышленности) выдвигают ряд специфических требований к качеству хромитового сырья (содержание оксида хрома, отношение содержания оксида хрома к монооксиду железа, диоксид кремния, содержание серы, фосфора, крупность материала).

На основании работы участка обогащения мелких и тонких классов ввожу в технологический процесс операцию классификации на дуговом грохоте, перед операцией концентрации шламовых хвостов винтового сепаратора на центробежных концентраторах. Введенные в процесс операции классификации является также операцией дообогащения, необходимой для решения проблемы потерь хрома с шламовыми хвостами.

Внедрение в операции классификации шламовых хвостов повышает содержание оксида хрома, а также уменьшает ошламование продукта.

Рисунок 1– Дуговой грохот

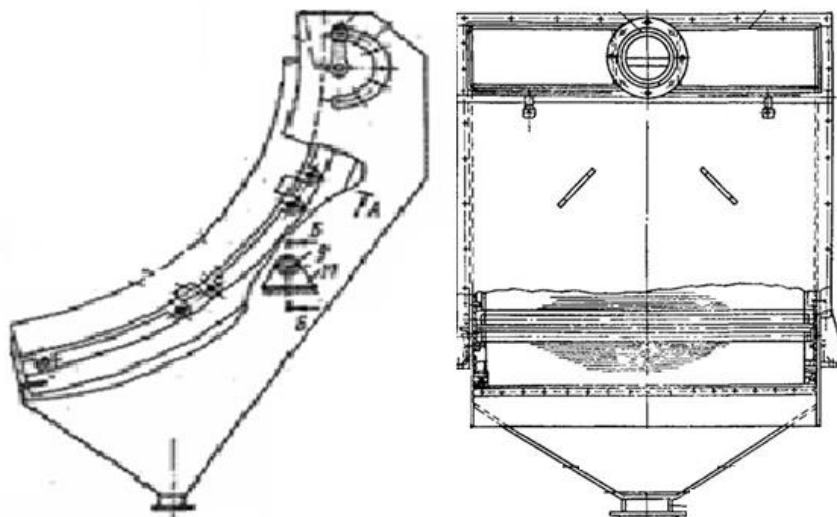

Рисунок 2 – Дуговой грохот СД-2А

В качестве просеивающей поверхности в грохотах данного типа используется дугообразная колосниковая решетка с поперечным по отношению к потоку расположением колосников трапециoidalного сечения. Дуговые грохоты (рисунок 2) применяется в операциях мокрого мелкого и тонкого грохочения, отделения тяжелых суспензий от продуктов обогащения, в операциях классификации в циклах обесшламливания.

Дуговые грохоты назначаются:

- для мокрого грохочения шлама и мелочи;
- обезвоживание и обесшламливание продуктов обогащения;
- разделение перерабатываемого материала на классы различной крупности;
- контроль крупности издробленного материала.

Принцип работы дуговых грохотов. Пульпа поступает в загрузочный патрубок грохота и с некоторой скоростью направляется по касательной к ситам грохота. Мелкая фракция и влага под действием центробежной силы проходят через сито, а крупная фракция сходит с колосников в нижней части сита. Производительность грохота зависит от характера материала и размера щели между колосниками. Преимуществами дуговых грохотов являются, прочность, простота устройства и обслуживания, отсутствие затрат энергии. Пульпа, поступающая на дуговой грохот, может содержать от 7 до 70% твердого. Грохот дуговой имеет высокую удельную производительность и эффективность грохочения около 90%.

Таким образом, в результате дообогащения шламовых хвостов были достигнуты следующие результаты:

1. Увеличилось производство концентрата класса крупности +0-2мм на 10,5 %;
2. Достигли снижения потерь ценного компонента со шламовыми хвостами на 3,9%;
3. Внедрение в технологический процесс дугового грохота СД-2А позволяет получить не только экономический эффект, но и улучшить экологическую обстановку связанную с уменьшением выбросов отходов в окружающую среду;

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕМІРЖОЛ
ТАСЫМАЛДАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ТАЛДАУ

Артықбаев Әлішер Асылбекұлы
жетекшісі: Кашиева Жанагул Букенбаевна
«Шалқар аграрлық – техникалық колледжі»КММ

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен әлемде көліктік инновациялық жобаларды іске асыруды көп назарға аударылуда, әсіресе әлемде іске асырылып, орын алып жатқан «Жібек жолының» экономикалық белдеуі», «Батыс Еуропа — Батыс Қытай», блок-поезд «Silk Wind (Жібек желі)», «Хоргос-Шығыс қақпасы» АЭЗ, шекаралық ынтымақтастық қазақстандық-қытай халықаралық орталығы, «Rail Air» халықаралық тасымалы сияқты көліктік-логистикалық жобалар Қазақстан Республикасына тікелей қатысы бар. Мақалада Қазақстан Республикасындағы халықаралық теміржол тасымалдарын ұйымдастыру талдауы жасалған. Сонымен бірге мақалада Қазақстан Республикасында теміржол тасымалы арқылы экспорт пен импортқа шығарылатын негізгі тауарлар — көмір, қара және түсті кендер, шикі мұнай және мұнай өнімдері, химия және минералды тыңайтқыштар, құрылыс материалдары, ұн мен астықтың саудасының статистикасы келтіріліп, бағасы берілді. Қазақстанның көршілес және серіктес мемлекеттермен халықаралық көліктік стратегиясын талдаудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттары, бағыттары және күтілетін нәтижелері қарастырылды, оның негізгі принциптері қозғалды. Берілген стратегияны қабылдау мақсаттары, стратегияға қатысушылар үшін артықшылықтар бағаланады. Көліктік-логистикалық саласында Қазақстанның сыртқы саудалық қатынастардың болашағы қарастырылды. Мемлекеттер арасындағы экономикалық серіктестіктің мақсаттылығы және дамуы туралы қорытынды шығарылды.

Тақырыптың өзектілігі.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен әлемде инновациялық жобаларды іске асыру үшін көп назар аударылуда. Қазақстандағы іске асырылып жатқан, өзекті әрі негізгі инновациялық жоба — Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамыту және ықпалдастыру. Бұл инновациялық жобаның негізгі мақсаты — Қазақстанның заманауи көлік инфрақұрылымын қалыптастыру, сондай-ақ оның әлемдік көлік жүйесіне ықпалдасуын қамтамасыз ету және транзиттік әлеуетін іске асыру, бұл теміржол көлік саласын қарқынды дамытуды көздейді.

Теміржол көлігі Қазақстан Республикасын дамытуда маңызды рөл атқарып, негізінен жолаушылар тасымалын атқару арқылы көлік жүйесінің негізі болып табылады.

Көлік жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын теміржол көлік инфрақұрылымының халықаралық және транзиттік әлеуетін пайдалану тиімділігін арттыру көлікті дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады [1].

Теміржол көлігі қызметінде жүргізілген құрылымдық қайта құрулар көлік қызметтерінің бәсекелі нарығын қалыптастыру мен дамыту үшін негіз және қажетті алғышарттар жасады. Тасымалдау қызметін қызмет көрсетуден бөлу және магистралдық желіні ұстау жолаушылар мен жүктер тасымалдары жөніндегі қызметтер ұсынуды бәсекелі ортаның қалыптасу мүмкіндігін болжайды. Локомотивтік тартқышты және жүк вагондарын беру жөніндегі қызметтер де бәсекелі секторға бөлінген.

Тақырыпты талдау.

Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту, кірігу процестерін тереңдету және халықаралық сауда көлемін ұлғайту мемлекетаралық экономикалық және мәдени байланыстарды қамтамасыз етуге қатысты транзиттік жүк және жолаушылар ағындарын кедергісіз өткізуге қолайлы жағдайларды талап етеді.

Транзиттік тасымалдардың өсуі ұлттық көлік жүйелерінің тасу мүмкіндіктерінің резервтерін пайдалану тиімділігін арттырады, олардың ұдайы өндірісі мен жетілдірілуін

ынталандырады. Транзиттік тасымалдардың өсуінің нәтижесі едәуір капитал салусыз бюджеттік түсімгергің, көлік ұйымдары кірістерінің ұлғаюы және, тиісінше, олардың тиімді дамуы бола алады [2]. Көліктік транзит, барлық елдерді қамтыған біріздендірудің ғаламдық процестері жағдайында қазіргі тұрақты дамып келе жатқан әлемде өзінің алдына нақты стратегиялық орын табу мақсаттарын қоятын әрбір мемлекеттің геосаяси мақсаттарымен орынды үйлеседі. Тауарлар мен қызметтер көрсетудің, капиталдар мен адамдардың ағындары, коммуникациялар мен ақпараттың ғаламдық жүйелері, халықаралық экономикалық және қаржылық ұйымдар мен корпорациялардың іс- қимылдары, ұлттық экономиканың барлығы сырт қалусыз көп не аз дәрежеде осыған қосылған ғаламдық экономиканың тінін құрды [3]. Қазірдің өзінде талдаушылар көліктің дамуы мен Интернет бойынша сауданың (электрондық сауда), демографиялық динамика мен сұраныс пен ұсыныстың, өндіріс пен тұтынудың даму динамикасы арасындағы өзара байланысты зерттей отырып, тауар ағындарының құрлықпен және сумен қозғалыс бағыттарының көліктік шығасыларын егжей-тегжейлі есептеуде. Инфрақұрылымның басты салаларының бірі болып табылатын көлік қызметі Л.А. Бимендиева, А.М. Бержанова, Д.М. Үсіпбаев, Л.А. Ибрагимов, В.П. Федько, Н.Г. Федько және тағы басқа ғалымдардың еңбектерінде орын алған [4].

Үлкен көлік әлеуетіне ие елдер мен аймақтардың саяси дамуын талдау мен болжауға ерекше көңіл бөлінуде. Әлемдік экономиканың дамуын болжамдық бағалау негізгі қаржылық және тауарлық ағындар осы жүзжылдықтың басында АҚШ — Еуропа — Оңтүстік-Шығыс Азия және Қытай үшбұрышында шоғырланатынын көрсетеді. Және Қазақстанның маңызды міндеті — Еуропа мен Азия арасындағы табиғи транзиттік көпір болып табылатын ел ретінде өзінің тиімді географиялық орналасуын толық көлемде іске асыру.

Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Қазақстан көлігі республика халық шаруашылығының салалық кешендерінің қалыптасуын ескере отырып дамытылған, ол экономика салалары мен өндіріс түрлерінің ғана емес, аумақтық кешендердің де өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Көліктің барлық түрлері республикада өткен ғасырдың 70–80-жж. неғұрлым серпінді қарқынмен дамыды. 90-жылдары ТМД елдерінде басталған экономикалық құлдырау көліктің барлық түрлерінде тасымал көлемінің жалпы төмендеуіне соқтырды. Тасымал көлемінің тұрақталып, өсуі 1999 жылдың аяғынан басталды [5]. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметіне сәйкес, көліктің барлық түріндегі жүк айналымында темір жол көлігінің үлесі 56,9 % құрады; құбыр өткізгіш көлігі — 27; автомобиль — 16; әуе — 0,02 және өзен көлігі — 0,02 %.

Қазақстанда теміржол барлық жүк тасымалы айналымының 68 %, ал жолаушы тасымалының 32 % қамтамасыз етуде. Қазақстан темір жолының ұзындығы 15 мың км-ден асады. Қазақстанның темір жол жүйесін көршілес елдермен 16 темір жол торабы байланыстырады (11-і Ресеймен, 2 — Өзбекстанмен, 1 — Қырғызстанмен, 2 — Қытаймен). Қазақстан мен Ресейдің темір жол жүйелері бір-бірімен тығыз байланысты. Қазақстанның автокөлік тас жолдарының ұзындығы 96 мың км-ден асады.

Қазақстанның теміржол кешені проблемалар және тепе-теңдік мәселелерінң бар екендігіне қарамастан, аймақтық экономиканың және тұтастай Қазақстан дамуының жағдайына байланысты сенімді құрылымы болып табылады. Перспективалы экономиканың жаһандануы түрлі тауарлардың Қазақстан арқылы транзиттік тасымалдау өсуі және халықаралық сауда ауқымында өсуі әріптес елдердің көлік бизнесі үшін халықаралық талаптарға сәйкес өз қызметін ұйымдастыруды, бұл шын мәнінде саланы дамыту бойынша сандық және сапалық өзгерістерді талап етеді.

III. Қорытынды

«Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ талдауының негізінде келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Қазақстандағы теміржол саласы басым болып отырған көліктің тұрақты жұмыс істеуі тауардың бағдарлануы бар ел экономикасының жұмыс істеуінің аса қажет шарты болып табылады [13];

2. саланы дамытудың жаңа деңгейі Қазақстан темір жолының техникалық жабдықталуын жақсартуға, оны әлемдік стандарттарға жақындатуға, транзиттік әлеуетті арттыру арқылы жылжымалы құрам жинаудың жоғары деңгейіне жетуге, импортты ауыстыру деңгейін көтеруге, көлік инфрақұрылымын дамытуға мүмкіндік береді;

3. отандық өнеркәсіп өнімінің өзіндік құнындағы көлік компонентінің азаюы экономикалық өсуге және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етеді.

Қазіргі кезеңде кең халықаралық ынтымақтастық Қазақстандағы көлік түрлерінің кешенді дамуының және өзара әрекеттесуінің дұрыс және нормативтік қамтамасыз етілуінің жоғарыда аталған мәселелерін шешуде жетекші рөл атқара алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.

2. Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике / Г. Мосей // Экономист. — 2006. — № 9. — С. 25–28.

3. Овчаренко Н.Е. Модели современных интеграционных процессов / Н.Е. Овчаренко. — М.: Проспект, 2003. — 451 с.

ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУГЕ АРНАЛҒАН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР

Ергалиев Санжар Кадралыевич

ғылыми жетекшісі: Досжан Гулсезим Каламғалиқызы

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі МКҚК

Жұмыстың мақсаты: Жерге орналастыру жұмыстарын жүргізу кезіндегі орындалатын геодезиялық жұмыстарды қарастыру

Тақырыптың өзектілігі: Геодезиялық жұмыстар жерге орналастыру мен кадастр жұмыстарының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жұмыстар нәтижесінде жерге орналастыру және кадастрлық мәліметтер толықтырылып, автоматтандырылған жүйелер базасы нақтыланған дәрежеге жетеді. Жерге орналастыру қызметінде жер телімдерінің пландарын жасау үшін топографиялық түсірулер арқылы орындалады. Топографиялық-геодезиялық жұмыстар GPS/GNSS қабылдағыштары орнатылған LEICA GS10 заманауи геодезиялық аспабының көмегімен орындалғанда уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Камералық өңдеу MapInfo бағдарламасында жүргізілді.

Тақырыпты зерттеудің объектісі: Жерге орналастыру жұмыстарындағы геодезиялық аспаптардың атқаратын қызметтері

Қазақстан Республикасында 2003 жылдың 20 маусымында Жер Кодексі қабылданып, онда мемлекетіміздегі жер ресурстарын пайдаланудың құқықтық негіздері айқындалған. Жер заңы жер ресурстарын басқару және жер қатынастарын реттеу жолдарын белгілейді және мемлекеттік органдардың оларды шешудегі құқықтық мүмкіндігін бекітеді. Бұл құжаттарда жер қорының ең бірінші ауыл шаруашылығы бағытында пайдаланылатыны айтылып, экологиялық жағынан тиімділігін арттыру мақсатындағы әрекеттер баяндалған. Осыған қарай жерге орналастырудың басты міндеті айқындалған – экологиялық-экономикалық және

әлеуметтік тиімді жер иелену және жер пайдалануды қалыптастырып, жер ресурстарын пайдаланудағы тәртіп белгіленген.

Жерге орналастырудың мақсаты – еліміздің жер қорын ұтымды пайдалануға алдын-ала әрекеттер жасап, әр салада, әсіресе, ауыл шаруашылығы өндірісінде жердің тиімділігін арттыру.

Жерге орналастырудың міндеттері:

- қабылданған заң актілері негізінде жер қатынастарын реттеу;
- жерді пайдалану арқылы шаруашылықтың әр түріне бірдей даму шараларын ұсыну;
- жерді тиімді пайдаланып, қорғауды қамтамасыз ету;
- топырақтың құнарлылығын арттырып, экологияға қолайлы орта жасау;
- жер нарығын қалыптастырып, әрі қарай жетілдіру.

Қарастырылып отырған жұмыстарды орындау үшін қажет ситуациялар:

1. Жер пайдаланушының қажеттіліктері үшін жер учаскелерін қалыптастыру және шекара сызықтарын белгілеу арқылы бұрыннан пайдаланып келе жатқан учаскелердің нақты орнын тексеру;

2. Жер учаскесінің нақты қай жерде орналасқаны жайлы ақпарат жоқ болса, өзара келісу әдісі бойынша шекарасын анықтап, қай жерде орналасқаны жайлы ақпараттарды дайындау, қайта тексеру;

3. МЖК-ның мәліметтер базасында жер телімінің орналасқан жерін белгілеуге қажетті ақпараттар бар болса, осы ақпараттарды пайдалану арқылы шекарасын белгілеу.

Бұл жұмыстар – жер пайдаланушыға жер учаскесін бөліп беру, пайдаланудағы жер учаскелерін қайта құру жұмыстарынан, нақты жер учаскесінің шекара шектерін анықтау бойынша жұмыстардан тұрады. Жерге орналастыру жөніндегі жұмыстарды жүргізу нәтижесінде қабылданған, мемлекеттің заңдарында айқындалған тәртіппен қаралған және бекітілген жердің нысаналы мақсаты, жерді пайдалану мен оны қорғау режимі, шектеулер мен ауыртпалықтар, жер учаскелерінің шекарасы, жердің сапасы мен көлемі туралы деректер жер құқығы қатынасы субъектілерінің орындауы үшін міндетті болып табылады.

Еліміздің Жер туралы заңында жер қорымен болып жатқан барлық өзгерістерді уақытылы жаңа мәліметтермен қамтамасыз ету мақсатында, карталар мен мәліметтер базасын толықтыру жұмыстарын орындау кезінде қолданылатын геодезиялық қызметтің мәні қарастырылған. Толығымен бұл жұмыстар геодезиялық жұмыстар туралы жеке заңнамада ашылып айтылған. Осы заңды құжаттар негізінде жерге орналастыру қызметін дұрыс және сауатты жүргізу үшін, дәл ақпараттармен жұмыс істеу үшін геодезиялық қызметпен өте тығыз байланысты екендігін аңғаруға болады. Жер бетінде орналасқан әрбір объект жер учаскелерінің орналасқан орнымен өзара сәйкес келуі керек. Бұл жағдайдың орындалғандығын тексеру үшін геодезиялық түсірістердің көмегі керек. Түсіріс нәтижесінде шекаралардың дұрыс анықталғандығын тексеруге болады.

Геодезиялық жұмыстар екі түрге бөлінеді:

- *дайындық және далалық жұмыстар* – бұл жұмыстардың негізгі нәтижелері белгілі бір жергілікті аудан немесе аймақтың бет жазықтықтарында жүргізілген өлшем бірліктерінің жиынтығы болып табылады. Далалық геодезиялық жұмыстарда өлшемдерді анықтау жергілікті аудандарды суретке түсіру және қажетті инженерлік-техникалық есептерді шығару барысында жинақталып отырады. Геодезиялық аспаптарды пайдалана отырып, далалық өлшеу жұмыстарының өлшем бірліктері арнайы журналға жазылып, осы өлшемдерге қатысты абрис деп аталатын жергілікті аудан планының контуры сызылып, құрастырыла бастайды.

- *өңделетін жұмыстар* – далалық өлшем нәтижелері жинақталған соң оларды математикалық өңдеу құралдары арқылы қорытындылау және графикалық жұмыстар – пландар, карталар, профильдер сызу.

Жерге орналастыру қызметінде жер телімдерінің пландарын жасау үшін топографиялық түсірулердің бірнеше түрлері орындалады. Жиі пайдаланылатын түсірістерге теодолиттік, тахеометрлік, нивелирлік түсірістер жатады, фототопографиялық, аэрокосмостық және де

спутниктің технологиялар кеңінен қолданылады. Жерге орналастырудағы түсірулердің ерекшелігі пландардың мазмұнымен, дәлдігімен және олардың көрсетілуімен, сонымен қоса түсіру нысандарымен тығыз байланысты. Кадастрлық пландар мен карталарда жер телімдерінің шекаралары, қалалық құрылымдар, гидрографиялық элементтер, жол-қатынас тораптары, жасыл желектер және т.б. объектілер бейнеленеді. Негізгі масштаб ретінде 1:500 және 1:2000 масштабтар қабылданған. Қаланың немесе ауданның аймағына байланысты 1:10000-1:50000 масштабтарда шолулық-анықтамалық карталар жасалынады.

GPS-қабылдағышы арқылы түсіріс. Біз жұмыс барысында жер учаскесінің координаттары мен шекараларын анықтау үшін GPS-қабылдағыштары орнатылған Leica GS10 аспабын пайдаландық. Бұл аспап екі жиілікте жұмыс істейді. Есесіне нүктелердің координаталары аса дәл нәтижемен табылады. Алыс арақашықтықтарда сенімді сымсыз қосылысты қамтамасыз етеді. Мәліметтермен бөлісу аспаптың корпусында орнатылған сыртқы модульдар арқылы жүзеге асады: GSM / GPRS / UMTS / CDMA және UHF / VHF модемдері / GSM / Радио модемі. Нүктелерді сапалы суретке түсіру үшін 2 мегапиксельді сандық камерамен жабдықталған. Жинақталған деректерді сақтау мүмкін болу үшін контроллер 1 гигабайттық жадқа ие. Қайта зарядталатын GEB212 батареясы 10 сағат үздіксіз жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Аспаппен жұмыс істеу қолайлы болу үшін резеңке төсеммен орнатылған пернетақта көмектеседі. Бұл пернетақта арқылы ақпараттарды енгізу мен VGA дисплейге шығару өте ыңғайлы. Бұл аспап далалық өлшеулерді жүргізуге арналған. Ылғалдан, шаңнан сенімді қорғалған. Қолайсыз температуралық жағдайларда да жұмыс жасауға бейімделген (-400 С-тан 650 С-қа дейін). Өлшенген координаталар шамасы қабылдағыштан LEICA Geo Office компьютерде орнатылған бағдарламасына флешка, Bluetooth немесе қосымша орнатылған Wi-Fi модулі арқылы көшіріледі. Жер учаскесінде бұл аспап арқылы геодезиялық түсірістер жасау өте ыңғайлы және қолайлы. Жоғары дәлдікті нәтиже беретін бұл аспап жылдам уақыт ішінде түсірістерді жүргізеді. Нәтижесінде жұмысқа кететін уақытты үнемдеп, тиянақты жұмыс атқаруға мүмкіндік береді. Құрылғымен жұмыс жасау өте ыңғайлы.

GPS 10 аспабының салмағы – 1.20 кг, стандартты комплектпен жүретін RTK ровер салмағы – 5.40 кг және осы аспаптарды тасымалдауға ыңғайлы болу үшін рюкзак бірге жүреді.

Далалық өлшем нәтижелері жинақталған соң оларды MapInfo электрондық ақпараттық жүйесінде өңдейміз. MapInfo электрондық ақпараттық жүйесін Mapping Information Systems Corporation (АҚШ) фирмасы жасаған. MapInfo Corp серіктесі ESTI MAP орыс тіліндегі нұскасын Ресейде және ТМД елдерінде таратады. MapInfo Professional – бұл толықтай инструменталды географиялық ақпараттық жүйе. Оның көмегімен карталарды жасауға және өңдеуге, картографиялық объектілерге қатысты ақпаратты сақтауға және өңдеуге болады. Жалпыға бірдей қабылданған ГАЗ терминологиясы тұрғысынан, MapInfo бұл кеңістіктік дерекқорды басқару жүйесі. MapInfo мәліметтер базасында сақталған картографиялық деректерді объектілердің кеңістіктік байланысын ескере отырып өңдеуге мүмкіндік береді.

MapInfo Professional бағдарламасы беретін мүмкіндіктер:

- Картографиялық жұмыстарды атқару;
- Жоғары сапалы карталарды жасау және өңдеу;
- Бағдарламалық жасақтамамен бірге берілген кеңістіктік деректер қоры;
- Картаны біріктірудің қарапайымдылығы
- Windows бағдарламаларында MapInfo терезесін ендіретін бірнеше жолдар

(объектілерді жылжыту үшін бақылау жүйелері үшін пайдалы);

Түйін.

Бұл жұмыста жерге орналастыру міндеттерін шешудегі геодезиялық жұмыстарды жүргізу принциптері қарастырылып, атқарылатын жұмыстардың маңыздылығы көрсетілді.

Топографиялық-геодезиялық жұмыстар GPS/GNSS қабылдағыштары орнатылған LEICA GS10 заманауи геодезиялық аспабының көмегімен орындалғанда уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Камералық өңдеу MapInfo бағдарламасында жүргізілді.

Жерге орналастыру жұмыстары – жаңа жер телімін қалыптастыру немесе бар жер телімін қайта ұйымдастыру жұмыстарының кешені, оның шекараларын белгілеу (қалпына келтіру) және кадастрлық істі құрастыру бойынша топографиялық-геодезиялық жұмыстар. Осы жұмыстардың түпкі мақсаты – нысандағы жүргізілген барлық жұмыстар нәтижесінде анықталған мәліметтер жинақталған техникалық, экономикалық, заңдық құжаттар кешені болып табылатын жерге орналастыру жобасын дайындау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Жер кодексі» 2003
2. М. Нұрпейсова, Қ. Рысбеков, О. Сарыбаев, Д. Киргизбаева, Геодезия – Оқулық, Астана: Фолиант, 2016
3. Ж. Сейфуллин, Жер кадастрыр – Оқулық, Алматы: ҚазҰАУ, 2001
4. Т.Есполов, Т.Жоламанов, Т.Пентаев, О.Абралиев, Жер кадастры - Оқулық, Алматы: 2013
6. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011370> - Жерге орналастыру жобасын әзірлеу жөніндегі жерге орналастыру жұмыстарын орындау қағидаларын бекіту туралы
7. <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps?type=ot> - Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету басқармасының сайты

**ӨНДІРІСТІК ЖӘНЕ ТҰРМЫСТЫҚ ПОЛИМЕР ҚАЛДЫҚТАРЫМЕН
МҰНАЙ БИТУМДАРЫН МОДИФИКАЦИЯЛАУ**

Хабит Аяжан-203 ПГ студенті

Қайжанова Г.Ы, Дабылова Ж.С

«Техникалық мамандықтар» бөлімінің арнайы пән оқытушылары

Ақтөбе Жоғары политехникалық колледжі

Жұмыстың мазмұны өзектілігі. Мұнай битумдарын өнеркәсіптік және тұрмыстық полимерлі қалдықтармен модификациялау, атап айтқанда мұнайшламы мен пластикалық қалдықтарды тиімді пайдалану технологиясын зерттеуге және оны әзірлеуге, сонымен қатар жол битумдарының физика-химиялық сипаттамаларын жақсартуға арналған.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында және әлемнің көптеген елдерінде жыл сайын мұнайшламы және пластмассалар сияқты көміртекті қалдықтар жинақталуда. Олар биологиялық ыдырамайтын және бұзылмайтын қалдықтар болып табылады және бір жағынан қоршаған ортаға үлкен қауіп төндіреді, ал екінші жағынан – баламалы органикалық материалдарды өңдеуге арналған қайта өңдеу шикізаттының үлкен қорын құрайды. Әлемнің көптеген дамыған елдері мұнайшламын және пластмасса қалдықтарын өңдеудің жаңа технологияларын жетілдіру және құру, сондай-ақ әзірленген процестердің жекелеген кезеңдерінің жұмысын жақсарту бойынша белсенді жұмыс жүргізуде, бұл тұтастай алғанда өңдеу және қайта пайдалану әдісінің тиімділігін арттырады. Сонымен бірге өңдеудің экологиялық аспектілеріне, атап айтқанда, қалдықсыз және аз қалдықты үнемдейтін технологияларды құруға көп көңіл бөлінеді. Сондықтан өнеркәсіптік және тұрмыстық полимер қалдықтарымен мұнай битумдарын модификациялау технологиясын дамыту, мамандандырылған жабдықты құру және оны жетілдіру, қолдану саласына қарай қажетті қасиеттері бар модификацияланған битум өндірісі сияқты басқа да мәселелер өзекті болып табылады.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері: Жұмыстың мақсаты – мұнайшламы мен тұрмыстық пластик қалдықтарын жоюға арналған өндірістік және тұрмыстық қалдықтармен мұнай битумын модификациялау технологиясын әзірлеу.

Қазақстан Республикасының битумдарының физика-химиялық геологиялық сипаттамаларын жақсарту.

Осы мақсатқа жету үшін жұмыстың келесі негізгі міндеттері шешіледі:

1. Битум модификациясына қолдану үшін Қазақстан битумының, мұнай-шламының және пластикалық қалдықтардың (полиэтилентерефталат) құрамы мен физика-химиялық сипаттамаларын анықтау;

2. Мұнайшламының битумның физика-химиялық сипаттамаларына әсерін зерттеу; мұнайшламының оңтайлы мөлшерін, битумды модификациялау процесінің температурасын анықтау;

3. Полимер-битум өндірісінде мұнайшламдарының қалдықтарын тиімді пайдалану нұсқаларын және оның полимер-битум өнеркәсіптік өндірісінде қолдануға болатын полимер-битум сапалық сипаттамаларына әсерін ұсыну;

4. Битумның физика-химиялық сипаттамаларына пластикалық қалдықтардың (полиэтилентерефталат) әсерін зерттеу; полиэтилентерефталатының оңтайлы мөлшерін, битумды модификациялау процесінің температурасын анықтау; өндіріс құнын төмендетуге болатын полимер-битумды қоспалардың нұсқаларын ұсыну;

5. Сапасы жалпы битумнан ерекшеленетін полимерлі-модификацияланған композицияларды алу үшін битум модификаторларын көрсету;

6. Битумды модификациялаудың технологиялық сызбасын әзірлеу.

Мұнай битумдары дегеніміз мұнайдан шыққан өнім. Мұнайды өңдеу дегеніміз - өңдейтін зауыттарда, олардың қайнау температурасына қарай, мұнайды жеке фракцияларға бөлу технологияның негізгі кезеңдері болып табылады. Мұнайды фракциялық айдау қорытындысында, жанатын заттар (бензин, лигроин және басқа), майлайтын майлар (айналатын білік пен машинаға қажетті), сондай-ақ қарамай немесе мұнай битумын өндіруге жіберетін қалдық алынады.

Мұнай шикізатын арнаулы битум цехында қосымша өңдеуден өткізгеннен соң, қажетті тұтқырлығы және басқа да құнды технологиялық қасиеттері бар битум алынады.

Өңделетін табиғи битумдар салыстырмалы түрде аз және олар толығымен химия өнеркәсібінде пайдаланылады, ал мұнай битумдарын көбінше құрылыста қолданады.

Өндірісте кең таралған мұнайлы битумдарды алу тәсілі – тотықтырылғын битумдар өндіру. Тотықтырылғын битумды үздіксіз немесе үздікті тәсілмен түтікшелі қондырғыда тотықтыру арқылы өндіреді.

Мұнай өңдейтін заводтарда битумды, табиғатта кездесетін бір-бірінен көмірсутек тобтарының сан қатынастарымен ерекшеленетін әртүрлі мұнайларды өңдеу арқылы алады. Шикізатты дұрыс таңдап, тиімді технология мен шараларды берілген техникалық талаптарға қатаң түрде сай келтіре отырып, битумның сапасын реттеуге болады.

Битумдар кең қолдану табуда. Оларды, әсіресе мұнай битумдарын жол, аэродром, шатыр және басқада асфальтбетонды жамылғыларда, су оқшаулайтын қорғау қондырғыларында байланыстырғыш зат есебінде пайдаланады.

Битумның сапасын жақсартудың тиімді тәсілдерінің бірі, ол битумға каучук немесе каучук сияқты заттарды қосу болып табылады. Бәрінен жиі, арзан және жеткілікті резина-техникалық бұйымдар өндірісінің қалдықтары немесе тозып, пайдалануға жарамай қалған, мысалға автомобильдік дөңгелек қаптарын өңдеу өнімдері қолданылады.

Модификацияланған битум - бұл жол жамылғысының динамикалық және температуралық жүктемелерге, икемділікке төзімділігін беретін, жоғары адгезияға және температураның кенеттен өзгеруіне жоғары қарсылыққа байланысты көліктер қозғалыс кезінде деформацияны болдырмайтын асфальтбетонның құрамдас бөлігі.

Полимер модификацияланған битумның жұмыс температурасын 100 ° С-қа дейін көтереді, бұл әдеттегі битумға қарағанда 40-50 ° С-қа жоғары, бұл оның тозуға төзімділігін түсіндіреді. Жол төсемінің жарамдылық мерзімі 1,5-2 есе артады. Қазіргі заманғы мұнай өңдеу зауыттарын дамытудың негізгі үрдістері мұнай өңдеу тереңдігін арттыру және мұнай өңдеу қондырғыларын және оларды қайта өңдеу өнімдерін пайдалану үшін экологиялық талаптарды қатайту қажеттілігіне байланысты.

Қазіргі заманғы автожол желісін құру міндетін шешудегі маңызды бағыт отандық жол битумдарының сапасын жақсарту және оларды әлемдік стандарттар деңгейіне жеткізу болып табылады.

Қазіргі уақытта жол битумын өндіру үшін келесі технологиялар қолданылады:

1. Мұнай қалдықтарын тікелей тікелей тотығу (шайыр) және шайыр композицияларының мұнай өнімдерін қайта өңдеудің қалған қалдық өнімдерімен қоспалары;
2. Жоғары күкірттегі жоғары сапалы майдың (қалдық битум) мазутының терең вакуумды айдалуы;
3. Пропан-бутанның немесе бутанның деформациялануының асфальттарын әртүрлі шыққан мұнай қалдықтарымен құрастыру;
4. Жоғары балқытылған битумды шикізатпен және басқа да қалдықтармен және пластифицирленген қоспалармен құрастыру.
5. Битумның сапасын қамтамасыз ету қажеттілігін және тұтастай алғанда зауытта мұнайдың қалдық фракцияларын өңдеу схемасының тиімділігін ескере отырып, нақты опция таңдалып алынады.

Ақтаудағы «CASPI BITUM» БҚ» ЖШС – еліміздегі жоғары сапалы битум өндіретін жалғыз мұнай өңдеу зауыты. Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы аясында салынған зауыт жол құрылысы саласын жоғары сапалы отандық битуммен қамтамасыз етіп келеді.

Жылына 1 млн тонна мұнай өңдеуді, сол арқылы 120 мың тонна модификацияланған битум мен 400 мың тонна қышқылданған битум, яғни тұтқырлы мұнай битумы мен түрлендірілген жол мұнай битумы сынды битумының екі түрін шығаратын зауыт «ҚазМұнайГаз» бен «CITIC Kazakhstan» ЖШС-ның бірлескен кәсіпорны саналады.

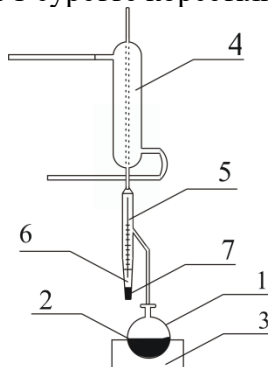
Қазіргі таңда серіктестік өнім өндіру қуаты мен өнім сапасын арттырып, ішкі нарықты қамтамасыз етумен бірге өз өнімдерін шетелдерге экспорттау мүмкіндігіне қол жеткізді.

Ақтау битум зауыты техникалық сипаттамалары бойынша сапасы жоғары жол битумын шығару үшін ең оңтайлы шикізат болып табылатын «Қаражанбас» кен орнының мұнайын жылына 1 млн тоннаға дейін өңдей алады. Ал мұнайды өңдеу көлемі былтыр 885 969 тоннаға дейін жетіп, жоспар 15%-ға артығымен орындалды. Сондай-ақ Ақтау битум зауытының өнімін Маңғыстау, Алматы және Ақтөбе облыстары пайдалана бастады.

Зауыт жұмысының нәтижесінде және басқа отандық өндірушілердің өнімін қоса алғанда, бүгінде елдің жол битумына деген қажеттілігі толық қамтылып отыр. Ақтаудағы зауыт жұмысы мен өнімі автокөлік жолын жаңғыртудағы еліміз үшін дайын әрі сапалы отандық өнім ретінде маңызды.

Ақтөбе облысында 2022 жылы битум тапшылығы мен құнының қымбаттауына байланысты кейбір кәсіпорындар жұмыс қарқынын бәсеңдетуге мәжбүр болып, жұмыс кестесін өзгертіп, жол нысандарының уақытылы тапсырылмау қаупін арттырды. Бұл мәселені жүйелі шешу үшін Ақтөбе облысындағы битум қоймаларының қуаттылығын арттырып, қыс мезгілінде сұраныс аз кезде битум сатып алуды барынша арттыру міндеті қойды. Жол желісін дамытудың алдағы перспективаларын ескере отырып, битум зауыты салу туралы міндеттелді. Ауыр мұнайдан, мазуттан, гудроннан жоғары сапалы битум өндіру, әртүрлі маркадағы битумдарды ауыстырып тиеу және маусымаралық сақтау жобасын жүзеге асыру 2023 жылдан басталады. Зауыттың қуаттылығы тәулігіне 500 тоннаға дейін битум эмульсиясын және 1000 тоннаға дейін жол, құрылыс және шатыр битумдарын шығаратын болады.

Мұнай битумының құрамындағы суды Дина-Старк әдісімен анықтау. Әдістің мәні сыналатын мұнай битумын суда ерімейтін тасымалдаушы еріткішпен қыздыру болып табылады. Конденсацияланған еріткіш пен су тұзақтың (ловушка) көмегімен үздіксіз бөлінеді; су тұзақтың градуирленген бөлігінде жиналады, ал еріткіш дистилляцияға қайтарылады. Сыналатын мұнай өніміндегі судың құрамын есептеу жаппай және көлемдік % - да жүзеге асырылады. Дина-Старк әдісінің құрылғысы 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Дина-Старк құрылғысы. 1- колба, 2- мұнай битумы, 3-колба қыздырғыш, 4-тоңазытқыш, 5-тұзақ (ловушка), 6-еріткіш, 7-су.

Қолданылған әдебиеттер

1. Серіков Т.П., Ахметов С.А. Мұнай мен газды терең өңдеу технологиясы. 1-3 том. – Алматы, 2006, 786 б.
2. Сағынаев А.Т. Мұнайдың және газдың физикасы мен химиясы, өңдеу негіздері, өнімдері. – Алматы: Эвера. 2012. 124 бет.
3. Химия нефти и газа. /Под редакцией В.А.Проскурякова, А.Е.Драбкина/. – Л.: «Химия». 1981. – 359 с.
4. Баннов П.Г. Процессы переработки нефти. – М.: ЦНИИТЭнефтехим, Ч. 1, 2000. – 224 с.; Ч. 2, 2001. – 451 с.; Ч. 3, 2003. – 504 с.
5. Грудников И.Б. Издательство : М.: Химия Год: 1983 Формат : djvu Размер: Стр: 190 Рассмотрены состав и свойства битумов, требования к сырью и качеству продукции.
6. Нефтяные битумы Автор: Поконова Ю.В.Издательство: СинтезГод: 2005 г.
7. Интернет –ресурстары.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПУЛЬСА С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ЧАСОВ И АНАЛИЗ ИХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Айдос Абылайхан Русланович

научный руководитель: Рыскалиева Айым Абдралиевна
Актюбинский высший политехнический колледж

Цель: Определить пульс с помощью разных умных часов.

Задачи: Умение работать контрольно измерительными приборами.

Автоматизация получила широкое признание благодаря экономии времени и усилий сотрудников при выполнении большого объема повторяющихся и, как правило, подверженных ошибкам задач. Используя роботизацию процессов, предприятия могут легче управлять своими ручными задачами, требующими много времени, а также повышать точность, своевременность и соответствие нормативным требованиям. Фактически автоматизацию процесса можно назвать основной производственной идеей 21 века.

Автоматизированная обработка информации обеспечит продуктивную деятельность компании по всем выбранным направлениям. Если вспомнить процесс стандартизации работы в организации, то приведение к единой форме продуктов, процессов и услуг – сущность эффективной работы любой компании. В большинстве случаев, разрабатываются стандарты по улучшению процесса, товаров, документов и услуги, которые фигурируют в ежедневной деятельности компании. Организации нужно потратить определенную сумму и время, чтобы создать полноценную структуру системы менеджмента качества.

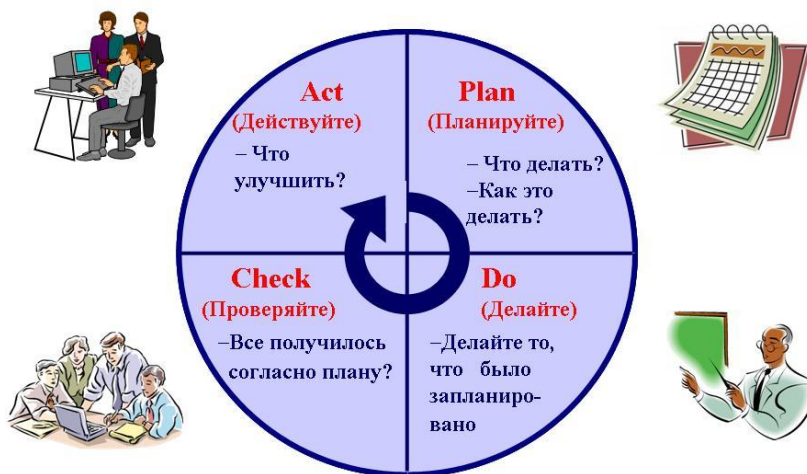

Под постоянным совершенствованием системы качества в компании понимается наличие планов инноваций и улучшений. Это означает, что когда выявлена возможность улучшения какого-либо процесса или продукта, и она достаточно обоснована и всесторонне оценена, тогда активно внедряются улучшения и инновации. Для улучшения процессов как правило применяется цикл PDCA: Планируй (Plan) – Делай (Do) – Проверь (Check) – Воздействуй (Act). После того, как цикл PDCA пройден несколько раз, вариабельность процессов снижается и их результаты обязательно улучшаются.

Во многих компаниях этот цикл имеет огромное влияние. С использованием этого цикла компания непрерывно улучшается и развивается, тем самым улучшая свои показатели на рынке.

Цикл Деминга: "Планируй-Делай-Проверь-Действуй"

(Цикл "PDCA")

Существуют мировые компании которые следуют по таким темпам развитиям как: **Apple, Sumsung, Huawei, Xiaomi Mi Band**. Все эти компании производят так называемые смарт часы (умные часы).

Часы могут включать в себя камеру, акселерометр, термометр, барометр, компас, хронограф, калькулятор, мобильный телефон, сенсорный экран, GPS- навигатор, динамик, планировщик и другие. Некоторые часы имеют функциональность спортивных трекеров (или фитнес-трекеров). Такие модели могут поддерживать программы тренировки, отслеживание маршрута, датчик сердцебиения, пульс, шагомер.

Тема умных часов сейчас в тренде. О них постоянно пишут СМИ, компании анонсируют новые модели, различные производители аксессуаров выпускают ремешки, а разработчики — создают новые приложения. Зачем умные часы вообще нужны? На что надо обращать внимание при выборе умных часов? Мы решили сделать анализы, которые призваны суммировать наш опыт тестирования умных часов по показанию пульса, и подсказать конкретные варианты для приобретения.

Таблица 1

№	Sumsung	Mi-band 4	Huawei watch fit 2	Apple Watch SE	Пульс(FINGERTIP PULSE OXIMETER)
Пульс	56	95	57	77	66

Напалечный пульсоксиметр Fingertip Pulse Oximeter – это инновационное портативное медицинское устройство для быстрого точного и непрерывного измерения частоты пульса и периферической сатурации гемоглобина артериальной крови кислородом не инвазивным способом. (Насыщенность гемоглобина артериальной крови кислородом называется сатурацией (SaO₂). Значения SaO₂ > 94% считаются нормальными показателями. При более низких значениях применяется кислородотерапия). Пульсоксиметр предназначен для самостоятельной диагностики гипоксии в домашних условиях.

Измерили пульс с помощью пульсоксиметра Fingertip Pulse Oximeter. Оно показывало значение 66. Это значение мы берем как эталонное. Далее измерили пульс с помощью умных часов: Sumsung, Mi-band 4, Huawei watch fit 2, Apple Watch SE. В таблице 1 показаны результаты измерений. По результатам измерений Huawei watch fit 2 показывают точнее чем остальные. Поэтому хотим рекомендовать такие умные часы, как Huawei watch fit 2.

Список литератур:

1. «Метрология, стандартизация и сертификация»: Радкеевич Я.М, Схиртладзе А.Г, Лактионов Б. И. -Москва «высшая школа» 2006.-800 ст.
2. «Основы метрологии, стандартизации и сертификации» : учебное пособие/ Марусина М.Я., Ткалич В.Л., Воронцов Е.А., Скалецкая Н.Д :-«Санкт-Петербург» , 2009г.-165 с.
3. «Автоматизация и управление технологическими процессами»: Олешко Н.В., Рудольф Т.А., Пирманова Г.К., Смагулов Р.С. –«Астана», 2018-166 с.
4. Контрольно-измерительные приборы инструменты / Зайцев С. А.-М.: "Академия" баспа орталығы, 2006 г.
5. https://catalog.onliner.by/smartwatch/apple/m00m3?utm_source=news-sravnil-i-smart-chasy&utm_medium=widget-22475&utm_content=product-m00m3

БЕСПИЛОТНЫЕ ЛЕТАТЕЛЬНЫЕ АППАРАТЫ В ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Авторы: Дрижак Данил,
руководители проекта Айтжанова С.Р., Бисенбаева М.Р.
преподаватели специальных дисциплин
ХГТБВК «Хромтауский горно-технический высший колледж»

Цель исследования: провести видеосъемку горнодобывающей местности используя модель промышленный квадрокоптер DJI Matrice 210 RTK V2

Нами поставлены задачи, которые необходимо решить.

1. Автоматическая топографическая съемка и картография
2. Использование беспилотников в разведке полезных ископаемых
3. Рассмотреть классификацию беспилотников.
4. Изучить применение БПЛА в обследовании карьера а именно отвал шламов.

Актуальность

Дроны уже способны удешевить и упростить работы горнодобывающей отрасли, однако потенциал БПЛА в полной мере еще не раскрыт. Давайте более подробно остановимся на том, какие функции сегодня можно доверить БПЛА и какие задачи стоят перед разработчиками в ближайшее время.

Гипотеза

Беспилотные технологии воздушного и наземного типа всё активнее проникают в различные отрасли производства, а также в сферу добычи полезных ископаемых.

Промышленный квадрокоптер DJI Matrice 210 RTK V2 стал достойным наследником 200-й серии «Матрис», которая в свою очередь пришла на замену Matrice 100 и Matrice 600. Впрочем, качество и надёжность первых промышленных и научных Matrice были настолько высокими, что их эксплуатация в ряде организаций осуществляется и по сей день.

Тем не менее выход первой и второй серии Matrice 200/210 произвело своеобразную революцию в направлении промышленных беспилотников. Эти квадрокоптеры получили мощную силовую установку, оптимальные скоростные режимы, высокий уровень защиты, позволяющий использовать летательные аппараты в непогоду, резервирование ключевых модулей, подогрев двигателей и замечательные интеллектуальные функции.

Но, пожалуй, самым примечательным нововведением DJI была гибкая система для установки полезной нагрузки у моделей M210/M210 RTK в первом и втором поколениях.

Однако практика эксплуатации показала, что серия Matrice 200 может быть значительно усовершенствована, что и выразилось в появлении новой модели Matrice 300 RTK. Она заменила собой сразу три модификации M200/M210, так как получила сразу три разъёма для установки камер и другой полезной нагрузки и модуль RTK для высокоточного позиционирования.

Беспилотники могут выполнять широкий спектр задач в горнодобывающей промышленности: от разведки, картографирования и съемки до обеспечения безопасности и усиления охраны, способствуя сбору большого количества данных, повышению безопасности, улучшению координации между группами работников, и эффективности работы крупных шахт и карьеров.

Усовершенствованные полётные характеристики

Новый промышленный дрон M210 RTK V2 прежде всего получил ряд существенных изменений в конструкции и силовой установке, которые в сумме дали хороший эффект для полетных параметров аппарата и его полезной нагрузки. Инженеры внесли изменение в

конфигурацию, расположив роторы с пропеллерами под лучами, а не над ними, как было раньше, а также изменили планер таким образом, чтобы он, благодаря обновлённой силовой установке, мог гарантировать стабильность и эффективность при выполнении полётных миссий в разных условиях, включая неблагоприятную погодную обстановку.

Тип мультикоптера	квадрокоптер (4 винта)
Складная конструкция	да
Максимальное время полета	38 мин.
Максимальная скорость набора высоты	5 м/с
Максимальная скорость снижения	3 м/с
Максимальная скорость полета	23 м/с
Максимальный подъемный вес	1.23 кг
Функции	Active Track, вид от первого лица (FPV), возвращение в точку взлета, оповещение о запретных зонах
Датчики	барометр, датчик визуального позиционирования, инфракрасный датчик, магнитометр, микроволновый радар, стереодатчик, ультразвуковой датчик
Управление полетом	
Управление	Радиоканал
Навигационная система	BeiDou, GPS, Galileo, ГЛОНАСС
Дальность управления по радиоканалу	5000 м
Видеовыход на пульте управления	Есть
Особенности	автопилот, пульт управления в комплекте
Камера	возможно подключение
Камера	внешняя опциональная
Расположение камеры	Zenmuse X4S / X5S / X7 / XT / XT2 / Z30
Совместимые фотокамеры	
Питание	
Максимальное количество аккумуляторов	2 шт.
Емкость аккумулятора	7660 мА·ч
Напряжение аккумулятора	22.8 В
Тип питания пульта управления	съёмный аккумулятор
Габариты и комплектация	
Размеры (ДхШхВ)	886x883x427 мм
Вес	4910 г
Комплектация	аккумулятор TB55-7660mAh-22.8 V (2 шт.), монитор CrystalSky 7.85", посадочное шасси (2 шт.), зарядный концентратор WCH2, аккумулятор WB37 (2 шт.), зарядное устройство, зарядный концентратор IN2CH, пропеллеры (4 пары), кабель питания, кабель USB с двумя портами А, винты 6 шт, отвертка, крышки для джойстиков (пара), монтажный ключ для крышки для джойстиков, запасная водонепроницаемая крышка заднего порта, инструкции в сложенном виде 722x282x242 мм
Дополнительная информация	Matrice
Линейка	

Варианты полезной нагрузки

Конструктивные новшества и более мощная силовая установка обеспечили уникальную возможность — несколько конфигураций полезной нагрузки. Теперь у пользователей M210 RTK V2 есть в распоряжении три варианта установки различного оборудования в зависимости от целей и потребностей планируемых миссий. Например, специалисты по горному делу могут установить на не только камеру (визуальную, тепловизионную и/или инфракрасную), но и другое совместимое оборудование (LiDAR, газоанализатор и иные специализированные системы получения данных). При максимальной нагрузке дрон спокойно выдерживает до 2,7 кг полезного оборудования.

Совместимые с M210 RTK V2 камеры

Дрон DJI Matrice M210 RTK V2 с подвесом Zenmuse H20T

Автоматическая топографическая съемка и картография

Раньше все работы, связанные с топографическими измерениями и картографией минеральных залежей и горных пород, требовали большого количества времени для выполнения. Благодаря появлению дронов сегодня один час работ обходится горнодобывающим компаниям зачастую на 90% дешевле по сравнению с тем, что было при использовании пилотируемых самолетов для топографической съемки. БПЛА собирают аэрографические данные, включая точные измерения объектов, одновременно делая высокоточные ортофотографии

Управление запасами

Пожалуй, проблема управления запасами является одной из самых животрепещущих для горнодобывающих компаний. Определенные препятствия возникают ввиду большой территории для горнодобычи и высоты разрабатываемых горных массивов. Кроме этого, внешний вид территории изменчив, а значит требует постоянной “инвентаризации”.

Дроны могут помочь в разработке моделей рельефа кадастровых запасов. Далее регулярный запуск и осмотр местности с дрона поможет нам постоянно отслеживать подвижность ресурсов. Эффективное управление запасами могло бы предоставить существенные преимущества горнодобывающим отраслям: например, создать определенный запас продукции на случай перебоя в поставках.

В этой работе мы покажем некоторые возможности, которые предоставляет технология беспилотных систем в геодезических исследованиях и анализе запасов полезных ископаемых, отвалов горных пород, товарных запасов в логистических цепочках (склады, порты и т.п.).

- наземную топографическую съемку,
 - фотограмметрию с использованием летательных аппаратов (включая беспилотные) или спутники,
 - лазерное сканирование с воздуха (включая дроны, оборудованные модулями LiDAR),
 - радиолокационная интерферометрия.
- Так как же создается ЦМР с помощью БПЛА? В чем отличие этого подхода от традиционного, если оно вообще есть? Отличий много и они существенны. Сразу скажем, что внедрение беспилотных технологий сократит количество специалистов, которые нужны для

полевых исследований, анализа и обработки полученных данных. Исследование даже больших по площади территорий станет намного быстрее и дешевле, потому что вам не потребуется направлять “в поле” десятки и сотни людей, рисковать их здоровьем и даже жизнями, особенно если речь идет о создании модели сложной по своему рельефу местности.

Основные этапы работы с применением беспилотника могут выглядеть примерно так:

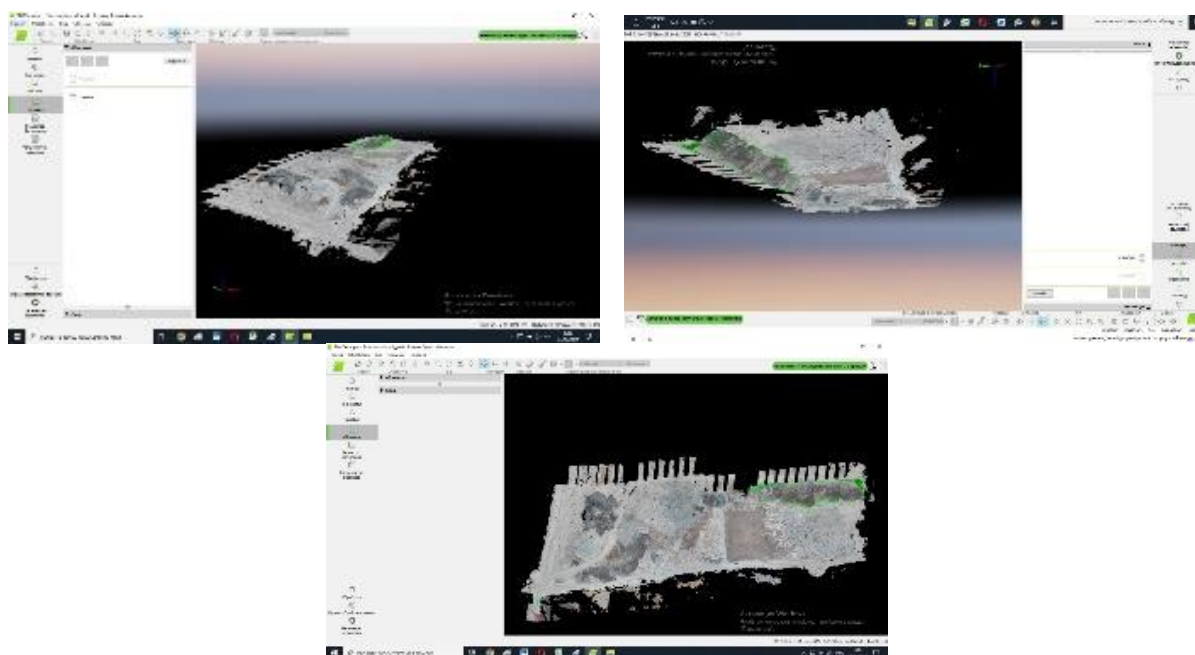
- **Предварительный сбор данных об объекте (территории)** (расположение, параметры, особенности и др.) для формулировки цели создания ЦМР, расчета времени и затрат, а также планирования работ.

- **Планирование работ и миссий БПЛА.** Суть этого этапа понятна. Уже на этапе предварительного сбора данных станет более или менее очевидно, какое время потребуется на сбор данных, какое количество специалистов необходимо для реализации, какое оборудование и конкретные модели беспилотников (включая их количество) будут нужны. Планирование также предполагает составление карты полетов и назначение дня (дней) полетов. Сегодня многие детали планирования можно реализовать через специализированные программные приложения, например, DJI FlightHub и другие.

- **Полетные миссии с выполнением съемки / сканирования поверхности.** Этот этап также можно автоматизировать уже на стадии планирования в программе DJI FlightHub или других соответствующих приложениях. Беспилотники могут выполнять съемку, пролетая по заранее подготовленному маршруту (даже с указанием конкретных маршрутных точек). Также перед полетом специалисты могут разместить нужное количество точек привязки. После этого выполняется съемка и сбор данных. Для выполнения съемки может потребоваться всего 1-2 человека, редко больше.

- **Анализ и обработка данных.** Специалисты в офисе могут получать данные непосредственно с борта беспилотника или же заниматься их анализом и обработкой после выполнения всех полетов и передачи данных в офис для работы с ними. На основе полученных данных начинается создание цифровой модели рельефа. Если требуется, выполняются дополнительные вылеты БПЛА для сбора недостающих данных или для уточнения некоторой информации. Для обработки данных и создания ЦМР используется специализированное ПО.

Испытание Matrice M210 RTK V2 проходило на участке «Рудник Донской», отвал шламов в Донском горно-обогатительном комбинате ТНК «КазХром».

Заключение

Данная научно исследовательская работа студентов ХТВК является важным фактором при подготовке молодых специалистов на производство. Проект дает знания, умения и навыки по управлению БПЛА, вычислению данных, а также обработки данных съемок на компьютере в определенной программе....

Список используемой литературы

1. Jesse, Russell Беспилотный летательный аппарат / Jesse Russell. - М.: VSD, 2012. - **769** с.
2. Беспилотные летательные аппараты. - М.: Машиностроение, **2004**. - 440 с.
3. Беспилотный летательный аппарат "MQ-9 Reaper Predator". - Москва: **ИЛ**, **2015**. - **849** с.
4. Василин, Н. Я. Беспилотные летательные аппараты / Н.Я. Василин. - М.: Попурри, 2003.
5. Василин, Николай Яковлевич Беспилотные летательные аппараты. Боевые. Разведывательные / Василин Николай Яковлевич. - М.: Попурри, 2003. - **117** с.
5. Калугин, В. Т. Аэрогазодинамика органов управления полетом летательных аппаратов / В.Т. Калугин. - Москва: **Высшая школа**, 2004. - 688 с.
6. Кузнецов, Александр Павлович Конструкции мобильных антенн и антенн летательных аппаратов. Проектирование и расчет. Учебник. Часть II. Гриф УМО вузов России / Кузнецов Александр Павлович. - М.: Машиностроение, 2015. - **485** с.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАНЫДЫҒЫНЫҒА ӨЗЕКТІЛІГІ

Тәңірбергенова Русалина

Қандыағаш өнеркәсіптік-экономикалық колледжі, II курс студенті

Ахметова Акбобек Жадигеровна

**Қандыағаш өнеркәсіптік-экономикалық колледжі,
физика және информатика пәні оқытушысы**

XXI ғасыр- бұл ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді. Кәсіптік оқытуда ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты- білімгерлердің оқу материалдарын толық меңгеруі үшін оқу материалдарының практикалық жағынан тиімді ұсынылуына мүмкіндік беру. Бұл мақсаттарға жету жолында электрондық оқулықтар, тексеру программалары, оқу программалары сияқты программалық өнімдер қызмет етеді. Кәсіптік оқыту саласында компьютер студент үшін оқу құралы. Жаңа заман талабына сай білімді, бәсекеге қабілетті, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жетік меңгерген, кәсіби біліктілікті жұмысшы мамандарды даярлауда кәсіптік оқытуды жетілдірудің, оның материалдық- техникалық базасын толық жаңартып отыру қажетті оқу құралдарымен қамтамасыз етіліп отырылуы қажет. Осыған байланысты мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп жылда дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Келешек қоғамымыздың мүшелері-жастардың бойында ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. Осы мақсатты орындау барысында

білімгерлердің ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындап отыр.

Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ол өркениетке жетуде жан – жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да жан – жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып табылады. Сондықтан заман талабына сай оқыту үрдісін жетілдіре отырып, қоғам сұранысына сай жеке тұлға қалыптастыру мәселесі бойынша білімгерлерге ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сабақта көптеп қолдану тиімділігі артып отыр.

Жаңа ақпараттық технологияларды сабақта қолдану келесі нәтижелерге жеткізеді:

1. Білімгерлерге еркін ойлауға мүмкіндік береді;
2. Тіл байлығын дамытады;
3. Өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді;
4. Шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді.
5. Өз бетімен білім алатын, ақпараттық технологияларды жақсы меңгерген, білімді жеке

тұлғаны қалыптастырады.

Ғылым мен жаңа технологияларды, білім беруді дамытудың жаһандық үрдістері:

1. Ақпараттық коммуникациялық технологиялар.
2. Ақпараттық мәдениет орталығы.

Мультимедия кабинетінде электрондық оқулықпен сабақ берудің тиімділігі көп:

1. Оқытушы білім алушымен білімін бағалауды компьютерге жүктейді. Бұл бағалау көрсеткіштерінің нақты, дәл болуын қамтамасыз етеді.

2. Білім алушы жеке жұмыс жасайды.

3. Оқытушы аудиториядағы білім алушылардың жағдайын толық көріп, әрбір білім алушының қабілетіне қарай онымен жеке жұмыс жасауға мүмкіндігі ашылады. Сонымен қатар пәндерді оқыту әдістемесіне интернет жүйесін қосу сапалы білімнің қайнар көзі болар еді. Интернет жүйесі арқылы оқыту білім алушылардың өзара ақпарат алмасуын мүмкін етеді, танымдық қызметін арттырады, білім алуға қызығушылық ұлғайып, өз бетінше ізденуге ұмтылдырады. Білім алушылардың мұндай қабілеттерін ашып, танымдық іс-әрекетін қалыптастыратын әрине, мұғалім екені даусыз. Оқытудың бұл жүйелерінде оқытушы тек басшылық жасайды әрі ұйымдастырушы, бағыттаушы рөлінде болады.

Оқытудың жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларын меңгеру- қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр-ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Құзыреттілік- білім алушының әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі. Ақпараттық құзыреттілік-бұл жеке тұлғаның әртүрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық-коммуникациялық технологияның мүмкіндіктерін жан-жақты қолдану қабілеті.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – білім алушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Ақпараттық технология- қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Коммуникация- ақпаратты тасымалдап жеткізу әдістері мен механизмдерін және оларды жазып жинақтап жеткізу құрылғыларын қамтитын жалпы ұғым.

Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.

Оқытудың ақпараттық-коммуникативтік және интерактивтік технологиялары бағыттары:

- а) электронды оқулықтар;
- ә) телекоммуникациялық технологиялар;
- б) мультимедиялық жән египер мәтіндік технологиялар;
- в) қашықтықтан оқыту (басқару) Интернет.

Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуде мұғалім алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойылады:

- Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашу;
- Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау (мультимедиялық және гипермәтіндік технологиялар).
- Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Ақпараттық технологияларды сабақта қолдану» М. Ғалымжанова Информатика негіздері. №3, 2006 ж.
2. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
3. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж.

КӘСІПТІК-ТЕХНИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ - КЕЛЕШЕК КЕПІЛІ

Құсайын Ерасыл Асылбекұлы

Қандыағаш өнеркәсіптік-экономикалық колледжі, I курс студенті

Ғылыми жетекші: Жумагулова Бибигуль Туткабаевна

Өмірдің өзі көрсеткендей, еліміздегі экономика және өндіріс салаларының дамуына байланысты жұмысшы мамандарға деген сұраныс күн санап артып келеді. Қазіргі кезеңде елімізге өркениет әлемінің озық технологияларын меңгерген, жаңа заман талабына сай кәсіптік білімі бар, сапалы да білікті мамандар қажеттілігі туындап отыр.

Кәсіптік білім беру ошағы – кәсіби білім беру жүйесіндегі болашақ білікті жұмысшыларды дайындайтын, оқытатын және тәрбиелейтін оқу орны. Оның мақсаты – азаматты жұмысшы мамандығына дайындауда өз қабілеті мен қызығушылығына, мүмкіндігіне қарай білім беру, оларды қайта даярлау және кәсіптік біліктілігін көтеру.

Сонымен, кәсіби құзыреттілік дегеніміз ең алдымен студенттің функционалдық сауаттылығы мен кез-келген мәселені дұрыс шеше білу қасиетінен көрініс табады. Студент қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз жетілдіріп отыратын, кәсіби білімді, жаңа технологияларды меңгерген, ортамен қарым-қатынасқа тез бейімделе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол, т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана кәсіби құзыретті маман бола алады.

Қандыағаш өнеркәсіптік-экономикалық колледжі – облысымызда кәсіптік-техникалық білім беруде көш бастап келе жатқан, білімді де білікті ұстаздар қызмет атқаратын, кәсіби

маман даярлауда тәжірибесі мол, іргелі оқу орындарының бірі. Біздің колледждің басты мақсаты – ел экономикасының дамуына үлес қосатын өндіріс орындарына қажетті мамандарды дайындау. Тоғыз жолдың торабында орналасқан 70 жыл тарихы бар Қандыағаш өнеркәсіптік – экономикалық колледжі 9 мамандық бойынша білім береді. Колледж қабырғасында сапалы маман даярлау үшін қажетті материалдық-техникалық база құрылып, кабинеттер, шеберханалары талапқа сай жасақталған. Колледж түлектері бүгінгі таңда облыстық түкпір – түкпірінде өз мамандықтары бойынша абыройлы еңбек етіп, еліміздің өркендеуінде зор үлес қосуда. Бәсекеге қабілеттілік дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зият-керлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін» дей келе, бәсекеге қабілеттіліктің маңызына ерекше көңіл бөлген. Әрине, келешекте ұлттың табысты болуы табиғи байлықпен емес, адамдардың бәсекеге қабілеттілігімен өлшенетіні айдан анық. «Жастар-болашаққа апаратын алтын көпір», - дейді дана халқымыз. Әрбір өскелең ұрпақ жеке қабілетіне және кәсіби біліміне сай қоғамымызда өз орнын табуы қажет.

Тұрмыстық қалдықтарды өңдеу мен кәдеге жарату. Қалдықтар бұл шикізаттың, материалдардың, жартылай фабрикаттардың, басқада өндірістік процестердің соңғы мақсатына дейін жетпей қалған қалдығы, дайын өнімді алғанда немесе толық және жартылай өзінің қолдану қасиеттерін жоғалтқанда пайда болады. Адам баласының планета үстінде жинаған заттардың жалпы салмағы, жылына 4 трлн.т. жетеді. Жылына әлемдік экономикада 120 Гт қазба материалдарынан және биомассада, барлығы 9 Гт (7,5 %) ғана өндіріс кезінде материалдарды өнімге пайдаланылады. Бұл көлемінің 80% артығы қайтадан негізгі және айналмалы материалды өндіріске енеді, яғни өндіріске қайтарылады. Тек 1,5 Гт адамдардың жеке тынысын қамтамасыз етеді. Қалдықтар өндірістік қызметтен, қолданыстан да пайда болуы мүмкін. Осыған сәйкес олар өндірістік қалдықтар және тұтыну қалдықтары болып бөлінеді. Өндірістік процесте ақаба сулар, түтінді газдар, жылу қалдықтары пайда болады. Өндірістік қалдықтар өнімді дайындағанда толық немесе жартылай өзінің тұтыну қасиетін жоғалтқан шикізат, материал және жартылай фабрикаттардың қалдығы, сонымен бірге шикізатты физико-химиялық немесе механикалық қайта өңдегендегі өнім, олар сәйкес өңдеуден өткеннен кейін халықшаруашылығында пайдалануы мүмкін. Қалдықтардың проблемасы әіресе үлкен қалаларда өзекті мәселе, оларда үлкен өндірістік кәсіпорындар, адамдардың көп болуы. т.б. бұл қалалардың экологиялық жағдайы көптеген факторларға байланысты. Оларға автокөлік газдары, жылу станцияларының атмосфераны ластауы, кәсіпорындардың тастандылары, онымен қатар табиғи сулардың сұйық қалдығымен латануы.

Жұмыр жерді мекендейтін сан-мыңдаған тіршілік атаулының ішінде Жер-анаға адам баласынан артық қиянат жасайтын жан иесі жоқ екен. Басқасын былай қойғанда, саналы тіршілік иесі саналатын «*nonne sapiens*»-тің күнделікті өмір қажеттілігінен артылған тұрмыстық қалдықтары мен күл-қоқысы ортақ планетамызды тұншықтырып барады. Қасиетті даласын көзінің қарашығындай аялайтын қазақ «ат аунаған жерде түк қалады» деп қастерлеуші еді. Енді табиғат аясына демалысқа шыққан әрбір адамның артында кемінде 10 кило қатты тұрмыстық қалдықтар қалатын болды. Қазақ «жер жарасы – жан жарасы» деген ұлағатты ұран тұтқан ұлт. Халқымыз атамекенін асылындай аялауды атадан балаға мирас еткен. Ендеше, қазақ даласы күл-қоқыс қоймасы емес. Бүгінгі ұрпаққа айтар ұлағат, жеткіншектер санасына құятын ғибрат туған жеріміздің тоқымдай телімін тусыратпай, сай-саласын күл-қоқысқа толтырмай, қоқыспен бітелген бұлақтардың көзін ашып, тауы мен тасын көздің қарашығындай қорғау – халықтық мүддеміз, перзенттік парызымыз. Біз жастар болып, осы бастаманы қолға алып перзенттік парызымызды орындайық. Қазірден отырған жерімізді ластамай, артымыздан қоқыс қалдырмай тазалықты өзімізден бастап жанымыздағы адамдарға үлгі болып жүрейік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 14 желтоқсан, 2012
- 2.Ш.Х.Құрманалина,Б.Ж.Мұқанова. Педагогика. А., 2007
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М., 200
- 4.Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. — М., 1
- 5.Омарова Л.Т. Кредиттік оқыту жүйесінде студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары
6. Сенкибаева А.Т. Мұғалімнің кәсіби құзырлылығын дамыту//Білім берудегі менеджмент, №4,2009.

ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕЛ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІ

Манатов Ернар Манатұлы

Ғылыми жетекші: Есанова Индира Адильгереевна

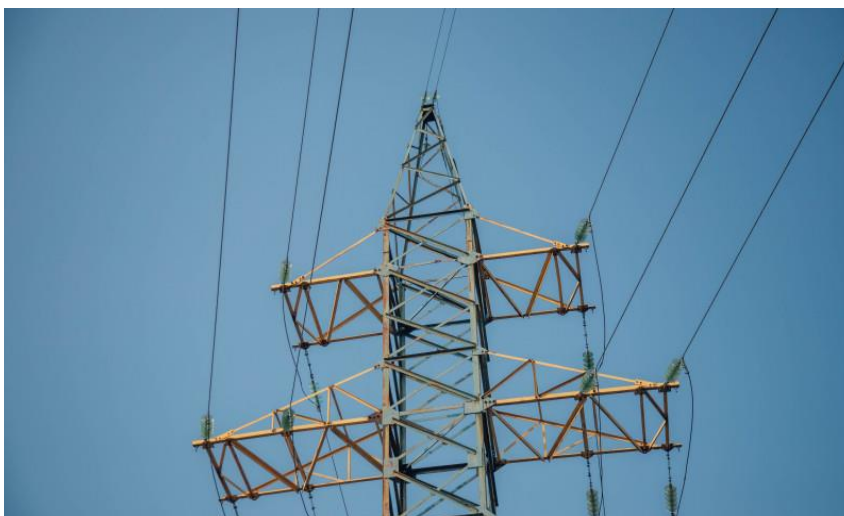
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауылшаруашылық колледжі

Жұмыстың мақсаты: Қазіргі уақытта жаңа баламалы энергия көздердін іздеу және белсенді пайдалану еліміздегі өмірлік маңызды, стратегиялық қажетті, экономикалық перспективасы жоғары мәселелердін бірі .

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі уақытта органикалық отын қоры таусылып жатыр және оны үнемі өсіп келе жатқан көлемде пайдалану қоршаған ортаның ластануына әкеледі. Жаңартылатын энергияны пайдалану ең тартымды, өйткені ол біздің планетамыз алатын энергияның табиғи тепе-теңдігін бұзбайды.

Қазақстанда электр энергиясының бағасы үшінші жыл қатарынан қымбаттап келеді. 2022 жылдың мамырында олар бір жыл ішінде 8,7 пайызға дейін өсті. Өткен жылы электр қуаты 7 пайызға қымбаттады.

Электр энергиясын тұтыну бір жылда 1,3 пайызға өсіп, 2022 жылдың қаңтар-наурыз айларында сағатына 30,4 миллиард киловатт құрады.

1- сурет – Электр станциясы

Жел энергетикасын қолдану перспективалары тиісті жел энергетикасы ресурстарының болуымен анықталады. Қазақстан жел ресурстарының өте бай саласына ие. 50% - дан астам ел аумағында жылына желдің орташа жылдамдығы 4-5 м/с, ал бірқатар облыстарда желдің жылдамдығы 6 м/с және одан да көп, бұл жел энергетикасын қолдану үшін өте жақсы перспективаларды болжайды. Сарапшылардың бағалауы бойынша біздің еліміз әлемнің көптеген басқа елдерінің арасында желден алынатын энергияны дамыту үшін критерилер бойынша неғұрлым сәйкес келетіндердің бірі болып табылады. Елде желдің жылдамдығы жоғары орындар орталықта және оңтүстікте, сондай-ақ Каспийтеңізінің жанында, мемлекеттің солтүстігінде, оңтүстік-шығысында орналасқан. Жел электр станциясы қуатының әрбір шаршы километрге 10 МВт деңгейінде тығыздығын және үлкен бос кеңістіктердің болуын ескере отырып, республикада қуаты бірнеше мың МВт жел электр станциясын салу мүмкіндігін болжауға жол беріледі[2]. Теориялық деректер бойынша Қазақстанда желдің әлеуеті жыл сайын 1820 млрд.кВт.сағ құрайды. Жел ағыны әлеуетінің перспективалы салаларын дұрыс бағалау үшін метеомачтаны қолдана отырып, кемінде бір жыл бұрын зерттелген метео деректері қажет, олардың биіктігі 30-80 м құрайды. Алынған нәтижелер ЖЭС техникалық және экономикалық құрылысына дайындық үшін растау ретінде пайдаланылады. Еліміздің оңтүстік-шығыс облысындағы аудандар үшін - Жоңғар қақпасы мен Шелек өткелі, желдің метео деректерін егжей-тегжейлі зерделеу және жел резервіне тиісті бағалау БҰҰДБ тарапынан 1998-2000 жылдары жүргізілді.

Зерттей келгенде, талданған деректер бізге Жоңғар қақпасында жел ағынының ең үлкен әлеуеті бар екенін түсінуге мүмкіндік берді. Осы учаскеде, 50 метр биіктікте желдің орташа ағындылығы жылына 9,7 м/с құрайды, осылайша ағынның тығыздығы бір шаршы метрге 1050 ВТ береді. Бұл шамамен 4400 кВт.сағ өндіруге мүмкіндік береді және бұл аймақты елдегі жел энергетикасының барлық дамуы үшін ерекше етеді. Көптеген бос орындардың болуы мұнда жылына шамамен 1 млрд. кВт.сағ өндіретін бірнеше қуатты ЖЭС салудың орындылығын береді.[3].

2- сурет - Жел станциясы

Жел энергиясы, оның барлық артықшылықтарымен қатар, жұмыс орындарын құрудың және, демек, байлықтың тамаша көзі. Жел турбиналық парктері орнатылған жерлерде жұмыссыздық айтарлықтай төмендейді.

Ескеретін тағы бір аспект - кең аумақты қажет етпейтіндіктен, бұл энергия ауыл шаруашылық және мал шаруашылығы сияқты басқа экономикалық қызмет түрлерімен толық үйлесімді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Poznaika: интернет портал: Жел энергетикалық қондырғылардың классификациясы. Көтеру күші және қарсылық күші. - URL: <http://poznayka.org/s46846t1.html>
2. Стратегия «Казахстан-2050»: новый курс состоявшегося государства, Послание президента Р.К. – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14.02.2012.
3. Сценарий развития направления «Безопасная, чистая и эффективная энергетика» в Казахстане до 2030 года. [http:// www.ncste.kz/sites/default/files/](http://www.ncste.kz/sites/default/files/)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ

Нұржанов Нұрхат студент 378 группы
Иржанова Гульмира Жалгасовна преподаватель
Актюбинский колледж строительства и бизнеса

Актуальность: В современном мире мы можем наблюдать феномен внедрения информационных технологий в жизнь общества, семьи. Возможности и удобства, которые предоставляются в этой области, создают объективные предпосылки для использования информационных технологий в сфере образования, работы и отдыха. В отечественной и зарубежной литературе все больше внимания уделяется данной проблематике. В моей работе я бы хотел подробнее остановиться на изучении проблем в информационных технологиях, исходя из этого я поставил следующие цель и задачи.

Цель: Изучить современные проблемы в информационных технологиях.

Гипотеза: Если знать основные проблемы информационных технологий, то можно изменить и составить шаги для улучшения и решения проблем.

Задачи:

Рассмотреть понятие «информационные технологии».

Составить опрос, о внедрении информационных технологий в других странах.

Провести анкетирование и проанализировать результаты.

Сделать выводы о проблемах в информационных технологиях.

Методы исследования:

анализ литературы;

поиск и отбор информации;

анкетирование;

Цель: Исследовать и узнать проблемы в информационных технологиях.

Информационные технологий уже давно стали неотъемлемой частью нашей жизни и без них сложно представить нынешние дни. Современные технологии окружают нас всюду: на работе, на учёбе, дома, на улице; они все больше и больше проникают в нашу жизнь. Информационные технологии постоянно развиваются и совершенствуются.

По статистике рис 1 . видно что в этой области вперёд ушли такие страны, как США, Китай, Индия и тд.

Ход развития информационных технологий тесно связан с разного рода проблемами. Но, прежде чем говорить о современных проблемах в информационных технологиях, нужно вспомнить, что же такое информационные технологии и каковы их функции.

Рис 1

Информационные технологии – это системы применения средств электронной техники при выполнении функций сбора, хранения, обработки, передачи и использования данных. В общепринятом понимании информационные технологии включают в себя все области создания, передачи, хранения и восприятия информации, не заканчиваясь только компьютерными технологиями.

На сегодняшний день существует достаточно много проблем в области развития современных информационных технологий, что неизменно отражается на уровне экономического развития нашей страны.

Первой важной проблемой является обучение персонала, занятого в области информационных технологий. Для того, чтобы получить хороших специалистов, процесс обучения должен быть правильно организован, централизован, и должен осуществляться с использованием современных технологий. И тут снова возникает проблема – качество обучающих информационных технологий. Кроме того, не менее важной проблемой информационного пространства нашей страны является отсутствие слаженной работы между отдельными его информационными секторами (коммерческими, региональными, государственными). Отсутствие надлежащего взаимодействия между этими секторами приводит к их малоэффективной работе. Здесь же необходимо отметить, что в нашей стране разные регионы имеют разную степень информативности. И это является главным сдерживающим фактором на пути развития информационных технологий. Ведь именно высокий уровень информатизации граждан является необходимой составляющей прогресса.

Исследуя проблемы в сфере информационных технологий можно прийти к следующему заключению: современное общество наполнено и пронизано потоками информации, которые нуждаются в обработке

Для того, чтобы информационные технологии развивались и приносили хороший экономический эффект, они требуют вложений, таких как:

финансирование прежде всего со стороны государства и инвестиционные вложения;

разработка государственных и коммерческих программ по эффективному развитию ИТ-технологий;

высококвалифицированные ИТ-специалисты; система лояльности в отношении и налогообложения производителей программного обеспечения;

развитие собственной электронной промышленности активным использованием последних научных достижений в этой области;

ужесточение законодательства в области охраны интеллектуальной собственности.

Список литературы:

1. Абрахманова Г.И., Ковалева Г.Г. Тенденции развития информационных и коммуникационных технологий//Форсайт, – 2009. – № 4 (12). – С. 44–55.
2. Архипова З.В., Пархомов В.А. Информационные технологии в экономике. Учеб. пособие // Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003 – С. 52–58.
3. Белова Л.Г., Стриженко А.А. Информационное общество: трансформация экономических отношений в мировой экономике: Монография/МГТУ им. М.В. Ломоносова, АлтГТУ им. И.И. Ползунова. Барнаул: Изд-во «Азбука», 2007. – 387 с.
4. Беспалов В.В. Информационные технологии: учебное пособие / В.В. Беспалов; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2012. – 134 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. – М.: АСТ, 2000. – 856 с.

ЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ҮРДІСІН АВТОМАТТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ

Абдикаримова Аружан Кенжебекқызы

ғылыми жетекшілері: Мурзагулова Г.О., Жубатырова А.К.

АЛТ «Ақтөбе гуманитарлық-техникалық колледжі» ЖШС

Автоматтандырудың мақсаты — еңбек өнімділігі мен өнім сапасын арттыру, жоспарлау, басқару жұмыстарын тиімділендіру, денсаулыққа зиянды жұмыстан адамды босату.

Жүкті жеткізу – өнімді жасағаннан кейінгі және оның тұтынушыға жетуіне дейін орындалатын көптеген операцияларды сипаттауға арналған ұғым болып саналады.

Көлік жүйесінің жұмысын жетілдіру жолындағы кедергілердің бірі – қажетті ақпараттың дер кезінде түспеуінен жүктерді тиеу, түсіру және тасымалдау пункттеріндегі жүктердің тұрып қалуы. Сондықтан жүк жіберуші мен жүк алушы арасында көлік тізбегінен басқа ақпаратты сақтау, өңдеу және жіберу үшін қажетті құралдары бар ақпараттық тізбек те жасалуы керек.

Қазіргі уақытта тізбектің көліктік буынының қатысушылары ақпарат өңдеу үшін есептеу техникаларын кеңінен пайдаланады.

Жекелеген көлік құралдарының қозғалысын басқару сапасын жақсарту үшін және олардың қозғалыс маршруттарын құрастыру үшін тасымалдау үрдістерінің жағдайы туралы ақпарат енгізілуі керек [2] .

Теміржол көлігінің алдында көлікті кешенді дамыту мен оның құралдарын тиімді пайдалануды жоғарылату, жылжымалы құрамдар- 4 дың айналымын жылдамдату, пойыздардың массасы мен жүріс жылдамдығын жоғарылату, пойыздардың жүріс графигін және олардың жүріс қауіпсіздігін қатаң сақтауды қамтамасыз ету мәселелері тұр. Теміржол көлігінің аталған ерекшеліктері темір жол жұмысын ұйымдастыруға және пойыздар жүрісін басқаруға мынадай айрықша талаптар қояды: • төменгі бөлімшелерге алда тұрған міндеттерді орындауда барынша мол дербестік бере отырып, пайдалану жұмысына басшылық етуді орталықтандыру және пойыздар жүрісіне жоғарыдан төменге дейін басшылық жасаудың біртұтастығы қағидасын қатаң сақтау; • тасымалдау үрдісін қамтамасыз етуде технологиялық жағынан байланысқан барлық қызметкерлердің қатаң тәртіп сақтауы мен жұмыстағы дәлдігі [3,46].

Темір жол желісінде темір жол көлігін басқарудың кешенді автоматтандырылған жүйесі (АСУЖТ) жұмыс жасайды. Жүйенің мақсаты мен міндеттері – темір жолдарды пайдалану

жұмысын басқаруды жетілдіру, темір жол көлігі кәсіпорындарының қызметін бақылау, есепке алу, жоспарлау, реттеу және талдау.

АСУЖТ елдің темір жол көлігін басқаруды оңтайландыру үшін қажетті ақпаратты жинауды және өндеуді қамтамасыз етеді. Оның құрамына темір жол көлігін басқару құрылымына сәйкес келетін функционалдық кіші жүйелер кіреді: тасымалдау үрдісін басқару; жүк және коммерциялық жұмыс; жолаушы тасымалдау; локомотив және вагон шаруашылығы; жолды, құрылыстар мен құрылғыларды пайдалану және жөндеу міндеттерін іске асыратын салалық кіші жүйелер негізгілері болып табылады; СЦБ, байланыс және есептеу техникасы жүйелері мен құралдары; электрмен жабдықтау және энергетика құрылғылары; өнеркәсіптік кәсіпорындар. АСУЖТ сондай-ақ салааралық міндеттерді шешеді: жұмысты техникалық-экономикалық жоспарлау және дамыту; бухгалтерлік есеп және есептілік; материалдық-техникалық қамтамасыз ету; ғылыми-техникалық ақпарат; кадрларды есепке алу және талдау.

АСУЖТ кіші жүйелерінің ішінде тасымалдарды жедел басқарудың автоматтандырылған жүйесі (АСОУП) ерекше орын алады, оның ажырамас бөлігі сұрыптау станциясын басқарудың автоматтандырылған жүйесі (АСУСС) болып табылады. АСОУП тасымалдау үрдісінің ақпараттық моделін нақты уақыт режимінде құруға және қолдауға, пайдалану жұмысын болжауға және ағымдағы жоспарлауға арналған. Жүйенің жұмыс істеуінің бірінші кезеңінде пойыздардың, жүк қозғалысы локомотивтерінің және арнайы вагондарының орналасуы мен вагондық құрамын бақылау қамтамасыз етіледі. Жүйе дамыған сайын ақпараттық модель жүк және вагон парктері туралы мәліметтермен толықтырылады [1,16].

Қорыта келе, темір жол көлігіндегі тасымалдау үрдісін ұйымдастыру барысын автоматтандыру арқылы жұмыс барысын жеңілдетуге, ақпараттар көлемін сақтауға, өндеуге және қайта қарауға мүмкіндігі болатындығын атап өтуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Темір жол көлігіндегі автоматтандырылған жүйені қолдану, 2021ж.
2. Stud.kz сайты
3. Пойыздар жүрісін басқару жүйелері, З.Бекжанов, Алматы, 2012ж

ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТАЛАПТАРЫНА СӘЙКЕС МАМАН БОЛЫП ДАЯРЛАНУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ

Сапарғалиев Нұрхан Бектұрғанұлы

О.Көшекөв атындағы Атырау аграрлы- техникалық колледжінің

4 гк 1 оқу тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: Шымырбаева Анарғұл Боранбаевна

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – біздерге ақпараттық білім негіздерін алу, логикалық құрылымдық ойлау қабілеттерімізді дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімделу. [1]

Сондықтан әр түрлі оқыту технологияларын тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан – жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру – біздің кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетіміздің қалыптасуына игі әсерін тигізеді. Осы мәселелерді жүзеге асырудағы аса маңызды, қоғамның белсенді өкілі, жетекші тұлға – ол біздің ұстаздарымыз. Талабы мен талғамы жоғары жас ұрпаққа сапалы білім беріп,

шәкірттің шексіз ықыласына бөленіп жүрген О.Көшеков атындағы Атырау аграрлы-техникалық колледжінің ұжымы осы салада аянбай еңбек етіп келеді. Күнделікті сабақта қолданылатын дәстүрлі әдістер біздерді көбіне көп қызықтырмайды. Сондықтан арнайы пән оқытушыларымыздың бірден-бір мақсаты –біздердің қалаған мамандықтарымызға деген сүйіспеншілікті, қызығушылықты ояту, өзіміз қалаған мамандықтарымыздың жауапкершілігін сезіндіру, мамандыққа деген тұрақты ойлы көзқарасты қалыптастыру.

Мамандық бойынша арнайы пәндерді оқытуда ақпараттық технологияны қолданудың маңызы зор. Сондықтанда геодезия пәнін оқуда заманауи озық бағдарламаларды өз сабақтарымызда мейлінше үйреніп жүрміз. Оған біздің колледжімізде барлық жағдай жасалынған, геодезиядағы жаңа ақпараттық технологиялар, инженерлік сызба құруға қажетті бағдарламалар, интернет желісі арқылы жұмыс жасайтын жер серіктік бағдарламалар біздің шығармашылықпен жұмыс істеуімізге негізделген. Мысалға алатын болсақ, **AUTOCAD, ARCHICAD** бағдарламаларын қолданып әртүрлі инженерлік сызбаларды дайындауға болады, сызбалар құрастыру әдістерін және тәсілдерін үйренуге, сондай-ақ қуатты әрі жетілген программалық графикалық жүйесі бойынша әрі қарай өз бетімізше білімдерімізді тереңдетіп, қыр-сырын меңгеруімізге тура бағыт сілтейді [2]. Графикалық жүйе жазықтықтағы екі өлшемді сызбалармен қатар, ғылым мен техниканың әртүрлі саласында қолданылатын күрделі, көлемді конструкциялар моделін салуға мүмкіндік жасайды.

Болашақ инженерлердің кәсіби қызметінде кездесетін мәселерді шешу барысында, өндірісті жобалауға AutoCAD бағдарламасын пайдаланудың маңызы орасан зор. AutoCAD бағдарламасын үйрену барысында біздер болашақта жедел жобалауды үйренеміз және сызбалар, жобаларды электрондық почтамен интернет жүйесі арқылы алыстағы орындаушыларға жіберіп, нақты объектілерді жобалаудың орындалу мерзімін тездетеді.

AutoCAD-ты қолдану арқылы төмендегідей мүмкіндіктерді жүзеге асыруға болады:

- графикалық модельдеу;
- сызбалардың ақпараттық мәліметтер қорын құру;
- кеңістіктегі конструкцияларды жобалау, модельдеу, визуализациялау;
- интеллектуалды құралдар көмегімен сызбаларға өлшемдер беру сияқты

жұмыстарды орындауға өте қолайлы, сонымен қатар **TOPOCAD, CREDOCAD** бағдарламалары жаңа ақпараттық технологиялық камеральды өңдеу жұмыстарын жасауды үйренудеміз. [3]

Сонымен қатар **ARCHICAD** бағдарламасын жетік меңгеру арқылы біз әртүрлі эскиздік жобаларды дайындап түрлі конкурстарға қатысып, өз білімдерімізді шыңдап жүрміз.

Заман талабына сай күрделі сұрақтарды компьютер көмегімен шешуге тиістіміз, яғни негізгі мақсат -оқу процесінде компьютерлік технологияны кеңінен қолданып, теориялық алған базалық білімдерімізді практикамен ұштастыра білуге үйрену, практикалық машықтарымызды қалыптастыру.

Жоғарыда аталған компьютерлік бағдарламаларды оқып, меңгеру «Геодезиядағы жаңа ақпараттық технологиялар» пәнінің негізгі мазмұны болып табылады. Болашақ геодезия және картография мамандары ретінде осы ақпараттық технологияларды сабақтан тыс уақымызда да

жетік меңгеруіміз үшін арнайы пән оқытушымыз Шымырбаева Анаргүл Боранбайқызы «Жас геодезист» үйірмесін жүргізіп келеді.

Бұдан шығатын нәтиже: ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын құдіретті күш тек білімге ғана тән. Ақпараттық білім, яғни орта мен адамның өзара қарым-қатынасын үйлесімді ету және жаңа ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияны пайдалану, ақпараттық мәдениет байланысты кеңейтуге зор мүмкіндіктер береді. Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, біздер беріліп отырған мүмкіндікті барынша пайдаланып, барынша белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуіміз керек деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Білім беру туралы Заңы, 2007 ж.
2. Қазақстан Республикасының білім беру мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 2016 ж.
3. Ә.Жүнісбек. Жаңа технология негізі – сапалы білім. Қазақстан мектебі, №4, 2015 ж.
6. М.Б.Нұрпейісова «Геодезия» Астана. «Фолиант» баспасы, 2015 ж.
7. Т.Қ.Қалыбеков «Геодезия мен топография негіздері» 2011 ж.

МАЗМҰНЫ

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ

Усенов Мұрат Мұхтарұлы ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЫЛЫЖАЙДА ЛИМОН ӨСІРУДІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	3
Дошмахан Бауыржан Жеңісбекұлы ЗАМАНАУИ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ТЕХНИКАЛАРЫ МЕН ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ БОЛУЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ БОЛАШАҒЫН АЙҚЫНДАЙДЫ	6
Тулегенова Дильназ ҚАЙМАҚТЫ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ-САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ	7
Шегенова Камиля Сериковна ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУГЕ АРНАЛҒАН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР	10
Шнайдер Николь Валерьевна, Умирзакова Ардак Бегалиевна ИННОВАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	13
Жақанова Индира Бақытқызы ФУНКЦИОНАЛДЫ ЖӘНЕ ЕМДІК ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ НАН ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	16
Куанышбай Жупар Муратбекқызы САРЫСУДАН ФЕРМЕНТТЕЛГЕН «СЕРГЕК» СУСЫНЫН ӨНДІРУДІҢ ЖЕТІЛДІРІЛГЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ	19
Когай Татьяна Валерьевна ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ	22
Сайлаубек Аружан Ұланқызы ЖЕМІС АҒАШЫН КҮТІП БАПТАУ	24
Ляпунов Петр Александрович ПОЛУЧЕНИЕ УСТОЙЧИВЫХ УРОЖАЕВ ЯРОВОЙ ПШЕНИЦЫ В УСЛОВИЯХ РИСКОВАННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ	26
Саматұлы Бекжан КӨШІМ ЖЫЛҚЫ ТӨЛДЕРІНІҢ ОРТАША ДЕНЕ ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ТІРІ САЛМАҒЫНЫҢ 6-8 АЙЫНДАҒЫ КӨРСЕТКІШТЕРІ	29
Тощенко Максим Александрович ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ ПРОДУКТОВ С ЛЕЧЕБНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКИМИ СВОЙСТВАМИ	33
Марат Әбіш Ғабит АҚТӨБЕ ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	36
Ырзабаев Бақытбек Мырзабекұлы МӘҢГІ ЖАСЫЛ АҒАШТАР	38
Жолдас Іңкәр Сұлтанқызы АСА ҚАУІПТІ КАРАНТИНДІК НЫСАН - ЖАТАҒАН УКЕКІРЕ: БИОЛОГИЯСЫ, ЗИЯНЫ, ТАРАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	41
Танымжан Алихан Алтынбекұлы АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ	44
Орналы Шериазден Ғабидинұлы КҮЙІТТЕУШІ ҚОШҚАРЛАРДЫ ДАЙЫНДАУ ӘДІСТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒАЛАУ	46
Сайлаубек Аружан	48

ЛАНДШАФТТЫҚ ДИЗАЙНДАҒЫ BEGONIA ТУЫСЫНЫҢ БИОАЛУАНТҮРЛІЛІГІ	
Ибраева Амина Бауыржанқызы АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ	52
Бекболатова Айзат Нұрболатқызы ШАБЫНДЫҚ ЖӘНЕ ЖАЙЫЛЫМДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕСІ	53
Ноғайбаева Ақылгүл Ардаққызы ІРІ ҚАРА МАЛЫНДА БРОНХПНЕВМАНИЯ АУРУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ЖОЛДАРЫ	56
Алдамжарова Жанәгүл Айдарқызы АБЕРДИН-АНГУС ТҰҚЫМЫНЫҢ АСЫЛ ТҰҚЫМДЫ ҚАШАРЛАРЫН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	58
Қият Қайсар Қайратұлы ҚАРАСАН АУРУЫНЫҢ МАЛДАРДА КЕЗДЕСУІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУЫ	62
Жумашева Ә.С ҚҰРАМА СҮРЛЕМ ЖӘНЕ ОНЫ ДАЯРЛАУ ЖОЛДАРЫ	64
Сеитов Бекзат Болатович ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ АРАЛ АУДАНЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	67
Серікқызы Інжу БАЛАЛАР ТАМАҚТАНУЫНДА ҚОЯН ЕТІНІҢ МАҢЫЗЫ	69

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

Rzabekova Dilnaz Timurkyzy THE POEM IS KING OF THE WORLD	73
Абишева Аделя Кайратқызы, Шаматова Венера Куангалиевна ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЫБРАЯ АЛТЫНСАРИНА В СФЕРЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	75
Nazarbaeva Aidana MUSIC IS POWER WITHOUT LANGUAGE	79
Түлеген Назерке Нұрланқызы САРЫШОЛАҚ БОРАНБАЙҰЛЫ АЙТЫСТАРЫ	81
Қадыржанова Гүлшат Қадыржанқызы ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ	83
Кеңесбек Ақбота Мейрамбекқызы ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰРҒЫДА ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ	86
Мырзабай Айтолқын КӨПТІЛДІЛІК – ТАБЫСҚА ЖЕТУ ЖОЛЫ	89
Нұрымбетова Шапағат Нұрлыбекқызы «ЕДІГЕБАТЫР» ЭПОСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ	92
Төлепберген Фариза Болатбекқызы БАҚ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ ЗАМАНАУИ СИПАТЫ	95
Султангереева Гүлім Мейрамбекқызы, Максимча Виктория Сергеевна МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ КАК ФОРМА САМОВЫРАЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ	97
Мұратқалиева Ақбота Серікқызы	100

ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ КЕМЕҢГЕРІ, ҰЛТ МАҚТАНЫШЫ Д.А.ҚОНАЕВҚА 110 ЖЫЛ	
Охасова Радмила Болатовна КРАСОТА ПОЭЗИИ РАЗНЫХ ВРЕМЕН	103
Саинов Наурызбек 1920 -30 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ІШКІ САЯСАТЫНЫҢ «БАЙТҮРСЫНШЫЛДЫҚ» СЫРЫ	105
Ибатова Қалима Қайрлықызы ОТБАСЫНДАҒЫ ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ	108
Әлібекқызы Санида ИДЕАЛДЫ АДАМ ОБРАЗЫНЫҢ МОДЕЛІ	112
Шегенова Дильназ Сериковна ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА РЕЧЬ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНТА	115
Серікқызы Жарқынай АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ МУЛЬТФИЛЬМДЕР МЕН ФИЛЬМДЕР ҚАРАУДЫҢ ЫҚПАЛЫ	119
Бақытбекқызы Ділназ КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТІЛДІК АХУАЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ МЕНГЕРТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	122
Саматова Анель Саматқызы, Сыдыкова Зайдана Еркебұланқызы «МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДАҒЫ САУСАҚ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	124
Жәйжанова Ақжүніс Әлімжанқызы, Өтемісова Жаннұр Мергенғалиқызы ОТБАСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ РӨЛІ	125
Сағынтайқызы Орынғұл АҒЫЛШЫН ТІЛІН МЕНГЕРУ – БЕДЕЛДІЛІК ЕМЕС, ЗАМАН ТАЛАБЫ	125
Жанғазы Назым, Шатауова Назар МУЛЬТФИЛЬМДЕРДІҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА ЖӘНЕ ТӘРБИЕСІНЕ КЕРІ ӘСЕРІ	129
Ғабитқанов Марғұлан Ғабиденұлы АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕХАНИКАЛАНДЫРУДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ОРЫНЫ	131
Шарылхан БауыржанІзтайұлы ТАРИХҚА ТҰНҒАН ТУҒАН ӨЛКЕМ	133
Амандәулет Бексұлтан ҮШТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ КЕПІЛІ	135
Павленко Никита АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА	138
Кандалов Максим ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ СТРАНЫ	141
Қайырбек Қызғалдақ ЖАСТАР АРАСЫНДА ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	144
Мұсағалиев Азизжан Жакенұлы, МӘШҒҰР ЖҮСІП КӨПЕЕВТІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ- АДАМГЕРШІЛІК ИДЕЯЛАРЫ	147
Амантаева Бақжан Тимурқызы, Нұржанова Асылжан Нұржанқызы БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	150
Жалғасова Лия Тайсойғанқызы	151

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРІНІҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ	
Памир Асемай Қуанышқызы БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МЕН ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	153
Әбидаев Нұрдаулет ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ МӘРТЕБЕСІ	157
Болатбекова Аида Сериковна ВЫЯВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ АУЛОВ В АРХИТЕКТУРЕ	159
Қыинятқызы Светлана БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	162

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА

Қайырбек Саят «EURASIA GROUP KAZAKHSTAN» ЖШС САУДА ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ	166
Муханбеткеримов Шернияз ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘКЕНІҢ РӨЛІ	168
Абилхаирова Райхан Маликовна ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ ЖӘНЕ ЖАРНАМА	170
Ибраим Индира «НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС- ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ»	173
Жұбатов Қонысбай Орынбасарұлы АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА ІРІ ҚАРА МАЛДЫҢ ТҰҚЫМДАРЫН ӨСІРУДІҢ БИЗНЕС-ЖОСПАРЫ	174
Бисенова Диана Казболатовна ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ	176
Жулдасова Наргиза Амантурлиева АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ САЛАЛАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	179
Жармағанбетова Жаңалық Еркінғалиқызы ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТИПТІ ЖҰМЫС БАСТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	182
Кобылкин Давид Олегович ДЕТСТВО БЕЗ НАСИЛИЯ	185
Қадырғалиева Баян Ерболатқызы, Беркінғали Дамира Жақсылыққызы НАРЫҚТАҒЫ ҚАЗІРГІ БАҒА	185
Сатқанқұл Наркыз Дарханқызы ЖАРНАМАНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ	186

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Мардан Аружан Марданқызы АТЫРАУ Өңірінің Өндірістік Экологиялық Меселері	188
Тәжіғалиева Ләйля Қайнарқызы, ҮЙ ЖАҒДАЙЫНДА САБЫН АЛУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	190
Аманбаева Диана Махсетовна ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАҢБАЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ	193

Утегенова Ақзер Нұрлыбайқызы ҚАЗАҚСТАНДА ӨСЕТІН ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР	199
Ешимова Махаббат Оралқызы СӘУЛЕЛЕРДІҢ АДАМ АҒЗАСЫ ҮШІН ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ	202
Маралова Ақниет Жәнібекқызы АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК – БҰЛ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК	205
Жәнібеков Ерқанат Манасбекұлы К.Э.ЦИАЛКОВСКИЙДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ. ЗЫМЫРАН. ҒАРЫШ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖЕТІСТІГІ	208
Дарханқызы Ақнұр БАЛ АРАСЫНЫҢ ТІРШІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПАЙДАСЫ.	211
Болюбаш Анатолий Александрович ЭКОЛОГИЯ ВОЗДУШНОГО КУПОЛА ГОРОДА АКТОБЕ	214
Абайқызы Гаухар МЕДИЦИНАДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР	217
Колданова Жаниса Жангельдиевна ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ	223
Әсенова Ботакөз Дәуітқанқызы «ПОЛИЭТИЛЕН ПАКЕТТЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ЗИЯНЫ»	226
Амангелдин Әлішер Қайратұлы ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАР МЕН ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ	229
Сәндібаева Лаура Мырзабергенқызы ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	232
Тимелиева Сымбат ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРУЫ ХАЙ-ТЕК АРХИТЕКТУРАСЫ	236
Мұхит Диана, Марат Ақниет БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ШАМАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	238
Улияева Гүлназым Айбекқызы ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	239
Еспағанбетова Үміт Боқанқызы ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚҚА КОКА-КОЛА СУСЫНЫН ТҰТЫНУ ҚАЖЕТ ПЕ?	242
Бектұрсынова Елдана Жомартқызы ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫНЫҢ АУАҒА ТИГІЗЕР ЗАРДАБЫ	246

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ

Исаева Альбина Аманжановна ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ЖАС ҰРПАҚ САНАСЫНА ЗИЯНЫ МЕН ПАЙДАСЫ	249
Өміртай Диас Мақсатұлы ҒЫЛЫМИ -ТЕХНИКАЛЫҚ ЖЕТІСТІКТЕР	251
Крамарь Илья Константинович БИОТОПЛИВО- «БУДУЩЕЕ» ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ	254
Молодоцов С.В., Ғазизов Ө.Е. «МЕХАТРОНИКА ПРОФЕССИЯ БУДУЩЕГО»	257
Мұрат Еркебұлан Мұратұлы МАНЕВРЛІ ТЕПЛОВОЗДАРДЫҢ ПАЙДАЛАНУ СЕНІМДІЛІГІ МЕН ҮНЕМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ	260

Мұрат Ерасыл ЖАҢА УАҚЫТ - ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ АЛУДЫҢ ГЕОДЕЗИЯ ҒЫЛЫМЫН ИГЕРУГЕ ҚОСАР ҮЛЕСІ	262
Аскаров Диас КАРЬЕРНЫЙ РУДНИЧНЫЙ ТРАНСПОРТ- СИМУЛЯТОР ЭКСКАВАТОР KOMATSU PC200	265
Смолкин Егор Николаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ГРУЗОВОГО АВТОМОБИЛЯ МАЛОЙ ГРУЗОПОДЪЕМНОСТИ 15 КН С РАЗРАБОТКОЙ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ЧАСТИ КОНСТРУКЦИИ СЦЕПЛЕНИЯ	266
Мейрамов Акимжан Мейрамович ДИЗЕЛЬДІ БҮРКУДІҢ ЭЛЕКТРОНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	269
Қуаныш Айса Айсұлтанұлы ҒЫЛЫМ МЕН ИННОВАЦИЯ – ЖАҢАШЫЛДЫҚ АРҚАУЫ	271
Орысбек И.Б. «DRÄGER MRC 5000 КАМЕРЫ-УБЕЖИЩА»	274
Сабыржан Нұрислам Мақсатұлы АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ВЫДАЧИ СПРАВОК СТУДЕНТАМ АКТЮБИНСКОГО ВЫСШЕГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА	276
Сатов Ақан Ерболатұлы, ЯЗЫК ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON	279
Уразбаева Аружан Бағлановна ВВЕДЕНИЕ ОПЕРАЦИИ КЛАССИФИКАЦИИ НА ДУГОВОМ ГРОХОТЕ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКУЮ СХЕМУ ОБОГАЩЕНИЯ ХРОМИТОВЫХ РУД	283
Артықбаев Әлішер Асылбекұлы ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕМІРЖОЛ ТАСЫМАЛДАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ТАЛДАУ	286
Ергалиев Санжар Кадралыевич ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ МІНДЕТТЕРІН ШЕШУГЕ АРНАЛҒАН ГЕОДЕЗИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР	288
Хабит Аяжан ӨНДІРІСТІК ЖӘНЕ ТҰРМЫСТЫҚ ПОЛИМЕР ҚАЛДЫҚТАРЫМЕН МҰНАЙ БИТУМДАРЫН МОДИФИКАЦИЯЛАУ	291
Айдос Абылайхан Русланович ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПУЛЬСА С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ЧАСОВ И АНАЛИЗ ИХ РЕЗУЛЬТАТОВ	294
Дрижак Данил БЕСПИЛОТНЫЕ ЛЕТАТЕЛЬНЫЕ АППАРАТЫ В ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	297
Тәңірбергенова Русалина БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАНДЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ	301
Құсайын Ерасыл Асылбекұлы КӘСІПТІК-ТЕХНИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ - КЕЛЕШЕК КЕПІЛІ	303
Манатов Ернар Манатұлы ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕЛ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІ	305
Нұржанов Нұрхат СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ	307
Абдикаримова Аружан Кенжебекқызы	309

ЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ҮРДІСІН АВТОМАТТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ	
Сапарғалиев Нұрхан Бектұрғанұлы ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТАЛАПТАРЫНА СӘЙКЕС МАМАН БОЛЫП ДАЯРЛАНУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ	310